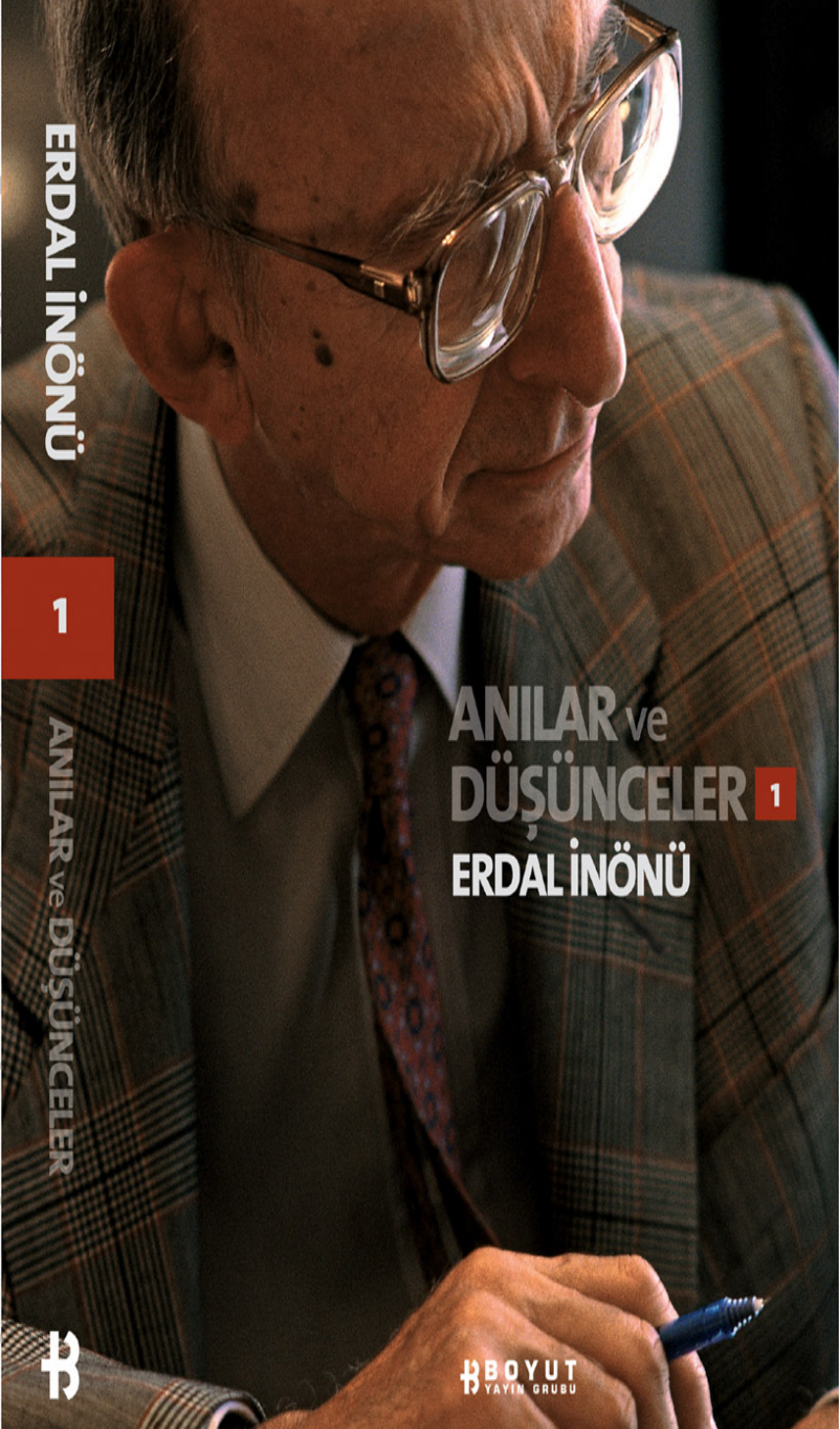

ERDAL İNÖNÜ
1
ANILAR ve DÜŞÜNCELER
ANILAR ve DÜŞÜNCELER 1
ERDAL İNÖNÜ
BOYUT
YAYIN GRUBU

ANILAR ve DÜŞÜNCELER I

Erdal İnönü

ISBN 978-975-23-0452-9

BOYUT KİTAPLARI

GENEL YÖNETMEN
Bülent ÖZÜKAN
GENEL MÜDÜR
Nilgün ÖZÜKAN
GENEL SANAT YÖNETMENİ
Murat ÖNEŞ
YAYIN EDİTÖRÜ
Uğur BÜKE
UYGULAMA
Özlem ÖZGÜT YÖREKLİ
KAPAK FOTOĞRAFI
Ergun ÇAĞATAY

Aralık 2007 © Boyut Yayıncılık A.Ş., İstanbul

BASKI

BOYUT MATBAACILIK A.Ş.
Matbaacılar Sitesi, 1. Cadde,
No. 115 34204 Bağcılar - İSTANBUL
Tel: (0212) 413 33 33 pbx
Faks: (0212) 413 33 34

www.boyut.com.tr
e-mail: info@boyut.com.tr

Bu kitabın her türlü yayın hakkı,
Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince
Boyut Yayın Grubu'na aittir.

Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında,
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Boyut Abonelik ve Müşteri Hizmetleri Hattı
(0212) 444 53 53

Bu yayın ve diğer tüm Boyut ürünlerini
edinmek için yukarıdaki telefon numarasından
gönderim ücreti ödemeden sipariş verebilirsiniz.

İÇİNDEKİLER

Sunuş **7**

I. Bölüm
Baba Evinden Anılar 9
II. Bölüm
Konuklardan Öyküler 32
III. Bölüm
Babamın Bazı Merakları ve Huyları 50
IV. Bölüm
Yaşım Ne Başım Ne, Daha İstikbalim Var 60
V. Bölüm
Cumhurbaşkanlığı Dönemi 75
VI. Bölüm
İki Yol Yoktu, Paşam 97
VII. Bölüm
Ateş Çemberi İçinde Yetişme 113
VIII. Bölüm
Felsefe Merakım 144
IX. Bölüm
Savaşın Sonu Göründü Ama Baskılar Bitmedi 156
X. Bölüm
Kuzeyde Beliren Yeni Tehlike 169
XI. Bölüm
Siyasete Nasıl Girdim? 188
XII. Bölüm
Demokrasimizin Karşısındaki Tehlikeler 213
XIII. Bölüm
Konuşmanın Eylem Olduğu Anlar 250
XIV. Bölüm
Anahtar Sözler 267
XV. Bölüm
Bir Birleşme Öyküsü 276
XVI. Bölüm
Durumlar ve İnsanlar 287
XVII. Bölüm
Önem Başka, Öncelik Başka! 294
XVIII. Bölüm
İltifatlar, Azarlar 301
XIX. Bölüm
Günlerin Getirdikleri 309
XX. Bölüm
Espri Konusu 318
XXI. Bölüm
Bilim ve Siyaset Üzerine Düşünceler 335

EKİM 2007 / SON SÖZ

Yarım asrı birlikte yaşadık.

O'nun anılarını, kendi anılarımdan ayırabilmem mümkün değil.

Anıları önemliydi. Çünkü anılarından yola çıkarak düşüncelerini de aktarıyor, anıları üzerine okuyanların da düşünmesini istiyordu.

Politikaya girmesi dışında hiç tartışmamız olmadı.
O da son tartışmamızdı. Politikanın onu üzeceğini tahmin edebiliyordum.

Salt bilimle uğraşabilseydi, Nobel ödülünü kazanabileceğine bütün kalbimle inanıyordum. İnançlarıma sevgimi de katarak siyasal yaşamının başından itibaren yanında ve ona destek oldum.

Sistemli, araştırmacı ve üretkendi. İyimserliğini hiç kaybetmezdi.

O'ndan sonra anılarına sahip çıkmak, daha doğrusu anılarımıza sahip çıkmak benim için Türkiye'nin anılarının bir bölümüne sahip çıkmak gibi bir göreve dönüştü.

O'nsuzluğa alışamayacağım.

Sevinç İnönü

Sunuş

Bu kitaptaki anılarda, yaşamımın değişik bölümlerinden alınmış bazı olayları ve bende bıraktıkları izlenimleri, yol açtıkları düşünceleri bulacaksınız. Olayları bazen zaman sırası içinde, bazen de aralarındaki benzerlikleri öne çıkarmak için sırayı bozarak anlattım. Kimi olaylar tek başlarına yeterince ilgi uyandırabiliyorlar. Ama çoğu kez, değişik zamanlarda meydana gelmiş olaylar arasındaki benzerlik ya da farklılıklar, insan ilişkilerini aydınlatmak bakımından daha ilginç oluyor. Ben anılarıma bu görüşle yaklaştım.

Kitabın ilk yarısı 1926-1947 arasındaki çocukluk ve ilk gençlik yıllarıma ait anıları kapsıyor. Burada benim yetişmemle ilgili aşamalarla birlikte, babamın konuşmalarından ve davranışlarından bazı örnekler var. İkinci Dünya Savaşı döneminin büyük yer tutması şaşırtıcı olmasın. Savaşa girilmemiş olmasına karşın, bizim kuşağımız için bu yıllar yaşam boyunca geçerli deneyimlerin kazanıldığı bir dönem olmuştur.

1947 sonbaharında doktora öğrenimi yapmak için ABD'ye gitmemle başlayan bilim yaşamımla, 1983'de girdiğim siyaset yaşamımdan alınmış olaylar kitabın ikinci yarısını kaplıyor. Bu dönemlerle ilgili anılarımı daha etraflı biçimde ayrı ciltlerde anlatacağım. Elli yıllık bir zaman açısından bakınca aklıma ilk gelen olayları buraya aldım. Böylece, bütün dönemi ele alacak kitaplar için bir ilgi uyandırabileceğimi umdum.

Olayları anlatırken, tam hatırladığım gibi yazmaya özen gösterdim. Fikirlerime destek sağlamak için olanları değiştirmeye çalışmadım. Olaylarda söz konusu olan kişilerin adlarını, eğer yaşıyorlarsa, bazı tanınmış istisnalar dışında, yazmadım. Unuttuğum ya da değer vermediğim için değil. Asıl dikkatin, bu geçici olayların meydana çıkardığı kalıcı ilişkiler ya da ruh hallerine yönelmesini istediğim için.

Belleğim dışında yararlandığım başlıca kaynaklar Meclis kitaplığındaki gazete koleksiyonları, ansiklopediler ve bazı kitaplar oldu. Bana bu kolaylıkları sağlayan TBMM kütüphanesinin yönetici ve çalışanlarına, İnönü Vakfı yöneticilerine şükran borçluyum. Aileden ya da bilim ve siyaset çevrelerinden birçok kişi, anılarıyla, fikirleriyle ve uyarılarıyla bana yardımcı oldular. Hepsine, özellikle eşim ve kardeşlerime, Prof. Emre Kongar'a, Prof. Bahattin Baysal'a, Cezmi Kartay'a, Haldun Derin'e, Barış Can'a minnettarım. Kitabın metnini titizlikle bilgisayarda yazan sekreterim Huriye Ardıç'a ve dikkatle yayına hazırlayan Mehmet Ural ve çalışma arkadaşlarına ve İdea İletişim Hizmetleri A.Ş.'ye candan teşekkür ederim.

Erdal İnönü

I.
Baba Evinden Anılar

"Geç kaldım, özür dilerim. Konuşma tutanağını yazıyordum..... büyükelçisi gelmişti. Acele görüşmek istemiş. Ciddi bir tavırla konuşmaya başladı ve bir şikayetini anlattı. Bir gazetemizde Devleti ve Hükümeti hakkında eleştiri dolu bir yazı çıkmış; bir diktatörlük olduklarını, hükümetlerinin yayılmacı bir politika izlediğini ve başka olumsuz şeyleri söylüyormuş... Büyükelçi yazıdaki eleştirilerden çok rahatsız olmuş. Birşey yapmamızı istiyor. Ben kendisine yanıt olarak, Türkiye'de basının özgür olduğunu, istediklerini, düşündüklerini serbestçe yazdıklarını söyledim. Bu yazının bizim talimatımız üzerine yazılmadığını, eleştirilerin sadece yazarın görüşlerini yansıttığını; devlet olarak bizim kendi devletleriyle iyi ilişkiler içinde olduğumuzu ve böyle kalmak istediğimizi anlattım ve 'Bu yazı sizi rahatsız etmesin,' dedim. Ama bu sözlerimle tatmin olmadı. Hırçın bir ifade ile Türk basınının, özellikle dış politika konularında hükümetten talimat almadan görüşlerini belirtemeyeceği şeklinde yaygın bir kanı var. Bu yazıda Hükümetime ve milletime karşı saygısız ifadeler kullanılmıştır. Bu nedenle özür dilemeniz gerekir!...' gibi birşeyler söyledi. Ben gene aşağıdan aldım. 'Basınımızın özgür davranabileceğini kabul etmiyor görünüyorsunuz, oysa ki gerçek durum böyledir. İstediklerini yazabilirler ve yazıyorlar. Ama eğer sizce, kırgınlıklara yol açabilecek yanlış anlamaları önlemenin tek yolu benim özür dilemem ise, pekâlâ, Hükümetinize sizin aracılığınızla resmen bildiririm ki, basınımızda çıkan bir eleştiri yazısından rahatsız olmanızdan üzüntü duydum. Özür diliyorum ve bu yazının Hükümetimizin görüşlerini hiçbir şekilde yansıtmadığını ifade ediyorum."

"Bunları söyledim ve Büyükelçinin teşekkür etmesini bekledim. Ama gene tatmin olmadı. 'Sizin şahsen özür dilemeniz yetmez, Bakanlar Kurulu'nun kararı olarak bir yazı göndermeniz gerekir' dedi. Bu defa ben kızdım. 'Peki, Sayın Büyükelçi' dedim. Bakanlar Kurulu'ndan böyle bir yazı isteyeyim ama bir

şartım var. Bundan sonra birlikte bütün basını inceleyeceğiz. Hükümetinizin davranışlarını öven ne kadar yazı bulursak, her birisi için Hükümetiniz, Bakanlar Kurulu kararı alarak T.C. Hükümetine ayrı bir teşekkür mektubu gönderecek. Bu şartı kabul ederseniz, ben de istediğiniz gibi, özür dileyen bir mektubu, Bakanlar Kurulundan geçirerek gönderirim. Ne diyorsunuz?..' Büyükelçi duraladı, düşündü... Sonra 'Peki', dedi. İşi bu kadar büyütmeyelim. Sizin özür dilemenizi, iyi niyetinizi belirtmenizi yeterli buluyorum. Mesele kapanmıştır; teşekkür ederim."

Bu sözleri söyleyen zamanın Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu idi. Benim de bulunduğum bir yemekte, bir büyükelçi ile yaptığı görüşmeyi, babama, hatırladığım kadar, böyle anlatmıştı. Sanırım 1939'larda, yani aşağı yukarı elli beş yıl önce geçen bir konuşma... Herhalde rahmetli Saraçoğlu'nun bir Büyükelçi'nin aşırı isteklerini ustaca durdurması beni on üç, on dört yaşlarında iken çok etkilemiş ki, yıllar sonra Başbakan Yardımcısı olarak dış ilişkilerle ilgilenirken bu konuşmayı hatırladım.

Belleğimiz bize oyunlar oynar. Uzak geçmişte kalmış bazı olayları dün olmuş gibi hatırlarız. Çok yakında geçmiş ve yaşamımızda önemli rol oynamış bazı olayları ise unuturuz. Bunlar bilinen şeylerdir. Ben, siyasete girdikten sonra başka birşey daha öğrendim. Bir takım beklemediğim olaylarla karşılaştığımda tamamen belleğimden çıkmış sandığım, örneğin Saraçoğlu'nun yukarıya aldığım konuşması gibi bazı olayları, babamın bazı sözlerini, davranışlarını birdenbire hatırladım. Buna bakarak, unuttuğumuza inandığımız olayları da hatırlamanın belki bir yolu vardır diye düşünüyorum. Bu konunun aydınlatılmasını uzmanlarına bırakayım. Burada baba evindeki konuşmalar ya da ilginç olaylarla ilgili bazı anılarımı anlatmak istiyorum.

Tanınmış Babanın Oğlu Olmak

Önce bir çerçeve çizeyim. Ben 1926 yılında, sonradan Pembe Köşk diye anılan evde doğduğumda babam Başbakan (o zamanki deyimle Başvekil) idi. Başbakanlığı, on bir yaşıma gelinceye kadar aralıksız devam etti. 1937 Haziranı'nda ilkokulu bitirdim ve sonbaharda ortaokula başladım. O yıl yaz sonunda babam Başbakanlıktan ayrıldı. 10 Kasım 1938'de Atatürk'ü kaybettik. 11 Kasım'da babam Cumhurbaşkanı seçildi ve Cumhurbaşkanlığı 1950 Mayısı'na kadar devam etti. Bu süre içinde orta ve yüksek öğrenimimi Ankara'da tamamladım. 14 Mayıs 1950'de, babamın genel başkanı olduğu Cumhuriyet Halk Partisi seçimleri kaybettiğinde, ABD'de doktora öğrenimi yapmaktaydım.

Böylece, çocukluk ve ilk gençlik yıllarım hemen tümüyle babamın Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemde geçti. Siyasete girdikten sonra gazetecilerin çok sordukları bir soru da bu durumumla ilgili oldu. "Çok tanınmış bir kişinin oğlu olmak, yetişme döneminde ya da daha sonra, insana fayda mı zarar mı getirir?..." "Sizin değerlendirmeniz nasıldır?"

Bu soruya hep, "Sonuç, insanlara ve durumlara göre değişebilir ama benim yaşamımda faydası, zararından daha çok oldu." şeklinde yanıt verdim. İsmet İnönü'nün oğlu olmak, kişisel yetişmemde, gelişmemde bana birçok olanak sağladı. Buna karşılık, küçüklükten beri sürekli olarak herkesin gözü önünde bir yaşam sürmek, bir takım özgürlük kısıtlamaları da getirdi. Ama iyi değerlendirebildiğim takdirde, olanakların bu kısıtlamalardan daha etkili olduğunu gördüm.

Bu konuda babam bir gün ağabeyimle bana şöyle bir şey söylemişti: "Tanınmış bir insanın oğlu olmanız, başarılarınızın da, başarısızlıklarınızın da başkaları tarafından abartılı bir şekilde değerlendirilmesine yol açacaktır. Bunu unutmazsanız, gereksiz övgü veya yergiler karşısında kendinizi daha iyi korursunuz." Değiştirilmesi elimizde olmayan bir durumdan işimize yarayacak sonuçlar çıkarmasını iyi bilen bir insanın bu fikrinin de gayet doğru olduğunu sonradan birçok örneği ile gördüm.

Babamın işaret ettiği ayrıcalıklı yaklaşımın değişik bir uygulaması, fazlaca göz önünde bulunan bir yöneticilik mevkiine getirilmem söz konusu olduğu zamanlarda ortaya çıktı. Eğer, olayların gelişmesiyle devlet mekanizması içinde, örneğin üniversitede ya da başka bir bilim kuruluşunda dekanlık, rektörlük, başkanlık gibi bir sorumlu makama tek aday durumuna gelmişsem, atama kararını verecek kişiler beni genellikle asıl olarak değil de, vekil olarak atamayı tercih ettiler. Bu şekilde davranarak, herhalde kamuoyunda babamın partisini destekliyorlarmış gibi bir izlenim doğurmaktan kaçınmak istiyorlardı. Buna karşılık siyasette tam tersi oldu. Babamın, beni siyasete çağıran arkadaşları, daha ilk günden "Parti Genel Başkanı" adayı olarak beni öne çıkardılar. Çünkü bu defa kamuoyunu olabildiğince etkilemek söz konusuydu. Kamuoyu ile etkileşim aynı insanı bazen geri çekiyor, bazen de ileri itiyor.

Başka bir açıdan ise, tanınmış bir kişinin çocuğu olmanın getirdiği en büyük zorluk, sanıyorum, öteki insanların tutum ve davranışlarını olduğu gibi algılamakta ya da algılayamamakta kendini gösteriyor. Babanın ya da annenin ünü, insanların çocuklara karşı davranışlarını değiştiriyor; çocuklar da onların bu değişik davranışlarını, özellikle her zaman kendilerine yardımcı olmaya çalışmalarını normal davranışları sanıyorlar ve insanların genel tutumları hakkında yanlış fikirler ediniyorlar.

Küçükken, ağabeyimle beraber şehir içinde otomobille veya yayan dolaştığımızda yanımızdan geçen insanların birbirleriyle bazen işitilecek bir sesle fısıldaşarak "İsmet Paşa'nın çocukları" dediklerini hep duyardım. Bu davranış şekli bende o kadar derin iz bırakmıştı ki, büyüdüğümde ne zaman yanımdaki iki kişinin fısıldaştıklarını duysam gene "İsmet Paşa'nın çocukları" gibi birşey kulaklarıma gelirdi. Yabancı bir yere girdiğim zaman, oradaki insanların kendiliklerinden bana ilgi göstermelerini bekleme alışkanlığından ancak yurt dışında kurtulabildim. Böyle yanlış algılamalardan zamanla sıyrılıyor insan. Fakat anne-babaların ünü, zaman içinde çocukların karakter yapısını daha derinden etkileyen bazı psikolojik zayıflıklar, kompleksler de doğurabiliyor. Örneğin haksız eleştirilere, ters davranışlara karşı küçüklükte bağışıklık kazanmamış olmak daha sonra önemli bir zayıflık olarak ortaya çıkabiliyor. Sonra, normal bir başarı ölçüsü tutturmakta sıkıntı çekiliyor ki, bunun sonucunda, eğer mantık ve sağduyu imdada yetişmezse, iki yanlıştan birine düşülebilir: ya kazandığınız başarıları küçük görüp kendinize haksızlık edebilir ve zararını çekebilirsiniz ya da ailenizin ününe eşdeğer bir üne kavuşmak tutkusuyla olmayacak hayaller peşinde koşup perişan olabilirsiniz. Belki asıl sorun, ailenin ünü dolayısıyla toplumun çocuklardan aşırı beklentileri olmasında beliriyor. Bu beklentiler çocukların doğal yeteneklerine ya da hayat anlayışlarına uygun düşerse sorun büyük olmuyor. Ama uygun düşmezse, o zaman çocukların ruh sağlıklarını koruyabilmeleri için hem meslek seçiminde hem topluma karşı davranışlarında dikkatli olmaları gerekiyor. Hele ailenin ünü siyasetten geliyorsa, çocukların siyasetle ilgilenmeleri de, ilgilenmemeleri de onları bazı tehlikelerden koruyamıyor.

1950 seçimlerinden sonra, bir gün ağabeyimle konuşuyorduk. Bana, babamızın seçimleri kaybetmiş olmasından fazla üzülmememiz gerektiği düşüncesini söylerken: "Biz de arlık üzerimizdeki gereksiz ilgiden kurtulmuş olarak kendi hayatlarımızı rahatça yaşamaya başlayabiliriz." demişti. Dediği de doğruydu. Ama bu rahata kavuşmadan önce çok sıkıntılı bir başka dönemi daha geçirmesi gerekti. Hemen seçimden sonraki günlerde babamın muhalefete geçmekle bozulmayan itibarını düşürmek ve bu yoldan kendisine ün sağlamak için çırpınan bir siyasetçi, ağabeyime tamamıyla uydurma bir cinayet suçlaması yöneltti. Hiçbir delile dayanmayan bir iftira olduğu halde, bir milletvekili tarafından dile getirilmiş olduğu için suçlama dava konusu oldu. Yargılama aylar süren üzücü, sinir bozucu aşamalardan geçtikten soma beraat ile sonuçlandı. Karar ilan edildiğinde ben Amerika'daydım. "Gözün aydın" diye telgraf çekmeye giderken zihnimden Namık Kemal'in "Merkez-i hâke atsalar da bizi / kürre-i arzı patlatır çıkarız" mısralarının geçtiğini hatırlıyorum.

Sofradakiler

Baba evinde yaşadığım dönemde babamla en çok beraber olduğumuz zamanlar yemek saatleriydi. Onun için babamın konuşmalarından en çok hatırımda kalanlar bu yemeklerde, konuklara anlattıklarından bazı bölümlerdir.

Yemeklerde, ailenin tüm üyeleri, babamın yardımcıları ve konuklar sofrada biraraya gelirdik. Dikdörtgen biçimindeki büyük masanın başında babam oturur, onun iki tarafında, sağında annem, solunda büyükannem (babamın annesi) dikdörtgenin uzun kenarları boyunca yer alırlar, sonra konuklar, daha sonra da biz çocuklar; büyükannemin sırasında ağabeyim, annemin sırasında ben, kız kardeşim ve Fransız mürebbiyesi olmak üzere sıralanırdık; bizden sonra da ağabeyimin tarafında ve masanın öteki ucunda babamın özel kalem müdürü ile yaveri yer alırlardı. Konuklar, genellikle babamı görmeye ya da bilgi vermeye gelmiş devlet görevlileri, örneğin bir bakan, bir milletvekili, bir komutan, bir vali, bir büyükelçi, bir üniversite yöneticisi, bir bilim veya sanat adamı ya da bir işadamı, bir yazar, bir gazeteci bazen de çeşitli şehirlerden gelmiş akrabalarımız, tanıdıklarımız olurdu. Konuklar bulunduğu zaman, sofradaki konuşmalar hemen yalnız babamla konuklar arasında geçerdi. Gizli sayılabilecek devlet işlerini babam, sofraya oturmadan yandaki odada konuklarıyla konuşur, bitirirdi. Yemeğe geçildiğinde gizliliği olmayan genel konularda konuşma yapılırdı. Bu arada babam da konuşulan konulardan esinlenerek, bazı anılarını anlatırdı.

Babamın anlattıklarına geçmeden önce soframızdaki insanlar hakkında birkaç şey söyleyeyim. Başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde, babamın birçok yaveri ve birkaç özel kalem müdürü oldu. Doğal olarak hepsi bize karşı özel bir dikkat gösterirlerdi. Ama bunun dışında ve herhalde bunun da yardımıyla, hepsi ile ilişkilerimiz karşılıklı bir sevgi ve yaş farkına karşın arkadaşlık havası içinde gelişti. Bugün çoğu hayatta değiller. Hepsini saygıyla, ölenleri de rahmetle anmak isterim.

Başbakanlığının hatırlayabildiğim bölümünde, babamın özel kalem müdürlüğünü Vedit Uzgören, yaverliğini ise Cahit Apayık yaptılar. Vedit Bey, bizim gözümüzde, hiç kuşkusuz işini en iyi yapan insanlardan biriydi. Sonraki deneyimlerim de bu görüşümü değiştirmedi. Sayın Uzgören, bizim evin bahçesinde bulunan bir "müştemilat" binasında kalırdı. Alt tarafının bir bölümü garaj, bir bölümü çamaşırlık ve depo olan bu ek binanın üst katındaki bir odada yatardı. Bu sayede gece gündüz, her dakika babamın yanında ve isteklerini anında yerine getirebilecek halde olurdu. Yemeklerde babam, konuklarıyla ya da bizimle

konuşurken aklına birşey gelir, birisine bir şey sormak, bir talimat vermek, ya da birisini eve çağırmak isterse, bunu Vedit Bey'e "sonra yaparsın" diye söylerdi. Vedit Bey ise, önce küçük deflerine babamın söylediğini not eder, sonra hemen yemeği bırakır, kalkar, koridorun ucundaki telefona gider ve ancak babamın isteğini yerine getirdikten sonra döner, yemeğe devam ederdi.

Babam bir yere gittiğinde hep yanında bulunurdu. Otomobilde, başka birisi yoksa yanına, varsa "straponten" dediğimiz aradaki açılır kapanır koltuğa otururdu. Babam, şoför ile koruma memurunun duymalarını istemediği birşey söylediği zaman bunu Vedit Bey'e Fransızca anlatırdı. Uzgören, özel kalem müdürlüğüne dışişlerindeki görevinden gelmişti. Mükemmel Fransızca ve iyi Almanca bilirdi. Onun şehirlerarası, ya da ülkelerarası telefon konuşmalarını izlemek bizim için çok eğlenceli olurdu. O zamanki uzak mesafe telefon konuşmalarında, telefon ağının etkinliği kadar insan sesinin gücüne de dayanılırdı. Santral, durmadan araya girer, "sesiniz duyulmuyor, daha yüksek sesle konuşun" diye ihtar ederdi. Evin neresinde olursak olalım, Vedit Bey'in bu telefon konuşmalarını duyardık. Santral müdahale ettikçe o kızar, santrala hoş yanıtlar verir, "Avazım çıktığı kadar bağırıyorum, daha ne yapayım?" derdi. Bir gün santraldeki hanıma, "Hanımefendi, çocuk doğurur gibi haykırıyorum, daha ne istiyorsunuz?" demişti.

Bana özel bir sevgisi vardı. Görünce, "gel bakalım Erdali zerdali" diye takılırdı. Yalnız bir defa çıkışmıştı. Şöyle olmuştu. İlkokula gittiğim günlerdeydi. Eve çamaşıra gelen çok iyi niyetli, çalışkan bir kadın vardı, adı Ayşe idi. Bir seferinde, kocası için birşey, herhalde bir iş istiyordu. Çeşitli kimseler aracılığıyla Vedit Bey'e söylemişler, birşey çıkmamış; herhalde olmayacak bir şeymiş. Ama ben bilmiyorum. Bir gün yukarıda hep birlikte kahvaltı ederken, annemin yanında çalışan, kızkardeşime bakan başka bir hanım, Kebire, "bir defa da Erdal söylesin" diye önerdi. Annem de kabul etti. Onun üzerine "peki" dedim. Kahvaltı bitince kalktım. Merdivenden aşağı inerken Vedit Bey'i telefon başında gördüm ve hemen başladım: "Ayşe çok ağlıyormuş, çok kötü durumdaymış" dedim. "Kocası için birşey istemiş, olmamış" diye devam ederken, Vedit Bey hışımla sözümü kesti: "Yaa, maşallah, maşallah demek seni de devreye soktular, demek Ayşe çok ağlıyormuş haa!" dedi. "Olmaz efendim, o iş olmaz.!" diye kestirip attı ve telefonuna döndü.

Bir başkası için yaptığım bu ilk girişimin böyle olumsuz sonuçlanması ve bir çıkışmaya uğramam beni çok etkilemiş olmalı ki, ondan sonra özel kalem müdürünün ya da yaverlerin yanına gidip, onlardan birşey istemek bana son derece zor bir davranış olarak göründü.

Bazen kıramadığım bir kimsenin bir isteğini söylemek için yanlarına giderdim, ve on, on beş dakika başka şeyler konuştuktan sonra odadan çıkardım, ya da son anda bin zorlukla o isteği dile getirip hemen kaçardım.

Vedit Bey'in, ev içinde gece gündüz görev başında olmaktan hiç yakındığını görmedim. Yalnız bir şikayeti vardı, bazen kendini tutamayıp, söylerdi. Babamı beklerken aşağıda, baştaki odada, kapıdan girince karşıya gelen yerdeki bir koltukta otururdu; ya orada kestirir, ya da yaprak cigaralarını içerek konuklarla sohbet ederdi. O odada tam karşısına gelen duvarda, Sovyetler Birliği yöneticilerinin babama hediye ettikleri büyük bir resim asılıydı. Klasik Rus okulundan iyi bir ressamın oldukça değerli bir tablosuydu bu. Karanlık bir köy odasında yatakta hasta yatan bir çocuğun yanında bir kadın - annesi olmalı - ayakta duruyor; bir bakıcı kadın diz çökmüş, elindeki mangalı çocuğa yaklaştırmış, tütsü yapıyor. Bütün sahne ancak bu mangalın ateşiyle aydınlanıyordu ve anneyle çocuğun yüzlerinde umutsuzluk ve çaresizlik okunuyordu. Baştaki oda zaten fazla ışık almazdı. İşle Vedit Bey, bu yarı karanlık odada, bu acıklı manzarayı görmekten çok rahatsız olduğu zaman bize yakınır, "beni ne zaman bu resimden kurtaracaksınız, bazen odada kestirecek oluyorum, gözümü açıp bu tabloyu görünce içime kasvetler basıyor" derdi. Pembe Köşk müze olunca baştaki odaya bu tablonun yerine babamın bir resmi kondu. Vedit Bey'i korkutan kasvetli manzara da sonunda koridora çıktı, ama o bunu göremedi.

Kız kardeşimin Fransız mürebbiyesinden de biraz bahsedeyim. Çünkü o da yıllarca bu sofrada oturdu. Özden altı-yedi yaşına geldiğinde, babamla annem kendisiyle ilgilenmek ve bir yabancı dil öğretmek üzere bir eğitmen hanım, eski deyimle bir mürebbiye bulmayı düşündüler. Fransa'dan böyle bir eğitici getirmek aklını verenler oldu. Bir gün baktık eve genç, sevimli bir Fransız hanım geldi. Evdeki bütün gençler bu seçimden memnun oldular. Ama kısa zaman sonra anlaşıldı ki gelen genç hanımın kız kardeşime pek faydası olmayacaktı. İlk şart olan şeyi yeni bir şey öğretmenin gerektirdiği disiplini sağlayamayacaktı. Onun üzerine bu hanım Fransa'ya döndü ve Türkiye'den bir mürebbiye aranmaya başlandı. Şansımız varmış daha önce Türkiye'ye gelmiş ve Nurullah Esat Sümer'in kızına Fransızca öğretmiş olan yaşlı bir Fransız mürebbiye oradaki görevini bitirmiş, yeni bir iş arıyordu. Sayın Sümer'in iyi niyetli tavsiyesi üzerine bu hanım, Matmazel Marguerite Vuillaume, bize geldi. Elli yaşlarında kadar, iyi eğitim görmüş ve tam anlamında işinin ehli olan bir mürebbiye idi. Fransız "Soeur" ler okulları eğitim geleneğini temsil eden, sert, insafsız, fakat iyi öğreten bir yaklaşımı vardı. Başlangıçta Özden, bir çeşit cendere içindeki bu yaşama alışmakta çok sıkıntı çekti. Onunla beraber babam ve özellikle annem de

sıkıntılı anlar yaşadılar. Ama dayandılar ve sonuç çok başarılı oldu. Matmazel Vuillaume, bizim evde beş altı yıl kaldı. Kızkardeşim. Fransızca'yı bir Parisli kadar iyi ve rahat konuşur hale geldi. Ağabeyim ve ben de iki günde bir Matmazel'den aldığımız, birer saatlik dersler sayesinde, konuşma pratiğimiz o kadar iyi olmasa da, Fransız dili ve edebiyatını adamakıllı öğrendik.

Babamın konuşmalarına döneyim. Ancak bir hayal kırıklığına yol açmaması için tekrar edeyim. Bu konuşmalarda geçen anılar, tarihin o büyük olaylarını bütünüyle anlatan açıklamalar değil, daha çok kişisel açıdan babamın dikkatini çekmiş bir takım davranışlarla ilgili izlenimlerdir. Şunu da belirteyim ki, babam başından geçenleri her fırsatta genişliğine, derinliğine anlatmasını seven bir insan değildi. Hele devlet görevi ile ilgili işlerinden sofrada hiç bahsetmezdi. Ancak Yemen Seferi, Kurtuluş Savaşı ve Lozan Konferansı gibi önemli dönemlerle ilgili birkaç anısı vardı ki bunları belki kendi karakterini ve hayat felsefesini ortaya koyan olaylar oldukları için sık sık dile getirmekten hoşlanırdı. Bazıları kitaplara da geçmiş olan bu gerçek hayat sahnelerini hatırladığım şekilleriyle burada canlandırmaya çalışacağım.

Yemen Anıları

Babam, Mart 1910-Mart 1913 arasındaki üç yılını Yemen'de geçirmiş. 1910 başlarında Yemen'de patlak veren ayaklanmayı bastırmak için gönderilen Genel Kurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'nın komutasındaki sefer kuvvetinde önce kurmay subayı, sonra kurmay başkanı olarak görev yapmış. *"Hatıralar"*[1] kitabının birinci cildinde Yemen seferini ve kendi yaptıklarını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Bu bölümün sonunda "Yemen'de türlü mahrumiyet ve hasretler içinde geçen karargâh ve kıta hayatının pek eğlenceli ve zevkli tarafları" olduğuna işaret ettikten sonra, briç oynamasını orada Ahmet İzzet Paşa'dan öğrendiğini, batı müziğine, gene orada bir Fransız şirketinden kalmış plakları dinleyerek alıştığını belirtir. Sofrada konuklarına anlattıkları işte daha çok bu karargahtaki yaşayışları ve özellikle Yemen'deki komutanlarının kendine özgü davranışlarıyla ilgili öykülerdi.

Ahmet İzzet Paşa'ya çok sevgisi, saygısı vardı. Onun eğlenceli hallerini sık sık dile getirmesi de herhalde bu sevginin sonucu idi. Kitapta çıkan anılarından İzzet Paşa'nın Yemen seferini ustaca ve üstün başarı ile yönettiği kanısında olduğunu görüyoruz. Ayrıca Paşa'nın, maiyetindeki genç subayları, Yemen'de yalnız yaşamanın tehlikelerinden korumaya çalıştığını da anlıyoruz. Babamın bize sofrada anlattığı İzzet Paşa öykülerini kendi ağzından yazmaya çalışacağım:

---

1) *Hatıralar*, İsmet İnönü, Bilgi Yayınevi, 2. Cilt, 1987. Ankara

"Bir gün mahfelde İzzet Paşa ile birlikte, birkaç kurmay subay oturuyoruz. İçeri bir subay girdi, heyecanlı bir tavırla bize yaklaştı; durdu. Biraz bekledi; birden tabancasını çıkardı ve İzzet Paşa'ya yönelterek bir takım şikayetler söylemeye başladı. Herkes donakalmıştı. Izzel Paşa yerinden kalktı; hiç aldırmadan, tabancalı subaya doğru yürüdü. Sert bir sesle. 'Ne demek istiyorsun, ne yapıyorsun, kendine gel,' dedi. Ben de hemen Paşa'nın arkasından subaya doğru yürüdüm. Bu defa subay şaşaladı. Masadaki arkadaşlar da arkamızdan geldiler. Subay iyice şaşırdı, tabancasını indirdi. Arkadaşlar kolaylıkla tabancasını aldılar ve kendisini uzaklaştırdılar. Giderken, sadece, 'bırakın, ben kendimi öldürecektim' diyebildi. Yaptığı şüphesiz en büyük suç olan bir hareketti. Ama 'bir bunalım geçiriyor' diye düşünerek Paşa, onu Divan-i Harbe vermedi; Türkiye'ye göndermekle yetindi."

"İzzet Paşa'nın şişmanlıktan şikayeti vardı. Ama iyi yemek yemesini de severdi. Doktorunun tavsiyelerini dinlemezdi. Bir akşam eşraftan birinin evine yemeğe gittik. Büyük bir sofraya oturduk. Yemeklerin biri gidip, biri geliyor ve Paşa hepsinden alıyor. Yemeğin sonuna geldik. Kahveleri beklerken İzzet Paşa'nın itirazı duyuldu. 'Nasıl Şey, yemek bitti mi, daha pilavı getirmediniz!...' Ev sahibi mahcup bir eda ile 'yemeğimiz bu kadardı, kusura bakmayın' diyecek oldu. Paşa kıyameti kopardı; 'Katiyyen kabul etmem, ben gelirken gördüm, pilav tepsisi hazırlanmıştı, sofrada duruyordu. Ondan yemeden gitmem.' Çaresiz işaret ettiler ve gerçekten büyük bir tepsi pilav geldi. İzzet Paşa keyifle yemeğini bitirdi. Anlaşıldı ki Paşa gelirken dikkat etmiş, mutfağın yanındaki aralıkta hazırlanmış yemekleri görmüş. Ancak doktoru da görmüş ve 'aman bu kadar yemeği Paşa'ya yedirmeyelim, hiç olmazsa pilavı kaldırın' diye ev sahibini uyarmış. Ama uyarısı para etmedi. Paşa istediğini gene yedi."

"Doktoru bir gün Paşa'yı ikna etmiş, önereceği perhiz yemeğini yiyecek. Doktor memnun, önemli başarı sağladığını düşünüyor... Birlikte yemekteyiz. Paşa, getirilen perhiz yemeğini güzelce yedi. Sonra hizmet edenlere döndü: 'Perhiz yemeğini yedik, tamam. Şimdi getirin bakalım ötekilerin yediği yemeği!..' dedi. Doktorun şaşkınlığını görecektiniz."

"Sabahları tartılırdı, çok meraklıydı. Basküle çıkar, emireri de dengeyi sağlayarak ibrenin gösterdiğini okumaya çalışırdı. Emireri başlar, 'seksen beş, seksen yedi, doksan' derken Paşa bağırır, sözünü keser: 'Dur, nereye gidiyorsun, yanlış okuyorsun, baştan başla!...' der. Er yeniden başlar: 'Seksen, seksenbeş, doksan deyince Paşa gene bağırır, eri durdurur; 'olmaz öyle şey, doğru oku, baştan' deyince er tekrar başlar. Tartılma işi her gün böyle devam ederdi. Bir gün, ben oradayken Paşa gene bilmem kaçıncı defa: 'Dur, baştan oku' deyince er dayanamadı, Paşa'ya döndü: 'Paşa, Paşa, yiysin, yiysin, kantara kıziysin!...' deyiverdi."

"Yemen'de inşaat yapmaya gelmiş, sonra işini bitirmeden memleketine dönmüş bir Fransız şirketinin bıraktığı bir gramofon ve pek çok plağı kargahta bulduk. Bir akşam ne yapacağımızı bilmez otururken, gramofonu çalmak aklımıza geldi. Bir plak koyduk; bir opera parçası; birşey anlamadık, bıraktık. Başka bir plağı denedik; bir senfoni; çok gürültülü geldi, onu da durdurduk ve gramofon çalmaktan vazgeçtik. Birkaç akşam sonra gene bir eğlence arayarak başka plakları denedik. Hoşumuza gitmedi; gene bıraktık. Böyle, böyle, bilmiyorum kaç akşam biraz dinleyip bırakarak yavaş yavaş alıştık ve bu müziği anlamaya, sevmeye başladık. Aramızda en çabuk benimseyen Saffet Arıkan oldu.

'Tabii, Erzincan'da öğrenmiştir', diye kendisine takılırdık. Batı müziğini bizim insanlarımızın ancak çok dinleyerek sevebileceklerini orada öğrendim."

Yemen'de başlayan batı müziği sevgisi babamda bir tutku haline gelerek bütün yaşamı boyunca devam etti. Atatürk'ün önderliğinde yeni bir devlet kurma çabalarını yürütürken batı müziğini halkımıza benimsetmek ve ülkemizde de üstün nitelikli icracılar, besteciler yetiştirebilmek için her fırsatta elinden geleni yaptı. O kadar ki Başbakanlığı zamanında kendisi de viyolonsel çalmasını öğrenmek istedi ve Ankara Konservatuarı'nın tanınmış bir hocasından dersler aldı.

1940'lı yıllarda Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın Ankara Konservatuarı'nda her cumartesi verdiği konseri, Opera'nın yeni temsillerini hiç kaçırmazdı. Bu konser ve temsillere annemle beraber bizi de ve varsa sofradaki konukları da götürürdü. Bazı konukların bu konserlere, hiç istemedikleri halde, babamın zoruyla gittikleri söylenirdi. En iyi bilinen örnek Şükrü Saraçoğlu idi. Dışişleri Bakanı ya da Başbakan olarak genellikle cumartesi öğle yemeğinde babamın sofrasında bulunur, bazen konsere de gelir ama çok kez babamın konser çağrısından kurtulmanın bir yolunu bulur ve çok sevdiği futbol maçlarına giderdi.

Beraber bulunduğum zamanlar babamın orkestrayı ne kadar dikkatle izlediğini, orkestra üyelerinin kıyafetlerinden başlayarak her hareketlerine nasıl dikkat ettiğini görürdüm. Örneğin bir konser arasında orkestra şefine: "Niye bütün kemanlar birinci kemanla birlikte yaylarını hareket ettirmiyorlar, öyle daha iyi olmaz mı?.." diye sorduğunu hatırlıyorum. Şef: "Öyle olması şart değildir; bazı orkestralar böyle birlikte hareketi ararlar; bazıları da her sanatçıyı kendi özgür davranışına bırakırlar" gibi bir yanıt vermişti. Ama sonraları bizim orkestranın da ortak hareketi tercih etmeye başladığını gördüm.

Babam konserde bizim de dikkatimizi canlı tutmamızı ister, dinlerken uyumayalım diye bizi uyarırdı. Bugün dünyada ün kazanmış solistlerimizin, harika çocuklarımızın ilk çalışlarını, bestecilerimizin tanınmış eserlerinin ilk seslendirilmelerini bu cumartesi konserlerinde izledik. Konser anılarını başka bölümlere bırakarak tekrar Yemen'e dönüyorum.

Karargâhta geçirdikleri akşamların birini babam şöyle anlatmıştı: "Bir hafta sonu, perşembe akşamı, karargâhtaki arkadaşlarla yemek yerken değişik birşeyler içelim dedik. Herkes odasında ne içkisi varsa getirdi. Bilmediğimiz, görmediğimiz şişeler ortaya çıktı. Arka arkaya hepsini içtik, bitirdik. Sonunda iyice sarhoş olmuştuk. Ben güç halle kendimi yatağa attım. Gözümü açtığımda sabah olmuştu. Emirerim baş ucumda duruyor, sırıtarak bana bakıyordu. 'Ne o, geç mi oldu?' dedim. Er gene gülüyor, 'Yok efendim, geç değil, yalnız bugün cumartesi, siz dün bütün gün uyudunuz' demez mi!.."

Kurtuluş Savaşı Anıları

Bir komutan ya da sivil yöneticinin, yönetimi altındaki görevlileri iyi izlememesinden doğan sakıncalar sofrada dile getirildiğinde bazen şu olayı anlatırdı:

"Kurtuluş Savaşı içinde Garp Cephesi Komutanı iken bir birliği teftişe gitmiştim. Birliğin komutanı ile beraber askerlerin önünden geçtik. Beni selamlayan erleri dikkatle gözledim. Birliğin sonuna gelip, askerlerin selamını aldıktan sonra ayrılırken komutana döndüm: 'Ben askerin halini iyi görmedim, bir sıkıntıları, bir rahatsızlıkları mı var?' diye sordum. Komutan şaşırdı. 'Hayır, efendim, hiçbir şeyleri yok, gayet iyidirler' dedi. Ben, tekrar ettim: "Yok, dedim, ben duruşlarında, bakışlarında bir rahatsızlık, bir isteksizlik hissettim. Siz iyice bir araştırın." Komutan: 'Bir şeyleri yok ama emredersiniz, araştıralım', dedi. Ayrıldım, karargâhıma döndüm. Birkaç gün sonra haber aldım ki, doktor muayenesi sonunda birliğin hemen bütün erlerinde vitamin eksikliğinden kaynaklanan iskorbüt hastalığı bulunmuş. Gıda rejimini düzelttiler; erler iyileşti". Bu anıyı anlattıktan sonra babam güler "Böyle aksi bir tarafım vardır, ne zaman bir yere gitsem, eksikler, kusurlar hemen gözüme çarpar," derdi.

Eğlenceli bir olay olarak şunu anlatırdı:

"Savaşın başlarında, yeni orduyu oluşturmaya çalıştığımız günlerde bir milletvekili bana geldi: 'Kahraman askerlerimiz çarpışırken ben Mecliste otu tamıyorum. Beni küçük bir birliğin başına geçirin, ben de cepheye gitmek istiyorum' dedi. Kendisine, mesleğinin askerlik olmadığını, kumandanlık sanatından da bilmediğini, mecliste daha yararlı olacağını söyledim. Dinlemedi, ısrar

etti, 'ben de sizin kadar vatanımı seviyorum, cephede düşmana karşı mücadele etmek istiyorum. Muhakkak beni gönderin,' diye tutturdu. Sonunda çaresiz razı oldum; cepheye yeni giden küçük bir birliğin başına geçirilmesi için emir verdim. Aradan bir süre geçti. Bir gün, bir de baktım, o milletvekili perişan bir halde çıkageldi. 'Hayrola, ne oldu?' dedim. 'Daha ne olacak, emrime verdiğiniz birlik, daha ilk ateşte erlerin hepsi bir tarafa gittiler; hiçbirinin vatan sevgisi yokmuş, beni ortalıkta bıraktılar, alçaklar' diye çok üzgün, şaşkın bir halde başına gelenleri anlattı. Kendisini teskin ettim; üzülme dedim. Askerlik, kumandanlık eğitimi olmayan insanların başına böyle şeyler gelebilir, ama sen vatan sevgini ispat ettin; merak etme! Milletvekili olarak görevine devam et."

Sanırım, bu olayı, hem eğlenceli olduğu için, hem de eğitimin değerini iyi gösterdiği için anlatırdı. Babam, eğitimin anlamını, önemini çok iyi bilen bir insandı. "Ben annesinden, dâhi doğmuş insanlardan değilim. Ne biliyorsam, didinerek, uğraşarak öğrendim" derdi. Her zaman yeni birşey öğrenmeye hazır ve hevesli idi. Yabancı dilde bir kitap, ya da dergi okurken hep yanında o dile ait bir lügat bulundururdu. Öğrendiklerini de yerinde kullanmasını iyi bilirdi. Hatırlarım, Başbakanlığı zamanında bir gün öğle yemeğinde konuk olarak Maliye Bakanı Fuat Ağralı vardı. Babam o günkü Ulus gazetesini aldı, orada yayınlanmış bir cetveli, sanırım Merkez Bankası'nın bilançosunu gösterdi ve bir hesap yaparak cetvelde bir tutarsızlık olduğuna işaret etti. Maliye Bakanı telaşlandı, bir süre uğraştıktan sonra tutarsızlığı açıklayan bir yorum buldu ve sonra bize dönerek; "Eksik olmasın, Paşa çok meraklıdır, her şeyi takip eder, anlamak ister" gibi bir şeyler söyledi.

Kurtuluş Savaşı anılarına devam edeyim:

"Garp Cephesi kumandanı iken, maiyetimdeki kumandanlardan bazılarının şöyle şikayetlerini duyardım: 'İsmet Bey nasıl kumandan; bizim sözlerimizi hiç dinlemiyor; hep kendi bildiğini yapıyor.' Ben de bu yakınmalara cevap verirdim. 'Ben herkese fikrini soruyorum, astlarımın görüşlerini hep alıyorum. Ama kararımı kendim, kendi anlayışıma göre veriyorum. Eğer başkalarını dinledikten sonra muhakkak onların önerdiği şekilde karar verirsem, o zaman kumandan ben değil, onlar olurlar."

Büyük Taarruzun ikinci günü akşamı, Afyon kurtarılmış. Babam şehre girdiğinde maiyetindeki kumandanları, zaferi kutlama havası içinde büyük bir yemek sofrası etrafında bulmuş. Kendisini de kutlama yemeğine çağırmışlar. Ama o, ertesi gün düşmanın nasıl takip edileceğini düşünmekte olduğu için tam tersine bir davranış göstermiş. Kumandanlara çıkışmış: "Daha muharebe bitmedi, burada kutlama ile vakit kaybedemeyiz, hemen kıtalarımızın başına

dönelim" demiş ve ayrılmış. Kumandanlar da yemek sofrasından ayrılmak zorunda kalmışlar.

Bu anısını anlattıktan sonra gülerek, arkadaşlarının bir kutlama yemeğine bile engel olduğunu, ama düşman ordusunun tamamının çember içine alınması daha gerçekleşmemiş olduğu için böyle davranmak zorunda kaldığını ilave ederdi.

Aklındaki önemli amaca varmak için bütün çabalarını birleştirmek ve amacına varıncaya kadar, elindeki olanakları azaltabilecek ya da iradesini zayıflatabilecek herhangi bir olaya fırsat vermemek, babamın karakterinin önemli bir özelliğiydi. Bunun çarpıcı örneklerini İkinci Dünya Savaşı sırasında, bağımsızlık ve toprak bütünlüğümüzü korurken, ülkemizi savaş felaketlerinden uzakta tutabilmek için verdiği, yıllar süren uğraşta birçok kez gördüm. İki tanesini burada söyleyeyim. Savaş sırasında en çok ilgi toplayan filmlerden bazıları savaş hakkındaki belgesellerdi. Bunları savaşan devletlerin büyükelçiliklerindeki toplantılarda gösterirlerdi, isteyen kuruluşlara da verirlerdi. Propaganda amacı açık olmakla beraber, doğal merakla milletvekillerimiz, bakanlarımız bu filmleri fırsat buldukça izlerlerdi. Yalnız babam, bildiğim kadarıyla, savaş sırasında, propaganda amaçlı hazırlanmış herhangi bir savaş filmini görmeyi reddetti.

Başka bir ilginç davranışı da şu oldu: Japonların Pearl Harbor baskınıyla ABD savaşa girdikten sonra, babam, çok sevdiği bir müzik yapıtı olmasına karşın, Madam Butterfly operasının Ankara'da Devlet Konservatuarı tarafından sahneye konulmasına izin vermedi. Bu operanın öyküsünde, bir Amerikan subayının bir Japon genç kızını aldatarak intiharına neden olması, operayı izleyenlerde ister istemez Amerikalı subaya karşı hoş olmayan duygular uyandırıyordu. Gerçi operada önemli olan müziktir, öyküsünü kimse ciddiye almaz, diye düşünülebilir ve bu düşünce büyük ölçüde doğrudur. Ama babam herhangi bir alınganlık yüzünden ulusal çıkarlarımızın zarar görmesi olasılığını önlemek için, savaş bitene kadar bu operayı oynatmadı.

Kurtuluş Savaşı'na döneyim. İzmir'i kurtardıktan sonra limanda demirli İngiliz filosu komutanından: "İngiltere ile savaş halinde misiniz?" diye soran bir mektup geldiği ve Atatürk'ün buna ustaca yanıt vererek, *"Savaş halinde değiliz; ama henüz barış da kurulamadı."* dediği bilinir. Babam, o zamanlar, büyük işleri yapan insanların bir takım basit şeyleri bilmediklerini söyleyerek, bu olayla ilgili şu eğlenceli anısını anlatmıştı:

"İngiliz Amirali'nin mektubuna ne cevap vereceğimizi kararlaştırdıktan sonra mektubumuzu yabancı dile çevirecek birisini aradık. Bir genç

bulundu; geldi. Kendisine verdiğimiz yazıyı Fransızca'ya çevirdi, getirdi. İmzalamadan önce, Atatürk bize okumasını istedi. Çeviriyi yapan genç her cümleyi okuyor, biz kontrol ediyoruz. Mektubun sonuna geldik. Birden bizim söylemediğimiz bir cümle bulunduğunu fark ettik. Atatürk, *'Bu nedir?'* dedi. Genç adam: 'Fransızca resmi mektupların sonuna her zaman konulan saygı cümlesidir' diye cevap verdi. Atatürk tatmin olmadı. *'Ben sana böyle bir cümle ekle dedim mi, nereden çıktı bu?'* diye tekrar sordu. Genç gene: 'Her mektuba konması adettir, onun için ben ekledim' dedi. Atatürk bana döndü: *'Galiba bu tercüman bir casus, oyuna gelmeyelim'* dedi. Sonra gence kesin emir verdi, o nezaket cümlesini çıkarttık. Mektubu sadece imza ile gönderdik."

Mudanya Mütarekesi'nin müzakeresi bir hafta sürmüş ve çetin safhalardan geçmiştir. Türk heyetine başkanlık etmiş olan İsmet İnönü *"Hatıralar"*ında görüşmelerin başlıca bölümlerinde müttefik devlet temsilcilerinin, özellikle başkanları İngiliz Generali Harrington'un direnişlerinin nasıl aşıldığını anlatır. Esas amaç, mütarekenin imzalanmasıyla birlikte, silah atılmadan Trakya'nın düşman işgalinden kurtarılmasıdır. Bu amaca varmak için, Anadolu seferini kazanmış, İzmir'i kurtarmış ordu birliklerimizin, Atatürk'ün talimatıyla, daha yorgunluklarını gidermeden, İstanbul ve Çanakkale etrafındaki müttefik güçler üzerine yürümeleri gerekmiştir. Böylece, başta İngiltere olmak üzere müttefik devletlerle yeni bir çatışmayı Atatürk ve arkadaşları göze almışlar; ama müttefikler bunu göze alamamışlardır. Babamın, sofrasındaki konuklara bütün bu aşamaları anlattığına ben rastlamadım. Ancak son safhada, görüşmelerin sonunda, istediği sonuca varılmış olduğuna nasıl karar verdiğini zevkle, kıvançla anlatırdı.

Müttefik generallerin, hükümetleriyle görüşmeleri için verilen bir günlük aradan sonra tekrar toplanılmış. Bu arada birliklerimiz İngiliz birliklerinin karşısına gelmişler ve heyecanlı bir bekleme dönemi başlamış. O sabah, toplantı öncesinde Atatürk'ten gelen bir talimat bir an önce anlaşmaya varılmasını istemiş. Toplantıda söz alan General Harrington, hükümetinin görüşünü açıklamış. Görülmüş ki, isteklerimizi esas olarak kabul ediyorlar. Yunan askerleri derhal Trakya'yı boşaltmaya başlayacaklar; on beş günde bitirecekler ve hemen arkasından Türk güvenlik güçleri Trakya'da yerlerini otuz gün içinde alacaklar. Yalnız, bazı ayrıntılar henüz tam bizim önerdiğimiz gibi değilmiş. Bundan sonrasını şöyle anlatırdı babam:

"İstediğimizi büyük ölçüde elde etmiştik. Ama hemen evet demeden, bazı ayrıntıları da aklımızdaki şekillerine uydurabilmek için uğraşmaya karar

verdim. Harrington'un önerisinin bizim önerimize uymayan taraflarını göstererek itiraz ettim. Tartışma yeniden başladı ve akşama kadar sürdü. Sonunda Harrington, isteklerimize biraz daha yaklaşan başka bir öneri yaptı ve: 'Bu son teklifimizdir; bundan fazlasını yapamam; kabul edip etmediğinizi söyleyin' dedi. Ben gene evet demedim; düşünmek için belirli bir süre istedim ve düşünürken odada dolaşmaya başladım. Sürenin tam sonuna vardığımızda masaya döndüm ve 'j'accepte' (kabul ediyorum) dedim."

Babamdan, çocukluğumda duyduğum bu birkaç cümlelik öykünün beni çok etkilediğini sonradan farkettim. Bir görüşmede istenen sonuca varmak için son dakikaya kadar uğraşmak gerektiğini en iyi gösteren örneklerden biri olarak, hep aklıma gelmiştir.

Lozan Anıları

Lozan Konferansı, babamın anıları içinde en çok yer tutan olaydı. Bu anılarını hem sofrasında, hem başka yerlerde anlattığı için birçoğu gazetelerde, kitaplarda yayınlanmıştır. Son olarak, *"Hatıralar"* kitabının ikinci cildinde geniş ve etraflı bir şekilde yer aldılar. Sofrasında bunları çok daha kısaca anlatırken her zaman keyiflenmiştir, zevk duymuştur. Onun için bizim de en iyi hatırladığımız öykülerdir. Burada hepsini bize anlattığı şekilde yazacağım. Ama önce çok daha az bilinen, annemden duyduğum bir olayı anlatayım:

Babam, ikinci kez Lozan görüşmelerine giderken, annemi de beraberinde götürmüş. İlk defa Avrupa şehirlerini, yaşayışını, kıyafetlerini gördüğü bu seyahat annemin hayatında önemli bir aşama olmuştur. Ama benim anlatacağım olay başka bakımdan öğretici...

Avrupa'ya götürecek trene binerken bir hanım anneme yaklaşıp bir dileğini söylemiş ve babama iletilmek üzere bir de mektup vermiş. Annem, her zamanki iyi niyetli davranışıyla hanımı dinlemiş ve mektubu almış. Trende babamla yalnız kaldıkları ilk fırsatta hanımın mektubunu babama vermiş. Vermesiyle de babamın gösterdiği tepki karşısında çok şaşırmış. Çünkü babam mektubu alırken "Bu ne?" demiş, "ben seni bunun için mi beraber götürüyorum!..."

Lozan Konferansı'nın başlamasından birkaç gün önce ziyaret ettiği Paris'te Franklin Bouillon ile bir yemekte yaptığı konuşmanın, bütün konferans boyunca izlediği politikayı belirlediğini söylerdi. Franklin Bouillon, daha önce Türkiye'ye gelip Atatürk'le, arkadaşlarıyla görüşerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'yle Fransa arasındaki ilk anlaşmayı yapan adam... Babamı da tanıdığı

için sormuş: "Lozan'da ne yapacaksın?.. Konferansta nasıl davranacaksın?.." Babamın yanıtı: "Nasıl mı davranacağım?.. Durumu açıkça anlatacağım, isteklerimizi söyleyeceğim. Anlarlar, kabul ederlerse ne âlâ. Anlamazlarsa bırakıp, döneceğim."

Bunun üzerine Bouillon: "Sakın böyle birşey yapmayasın," demiş ve devam etmiş: "Sen onları bilmezsin, tanımazsın, cahildirler, Türkiye hakkında hiçbir doğru fikirleri yoktur. Bir defa söylemekle de anlamazlar. Benden sana tavsiye, tekrar tekrar söyle, onları yoruncaya kadar anlat. Konferansı yıprat. (Fransızca deyimiyle, 'Usez la Conference') Ancak öyle sonuç alabilirsin." Bu 'Usez la Conference' deyimi özellikle babamın hatırında kalmış ve gerçekten Lozan'da bu politikayı yürütmüş. Her fırsatta Türkiye'deki durumu ve isteklerimizin haklılığını anlatarak konferanstakileri yıpratmaya uğraşmış.

Konferansın açılışında beklenmedik bir şekilde konuşma yapmış olması ün kazanmıştır. Bunu sofrada şöyle anlatırdı:

"Ertesi gün Konferans törenle başlayacak. 'Tören nasıl olacak, kimler konuşacak' diye Konferans Genel Sekreterliği'ne sordurdum. 'İsviçre Cumhurbaşkanı ev sahibi olarak bir açış konuşması yapacak. Sonra konferansa katılan delegasyonlar adına Lord Curzon bir teşekkür konuşması yapacak' dediler. Öyleyse ben de Lord Curzon'dan sonra konuşurum diye haber yolladım. 'Sizin konuşmanıza gerek yok, Lord Curzon hepiniz adına konuşacak ve iyi niyet ifadesinden başka birşey söylemeyecek,' dediler. 'Olmaz', dedim, 'aramızda eşitlik olduğunu görmeliler, o konuşursa ben de konuşurum'. Derken, Fransız heyeti başkanı Poincare beni görmeye geldi; 'Ne söyleyeceksin, konuşmanı bana gösterir misin?' dedi. Daha önceden hazırlamış olduğum metni gösterdim. Okudu, birçok cümlesine, kelimesine itiraz etti. 'Konuşmada uzlaşma isteyen bir hava yok' dedi. Ama hiçbir cümlesini değiştirmeyi kabul etmedim. Yalnız Poincare'nin önerisi ile bir deyimi biraz yumuşattım. Poincare ayrıldıktan sonra Genel Sekreterlik'ten tekrar haber geldi. 'İsviçre Cumhurbaşkanı'ndan başka kimse konuşmayacak' dediler. 'Peki' dedim, 'o zaman konuşmam, ama eğer Lord Curzon konuşursa ben de konuşurum.' Her ihtimale karşı hazırladığım metni cebime koydum. Törene öyle gittim.

Açılış töreni Mont Benon gazinosunun büyük salonunda yapılıyor. İsviçre Cumhurbaşkanı kürsüye geldi, konuşmasını yaptı, ayrıldı. Bir de baktım, Lord Curzon kürsüye yöneldi ve o da konuşmasını yaptı. Lord Curzon'un ayrılmasıyla beraber ben kürsüye vardım. Salondakiler şaşkın bakarken cebimden kağıdımı çıkardım ve okumaya başladım: "Monsieur le President, Mesdames, Messieurs..." Lord Curzon'un, bazı delegelerin rahatsız olduklarını, yerlerinde

kıpırdadıklarını görüyordum. Ama aldırmadan sonuna kadar okudum. Ben kürsüyü bırakınca hemen toplantının bittiğini ilan ettiler. Çıkarken M. Bompard yanıma geldi. 'Sizden sonra Venizelos da konuşacaktı, engel oldum,' dedi."

Babam için Lozan Konferansı, Avrupalı siyaset adamlarıyla ve uluslararası diplomasi alemiyle ilk temas kurduğu ortamı oluşturduğundan orada pek çok şey öğrendiğini hep söylerdi. Sözü O'na bırakıyorum:

"Ben, Lozan'a gitmeden önce diplomatlara şık, değişik elbiseler içinde dolaşmaktan fazla birşey yapmayan, herşeyden çok gösterişe önem veren insanlar diye bakardım. O elbiseleri de gözümde büyütürdüm. İlk defa Lozan'da asker elbiselerimi çıkartıp Avrupai kıyafetler giymeye başladım. O zaman ve orada gördüm ki elbiseler işin en önemsiz tarafı imiş. Diplomasi, meğer sürekli bir mücadele imiş. Tıpkı muharebede olduğu gibi, her gün yeni bir sınava hazır olmak gerekiyormuş. Bunu farkedince, murahhas heyetimizdeki bütün görevlileri topladım ve Anadolu'daki savaşın burada başka koşullarda devam ettiğine işaret ederek herkesten bir muharebedeymişiz gibi disiplinli ve dikkatli hizmet beklediğimi söyledim. Bütün konferans boyunca da öyle davrandık."

"Konferansta kullanılan yabancı dil Fransızca idi. Benim Fransızcam, okulda öğrendiğim kadar...Yabancı heyetlerle konuşurken 'yanımızdaki gençlerin güzel Fransızcalarından yararlanmak işin doğrusudur,' diye düşündüm ve öyle başladık. Ben fikrimi söylüyorum, genç arkadaşım Fransızca'ya çeviriyor; karşı tarafın söylediğini ise ben zaten anlıyorum. Böyle devam ediyoruz. Yalnız baktım ki, benim söylediklerimi Fransızca'ya çevirirken tercümanım daha güzel, daha edebi bir şekil veriyor, ancak anlamı da bazen değiştiriyor. Bunun üzerine, ne zaman anlam değişikliği farkedersem müdahale etmeye başladım. 'Yok, ben öyle söylemedim, tam benim söylediğimi tercüme et.' diyordum ve tekrar çeviri yapılıyordu. Fakat böyle çalışmak da işi yavaşlatıyordu. İki üç sefer böyle yaptıktan sonra bir akşam konferansın genel sekreteri M.Massigli[2] bana geldi ve 'sizden bir ricamız var, tercüman kullanmadan konuşunuz, görüşmeler daha verimli olur' dedi. Ben Fransızcamın iyi olmadığını, karşımdaki diplomatları belki rahatsız edeceğimi ileri sürerek, önerisini kabul etmek istemedim ama ısrar etti. 'Biz pekâlâ anlıyoruz söylediklerinizi, hiç tercüman kullanmayın, herkes böyle istiyor' dedi. Ben de ondan sonra görüşmeleri Fransızca kendim yürütmeye başladım, bir şikâyet de olmadı."

Babam bu olayı anlattıktan sonra gülerek şunu eklerdi: "Konferansta hemen bütün heyetler birbirimizin Fransızcasını gayet rahat anlardık. Yalnız Fransız heyetindekilerin konuşmalarını zor anlardık."

---

[2] M. Massigli, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ankara'da Fransız Büyükelçisi olarak görev yaptı.

Konuşmalarından babamın Lozan'da karşı karşıya geldiği Avrupalı siyaset adamlarını, diplomatları takdir ettiğini farkederdik. Bir defasında şöyle birşey söylemişti:

"Orada gördüğüm diplomatlar ve siyaset adamlarının hepsi, herhangi bir siyasal gelişme meydana geldiğinde, ya da tanınmış bir siyasetçinin demeci duyulduğunda, bunların ne anlama geldiğini, arkalarında nasıl bir siyasal tablo bulunduğunu hemen anlar; hepsi de aşağı yukarı aynı yorumları yapardı. Bu da dikkatimi çeken bir nokta olmuştur."

Başka bir gözlemi de şuydu:

"İstediklerini elde etmek için her çareye başvururlar, inanılmaz şeyler yaparlardı. Bir sefer, yaşlı bir diplomat beni görmeye geldi, 'Sizden bir dileğim var." 'Bunu kabul etmenizi istiyorum ve şunu da özellikle belirteceğim' dedi. 'Siz, genç ve yetenekli bir general ve diplomatsınız. Önünüzde açık ufuklar, parlak bir gelecek var. Pek çok konuda başarılar elde edeceksiniz. Bense, hizmet döneminin sonuna gelmiş bir insanım. Bu ileri yaşımda, halkıma belki son olacak bir hizmet yapmaya çalışıyorum. Onun için bu istediğimi kabul edin, bana bu iyiliği yapın' diye adeta yalvardı.

Bayağı rahatsız oldum, mahcup oldum. Ama adama gene: 'Kusura bakmayın, istediğinizi yapmak için önerinizi kabul ederdim, ama bu benim kişisel davam değil, milletimin bir davası, onlara ihanet edemem, kabul edemem' dedim.

Barış masasında mücadele ettiği yabancı heyet başkanlarından en çok Lord Curzon ile Venizelos'tan bahsederdi. Her ikisine de değer verdiği anlaşılırdı. Zaten Venizelos ile Lozan'da başlayan dostlukları Türkiye ile Yunanistan arasında uzun bir iyi ilişki dönemine yol açmıştı. Lord Curzon'la ise Lozan'dan sonra bir daha karşılaştıklarını sanmıyorum.

Lord Curzon'u en çok kızdıran bir konuşmalarından birinin şöyle bir öyküsü var:

"Bir sabah geç kalktım. O gün toplantı yok diye biliyorum. Kahvaltı ederken genç kâtibimiz geldi ve gündemde değişiklik yapıldığını, azınlıklar konusunun komisyonda konuşulmaya başlanacağını haber verdi. Beynimden vurulmuşa döndüm. 'Nasıl olur, bu değişikliği bize dün akşam niye haber vermediler ' dedim. 'Geç vakit haber verdiler, siz yatmıştınız, onun için rahatsız etmek istemedim' dedi. Kâtibe nasıl kızdım, anlatamam. 'Beni rahatsız etmemek ne demek?... Biz burada cephedeyiz. Her dakika görev yapmaya hazırız. Bana zamanında haber vermedin, hazırlanamadım. Şimdi komisyona gidip ne söyleyeceğim?... Üstelik en önemli konulardan birisi bu...' O kadar kızmıştım ki o genç dışişleri memurumuzla konferansın sonuna kadar konuşmadım."

"Kâtibi gönderdikten sonra düşündüm. Ne yapacağım?... Bir iki saat sonra toplantı başlayacak. Aklıma Türkiye'de azınlıklar konusunda hazırlanmış bir rapor geldi. Bana da bir nüsha vermişlerdi. Konferansa sunulmak için hazırlanmamıştı ama konunun tarihsel gelişmesini bizim açımızdan ele alıyordu ve Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için milliyetçilik akımlarını özendirerek azınlıkları nasıl tahrik ettiklerini anlatıyordu. 'O raporu bulun getirin' dedim ve o raporla komisyon toplantısına gittim.

Toplantıda sıra bana gelince raporu baştan sona okudum. Ben okurken Lord Curzon renkten renge giriyordu. Oturum sona erdiğinde çıktım. Bahçede Lord Curzon'u yalnız başına otururken gördüm. Yanına gittim. Ateş içinde, adeta her tarafından dumanlar çıkıyordu. 'Ne oldu?' dedim. 'Daha ne olsun, bu yapılır mı bize, harap ettin bizi, harap!' diye sitem etti. 'Barış yapacak mıyız?' diye umutsuzca sordu. 'Tabii yapacağız!' dedim."

Lord Curzon'un kaleme aldığı anılarında, babamın bu konuşmasından kızgınlıkla söz ettiğini ve "İsmet Paşa konferans konusuyla doğrudan ilgisi olmayan bir raporu okuyarak bizimle adeta alay etti," şeklinde bir değerlendirme yaptığını çok sonraları öğrendim. Gündemin değiştiğini babama zamanında haber vermeyen zamanın genç kâtibi, sonradan dışişlerimizde en çok itibar edilen ve babamın da çok değer verdiği bir büyükelçi olarak başarı ve onurla görev yaptı. Gençliğindeki bu hatasını da kimse hatırlamadı.

"Lord Curzon'la sürekli tartışıyorduk. Bir defasında söylenenleri iyi duymadım, tekrar edilmesini istedim. Lord Curzon kızdı, 'İsmet Paşa ağır işitiyor diye konuşmaları hep uzatacak mıyız?' gibi birşey söyledi. Söz sırası bana gelince: 'İnsanların doğal kusurları ile alay etmek ayıptır; insanlığa yakışmaz' dedim. Mosmor oldu."

Azınlıklar konusu görüşülürken baskı yapmak üzere gelen iki heyetle yaptığı konuşmaların, kendince en ilginç taraflarını şöyle anlatırdı:

"Bir gün bir İsviçreli profesör randevu istedi, geldi. Yaşlı, ciddi görünüşlü bir adam... Yanında da birkaç genç var. Bana uzun uzadıya Ermenilerin çektikleri sıkıntıları anlattı. Bir yurt sahibi olmayı hakettiklerini söyledi ve Türkiye'den kendilerine bir yurt vermemizi istedi. Sesimi çıkarmadan dinledim. Sonunda 'Söylediğiniz şeyin farkında mısınız?' dedim. Siz bana vatanımın parçalanmasını öneriyorsunuz. ('Vous me proposez le demembrement de ma patrie!') 'Size kesin olarak ifade ediyorum. Böyle bir şey olmaz, hiçbir zaman olmaz!...' Bir an duraladı. Sonra, 'benim babam Ermeni yurdu için ölünceye kadar uğraştı, ben de derneğimle bu yolda uğraşmaya devam edeceğim'

dedi. 'Ne isterseniz yapın, ülkemizi parçalamaya gücünüz yetmez. Biz bütün dünyaya karşı vatanımızın bütünlüğünü koruduk. Siz çok zayıf kalırsınız, buyrun' dedim. Profesör ve arkadaşlarını gönderdim."

"Başka bir gün Noradonkyan isminde Osmanlı yönetimi zamanında Nazırlık yapmış bir zat görüşmek istedi. 'Ülkemizi, şartlarımızı bilen bir insandır, belki faydası olur' diye düşündüm, 'buyursun' dedim. Ama tahmin ettiğim gibi çıkmadı, o da benden Türkiye'de Ermeni yurdu kurulması için yardım istemeye gelmiş. Sözünü bitirdikten sonra 'çok yanlış yoldasınız' dedim. 'Siz ki Osmanlı döneminde memleketimizde nazırlık yapmış bir insansınız. Türklerle Ermenilerin birlikte huzur içinde yaşamaları için ne yapmaları gerektiğini takdir edemiyor musunuz? Geçmişteki olaylarla bizim ilgimiz yoktur. Yeni bir devlet kuruyoruz. Aynı vatanın evlatları olarak birlikte ahenk içinde yaşamamıza siz de yardımcı olursunuz diye düşünmüştüm. Ama siz olamayacak şeyler peşindesiniz. Vatanımızı parçalayıp bir bölümünü size ayırmamızı istiyorsunuz. Biz bunu kabul etmeyiz, düşünmeyiz. Sizin başka bir sözünüz yok mu?'

'Hayır, başka bir sözüm yok, başka birşey yapamayız' dedi. 'Pekâlâ' dedim. 'Anlıyorum ki mücadelenize devam edeceksiniz. Bu konferansı fırsat biliyorsunuz, sonuna kadar uğraşacaksınız. Ne isterseniz yapın. Ama birşey söyleyeyim. Pişman olacaksınız ve tekrar benimle görüşmek isteyeceksiniz, ancak ben o zaman sizi kabul etmeyeceğim, haberiniz olsun.'

Sonra, gerçekten de dediğim gibi oldu. Konferansın son günleri yaklaşırken, akşam otele döndüğümde, ya da sabahleyin otelden çıkarken kapıcı gelir, haber verirdi: 'Sakallı, gözlüklü bir zat sizi görmek istiyor'. 'İsmi neymiş' diye sorardım. 'M. Noradonkyan' 'Haa, kendisine söyleyin, onunla görüşemem, sebebini de o bilir' derdim. Böyle bilmem kaç defa geldi, ama kendisiyle bir daha görüşmedim.

Lozan Konferansı'ndaki Türk heyetinde baş murahhas İsmet İnönü'nün yanında iki murahhas (delege) bulunmuştur. Dr. Rıza Nur ile Hasan Saka. O zaman Sağlık Bakanı olan Dr. Rıza Nur, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Atatürk'e karşı bir tavır almış ve yurt dışına gitmiş, Atatürk'ün ölümüne kadar da yurda dönmemiştir. Yayınladığı anılarında Atatürk'e, İsmet İnönü'ye ağır ve haksız suçlamalar yöneltmiştir. Hasan Saka ise Cumhuriyet döneminin değerli siyasetçilerinden biri olarak ün kazanmış, başbakanlığa kadar yükselen bir dizi devlet görevinde bulunmuştur.

Babamın sofradaki konuşmalarında Dr. Rıza Nur'un suçlamalarından bahsettiğini hiç duymadım. Yalnız Lozan Konferansı sırasında neden olduğu, biri olumlu, öbürü olumsuz iki olayı anlatırdı:

"Bir gün odamda çalışırken Dr. Rıza Nur geldi; çok üzgün, maneviyatı bozulmuş bir hali vardı. 'Çok fena birşey yaptım, bilmiyorum nasıl oldu, ben artık burada kalamam, izin ver, Türkiye'ye döneyim' dedi. 'Hayrola, ne oldu?' diye sordum. Anlattı:

'Azınlıklar Komisyonu olarak toplanmıştık. Bir de baktım, tanımadığımız bir insana söz verdiler. Kimdir bu, ne sıfatla burada konuşuyor?', diye sordum. Bir Ermeni derneğinin temsilcisi imiş, davet üzerine konuşacakmış. İtiraz ettim. 'Böyle bir yetkiniz yok, nasıl çağırdınız, dinleyemeyiz' dedim. 'Hayır, dinleriz.' dediler. Çok kızdım, ben böyle şey kabul etmem dedim ve odadan çıktım. Başkan arkamdan: 'Nereye gidiyorsunuz? Komisyonu terkedemezsiniz' diye bağırıyordu, aldırmadım. Ama şimdi görüyorum ki fena oldu. Artık Komisyona dönemem. Yapacak birşey kalıyor, o da memlekete dönmek," dedi.

Ben kendisini kutladım ve yatıştırdım. "İyi yapmışsın, hiç merak etme. Memlekete dönmeyi de aklından çıkar. Ben senin hareketini desteklerim. Komisyona dönersin." dedim. Öyle de yaptım. Komisyon Başkanı'ndan bir yazı geldi. Delegemizin tutumundan yakınıyordu. Ben, kendisine cevap olarak gönderdiğim yazıda onları suçladım. Komisyonun, karar almadan yetkisiz bir kimseyi çağırmakla yanlış bir iş yapmış olduğunu ve delegemizin bu hareketi protesto etmeye hakkı olduğunu belirttim. "Ama, dedim, sizin de bu sonuçtan rahatsız olduğunuzu görüyorum, onun için meseleyi kapanmış sayıyorum." Ertesi günü Komisyon Başkanı'nı gördüm. "Bu nasıl şey, meseleyi kapanmış sayıyorsunuz!...Başka birşey yapmayacak mısınız?" dedi. "Ben bunu sizden öğrendim", diye cevap verdim. "Geçenlerde bir davranışınızı şikâyet etmiştim, siz de kabul etmemiş, meseleyi kapanmış saymıştınız. Ben de şimdi aynı şeyi yapıyorum." dedim. Böylece sorun bitti. Rıza Nur, komisyona döndü.

Başka bir sefer, Dr. Rıza Nur'un bir dikkatsizliği bize pahalıya mal oldu. Patrikhane'nin İstanbul'dan çıkarılması için uğraştığımız sırada bir sabah odama geldi: "Sana bir bilgi vereceğim" dedi. Lord Curzon'un özel kaleminden Harold Nicolson, Dr. Rıza Nur'a gelmiş ve Patrikhane'nin İstanbul'dan kaldırılması için yürüttüğümüz mücadeleden çok yakınmış. "Patrikhane konusunda uğraşmanız bizi bütün Hıristiyan alemi karşısında çok müşkül duruma düşürüyor. Uyuyan İngiliz aslanını durmadan rahatsız ediyorsunuz. Bu son hareketle aslanı uyandırırsanız ne yapacağı belli olmaz." gibi birşeyler söylemiş. Dr. Rıza Nur da cevap olarak "Bu, İsmet Paşa'nın meselesidir, bizzat kendisi meşgul oluyor; o bilir, biz karışmayız, ona söylemeniz

gerekir" demiş. Bunları duyunca birden oda başımın içinde dönmüş gibi oldu. "Ne yaptın, nasıl böyle birşey söyledin? Yalnız benim meselemmiş gibi gösterdin. Şimdi ben bu davayı nasıl savunacağım? Sözlerimin değeri kalır mı?..." diyerek Dr. Rıza Nur'a çıkıştım. Hemen Lord Curzon'u aradım. Acele görüşmek istediğimi söyledim ve yanına gittim. Ama iş işten geçmişti. Beni çok neşeli bir şekilde karşıladı. Ellerini açarak: "Çok teşekkür ederim, bugün benim doğum günüm, bana bir armağan verdin." dedi. "Ne armağanı, haberim yok!" diyecek oldum. "Patrikhane meselesinde hükümetin talimatı yokmuş; öğrendim; yalnız sen uğraşıyormuşsun. Artık bırak bu beyhude gayreti. Makul bir çerçevede anlaşalım!" dedi. "Öyle şey yok; kâtibin yanlış anlamış" dedim. Ama kabul etmedi. Ondan sonra da Patrikhane'yi İstanbul'dan çıkaramadık.

Babam Lozan Konferansı'nın ikinci safhasında Yunan baş delegesi Venizelos ile nasıl iyi dostluk ilişkileri kurduklarını da anlatırdı. Venizelos bir gün randevu alarak babamı otelinde görmeye gelmiş. Uzun uzadıya, Yunanistan'daki durumun zorluklarını anlatmış, Türkiye ile barış yapmak, ondan sonra da dostluk ilişkilerini devam ettirmek arzusunda olduğunu söylemiş. Böylece başlayan görüşmeler devam etmiş ve Lozan Antlaşması'ndan sonraki yıllarda yaşadığımız Türk-Yunan dostluğunun temelleri böyle atılmış.

"Venizelos, bana İngilizlerden, müttefik devletlerden çok şikâyet etti" derdi babam. 'Bizi teşvik ettiler; ne duruyorsunuz, İzmir'e, Anadolu'ya çıkın' dediler. 'Biz sizin arkanızdayız, dediler. Ondan sonra felakete uğradığımızda yalnız bıraktılar. Zor zamanımızda yardımımıza gelmediler. Bunlara hiç güven olmaz, onları bırakalım, biz ikimiz anlaşalım.' dedi. Ben de aramızda iyi ilişkiler kurmanın ikimizin de çıkarına olduğunu söyledim. Bu yaklaşım içinde barış görüşmelerindeki son zorlukları aştık."

"Aramızda dostluk havası kurulduktan sonra bir gün beni evine yemeğe çağırdı. Beni ve eşimi, kendi eşiyle tanıştırmak istediğini söyledi. Kabul ettim. Ama arkadaşlarım duyunca kıyameti kopardılar. 'Aklınızı mı kaçırdınız? Nasıl Venizelos'un evine yemeğe gidersiniz? Bu, Türkiye'de duyulunca ne diyeceksiniz?' Ben de tereddüt ettim. Venizelos, 'Ne zaman geleceksiniz?' diye sorduğunda 'Geleceğiz; merak etme; gününü kararlaştırırız; daha vakit var' gibi kaçamak cevaplar vermeye başladım. Sonunda durumu farketti. 'Güçlüğünüz olduğunu anlıyorum. Zararı yok, bu sefer gelmeyin, daha sonra beklerim' dedi ve böyle kurtuldum."

Babamın sofrada anlattığı Lozan Konferansı anılarını bir arkadaşımdan, Büyükelçi Şefik Fenmen'den duyduğum bir öykü ile bitirmek istiyorum:

Lozan'da üniversite öğrencisi olarak bulunduğu İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir gün bir kahvede otururken oradaki bir İsviçreli ile konuşma fırsatı çıkmış. Adam kendisinin Türk olduğunu öğrenince çok memnun olmuş ve nedenini anlatmış. "Ben, Lozan Konferansı sırasında Uşi Oteli'nde kapıda güvenlik görevlisi olarak nöbet tutuyordum. Konferansa katılan bütün devletlerin delegeleri, İngiliz, Fransız, İtalyan v.b. delegeler önümüzden azametle geçer, otele girerlerdi. Biz hepsine selam verirdik, ama kimse bizim selamımızı almaz, aldırmazdı. Yalnız Türk baş delegesi İsmet Paşa önümüzden geçerken bizi farkeder ve dikkatle selâmımızı alırdı, biz de çok memnun olurduk. O zamandan beri Türkleri severim."

II.
Konuklardan Öyküler

Babamın sofrasındaki konukların konuşmalarını, çocukken, gençken, biz de zevkle dinlerdik. Bu konuşmalardan hatırımda kalanlar, yazık ki birkaç cümleden ibaret.

Tanrıöver'in Sözleri

Sofrada olduğunu öğrendiğimiz zaman, güzel konuşmalar duyacağımızı düşünerek sevindiğimiz konuklardan birisi Hamdullah Suphi Tanrıöver idi. Bükreş Büyükelçimiz olduğu dönemde bir öğle yemeğinde beraberdik. Parlak beyaz saçlarını dalgalandırarak, tannan sesiyle ve büyük bir heyecanla bize Romanya'da yaşayan Gagavuzların Türk kültürünün bir parçası olduklarını anlatıyordu. Derken başka bir konuya geçti: "Paşam, eski meclisin merdiven altı dediğimiz bir köşesi vardı. Bir gün meclise geldim, oradan geçerken baktım, bir grup arkadaş toplanmışlar, hararetli bir tartışma içindeler. "Ne var, ne oluyor arkadaşlar, ihtilal mi hazırlanıyor?" diye sordum. "Yok, dediler, halimizi tartışıyoruz. Yaşlanıyoruz, on yıl öncesindeki gibi sağlam değiliz artık; her gün yeni bir arızamız çıkıyor, ne yapacağız?..." Durdum. "Bakın, dedim, size birşey söyleyeyim. Bundan on yıl sonrasını düşününüz. O zaman bugünkü halinizi, gücünüzü 'ah, ne kadar iyi bir durumdu' diye hasretle anmayacak mısınız?.. Birden rahatladılar, mesele kapandı."

Tekrar Romanya izlenimlerine döndü:

"Paşam, dedi, bir bakan ile bir yemekte beraberdik. Romanya'nın ileri bir medeniyet ülkesi olduğunu söyledim, kendisini kutladım. Teşekkür etti, ama arkasından, 'Önümüze engeller çıkarmasalardı, daha çok ilerlerdik' dedi. Bu, ağır bir sözdü. Altında kalamazdım. Bir an düşündüm. Sonra: 'Bakın, sayın bakan, dedim. Sizinle bir ev yapalım. Evin çatısı bitti, odalara geçtik. Her odaya bir perde gerekli. Perdeyi kurduk. Odanın ortasına bir masa koyacağız.

Masanın üstünde bir lamba olmalı. Odada uygun bir yere divan, başka bir yere dolap yerleştireceğiz. Perde, lamba, masa, divan, dolap, bütün bu Türkçe kelimeler Romence'de aynen kullanılıyor. Hepsini ve daha başkalarını arka arkaya saydıktan sonra; "Sayın Bakan, dedim: Biz sizin önünüze engel çıkarmadık, tersine yolunuzu açtık".

Cemal Hüsnü Taray'dan Bir Anı

Başka bir büyükelçimizin, Cemal Hüsnü Taray'ın bir konuşması da aklımda kalmış. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Yalova Kaplıcaları'nda Atatürk'ün köşkü diye bilinen evde akşam yemeğindeyiz. Yemeğin sonuna geldik. Konuklardan Büyükelçi Taray birden ayağa kalktı. "Paşam, ben 'toast' yapmasını bilmem, ama sizin Cumhurbaşkanı olarak bu büyük, bu korkunç savaşın tehlikelerinden, felaketlerinden memleketimizi bugüne kadar ne büyük gayret ve başarı ile koruduğunuzu gördüğüm için size minnettarlığımızı ifade etmekten kendimi alamıyorum ve sağlığınıza, başarılarınızın devamına kadehimi kaldırıyorum!.." dedi. Herhalde böyle bir davranışı ilk defa görmenin şaşkınlığı bu basit olayı belleğime yerleştirmiş. Belki de, bir hatibin iyi bildiği bir konuyu pek bilmediğini iddia ederek söze başlaması oyununun ilk gördüğüm örneği olarak zihnimde yer etmiş.

Okuduğum Romanlardan...

Babamın sofrasında dinlediğim birbirinden güzel konuşmalardan aklımda kalanlar niye sadece birkaç cümle diye hayıflanırken, bakıyorum, okuduğum bazı romanlardan da aklımda kalanlar bir cümleden, ya da bir sahneden öteye gitmiyor. Romanların konularını aşağı yukarı hatırlıyorum. Ama romanın içinde hemen bütünüyle hatırladığım sahneler ya da konuşmalar bir ikiyi geçmiyor. 1970'lerde Alessandro Manzoni'nin *"Nişanlılar"* adlı ünlü tarihi romanı elime geçmişti. Milli Eğitim Bakanlığı'nın klasikler tercüme dizisi içinde yayınlanmış bir romandı. Zevkle, heyecanla hepsini okumuştum. Olay birkaç yüzyıl öncesinin İtalya'sında geçer. Bir bölümünde bir grup eşkıyanın zorba çetelerinin ülkenin hem dağlarına, hem de şehirlerinin bir kısmına egemen oldukları bir dönem anlatılır. Zamanın şehir devletlerinin meşru otoriteleri bu zorbalarla baş edememiş, çaresiz kalmışlardır. Bu esnada büyük bir veba salgını gelir. Her yerde pekçok insan ölür. Eşkıya ve zorba takımı da vebadan kırılır. Veba geçtikten sonra sağ kalanlar yeniden meşru otoriteyi sağlayarak düzeni kurarlar. Aradan zaman geçer. Yeni sorunlar ortaya çıkar. Bu

sorunların nasıl çözüleceği konusunu görüşürlerken bir bilge çıkıp şöyle konuşur: *"Çareyi kendimiz bulmalıyız. Sorunlarımızın çözülmesi için her zaman bir veba salgınının gelmesini bekleyemeyiz!.."* Belki, kitabı okuduğum günlerde ülkemizde de bir anarşi dönemi yaşadığımızdan olacak, Manzoni'nin iki ciltlik koca romanından aklımda kalan işte yalnız bu cümledir.

Başka bir örnek: Cervantes'in ünlü Don Kişot romanının aslı da çok hacimli bir kitaptır. Kitapta geçen, değirmenlere hücum gibi, çarpıcı olayları kuşkusuz hepimiz, kitabı okumuş olmasak da biliriz. Ben bir tarihte elime geçen iki ciltlik romanın tümünü okumuştum. Aklımda kalan bir tek şu sahne var: Don Kişot'la yardımcısı Sanşo Pança, şato sahibi bir asilzadenin konuğu olurlar. Sofraya oturacakken, protokol sorunu çıkar. Evsahibi, Don Kişot'a baştaki koltuğu işaret eder. Don Kişot kabul etmez; evsahibine *"Siz oturun"* der. Böyle birkaç defa karşılıklı buyur edilir. Sonunda, zaten çok acıkmış olan Sanşo Pança dayanamaz: *"Aman beylerim, niye kendinizi yoruyorsunuz, biriniz oturun da yemeğe başlayalım. Zaten ne fark eder! Bir eşeği sofranın başına da oturtsanız o gene eşektir!"* der. Sofra protokolünde ne zaman bir sorunla karşılaştıysam, aklıma hep Cervantes'in yarattığı bu sahne geldi. Ama kendimi tuttum. Dilimin ucunda olduğu halde, Sanşo Pança'nın uyarısını kimseye tekrar etmedim.

Tanınmış bir Fransız yazarı kültürü şöyle tanımlar: *"Kültür, her şeyi okuyup unuttuktan sonra aklımızda kalanlardır."* Bu tanıma göre, benim kültürüm, binlerce sayfa kitap okumuş olmama karşın, aklımda kalan yüz ile iki yüz arasında sayfadan ibaret oluyor. Ama herkesin kültürünü böyle ölçersek gene de fena bir yere düşmem sanıyorum. Başka bir şey daha var. Belirli bir anda düşündüğüm zaman eskiden okuduğum romanlardan ancak birer ikişer sahne aklıma geliyor. Yalnız bu, muhakkak o romanların başka bölümlerini tümüyle unuttum demek değil. Tıpkı vaktiyle duyduğum ve unuttuğumu sandığım konuşmaları bir gün karşıma çıkan bir olay nedeniyle birden bire hatırlamam gibi, okuduğum romanlardan bazı sahneleri hatırlayabilirim. O bakımdan herkesin kültürü, tabii benimki de, yukarıda çizdiğim çerçeveyi aşabilir. Bir örnek vereyim:

Başbakan Yardımcısı olarak görev yaptığım sırada, bir gün batı illerimizden birine, inceleme yapmaya, açılışlarda bulunmaya gidiyordum. Afyon'u geçtikten sonra, geniş ovada, düz yolda ilerlerken, otomobilimizin önünde uzun bir konvoyun gitmekte olduğunu gördük. Hemen hepsi Mercedes marka, bazıları iyice büyük, siyah otomobiller. En arkada polis otomobilleri kafileyi kapatıyor. Yaklaşınca, Cumhurbaşkanlığı'na bağlı araçlar olduklarını farkettik. Hep birlikte, nisbeten yavaş bir tempoyla ilerliyorlardı. Önce rahmetli

Özal'ın da öndeki arabada olduğunu sanarak, konvoyun arkasından biz de yavaş yavaş gittik. Sonra anlaşıldı ki kafilede Cumhurbaşkanı yok. Herhalde güneye, Cumhurbaşkanı'nın kalacağı bir yere personeli ve ağırlıkları götürüyor olmalıydı. Geç kalmamak için konvoyu geçerek, yolumuza devam etmek istedik. O zaman tuhaf birşey oldu. Arkadaki polis otomobilleri, bize yol vermek istemediler. Korna çalıp, soldan geçmeye çalıştığımızda, hızlarını değiştirmeden önümüzü kapattılar. Bizim otomobilin şoförüyle, yanındaki koruma memuru kızdılar. Önümüzdeki polis otomobiline işaretler yapmaya, seslenmeye çalıştılar. Bir süre, kısa bile olsa bize uzun gelen bir süre, sonuç almadan uğraşıldı. Sonunda yol verdiler ve geçtik. Cumhurbaşkanlığı'nda görevli polisler ile Başbakanlıkta görevli polisler arasındaki bu çekişmeyi izlerken ve yatıştırmaya çalışırken "Üç Silahşörler" kitabından bazı sahneler birdenbire aklıma geldi. Alexander Dumas, daha çocukken okuduğumuz bu ünlü romanının birçok yerinde, o dönem Fransa'sında, krala bağlı silahşörlerle, başbakan görevi yapan kardinale bağlı muhafızlar arasındaki çatışmaları anlatır. Kuşkusuz romandaki kılıç vuruşmaları kadar ileri gitmese de otomobillerimizin birbirine yol vermeme çekişmesini görünce, d'Artagnan ile Athos, Porthos, Aramis'in kardinalin muhafızlarına dayak attığı bu sahneler tekrar gözümde canlandı. Hatta o zaman yanımızdaki gazetecilere de bu anımdan söz etmiştim ve bazı kurumsal rekabetler krallıkta da, demokraside de sürüp gidiyor, diye konuşmuştuk.

Peki, daha çok kısmını hatırladığım romanlar yok mu? Var. Bir tanesi Tolstoy'un "Harp ve Sulh"u. Ama herhalde en çok sahnesini ve sözünü hatırlayabildiğim eserler Shakespeare'in ünlü piyesleri. Bundan şu sonucu çıkarmak belki yanlış olmaz: Tiyatroda görülen sahneler, işitilen sözler, romanlarda okunanlardan daha etkileyici oluyor ve daha çok hatırda kalıyor. Benim evde, babamın sofrasında konuşulanlardan bazı şeyleri hatırlamam da bu tiyatro etkisinden kaynaklanıyor olabilir.

Saraçoğlu Öyküleri

Şükrü Saraçoğlu'nun yabancı bir büyükelçiyle yaptığı konuşmaya önceki bölümde yer vermiştim. Saraçoğlu, babamın Başbakanlığı sırasında da, Cumhurbaşkanlığı sırasında da soframızda en sık gördüğümüz konuklardan biriydi, belki birincisi idi. Konuşmalarını her zaman zevkle, ilgi ile dinlerdik. Cumhuriyet döneminin ilk günlerinden beri gittikçe yükselen görevlerde bulunmuş olmasına karşın, sade bir halk adamı görünümünü hep korumuş, bu, bunakmamıştı.

Ödemiş'te doğmuş, ilkokulu, ortaokulu orada okumuş, lise öğrenimini İzmir'de, yüksek öğrenimini de İstanbul'da Mülkiye Mektebi'nde tamamlamış; daha sonra burslu olarak gittiği İsviçre'de Cenevre Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirmişti. Cumhuriyet'in kuruluş ve gelişme yıllarında önce Maliye, sonra Adalet bakanı olarak önemli atılım ve reformlara öncülük etmiş bir insandı. Adalet Bakanı olarak suç üstü (o zamanki deyimle "cürmümeşhut") yasasını hükümete önerdiği zaman, sofrada, bu yasanın adalet mekanizmamıza nasıl kolaylık ve çabukluk getireceğini övünerek anlattığını hatırlarım.

Saraçoğlu'nun çok zeki bir insan olduğunu her halinden farkederdik. Bir defa babama anlatmıştı. İsviçre'de okurken, matematik profesörü ödev olarak, ancak uzun ve karışık hesaplarla çözülebileceğini sandığı bir problem vermiş. Oysa ki, Saraçoğlu problem üzerinde düşünürken bir kolaylık, matematikçilerin deyimiyle "bir hile" görmüş ve bununla problemi çabucak çözmüş, sonucu hemen profesöre götürmüş. Profesör, önceden düşünmemiş olduğu bu çözüm yolunu görünce çok etkilenmiş ve Saraçoğlu'na siyasal bilim öğrenimini bırakarak, matematikçi olmasını ısrarla önermiş. Ama Saraçoğlu "Artık çok geç, hukuku, siyasal bilimi bırakamam." demiş. Yine tarih konularına merak sardığı bir dönemde Atatürk, yakaladığı bakanlara, milletvekillerine birer tarih kitabı verip, özetini yazıp getirmelerini istemiş. Kısa bir süre sonra, hep beraberlerken, getirilen kitap özetlerine bakmaya başlamış, ama hiçbirini beğenmiyormuş. Derken, bir tanesini okurken yüzündeki gülümseyişi görmüşler. "Hah işte bu, istediğim gibi yazılmış!" demiş. "Bunu kim yaptı?" diye sorup, Saraçoğlu'nun özeti olduğunu öğrenince kendisini candan kutlamış.

Saraçoğlu, sofrada, babama ve bize çocukluk anılarını anlatmaktan hoşlanırdı. Çocuklukta edindiği bir takım alışkanlıkları hâlâ bırakmadığını da görürdük. Yemeğe oturduğumuzda, soframızdan eksik olmayan çorba gelince hemen ekmeğini ufalar, parçaları çorbasına atar, çorbayı hep öyle içerdi. Bitirdikten sonra da "Oh, dünya varmış!.. Eğer birisi aç kalmak, tok olmaktan iyidir derse sakın inanmayın!.." derdi.

En çok sevdiği yemek kuru fasulye pilav idi. Bu konuda hoş birşey anlatmıştı. Öğle yemeklerinde bakanlıktan çıktığında çok kez Ankara'nın en iyi lokantası olan ünlü Karpiç'e gidermiş. Karpiç, Rusya'da 1917 ihtilalinden kaçıp Türkiye'ye sığınmış bir Beyaz Rus. Başkentte o günlerin en iyi lokantasını kurmuş, mutfağında büyük bir titizlik ve zevkle hazırlattığı Rus ve Türk yemeklerini en lezzetli biçimde Ankaralılara sunuyor. Bakanlar, milletvekilleri, iş adamları, yabancı elçilik mensupları ve gazeteciler başlıca müşterileri... Arada bir, babam da bizleri alır, bütün aileyi, Karpiç'e yemeğe götürürdü ve bu,

bizim için de, Karpiç için de önemli bir olay olurdu. Kendine özgü, resimlerde gördüğümüz Rus Mujiklerinin giydiklerine benzer elbisesi ve beyaz önlüğüyle bizi karşılar, lokantanın en güzel yerlerinden birine oturtur ve hemen büyük bir kase içinde havyar getirir, ikram ederdi. Sonra, arkasında baş yardımcısı Serj (ki sonradan Süreyya diye tanınarak Ankara'nın ünlü gece kulübünde, daha sonra da İstanbul'un ünlü lokantasında yıllarca Türkiye'ye hizmet etti) ile birlikte babamın yemek listesini hazırlamasına yardım ederlerdi

İşte Saraçoğlu, Karpiç'in lokantasına ilk gittiğinde, Karpiç kendisini selamlamaya gelmiş ve ne istediğini sormuş. Saraçoğlu hiç düşünmeden kuru fasulye pilav getirmesini söylemiş, ikinci sefer gittiğinde gene aynı yemeği istemiş. Üçüncü sefer, ne istediğini sorup gene aynı yanıtı alınca Karpiç dayanamamış ve Saraçoğlu'na "Aman beyim", demiş, "hep kuru fasulye pilav yiyecekseniz, benim lokantama niye geliyorsunuz?.."

Saraçoğlu, Ödemiş'e, baba yurdunun anılarına büyük bir sevgi ile bağlı idi. Özellikle annesine ayrı bir saygı ve hayranlık duyardı. Zaman zaman İstanbul'dan gelip evimizde kalan, soframıza katılan halamın kızı İrfan bir gün Saraçoğlu'nu dinledikten sonra şöyle bir gözlem yapmıştı: "Dinlediğim bütün Bakanlar arasında yalnız bir tanesi annesinden bahsederken anam diyor, o da Saraçoğlu!..."

Bütün bu davranışları ve başarılarıyla çok sevdiğimiz, saydığımız bir insan olan Saraçoğlu'nun iki çocukluk anısını, ondan duyduğum gibi aktarmaya çalışayım:

"Mahallede bir çocukla kavga ettik. Beni çok kızdırmıştı. Ben de onu bir güzel dövdüm. Sonunda kaçtı, evine gitti. Ben de keyifli keyifli eve döndüm. Biraz sonra kapı çalındı. Baktım; o çocuk. Yanında bir kadın... Ben bir yere saklandım, uzaktan bakıyorum. Anam çıktı, hanımla çocuğu içeri avluya aldıktan sonra 'Ne istiyorsunuz?' diye sordu. Kadın başladı şikâyet etmeye. 'Senin oğlan benim çocuğu dövmüş, ayıp değil mi, sen nasıl terbiye ediyorsun oğlunu' diye sesinin tonunu giderek yükseltti. Anam bir kızdı, ellerini beline dayadı. 'Ne olmuş yani' dedi. 'Çocuklar kavga etmişler, seninki korkmuş, kaçmış, senden yardım istiyor. Ayıp olan asıl bu! Bunlar erkek değil mi?..Elbet kavga da ederler, dövüş de ederler. Marifet, kavgada dayak yememesini bilmektir. Sen bana şikâyet edeceğine oğluna kendini korumasını öğret!..'

"Kadın bu sözleri duyunca ne diyeceğini bilemedi, oğlunu aldı, süklüm, püklüm çıktılar. Ben de bu arada, anamın bana arka çıktığını görünce, bir efelendim sormayın, çıktım ortaya, anamın arkasından kapıya doğru gerine gerine

yürümeye başladım. Ama, kadınla oğlu çıkıp kapı kapanınca anam hışımla bana döndü: 'Utanmıyor musun, ne demeye elalemin oğluna dayak atarsın!..' diyerek, üstelik terliğini eline alıp üzerime yürümez mi? Selâmeti kaçmakta buldum. Yoksa yukarıdan aşağı güzel bir terlik hoşafı yiyecektim."

"Ödemiş'te ortaokulu bitirdikten sonra liseye İzmir idadisine gittim. Okul yatılı. Öğrencilerin hemen hepsi İzmir'den. Aralarında taşralı bir ben varım. Yanlış birşey yapacağım da bana köylü diyecekler, benimle alay edecekler diye ödüm kopuyor. Onlar da hinoğlu hinler, fırsat kolluyorlar. Akşam ilk defa birlikte yemek yiyoruz. Her şeyi çatal bıçakla yemeğe dikkat ediyorum. Meyvaya gelinceye kadar işler iyi gitti; bir sorun çıkmadı. Derken üzüm getirdiler. Eyvah dedim, üzümü İzmirlilerin sofrada nasıl yediklerini hiç görmemiştim, Ödemiş'te salkımı elimize alır, yeriz, hatta salkımı bütünü ile ağzımıza götürür, üzüm tanelerinin bir çoğunu dudaklarımızla bir çırpıda koparır, öyle yeriz. Ama burada, İzmir'de salkımı elime almak, elimle salkımdan taneler koparıp ağzıma atmak, bana yapılmayacak birşey gibi geldi. Etrafıma baktım. Sanki benim tereddüdümü anlamış gibi, yanımdaki genç eline çatal bıçağı aldı, büyük bir dikkatle salkımdaki taneleri bıçakla ayırdı ve çatalını batırıp yemeğe başladı. Rahatladım, ben de çatal bıçağı aldım ve salkıma yöneldim. İlk taneye çatalımı batırmaya çalışırken etrafımda bir kahkaha koptu. Oyuna geldiğimi anladım ama iş işten geçmişti."

Saraçoğlular ile ailece ahbaplığımız vardı. Bayan Saraçoğlu ile annem resmi davetlerde, toplantılarda sık sık bir araya gelirlerdi. Onların da üç çocukları vardı: Aydın, Yılmaz ve Evin. Küçük kız olan Evin, kızkardeşimden daha küçüktü ama iyi arkadaştılar. Sık sık bizim eve, kardeşimle oynamaya gelirdi. Bizim arkadaşlık ettiğimiz Aydın benim yaşımda, Yılmaz biraz daha küçüktü. Aydın'ın halleri babasını andırırdı. Gazi Lisesi'nde kısa bir süre beraber olmuştuk. Liseyi bitirince Hukuk Fakültesi'ne gitti. Sonra savcı olarak hayata atıldı.

Aydın'la bir süre görüşmedikten sonra, 1950'lerde bir akşam toplantısında buluşmuştuk. İlk görev aldığı yer, Orta Anadolu'nun büyük merkezlerden uzak, at üstünde gidilen küçük bir ilçesi olmuş. Eski Başbakan ve Meclis Başkanı'nın oğlu olarak oraya gitmemenin yollarını aramamış. O akşam oradaki hayatı ile ilgili hoş şeyler anlatmıştı. Birisi şu: Bir eve, akşam yemeğine çağırmışlar. Sofraya oturduklarında ev sahibi, "şimdi istediğiniz birşey gelecek," demiş. Nedir acaba, diye merak ederken, bakmış bir çorba tabağı geliyor. "Buyurun, biz limon sıktık ama siz belki daha fazla limon sıkarsınız demişler. Bir kaşık almış, bir de ne görsün, tabakta sadece votka var. "Bu nedir?" diye sormuş. "Limonlu votka" demişler. Şaştığını görünce de açıklamışlar: "Siz geçen gün

dememiş miydiniz, şöyle bir limonlu votka olsa da içsek, kendimize gelsek diye. Limon çorbaya sıkılmaz mı? Biz de votkayı bulduk, çorba tabağına boşalttık, getirdik."

1950'lerden beri çok zaman geçti. Yollar yapıldı. Televizyon şehir hayatı sahnelerini, usullerini her kasabaya, köye götürdü; ama her yöre, büyük şehirden gelen usulleri, kendi alışkanlıklarına uydurarak uyguluyor. 1984 yıllında SODEP'li belediye başkanlarını ziyaret için yaptığım gezide bir uzak dağ kasabasında akşam yemeği yiyordum. Sofrada viski ve kola şişeleri vardı. Baktım, bardağı yarısına kadar viski ile, kalanını da kola ile doldurup, şurup gibi ve büyük bir zevkle içiyorlar. O anda Aydın'ın limonlu votka öyküsü aklıma geldi.

Saraçoğlu ile ilgili anılar içinde, babamın bir sözü belleğimde iyice yer etmişti. Onu da burada söyleyeyim. Öteki anılara başka bir bölümde tekrar değinirim.

Bir gün babam trenle İstanbul'dan dönüyordu. Başbakan Saraçoğlu, Gazi Çiftliği'nde karşılamaya gelmişti. Atatürk'ün zamanından kalan bir adetti bu. Cumhurbaşkanını Ankara'ya getiren treni başbakan bazen Gazi Çiftliği'nde, bazen Etimesgut'ta ya da Sincanköy'de karşılardı. O gün de Çiftlik'te karşıladıktan sonra otomobille Çankaya'ya gidiyorduk. Ben de arabadaydım, Saraçoğlu, güncel bir sorunun çözülmesi için bir önlem alındığını, ancak sonradan önlemin yeterli olmadığının ortaya çıktığını ve bunun bir alay konusu olabileceğini anlattı. Babam dinledikten sonra: "Demek ki" dedi, "tedbir eksik olunca gülünç oluyor."

Abdülhalik Renda'nın Bir İtirafı

Babamın Cumhurbaşkanlığı döneminde Büyük Millet Meclisi'ne başkanlık eden Abdülhalik Renda, başka bir aile dostumuz ve babamın çok sevip saydığı bir siyaset ve devlet adamı idi. Cumhuriyet yönetiminin Osmanlı döneminden devraldığı çok başarılı, inançlı, çalışkan ve güvenilir yöneticilerden biri idi. Babamla ahbaplıklarının Kurtuluş Savaşı sırasında başlamış olduğunu bir Konya gezisinde öğrenmiştim. Babam, çok partili rejime yeni geçmekte olduğumuz günlerde, Konya'yı ziyaret etmiş, bizi de beraberinde götürmüştü. Orada, meydanda Cumhurbaşkanı olarak halka hitap etmişti. Konuşmasında Konyalıların Kurtuluş Savaşı'ndaki kahramanlıklarını ve kurtuluşa katkılarını anlatırken, savaş sırasında Konya Valisi olan Abdülhalik Renda'nın cephe gerisini nasıl sağlam tuttuğunu, kent halkının zorunlu gereksinimlerini dikkatle karşılarken, savaşanlara destek verecek çalışmaları nasıl başarı ile örgütlediğini ve yürüttüğünü övgüyle anlatmıştı.

Rahmetli Renda'nın bir gün sofrada babama şöyle bir itirafta bulunduğunu hatırlıyorum: "İnsan yeteneklerinin hangi mesleğe uygun olduğunu kolay kolay anlamıyor. Ben gençliğimde matematikle uğraşmak, matematik öğretmeni olmak istemiştim. Sonradan olaylar beni idare hayatına götürdü ve gördüm ki asıl yeteneğim bu alanda imiş."

Abdülhalik Renda'nın bu basit itirafı, niçin bu kadar yıl belleğimde kaldı, ne bakımdan dikkatimi çekti diye düşünüyorum. Sanıyorum şu nedenle. Sayın Renda, hem Meclis Başkanı olduğu için, hem de tavrındaki ciddilik, hareketlerindeki ağırbaşlılıkla hepimizin gözünde ayrı saygınlığı olan bir kişiydi. Örneğin Saraçoğlu ile, ya da başka bazı bakanlarla senli benli olacağımızı düşünebilirdik; ama rahmetli Renda ile böyle birşey aklımızdan bile geçmezdi. İşte böyle uzakta, yukarıda gördüğüm bir insandan kendisi hakkında içtenlikli bir itiraf duymak beklemediğim bir davranış, adeta bir çelişki olarak ilgimi çekmiş olmalı.

Öte yandan, Meclis Başkanı'nın da tıpkı Başbakan gibi gençliğinde matematiksel düşünmeye hevesi ve yeteneği olduğunu söylemesi, babamın bütün hayatı boyunca karmaşık soruları anlamak için basit hesaplardan yararlanmaya çalışması, Atatürk'ün devrimlerini hazırlar ve yaparken bile bir hesap adamı niteliğini elden bırakmaması ile biraraya getirilince ilginç bir özellik meydana çıkıyor. Cumhuriyetimizin kuruluş ve ilk gelişme yıllarında devletin başında bulunan en üst yöneticilerin en az dördü matematiksel düşünmeye yatkın insanlarmış. Cumhuriyetin sağlam temeller üzerine kurulmuş olmasında bu özelliğin önemli, belki hayati bir katkısı olmuştur sanıyorum.

Renda ailesiyle de ailece görüşürdük. İki kızı bizden büyüktüler ama bizim yaşlarda yeğenleri vardı. Annem, sık sık Bayan Renda'nın ya da yakınlarının çeşitli vesilelerle düzenledikleri hanım toplantılarına giderdi.

Bröve Töreni

Abdülhalik Renda'nın adı bende bir başka çağrışım daha yapıyor. Babamın Cumhurbaşkanlığı henüz tek parti döneminde iken önce ağabeyim, sonra ben 1942-44 yıllarında Türk Kuşu Havacılık kurumundan amatör pilotluk dersleri almıştık ve bu dersler ve uygulamalar sonunda bize, ayrı ayrı iki törenle, uçuculuğun ilk kademesi olan turizm brövelerini vermişlerdi. Değerli yazar ve siyaset yorumcusu Metin Toker, *"Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950"*[3] adlı

3) *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye* 1944-1950, Bilgi Yayınevi, 1990, Ankara.

kitabında, bu bröve törenlerinin basındaki yankılarına değiniyor ve haklı olarak, İkinci Dünya Savaşı'nm getirdiği ekonomik darlık ve sıkıntılardan bunalmış halkın, o zamanki deyimle 'milli şef'in çocuklarına böyle törenler düzenleyenler için de, törenlerde ödül alanlar için de, pek iyi şeyler düşünmemiş olacaklarına işaret ediyor. Tek parti rejiminde, yöneticilerin kendi program anlayışları içinde, çok defa halkın duyarlıklarını gözardı ettikleri ve kendi başarılarını göstermeye çalışırken halkı kızdıran şeyler yaptıkları bilinen bir gerçektir. Kaldı ki, bazı iktidar mensuplarının aynı hatalı davranışı, benzer nedenlerle, çok partili demokratik düzen içinde de ortaya koyduklarını zaman zaman görüyoruz. Yalnız bu bröve törenlerinin gazetelere geçmeyen başka bir gerekçesi de vardı. Burada hem onu açıklamak, hem de bu törenlerle ilgili bir iki anımı anlatmak istiyorum.

Herhalde 1942 bahar aylarında olacak, ağabeyim, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde öğrenci iken, tanınmış sanayici Nuri Demirağ'ın Yeşilköy'de bir havacılık okulu kurduğunu öğrenmiş ve kendi isteği ve kararı ile bu okuldaki dersleri almaya başlamış. Her zaman yeni beceriler kazanmayı, heyecanlı spor etkinliklerine katılmayı seven bir insan olan ağabeyim pilotluk eğitimi almaktan da son derece memnun görünüyordu. Derken, bir gün öğle yemeğinde, zamanın Ulaştırma Bakanı, babama, bunun tehlikeli bir macera olabileceğini, çünkü Demirağ'ın tesisinde, mali sıkıntılar yüzünden, yeterli güvenlik önlemleri alınmamış olduğunu söyledi ve Ömer'in pilotluk derslerini Türk Kuşu'ndan almasını önerdi. Ağabeyimin Nuri Demirağ'ın okulundaki çalışması, böylece, amacına erişmeden son buldu. Ama daha sonra ikimizin birarada olduğu bir günde, babam ağabeyime: "Üzülme, dedi, güvenlik önlemleri yetersizse orada devam etmek yanlış olur. Nasıl olsa ikiniz de bir gün uçmayı öğreneceksiniz. Usulünce yapalım."

Pilotluk dersleri böylece Türk Kuşu'nun Yeşilköy'de açtığı okula taşındı. Oradaki öğretim programına göre, kendi kendine uçmasını öğrenip birkaç saat uçmuş bir kişiye ilk aşama belgesi olan turizm brövesini veriyorlardı. Ağabeyim, hızla bu noktaya geldi ve ondan sonra da daha ileri derslere devam etti. Bu arada bir gün bröve törenine çağrıldık.[4] Çağrıldığımız saatte annem, Ömer ve ben Türk Hava Kurumu binasına gittik. Bir de baktık, salonda Meclis Başkanı, Başbakan ve sivil, asker, birkaç ileri gelen kişi oturuyorlar. Tören

---

(4) Bu bröve töreni 10 Ekim 1942'de yapılmış. 11 Ekim 1942 tarihli gazetelerde örneğin, Ulus ve Cumhuriyet'te bilgi veriliyor.

başladı. Türk Hava Kurumu Başkanı Şükrü Koçak övgü dolu bir konuşma yaparak, bu arada Türk Kuşu'nun çalışmalarını da biraz anlatarak, Ömer'e brövesini verdi. Meclis Başkanı Abdülhalik Renda da ağabeyimin ceket yakasına brövenin "alâmeti farikası" olan rozeti taktı. Ağabeyim o anda kendisinin de bir konuşma yapması gerektiğini anladı. Hazırlıksız yakalanmıştı. "Sayın Başbakanım" diye söze başladı, ama sonra Meclis Başkanı'nı unuttuğunu gördü, duraladı, herhalde Sayın Başbakan dedikten sonra Sayın Meclis Başkanı demek protokola uymaz diye düşünerek, "Abdülhalik Bey" diye sözüne devam etti. Bröveyi veren Türk Kuşuna ve kendisine yardım eden herkese, bu arada yanılmıyorsam Demirağ kuruluşuna da teşekkür etti.

Bir iki gün sonra bir akşam, sanırım operanın yeni bir temsilinde, Meclis Başkanı ile bir araya geldik. Babam, Sayın Renda'yı selamladıktan sonra: "Kusurumuza bakmayın, geçen gün bröve alırken pot üstüne pot kırdık," dedi. Meclis Başkanı güldü, babamın ilgisinden duygulanmış bir şekilde: "Aman Paşam, ne olacak, önemli olan bröveyi almaktı," gibi birşey söyledi.

Bir süre sonra bröve alma sırası bana geldi. Gene bir tören yapılacağını haber verdiler. O zaman Ankara Fen Fakültesi birinci sınıf öğrencisiydim. Tören günü sabahleyin odamda annemle tören hakkında konuşuyorduk. Annem, birkaç kişi önünde konuşmaktan çekinen bir tabiatım olduğunu bildiği için, maneviyatımı kuvvetlendirmeye çalışıyordu. Odaya babam girdi. "Törende ne söyleyeceksin?" dedi. Teşekkür edeceğimi belirttim. "Tamam da, geçen seferki gibi acemilik etmeyelim, gel, ne söyleyeceğini yazalım" dedi. Benim duraladığımı, "bir teşekkür sözünü yazmaya gerek var mı?" tavrına girdiğimi görünce de ilâve etti: "İleride alışacaksınız, her şeyi irticalen söyleyeceksiniz, ama şimdi, başlangıçta yazıp okumak işin doğrusudur."

Babamın yardımıyla kısa bir teşekkür konuşması yazdık. Ben rahatladım. Mesele kalmadı diye düşünürken, babam: "Peki, bunu nasıl okuyacaksın? Bir oku da göreyim!" dedi. Ben, bu uyarının nedenini anlamadım. İçimden, "Basbayağı okuyacağım işte" demek geldi. Sesimi çıkarmadım ve metni yüksek sesle okumaya başladım. Daha birinci cümleyi bitirmeden babam sözümü kesti. "Dur, dur" dedi. "Öyle hızla okursan kimse bir şey anlamaz, yavaş yavaş, tane tane okuyacaksın." Tekrar ve bu kez daha yavaşça okudum. Babam gene durdurdu, metni aldı. "Bak böyle" diyerek kendisi bir iki cümle okudu. Baktım, her kelimeden sonra duruyor, akıcılığı bozmadan her kelimenin algılanmasına fırsat vermeye çalışıyordu. Onun üzerine bir defa daha, ama bu sefer onun yaptığı gibi okudum. "Tamam, işte böyle oku!" dedi.

Bu, benim bugüne kadar aldığım ilk ve son hitabet dersi oldu. O gün babamın önerdiği şekilde konuştum ve sanırım, bütün sıkılgan tavırlarıma karşın konuşmam beğenildi. Çok sonra, siyaset hayatına girdiğimde, arada bir iyi konuştuğum zaman, değerli danışmanlarımın uyarıları ile birlikte ve hepsinden daha fazla babamın bu kısa dersinden yararlandığımı kimse bilmedi.

Bazı Tanınmış Konuklar

1936 yılı içinde bir gün olmalı. Aşağı katta koridordan geçerken, babamın misafir odasından çıktığını gördüm. Yanında uzun boylu, monokl takmış, çok şık giyinmiş bir zat vardı. Selam verdim. Yavaş yavaş kapıya doğru ilerlediler. Babam büyük bir dikkat ve itina ile konuğu kapıya kadar geçirdi. Akşam sofradaki arkadaşlarına anlatırken bu konuğun tanınmış şairimiz Abdülhak Hamit olduğunu öğrendim.

"Görecektiniz," diyordu babam, ne kadar dikkatli yürüyor, misafir odasından kapıya kadar gitmek bir mesele oldu. Nedenini de kendisi açıkladı: 'Bu yaşta kemikler sırça gibi olurlar. Çıt diye kırılırlar, onun için ne kadar dikkat edilse azdır,' demiş.

Babam, sofrasında tanınmış bilim adamlarımızı ağırlamayı da severdi. Bir akşam yemeğinde Prof. Dr. Akil Muhtar Özden'i dinlediğimizi hatırlıyorum. O zaman lise öğrencisiydim. İleride teorik fizikle, matematiksel fizikle uğraşacağımı henüz bilmiyordum. Ama rahmetli Âkil Muhtar Özden'in konuşmasından aklımda yalnız şu cümle kalmış:

"Paşam," diyordu tanınmış hekimimiz, "bir zamanlar ben de iyi matematik öğrenmek istemiştim. Onsuz hiçbir şey yapılamayacağını sanmıştım. Sonra gördüm ki bu doğru değil. Elbet matematik çok önemli, çok yararlı bir alet. Ama her şey demek değil. Matematikle çözülemeyecek sorunlar var, matematiksiz bulunacak çok şey var."

Değerli Prof. Âkil Muhtar'ın bu değerlendirmesinin doğru olduğunu daha sonra bilim hayatına girince ben de gördüm.

Başka iki tanınmış doktorumuz, Prof. Tevfik Sağlam (Paşa) ile Prof. Neşet Ömer İrdelp, sık sık babamın sofra konuğu olurlardı. Tıp alanında İstanbul Üniversitesi'nin yıldızları idiler. İkisi de çeşitli yönetim görevleri de üstlenmiş, bu arada üniversite rektörlüğü yapmışlardı. Aralarının iyi olmadığı bilinirdi. Ayrı ayrı zamanlarda, ama birbirlerinin davranışlarını izleyerek babamı ziyarete gelirlerdi. Babamın Tevfik Sağlam Paşa ile, savaş yıllarında cephede beraber çalışmış olmaktan gelen daha yakın bir ahbaplığı vardı. Ama Neşet

Ömer Bey'in kültürüne, bilgisine ve hekimlikteki sezgilerine de büyük itimadı vardı. Bu büyük hekimlerimizin sofradaki konuşmalarda bile, tıpkı başka bir bölümde basit bir öğüdünü ilettiğim Dr. Fiessenger gibi, çok değerli öğütler verdikleri, değerlendirmeler yaptıkları olurdu. Böyle bir değerlendirmeyi, başka bir yerde söylenmiş olmasına karşın tekrar edeyim. Çünkü duyduğum konuşmaların havasını iyi yansıtıyor. Dr. Tevfik Sağlam, üniversiteden ayrılması nedeniyle düzenlenen törende kendisini yetiştiren hocalarına ve birlikte çalıştığı arkadaşlarına, öğrencilerine teşekkür ederken, en büyük minettarlığını kendisine sağlıklı, uzun bir ömür yaşama olanağı sağlayan anne ve babasına ayırmıştı.

Bilim Anlayışı Üzerine İki Anı

Bir konu ile ciddi olarak uğraşmış insanların o konu üzerinde konuşmaları, böyle bir uğraş vermemiş kişilerin konuşmalarından her zaman farklı oluyor. Bu farkın ne olduğunu söylemek kolay değil, ama dinlerken hemen anlaşılıyor. Belki, herkesin bildiği bir takım klişe sözleri kullanmadan konunun güçlüklerini ya da güzelliklerini ortaya koyabilmeleri şeklinde ortaya çıkıyor. Klişe sözleri, her konu üzerinde konuşmak zorunda olan ve yanlış olmayan bir şeyler söyleyerek o konuyu da az çok bildiği izlenimini vermek isteyen siyasetçiler, ya da durmadan konuşmayı seven insanlar rahatlıkla kullanırlar. Bir sakıncası da yoktur; eğer bu klişe sözlerden yanlış sonuçlar çıkarmaya yeltenmezlerse...

Babamın sofrasında, bilim hakkında söylediklerinin doğru ve yararlı görüşler olduğunu sonradan farkettiğim başka bir ünlü konuk Adnan Adıvar olmuştu. Ben Adnan Adıvar'ı ilk kez 1940'da, eşi ünlü romancımız Halide Edip ile birlikte evimize yemeğe geldiklerinde tanıdım. Her ikisi de babamın Kurtuluş Savaşı günlerinden arkadaşları idiler. O rahatlıkla konuşuyorlardı.

1926'dan beri on üç yıl kadar yurt dışında yaşamışlar, orada çok değerli fikir çalışmaları yapmışlar ve yeni yurda dönmüşlerdi. Halide Hanım İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı profesörü olmuştu. Adnan Bey de Milli Eğitim Bakanlığı'nın önemli bir girişimi olan, İslam Ansiklopedisi'nin genişletilerek yeni bir baskısının yapılması projesini yürüten heyete başkan olmuştu. Yurt dışına gitmelerinin ilk nedeni Adıvar'ın Atatürk'le siyasal anlaşmazlığa düşmüş olmasıydı. Ama yurt dışındaki zamanını çok iyi değerlendirmiş, Paris'te kaldığı sürede oradaki arşiv ve kitaplık olanaklarından ve bilim çevresinden yararlanarak *"Osmanlı Türklerinde Bilim"* adıyla Osmanlı döneminin bilim

hareketlerini anlatan Fransızca bir kitap yazmış ve bu kitabı ile dünyada bilim tarihinin sayılı uzmanları arasına girmişti. Yıllar sonra ben de bilim tarihine merak sardığım zaman, Adnan Adıvar'ın bu çevrelerde ne kadar saygın bir yeri olduğunu görmüştüm.

O günlerde babamın ilk öğretim seferberliği konusunda bir başyazısı CHP'nin gazetesi Ulus'ta yayınlanmıştı. Adnan Bey babama, bu yazısı nedeniyle takıldı. "Paşam," dedi, "siz bu güne kadar pek çok şey yaptınız. Sizin yapmadığınız, bizim yaptığımız bir tek şey kalmıştı, yazı yazmak, onu da elimizden aldınız, bize bir şey bırakmadınız!" Babam da güldü ve heyecanla, Köy Enstitüleri sayesinde nasıl kısa zamanda kırk bin köyümüzdeki çocuklarımızın okuma yazma öğreneceklerini, ayrıntılı hesaplara girerek anlattı. Daha sonra konu Halide Edip Adıvar'ın çalışmalarına geçti. Halide Hanım, "Paşam," dedi, "dünyada en zor şey, roman yazmaktır. Başka her hangi bir çalışma yaptığınız zaman, dayanacağınız bir olay, bir belge, sizin dışınızda başka bir şey vardır. Ama roman yazarken doğrudan doğruya kendi ilhamınıza, kendi muhayyelenize, kendi yaratma gücünüze bağlısınız. Deyim yerindeyse, her şeyi siz uyduracaksınız. Bunun doğurduğu yaratma sancısını ne yapsam başkalarına anlatamam." Babam bu sözleri sesini çıkarmadan dinlemişti, pek de inanmış görünmemişti. Ama, birkaç yıl sonra, yeniden roman okuma merakı uyanıp da birçok ünlü romanı arka arkaya okuduğu 1945'li yıllarda, onun da sofrada, arkadaşlarına, romancılara duyduğu büyük saygıyı dile getirdiğini hatırlıyorum.

1943 içinde, ben Fen Fakültesi'nde okumaya başlamışken, Adnan Adıvar, gene soframızda bulunduğu bir gün bana fakültedeki hocalarımın kimler olduğunu sormuştu. Ben isimlerini söylediğimde de İstanbul Üniversitesi'nden tanıdıkları için iyi şeyler söylemiş; ancak birisi için "İyi hocadır, yalnız bir kusuru vardır, rölativite teorisine inanmaz," demişti. Ben o zaman, kamu oyundaki genel izlenimin etkisi altında, rölativite teorisini henüz ispatlanmamış ve iyice anlaşılmamış bir teori sandığım için bunun niye kusur olacağını pek anlamamıştım. Ama işte Adıvar'ın bu yorumu, ancak çağdaş bilim çevreleri ile sıkı teması olan bir uzmanın yapabileceği bir değerlendirme idi. Çünkü gerçekten o tarihte rölativite teorisi çağdaş fiziğin iyice kabul edilmiş bir elemanıydı ve bütün yeni araştırmalar bu teoriye dayanarak yapılıyordu. Rölativite teorisine inanmamak ve onu yok sayarak araştırma yapmak, zaman ve itibar kaybından başka bir sonuç veremezdi.

Yeri gelmişken söyleyeyim: Bizimki gibi bilimsel araştırma geleneği henüz yeni olan ülkelerdeki kamuoyunun, araştırıcıları da etkileyen bazı yanlış beklentileri oluyor. Bunlardan bir tanesi, araştırıcı diye ortaya çıkan gençlerimizin

ilk iş olarak, o alandaki tanınmış bilginlerin yanlışlarını ortaya çıkarmaları gerektiğini sanmak. Örneğin, genç fizikçilerimizin, Einstein'ın bir teorisinin yanlışını bulmalarını beklemek gibi. 1950-60'lı yıllarda zaman zaman böyle haberler gazetelerimizde çıkardı. Oysa ki, gelişmiş ülkelerde araştırma çalışmaları, normal olarak, hep olayların o güne kadar açıklanmamış küçük ayrıntılarını çözme çabaları ile ilerler. Böyle binlerce, onbinlerce araştırmanın pek azı küçük ayrıntılar ötesinde geniş alanları kapsayacak sonuçlar verir. Hele rölativite teorisi, ya da kuantum teorisi gibi temel bir teorinin yerini alacak daha kapsamlı bir teori bulmak yüzyılların getireceği bir aşamadır.

Başka bir yanlış izlenim de, üniversitelerdeki öğretim üyelerinin hemen bütün vakitlerini ders vermek ve bunun için hazırlanmakla geçirdiklerini, araştırmalarını ise ancak akıllarına parlak bir fikir geldiği zaman oturup bir iki günde tamamladıklarını sanmak şeklinde kendini gösteriyor. Kendi hayatımdan bir örnek vereyim: Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde çalışırken Mebus Evleri Mahallesi'nde, Ayten Sokağı'ndaki evimizde otururduk. Bazı akşamlar, eşim Sevinç'le birlikte babamla annemi görmeye, Çankaya'ya giderdik. Yemekten sonra babam bizi biraz daha alıkoymak ister, fakat işime engel olmaktan da çekindiği için hep sorardı: "Yarın dersin var mı?" Dersin yoksa, işin de yok, anlamına gelen bu soruya ben içimden hep kızardım. "Dersim yok ama, araştırmam var; onun üzerinde çalışmam şart" demek isterdim. Nadiren böyle söylediğim de olurdu; ama babam bir dahaki sefere yine "Erdal, yarın dersin var mı?" diye sormaktan vazgeçmezdi. Çünkü yerleşmiş kanı, öğretim üyesinin yalnız ders veren insan olduğu şeklindeydi. Bugün de bu kanının tam değişmiş olduğu söylenemez. Öğretim üyelerinin yararlı araştırmalar yapmaları isteniyor, bekleniyor. Ama herhangi bir özgün araştırmadan sonuç almak için aylarca, yıllarca sürekli uğraşmak gerektiği ve öğretim üyesinin bu sürekli çalışmayı yapmasına olanak vermenin şart olduğu, toplumumuzda hâlâ tam anlaşılmış değil.

En Büyük Konuk

Evimize gelen en büyük konuk kuşkusuz Atatürk idi. Yazık ki babamla konuşmak için, ya da bir resmi davete katılmak için evimize geldiğinde biz çocuklar genellikle ortaya çıkmazdık. Son yıllarında bunun bir istisnası kız kardeşim oldu. Küçük Ülkü ile beraber evimize geldiklerinde, Ülkü Özden'in odasına uğrar, sonra bazen birlikte Atatürk'ün yanına inerlerdi. Ağabeyimle benim böyle bir şansımız olmadığı için, benim Atatürk'ü yakından görüp konuşabildiğim fırsatlar birkaçı geçmez.

Sünnet törenimize gelmişti. Yemek odasında bilardo salonu kapısında hazırlanmış yataklarda ağabeyimle yatarken yanımıza gelip oturduğunu hatırlıyorum. Bizlere değerli birer saat hediye getirmişti. Bir akşam da Ankara Palas'ta Kâzım Özalp'in büyük kızı Neriman Hanım'ın düğününde hep beraber bulunduk. Ben sekiz dokuz yaşlarında idim. Atatürk ortada, yanında düğün sahipleri Kâzım Özalp ve eşi; babam, annem ve öteki konuklar duruyorlardı. Atatürk, biz çocukları gördü ve sıra ile yanına çağırmaya başladı. Ağabeyim Ömer, Kâzım Özalp'in oğlu Teoman ve ben arka arkaya yanına gittik. Her birimize birkaç cümlelik birer nutuk söyletti. O bize söylüyor, biz topluluğa karşı yüksek sesle tekrar ediyorduk. Bir topluluğa hitaben yaptığım bu ilk konuşmada ne söylediğimi maalesef bugün hatırlamıyorum. Ama herhalde Atatürk'ün sayesinde alkışlanmıştım.Teoman Özalp, kendi anılarında, bu sahne hakkında daha çok bilgi veriyor. Atatürk'ün ona söylettiği konuşmada o sıralar, gündemde olan bir konuyu; ordudaki paşa, miralay, kaymakam gibi rütbe adlarının general, albay, yarbay şeklinde değiştirilmesi konusunu dile getirdiğini anlatıyor.[5]

Üçüncü karşılaşmamız Florya deniz köşkünde kaldığı dönemde oldu. Babamla birlikte Atatürk'ün konukları olarak, bir hafta sonu, biz de o evde kalıyorduk, ama gene ortalıkta pek görünmemeye dikkat ediyorduk. Nasıl olduysa bir aralık koridorda yürürken birdenbire Atatürk'le karşı karşıya geldim. Beni görünce, hiç yadırgamadan: "Babana sor bakalım," dedi, "Şu kelime Türkçe mi, değil mi?" Kelimenin ne olduğunu şimdi hatırlamıyorum, yalnız babama gidip Atatürk'ün sorusunu ilettiğimi biliyorum. Babam, "Haa biliyorum, Türkçe'dir, ben Atatürk'e söylerim" demişti.

Atatürk'le karşılaşmalar bunlardan ibaret. Ama yeri gelmişken babamın Atatürk'le ilgili bazı sözlerini, anılarını yazayım.

Bir gün sofrada, Atatürk'ün askeri dehasından bahsedilirken şöyle demişti:

"Atatürk'ün siyasetteki yetenekleri ve ustalığı, askerliktekilerden üstündür. Samsun'a çıktıktan sonra, inanılmaz güçlüklere, engellere karşı ulusal direnişi örgütlemekte gösterdiği başarı eşi az bulunur bir siyasal deha eseridir. O günlerde Anadolu'da her tarafa çektiği telgraflara, gönderdiği talimatlara 'Heyeti Temsiliye adına' diye imza atardı. Heyeti Temsiliye aslında kendisiydi. Bütün o mücadeleyi hemen hemen tek başına yürüttü. Daha sonra beraber olduğumuz zamanlarda da, bu siyasal dehanın sayısız örneklerini gördüm. Milletvekillerine, bakanlara istediklerini yaptırmak için çok ince ve maharetli yöntemler bulur ve uygulardı. Bir sefer Milli Eğitim Bakanı'nın değişmesi

---

5) *Yakından Anılar*, Kâzım Özalp-Teoman Özalp, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

gerektiğine karar vermişti. Benden bunu açıkça istemedi. Herhalde benim kabul etmeyeceğimi tahmin etti ki, doğrudan doğruya İstanbul Üniversitesi rektörünü, dekanlarını çağırıp onlara talimat vermiş. O zamanki rektör, tanınmış hekim Dr. Neşet Ömer İrdelp, bakana geliyor; istifasını veriyor. Bakan şaşırıyor, 'Nereden çıktı bu?' diyor, 'niye istifa ediyorsunuz, sizi kıracak birşey mi yaptım, istediğiniz birşey vardı da aksilik edip vermedim mi, ne oldu?...' 'Hayır, siz hiç yanlış birşey yapmadınız, ama kusura bakmayın, ben artık sizinle çalışamam.' Bakan ısrar ediyor, sebebini anlamaya çalışıyor. Neşet Ömer Bey, (ki çok kibar bir insandı) ezilip büzülüyor: 'Üstüme varmayın; söyleyemem; sizinle çalışamayacağım; lütfen istifamı kabul edin.' diyor. Arkadan dekanlar geliyorlar. Onlar da aynı şeyleri söylüyorlar, istifalarını veriyorlar. Sonunda bakan yalnız kaldığını görüyor ve o da istifa ediyor. Ben ondan sonra durumu öğrendim. Yapacak başka birşey kalmamıştı. Yeni bir Milli Eğitim Bakanı atadık."

Bir gün, sofrada, Şükrü Saraçoğlu bir konuda karşılaştıkları zorluklan babama anlatıyordu. Bir karar almak zorunda olduğunu, bir takım sakıncalar görüyorsa da karar alınmazsa daha büyük sakıncalar çıkacağını söyledi ve babamın fikrini sordu. Babam bir an düşündükten sonra "Madem başka yol yok, yapacaksın," dedi. Sonra durdu ve ekledi:

"Görüyorum ki başka çaren yok. Atatürk de böyle durumlarda 'yoktur çaremiz' derdi."

Şu öyküyü de babam anlattı:

"Bir akşam Atatürk sıkılmış, yanındakilere 'Haydi kimseye söylemeden çıkıp biraz dolaşalım, polisleri de yanımıza almayalım,' demiş. Bir otomobile binip çıkmışlar, Çankaya civarında bir köye gitmişler, kahveye girip oturmuşlar. Oradaki vatandaşlarla konuşmaya başlamışlar. Atatürk memnun, köylülerle sohbetten hoşlanıyor. Derken bir ara konu devlet yönetimine gelmiş. Atatürk köylüye sormuş 'Sen Atatürk'ü tanır mısın, sence nasıl bir adamdır?...' Köylü cevap vermiş: 'Aaa, tabii tanırım, çok iyi adamdır. Nur yüzlü, beline kadar sakallı, mübarek bir insandır.' Atatürk yanındakilere dönmüş, yavaşça 'Haydi gidelim!' demiş."

Bir başka eğlenceli olayı yaverlerden birinden duymuştum. Bir sabah, erkenden Atatürk'ün yatak odasındaki telefon çalmış, Atatürk yatağından kalkmış, telefonu açmış; bakmış ki birisi yanlışlıkla bu numarayı çevirmiş, bambaşka birisini arıyor, karşısındaki insanın kim olduğunun da farkında değil. Atatürk hiç renk vermemiş, sadece 'Aradığınız insan şu numarada olabilir.' diyerek herkesi haşlamasıyla ünlü başyaverinin numarasını vermiş.

Bu anı-öykülere bir tane de ben ekleyeyim: 1960 ihtilalinden sonraki koalisyon dönemlerinde babamın demokrasiyi yeniden kurmak, sosyal ve ekonomik hayatı yeniden sağlıklı bir gelişmeye kavuşturmak için uğraştığı ve birçok zorlukla, ters anlayışla pençclcştiği günlerdeydi. Bir arkadaşı, bir akşam babamın ilk başbakanlığı döneminde Atatürk'le beraber çekilmiş bir fotoğrafını getirdi ve üzerine birşey yazmasını istedi. Babamın hiç düşünmeden, içinden geldiği gibi yazdığı cümle şu oldu: "Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer!..."

Cumhurbaşkanlığı sırasında babamın bazı kararlarını beğenmeyenlerin en kolay itiraz şekli "Atatürk böyle yaptnazdı!" demek oluyordu. Bir akşam sofrada babamın bu yaklaşıma verdiği yanıtı duydum.

"Kulağıma geliyor, Atatürk olsaydı böyle yapmazdı, diyorsunuz. Anlıyorum, hakkınız var; belki Atatürk böyle karar vermezdi. Ama Atatürk şimdi yok. Bakın ben size söyleyeyim. Atatürk sağ iken, ben başbakanken, yeni bir girişim yapacağını öğrenirdim. Derhal köşke giderdim; Atatürk'e çıkardım. Akşamdan başlayıp sabaha kadar bütün gece tartışırdık. Sonunda Atatürk beni ikna ederdi; içim rahat olarak ayrılırdım. Şimdi ne yapacağım. Atatürk yok. Kendi başımayım. Düşünüyorum, arkadaşlarıma danışıyorum, tartışıyorum ve bir karara varıyorum. Bu kararı kabul etmek zorundasınız."

III.

Babamın Bazı Merakları ve Huyları

Bilardo... Yemeklerden Önce

Baba evi Pembe Köşk'ün yemek odasının yanındaki odayı ben çocukluğumdan beri bilardo salonu diye bilirim. Bu odada bir bilardo masası bulunurdu. Klasik, Avrupa tipinde, delikleri olmayan bu masada babam ilk başbakanlığı döneminde, hemen her gün yemeklerden önce biraz bilardo oynardı. Genellikle kendi kendine oynardı. Bazen konuklardan birisi de oyuna katılırdı. Ağabeyim ve ben de küçük yaşta bilardo oynamasını öğrenmiştik.

İsmini şimdi hatırlamadığım bir konuk, babamı beklerken ağabeyimle (herhalde o zaman on bir, on iki yaşlarında idi) küçük bir parti bilardo oynamış; kaybetmiş; sonra babam gelince onunla oynamış; gene kaybetmiş. O sırada ben geldim. Babam "Haydi bir de Erdal'la oyna" deyince, "Aman Paşam, sizinle oynadım, yenildim, büyük oğlunuzla oynadım, yenildim, bir de küçük oğlunuza yenilmeyeyim" diye yanıt vermiş, benimle oynamayı kabul etmemişti.

Bilardo oynamak babamı hem dinlendiriyor, hem de ona ev içinde biraz spor yapma olanağı veriyordu. Zaten yürümesini severdi. Bazen, bilardo salonuna geçmeden yemek salonunda bir aşağı bir yukarı dolaşır ve ayakta düşünürdü. Böyle düşünerek dolaşmasını görmekten büyükannem rahatsız olurdu. Arada bir kendini tutamaz, "Hep düşünüyorsun oğlum, üzme kendini bu kadar," derdi. Bir keresinde ben "Sen üzülme büyük anneciğim, babam düşünmekten hoşlanıyor," demiştim. O da "Aaa, olur mu öyle şey!" diye kabul etmemişti.

Bin Sayfalık Satranç

Babamın başka bir merakı satranç oynamaktı. *"Hatıralar"*ında büyük babamın da satranca merakı olduğunu ve kendisinin küçük yaşta satranç oynamasını öğrendiğini anlatır. Pembe Köşk'teki kütüphanesinde birçok satranç kitabı bulunurdu. Ayrıca Almanya'da yayınlanan aylık bir satranç dergisine abone idi ve dergiler geldikçe gözden geçirmeyi, incelemeyi ihmal etmezdi. Bir konuğuna "Ben, belki bin sayfa satranç kitabı okumuşumdur," demişti. Arkadaşları ile oynamaktan zevk alırdı. Bizim evde en çok Şükrü Saraçoğlu ile oynadıklarını gördüm. Genellikle babam kazanırdı, ama Saraçoğlu da iyi oynadığı için zevkle oynarlardı. Önemli devlet sorunlarının konuşulduğu akşamlar, konukları gece yarısında gittikten sonra, bir iki saat daha kendi kendine satranç oynar, uykuya böyle hazırlanırdı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde, evde hemen her akşam satranç oynadığını hatırlarım. 1950'den sonraki parti mücadeleleri dönemlerinde artık evde oynamaya fırsat bulamazdı. Arada, mecliste oynadığını daha sonra meclise girince öğrendim. O zamanlar eğlencesi daha çok, akşamları Anadolu Kulubü'nde arkadaşlarıyla briç oynamak; geceleri de evde annemle bezik oynamaktı.

Ben de küçük yaşta satranç öğrendim. Genellikle, benden büyük yaşta insanlarla, babamın yaverleriyle, özel kalem müdürü ile oynardım. Babamla oynamazdım. Benden çok daha iyi oynuyordu ve zaten babama karşı kazanmak arzusuyla oynamak içimden gelmediği için ciddi bir oyun olmuyordu.

Babam ise oynadığı her oyunu kazanmak için bütün iradesini kullanırdı. Kazanınca memnunluğunu belli eder, kaybederse ya hiç sesini çıkarmaz, ya da "Ne kadar şanslısın yahu!..." gibi birşey söyler ve "Haydi bir daha oynayalım!..." teklifiyle, kazanıncaya kadar oyuna devam etmek isterdi.

At Sevgisi

Ata binmek, bütün başbakanlığı döneminde ve cumhurbaşkanlığının da büyük bölümünde babamın en önemli, en sürekli spor etkinliği oldu. Gençliğinde başlamış olan at sevgisi bütün yaşamı boyunca devam etti. Çankaya'daki evimizin büyük bahçesinin bir köşesinde büyük bir manej vardı. Etrafı duvarla çevrili dikdörtgen biçimindeki manejin içinde bir kenar boyunca sıralanmış ahırlarda beş altı yarımkan İngiliz binek atı bulunurdu. Hemen her sabah kahvaltıdan sonra babam ata biner, manejde kısa bir süre dolaştıktan sonra eski, yeni yaverleri ve emirerleri ile birlikte manejden çıkıp, Çankaya'dan Harp Okulu yamaçlarına doğru bir saatlik bir gezi yapardı. O zamanlar bütün bu arazi, rahatlıkla at koşturacak kadar tenha ve boştu.

Babam için sabahleyin, çalışmaya başlamadan önce ata binmek, spor yapmak, verimli çalışmanın bir ön şartı idi. Böyle olduğunu hep söyler ve arkadaşlarına da muhakkak spor yapmalarını öğütlerdi. At gezilerine çok defa annem de severek katılırdı. Aslında ailede hepimiz ata binmesini öğrenmiştik. Çocuklar içinde en az binen nedense bendim. Ağabeyim de, kızkardeşim de, mania atlamasına kadar giden iyi biniciler olmuşlardı. Ağabeyim Ömer'in daha ortaokul öğrencisi iken Ankara'da bir binicilik müsabakasına, babamın yaveri Cahit Apayık'ın eşi ile birlikte katıldığını ve iyi bir derece kazandıklarını hatırlıyorum. "Konkur hipik" deyimini de o zaman öğrenmiştik.

Ailece yapılan bir at gezisinden sonra sofrada konuşuyorduk. Geziden duyduğumuz memnunluğu dile getiriyorduk. Bu arada zaman zaman atımızı kontrol etmekte güçlük çektiğimizi söylüyorduk ki babam şöyle bir yorum yaptı:

"Atın fiziksel gücü insanınkinden kat kat üstündür. Ona zor kullanarak hiçbir şekilde egemen olamazsınız. Ama bilgi ile, eğitim ile atınıza istediğinizi yaptırabilirsiniz. İşin sırrı buradadır." Babamın aklımda kalan bu görüşü herhalde yalnız atlar için değil, toplumlar için de geçerlidir. Çünkü toplumun maddi gücü de bir kişinin gücünün çok üstündedir. Kuşkum yok ki babam, toplumumuzu yönetirken de aynı düşünceyi kendisine rehber yapmıştı. Kimsenin zoru olmadan, kendi iradesiyle çok partili demokratik rejime geçmek için uğraşırken de amacı, ulusumuzun hiçbir baskıya gerek kalmadan, kendi gücüyle kendisini en iyi şekilde yönettiğini görebilmekti.

Babamın at sevgisi, Türkiye'de at neslinin ıslahı için Cumhuriyet hükümetlerinin yaptıkları çeşitli girişimler ve aldıkları önlemlerde rol oynamıştır diye düşünüyorum. Ankara'da at yarışlarına hemen her hafta giderdi, bizi de beraber götürürdü. Yarışların ilk başladığı yıllarda bir süre Olga adında bir yarış atının da sahibi olmuştu. Eski yaveri Fikret Yüzatlı'nın, başka at sever iş adamlarının yarışçılık heveslerini destekler, başarılarını kutlardı. Ordumuzdaki özel binicilik ekibinin çalışmalarını ve uluslararası yarışmalarda aldığı dereceleri yakından izlerdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında süvari subaylarımız arasında, bir Fransız binicilik uzmanı Taton'un yardımıyla, başlatılmış olan bu çalışmalar çok başarılı sonuçlar vermiştir. Subaylarımız Avrupa'da önemli müsabakalarda ödüller, birincilikler kazandılar. Yüzbaşı Cevat Kula, Yüzbaşı Cevat Gürkan, Yüzbaşı Eyüp Öncü ve Teğmen Saim Polatkan'dan oluşan ekibimiz, 23 Nisan 1938'de Nice'te yapılan "Polonya Ordusu Ödülü" müsabakası ile 2 Mayıs 1938'de Roma'da yapılan "Milletler Kupası" müsabakasının her ikisinde de birinci olmuş, Roma'da Mussolinin kendisinden altın kupayı almıştı. Bu başarılar binicilerimize ün kazandırırken halkımızı da çok sevindirirdi. İyi

sonuç alınmadığı zamanlarda da ulusça üzülürdük. Böyle bir olayda babamın ilginç bir yorum yaptığı anlatılırdı: Bulgaristan binicilik ekibi ile İstanbul'da yapılan bir müsabakayı ekibimiz kaybetmişti. Bu sonucu babama haber veren ekip komutanı, başarısızlığa bir özür bulmaya çalışırken: "Hava çok kötüydü, yağmur ve çamur, atlarımızın, binicilerimizin başarısına engel oldu," diyecek olmuş. Babam kızgınlıkla yanıt vermiş "Bulgar subayları atlarını sahanın yağmursuz, çamursuz yerlerinde mi koşturdular?..."

Böyle geçici başarısızlıkları bir tarafa bırakırsak o zaman Türkiye'de gerçekten birinci sınıf bir binicilik ekibi oluşmuştu. Yazık ki sonraları ekonomik gerekçeler bu binicilik ekibinin devamına engel oldu. Bugün yeniden, Atlı Spor klüplerimizdeki gençlerin gönüllü çabalarıyla binicilik sporumuzu aynı düzeye çıkarmaya çalışıyoruz.

Ağaçları Tanımak

Babamın, ileri yaşlarda ortaya çıkan bir merakı, ağaçları tanımayı öğrenmek oldu. Ağaç sevgisini çocukluğumuzdan beri biliriz. Çankaya'daki evimiz, ilk sahibinden bir bağ evi olarak satın alınmıştı. Büyük bahçesinde birçoğu eskiden kalma, bir çoğunu da babamın diktirdiği her çeşit meyva ağacı bulunurdu. Evin önündeki iç yolun kenarlarına ve üst bahçeye büyük çam fidanları dikmek için ne kadar zahmet çekildiğini, babamın da bu çabaları izlediğini hatırlarım. Bütün bunlar babamın ağaç sevgisini gösterir. Ama ağaçları tanımayı öğrenme merakının ilk defa, Cumhurbaşkanı olduktan sonra Kastamonu'ya yaptığı gezide ortaya çıktığını sanıyorum. Gezerken, yanındaki ormancılardan, gördükleri çamların çeşitleri, özellikleri hakkında bilgi almış ve sarı çam, kara çam gibi çeşitli çam tiplerini ayırt etmeyi öğrenmiş. Geziden döndüğünde edindiği bu yeni bilgilerden çok memnundu. Çağırdığı uzmanlara sormaya devam ederek ve kitaplara bakarak bu bilgisini daha da geliştirdi ve kısa zamanda ormanlarımızdaki ağaçların, özellikle çamların türlerini uzaktan bakınca tanıyacak hale geldi. Bundan sonra yaptığı yurt gezilerinde orman bölgelerine gelindiğinde yanındaki yöneticileri hep ağaçların türleri hakkında sınava çekerdi. Doğru yanıtlar aldığı da nadir olurdu. Aslında babamın, yalnız ağaçları tanımaya değil, herşeyi öğrenmeye merakı vardı. Cumhurbaşkanlığı döneminin ilk yıllarında, İkinci Dünya Savaşı sınırlarımızın ötesinde bütün şiddetiyle devam ederken, lise fizik ve kimya derslerinde öğrencilere gösterilen laboratuar deneylerini görmek, bu şekilde, kendi deyimiyle, 'fen bilgisini pekiştirmek' istemişti. Bu maksatla Çankaya Köşkü'ndeki bir odayı laboratuar haline getirmişlerdi. Burada aşağı yukarı bir yıl boyunca her

hafta iki saat, Prof. Hayri Dener'in gözetiminde fizik, Prof. Avni Refik Bekman'ın gözetiminde kimya deneylerinin yapılmasını izlemiş ve ilgili açıklamaları dinlemişti.

"Böyle tehlikeli şeyler yapılır mı?"

Bu deneylerle ilgili eğlenceli bir olay oldu. Bunu öğle yemeğinde babam şöyle anlatmıştı: "İnsan bin yıl yaşasa yine akıllanmıyor. Bugün yanlış bir iş yaptım. Prof. Bekman bana bir kimya deneyi gösterecekti. O sırada Başbakan görüşmek istedi. Ben de kendisini çağırdım. Konusunu konuştuktan sonra da alıkoydum, 'gel beraber deneyi izleyelim' dedim. Keşke söylemeseydim. Deney, potasyum, sodyum gibi alkali maddeler su ile karıştığında ne olduğunu göstermek için yapılıyordu. Maddeyi havuza attılar, büyük bir patlama oldu. İlgiyle seyrettik. Ama sonra Başbakan, Prof. Bekman'la asistanını yakalamış: 'Siz ne yapıyorsunuz, aklınızı mı kaçırdınız, Cumhurbaşkanı'nın yanında böyle tehlikeli şeyler yapılır mı?' diye onları adamakıllı haşlamış, bundan sonra böyle deneyler yapılmasını da yasaklamış. Bana da söyledi. Bizim deneyler tehlikeye girdi." Gerçekten de ya Başbakan hocaları korkuttuğu için, ya da zaten deney dizisi bitmekte olduğu için, laboratuar oturumları bu deneyden sonra fazla devam etmedi.

Babam motorların nasıl çalıştığını da iyice öğrenmek istemişti. Motoru çağımız teknolojisinin en önemli dayanaklarından biri olarak görür, onun için de motorun yapısını ve nasıl çalıştığını öğrenmenin çok önemli olduğuna inanırdı. Bir gün, makam otomobilinin emektar şoföründen otomobil motorunu kendisine anlatmasını istemişti. Şoförü de karoserin kapağını açarak, bir saat, her parçanın ne olduğunu, ne yaptığını babama anlatmıştı. Ama babam tatmin olmamıştı ve ağabeyimle bana: "Siz şoförle çalışın, motorun her tarafını iyice öğrenin," diye talimat vermiş, sonra birkaç defa da "Öğrendiniz mi?" diye sormuştu.

Almanya'da İkinci Dünya Savaşı'ndan önce elektrik mühendisliği öğrenimi gören, tanıdığımız değerli bir subay vardı: İhsan Aksoley. Sonradan ordumuzda önemli hizmetler yaptı ve mühendis generalliğe kadar yükseldi. Almanya'dan her gelişinde sofrada babama teknik gelişmeler ve esasları hakkında bilgi verir, babam da onu dikkatle dinlerdi. Bu arada biz de öğrenirdik. Bir keresinde, iyice kalabalık bir sofrada büyük bir dikkatle otomobil diferansiyelinin nasıl çalıştığını anlatmıştı. Sofradaki öteki konukların da tuhafına gitmiş ve babama hissettirmeden "Şimdi bunun yeri mi?" şeklinde Aksoley'i

eleştirmişlerdi. Ama ben bir daha başka bir yerde diferansiyelin yapısı hakkında birşey okuma fırsatı bulamadım ve Aksoley'den sofrada öğrendiğim yararlı bir bilgi olarak kaldı. İhsan Aksoley'in eşi, CHP'nin parti kademelerinden yetişmiş ilk kadın milletvekillerinden biri olan Mebrure Aksoley'in de ulusumuza değerli hizmetler vermiş olduğunu burada hatırlatayım.

Ünlü Çivileme Öyküsü

Her yaz denize girmek ise başka bir merakı, sevdiği bir spor etkinliğiydi. Yüzmeyi ileri yaşlarda öğrenmişti. Daha iyi yüzebilmek için sürekli çaba gösterir, daha hızlı mesafe alabilmek için nasıl kulaç atması gerektiğini denizci yaverine sorar, eksikliklerini hep tamamlamak isterdi. Cumhurbaşkanı iken bir yaz, balıklama atlamasını öğrenmeye uğraştığını hatırlıyorum. Birkaç kez denedi, fakat, ilk balıklama atlamaya çalışanların hep başına geldiği gibi, her seferinde karın üstü düşünce doktoru bu denemelerden vazgeçmesini ve ayaküstü atlamayı tercih etmesini önerdi. O da öyle yaptı ve ondan sonra Metin Toker'in deyimiyle çivileme atlaması basında ün yaptı.

Muhalefet yıllarında, Heybeliada'da plajdan denize girmesi bir olay olurdu. Kabinde soyunur, çıkar, biraz kumda oturur ve o esnada çocuklar, gençler etrafına doluşurlardı. Sonra hep birlikte plajın tahta iskelesine çıkılır ve gene birlikte suya atlanarak beş on dakika yüzülürdü. Bir seferinde, plajın köhne iskelesi bu kadar insanın ağırlığını çekememiş ve iskelenin çökmesiyle bütün o kalabalık birden sulara gömülmüş, büyük şans eseri kimseye birşey olmamıştı.

Hayatının son yıllarına kadar denize çok zevk alarak girmeyi sürdürdü. 1970'lerin başında Anadolu Hisarı'nda yeni aldığımız yalıyı görmeye gelmişti. Yalının harap halini görünce, ilk söylediği, "Uuu, bu koca şeyi nasıl tamir edeceksiniz?" olmuştu. Bu ilk tepkisinin yanlış olmadığı da meydana çıktı. Çünkü yalının tamirini (bu anılar yazıldığı günlerde) hâlâ bitirebilmiş değiliz. Hava güzeldi, denize girmek istedi, evin önünden beraber girdik. Biraz yüzünce birden evden çok uzaklaştığımızı farkettim. Boğazın hızlı akıntısı bizi kıyıdan uzağa atıyordu. Yorulunca babam sırt üstü yatardı; gene öyle yapmıştı. Baktım, yalımızın iskelesine dönme olanağı yok, ayaklarından yavaş yavaş iterek, bizden yüz metre kadar ilerideki başka bir yalının iskelesine varabildik ve oraya çıktık. Anadoluhisarlılar, "Paşa aşağı yalıya çıkarma yaptı" diye takılmışlardı. O zaman herhalde babamın yaşı sekizden beşten fazlaydı.

Babamın Bazı Huyları

Çocuklarına Karşı Davranışları

"Hatıralar" kitabının başında babam, 'Hayat Hikayemin Özeti' başlığı altında yaşam felsefesini birkaç cümleyle belirtir:

"Bütün ömür boyunca her zaman elde edilmesi millet için aziz olan bir amaç peşinde koştum. Bu, bana şevk ve kuvvet vermiştir."

"Aile hayatımda huzur ve mutluluk hatırasıyla doluyum. Aile içinde dar zamanlarımı genişleten, kasvetli günleri aydınlığa yönelten başlıca desteğim, eşim Bayan İnönü olmuştur."

Babamın kendi sözlerinde en iyi ifadesini bulan, devletine ve ailesine bağlılığı herkesçe iyi bilinir. Biz çocuklarına karşı davranışı için de "*Hatıralar*"ının aynı bölümünde şunu söylüyor:

"Çocuklarımla arkadaş gibi yaşadım."

Bunu yapmak istediği doğru. Yalnız etrafımızda herkesin babama, Başbakan ya da Cumhurbaşkanı olarak gösterdiği büyük saygı havası içinde bu arkadaşlığı gerçekleştirmek o kadar kolay değildi. Bütün çocuklarını çok severdi. Herhangi birimizde bir sağlık sorunu ya da okul yaşamımızda bir zorluk çıksa, bunu en büyük sorunu olarak görür, çözülünceye kadar içi rahat etmezdi. Küçüklüğümüzde bir konuda büyük bir kaygı çektiğini daha sonraları sofrada arkadaşlarına anlatırken öğrendik:

"Biz genç subayken, zamanın bazı saray ve babıâli erkânının çocuklarının birçok şımarık davranışlarını duyardık. Büyük bir şatafat ve azamet içinde dolaşırlar, bizim gibi insanlara hiç yüz vermezlerdi. Ama sonra harpte subay olarak yanıma geldiklerinde görevi ne kadar zor kabul ettiklerini gördüm." Sözü buraya gelince herhalde aklından unutamadığı örnekler geçer ve heyecanlanırdı. "Azametinden geçilmeyen o beyzadeleri kıçlarına tekme vurarak cepheye gönderebildim." derdi. Sonra ilave ederdi:

"Benim çocuklarım da böyle şımarık büyüyecekler, işe yaramaz insanlar olacaklar diye ödüm kopardı ama şansım varmış böyle olmadılar."

Biz üçümüz de üniversite öğrenimi dahil hep devlet okullarında okuduk. Çankaya İlkokulu'nda başladık. Sonra ağabeyimle ben Ankara Gazi Lisesi'nde, kız kardeşim Ankara Kız Lisesi'nde orta öğrenimimizi tamamladık. Ağabeyim İstanbul Teknik Üniversitesi'nde, kızkardeşim Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde, ben de Ankara Fen Fakültesi'nde yüksek öğrenimlerimizi yaptık. Sanırım babam, Milli Eğitim Bakanlığı'nı da gözetmekle görevli bir Başbakan

olarak bizim devlet okullarında okumamızı, hem herkese örnek olmak bakımından, hem de resmi okulların düzeyini yakından izleyebilmek bakımından istemişti. Bazı özel okullarda bir yabancı dilin daha iyi öğretildiğinin farkındaydı. Ama bu eksiği, evde özel ders alarak kapatabileceğimizi, buna karşılık resmi okullarda okumakla başka sosyal nitelikler kazanabileceğimizi düşünüyordu. Bu düşüncesinde haklı olduğunu da sonradan çeşitli fırsatlarla gördüm.

Okumak için yurtdışına gitmenin ne zaman yararlı olacağı konusunda kesin bir görüşü vardı. Arkadaşlarına hep çocuklarını, ancak Türkiye'de üniversite öğrenimlerini tamamladıktan sonra yüksek lisans ya da doktora gibi üniversite üstü öğrenim ya da araştırma için yurtdışına göndermelerini tavsiye ederdi. Biz üçümüz de öyle yaptık. Liseden sonra üniversite ve lisans üstü öğrenim için yurtdışına gönderilen çocukların, gittikleri ülkede mezun olup çalışmaya başladıklarında, bir daha Türkiye'ye dönmeme tehlikesinin belirdiğini düşünürdü ve yakınlarını bu tehlikeye karşı uyarırdı. Biz yurtdışında lisans üstü öğrenimi yaparken haftada bir iki kez her birimize ayrı ayrı mektuplar göndermesinin esas nedeni de herhalde Türkiye ile ve aile ile bağlarımızı hep canlı tutmaktı.

Bana yazdığı mektupları İnönü Vakfı yayınladı.[6] Bu mektuplarda çok defa günlük olaylara ait basit ayrıntılardan başka bir şey bulunmadığı görülecektir. Ama esas maksat bağlantıyı koparmamaktı ve bu maksadına da pekâlâ erişti. Bu haberleşmede eğlenceli bir olay da olmuştu: Doktora öğrenimi için California Teknoloji Enstitüsü'nde bulunduğum 1947-1951 yılları arasında, ABD'de Walter Winchell adında tanınmış bir yorumcu vardı. Zaman zaman radyoda on-on beş dakikalık konuşmalar yapar, kendine çok güvenen bir tavır ve heyecanlı bir sesle sansasyonel haberler verirdi. Bir akşam konuşmasında, "Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü'nün California'da okuyan oğlu bir Amerikalı kızla gezip dolaşıyor, yakında evlenecekler, haberiniz olsun," demiş. Ben duymadım. Yalnız Anadolu Ajansı haber almış, bültenine koymuş ve basınımız da bunu doğal olarak halka duyurmuş. Sonradan Metin Toker bana, Cumhuriyet gazetesinde çalışırken bu haberi ajans bülteninde görüp, gazeteye aldığını, gülerek anlatmıştı. Ben, ağabeyimden gelen bir mektuptan olayı öğrendim. Ağabeyim, babamın habere çok üzüldüğünü de söylüyor ve beni tanıdığı için, böyle bir şey olmadığını hemen yaz diyordu. Öyle yaptım. Babama önce "Hiç merak etmeyin, haber tamamen hayal mahsulüdür," diye bir telgraf çektim. Sonra da yazdığım mektupta "Bu haberi uyduran, ya Türkiye'yi tanımayan iyi niyetli bir Amerikalı, ya da Türkiye'yi iyi bilen fena niyetli bir insan olmalı" dedim. Babam rahat etti ve konu kapandı.

---

(6) *Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar*, Bilgi Yayınevi, 1988, Ankara.

Hesaplılığı

Babam, aile ve toplum hayatında hesabını bilen bir insandı. Bu huyunu eli sıkı, ya da hasis olmak diye nitelendirenler de oldu. Karşı karşıya olduğumuz zamanlarda, rahmetli Özal benim için de "babasına çekmiş" derdi. Babamın hesaplılığı hem karakterinden, hem de küçüklüğünden beri emeğinin hakkıyla yaşayan bir insan olma alışkanlığından ileri geliyordu. Çankaya'daki evimizde oturduğumuz yıllar boyunca, başbakanlığı döneminde ve daha sonra muhalefet yıllarında, her ay başı, evde çalışanların maaşlarını, herkesi teker teker çağırarak kendisi verirdi. İsrafın her türlüsünden, hem aile içinde hem devlet içinde kaçınırdı. Buna karşılık, bir takım hayır kuruluşlarına, yararlı girişimlere ve zor durumdaki bazı kişilere, örneğin öğrenim ya da sağlık masraflarını karşılamak için, büyük mali yardımlar yapardı.

Biz çocuklar ortaokul çağlarına geldiğimizde, her birimiz için bankada birer hesap açtırmıştı. Her ay hepimizin hesabına küçük birer miktar yatırırdı. Bu biriken para ile ben, üniversite çağına geldiğimde Mebus Evleri Kooperatifi'ne girebilmiştim ve gerekli taksitleri kendi maaşımdan vermeye devam ederek orada bir ev sahibi olabilmiştim. Sonra bu evi satıp Mebus Evleri Ayten Sokağı'nda, uzun süre oturduğumuz evi satın aldım. Daha sonra İstanbul'a taşındığımızda, almak istediğimiz yalının parasını da büyük ölçüde bu evin satışından elde etmiştim. Böylece babamın biz çocukken açmış olduğu hesapta biriktirdiği para bütün ömrümce bana yardımcı oldu.

Babamın borçlanmayı hiç sevmediği de bilinen bir özelliğidir. Osmanlı yönetiminin hesapsız borçlanmasının devlete ne büyük gaileler açtığını yaşayarak görmüş ve Düyun-u Umumiye'den kurtulmak için yıllarca uğraşmış bir insan olarak, kendi başbakanlığı döneminde dışarıdan borç almaktan hep kaçınmıştı. Sofrada gülerek anlatırdı: "Bir an geldi, acele paraya ihtiyacımız var, hiçbir yerden bulamıyoruz. Osmanlı Bankası'ndan isteyelim diye akıl verdiler, peki dedim. Banka müdürü geldi, konuşuyoruz, ben ihtiyacımızı anlattım; 'Sizden alabilir miyiz?' dedim. Müdür 'Tabii, yalnız bu bir istikrazdır. İstikrazın şartlarını görüşelim,' dedi. Ben bunu duyunca derhal uyandım. 'İstikraz mı, ha öyleyse teşekkür ederim, vazgeçtim,' dedim. Gerçekten de mali sıkıntımızı, kredi almadan, başka yollar bularak geçirdik."

Günümüzün global ekonomi anlayışı içinde borçlanma konusuna biraz başka türlü bakılıyor. Ödeme gücü olmak koşuluyla borçlanmadan korkulmuyor, hatta teşvik ediliyor. Yalnız, ödeme gücünün sürdürülmesi önemli koşul. Bunu sağlamak için gene hesaplı davranmak, israftan kaçınmak, tasarruf ve yatırımı ihmal etmemek zorunlu. Borçlanma konusunda ben de ABD'de ilginç bir deneyim geçirdim, onu anlatayım:

Konuk araştırmacı olarak Princeton Üniversitesi'nde bulunduğum sıradaydı. Amerikalı arkadaşlarımın lokantada ya da çarşıda alışverişte hesaplarını bir takım kredi kartlarıyla ödediklerini görünce ben de heves ettim. American Express'in ilanları, başvuru formları her yerde, örneğin bankalarda, otellerde vardı. Bir tanesini aldım, doldurdum ve gönderdim. Sonra kredi kartını beklemeye başladım. Ama bir türlü gelmedi. Türkiye'ye döneceğimize yakın, artık umudumu kesmişken, bir gün baktım, American Express Kredi Müdürlüğü'nden bir mektup. Sonunda kart geldi diye düşünerek zarfı açtım. Bir de ne göreyim! İçinden çıkan mektupta: "Kusura bakmayın, size kredi kartı veremiyoruz. Bizim yeni bir müşteriye kredi açabilmemiz için daha önce kredi almış olduğu firmalardan olumlu görüşler almamız şarttır. Ama araştırdık. Siz bugüne kadar hiçbir Amerikan firmasından kredi almamışsınız. Bu durumda bilgi sahibi olamadığımız için size kredi kartı gönderemiyoruz," diyorlardı. Bu yanıta hem güldüm, hem şaştım. Belirli bir yaşa gelinceye kadar hiç borçlanmamış olmanın, o zamana kadar yaptığı bütün harcamaları zamanında ödemiş olmak anlamına geldiğini ve bunun olumlu bir nitelik olduğunu düşünememelerine hayret ettim. Ama bu olumsuz yanıt, aynı zamanda, Amerikan ekonomisinin nasıl çalıştığını gösteren ilginç bir işaretti.

Cürete Karşı Cesaret

Babam ne aile içinde, ne toplum içinde, başkalarına riskler getirecek cüretkar davranışlara girmeyi sevmezdi. Siyasette de vatandaşları tehlikeye düşürebilecek iç ya da dış politika girişimlerini hiç onaylamazdı. Öte yandan ister savaşın, ister politikanın mücadele alanlarında liderliğin gereği olarak hayatını tehlikeye atmaktan hiç çekinmezdi. Bu konuda eski yaverlerinden birçok öykü dinledik.

Atıf Esenbel anlatmıştı: Bir gün cephede, babamla birlikte ön saftaki birlikleri dolaşıyorlarmış. Siper içindeki genç bir subayla konuşurken, babam çıkıp siperin üzerine oturmuş ve subayın anlattıklarını dinlemeye devam etmiş. "Bu arada, düşman kurşunları etrafta vızıldayıp duruyordu. Küçük dilimi yutuyordum, ne yapacağımı şaşırdım, o hiç aldırmadı. Paşa'nın kumaşı başkadır," diyordu Esenbel.

Bir defa da, cumhurbaşkanlığı döneminde başyaver Celâl Bey, benim de yanlarında bulunduğum bir sırada, gelip babama bir şeyler söyledi. Anladığım kadarıyla, çıkacakları bir yolculuk esnasında daha az tehlikeli olan bir güzergâhı izlemelerini önerdi. Kendisini dinledikten sonra babam başyaverin önerdiğinin tam tersini yapma talimatı verdi. Celâl Bey bozuldu ve talimatı yerine getirmek üzere ayrılırken bana döndü, yavaşça: "Bunlar böyledir; Atatürk de böyledir, korumak için birşey söyledin mi kızarlar; tam tersini yaparlar," dedi.

IV.

Yaşım Ne Başım Ne, Daha İstikbalim Var

Büyükannemin sofrada babamı düşünceli gördüğünde bazen, "Kendini bu kadar yorma, üzme oğlum," diye uyarılar yaptığından sözetmiştim. Böyle uyarıları çok sık yaptığı bir dönemi, babamın başbakanlıktan ayrıldığı 1937 sonbahar ve kış ayları ile 1938 ilkbaharında yaşadık. Bu dönem, basında artık pek adı geçmediği için babamın hayatının en az bilinen ve üzerinde hiç durulmayan bir bölümüdür. Ancak bence bu bir yıl, daha sonraki gelişmeler ve özellikle çok partili demokratik rejime geçiş süreci için çok önemli, adeta belirleyici nitelikte bir hazırlık dönemi oluşturmuştur.

Bu dönemde milletvekili olarak meclise devam eden babamın evdeki başlıca uğraşı İngilizce öğrenmek ve İngilizce tarih ve siyaset kitapları okumak olmuştur. Haftada iki-üç gün ayrı ayrı gelen iki hoca ile birlikte birkaç saat, hiç aksatmadan çalışırdı. İki hocadan biri Baker adında bir İngiliz dil öğretmeni idi. Babama alışılmış anlamda İngilizce dersleri verir, telaffuz şeklini, grameri ve sözcükleri öğretirdi. Ayrıca her derste, İngiliz edebiyatının tanınmış bir eserinden parçalar okurlardı. İngilizce'yi en doğru şekilde telaffuz edebilmek için, örneğin "the" kelimesini tam İngilizler gibi söyleyebilmek için babamın çok uğraştığını ve bize sofrada bunun nasıl yapılabileceğini anlattığını hatırlıyorum. Öteki hoca, Sekip Engineri, Robert Koleji mezunu bir iktisatçı idi. Onunla babam İngiliz siyaset tarihine ait kitaplardan bölümler okur, özellikle de İngiliz parlamento tarihi üzerinde dururlardı.

Sabahleyin kütüphanede, babamın Mr. Baker'le çalışması, yüksek sesle okuması, daha iyi telaffuz edebilmek için aynı kelimeleri tekrar tekrar seslendirmesi, koridordan geçerken duyulurdu. Öğle yemeğinde bir araya geldiğimizde büyükannem "Talebe gibi uğraşıyorsun oğlum, bu kadar zahmete ne gerek var, bu yaştan sonra niye bu kadar yoruyorsun kendini?" diye sitem ederdi. Babamın yanıtı da hep aynı olurdu:

"Aaa, olur mu anneciğim, yaşım ne başım ne, daha istikbalim var benim!.."

O zaman, 1937'de babam elli üç yaşında idi. Almanca ve Fransızca'yı Harp Okulu'nda ve Akademisi'ndeki öğrencilik yılları içinde okulda gördüğü derslerden başlayarak, fırsat buldukça okul dışından özel ders alarak ve yabancı gazete ve kitapları okumaya çalışarak öğrenmişti. Daha sonra Almancası'nı, Birinci Dünya Savaşı'nda birlikte muharebe ettikleri Alman subaylar ile konuşarak, Fransızcasını da ilk önce Lozan Konferansı'nda giriştiği diplomatik müzakerelerde kullanarak ilerletmişti. İngilizceyi ilk önce nerede, nasıl öğrenmeye başladığını bilmiyorum. Ama bu konuda en ciddi, sürekli ve verimli uğraşını başbakanlıktan ayrıldığı yılda verdiğini biliyorum. Bu yılın sonunda İngilizce romanları, dergileri, gazeteleri, örneğin ajans haberlerini (bu arada Associated Press'in eve gönderdiği bültenleri) rahatça okur hale gelmişti. Belki de kulağı ağır işittiği dönemde İngilizce öğrenmiş olduğu için başkalarının İngilizce konuşmalarını Fransızca konuşmalarında olduğu kadar rahat anlamazdı. Yabancı temsilcilerle görüşürken Fransızca'yı tercih etmeye devam etti. Fakat istediği zaman İngilizce ile de meramını pek güzel anlatabiliyordu.

Muhalefet yıllarında bir akşam Kanada Büyükelçiliği'nde yemekte iken, büyükelçiye birdenbire İngilizce hitap etmiş:[7] "Mr. Ambassador, do you like our fruits?" İngilizce hitap şekli, büyükelçinin daha çok ilgisini çekmiş ve heyecanla yanıt vermiş:[8] "Very much, Mr. President" Babam onun üzerine hemen eklemiş:[9] "Then why don't you buy them." Ertesi gün sofrada bize bu konuşmasını anlattığında hep birlikte çok gülmüştük.

Ağabeyimle bana bir sefer şöyle söylediğini hatırlarım "Avrupa'da konuştuğum siyaset adamlarının çoğu Almanca, Fransızca ve İngilizce'den ikisini bilirlerdi, bazıları ise üçünü de bilirlerdi." İngilizce için de bir gün şöyle demişti: "İngilizce bilmeden Atlantik'e açılınmaz, Süveyş geçilmez."

Şunu da söyleyeyim ki, babam, yabancı dil öğrenmeye bu kadar önem vermekle birlikte, bunun bir araç olduğunu, esas amacın insanın mesleğini iyi öğrenmesi ve uygulaması olduğunu hiç unutmazdı. Gene sofrada savaş anılarını anlatırken birçok kez bunun üzerinde durmuştu: "Cihan Harbi'nde sorumlu mevkilere gelmiş olan bizler, Alman subaylar ve kumandanlarla eşit düzeyde davranışlar içindeydik. Bizim Almanca söylediklerimizi kolaylıkla anlamazlardı ama fikirlerimize, kararlarımıza göre kendi hareketlerini ayarlarlardı.

---

7) "Sayın Büyükelçi, meyvelerimizi beğeniyor musunuz?"
8) "Çok beğeniyoruz, Sayın Başkan."
9) "Öyle ise niye meyvelerimizi satın almıyorsunuz?"

Alman okullarında okumuş, çok iyi Almanca konuşan bazı arkadaşlarımız da vardı ki, sorumlu mevkilere gelememiş oldukları için, sadece Almanlarla bizim aramızda tercümanlık yaparlardı." 1937 sonbaharında giriştiği bu çalışma babama yalnız İngilizcesi'ni iyice ilerletme olanağı vermekle kalmamış, aynı zamanda İngiliz parlamento tarihini ve dolayısıyla demokrasisini de ayrıntıla rıyla inceleme fırsatı getirmişti. Sofrada arkadaşlarına zaman zaman okuduklarından örnekler verir, muhalefet partili bir meclis çalışmasına hayranlığını ve özlemini belirtirdi. Cumhuriyet yönetiminin tek eksiği ona göre mecliste meşru, yasal muhalefet partisinin bulunmaması idi. Bu düşüncesini birçok kez konuklarına ifade ettiğini duy..um. Gene bazı arkadaşlarına, "Avrupa'da bize yakın ülkelerde seçimler yapıldığını okuduğumda, utancımdan duvarlara bakamazdım," gibi birşey söylediği gazetelere de geçmiştir. Bir akşam, Serbest Fırka döneminin Atatürk'ün talimatıyla devam ettirilmemesinin yanlış olduğuna inandığını, sofrasındaki konuklarına söylemişti. "Eğer Atatürk dayanabilseydi, eğer biz dayanabilseydik, on beş yirmi yıl kazanmış olacaktık" demişti. İşte başbakanlıktan ayrıldıktan sonra evde çalışmakla geçirdiği bu bir yıl babamda eskiden beri özlem duyduğu çok partili demokratik rejime geçme arzusunu pekiştirmiş ve ona bu yolda ilerde karşılaşacağı güçlükleri, üzüntüleri ve hayal kırıklıklarını aşacak bir sinir gücü sağlamıştı. Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçildiğinde, yönetimdeki tek partinin de genel başkanı olarak bütün yetkiler elinde iken, ülkeyi muhalefet partili bir serbest halk yönetimine götürmek için uğraşmaya başlaması ve sonra önüne çıkan bütün güçlükleri yenerek bu yolda adım adım ilerlemesi, bu evde geçen 1937 yılının hazırlıklarını yaşamış bizler için hiç de şaşırtıcı olmamıştır.

1937'de ben on bir yaşında idim. Ağabeyim on üç, kızkardeşim yedi yaşlarında idiler. Babamın başbakanlıktan ayrılması bizim hayatımızda görünür bir değişiklik meydana getirmemişti. Hatta ne olduğunu önce pek anlamamıştık. Babamın eskisine göre daha çok zamanını evde geçirmesi dinlenme ihtiyacı gibi gösteriliyordu. O günlerde özel kalem müdürü Vedit Uzgören'in ağabeyimle bana Anadolu Ajansı'nın bir haberini gösterdiğini hatırlıyorum. Orada, İsmet İnönü'nün, kendi isteği üzerine, bir süre dinlenmek için başbakanlıktan izinli olarak ayrıldığı ve Sayın Celâl Bayar'ın başbakanlığa vekâlet edeceği duyuruluyordu.[10] Haberi biz de, ilk önce, yazıldığı gibi anlamıştık. Bunun kesin bir görevden ayrılma olduğunu düşünmemiş, geçici bir durum

---

10) İstanbul 20 Eylül 1937 (A.A.) Resmi Tebliğ: Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü'ne talep ve rica-sı üzerine, Reisicumhur Atatürk tarafından birbuçuk ay mezuniyet verilmiş ve Başvekâlet vekâletine İktisat Vekili Celâl Bayar tayin edilmiştir.

diye algılamıştık. Tabii biraz zaman geçince durum anlaşıldı. Fakat biz çocukların yaşayışları değişmedi. Okullarımıza eskisi gibi gitmeye devam ettik. Evdeki büyük değişiklik babamın haftanın birçok saatini İngilizce çalışarak ve okuyarak kütüphanesinde geçirmeye başlaması oldu.

Bir Sınav Anısı

O yıl benim okulumda da değişiklik oldu. 1937 Haziran'ında Çankaya ilkokulu'nu bitirdim ve eylülde Gazi Lisesi'nin Ortaokul bölümüne devama başladım.

İlkokulu bitirme sınavının bende hoş bir anısı kalmıştır. O zamanlar okulları bitirme sınavları önemli idi. (Şimdiki gibi okullara giriş sınavları değil) Milli Eğitim Bakanlığı'ndan gönderilen ve adlarına *mümeyyiz* denilen kıdemli öğretmenler hemen her okulda sözlü sınavlara katılır, sorular sorarlardı.

Bu mümeyyizler, okuldan tanıdığımız öğretmenler olmadıkları için ne soracakları bilinmez ve sınavların en korkulan elemanları olarak tanınırlardı. Çankaya İlkokulu'ndaki bitirme sınavlarına da mümeyyiz geleceğini öğretmenlerimiz bize haber vermişlerdi. Matematik sınavı öncesi akşam evde, böyle bir sınav için her zamanki hazırlık dışında ne yapabileceğimi düşünüyordum.

Ağabeyimin kitaplarını bir karıştırayım dedim. Elime bir tanesi geçti; baktım içinde ilginç matematik problemleri var. Biraz gözden geçirdim, bir tanesi dikkatimi çekti; iyice okudum ve nasıl çözüldüğünü de öğrendim. Bu, aslında birçok benzer şekli olan bir problem tipinin bir örneği idi. Birbirlerine belirli uzaklıkta bulunan iki şehirden iki araç aynı anda birbirlerine doğru yola çıkıyorlar. İki aracın hızları aynı ise belli ki aralarındaki yolun ortasında buluşacaklardır. Ama soru şu: Hızları farklı ise yolun neresinde, ne zaman bir araya gelirler?..Yanıtı bulmak için yapılacak şey, birim zaman sonunda, örneğin bir saat içinde iki aracın birlikte ne kadar yol almış olacaklarına bakmak ve iki aracın başlangıçtaki uzaklığını birim zamanda birlikte gidilen uzaklığa bölmek. Sonuç birleşme zamanını verir ve dolayısıyla her iki aracın bu kadar zaman içinde ayrı ayrı ne kadar yol aldıkları da bulunur.

Ertesi günü sınav odasına girdiğimde baktım, gerçekten tanımadığım bir kişi, bir mümeyyiz var. Önce sınıf öğretmenimiz ve başöğretmen birer soru sordular. Derslerde gördüğümüz konularla ilgili problemlerdi. Çabuk yanıtladım. Sonra mümeyyize dönüp bir de siz sorun dediler. Mümeyyiz biraz düşündükten sonra bana döndü: "Bak, dedi. İstanbul-Ankara tren yolunun uzunluğu

diyelim ki 495 km Ankara'dan, hızı saatte 40 km olan bir yük treni, İstanbul'dan da hızı saatte 70 km olan bir yolcu treni aynı anda kalksalar ve gereken önlemin alınması ihmal edildiği için birbirlerine doğru gitmeye devam etseler yolun neresinde ne zaman çarpışacaklarını önceden bilebilir misin?..."

Daha mümeyyiz sorusuna başlarken, akşam çözümün öğrendiğim tipte bir problemle karşılaştığımı fark etmiştim. Sorusu biter bitmez, hemen tahtada hesaba başladım ve yanıtını çabucak söyledim. Çarpışma yola çıktıktan 4.5 saat sonra vardıkları yerlerde oluyordu. Mümeyyizle öğretmenlerim birbirlerine baktılar, sonra bana dönüp teşekkür ettiler; başka soru yok dediler, çıktım. Bu anımı, herhangi bir sınava hazırlanırken küçük bir ek çabanın, şansın da yardımıyla ne büyük üstünlük sağlayacağını gösteren bir örnek olarak belleğimde sakladım.

"Hiç biriniz adam olmazsınız!..."

O yıl Çankaya İlkokulu'ndan mezun olarak ayrıldım. Ama okulla bağlarımız tamamen kopmadı. Kızkardeşim Özden, ağabeylerinden sonra aynı ilkokula devama başladı. Sonra okulun genç başöğretmeni Rasim Akın'la o zamana kadar öğrenci-öğretmen arasında yaşanan ilişki, ben mezun olduktan sonra spor alanlarında ortaya çıkan bir arkadaşlığa, ağabey-kardeş ilişkisine dönüştü. Rasim Akın, çok iyi bir öğretmen ve yönetici olması yanında aynı zamanda son derece yetenekli bir sporcu idi. Okulda öğle tatillerinde öğrenciler arasında voleybol maçları düzenler, kendisi de bir takımda oynardı ve katıldığı taraf her zaman kazanırdı. Sıçrayarak yaptığı sert vuruşları, küt inmeleri hayranlıkla seyrederdik. O zaman Ankara'nın önde gelen Gençler Birliği takımında futbol oynadığını duyardık. Sonradan Türkiye'de kayak, tenis gibi yeni sporlar, oyunlar rağbet bulmaya başlayınca bu dalların da öncüleri arasına girdi ve hemen sivrildi; ödüller kazandı. Voleybol, kayak ve teniste çok kez birlikte olduk. Bunlara ait anılarımı başka bir bölüme bırakarak burada gene ilkokulda öğrenci iken Rasim Akın'la ilgili olarak sofrada ortaya çıkan bir gerginliğin öyküsünü anlatacağım.

Olay, aslında, daha o zamanlar ortaya çıkan ve hâlâ pek değişmemiş olan bir huyumdan kaynaklanmıştı. Bana verilen bir görevi, ya da yapmam istenen bir ödevi hiç düşünmeden kabul etme huyum, ya da eğilimim... Bugün de nadiren, ancak kendimi zorlayarak bu eğilime karşı gelebiliyorum.

İlkokulda, sınıf öğretmenimin, başöğretmenimin bana ders dışında verdikleri ek ödevleri hep yapmaya çalışırdım. Bu ödevlerin hazırlanması, tamamlanması evde fazla çalışmayı gerektirir ve annem, büyükannem bu duruma zaman zaman itiraz ederlerdi. Bir akşam, geç vakit, bizim odada hep beraber otururken ben, "daha çalışmam gerek, işimi bitirmedim" deyince, şimdi tam hatırlamıyorum, ya annem, ya büyükannem ayaklandı: "Bu böyle olmaz, paşaya söyleyelim, öğretmenleri uyarsın, çocuğa bu kadar ek ödev vermesinler" dedi. Ertesi günü öğle yemeğinde konuyu babama açtılar. Babam: "Nedir verilen ödev, göreyim," dedi. Bunun üzerine ödevle ilgili metinleri içeren dosyayı, masada, babama götürdüm ve o anda kıyamet koptu. Çünkü dosyadaki metinlerin birisi Arap harfleriyle yazılmıştı ve başöğretmen bunu bana verirken, tekrar yazmaya vakti olmadığı için böyle verdiğini, birisine okutarak yararlanabileceğimi söylemişti.

Babam, eski yazılı metni görünce, asıl konuyu bir tarafa bıraktı ve birden hepimizi azarlamaya başladı:

"Bu nasıl şey, benim evime eski yazılı bir metin nasıl girer? Nasıl bunu kabul ettiniz? Bunu veren okul müdürünü bana çağırın, yuvasını yapayım. Ama çok yazık, size de öğretememişim demek. Görüyorum ki hiç biriniz adam olmazsınız!"

Bu şekilde birkaç cümle söyleyerek, adam olmayacağımızı birkaç kez tekrar ettikten sonra kızgınlığı geçti. Sofradaki herkes, en başta annem çok üzülmüştü. Bu arada ödevi yapmama tabii gerek kalmadı. Başöğretmen Rasim Akın bu dikkatsizliği yüzünden iyi bir azar işitti. Bu azarla ve evdekilerin bir günlük üzüntüsü ile olay kapandı. Daha sonra, Rasim Akın'ın aslında iyi bir insan ve mesleğini bilen bir öğretmen olduğunu gören babam onu bir gün yemeğe çağırdı, gönlünü aldı.

Babamın Başbakanlıktan ayrıldığı dönemde sofra konuklarının sayısı da, çeşidi de biraz azalmıştı. Devletin yüksek görevlileri, bir iki istisna dışında artık pek geliniyorlardı. Onların yerlerini İngilizce hocaları Mr. Baker ile Sekip Engineri ve babamın bazı eski vefalı arkadaşları, bu arada eski yaverleri (Atıf Esenbel ile Fikret Yüzatlı) almışlardı. Akrabalarımız tabii gelmeye devam ediyorlardı. Özel kalem müdürü Vedit Uzgören ile yaver Cahit Apayık da babamı bu dönemde yalnız bırakmadılar.

Stadyumda Bir Gösteri ve Sonrası

Her cumartesi öğle yemeğinde bulunan bir özel konuğumuz Ankara Valisi Nevzat Tandoğan idi. Cumhuriyet döneminin yetiştirdiği çok başarılı, çalışkan ve dürüst yöneticilerden biri olan ve babama içtenlikli bir saygı ve sevgi duyduğunu farkettiğimiz Sayın Tandoğan[11] her hafta sonunda babamı ziyarete gelir, bir ihtiyacımız, bir isteğimiz olup olmadığını sorar; biraz konuşurlar, sonra yemeğe kalırdı. Tandoğan'la babamın konuşmalarında yanlarında bulunmazdık. Yalnız bir defa babamın bir sorusuna verdiği yanıtı işitmiştim. Başka bakımdan da ilginç olan bu olayı burada anlatayım.

Bir hafta sonu, babamla birlikte ağabeyim ve ben futbol maçına gittik. 19 Mayıs Stadyumunda bir uluslararası karşılaşma vardı.[12] Stad iyice dolmuştu. Şeref tribününde, babamın bir tanıdığının yanında yer bulup oturduk. Babamın geldiğini gören seyirciler alkışladılar; yaygın bir sevgi gösterisi oldu. Hatta maç bir an durdu. Neyse, maçı seyrettik. O arada Kâzım Özalp'in oğlu, yaşıtımız ve arkadaşımız Teoman Özalp'la da buluştuk. Maçın sonunda hep birlikte aşağıya inip kapıdan çıkınca kendimizi büyük ve coşkulu bir kalabalığın ortasında bulduk. Gençler, izciler, maçtan dönen seyirciler babamın etrafını sardılar, "yaşa yaşa" diye bağırarak, "bizi bırakma" gibi birşeyler söyleyerek yanına gelmeye çalışıyorlardı. O kalabalıkta biz babamdan ayrı düştük. Babam hızla yürüyerek yanındaki Teoman'la birlikte; önüne çıkan bir otomobile atladı. Tezahürat yapanların otomobili havaya kaldırmalarına, bırakmak istememelerine karşın, otomobil uzaklaştı. Bu heyecanlı otomobil yolculuğunu Teoman Özalp, anılarında şöyle anlatıyor:

"Paşa hemen arabaya atladı, ben yanındaydım, beni kolumdan içeri çekti, kapıyı kapadı. Ömer ve Erdal dışarıda kalmışlardı. 'Paşa şoföre, acele hareket et' dedi. Bana dönerek 'Bu gibi gösterilerin ne boyuta ulaşacağını tahmin etmek zordur, buradan çabuk uzaklaşmalıyız. Beni Ankara Palas'a bırakın, sonra geri dönün; sen Ömer'le Erdal'ı stadyumdan al, doğru Çankaya'ya, bizim eve gidin. Sonra otomobili bana Ankara Palas'a yollayın' dedi.

---

11) Bayan Tandoğan ile annemin yakın dostluğu yıllarca devam etti. Bizim de oğullarından yaşıtımız Ahmet'le arkadaşlığımız oldu. Burada Nevzat Tandoğan'ı çok partili demokratik hayata geçiş sürecimizin ilk kurbanlarından biri olarak rahmetle, saygıyla anıyorum. 1945'lerde, demokratik basın özgürlüğünü yaşamaya başladığımız günlerde, kendisi hakkında basında çıkan dedikoduların onurunu zedelediği düşüncesiyle aşırı bir üzüntüye kapılarak intihar etmişti. Tıpkı 1993'te Fransız Başbakanı Pierre Beregovoy'nın yaptığı gibi.

12) 30 Ekim 1937 Cumartesi günü, Peşte Karması ile Ankara Karması arasında oynanan maç.

Ancak, arabayı halk eller üzerinde kaldırdığından yürümemizin imkanı yoktu, tekerlekler yere değmiyordu. Bir süre havada götürüldük. Yere bıraktıklarında biraz yol alabildik. Bu elde taşıma olayı birkaç kere devam etti. Sonuçta, stadyum bahçesinin ana yol üzerindeki kapısına vardık. Kapı dışında tezahürat yoktu. Çok yakın olan Ankara Palas'a Paşa'yı bıraktım ve geri dönerek Ömer'le Erdal'ı şeref tribününün bahçeye çıkan kapısından aldım. Doğru Pembe Köşk'e gittik."

Burada bir ilginç noktaya daha değinmek istiyorum. Stadyum olayını anılarında, babam da, Teoman Özalp da anlatıyorlar. Asıl olayı, yani stadyum dışındaki tezahüratı, ikisi de aynı şekilde tasvir ediyorlar. Yalnız bundan öncesi, örneğin Teoman oraya bizimle beraber mi gelmiş, yoksa ayrıca gelip bizimle orada mı buluşmuş, ve stadyumdan maç bittikten sonra mı, daha önce mi çıkmışız gibi ayrıntılarda farklı şeyler söylüyorlar. Kuşkusuz, asıl olayda birleştikleri için bu ayrıntıların da önemi yok. Bundan şu sonucu çıkarıyorum: Geçmişi hatırlamaya çalışırken farkediyoruz ki, bizi çok etkileyen bir olay aklımızda iyi kalmış oluyor, ama onu tek başına anlatamayacağımız için, oraya nasıl gelindiğini tahmin ederek belleğimizin eksik bıraktığı sahneleri biz yeniden yaratıyoruz. Dolayısıyla geçmişe ait öykülerimizde her zaman bir gerçek hatırlama, bir de uydurma, yakıştırma payı var.

Bu söylediğimin aslında bilinen birşey olduğuna da işaret etmeliyim. Psikoloji ders kitaplarına geçmiş bir gözlemdir. Ben kendi hesabıma, elli yıl önce okuduğum bir kitabında Ernst Mach'ın şöyle bir değerlendirmesini hatırlıyorum:[13] "Her hatıra aynı zamanda şiir ve hakikattir." Değerli araştırıcı ve popüler bilim kitapları yazarı Stephen Rose'un bellekle ilgili çeşitli görüş ve araştırmaları anlatan yeni bir kitabında da aynı gözlemin yapıldığını gördüm.[14] Yeri gelmişken söyleyeyim. Bu kitapta ileri sürülen başka bir görüş de dikkatimi çekti. Çünkü aynı değerlendirmeyi babamdan da duymuştum. Bir gün, sofradaki konuklarıyla yaşlanmanın etkilerini konuşurlarken ve söz alanlar eskisi gibi istediklerini kolayca hatırlayamadıklarından yakınırken, babam, "Evet" demişti. "Yaşlanınca hafıza zayıflıyor, ama kavrayış artıyor." Stephen Rose, kitabında bu konuda şunu söylüyor: "Yaşlandıkça zihindeki süreçlerde değişiklik olduğu ve işlemlerin gençlikteki kadar hızlı yapılamadığı iddiası her halde doğrudur. Ama yaşlandıkça, gelen bilgiyi daha iyi değerlendirip, daha uygun davranış şekillerini bulacak stratejileri oluşturma yeteneğinin arttığı da gerçek." Kısacası babamın dediği gibi, kavrayış artıyor.

---

13) *Bilgi ve Hata*, Ernst Mach. Çeviren: Sabri Esat Ander, I. Cilt, İstanbul Devlet Basımevi, 1935.
14) *The Making of Memory*, Stephen Rose, Bantam Books, 1994.

Stadyum olayına döneyim. Sonraları, çok partili demokrasiye geçtiğimizde, böyle gösterileri, otomobillerin etrafını saran, otomobilleri sarsan coşkulu kalabalıkları çok gördük; alıştık ve artık bu gösterilerden fazla etkilenmiyoruz. Ama o zaman, tek parti yönetiminin disiplinli ortamında bu olay çok ilgi uyandırdı; sayısız yoruma, dedikoduya yol açtı. Olay, kendiliğinden oluşan bir sevgi gösterisi miydi, yoksa tahrik edenler var mıydı, varsa kimlerdiler, maksatları neydi, bilmiyorum. Stadyum olayını izleyen cumartesi günü Sayın Tandoğan evimize geldiğinde kendisiyle karşılaştım ve babamın yanına getirdim. Yemek odasında, kanapeye birlikte oturdular ve hemen babam Tandoğan'a: "Anlat bakalım, stadyumdaki olayın tertipçileri var mıymış?.." diye sordu. Ben salondan ayrılırken Tandoğan'ın babama "Evet Paşam, var!" diye yanıt verdiğini duydum. Odadan çıktığım için başka birşey işitmedim. Ama herhalde olayın tertipçileri önemli bir grup oluşturmuyorlarmış ki bir daha hiçbir benzer olaya neden olmadılar.

Gene o günlerde bir öğle vakti[15] babam, Vedit Uzgören'le birlikte eve geldiğinde, heyecanlı bir hali olduğunu farkettik. Yemeğe otururken, bizlere dönerek: "Bugün grupta arkadaşlar bana sürpriz yaptılar, stadyumdaki olayı sordular" dedi. "Ben de nasıl olduğunu anlattım; merak edilecek birşey olmadığını söyledim." diye ekledi ve başka birşey de anlatmadı. Ama *"Hatıralar"*ında grup toplantısında Salih Bozok'un kendisinden, önce Başbakanlıktan ayrılış nedenini açıklamasını istediğini, sonra da stadyumdaki gösteriler hakkında ne düşündüğünü sorduğunu söyler ve geniş açıklamalar yapar.

"Hatıralar" dan öğreniyoruz ki, stadyumdaki tezahürat Atatürk'ün yakın çevresinde bir rahatsızlık uyandırmış ve onun için Salih Bozok bu konuyu gruba getirmiş. Babamın açıklayıcı konuşması, geçmişteki maddi ve manevi yardımları için Atatürk'e minnettarlığını belirtmesi; O'na karşı bir nifak hareketi içinde olmadığını, hiçbir zaman da olmayacağını kesin bir dille ifade etmesi bu rahatsızlığı, büyük ölçüde ortadan kaldırmış. O zaman, bu konuda Çankaya'da varılan kararı, Falih Rıfkı Atay'ın kendisine şöyle anlattığını yazıyor babam:

Falih Rıfkı Atay'ın kendisine şöyle anlattığını yazıyor babam:

"Grupta cereyan eden görüşmelerden bir iki gün sonra Falih Rıfkı bana geldi. Akşam köşkte bulunduğunu, yılan hikayesinin yine açıldığını ve Atatürk'ün ne söylediğini anlattı. Bahis açılınca, Atatürk, hazır bulunanlara ciddiyetle şöyle demiş: "Ne olmuş? İnönü, bunca zaman devlet hizmetinde bulunmuş, hizmetler etmiş, takdir görmüş ve ayrıldığı zaman kendisine nümayiş yapmışlar.

---

15) 6 Kasım 1939 günü.

Elbette yapacaklar!.. Bir milletin hayatında bunlar tabii şeylerdir. Büyük bir millet elbette bunları yapar. Bunu yapmayan millete millet denilmez. Bundan sonra bu mesele bitmiştir; kapanmıştır. İnönü'yü gördüğünüz yerde hürmet edeceksiniz. Hiçbir aksi tavır göstermeyeceksiniz." Babam ilâve ediyor: "Bundan sonra hakikaten herkesin muamelesi değişti. Ben de tabii bir hayata girdim."

Bizim, çocuklar olarak, bu gelişmelerden hiç haberimiz olmadı. Evdeki hayat, babamın İngilizce dersleri ile birlikte, alıştığımız şekilde devam etti.

Değişik Bir Konuk: "Fiessenger"

O yıl, bir gün, akşam soframızda değişik bir konuk ağırladık. Tanınmış bir Fransız hekimi, sindirim hastalıkları uzmanı Profesör Fiessenger. Atatürk'ün rahatsızlığını teşhis ve tedavi için Fransa'dan çağırılmış.[16] Gelmişken babamı da muayene etmesini her halde Atatürk istemişti ki bize de uğradı. Karşılaşmamızı hatırlıyorum. Konuğu selamlamak için babamın odasına çağırmışlardı. Ben, odaya girdiğimde babamın yanında oturan yabancı konuğu gördüm. Orta yaşlı, babacan tavırlı, sempatik bir kişi görünümündeydi. Babam bana Fransızca: "Gel, konuğumuza 'hoş geldiniz' de" (Souhaite la bienvenue)" dedi. O güne kadar bu sözü duymamıştım ve Fransızca "hoş geldiniz" nasıl dendiğini bilmiyordum; ama belki de konuğumuzun güven verici görünümünden cesaret alarak hiç tereddüt etmedim ve babamın söyleyiş şeklini karşımdaki kişiye hitap edecek biçime getirerek tekrar ettim: "Soyez le bienvenu" dedim. Aldığım olumlu tepkiden de doğru söylediğimi anladım.

Profesör Fiessenger'nin, muayene sonunda, babamın gıda rejiminde önemli bir değişiklik önerdiğini sanmıyorum. Babamda gençliğinde ortaya çıkmış bir şeker hastalığı olduğu için, zaten ben bildim bileli dikkatli ve ölçülü bir yemek düzeni uygulardı. Yalnız Fiessenger'nin yemekte yaptığı konuşmalar içinde bir önemli öğüdü olmuştu ki onu hatırlıyorum: Babamın ve birçoğumuzun yemek yiyiş şeklimizi: "Çok hızlı yiyorsunuz" diye eleştirmişti. "Acele etmeyin; yavaş yavaş yiyin" demişti ve ilâve etmişti: "Lokmalarınızı ağzınızda iyice çiğneyin. Dişlerinizin görevini midenize yaptırmaya kalkmayın" Bu son cümle hiç aklımdan çıkmadı. Tanınmış hekimlerin, siyasetçilerin, askerlerin, mühendislerin ve başka uygulama uzmanlarının, karmaşık olaylara yön vermeye çalışan insanlar olarak, bazı basit, fakat çok yararlı öğütleri vardır. İşte Fiessenger'nin bu sözü bana böyle bir izlenim verdiği için hiç unutmadım.

---

16) 10 Mart 1938 tarihli bir resmi tebliğ. Fransa'dan davet edilen Prof. Fiessenger'nin Atatürk'ü muayene olduğunu haber veriyor.

Bir süre sonra, 1938 Haziran'ında Fiesscnger bir kez daha Türkiye'ye geldi. O zaman babam ciddi bir safra kesesi iltihabı rahatsızlığı geçiriyordu. Yüksek ateş günlerce sürmüştü. Doktorlar, ameliyat yapıp yapmama konusunda kararsızlığa düşmüşlerdi. Bir süredir babamın devamlı doktorluğunu yapan subay hekim, Dr. Zeki Hakkı Pamir, ameliyata gerek olmadığını savunuyordu. İşte bu esnada, Türkiye'ye gene Atatürk'ü muayene etmek için çağrılmış olan Dr. Fiessenger'nin babamı görmeye Ankara'ya geleceğini duyduk.

Müdavim doktor Zeki Hakkı Pamir, zamanının çoğunu bizim evde geçiriyor, hastalığın seyrini sürekli izliyordu. Fiessenger'nin geleceği günün arifesinde, Dr. Pamir'in bulunduğu baştaki odaya girdiğimde, elinde renkli kalemlerle bir grafik üzerinde bir öğrenci gibi uğraştığını gördüm. "Ne yapıyorsunuz" diye sordum. "Böyle ciddi bir rahatsızlığın nasıl bir seyir izlediğini, özellikle kan tahlillerinin sonuçlarını bir renkli grafikle göstermek faydalıdır, onu yapmak istiyorum. Dr. Fiessenger'ye böyle anlatmak daha iyi olur diye düşündüm" dedi. Bir süre yanında kalıp çalışmasını seyrettim.

Ertesi sabah Fiessenger geldi. Muayene sonucunda Dr. Pamir'in tedavi yöntemini onayladı. Babamın ameliyata gerek olmadan iyileşeceğini söyledi. Hepimiz sevindik. Dr. Pamir'i tekrar gördüğümde:

"Nasıl, hazırladığınız grafik faydalı oldu mu?" diye sordum ve ilginç bir yanıt aldım: "Evet, Fiessenger çok beğendi, yararlandı, beni kutladı. Paşanın ameliyattan kurtulmasına belki yardım etti. Ben de gerçek anlamda bir doçentlik sınavı vermiş oldum."[17]

Babamın Bir Hiddeti

Hastalığının nekahet dönemine girdiği, ama henüz yataktan çıkmadığı günlerde üzücü bir olay yaşadık. Gerçi sonradan bu olaydan da yarar sağladığımı gördüm; ama o günkü görüntü çok olumsuzdu. Babamın at yarışlarına merakı olduğunu, Ankara'da hemen her hafta bu yarışlara gitmekten zevk aldığını söylemiştim. Hastalığı esnasında gidemiyordu. Bir hafta, Ankara Hipodromunda yapılacak yarışlar içinde Gazi koşusu olduğunu duymuş ve bizim hipodroma gitmemizi istemişti. Cumhurbaşkanlığından bir araba da, babama bir cemile olarak, bizi götürmek için gelecekti. Biz de, ağabeyim, ben ve Reşit Temelli (babamın ağabeyi Ahmet amcamızın oğlu), odamızda, yarışa gitmek üzere hazırlanıyorduk. Nasıl olduysa, herhalde üç çocuk bir arada

---

17) 10 Haziran 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde eski Başvekil İsmet İnönü'nün bir rahatsızlık geçirmiş ve iyileşmekte olduğu baş sayfada haber veriliyor.

bulunmanın getirdiği neşeli hava içinde, hazırlığımız çok uzun sürdü. Reşit, ağabeyimden biraz büyüktü. Ailesiyle İzmir'de otururlardı. Yazları, İstanbul'da, Yalova'da, Heybeliada'da bir araya gelirdik, oynardık, hoş vakit geçirirdik. O günlerde, okul tatilinden yararlanarak Ankara'da bulunuyordu; bizde kalıyordu. Odamızda giyinirken, eskiden birlikte adada gördüğümüz Sümbüllü İsmail'in tuluat oyunları aklımıza gelmişti. Oradaki taklitleri hatırlayıp, tekrar ederken yarış zamanının geçtiğini farketmedik.

Birden, içeriden, babamın iki oda ötedeki yatak odasından, "Ömer!" diye bağıran sesini duyduk. Ağabeyim yanma gittiğinde, gene bulunduğumuz yerden, babamın onu hiç görmediğimiz bir şekilde azarladığını işittik. "Ben size yarışa gidin demiştim; araba gönderdiler; yarış zamanı geldi, geçti; siz hâlâ buradasınız; sözümü böyle mi dinliyorsunuz!.." diye başladıktan sonra, adeta "ağzından çıkanı kulağı işitmiyordu" denilen türden hakaretler yağdırarak çıkıştı. Fırtına geçtikten sonra ağabeyim son derece üzgün ve şaşkın halde odaya döndü. Süratle hazırlığımızı bitirdik ve yarışa gittik. Dönüşümüzde annem, benim de babamın odasına uğramamı istedi. Kusurun yalnız ağabeyimdeymiş gibi görülmesini kabul etmemişti. Yatağının yanına geldiğimde babamı düşünceli ve üzüntülü bir halde buldum. "Belki ağabeyine fazla çıkıştım, gereksiz şeyler söyledim. Artık geçti, bunları unutalım. Ama bilin ki size çok kırılmışımdır." dedi. "Benim için önemli olan bir gösteriye, törene, zamanında gidebilme iradesini bugün, her olanak elinizde iken gösteremezseniz, yarın hayatın türlü güçlükleri karşısında benim hatırama nasıl sahip çıkacaksınız?.."

Babamın, yarışa geç gitmemize bu kadar kızmasını, o zaman, hastalığının getirdiği sinir yorgunluğuna bağlamıştık. Ama herhalde, bizim farkında olmadığımız bir takım gelişmeler, gergin siyasal ortamın yarın ne getireceği belli olmayan yapısı da bu aşırı tepkide rol oynamıştı. Nedenleri ne olursa olsun, ağabeyimi çok üzen bu olay sanıyorum bende olumlu bir etki yarattı. Şu anlamda ki; her türlü toplantıya, ya da buluşmaya, önceden duyurulmuş zamanında gitmek, bende muhakkak uyulması gereken bir davranış ilkesi haline geldi. Sosyal ilişkilerimizi yürütürken ya da üniversitede görev yaparken bu ilkeye uymanın olumlu değerlendirmelere yol açtığını söylemem kimseyi şaşırtmaz. Ancak siyaset hayatında, toplantılara ilan edilen saatte gitmem, ya da sadece gitmek istemem çok yadırgandı. Hatta bazı toplantılarda büyük salonlara ilk giren ben oldum ve toplantıya katılacakların gelmesini bekledim. Basında, "Genel Başkan, toplantıda yalnız kaldı" şeklinde alaycı yorumlar çıktı. Kuşkusuz, toplumsal olaylarda, kişisel ilkelere bağlı bazı davranışlar, toplumun

alışkanlıklarına uymuyorlarsa, çok yanlış ve ters yorumlara yol açabiliyorlar. Ama şunu söyleyeyim. Ben, toplantılara zamanında gitmenin, son muhasebede, zararından çok yararını gördüm.

1938 yazına, sonbaharına döneyim. Babam iyileşti ve İngilizce okumalarına tekrar koyuldu. Bu arada Atatürk'ün hastalığının ilerlediği, hatta hayati tehlikenin ortaya çıktığı şeklinde kaygı verici haberler gelmeye başladı. Bu günlerde, babamı ziyaretiyle olay yaratmış olan konuğumuz, Dr. Refik Saydam oldu. Dr. Saydam babamın başkanlık ettiği hükümetlerde uzun süre Sağlık Bakanı olarak çalışmış, babam başbakanlıktan ayrılınca o da bakanlıktan ayrılmıştı. Cumhuriyet yönetiminin sağlık politikasını kurup yürüten, salgın hastalıklarla mücadelede, yeni hastahanelerin, Hıfzısıhha Enstitüsü gibi temel bir sağlık araştırma, geliştirme kurumunun kurulmasında öncülük ettiği bilinen, çok çalışkan, titiz bir yönetici idi. Yakın çalışma arkadaşı olarak, babamı çok sevip, saydığını da bilirdik. Babamı görmeye geldi ve yatak odasında uzun boylu konuştular. Koridordan geçerken, Dr.Refik Saydam'ın içeride ısrarla: "Olmaz, Paşam, doğru değil, katiyen olmaz, gitmeyin." dediğini duyduk. Herkes bu sözleri duyduğu için anlaşıldı ki babam, İstanbul'a, Atatürkü görmeye gitmeye karar vermiş. Dr.Saydam da bunu haber almış ve önlemeye gelmiş. Gerçekten de önledi: Ne söylediyse, babamı İstanbul'a gitme kararından vazgeçirdi: "Paşam, ben trenin önüne yatarım, sizi geçirmem" dediğini bile iddia edenler oldu.

"*Hatıralarımda* babam, geçirdiği rahatsızlıkla Atatürk'ün ciddi olarak ilgilendiğini, kendi hastalığına rağmen, sık sık babamın sağlık durumunu, hatırını sordurduğunu ve İstanbul'a gelmesini istemediğini anlatır. Son kez kendisini İstanbul'a çağıranların isteklerini yapmamakla, onların bir takım olumsuz planlarını bozduğuna inandığını da söyler. Bu bölümü, Atatürk'ün hastalığı ile ilgili olarak, babamdan duyduğumuz ve beni çok etkileyen bir sözü tekrar ederek kapatayım. Son görüşmelerinden birinde Atatürk babama demiş ki: *"Biliyor musun, doktorlar bana hastalığımın başında, bu işin bu kadar ciddi olduğunu, içkinin hayatıma mal olabileceğini söylemediler. Eğer beni o zaman kesin bir şekilde uyarsalardı, ben içkiyi bırakırdım!.."*

10 Kasım ve Sonrası

Atatürk'ü kaybettiğimiz 10 Kasım günü evimiz tam bir yas havasına bürünmüştü. Bu hava bütün gün sürdü. Özellikle annemin gözleri hep yaşlıydı. Ancak akşama doğru, ertesi günün olaylarına hazırlık düşünceleri öne geçti. Yatma zamanı geldiğinde, ağabeyimle ikimizin yatak odamızda, ben yatağıma girmiş uyumaya çalışıyordum. Babamın, annemle birlikte odamıza girdiğini

fark ettim. Bize baktılar, ben uyumak üzere göründüğüm için bana yaklaşmadılar. Ağabeyimle biraz konuştular. O esnada, odası bizim odanın yanında olan büyükannem de geldi; birlikte oturdular ve konuşmaya başladılar. Ertesi günü, yeni Cumhurbaşkanı seçilecekti ve beklenti babamın seçileceği şeklinde idi. Gözüm kapalı ve uyumak üzere olduğum için konuşmanın tamamını duyamadım. Ama herhalde konu, Cumhurbaşkanı seçilirse babamın neler yapacağı idi. Şöyle söylediğini duydum: "Kimseyi değiştirmeyeceğim. Atatürk'le beraber çalışmış insanlar eğer isterlerse ben de onlarla çalışacağım." Bu sözlere karşılık büyük annemin: "İyi yaparsın oğlum." dediğini hatırlıyorum.

Ertesi gün, 11 Kasım sabahı, her zamanki gibi, ağabeyimle birlikte okula gittik. Ben, o zaman, Gazi Lisesi ortaokulu ikinci sınıfındaydım, ağabeyim ise lisenin ikinci sınıfındaydı. Öğleye doğru Müdür Bey, öğrencileri derslerden çıkarıp bahçede topladı. Birlikte, Meclisteki Cumhurbaşkanlığı seçiminin sonuçlarını dinledik. Sonra bir otomobilin bizi almaya geldiğini söylediler; onunla eve döndük. Evde Meclis Başkanı Sayın Abdülhalik Renda'yı frak kıyafeti içinde, babamı Meclise götürmek üzere beklerken bulduk. Hemen o dakikalarda babam da frağını giymiş olarak aşağıya indi ve birlikte çıktılar. Biz yemek odasına geçtik. Oradaki radyodan babamın Mecliste Cumhurbaşkanı olarak yemin etmesini; sonra da kısa teşekkür konuşmasını dinledik. Bu konuşmadan Milletvekillerine teşekkür etme ve Cumhurbaşkanlığı görevini yerine getirmek için bütün gücüyle çalışma vaadi dışında aklımda kalan üç nokta var. Anarşiden uzak bir yönetim ile çağdaş uygarlık yolunda sürekli ilerleme vaatleri ve Atatürk'e sonsuz saygı ifadesi.

Biraz sonra babam döndü ve kendisini kutlamaya gelmiş konuklarla beraber yemeğe oturduk. Sofrada aile efradından başka kimler vardı, bugün tam hatırlamıyorum. Ama sanıyorum Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, Dr. Refik Saydam, babamın eski arkadaşlarından General Seyfi Düzgören, eski yaverlerden Atıf Esenbel, akrabamız olan Hasan Topçu (büyük annemin yeğeni) ve Ankaralı bir iş adamı o yemekte bulunmuşlardı. Yemekte konuşulan başlıca konu Meclisteki tören idi. Babamın konuşmasının beğenildiğini söylüyorlardı. Atıf Esenbel: "Yalnız, Paşam, demişti, kürsüye çok hızlı çıktınız. Böyle önemli bir konuşma yapmak için kürsüye ağır, ağır, sindire sindire çıkmalıydınız." Babamın bu sözlere güldüğünü hatırlıyorum. Herhalde onun için o dakikada konuşmanın içeriği daha önemliydi.

Şimdi düşünüyorum da babamın o günkü konuşmasından üç noktanın aklımda kalmış olması herhalde Cumhurbaşkanlığı döneminde bu konuların çok sık gündeme gelmiş olmasındandır.

En başta Atatürk'e saygı, babamda, Cumhurbaşkanlığına başladığı günden ölümüne kadar hiçbir zaman aklından çıkmayan bir yaşam ve siyaset ilkesi olmuştur. Onun anlayışında bu saygı, yalnız bir ulusu yeni bir yaşama götüren en önemli, en kritik girişimleri birlikte gerçekleştirmiş oldukları eşsiz liderine duyduğu büyük hayranlık ve minnet duygularının ifadesi olmakla kalmıyor; aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk devrimlerine dayanan çağdaş bir devlet olarak yaşamaya devam etmesinin de temel şartı ve güvencesi oluyordu. Kamuya açık konuşmalarında Atatürk'ten bahsederken hep "Büyük Atatürk" deyimini kullanırdı. Onun devrimlerine, fikirlerine ve anılarına ulusça duyulan bağlılığın bir takım dedikodularla azaltılmaması için en büyük dikkati gösterirdi. Rauf Orbay, Kâzım Karabekir gibi fikir ve siyaset ayrılıkları yüzünden Atatürk'ten ayrılmış eski arkadaşlarını Cumhuriyet yönetimine katılmaya çağırırken, Atatürk aleyhinde demeçler vermemelerini, şart koşmuştu. Gerçi bu hareketinin amacını tam tersi doğrultuda yorumlayanlar oldu. "Atatürk'ün karşısında olanları önemli mevkilere getirdi!..." şeklinde suçlamalar yapıldı, ama bunların doğru olmadığı, İsmet İnönü'nün amacının Kurtuluş Savaşı'nı birlikte gerçekleştirmiş insanları tekrar bir araya getirip, devleti güçlendirirken, Cumhuriyetin kurucusu ve devrimlerin yaratıcısına ulusun saygısını eksiksiz yaşatmak olduğu ve bu amaca da varıldığı görüldü.

O günkü yönetimin başka bir davranışı da sonradan muhaliflerce Atatürk'e karşı bir girişim diye yorumlandı. Yeni basılan paralarda ve pullarda ilk defa Atatürk yerine İsmet İnönü'nün resimlerinin ortaya çıkması çok yanlış olarak, Atatürk'ü unutturma çabası şeklinde gösterildi. Oysa ki devletin başı kimse, onun döneminde basılan para ve pullarda onun resminin bulunması Türkiye'de yüzyıllardır süregelen devlet anlayışının sonucu idi. Babam için Atatürk'e saygı ile devlete saygı ayrı ayrı şeylerdi. Devlet kavramına saygının gerektirdiği şeyleri yapmak, Atatürk'e saygısızlık şeklinde yorumlanamazdı. Atatürk'e saygıyı en yüksek düzeyde sürdürmek için yapay usuller icat etmeye de hiç gerek yoktu. Devrimleri, Cumhuriyeti yaşatmak ve Atatürk'ün eşsiz katkılarını her fırsatta dile getirmek yeterliydi.

V.
Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Babam, Atatürk'ü kaybettiğimizin ertesi günü, 11 Kasım 1938 de Cumhurbaşkanı seçildi. 14 Mayıs 1950 seçimleri ile de Cumhurbaşkanlığından ayrıldı. Bu on iki yıllık sürenin ilk dokuz yılında, 1938-1947 arasında ben hep babamın yanında, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde kaldım. Bizim için o dönemde baba evi yerine geçmiş olan bu büyük lojman-köşk'te hayatımız gene eskisi gibi devam etti. Yemeklerde gene babam, annem, büyükannem ve konuklar bir araya geldik. Sofra konuşmalarından ve köşkte gördüklerimden aklımda kalanları, öteki bölümlerde değindiklerimi tekrar etmeden, burada anlatmaya çalışacağım. Sofra konuşmalarının bazı bölümleri babamın güncel olaylara bakışını, kararlardaki etkisini yansıtıyor. Bu sözlerin hangi nedenlerle söylendiğinin anlaşılması için o günlerde yurt içinde ve dışında meydana gelen bazı olayları da belirtmem gerekecektir. Bunu, tarihçilerin yazılarından ve basından alıntılar yaparak aktaracağım.

Cumhurbaşkanlığı görevine başlayınca, babam, Atatürk'ün Başkanlıktaki kadrosunu, hemen hemen olduğu gibi korudu. Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman, baş yaver Celâl Üner ve öteki yaverler Cevdet Tolgay, Şükrü Özer değişmediler. Yalnız Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak kısa bir süre sonra ayrıldı, onun yerine babamın yanında yıllardır Başbakanlık Müsteşarlığı yapmış olan Kemal Gedeleç atandı. Babamın Başbakanlıktaki yaveri Cahit Apayık, birkaç ay sonra da bir denizci subay, Ulvi Tekeş Cumhurbaşkanlığı yaverleri arasına katıldılar.

İkinci pratik sorun, yer sorunu idi. Böyle görev değişikliği durumlarında her zaman beklenebileceği gibi, annem, içinde yaşamaya alıştığı, her köşesini bildiği evinden ayrılmak, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne geçmek istemiyordu. Babam, bu nedenle bir süre evimizde kalarak Cumhurbaşkanlığı görevlerini yürütmeyi denedi. Ama sonunda bunun pratik ve doğru olmayacağı iyice meydana çıktı ve aradan yukarı iki buçuk ay sonra Çankaya'daki Köşke taşındık.

Taşındıktan sonra bu evde yaşamaya alışmak da bir süre aldı. Cumhurbaşkanlığı Köşkü, alışılmış ev boyutlarını aşan büyüklükte, evden daha çok bir devlet dairesi havasında bir mekândı. Bizim yaşadığımız ikinci kat, birbirinden iki büyük salonla ayrılmış iki kanattan meydana gelmişti. Kanatların birinde Atatürk'ün, şimdi babamla annemin kaldıkları, yatak odası ve ekleri (banyo ve hizmet odaları), sonra, büyük çalışma salonu ve kitap rafları bölümlerini içeren büyük kütüphane; öbür kanatta da banyosu ile birlikte büyük bir yatak odası, yanında küçük bir kütüphane, yana açılan bir koridor üzerinde birkaç yatak odası bulunuyordu. İkinci kanattaki daireyi Sayın Profesör Afet İnan kullanırmış. Biz gelince oradaki yatak odasını büyükannem aldı. Küçük kütüphane bizim çalışma odamız oldu. Yan koridordaki yatak odalarında da bizler, ağabeyim, ben ve kız kardeşim Özden'le Matmazel Vuillaume ve ev hizmeti yapanlar, varsa konuklar kalmaya başladı. İki kanat arasındaki salonların biri yemek salonu, öteki de misafir kabul salonu olarak kullanılmaya devam edildi. Babam, öğle yemeklerini genellikle üst kattaki bu salonda, bizimle ve konuklarıyla beraber yerdi.

Aşağı kat, baştan başa çalışma ve hizmet odalarına ve misafir salonlarına ayrılmıştı. Baştaki odada yaverler otururdu; onun yanındaki odada, bir bilardo masası bulunurdu. Babam Cumhurbaşkanlığında da zaman zaman bilardo oynamaya devam etti. Ortadaki büyük tören salonu, birçok konuğun bulunduğu akşamlar, yemek salonu görevi yapardı. Binanın ortasında insan boyundan az derinliği olan bir havuz vardı ve bu bölümde binanın üstü açıktı. Havuzun etrafındaki duvarlar heykellerle süslenmişti. Sonradan, bilmiyorum hangi Cumhurbaşkanımız döneminde, binanın bu havuz kısmı, üstü kapatılarak büyük bir salon şekline dönüştürülmüş. 1983'ten sonraki siyaset dönemimde milletvekili, ya da parti başkanı olarak katıldığım resepsiyonlar hep eski havuzdan dönüşmüş bu salonda yapıldı.

Babamın Cumhurbaşkanlığı döneminde sofrada sık sık dile getirilen konular, güncel olayları da izleyerek, başlıca, ikinci dünya savaşının çeşitli aşamaları; Milli Eğitim ve Kültür alanlarındaki atılımlar; ekonomik zorluklar ve sıkıntılar, Tarım ve Sanayi alanlarındaki reformlar ve çok partili demokratik düzene geçiş süreci üzerinde toplanırdı. İkinci Dünya Savaşı, yedi yıl boyunca, birinci derecede ilgi çeken konu olmaya devam etti. İlk yıl, Avrupa'da görülen savaş hazırlıkları içinde Türkiye'yi güvenlikli bir duruma getirmek için görüşülen üçlü ittifakın oluşturulması; savaş başlayınca Alman taarruzlarının doğurduğu tehlikelere karşı ülke savunmasının gerektirdiği önlemlerin

alınması; hızla değişen güç dengeleri ve bunlarla birlikte ortaya çıkan baskılara karşın, savaş dışı durumumuzun korunması; savaşın sonunda yalnız kalmamızı engelleyecek diplomatik çabaların sarf edilmesi ve en sonunda Sovyetler Birliği'nden gelen tehdidi etkisiz kılacak kararlı direnişin gösterilmesi; bütün bunlar babamın zamanını ve ilgisini kapladığı gibi, sofra konuşmalarının da önemli bir bölümünü oluştururdu.

Dış politika konularını sofrada babama anlatanlar, en başta Şükrü Saraçoğlu (önce Dışişleri bakanı, sonra Başbakan sıfatıyla) olmak üzere; Numan Menemencioğlu (önce Dışişleri Genel Sekreteri ya da Müsteşarı, sonra Bakan olarak), Cevat Açıkalın ve Feridun Cemal Erkin (önce Genel Müdür, sonra Müsteşar olarak) ve dış ülkelerdeki büyük elçilerimiz olurlardı.

Numan Menemencioğlu'nun Havası

Saraçoğlu'nun kişiliğinden ve bazı konuşmalarından başka bir bölümde söz etmiştim. Burada Numan Menemencioğlu'nun başka bakımlardan ilgi çeken üstün kişilik özelliklerine değinmeliyim. Dışişleri Bakanlığımızın en saygın, bilgili ve otoriter şahsiyetlerinden biri olan Numan Menemencioğlu bize o zamanlar Dışişleri mesleğinin bütün özelliklerini üzerinde toplamış bir insan, adeta bir simge olarak görünürdü. Yalnız dış politika konularındaki bilgisi ile değil, en geniş anlamda kültürünün zenginliğiyle, mükemmel Fransızcası ile ve çok zarif hal ve hareketleriyle bize sürekli olarak bu izlenimi verirdi. Bize yemeğe geldiğinde, öğle olsun, akşam olsun, önüne bir bardak dolusu limonata-portakal suyu karışımı sandığım bir içki konurdu. Neden sonra bu içkinin viski olduğunu öğrendim.

Bir gün Namık Kemal'i anmak için düzenlenmiş bir radyo programında Numan Bey'in sesinden *"Vatan Kasidesi'ni* duyunca çok şaşırmıştım. Ancak o zaman Numan Menemencioğlu'nun Namık Kemal'in torunu olduğunu öğrenmiştim. Rahmetli Menemencioğlu, üzerimizde bıraktığı bütün olumlu etkilerle, dışişleri mesleğini de bizim ve özellikle benim için çok çekici bir hale getirirdi. Öyle ki lisenin son sınıfına gelinceye kadar hep aklımdan geçen, mezun olunca Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne gidip, Dışişleri mesleğine girmeye çalışmaktı.

Numan Bey'in sofrada eğlenceli öyküler anlattığı da olurdu. Bunlardan hatırımda kalan bir kaçını yazayım. Bir tanesi, Bakanlığa yeni girdiğinde başından geçen bir olay. Mesleğinin başında herkes gibi hatalar yaptığını, potlar kırdığını itiraf ettiği bir gün anlattığı birkaç örnekten biri.

Yurt dışında bir büyük elçilikte genç kâtip olarak bulunurken, bir resmi akşam yemeğine katılmış. Yeni smokin elbisesi ile beraber aldığı ayakkabısının bir tanesi ayağını fena halde sıkıyormuş. Yemek sırasında konuşurken dayanamamış ve sıkan ayakkabıyı, yanındakilere fark ettirmeden ayağından çıkarmış, rahatlamış. Ne var ki yemeğin sonuna yaklaşırken tekrar ayakkabısını giymek için ayağıyla aradığında bulamamış. Ayakkabı yok olmuş. Anlamış ki, yanındaki kadın, ayağını sallarken farkında olmadan ayakkabısına çarpmış ve ayakkabıyı masanın, öteki ucuna göndermiş. "Ne hale geldiğimi tasavvur edebilirsiniz." diyordu, rahmetli Menemencioğlu... "Yemek bitti, herkes kalktıktan sonra yüzümü kızartıp ayakkabıyı aramaya giriştim ve buldum. Ondan sonra çıkabildim."

Böyle bir olay, kuşkusuz herkesin başına gelebilir. Ama bizim gözümüzde zarafetin ve her şeyi usulüne göre yapmanın timsali olan Numan Bey'in de başından geçtiğini duymak bizi hem şaşırtmış, hem eğlendirmişti.

Menemencioğlu'ndan hatırladığım ikinci öykü, Fransa'da geçen bir olayı anlatıyor. İki kişi tartışırlarken, biri ötekine deve (Chameau) demiş. Fransızcada bir insana deve demek, bir hayvana benzetmekten öte, karakterinin, huysuzluk, terslik gibi belirli bir olumsuzluğuna işaret etmek anlamına geldiği için, kendisine deve denilen kişi mahkemeye baş vurmuş. Hakarete uğradığını iddia ederek dava açmış. Yargıç, sanığa sormuş: "Bu adama deve dediniz mi?" Yanıt: "Evet, çünkü o bir devedir." Yargıç kararını tebliğ etmiş: "Bir insana deve demek hakaret etmektir. Suçlusunuz. Ceza olarak şu kadar para ödeyeceksiniz!" Suçluluğunu kabul eden sanık bu defa Yargıca dönmüş: "Sayın Yargıç," demiş, "cezamı ödeyeceğim. Yalnız bir şey sormak istiyorum. Mösyö dememiz gereken bir insana deve demek hakaret oluyor. Peki, bir deveye mösyö diye hitap etmek hakaret sayılır mı?". "Hayır! "demiş yargıç. Suçlu kişi, bunun üzerine hâlâ orada duran, deve dediği adama dönmüş ve kelimelerin üzerine basa basa: "Mösyö, Allahaısmarladık!" demiş ve çıkmış gitmiş.

Üçüncü öykü Türkiye'de geçmişti. " Bugün duydum, dün olmuş eğlenceli bir olay" diye anlatmıştı. Hem dalgınlığıyla, hem de ağzından sigara düşmeyen bir tiryaki olmasıyla tanınan bir müsteşar evinden çıkmış, Bakanlığa doğru yürüyor. (O zamanlar her müsteşarın ayrı makam otomobili yoktu); Bakanlığa varıncaya kadar bekleyememiş, cebinden paketini çıkarıp bir sigara yakmak istemiş. Ama karşıdan rüzgar esiyor. Bir iki defa denemiş, sigarayı yakamamış. Onun üzerine geri dönmüş, rüzgarı arkasına alıp, sigarasını yakmış, sonra da bu defa geldiği doğrultuya doğru yürümeye devam etmiş...

Milli Eğitimde Atılım Dönemi

30 Aralık 1938'de Saffet Arıkan'ın hastalık nedeniyle istifası üzerine Milli Eğitim Bakanlığına Hasan Âli Yücel getirildi. Saffet Arıkan, İmparatorluğun son dönemindeki savaşlarda kurmay sub4 olarak birçok cephede ülkeyi savunduktan sonra Atatürk'ün önderliğinde Cumhuriyeti kurmaya girişmiş siyasetçi kuşağının seçkin temsilcilerinden biri idi. Babamla arkadaşlığı Yemen'de başlamış; Garp Cephesinde kurmay başkanlığı ve sonra Milletvekilliği ile devam etmiş. 1935-38 yılları arasındaki Milli Eğitim Bakanlığı süresinde, birçok eğitim ve kültür girişimi başlatmıştı. İlk öğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç, köy okullarını yaygınlaştıran ilk önemli adımı oluşturan köy eğitmenleri sistemini, onun Bakanlığı zamanında kurmuştu. 1935'te Cumhurbaşkanı Atatürk'ün doğrudan ilgisiyle kurulan Devlet Konservatuarının ilk gelişme yılları, Arıkan'ın bakanlığına rastlar. 1935-36 yıllarında çağımızın en önemli bestecilerinden Paul Hindemith Türkiye'ye gelmiş ve Konservatuarın Ana Yönetmeliğini hazırlamıştı. Başka bir ünlü besteci, Bela Bartok 1936'da Türkiye'ye gelmiş ve Adnan Saygun ile beraber Türk halk müziği üzerinde incelemeler yapmıştı. Aynı yıl Almanya'dan getirilen tiyatro uzmanı Prof. Cari Ebert ile orkestra yönetmeni Dr. Ernst Praetorius Konservatuardaki eğitimi yönlendirmişlerdi. Bütün bu hazırlıklar, oluşumlar, asıl ürünlerini Hasan Âli Yücel'in Bakanlığı döneminde verdiler.

Saffet Arıkan'ın Bakanlık dönemi ile ilgili eğlenceli bir anım var. O zaman ilkokula gidiyordum. Galiba son sınıfta aile bilgisi diye bir ders okuyorduk. Bu derste bize düğme dikmek, teğel yapmak gibi basit dikiş işleri ile birlikte yemek yapmayı öğretmeyi amaçlamışlardı. Dikiş faslını biraz uygulama yaparak öğrendik. Ama yemek işinde okulda uygulama yapma olanağı yoktu. Sadece yemek tariflerini kitaptan okuyup ezberliyorduk. Annem ve büyükanem, yemek konusunu iyi bildikleri için böyle kuru kuruya tarifname ezberlemenin bir işe yaramadığını görüyorlardı. Dayanamadılar, bir akşam sofrada konuyu babama açtılar ve çocukları böyle faydasız çabalardan korumak için bu dersin programdan çıkarılmasını önerdiler. Bunun için, babamın, Milli Eğitim Bakanıyla konuşmasını istediler. Babam da kabul etti, konuşurum dedi. Sonra da muhakkak konuştu. Ama herhalde Arıkan, babamı ikna etti ki, babam bana hiç bir şey söylemedi ve ben yıl sonuna kadar yemek tariflerini ezberlemeye devam ettim. Ortaokula geçtiğimde de hepsini unuttum.

Hasan Âli Yücel, Bakan olduktan sonra babamın sofrasında en çok görülen konuklar arasına girdi. Mesleğinin yüceliğine inanmış bir eğitimci olan rahmetli Yücel, geniş edebiyat ve felsefe kültürü yanında hoş sohbet, cana yakın

kişiliği ile hepimizin sevip saydığı bir aile bireyi olmuştu. Milli Eğitimde planladığı gelişmeleri heyecanla anlatan konuşmalarını, araya sıkıştırdığı öyküleri, fıkraları zevkle dinlerdik. Bilgisi, enerjisi ve inançlı, cesur davranışlarıyla kısa zamanda babamın büyük güvenini kazandı. Bu güven, arka arkaya gelen icraatın Mecliste ve kamuoyunda doğurduğu eleştirilere, uyandırdığı kıskançlıklara karşı onu hep korudu ve uzun bir bakanlık dönemini büyük başarı ile tamamlamasında sanırım önemli rol oynadı.

Hasan Âli Yücel'in 1939 başından 1947'ye kadar sekiz yıl aralıksız devam eden Bakanlığı, Milli Eğitim ve kültürümüzde sürekli atılımlar yapılan bir dönem oldu. Saffet Arıkan zamanında başlatılmış girişimlerin meyvaları en geniş şekilde alınırken, birçok yeni ve önemli etkinlik de ilk kez bu dönemde başladı. Köy Enstitüleri kuruldu ve tüm köylerin okula kavuşması yolunda büyük ilerleme sağlandı. Teknik Öğretim büyük gelişme gösterdi. Üniversitelere ilk kez özerklik getiren yasa çıktı. Ankara Üniversitesi; İstanbul Teknik Üniversitesi kuruldu. Milli Eğitim şuraları toplanmaya başladı. Dünya klasiklerinden çeviriler dizisi, "Tercüme" dergisi, İslam ansiklopedisinin yeni baskısı ve başka birçok özgün yapıt, dönemin unutulmaz kültür hizmetleri arasında yer aldı. Devlet Tiyatrosu, Opera ve Balesi kuruldu ve Devlet Konservatuarının mezunlarıyla ilk tiyatro ve opera temsilleri verildi. Devlet Resim ve Heykel Sergileri her yıl düzenlenmeye başladı.

Bütün bu yeni kuruluşların, eserlerin doğuşunu, Hasan Âli Yücel'in babama önceden haber vermesi ve açılışlara götürmesi sayesinde yakından izledik. Türkiye, savaş yıllarını, savunma hazırlıkları ve artan ekonomik zorluklar içinde geçirirken, bir taraftan da durmadan yeni eğitim ve kültür atılımları yapıyordu. Bu çığır açıcı gelişmeleri biz çocuklar, bazen sofrada, Yücel'in açıklamalarından öğreniyor, bazen de babamın bizi götürdüğü temsillerde, ya da yurt içindeki gezilerinde görüyorduk.

Köy Enstitüleri Öyküsü

Bir gün, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün yukarı katındaki yemek salonundan geçerken babam beni durdurdu. Elinde bir rapor vardı. Onu okuyor ve kalemiyle bazı hesaplar yapıyordu. Benim de kendisine bu hesapta yardım etmemi istedi. Ne olduğunu anlamadan yardım ettim. Sonunda: "İşte böyle, dedi, bu yasayı bu şekilde uygulayabilirsek, şu kadar yıl sonra Türkiye'de okulsuz köy kalmayacak". O zaman anladım ki elindeki rapor, köy okullarının bir an önce tamamlanmasıyla ilgili bir öneri. Bunun aslında Köy Enstitüleri Yasası olduğunu sonradan öğrendim. Babam bu raporu günlerce yanında taşıdı, tekrar tekrar inceledi.

Köy Enstitüleri Yasası 17 Nisan 1940 günü Mecliste ele alındı ve uzun müzakereler sonunda kabul edildi. Yasanın temel fikri basitti.

İlkokulu bitirmiş koy çocuklarını köy ortamından uzaklaştırmayan yatılı okullarda, Köy Enstitülerinde, beş yıllık bir program içinde eğitmek; onlara öğretmenlik bilgisi yanında köyde yaşamak ve üretici olmak için gerekli birçok beceriyi de kazandırmak, sonra köy okullarında göreve göndermek. Daha önce, Saffet Arıkan'ın Bakanlığı zamanında buna benzer bir sistem, eğitmenlik sistemi denenmişti ve oldukça da başarılı olmuştu. Şimdi konu çok daha büyük ölçüde ve çok daha kapsamlı eğitim programlan ile ele alınıyordu. Enstitülerin mezun vereceği yıllarda bitirilecek geniş bir köy okulu yapma kampanyası da birlikte planlanıyordu. Böyle bir ilköğretim seferberliği ile güdülen amaç on beş yıl içinde Türkiye'de okulsuz, öğretmensiz köy bırakmamaktı. Köy eğitmenlerini yetiştiren mevcut dört köy öğretmen okulunun Enstitülere dönüştürülmesi ve on yedi yeni Enstitü kurulmasıyla beş yıl sonunda her yıl 3000 köy öğretmeni yetiştirecek bir örgütlenme öngörülüyordu. Böylece on beş yıl içinde 30.000 yeni Öğretmen köylerde göreve başlamış olacaktı.

İyi niyetli maksadı belli olan bir eğitim yasasına kimsenin karsı çıkmayacağını sanmıştım. Ama akşam sofrada Yücel'den duyduk ki, bazı milletvekilleri yasanın uygulama planına itirazlar yöneltmişler. Bu eleştirileri değerlendirirken Yücel'in de, babamın da vardıkları ortak kanı, bu itirazları yapanların aslında büyük vatandaş kitlesinin okumasını, aydınlanmasını istemedikleri şeklinde idi. "Asıl engel gene aydınlarımızdan geliyor." demişti babam ve ben bu söze çok şaşmıştım. "Aydın olur da, halkının iyiliğini istemez mi?" diye içimden geçirdiğimi hatırlıyorum. Sonradan, toplumdaki çıkar çatışmalarının çeşitli etkilerini gördükçe bu şaşkınlığım geçti ve eğitimcilerimizin hangi zorluklarla karşı karşıya bulunduklarını daha iyi anladım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Köy Enstitüleri Yasası ele alındığı günlerde Avrupa'da savaş yeni ülkelere yayılıyor, Alman orduları Danimarka ve Norveç'i istilaya girişiyorlardı. 18 Nisan 1940 tarihli Ulus Gazetesinin birinci sayfasına bakıyorum. Baştaki büyük manşet. Norveç'teki savaşla ilgili. Başyazı "bitaraf ve harp dışı devletler" başlığını taşıyor. Haberlerin hemen hepsi savaştan söz ediyor. Yalnız. "Büyük Millet Meclisinin dünkü toplantısı" başlığı altında verilen bir haber var. Köy Enstitüleri konusunun ilk müzakerelerinin yapıldığını yazıyor. Yanına Hasan Âli Yücel'in küçük bir resmini de koymuşlar. Bu gazeteye bakıldığı zaman o günlerde Türkiye'de eğitimde çığır açacak bir atılım yapılmakta olduğu izlenimi alınmıyor. Savaş haberleri her konuyu bastırmış görünüyor. Ama, belki de bu, Meclisteki görüşmelerin uzamasından ve

gazetenin yayına hazırlanmasının, yasanın kabulünden önce olmasından kaynaklanmıştır. Nitekim, ertesi günkü Ulus Gazetesi'nde havanın değiştiği görülüyor. 19 Nisan tarihli gazetenin başındaki büyük manşet şu: "Memlekette büyük maarif hamlesi." Altındaki küçük manşetler de şöyle: "Köy Enstitüleri ile on beş yılda köylerimiz öğretmene kavuşacak. İstatistiklere göre memleketin öğretmen ihtiyacı yirmi bindir." Falın Rıfkı Atay'ın baş yazısı "En büyük işlerimizden birisine başlıyoruz" diyerek, yeni yasanın köylerimizi önümüzdeki yıllarda nasıl okullara ve öğretmenlere kavuşturacağını anlatıyor. Gazetenin iç sayfalarında da Köy Enstitüleri Yasasının 17 Nisan'daki görüşmeleri sırasında Hasan Âli Yücel'in milletvekillerinin eleştirilerine verdiği yanıtlar ve kabulden sonraki teşekkür konuşması var. Gazetede Norveç'e sirayet etmiş olan savaşın haberleri gene büyük yer tutuyor ama asıl ilgi Köy Enstitüleri Yasası üzerinde toplanmış.

Babam, ilk günden beri Köy Enstitüleri projesine büyük bir umutla sarıldı ve dört başı mamur bir şekilde gerçekleşmesi için elindeki bütün olanakları kullandı. Projenin gelişmesini her aşamada yakından izliyordu. Bazen biz de bu aşamaları görebiliyorduk. Unutmadığım bir anı, ilk gördüğüm Köy Enstitüsü olan Hasanoğlan'a yaptığımız gezidir. Babam, Hasan Âli Yücel'in çağrısı ile Hasanoğlan'da kurulmuş Enstitüyü görmeye giderken bizi de götürdü. Çok etkileyici bir manzara ile karşılaştık. Binaların yansı henüz inşaat halindeydi. Ama öğrencileri gelmişlerdi ve onlar da inşaata yardımcı oluyorlardı. Her tarafta büyük bir canlılık görülüyordu. Derslikleri, işlikleri gezdikten sonra bizi bir açık hava tiyatrosuna götürdüler. Orada, hepsi küçük çocuklar gibi görünen öğrenciler bize mandolinleriyle bir klasik müzik konseri dinlettiler. Enstitüyü bize büyük bir kıvançla gezdiren eğitimci, Köy Enstitülerinin kurucusu, İlk Öğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç idi.

Babamın, bütün savaş yıllarında, yurt içi gezilerinde her defasında yolu üzerinde veya yakınındaki Köy Enstitülerine uğradığını, inşaatın ve eğitimin ne durumda olduğunu yerinde incelediğini biliyorum. Enstitüler, mezunlarını vermeye başladıklarında da köy okullarının zamanında yapılmasını valiler aracılığıyla yakından izlemişti. Milli Eğitim Bakanlığının dergisinde,[18] Ulus Gazetesi'nde[19] makaleler yazarak, herkesi konuya katkı yapmaya çağırmıştı. Okulların yapımındaki gecikmeler için gösterilen özürleri hiçbir şekilde kabul etmezdi. Kendisine: "Bu kadar sıkıştırmayın Paşam, köylülerin olanakları yok, üzerlerine varılınca rahatsız oluyorlar." gibi bir şey söyleyen bir arkadaşına şu yanıtı vermişti: "Bu özürlerin hiçbirini dinlemem. Her köyde bir cami yok mu, var! Nasıl yapılmış o cami, işte okulu da öyle yaparız."

---

18) *İlk Öğretim Davamız*, İsmet İnönü, İlk Öğretim Dergisi 15 Temmuz-15 Ağustos 1944.
19) *İlk Öğretimdeki Çalışmalarımız*, İsmet İnönü, Ulus Gazetesinde başyazı, 18 Nisan 1946.

Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitimle ilgili söylev ve demeçleri. Kültür Bakanlığımızca 1993 yılında yayınlandı.[20] Bu kitaba alınmış bir konuşmasında Yücel, bakanlığa başladığı günlerde, Cumhurbaşkanını ziyaret ettiğini ve ondan birinci konu olarak ilköğretimle uğraşmak öğüdünü aldığını söylüyor. Babamın, 29 Mayıs 1939 da yapılan CHP Kurultayında söylenmiş şu sözlerini hatırlatıyor:

"Hükümetin icraat programının teferruatıyla Büyük Kurultayı yormak istemem. Fakat bir iki noktayı başlıca mesele olarak Büyük Kurultayın huzurunda arzetmek isterim.

Önümüzdeki senelerde, nüfusumuzun çoğunu teşkil eden köylümüzün, gerek tahsil, gerek geçim hususunda seviyesini yükseltmeyi başlıca hedef tutacağız. Bu hususta elde edeceğimiz neticelere çok ehemmiyet ve kıymet veriyoruz.

Kati olarak inanıyoruz ki, köylümüzün tahsilini ve maişetini daha yüksek bir dereceye vardırdığımız gün, milletimizin her sahada kudreti, bugün güç tasavvur olunacak kadar yüksek ve heybetli olacaktır."

Başka bir yerde, Köy Enstitülerinin bir kuruluş yıldönümü kutlanırken babam, ilköğretim davasına verdiği önemi şu cümleleriyle belirtmişti:

"İlköğretimi olmayan memlekette, ortaçağ idaresi, bütün şekilleriyle devam eder. Resmi kanunlar ne derlerse desinler, ne haklar vatandaşlara tanınırsa tanınsın, hiç olmazsa ilköğretim derecesinde bilgi olmazsa, haklar ve vazifeler canlanmaz. Gönüllere ve yüreklere sinip yerleşmez. Bilmeyen, siyasi veya ekonomik kudret sahiplerinin elinde, ortaçağda olduğu gibi köle hayatı sürer. Asıl acıklı olan taraf da, bilmeyen, kendi düşkün ve köle hayatına karşı duygusuz ve kayıtsız kalır. Hür vatandaşlardan birleşik bir millet olmanın çarelerinin başında, ilköğretim çaresi vardır. Davayı, bu kadar geniş ve derin mahiyetiyle görmeliyiz. İlk öğretim davası, insan olmak, millet olmak davasıdır. Hepimiz, dava yolunda, bu gözle ve bu anlayışla yürüyüp ilerlemeliyiz."

Köy Enstitüleri Yasası ile başlayan ilköğretim seferberliğini, babamın ne kadar yakından izlediğini en iyi gösteren işaretler, belki o günlerde çeşitli yayınlarda çıkan yazılarıdır. "*İlk Öğretim*" dergisinin 15 Temmuz-15 Ağustos 1944 tarihli sayısında çıkan "*İlk Öğretim Davamız*" başlıklı yazısından bir bölümünü buraya alıyorum. Yazının başlarında ilkokullarda devamsızlığın önemli bir sorun olduğunu anlatarak valileri, kaymakamları, eğitim müdürlerini, ailelerle birlikte bu sorunu çözmeye çağırdıktan sonra şöyle söylüyor:

---

[20] *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, Hasan Âli Yücel, T.C. Kültür Bakanlığı Türk Klasikleri 28. İzmir, 1993.

"Bugünkü halinde, ilköğretimin devamsızlıktan sonra gelen meselesi, okul binasıdır. Okullarımız, gelen çocuklan, hususiyle ilk sene gelenlerin aynı sayılarda devamını sığdıramayacak kadar dardırlar."

"Biz, köylerde okul binaları işini Enstitüler Kanunu ile bir tertibe bağladık. Şehirlerde okul binaları meselesi de, hususi bir tertibe bağlanmak gereklidir. Alâkalı dairelerin bunu yakın bir zamanda neticelendireceklerini umuyorum. Esas olan fikir, köylerde olduğu gibi, şehirlerde de, ilkokul binalarının vatandaş tarafından her vergiden ayrı bir mükellefiyet olarak meydana getirilmesidir. İnsan olarak yaşamak için su ve hava gibi tabii şartlar arasında ilköğretimi de görürsek, şehirlerin ilk okullarını yapmak için tedbirler ve ölçüler, kolaylaşır ve sadeleşir."

"Bununla beraber, şehirlerde ilkokul binası eksikliği esas itibariyle ihtiyacın zihnimizde kemâle gelmemiş olmasının mahsulüdür. İlkokul çocuklarının çifte tedrisatlı okullara devam etmeğe mecbur olmaları kadar ağrıma giden bir hâdise söyleyemem. Son bir iki senedir, bu duygularımızın şehirlere yayılmak istidadı göstermesinden çok ferahlıyorum."

"Bir taraftan kanunî tedbirler ve diğer taraftan anlayışımızdaki ilerleme ile şehirlerdeki okul binalarının tamamlanması, yakın zamanda sağlam esaslara dayanacaktır."

"İlköğretimin klâsik olan esas tedbiri, öğretmen unsurudur. Şehir ve kasabalarda öğretmen ihtiyacımız mesele halinden çıkmış gibidir. Yani, okul binası yaptıkça içine girecek öğretmenleri bulacağız. Bundan dolayı, kasabalar için daha çok yapı işinde ısrar ediyorum."

"Şimdi köylerde ilköğretimin devamdan başka olan meselelerine geçiyorum. Köy Enstitülerine altı senedir verdiğimiz heyecanlı emeklerin büyük ölçüde ilk verimini, önümüzdeki sonbaharda alıyoruz. Her sene başı binler sayısı ile öğretmen ve okul elde etmek hayali ile senelerden beri çalıştık. Öyle zamanlar oldu ki, büyük sayıda okulların kurulacakları senelere kavuşmak müyesser olacak mı diye, dayanılmaz üzüntüler geçirdik. İşte nihayet büyük dâvanın hasat mevsimi geldi. Şimdi de, en ağır vazife yıllarının birincisini ve gelecek sene ikincisini geçirmeye mecbur bulunuyoruz. Üç dört aylık kısa zamanda, çividen cama kadar, her şeyin dar ve pahalı zamanında biz, bin yedi yüz elli okulu bir çırpıda açabilecek miyiz? Gelecek yılın üç bin okulunu, yine dar zamanlarda, şimdiden hazırlamak lâzımdır."

Yazı, devam ediyor ve bütün talimatı özetleyerek bitiriyor. Aradan 50 yıl geçtikten sonra bu yazıyı tekrar okurken, özellikle dikkatimi çeken bir nokta

babamın, "ilkokul çocuklarının çifte tedrisatlı okullara devam etmeye mecbur olmalarını" çok ağrına giden bir olay olarak nitelendirmesi oldu.

Bundan çıkardığım sonuç şu: O zaman başlayan çabalar, köylerde ilköğretim sorununu, terör olayları dışında çözmüş, ama şehirlerde çift tedrisattan kurtulamamış olduğumuz için, ilkokul eğitimini istenen düzeye getirebildiğimizi hâlâ söyleyemeyiz.

Aşağı yukarı kırk yıl sonra, Paris'te, Unesco yürütme kurulunda görev yaptığım sırada, bütün dünyada 2000 yılma kadar okuma yazma bilmeyen kimse bırakmayacak bir kampanya başlatılmasına karar verdik.

Gerekçemizi açıklayan tanınmış eğitimciler, siyasetçiler hemen tamamen babamın yukarıya aldığım sözlerine benzer şekilde konuştular. Gene Unesco genel merkezinde geçmiş yıllara ait bir yıllık raporu incelerken çok dikkatimi çeken bir değerlendirme görmüştüm. Dünyadaki eğitim çalışmalarını gözden geçiren Unesco genel müdürü, tanınmış İngiliz bilim adamı Julian Huxley: "Türkiye'de, *Köy Enstitüleri* adı verilen ve bütün gelişmekte olan ülkelere örnek olabilecek çok ilginç bir eğitim sistemi gerçekleştirilmiştir." diyordu. Dünyaca tanınmış eğitimcilerin o dönemde Türkiye'de yapılmış atılımları böyle övmelerinden bugün için de geçerli bir sonuç çıkarabiliriz. Eğitim alanında ülkemiz ve insanlarımız için en faydalı girişimleri, kendi aklımıza ve deneyimlerimize dayanarak biz bulabiliriz. Yeter ki dünyaya açık olmayı ihmal etmeyelim.

Hasan Âli Yücel'in önderliğinde, Milli Eğitim Bakanlığı'nın inançlı kadroları, Cumhurbaşkanı İnönü'den de aldıkları güçlü destekle, 1940'lı yıllarda köy enstitülerinin aracılığıyla ilköğretimde gerçekten büyük bir atılım yaptılar. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü'nün, *Milli Eğitim Hareketleri, 1927-1966* adlı kitabında, 1949-50 ders yılında ilköğretimdeki öğrenci, öğretmen ve okul sayılarının 1938-39 ders yılındaki sayılarının iki katına çıkmış olduğu görülüyor. Bunun nüfus artışından kendiliğinden gelen bir sonuç olmadığını belirtmek için işaret edeyim ki, aynı dönemde nüfus yalnız %1'lik bir artış göstermişti.

Köy okullarının yapımında köylülerin bazı yerlerde zorla çalıştırılmış olmaları; Köy Enstitülerinde verilen kültürün evrensel ve hümanist karakterinin yadırganması; solculuk, hatta komünistlik suçlamaları; hepsi bir araya gelince çok partili rejimin ilk kurbanlarından biri Köy Enstitüleri oldu. Aynı olaylar yüzünden Hasan Âli Yücel'in Bakanlık görevini bırakmasından sonra Köy Enstitüleri özgün karakterlerini kaybettiler ve öğretmen okulları

haline dönüştürüldüler. Köy okulu yapımı da yavaşladı. Ancak yedi, sekiz yıl süren Köy Enstitüleri hareketi ilköğretime o kadar büyük bir atılım getirmişti ki, ondan sonra normal gelişme hızı ile de bütün köyleri okula kavuşturmak görünür bir gelecekte mümkün oldu. Köy Enstitüleri 1954'te kapatılıncaya kadar yirmi bin dolayında mezun verdiler. Bugün okulsuz köyümüz kalmadı.

Şehirlere göçün, terörizmin getirdiği başka sorunlar var. Ama çocukluğumda hep işittiğim, "Kırk bin köye nasıl okul yaparız?" sorusu yanıtını bulmuş oldu ki bunu kuşkusuz Köy Enstitülerine borçluyuz.

Köy Enstitüleri yalnız tüm köylerimizin okula kavuşmasında öncülük yapmadılar. Aynı zamanda pek çok değerli gencimizin yeteneklerinin gelişmesine ve toplumumuza her alanda önemli hizmetler yapmalarına olanak verdiler. Mahmut Makal'ın 1950'de yayınlanan *"Bizim Köy"* adlı kitabı dünya çapında ün kazandı ve yeni bir akımın öncüsü oldu. Sonradan Fakir Baykurt, Talip Apaydın gibi yazarlar, Hasan Fehmi Güneş gibi siyasetçiler Köy Enstitüsü mezunlarının ününü yaşatmaya devam ettiler. Siyaset hayatına girdiğimde başarılı belediye başkanlarımız arasında birçok Köy Enstitüsü mezunu olduğunu gördüm. Babamın içtenlikli bir itirafı ile bu konuyu kapatayım. 1946'da yaptığı bir konuşmada şöyle demişti:

"Bütün siyasi ve askeri hayatımdaki vazifelerin hiç birini kaale almadan diyebilirim ki, öldüğüm zaman Türk milletine iki eser bırakmış olacağım; Bunlardan biri köy okulları, diğeri de müteaddit partilerdir.."

Yücel'den Anılar

Hasan Âli Yücel'in ilk bakanlık yıllarına döneyim. Sık sık konuğumuz olduğu için adeta ailemizin bireyi gibi kabul edildiğine yukarıda değinmiştim. Kendisi de bunun farkındaydı. Bir akşam, biz çocuklara dönerek: "Ben kendimi sizden çok Paşa'nın evladı gibi görüyorum; çünkü onun düşüncelerini hayata geçirmeye çalışıyorum." demişti. Cumhurbaşkanı'nın ona böyle yakınlık göstermesi partide ve Mecliste bazı kıskançlıklara, çekememezliklere yol açıyordu. Aleyhinde durmadan yeni dedikodular üretiliyordu. Bir gün büyük anneme şöyle dert yanmış ve bizi güldürmüştü: "Büyük Hanımefendi, şimdi ne uydurmuşlar, biliyor musunuz? Ben güya akşamları gelip sizin huzurunuzda mevlüt okuyormuşum. Paşanın sık sık beni kabul etmesinin nedeni buymuş!"

Sofradaki konuşmaları daha çok eğitim ve kültür alanlarında olurdu. Bunlardan aklımda kalan birkaç cümleyi yazarak havasını vermeye çalışayım, ilköğretimin programlarından konuşulurken, bir gün;

"Paşam, demişti; bizim ilköğretim sistemimiz aslında çok iyidir. İlkeleri, programları itibariyle pek çok ülkenin sistemlerinden daha ileridedir; daha çağdaştır. Çünkü ünlü Amerikalı eğitimci John Dewey'in fikirlerinden yararlanılarak kurulmuştur."

Yücel'in bu gözlemi, bugün hatırladığımda, daha çok dikkatimi çekiyor. Çünkü ondan sonra kimseden böyle bir şey duymadım. Oysa Dewey'in, 1926 yılında Türkiye'ye gelip eğitim sistemimiz üzerine bir rapor yazdığı doğru.[21] Ama nedense kimse bunu hatırlamıyor. Geçmişte iyi yaptığımız şeyleri dile getirmekteki çekingenliğimizin bu da başka bir örneği.

Başka bir gün, tevazuu bir tarafa bırakıp, babamın Cumhurbaşkanı ve kendisinin de bakan olduğu bu dönemi, "Türk Milli Eğitiminin altın dönemi" diye nitelendirmişti. Arkasından da bu başarıyı paylaşan kadrosunu şöyle övmüştü:

"Paşam, bu günkü Milli Eğitim Bakanlığının yüksek görevlileri istisnai değerde insanlardan, uzmanlardan oluşmuştur. Müsteşarım İhsan Sungu, Talim Terbiye Heyeti Başkanı Kadri Yörükoğlu, İlköğretimin başında İsmail Hakkı Tonguç, Teknik Öğretimin başında Rüştü Uzel, bunların hepsi son derece kültürlü, yetenekli ve deneyimli eğitimcilerdir. Ben bu bakımdan çok şanslıyım."

Bir gün, babamın 1 Kasım'da Meclisi açarken söylediği nutku öven bir konuşma yapıyordu. Babam, üzerinde artık durmak istemeyen bir eda ile: "Söyledik, geçti!" dedi. Yücel hemen yanıtladı: "Söylediniz, ama geçmedi Paşam!"

Şairlerden söz edilen bir akşam şu öyküyü anlatmıştı:

"Şirazlı Hafız, bir şiirinde, 'sevgilimin saçının bir teline koca Semerkand feda olsun!' gibi bir şey söylemiş. O tarihte İran, Timurlenk'in ordusunun işgali altında. Bu şiirden Timurlenk'e sözetmişler. Çok kızmış, getirin bana o keratayı diye emretmiş. Hâfız'ı palas pandıras huzura getirmişler. Timurlenk, Hâfız'ı karşısında görünce kükremiş: 'Be adam, sen kim oluyorsun da benim payitahtımı sevgiline hediye ediyorsun!.. Benden korkmuyor musun?' Hafız boynunu bükmüş, üzerindeki eskilikten lime lime olmuş elbisesini işaret etmiş, 'Haşmetmeab, kusura bakmayın ben işte bu kadar cömert olduğum, varımı yoğumu başkalarına verdiğim için bu hale düştüm!' demiş. Timurlenk gülmüş, Hâfız'a bir kese para verip evine göndermiş."

Hasan Âli Yücel; bir akşam sofraya büyük bir kitapla geldi ve babama gösterip anlatmaya başladı. 1939'da Tanzimat hareketinin yüzüncü yıldönümünü idrak edeceğimizi hatırlattı. Bu vesile ile Tanzimat'ın toplumumuza neler

[21] Bkz. Ana Britannica, 1986, cilt 7, sayfa 220.

kazandırdığını çeşitli alanlarda gösterecek bir incelemeler dizisi yapmalarını İstanbul Üniversitesi profesörlerinden istemiş. Getirdiği yapıt bu çalışmaların sonucunda ortaya çıkmış. Babamın çok hoşuna gitti ve Bakanı candan kutladı. Kütüphanemizde yer alan bu kitabı ben o zaman şöyle bir karıştırdıktan sonra raflarda unutmuştum. Fakat sonradan bilim tarihimiz ile ilgilenmeye başladığımda hatırladım ve en çok yararlandığım yapıtlardan biri oldu.

Klasiklerden çeviriler dizisinin ilk kitapları yayınlandığında; "Tercüme" dergisinin ilk sayıları çıktığında; Sayın Yücel onları da sofraya getirip göstermişti. Kitaplar çoğalınca, dergi çıkmaya devam edince, sofraya uğramadan doğrudan doğruya kütüphaneye gelmeye başladılar. Vakit buldukça bu kitapları ve dergileri çok zevk alarak ve birçok şey öğrendiğimi fark ederek okuyordum. İnanıyorum ki yalnız bana değil, benimle yaşıt bütün bir gençlik kuşağına bu yayınlar o zaman insancıl, hümanist bir kültürün temellerini verdiler. Avrupa'da Rönesansla birlikte doğmuş olan hümanizma akımı, adeta dört beş yüzyıl sonra Türkiye'ye geliyordu. Klasikler çevrilerinin başında babamın yazdığı şu önsöz, beklentilerini açıkça ortaya koyar:

"Eski Yunan'dan beri milletlerin sanat ve fikir hayatında meydana getirdikleri şaheserleri dilimize çevirmek, Türk milletinin kültüründe yer tutmak ve hizmet etmek isteyenlere en kıymetli vasıtayı hazırlamaktır. Edebiyatımızda, sanatlarımızda ve fikirlerimizde istediğimiz yüksekliği ve genişliği bol yardımcı vasıtalar içinde yetişmiş olanlardan beklemek tabii yoldur. Bu sebeple tercüme külliyatının kültürümüze büyük hizmetler yapacağına inanıyoruz."

Hasan Âli Yücel, bu çevirilerle de yetinmedi. Batı uygarlığının temel dayanakları olarak gördüğü eski Yunanca ve Latinceyi Türkiye'de bilen insanların sayısını arttırmak için uğraştı. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde bir Klasik Filoloji kürsüsü kuruldu. Latince, batının yaşayan dil ve edebiyatları konularında eğitim gören üniversite öğrencileri için zorunlu ders haline getirildi.[22] Ankara Atatürk Lisesi'nde, son sınıf öğrencileri için fen ve edebiyat şubelerine ek olarak, bir klasik şube açıldı. Burada okuyan öğrencilere eski Yunanca ve Latince dersleri veriliyordu. Bu şubenin ilk mezunlarından biri Bakan'ın oğlu Can Yücel oldu.

Batı uygarlığının klasik dillerine yönelmek fikri o günlerde Türkiye'de revaçta olan bir fikirdi. "Her uygarlık, temel düşünce kalıplarını ilk önce konuştuğu dilden alır. Nasıl ki Osmanlılar vaktiyle birçok kavramı Arapça ve

---

22) *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*, Ali Ata Yiğit, Boğaziçi İlmi Araştırmalar Serisi 3, İstanbul, 1992, Sayfa 65.

Farsçadan almışlarsa, biz de şimdi Yunanca ve Latinceden yararlanmalıyız. Onun için de bu eski dilleri öğrenmeliyiz." deniyordu. Bu düşünceyi Ulus'taki yazılarında sık sık dile getiren bir değerli yazarımız da Nurullah Ataç idi. Bir yazısından bir bölümü buraya alayım:

"Görüyorum ki anlamıyoruz Batı acununu (dünyasını) iyice, gerçekten, içten anlamıyoruz. Bir yere değin gidebiliyoruz, geçemiyoruz ötesine... Öğreniyoruz batı acununun bilgilerini, ilimlerini, gene de o bilgiler, ilimler sanki dışımızda kalıyor, sinemiyor içimize. O bilgileri, ilimleri ediniyoruz da, onları bulan, geliştiren soluğu edinemiyoruz. Bugünkü batıyı öğrenmeye kalkıyoruz da onun için. Bizi doğulu eden bir geçmiş, bir gelenek olduğu gibi batılıyı batılı eden bir geçmiş, bir gelenek olduğunu düşünmüyoruz. O geçmişi, geleneği öğrenmeye çalışmıyoruz. Bugünkü batı acunu batı uygarlığı yüzyılların ürünüdür, birdenbire doğuvermiş, açılı vermiş değildir... Bugünkü Batıya gitmekle iş bitmez, gerçekten şöyle içinden anlayıp benimseyemeyiz bugünkü Batı uygarlığını; bütün geçmişini incelemek, öğrenmek, kavramak gerekir. Kolay değilmiş bu, çabuk olmazmış. Olur dedik mi?[23] Bir uygarlığı öğrenmek, benimsemek ivediye gelir işlerden midir?"

Ataç'ın yazılarını sürekli okuyordum ve fikirlerini benimsiyordum. Yukarıya aldığım düşüncelerine bugün de büyük ölçüde katılıyorum. Yalnız önemli bir ekleme yapmak gereğini de duyuyorum. Batı uygarlığını orta çağ karanlığından çıkaran Rönesans ve hümanizma hareketi, gücünü, insanın ve doğanın özelliklerine dayanmasından, bu doğal özellikleri öne çıkarmasından almıştır. İnsanı ve doğayı tanımak ancak inceleme ile, araştırma ile olur. Başkalarının yaptıkları araştırmalara dayanan kitapları okuyarak, ya da onların buldukları teknolojiyi kullanarak da birçok şey öğrenebiliriz. Ama işte bu bilgiler hep Ataç'ın eleştirdiği şekilde dışımızda kalır. Onlara içten sahip olmanın; Ataç'ın istediği gibi özümsemenin yolu araştırma yaparak, bu bilgilerin bir kısmını yeniden bulmak ve bu arada yeni bazı bilgileri de elde etmektir. Batı edebiyatını özümsemek için onun köklerine inmek gereklidir; ama batı uygarlığının bütününü, onun en önemli bir parçası olan bilim ve teknolojisi ile birlikte özümsemek için bu alanlarda araştırma yapmak, bilim ve teknolojiye yeni katkılar getirmek şarttır.

Bakanlığı sırasında Yücel'in orta öğretime getirdiği bir yenilik; iftihar yıllıklarını yayınlatmak oldu. Ders yılı sonunda her ortaokul ve lisede sınıfını en yüksek derecelerle geçmiş birkaç öğrencinin isimleri; resimleri toplanıp, bir

---

[23] *Ulus'ta Arasında*, Nurullah Ataç, Ankara, 1957, Sayfa 44-45.

kitapta yayınlanmaya başlandı. İyi öğrencileri ödüllendirmenin kolay bir yolu idi. Ama sanırım oldukça ilgi çekti. Aradan zaman geçtikten sonra bu ilginin arttığını fark ettim. Hayatım boyunca ülkenin çeşitli yerlerinde karşılaştığım bazı değerli yönetici, bilim adamı, iş adamı ya da siyasetçiler bana, o yılların iftihar kitapları sayfalarında beraber bulunduğumuzu söyleyerek memnunluklarını ifade ettiler. Ben de aynı duyguyu paylaştığımı içtenlikle belirttim. Örneğin ünlü beyin cerrahımız Gazi Yaşargil ve ünlü şairimiz Can Yücel ile 1943 yılına ait iftihar kitabında beraberliğimiz var.

İftihar kitapları sistemi Bakanlığın devam eden bir kurumu haline gelemedi ve bence yazık oldu. Yücel'in başka yaptıkları gibi bu da, eğitim görevinin toplum içinde çok ciddiye alındığını gösteren bir işaretti. Bir akşam babama şöyle yakınmıştı:

"Paşam, toplumumuzda en kolay vazgeçilen hizmet, en ufak sıkıntıda kendisinden fedakârlık istenen kesim eğitimdir. Hava bozar, yağmur yağar, kar yağar; haydi valiler karar alır; okullar bir gün tatil olur. Bir karışıklık olur, hemen okullar tatil edilir. Sanki öğretim programı vakit geçirmek için konmuş, bitirilse de olur, bitirilmese de olurmuş gibi. Şartlar kolay da olsa, zor da olsa öğretim programını bitirmenin çocukların geleceği için önemli olduğu hiç düşünülmez. Ben bu zihniyete karşıyım. Valilere, analara, babalara da anlatmaya çalışıyorum!"

Gene, eğitim konusuna verdiği yüksek önemi gösteren bir işaret, okullarda sigara içilmesini önlemek için giriştiği etkinlik oldu. Ortaokul ve liselerde öğrencilerin gittikçe daha çok sigara içtikleri şeklinde yakınmalar gelmesi üzerine bu konunun üzerine büyük bir ciddiyetle eğildi. Okul müdürlerine okullarda sigara içmenin yasak olduğunu hatırlatan ve konunun dikkatle izlenmesini isteyen bir genelge göndermekle kalmadı, radyoda tüm ailelere, ana babalara ve çocuklara hitap ederek, hem sigaranın gençlere zararlarını anlattı, hem de okul yönetimlerinin buna izin vermeyeceklerini kesin ifadelerle duyurdu. Bu çabalarla okullarda sigara içilmesi belki tümden kaybolmadı ama bir hayli azaldı. Bu olayı; babamın, Hasan Âli Yücel'in başarısını gösteren basit bir örnek olarak, onun icraatını eleştiren arkadaşlarına sofrada anlattığını hatırlarım.

Tiyatro ve Müzikte Atılımlar

Yücel'in Bakanlık döneminin yakından izlediğimiz öteki etkinlikleri tiyatro ve müzik dallarında oluyordu. Devlet Konservatuarı mezunları ilk temsillerini, ilk konserlerini verirken bizi hep karşılarında gördüler. Onların başarılarını kutlarken kültürümüzü de arttırıyorduk. Ben, müziği de, tiyatroyu da

seviyordum. Tiyatro seyretmeye daha ilkokul sıralarında iken, İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun Ankara nameleriyle başlamıştım. Annem de sevdiği için, bir hafta, on gün süren turne boyunca hemen her piyese babamın dışında bütün aile beraber giderdik. Şehir Tiyatrosunun ünlü sanatçılarını; o zamanki adlarıyla, Hazım'ı, Vasfi Rıza'yı, Behzat'ı, Muammer'i, Neyyire Neyir'i, Bedia Muvahhit'i, Şevkiye'yi hayranlıkla seyrederdik. Bir kez, Ertuğrul Muhsin'i, Necip Fazıl Kısakürek'in *"Bir Adam Yaratmak"* piyesinde görmüştüm ve yarattığı karakterin etkisinden günlerce kurtulamamıştım. Komedilerde, vodvillerde, gözlerimden yaşlar gelinceye kadar gülerdim ve benim rahat kahkahalarımı duymak sanırım annemin de hoşuna giderdi.

Devlet Konservatuarı 1940'lı yıllarda tiyatro dalında mezun vermeye başlayınca hemen yeni tiyatrolar ortaya çıkmadı. Önce 1940'da bir Tatbikat Sahnesi yasa ile kuruldu ve ilk mezunların burada bir kaç yıl uygulama yaparak yetişmeleri sağlandı. Tatbikat Sahnesinin ilk açılışına, 11 Ocak 1940'da, bu defa babamla beraber gittik. Cebeci'deki Konservatuar binasının sahnesinde o akşam iki piyes seyrettik: Maeterlinck'in *"Evin İçi"* ile Moliere'in *"Gülünç Kibarlar"*ı. Tahmin edileceği gibi, Moliere'in komedisi daha çok ilgi uyandırdı. Ama her iki piyesin de beğenildiğini, sonradan hepsini iyi tanıdığımız, Muazzez Yücesoy (Lutas), Melek Saltukalp, Cüneyt Gökçer, Ertuğrul İlgin, Salih Canar gibi genç sanatçıların ve hocaları Carl Ebert'in, devlet erkânı, aileleri ve öteki çağrılı seyirciler tarafından çok alkışlandıklarını hatırlıyorum.

Tatbikat Sahnesi temsillere devam etti. Hatırımda kalmış bir olay, Sophokles'in Kral Oidipus oyununun ilk temsilidir. Herhalde benim gibi, seyircilerin büyük çoğunluğu bu eski Yunan tragedyasını ilk defa görüyorlardı. Onun için hepimiz çok etkilendik. Özellikle koro dikkatimi çekmişti. Oyun bittikten sonra babamla arkadaşları aralarında konuşurlarken, Saraçoğlu heyecanlı bir sesle duygularını şöyle dile getirmişti: "Sahneye çıkan her yeni aktörün oyununu gördükçe, en iyi sanatçı budur herhalde diye düşündüm. Hepsi o kadar iyi oynuyorlardı." Başka unutmadığım bir temsil *"Anasının Kuzusu"* adlı bir Rus komedisidir. Onu da Cebeci'deki binada Tatbikat Sahnesi'nde gördük ve daha önceleri, Şehir Tiyatrosunda Hazım'ın, Vasfi Rıza'nın oynadığı vodvillerdeki kadar güldük, eğlendik. Bu da önemli bir aşama idi. Çünkü Devlet Tiyatrosu daha düzenlidir, daha kitabidir, ama o kadar özgür olmadığı için seyircileri Şehir Tiyatrosu, ya da başka özel tiyatrolar kadar eğlendiremez, güldüremez diyenler vardı. Bu temsil onların eleştirilerinin de aşılabileceğini gösterdi. Oyunun başarısının bir çeşit sakınca doğurabildiğini sonradan farkettik. *"Anasının Kuzusu"*nun çok başarılı baş oyuncusu Şeref Gürsoy bundan sonra hep o

oyunda canlandırdığı karakterle anıldı ve daha sonra çıktığı piyeslerdeki başarıları küçük görüldü. Sanıyorum bu, çabuk ün kazanmanın doğurduğu sakınca. Birdenbire gelen şöhret, bir tek olayla özdeşleşiyor ve kişinin sonraki davranışlarının kamuoyunda gereği gibi değerlendirilmesini engelliyor. Yavaş yavaş ün kazananlar bu tehlikeden korunuyorlar.

Savaş yılları boyunca Devlet Konservatuarının Tatbikat Sahnesi'nde birçok piyes seyrettik. Dünya uygarlığını temsil eden uluslar, etrafımızda gene uygarlık adına birbirlerinin şehirlerini var güçleriyle tahrip ederken; biz onların daha kalıcı uygarlık yapıtlarını, ünlü piyeslerini, hiç fark gözetmeden, ulus ayrımı yapmadan, hepsinin değerini vererek seyrediyorduk. Aynı şey, her cumartesi izlediğimiz konserler için de doğruydu. Öte yandan, sanırım savaşan ulusların bireyleri de fırsat buldukça, birbirlerinin geçmişte meydana getirdikleri sanat eserlerinden yararlanmaya devam ediyorlardı. Bombardıman altında değillerse; gidebildikleri tiyatro, ya da konserlerde karşı taraf sanatçılarının yazdıkları eserleri izlediklerini duymuştum.

Çünkü bu eserler, insanlığın kalıcı özelliklerini temsil ederler. Savaşın onlarla bir ilgisi yoktur. Savaş, dünyaya ya da Avrupa'ya belirli bir zaman süresi içinde kimin ya da hangi grubun egemen olacağı gibi, ulusların kalıcı olmayan özellikleri diye nitelendirebileceğimiz konular üzerinde yapılıyor. İnsanların, en önemli varlıkları olan hayatlarını, kalıcı olmayan özellikler elde etmek için feda etmeleri ne büyük çelişki!

Unutamadığım Bir Piyano Resitali

1939 başında bir akşam babam, annemle birlikte Ankara Halkevine (şimdi Türkocağı diye bilinen bina) bir piyano resitali dinlemeye gittik. Avrupa'dan yeni dönmüş bir sanatçı, Mithat Fenmen, Ankara'da ilk konserini veriyordu. Resitaline Beethoven'in *"Ay Işığı"* sonatı ile başlamış ve daha ilk tuşlardan itibaren dinleyenleri sanatının büyülü etkisi altına almıştı. Bütün konseri büyük bir zevkle dinledik. Sonunda çok alkışlandı. "Bis" olarak Chopin'in tanınmış bir *"Etude"* ünü çaldı ve bir daha uzun boylu alkışlandı.

Ankaralıları ilk konseri ile böyle etkileyen Mithat Fenmen'in küçük yaşta piyano çalmaya başladığını, sonra Paris Konservatuarı'nı bitirdiğini, arada ünlü piyano virtüözü Cortot'dan ders almış olduğunu öğrendik. O zaman milletvekili olan babası Refik Fenmen, Mithat Paşa'nın torunlarından biri idi. Sanırım ilk defa o konser akşamı babamla konuşurken tanımıştım. Çok nazik, mütevazı, ileri kültürlü bir insandı. Hepsi iyi yetişmiş ve üstün yetenekleri

olan dört oğlu ve bir kızının başarıları ile iftihar ediyor; kendi yaptıklarını hiç anlatmıyordu. Oysa ki, sonradan öğrendiğime göre, ülkemizde fen ve mühendislik öğretiminin gelişmesine büyük katkılar yapmış reformcu bir eğitimci idi. Osmanlı döneminde Belçika'da elektrik mühendisliği öğrenimi gördükten sonra Türkiye'ye dönmüş, 1910-13 arasında "Hendese-i Mülkiye"nin (Mühendis Okulu) ilk sivil müdürlüğünü yapmış, orada hem çağdaş mühendislik eğitiminin Türkiye'ye gelmesine öncülük etmiş, hem de reformcu ve özgürlükçü bir eğitim anlayışı göstermiş ve bu tavrının uyandırdığı tepkiler yüzünden müdürlüğü son bulmuş, sonra bütün meslek yılları boyunca ülkemizde elektrik mühendisliğinin gelişmesine, dersleriyle, kitaplarıyla ve uygulamalarıyla büyük hizmetler yapmıştı. Modern fizik konuları ile ilgili kitaplar da tercüme etmişti. Her kitap basıldıkça bana da gönderirdi.

Yıllar sonra, bilim tarihimizle ilgili incelemeler yaptığım sırada, Refik Fenmen'in 1913'te Hendese-i Mülkiye Müdürlüğünden azledilmesine yol açan olayla, benim 1971'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörlüğünden ayrılmama neden olan olayın birbirlerine çok benzediğini gördüm.[24] Olayların genişliği, siyasal içeriği ve yankıları kuşkusuz çok farklı. Fakat her ikisindeki temel kurgu aynı. Çağdaş gelişmelere açık, özgürlükçü bir yönetim anlayışı, öğrenci derneğinin rahatça, özgürce çalışmasına izin veriyor. Dernek yöneticisi öğrenciler, bu özgürlük içinde, gördükleri yönetim aksaklıklarını eleştirirken aşırı hareketler ya da şiddet hareketleri düzenleyip uyguluyorlar. Bunların toplumda uyandırdığı tepkiler, sonunda öğrencilerin yanlış davranışlarını aşıp yönetime yöneliyor ve toplumun huzurunu sağlamak için yönetimi değiştirmekten başka çare kalmıyor. İyi niyetli, ama kendilerini korumayı ihmal eden reformcuların ortak kaderi kendini gösteriyor.

Mithat Fenmen, ilk konserinde kalplerini kazanmış olduğu Ankaralılara sonraki yıllarda birçok resitaller verdi. Orhan Borar ile kurdukları keman-piyano ikilisini radyoda sürekli dinledik. Ancak sanıyorum, Mithat Fenmen, zamanının ve çabalarının daha çoğunu gençleri yetiştirmeye, eğitim ve yönetim yoluyla başkalarına yardım ederek müzik kültürümüze hizmet etmeye ayırdı. Bunda da çok başarılı oldu. Herhalde müzik çevrelerinin ve Ankaralı sanatseverlerin en çok sevip saydığı sanatçılardan biri idi. Karakterinin iyi insan nitelikleri, doğal alçak gönüllülüğü, belki de kendi üstün icra yeteneğinin tam hakkını vermesine engel oldu.

---

24) *Yüksek Mühendis Okulu Tarihi*, Çağatay Uluçay-Enver Karatekin, Berksoy Matbaası, İstanbul, 1958.

Refik Fenmen'nin oğullarından, Mithat Fenmen'den başka önce Şefik Fenmen ve sonra Sabahattin Fenmen'le yıllarca arkadaşlık ettik. Şefik Fenmen'in engin müzik kültüründen pek çok şey öğrendim. Tenise başladığım 1940'lı yıllarda Şefik Fenmen, Türkiye'de en iyi tenis oynayanlardan biri idi. Oyunlarını hayranlıkla seyrederdik. Sabahattin Fenmen'le Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin kuruluş yıllarında bir süre beraber çalıştık. Hayatı ciddiye almadığı için, o da üstün yeteneklerinin pek hakkını vermeyen, çok zeki ve şakacı bir insandı. Kız kardeşleri Seniye Fenmen değerli bir ressamımız olarak ün yaptı. Herhalde Fenmen ailesinin, hatta daha kapsamlı olarak Mithat Paşa'nın bugüne kadar gelen ve birçoğunu tanımakla mutlu olduğum bütün torunlarının, Cumhuriyetin batılılaşma ve aydınlanma dönemini çok iyi temsil eden büyük bir aile olarak, biyografik romanlarının yazılmasına hak kazanmış olduklarını düşünüyorum.

Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasının Cebeci'deki Konservatuar binasında, Şef Dr.Praetorius'un yönetiminde verdiği bu konserlere birinci bölümde değinmiştim. Babamın hiçbir konseri kaçırmadığını; evdeki herkesi de beraber götürdüğünü ve orkestranın icrasını dikkatle izlediğini orada anlatmıştım. 1940'ı yıllarda Avrupa'nın hemen tüm vürtüozlarını Ankara'da dinleme fırsatını bulduk. Lazare Levy, Wilhelm Kempff, Edwin Fischer, Yascha Heifetz hemen aklıma gelen bazı isimler. Ayrıca bu konserlerde müzik tarihimizin birçok önemli olayına da tanık olduk. Ulvi Cemal Erkin'in "Birinci Senfoni"sini dinlediğimizde babamın çok heyecanlandığını, eserin çalınması bitince hararetle alkışladığını ve besteciyi iki yanağından öperek kutladığını gördüm. İdil Biret'in ilk konserini bu salonda dinlemiş, hayranlıktan ve şaşkınlıktan ne yapacağımızı bilemez hale gelmiştik. Herhalde beş-altı yaşlarında idi. Küçücük elleriyle Bach'ı hata yapmadan seslendirebiliyor, yalnız ayakları piyanonun pedallarına yetişemiyordu. Konser arasında hocası Mithat Fenmen babama ve Hasan Âli Yücel'e bundan sonraki eğitimi için yurt dışına gitmesi gerektiğini, Paris'te Nadia Boulanger'den ders almasının en doğrusu olacağını anlattı. Sofrada birkaç gün bu konunun konuşulduğunu ve harika çocukların yurt dışında eğitilebilmesi için özel bir yasa gerektiğinin anlatıldığını hatırlarım. Yasa hazırlanırken bir akşam Radyoevi'nde başka bir harika çocuğumuzun, Suna Kan'ın, Mozart'ın bir keman konçertosunu çalmasını gene hayranlıkla izledik. Yasa çıktı ve İdil Biret-Suna Kan yasası diye bilinen bu olanaktan hem ikisi, hem başka birçok üstün yetenekli çocuğumuz yararlandılar; dünya çapında ün yapan virtüozlar haline geldiler.

Savaş yıllarının önemli bir müzik olayı da Ankara'da ilk kez Beethoven'in dokuzuncu senfonisinin çalınması olmuştu. Bu gelişme, Ernst Praetorius yönetimindeki orkestra ile birlikte, Gazi Eğitim Enstitüsünde Edward Zuckmayer'ın yetiştirdiği koronun ve yeni operamızın genç solistlerinin ortak başarısı idi ve ancak böyle yıllar süren bir çalışma sonunda mümkün olabilmişti. Ben, nasılsa ilk çalınışını kaçırdım. Ertesi hafta konsere giderken, otomobilde başyavere bugün konserde ne dinleyeceğiz diye sorduğumda: "Aaa, bilmiyor musunuz, gene Dokuzuncu Senfoni'yi dinleyeceğiz" demişti. "Nasıl beğendiniz mi?" diye sorduğumda da: "Biraz ağır ama çok güzel bölümleri var" diye eklemişti. Cumartesi konserleri yavaş yavaş Ankaralılara ileri bir müzik kültürü aşılamıştı.

Opera da Başladı

Benim ilk gördüğüm opera 1934 yılında İrah Şahı'nın Ankara'ya gelişi nedeniyle Halkevi'nde oynanan, Adnan Saygun'un *Özsoy* adlı eseri olmuştu. Değerli bestecimiz, Atatürk'ün isteği üzerine birkaç ay içinde bu operayı bestelemiş ve Gazi Eğitim Enstitüsündeki müzik öğrencileri ve öğretmenleri yardımıyla beklenen günde sahneye koyma başarısını da göstermişti. Halkevinde o akşam Atatürk'ün ve Şah'ın bulunduğu locanın yanındaki bir locadan seyretmiştik. Eski Türk kavimlerine ait hareketli bir oyun ve canlı bir müzik olduğunu hayal meyal hatırlıyorum. Bir de aklımda kalan "dağlar aştık, bağlar aştık, yok Krizantem, yok" sözleriyle tekrar edilen bir melodi var. Bir daha bu operanın oynandığını duymadım. Ama o kadar zamandır aklımda kalan bir tarafı olduğu için kalıcı bir değeri varmış diye düşünüyorum. Devlet Konservatuarı mezunlarının opera alanında kendilerini göstermeleri yavaş yavaş, adım adım gerçekleşen bir gelişme oldu. Her adımı da babam, Milli Eğitim Bakanı ve başka devlet ileri gelenleri ile birlikte yakından izledi. İlk temsil ettikleri opera Mozart'ın kısa bir operası, *"Bastien ile Bastienne"* idi. Sonra *Tosca*"dan bir perde, *Madame Butterfly*'dan bir perde oynadılar. İlk tam opera *Madame Butterfly* oldu ve 12 Haziran 1941'de Halkevi sahnesinde oynandı. 13 Haziran 1941 tarihli Ulus Gazetesine bakıyorum. Sayfanın başında Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Refik Saydam, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in, locadan temsili seyrederken çıkmış büyük bir resimleri var. Altındaki manşet: *"Madame Butterfly* Halkevi sahnesinde". "Dün akşam verilen ilk temsil büyük muvaffakiyet kazandı". Resimde babamın ve arkadaşlarının frak giymiş oldukları; babamın istiklal madalyasını da takmış olduğu görülüyor. O akşamki temsilde sanırım, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın, başka Bakanların, CHP Genel

Sekreteri Fikri Tüzer'in, kordiplomatiğin ve birçok seçkin kimsenin bulunduğu da yazıda haber veriliyor. Ben de oradaydım ama yazıda adım geçmiyor.

Gazetenin başka yerlerindeki savaş haberlerinde Suriye'de İngiliz birliklerinin ilerledikleri, ülkenin kontrolünü Fransızlardan almak üzere oldukları anlatılıyor. Fransa teslim olmuştur ve o günlerde Alman Genel Kurmayı İngiltere'ye hava taarruzlarına başlama hazırlığı içindedir. Böyle kritik bir zamanda Türkiye'de yeni bir kültür atılımı, opera alanında meyvalarını vermeye başlamıştır. Aynı gazetede babamın, temsil sonunda sanatçıları Halkevi'nin şark odasına çağırdığı ve kendilerini şu sözlerle kutladığı yazılıyor:

"Görüyorum ki çok çalışmışsınız. Muvaffak oldunuz. Tebrik ederim. Sizden bu muvaffakiyetin daha büyüklerini bekleriz. Biz sabırlıyız. Sizin de sabır ve aşkla çalışmanızı isteriz"

"Bu büyük sanata bir inkilap hamlesi içinde başlamış bulunuyoruz. Bu sanat sanatların en yükseğidir. Bu sanatı ileri götürecek sizlersiniz."

"Israrla, bıkmadan, inkılap ve sanat aşkıyla çalışacaksınız ve behemehal muvaffak olacaksınız. Ümidimiz sizlerdedir. Hepinizi tekrar tekrar tebrik ederim."

Böyle başlı yan opera temsilleri Halkevi sahnesinde savaş yılları boyunca ve daha sonra artarak, çeşitlenerek devam etti. Babam da hemen hiç bir temsili kaçırmadı. Bu yıllardan aklımda kalan Beethoven'in *"Fidelio"*, Mozart'ın *"Figaro'nun Düğünü"* Puccini'nin *"Tosca"*, Smetana'nın *"Satılmış Nişanlı"* operalarını babamla beraber bir kaç kez seyrettik. Eğlenceli bir anı ile bu bahsi bitireyim. Bir akşam Halkevinde Verdi'nin *"Maskeli Balo"* operası oynuyormuş. Babam bir bakan arkadaşına haber yollayıp onun da *"Maskeli Balo"ya* gelmesini istemiş. Ama operada görmemiş. Ertesi gün niye gelmedin diye sorunca, "Paşam, kusura bakmayın, maskeli baloya giyecek elbisem yoktu" yanıtını almış.

VI.
İki Yol Yoktu, Paşam

Savaş Öncesi Hazırlıkları

Babamın Cumhurbaşkanlığına başladığı 1938 yılı, ufukta görülen savaş öncesinde bir taraftan, yayılmacı güçlerin ilk istilaları ile birlikte tehditlerinin arttığı, öte taraftan statükoyu korumaya çalışan Birinci Dünya Savaşı galibi büyük devletlerle, barış yanlısı başka ülkelerin savunma tertipleri, ittifakları aradığı dönem oldu. Almanya 13 Mart 1938 tarihinde Avusturya'yı ilhak etti. Arkasından İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya arasında 29 Eylül'de imzalanan Münih Antlaşması'na göre, Çekoslavakya'nın Südet bölgesi Almanya'ya bırakıldı. Kısa bir süre sonra, 14 Mayıs 1939'da Almanya Çekoslavakya'yı tamamen işgal ederek, parçaladı. Bundan önce 2 Nisan 1939'da bu defa İtalya Arnavutluk'u işgal etmeye başlamıştı. Daha 1936 Kasımında Almanya ve İtalya arasında bir anlaşma imzalanmış ve Berlin-Roma Mihveri (Ekseni) denilen gruplaşma ortaya çıkmıştı. İki devlet de birbirlerinin yayılmacı emellerini desteklediklerini gösteriyorlardı.

12 Mayıs 1939 tarihinde Türk-İngiliz ortak deklarasyonu yayınlandı. Deklarasyonda Akdeniz'de bir savaş halinde karşılıklı yardımlaşmaya gidileceği ilan ediliyor ve bir ittifak antlaşmasının hazırlandığı haber veriliyordu. Benzer taahhütler içeren Türk-Fransız ortak deklarasyonu, Hatay sorununun kesin olarak çözülmesiyle birlikte, 23 Haziran 1939 da yayınlandı.

Refik Amir Kocamaz'dan Bir Ders...

O günlerde dış politika ile ilgili önemli bir dersi Dışişleri Bakanının Özel Kalem Müdürlüğünü yapan ve sanırım Büyükelçi olarak dış göreve gideceği için babama veda etmeye gelmiş olan Refik Amir Kocamaz'dan aldığımı hatırlıyorum. Bu değerli "hariciyeci" miz yaverlik odasında, ittifaklar üzerinde konuşurken şöyle bir şey söylemişti:

"İngilizlerin Avrupa politikasının temel bir ilkesi vardır: Avrupa'da hangi devlet güçlenirse ona karşı vaziyet almak. Bu ilkeyi hiç şaşmadan yıllardır uygularlar. Napolyon, Fransa'yı güçlü bir devlet yapınca ona karşı çıktılar ve bütün Avrupa'yı Fransa'ya karşı birleştirdiler. Şimdi Hitler, Almanya'yı güçlendirince bu defa bütün Avrupa'yı Almanya'ya karşı bir araya getirmeye çalışıyorlar. Daha önce Birinci Dünya Savaşı'nda da Almanya'ya karşı aynı şeyi yapmışlardı. Bu, İngilizlerin değişmeyen ve hep başarılı olmuş politikasıdır" demişti.

Dış politika dersleri alan herkesin kuşkusuz bildiği bir gerçeği bana ayak üstünde öğrettiği için rahmetli Kocamaz'a minnettarım.

İngilizlerin dış politikalarındaki bu temel ilkenin hâlâ geçerli olduğunu, geçenlerde bir Balkanlı politikacıdan duydum. Lozan Barış Antlaşması'nın 70. yılı dolayısıyla Ankara'da düzenlenen törene katılan Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı ile konuşuyordum. Kendisine, Birleşik Krallık siyasetçilerinin niçin sürekli olarak Sırplar tarafında görülen bir tutum takındıklarını sorduğumda, beklemediğim bir yanıt verdi:

"Bilirsiniz, Avrupa'da ne zaman bir devlet çok güçlense; İngiliz dış politikası ona karşı vaziyet alır. İki parçası birleştikten sonra, Almanya'nın fazla güçlenmesi olasılığı ortaya çıktı. Şimdi İngilizler, Sırpları Balkanlar'da Almanlara karşı denge kurabilecek bir güç olarak görüyorlar ve onun için destekliyorlar." Demek ki, kişiler arasındaki ilişkilerde olduğu gibi, devletler arasında da bir ülkenin, en haklı görünen gerekçelerle de olsa, kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutması, hukuk kurallarının yürütülmesini zorlaştırıyor; hatta olanaksızlaştırıyor.

Karaosmanoğlu'nun Bir Sözü

Bir akşam tanınmış yazarımız Yakup Kadri Karaosmanoğlu Prag Büyükelçiliğinden Türkiye'ye dönmüş ve görevsiz kalmış bir elçi olarak, babamın sofra konuğu oldu. Görevini elinden alan Türkiye değil, Almanya idi. Çekoslavakya'yı işgal edince elçimiz de ayrılmak zorunda kalmıştı. Karaosmanoğlu'nun elçilikte tuhaf bir kaderi oldu. Daha doğrusu bu kader, o dönemin Avrupa devletlerine ne büyük tehlikeler getirdiğini belki en güzel gösteren bir örnek oldu. Çekoslavakya'dan önce görev yaptığı Arnavutluk, 1939 başında İtalya tarafından işgal ve ilhak edilmişti. Çekoslavakya'dan döndükten sonra atandığı Hollanda da 1940 baharında aynı akibete uğradı; Alman orduları tarafından işgal edildi.

Sofrada konuşma sırasında konu, yeni açıklanmış olan Türk-İngiliz ve Türk-Fransız ortak deklarasyonlarına geldi. Karaosmanoğlu, böyle bir taraf tutmanın çok yerinde olduğunu belirtti ve: "İki yol yoktu, Paşam!" dedi. Bunun üzerine babamın da aşağı yukarı şöyle konuştuğunu hatırlıyorum:

"Hitler Almanya'da egemenliği ele geçirince derhal savaş hazırlıklarına girişti. Yıllarca silahlanmakla uğraştı. Yeteri kadar güçlendiğine inanınca şimdi komşularına saldırıyor. Fransa'nın, İngiltere'nin hazırlıksız olmalarından yararlanıyor; antlaşmaları çiğniyor. Yalnız ve savunmasız bulduğu devletleri korkutarak onlardan toprak alıyor. Ee, bunu bir yaparsın, iki yaparsın; sonunda devletler toparlanırlar; bir araya gelirler; sana dur derler ve haksız aldığın her yeri de fazlasıyla geri alırlar. Olacak olan budur." Bu konuşma, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önceki aylarda geçmişti. Babam Karaosmanoğlu'na yaptığı bu değerlendirmeyi hemen hemen aynı cümlelerle başka birçok sofra konuğuna da söylemiştir. Savaş başladıktan sonra bu sözlerine bir önemli cümle ekledi:

"Savaşın önlenememesinin başlıca iki sorumlusu vardır: Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği... Birincisinin kayıtsız, ötekinin özendirici davranışı Hitler'e cesaret vermiştir."

Nazi Almanya'sının yayılmacı siyasetinin sonunda nereye varacağını babam bilmişti. Ama bu sonuca varılması kolay ve çabuk olmadı. Sayısız şehrin yerle bir edilmesine, milyonlarca insanın ölümüne mal oldu.

Karaosmanoğlu'nun "İki yol yoktu" sözü, Türkiye Cumhuriyeti'nin baştan beri izlediği, barış içinde kalkınmaya ağırlık veren, yayılmacı maceralara yüz vermeyen politikasına kuşkusuz uygundu. Zaten bu politika sayesinde İkinci Dünya Savaşı'nın felaketlerinden korunabildik. Ancak o günlerde ülkemizde bu politikanın değiştirilmesi ve güçlü görünen tarafa katılarak toprak almaya çalışılması için baskı yapanların bulunmadığı da sanılmasın. Yurt içinden ve dışından sürekli olarak gelen bu baskıların izlerini, yankılarını, savaş boyunca, sofra konuşmalarında fark ederdik.

Bir Şaşırtma... Alman-Sovyet Paktı

Bu deklarasyonların ardından bir *Üçlü ittifak* antlaşmasının imzası gelecekti. Bu yönde görüşmeler yapılırken Sovyetler Birliği'nin de kendisini o güne kadar hep açıkça tehdit etmiş olan Nazi Almanya'sına karşı tavır alması ve bu üçlü ittifaka bir şekilde katılması bekleniyordu. Ağustos başında Sovyetler Birliği'nin önerisi üzerine bir ittifak antlaşması konusunda Ankara'da görüşmeler başlamış ve devamı için Dışişleri Bakanı Saraçoğlu Moskova'ya davet edilmişti.

İngiltere ile Fransa'nın Almanya etrafında kurmaya çalıştıkları ve böylece büyük savaşı önleyebileceğini sandıkları çember, Sovyetler Birliği'nin katılmasıyla tamamlanmış olacaktı. Fakat hiç beklenmedik bir gelişme oldu. 23 Ağustos 1939'da, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir "saldırmazlık paktı"nın imzalandığı açıklandı. Müttefikler üzerinde tam bir şok etkisi yapan anlaşma büyük bir gizlilik içinde hazırlanmış ve yalnız Moskova'da Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop ile Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov arasında imzalanırken dünyaya duyurulmuştu. Bu hareketiyle Sovyetler Birliği, Hitler Almanya'sının yayılmacılığına karşı çıkmaktan vazgeçiyor ve tam tersine Doğu Avrupa'yı Almanya ile birlikte paylaşmaya hazırlandığını gösteriyordu. Saldırmazlık paktı, Türk-Sovyet ittifak antlaşması için beslenen umutları da suya düşürdü. Bu konuda biraz daha geriye giderek şunları söylemek istiyorum.

Kurtuluş Savaşı'ndan beri Cumhuriyet hükümetlerinin Sovyetler Birliği ile çok iyi ilişkiler yürüttükleri ve içeride komünist partisini, ya da propagandasını yasaklamakla birlikte, dışarıda kuzey komşumuza karşı hiç bir hareket katılmadıkları bilinen bir gerçektir. 1932'de babam, Başbakan olarak Sovyetler Birliği'ne resmi bir ziyaret yapmıştı. O gezide Stalin başta olmak üzere bütün Sovyet yetkilileri ile uzun, etraflı ve çok verimli görüşmeleri olmuştur. Birçok konuda faydalı somut sonuçlar elde edilmişti. *"Hatıralar"*ın da bu konuda ayrıntılı bilgiler veriliyor.

O gezi sırasında babam, Sovyetler Birliği'nin genel dış politikasına da gerçekçi bir teşhis koymaya çalışmış. Bu değerlendirmesini sofrada birçok konuğa anlattığını duydum. Şöyle diyordu:

"Gördüm ki Stalin ve arkadaşları için esas dış politika hedefi, batıda Birinci Dünya Savaşı sonunda kaybettikleri yerleri almaktır. Batı sınırlarına kendi anlayışlarına göre güvence getirmektir. Bu amaca varıncaya kadar güney sınırlarıyla ilgilenmeyeceklerdir ve bizimle dostluktan başka bir şey düşünmeyeceklerdir. Batı sınırlarını yeniden çizebilmelcri için en az yirmi beş yıl gereklidir. Bizim Sovyetlerle böyle bir rahat zamanımız olacaktır."

Babam, *"Hatıralar"*ında da bu teşhisini anlatıyor ve değerlendirmesinin doğru çıktığını, yalnız zamanlamada yanıldığını, çünkü Hitler'in yayılmacı politikasının ortaya çıkmasıyla Stalin'in de batı sınırları üzerinde değişiklik yapma fırsatını daha erken yakaladığını söylüyor.

Nitekim Alman-Sovyet saldırmazlık paktının ilanından bir hafta sonra 1 Eylül 1939'da Alman orduları Polonya'ya hücum ettiler. 3 Eylülde önce İngiltere, sonra Fransa, Polonya sınırlarının değişmezliğini garanti eden antlaşmalarına uyarak Almanya'ya savaş ilan ettiler ve İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu.

O günlerde kamuoyundaki beklenti, daha hazırlıklı oldukları için, Alman ordularının başlangıçta başarılar elde edecekleri; fakat biraz sonra Polonya, Fransız, İngiliz ordu ve donanmalarının Almanları durdurup geri atacakları ve artık bütün uluslararası hukuk ilkelerini bir tarafa bırakmış görünen Hitler'in çok geçmeden dersini alacağı şeklinde idi. Savaş başlayınca Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün birinci katında yaverlerin odasındaki bilardo masası üzerinde bir Avrupa haritası açıldı. Özel kalem müdürü Anderiman her gün radyolardan duyduğu resmi tebliğlere göre muharebelerin safhalarını, Alman ordularının ilerleyişini o harita üzerinde işaretlemeye başladı. Hepimiz de büyük bir ilgi ve heyecanla her gün bu gelişmeleri izliyorduk. O kadar ki, o günlerde Ankara'da konuğumuz olarak bizde kalan Ahmet amcamın oğlu Reşit'in, okullar açılıp İzmir'e gitme zamanı geldiğinde şöyle yakındığını hatırlarım: "Ne güzel, burada savaşı günü gününe izliyorsunuz. Biz İzmir'de olayları ancak çok sonra öğrenebileceğiz."

Reşit'in bu sözleri, bilmiyorduk ki sonradan başka acı bir anlam kazanacak. O kış İzmir'de tifoya yakalandı. Amcamın, İzmir'deki doktorların ve babamın oraya gönderdiği özel hekimi Zeki Hakkı Pamir'in bütün çabalarına karşın, Reşit'i kurtarmak mümkün olmadı. Onu çok genç yaşta, daha lise çağında iken kaybettik. Bu olay ailemiz için en büyük üzüntü kaynağı oldu. Ahmet amcam için ise ikinci bir felaket. Çünkü yıllar önce İzmir'de ailece gittikleri bir sinemada çıkan yangında ilk eşini ve çocuklarını kaybetmişti. Bu ikinci büyük talihsizlik onu perişan etti. Ama çok sağlam bir ruh yapısı varmış ki kendini toparladı ve sağduyusunu kaybetmeden sakin yaşayışını yıllarca sürdürdü.

Eylül başında hemen görüldü ki savaş, yapılan tahminlere uymayan bir şekilde gelişiyor. Polonya ordusu hiçbir varlık gösteremedi. Alman orduları, tankların ve uçakların birlikte hücumlarıyla on gün içinde Polonya'nın bütün silahlı gücünü etkisiz hale getirdiler. Üçüncü hafta başında da Sovyet birlikleri doğudan Polonya'ya girerek ilerlediler ve hak iddia ettikleri bölgeleri işgal ettiler. Bir aya varmadan Polonya, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında tamamen bölündü. Bu esnada Fransız ordusunun batıda Almanya sınırındaki hareketleri çok sınırlı kaldı ve hiç bir etki yapmadı. Fransız -Alman sınırında, her iki taraf, daha barış zamanında karşılıklı olarak iyice tahkim ettikleri savunma hatları hazırlamışlardı. İlk önce tamamlanmış olan Fransa'daki hatta zamanın savunma bakanının ismine atfen, Maginot Hattı, buna karşılık Almanların hazırlamış olduğu müstahkem hatta da Siegfried Hattı deniyordu. Alman orduları Polonya'da ilerlerken, General Gamelin komutasındaki Fransız birliklerinin de Siegfried hattına taarruz ettiği, hatta bu hattı yarıp geçtikleri

gazete haberleri arasında yer aldı. Ama kısa sürede anlaşıldı ki bu haberler propagandadan ibaret. Ciddi bir taarruz yapılmamış; yapılacağı da yok. Hiçbir hazırlıkları olmadığı için müttefikler Polonya'nın zorla parçalanmasını uzaktan izlemekten başka bir şey yapamadılar.

Bu arada Saraçoğlu Sovyetlerin daveti üzerine 25 Eylül'de Moskova'ya gitti. Davet, bir ittifak antlaşması hazırlanması düşüncesiyle yapılmış ve kabul edilmişti. Ama değişen durum içinde, Sovyetlerin Almanlarla birlikte yayılmacılık politikasına girmesi karşısında, hiç bir olumlu sonuç alınamayacağı ortaya çıktı. Hatta Saraçoğlu orada günlerce hiç bir görüşme yapamadan beklemek, konsere, tiyatroya, baleye giderek vakit geçirmek zorunda kaldı. Sovyetlerin önerilerinin ise Boğazlarda ortak savunma gibi, ya da müttefiklere karşı tutum almak gibi kabul edilemeyecek şeyler olduğu anlaşıldı. Sonunda Saraçoğlu hiç bir sonuç alınmadan 17 Ekim'de Moskova'dan ayrıldı. Bu arada Alman-Sovyet anlaşmasının başka bir sonucu olarak Baltık devletleri, ülkelerinde Sovyetler Birliği'nin askeri üsler kurma isteklerini kabul etmek zorunda kaldılar.

Güç Komşuluk Dersi

Saraçoğlu'nun yukarıda değindiğim gezisinde, Stalin ve Molotof'la yaptığı görüşmeler hakkında tutanaklardan alınmış ayrıntılı bilgi, Prof. Suat Bilge'nin 1991'de yayınlanan, 1924-1964 arasında Türk-Sovyet ilişkilerini inceleyen kitabında[25] bulunuyor. Değerli uluslararası hukuk uzmanımız, kitabına "Güç *Komşuluk*" adını koymuş. Bu nitelendirmeyi görünce, babamdan o dönemde duyduğum bir değerlendirmeyi hatırladım.

Bir gün, bizim kütüphaneye uğramış, yanımızda biraz oturmuş ve bu arada beni şaşırtan bir şey söylemişti. Belki aklından Sovyetler Birliği'nde bize karşı ortaya çıkan yeni eğilimin ilişkilerimiz üzerinde ne sonuçlar verebileceği düşünceleri geçiyordu; bilmiyorum. Ama başka bir başlangıç yapmadan, doğrudan doğruya şöyle bir şey söylemişti: "Komşu iki devletin, muhakkak birbirleri ile iyi dost olmaları gerekmez. Olsalar iyi olur şüphesiz, ama değillerse, birbirlerine karşı tarihten gelen etkenlerle, ya da başka nedenlerle düşmanlık duyguları besliyorlarsa gene de bir arada barış içinde ve normal ilişkileri sürdürerek yaşayabilirler. Bu bakımdan devletler, insanlardan farklıdır." Babamın bize bunları söylerken, aklından hangi komşumuzun geçtiğini bilmediğime değinmiştim. Herhalde bu değerlendirme bugün de Türkiye ile

---

25) *Güç Komşuluk*, Suat Bilge, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

birçok komşusu arasındaki ilişkilere uygulanabilir. İnsanlar için iyi geçinemedikleri komşulardan bir gün kurtulmak olasılığı ve olanağı her zaman var. Ama devletler komşularıyla beraber yaşamak zorundalar. Onun için de komşuluk güç de olsa kolay da olsa barış içinde bir arada hüküm sürmenin yollarını buluyorlar.

Sovyetler Birliği'yle ittifak girişimlerinin sonuçsuz kalması üzerine, İngiltere ve Fransa ile yapılan görüşmeler hızlandırıldı ve 19 Ekim 1939 tarihinde Türk-İngiliz-Fransız üçlü ittifak antlaşması imza edildi. Antlaşmaya göre Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa, Fransa ve İngiltere, Türkiye ile görüştükten sonra, her türlü yardımı yapmayı yükümleniyorlar. Buna karşılık Türkiye, İngiltere ve Fransa ancak Akdeniz'de savaşa yol açacak bir saldırıya uğrarlarsa, ya da Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garanti nedeniyle savaşa girerlerse, onlara, kendileriyle görüştükten sonra yardım edecektir. Antlaşmanın önemli bir hükmü de ekli olan 2. protokolde ifade edilmekteydi: Antlaşmada kabul edilen hiç bir yükümlülük Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile bir çatışma ve anlaşmazlığa asla sürüklemeyecektir.

Üçlü İttifak antlaşmasıyla Türkiye tarafsızlıktan ayrılmış oluyor, Mihver devletlerine karşı müttefikler safında yer alıyordu. Aynı zamanda ikinci protokoldeki hükümle, Cumhuriyetin başından beri yürüttüğü, Sovyetler Birliği'ne karşı bir harekete girişmeme politikasını da, Sovyetlerin Almanlarla birlikte görünmelerine karşın, sürdürüyordu.

Üçlü İttifak antlaşmasının imzasından sonra savunma gücümüzü artırmak maksadıyla İngiliz ve Fransız yetkililerle temaslar başladı. Bir yardım programının hazırlanması ve sürekli yürütülmesi için görüşmeler yapılıyordu. Örneğin, İngilizlerin Mısır'daki Orta Doğu kuvvetleri komutanı General Wavell ile Fransızların Suriye'deki Orta Doğu Kuvvetleri komutanı General Weygand Ankara'ya geldiler. Bir taraftan da sivil savunma önlemleri alınıyor, şehirlerde karartma denemeleri yapılıyordu. Polonya'nın istila ve parçalanmasından sonra Avrupa'da savaş bir duraklama dönemine girmişti. Batı cephesinde kayda değer hiç bir hareket olmuyordu. Hatta basında bunun bir tuhaf savaş ("une drole de guerre") olduğu nitelendirmesi yapılıyordu.

Ancak kasım sonunda, babamın tahminlerini doğrularcasına, Sovyetler Birliği batıya doğru genişleme hareketine devam etti. Baltık devletlerine askerlerini soktuktan sonra, Finlandiya'dan kabul edemeyeceği isteklerde bulundu ve red cevabı alınca da Sovyet orduları Finlandiya sınırlarını geçtiler. Koskoca Sovyetler Birliği'nin güvenliğini sağlamak gerekçesiyle küçük Finlandiya'ya böyle saldırması bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de büyük

tepki ve üzüntü yarattı. Fakat batının büyük devletleri Almanya ile uğraşmak durumunda oldukları için kimse Finlandiya'ya somut bir yardımda bulunamıyordu. Finliler kendilerini, üstün Sovyet gücüne karşı kahramanca ve uzun süre başarı ile savundular. Sovyet orduları kuzeyden ve güneyden iki koldan Finlandiya'ya girmişlerdi. Kuzeyden giren ve karla kaplı ormanlık arazide ilerleyen bir Sovyet kolordusu, daha hızlı hareket edebilen Fin birlikleri tarafından çevirilip, etkisiz hale getirildi. Güneyde de Fin savunması, esas Sovyet ordusunun Kareli yarımadasındaki ilerleyişini, Fin başkomutanının adına atfen "Mannerheim Hattı" denilen müstahkem hat üzerinde aylarca durdurdu.

Bu günlerde soframızda yapılan konuşmalarda hep Finlilere sempati gösterilir ve yardım edememekten doğan üzüntü ifade edilirdi. Kurtuluş Savaşının ünlü komutanlarından General Refet Bele bir akşam sofrada idi. Ben kendisini ilk defa görüyordum. Ufak tefek; zayıf, nahif görünüşlü; fakat çok canlı; cerbezeli ve iradeli bir insan izlenimi bırakıyordu. Finlilerin cesaretini ve vatanlarını savunmadaki başarılarını övüyor, hayranlığını belirtiyordu. "İnsan gidip yardım etmek istiyor; ama nasıl yapılır, Paşam" diyordu. "Ben oraya gitmeye kalksam, daha muharebe alanına varmadan soğuktan donar ölürüm!"

Gene bir öğle yemeğinde Saraçoğlu'nun Fin Büyükelçisiyle yaptığı bir konuşmayı anlatmasını hatırlıyorum. Büyükelçi, askeri durumun Sovyetler aleyhine geliştiğini; ayrıca batıdan yardım beklediklerini söylemiş ve bizi de yardıma çağırmış. Kamuoyunun bütün sempati gösterilerine karşın, bizim, Sovyetler Birliği'ne karşı tavır almama şeklindeki geleneksel politikamızda bir değişiklik olmadı.

Başka bir ilginç gelişme, İngiltere ve Fransa'nın yardım maksadıyla hazırladıkları nisbeten küçük bir askeri birliğin Finlandiya'ya varabilmesi için yol arayışında ve bulunamayışında yaşandı. Norveç ve İsveç, bu birliğin topraklarından geçerek Finlandıyaya gitmesine izin vermediler. Bu olay da sofrada çok konuşuldu ve çok dikkat çekti. Finlandiya ile aralarında büyük dostluk olduğu varsayılan ve Sovyetler Birliği'ne karşı yayılmacı emeller beslemedikleri de bilinen bu iki kuzey ülkesi, gene de böyle bir izin verirlerse, bunu Sovyetlerin düşmanca bir hareket diye yorumlamasından ve kendilerine karşı misilleme yapmasından çekindiler. Dış politikada her devletin, yüksek insanlık idealleri için uğraştığını ilan ederken, "evvela can, sonra canan" ilkesini hiç bir şekilde gözardı etmediğinin ve edemeyeceğinin çarpıcı bir örneğini görüyorduk.

Sonunda Sovyetler Kareli bölgesinde çok üstün kuvvetler toplayarak arka arkaya taarruzlar yaptılar. Mannerheim hattı aşıldı ve Hükümet 12 Mart'ta, Sovyet istilasının başlamasından üç buçuk ay sonra mütareke istemek zorunda

kaldı. Ama Finlilerin savaştaki kahramanlıkları, toprak kaybını önleyememekle birlikte, bağımsızlıklarını büyük ölçüde korumalarını sağladı. Ajanslardan duyduğumuz şu haber hepimizi çok etkilemişti. "Mütarekenin imzalandığı cephede duyulduğunda, siperlerde günlerdir uyumamış olan Finli askerler, ellerinde tüfekleriyle derhal uykuya daldılar" diyordu haber.

Bu anımı, birkaç yıl önce Ankara'da Finlandiya Büyükelçisine anlattığımda çok ilgilenmişti ve bana Mareşal Mannerheim'in hayatını anlatan bir İngilizce kitap göndermişti. Geçenlerde, yani olaydan elli beş yıl sonra Avrupa Konseyi'nde konuştuğum bir Finli parlamentere Mareşal Mannerheim'den ve bu olaydan bahsettiğimde ise, benim kadar canlı hatırlamadığını ve pek de etkilenmiş görünmediğini hissettim. Aynı olaylara farklı kuşakların farklı değerlendirmeler getirmeleri yalnız bize mahsus bir olay değil her halde.

1939 kışı ve 1940 bahar aylarına döneyim. Avrupa'da tuhaf savaş hareketsiz devam ederken basınımızda İngiliz ve Fransız ordularının, donanmalarının hazırlıklarını ve mevcut güçlerini gösteren resimler çıkardı. Fransız başbakanı Daladier'yi, İngiliz başbakanı Chamberlain'i ve Avrupa'daki savaşta başrolü oynayacak Fransız ordularının başkomutanı General Gamelin'i resimlerinden tanır olmuştuk. Gene çok görünen resimler, İngiliz donanmasının zırhlıları (o zamanki deyimle "cüzütam"ları) ile Maginot Hattı'nın koruganları idi. Donanmanın gerçekten çok etkili olduğu, resimlerini gördüğümüz zırhlıların bazıları batsalar da, kalanların görevlerini en iyi şekilde yaptıkları ve savaşın kazanılmasında büyük rol oynadıkları ortaya çıktı. Buna karşılık Maginot Hattı'nın, en iyi tahkim edilmiş, en modern ve güçlü silahlarla teçhiz edilmiş diye ün yapmış olan bu savunma düzeninin, Fransa'yı koruyamadığı görüldü. Hatta Fransızlara yapay bir güvenlik duygusu vererek, Almanların tankları ve uçakları ile baş edebilecek bir silahlı güç elde etmelerini engellediği, bu bakımdan savunmalarını olumsuz etkilediği meydana çıktı.

Bu dönem esnasında müttefiklerle ilişkilerimizi artırarak savunmamızı güçlendirmeye çalışırken, Almanlar ve Sovyetlerle de normal ilişkileri sürdürüyorduk. Saraçoğlu ve Menemencioğlu, büyükelçilerle ve o zaman Ankara'ya gelmiş yabancı ajans muhabirleriyle yaptıkları konuşmaların bazı bölümlerini sofrada babama anlatırlar, büyükelçilerimizden gelen önemli telgraflar hakkında da bilgi verirlerdi. Savaş içinde Ankara, yavaş yavaş, savaşan tarafların istihbarat birimleri için önemli bir bilgi edinme merkezi haline geliyordu. Sofradaki konuşmalarda İngiliz büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen ile Alman büyükelçisi Franz von Papen'in adı sık sık geçerdi. Von Papen, Almanya'da Hitler'den önceki dönemde başbakanlık yapmış, tanınmış bir

siyasetçi idi. Hitler'in onu 1939 baharında, savaşa hazırlandığı aylarda Ankara'ya göndermesi, savaş içinde Türkiye'nin rolüne çok değer verdiğini; Türkiye'nin davranışlarını Almanya lehinde etkilemeye çalışacağını gösteren bir işaret olarak yorumlanmıştı. Bir Alman asilzadesi görünüşünde, çok kibar, aynı zamanda biraz, mağrur tavırlı bir insandı. Bazen Dikmen sırtlarında kayak yaparken karşılaşır, selamlaşırdık. Knatchbull Hugessen de İngilizlerin çok değerli bir diplomatı idi. Hugessen'in oda hizmetçisinin Almanlar hesabına Cicero takma adıyla casusluk yaptığı savaş sonrasında ortaya çıktı. O zamanlar kimse böyle bir şeyden şüphelenmemişti. Daha az adı geçen Fransız büyükelçisi, Lozan Konferansı'nda toplantının genel sekreterliğini yapmış ve babamı o zamandan tanıyan M. Massigli idi.

Savaş yılları boyunca hem Hugessen, hem Papen, kendi hükümetleri adına Türk yetkililerden birçok istekte bulundular. Bu istekleri nadiren (Papen'in istekleri kuşkusuz daha da az) kabul edildi ama her iki büyükelçi de Türkiye'den iyi izlenimlerle ayrıldılar. Gerçi Papen'i bir daha göremedik ama anıları yayınlandı. Hugessen ise 1957 de turist olarak Türkiye'ye tekrar geldiğinde İstanbul'da, Sevinç'le evlenme törenimize katıldı.

1940 baharında, batı cephesinde hareketsizlik sürerken, birdenbire, nisan başında Alman ordularının Norveç ve Danimarka'ya girdiğini ve müttefikleri gafil avlayarak, her iki ülkeyi hızla işgal ettiklerini gördük. Bir ay sonra da, 10 Mayıs'ta, Hitler'in daha önce tarafsızlıklarına saygı göstereceğini ilan etmiş olmasına karşın, Hollanda, Lüksemburg ve Belçika'ya karadan ve havadan Alman taarruzu başladı. Kışın, savaşsız geçen zamanı müttefiklerin iyi değerlendirememiş oldukları, maddi ve manevi hazırlıklann çok yetersiz olduğu o zaman ortaya çıktı. Hollanda ordusu bir kaç gün içinde teslim oldu. Kraliçe ve Hükümet Londra'ya çekildiler.

İki Parlamento, İki Farklı Davranış

Belçika'da da, Alman taarruzu, Kralın komutasındaki Belçika ordusu ile, yardıma gelen Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin direnişine karşın, çok hızlı bir gelişme gösterdi. Bu arada İngiltere Parlamentosunda yapılan eleştirilere dayanamayan Chamberlain hükümeti istifa etti. Chamberlain'ın yerine gene Muhafazakar Parti'den Churchill Başbakan oldu ve hemen büyük partileri içine alan bir koalisyon hükümeti kurdu. Fransa'da da Daladier, daha önce istifa etmek zorunda kalmış ve yerine Reynaud geçmişti. Reynaud ve Churchill'in ikisi de, yerlerini aldıkları eski başbakanlara göre daha zorlu, kararlı ve başarılı

birer mücadele yürütebilecek insanlar olarak tanınıyorlardı. Özellikle Churchill, o da Muhafazakar Parti'den olmasına karşın, Chamberlain'ın Hitler'i yatıştırmaya çalışan politikasına yıllardır karşı çıkmış, Hitler'i durdurmak için silahlanarak daha güçlü olmaktan başka bir yol olmadığını, ödün vererek onu daha fazla güçlendirmenin çok yanlış olduğunu hep iddia etmişti. Ancak demokrasilerde barış zamanında, savaş taraflısı görünen sözler genellikle taraftar toplamadığı için ciddiye alınmamıştı. Şimdi tehlike kapıya gelince; umutlar İngiltere'de Churchill'e, Fransa'da Reynaud'ya bağlanıyordu. Fakat iki demokrasinin bu kritik anlarındaki davranışları arasında çok önemli bir fark vardı. Bunu her ikisinin meclislerinde hükümet değişikliğinin nasıl onaylandığına bakarak açıkça görebiliriz. Fransız Ulusal Meclisi'nde mart sonunda yapılan güven oylamasında Reynaud bir oy farkla kazanıyor. 268 lehteki oya karşılık, 156 aleyhte, 111 de çekimser oy verilmiştir. Eski Başbakan Daladier'nin partisinden 11 kişinin yeni kabinede bakan olmasına karşın, bu parti milletvekillerinin ancak 33'ü lehte, 10'u aleyhte, 70'i de çekimser oy veriyorlar. Kendi küçük partisinden bile çoğunluk oyu alamıyor. Bu oylamanın sonucunda kurulan hükümetin arkasında nasıl bir Meclis desteği bulacağı açıktır. Hatta oylamadan sonra Daladier'nin partisinin Meclis Grubu Başkanı Reynaud'ya: "İstifa etmek zorundasın." diye bağırıyor. O da: "Eğer başka birisi hükümet kurabilecek olsa hemen istifa ederdim. " diye yanıt veriyor.[26]

Buna karşılık, İngiltere'de Mayıs'ta Chamberlain'ın istifasından sonra Churchill Başbakanlığa atanınca, hemen Parlamentoda en uçlardaki sağ ve sol dışında bütün grupları içine alan bir ulusal koalisyon hükümeti kuruyor ve meclisten hemen hemen oybirliğiyle güven alıyor. Sonra da, bütün ulusun arkasında olduğunu bilerek, arada karşılaştığı yenilgilere hiç aldırmadan, savaşı zafere kadar götürüyor. Reynaud ise ilk büyük yenilgi karşısında teslim olmayı öneren muhaliflerine boyun eğmek zorunda kalıyor. Churchill'in başbakan olarak halka verdiği ilk demecinde söylediği şu sözler tarihe geçti: " Bugün size kan, gözyaşı ve alın terinden başka bir şey vaat edemem ama bunları göze alırsak sonunda zafer bizim olacaktır." İki parlamentonun aynı tehlike karşısındaki çok farklı davranışları ve bu davranışlarla vardıkları sonuçlardan her demokrasi ders almalıdır diye düşünüyorum.

---

[26] *The Collapse of the Third Republic*, William L. Shirer, William Heinemann, Secker-Warburg, London, 1970.

Hitler'in Hesaplarını Bozan Çekilme

Belçika'da Alman taaruzu devam ederken Reynaud, Başkomutan Gamelin'i görevden aldı. Onun yerine General Weygand'ı atadı. Ama durum değişmedi. Almanların ilerleyişi ve müttefiklerin çekilmesi devam etti. 28 Mayısta Belçika Kralı Leopold, Almanlarla ayrı bir mütareke imzaladı ve ordusu teslim oldu. Bu arada İngiliz ordusunun tümü Alman orduları ile Manş Denizi arasında sıkıştı. Dünkerk (Dunkerque) Limanı yöresine kadar çekildikten sonra buradan gemilerle İngiltere'ye geçmeye başladılar. 26 Mayıs-1 Haziran arasında yürütülen bu boşaltma işlemi Almanların kara ve hava saldırılarından fazla etkilenmeden büyük başarı ile yürütüldü. İngiltere'den yola çıkan irili ufaklı her çeşit teknenin ve sivil kaptanlarının, tayfalarının yardımıyla üç yüz otuz sekiz bin asker Dünkerk'ten İngiltere'ye geçebildi. Bunların yüz yirmi bin kadarı da Fransız askeri idi.

Dünkerk'ten bu kadar büyük bir ordunun sağ çekilebilmesine fırsat veren başka bir etken daha olduğu sonradan öğrenildi. Hitler, bilinmeyen bir nedenle, Dünkerk'e hücuma hazır olan Alman birliklerini üç gün durdurmuş. Neden sonra Alman Genel Kurmayı Hitler'i ikna etmiş ve hücuma devam etmişler.

Şöyle veya böyle, bu kadar büyük bir ordunun kaçınılmaz görünen bir felaketten kendi iradesi ile kurtulması büyük bir başarı idi. Bir yıldır Alman orduları sınırlarını geçtikleri her ülkede karşılarına çıkan orduları ya imha etmişler, ya da teslim almışlardı. İlk defa Dünkerk'te 340.000 kişilik bir İngiliz-Fransız ortak gücü Almanların planını suya düşürmüştü. Bu açıdan Dünkerk çekilmesi kamuoyumuzu ferahlatan bir başarı gibi görüldü.

Çekilmeden sonra Avam Kamarası'nda konuşan Churchill'in sözlerini radyodan dinleyen Süreyya Anderiman'ın babama anlattığını hatırlıyorum: "Günlerdir hep başarısızlık ve felaket haberleri verdikten sonra ilk defa Avam Kamarası'na bir başarımızı müjdelediğim için sevinçliyim. Çünkü Fransa'ya gönderdiğimiz ordumuz ve onlarla birlikte önemli bir Fransız gücü tümüyle imha edilmek tehlikesinden kurtulmuştur ve bu başarı çok zor doğa koşullarında, sürekli düşman ateşi altında gerçekleştirilmiştir." dedikten sonra Churchill devam etmişti: "Ama başarımızı abartmayalım. Savaş, geri çekilmelerle kazanılmaz."

Artık savaş alanı tamamen Fransa'ya geçmişti. Alman orduları, yıllardır hazırlanmış olan Maginot hattının bulunduğu bölgeyi arkada bırakarak, Belçika üzerinden Fransa'ya girmişlerdi. General Weygand'ın Alman ilerleyişine karşı Somme-Aisne nehirleri boyunca savunma yapacağı haber veriliyordu.

O günlerde ağabeyimle ben Gazi Lisesi'nde, ortakokul ve lise bitirme sınavlarına giriyorduk. Sofrada konuşulurken babam: "Siz sınavlarınızı veriyorsunuz. Bakalım General Weygand da sınavını verebilecek mi?" demişti. Veremedi! Haziran'ın ilk haftasında başlayan Alman taarruzu, üstün tank ve hava gücü ile savunma hattını bir iki gün içinde yardı. Birinci Dünya Savaşı'nda benzer bir yarma hareketinde Paris'i kurtarmış olan Marne muharebesi gibi bir direniş bu kez görülmedi. Alman birlikleri birkaç gün sonra, açık şehir ilan edilmiş ve savunması yapılmayan Paris'e girdiler. Kısa bir süre sonra da Mareşal Petain başkanlığında kurulan yeni Fransız hükümeti Almanya ile mütareke imzaladı. Hitler'in masaya getirdiği bütün koşulları kabul ederek savaştan çekildi. Yalnız o zaman Savunma Bakanlığı müsteşarı görevini yapan ve son çarpışmalarda da kendi isteği ile bir tank birliğine başarı ile komuta etmiş olan General de Gaulle yenilgiyi ve teslim olmayı kabul etmedi. İngiltere'ye geçti ve orada tek başına, Fransız direniş hareketini örgütlemeye başladı. BBC'den yaptığı ilk konuşmasında dünyaya hitap ederken söylediği: "Fransa bir muharebe kaybetti, ama savaşı kaybetmedi." sözü sonradan hep hatırlandı.

General de Gaulle'ün o günlerde ne kadar yalnız bir insan olarak mücadele ettiğini gösteren bir kanıtı yeni öğrendim. BBC'de yaptığı bu ünlü konuşmasının bir kopyasını BBC yönetimi bir türlü bulamamış. Ya o zaman kayda alınmamış, ya da değer verilmediği için saklanmamış.

Fransa savaşının kaybedildiği günlerde bizim için çok önemli bir gelişme oldu. İtalya, 10 Haziranda, herhalde yakın olduğunu sandığı zaferden pay kapabilmek için, Fransa'ya ve İngiltere'ye savaş ilan etti. Mussolini'nin bu fırsatçı davranışını ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt, daha Amerika'nın savaşa girmediği o günlerde, şöyle nitelendirmişti: "Bir süredir hançer tutan el, onu 10 Haziran'da komşusunun sırtına sapladı."

İtalya'nın Fransa'ya karşı savaşa girmesi, üçlü savunma antlaşmamızın bir maddesine göre, bizim de Fransa'nın yardımına koşmak için Savaşa girmemizi gerektiriyordu. Fransız ve İngiliz büyükelçileri 11 Haziran'da Menemencioğlu'nu ziyaret ederek, Türkiye'nin savaşa girmesini istediler. Fransa'nın kendisi savaştan çıkmak üzere iken biz bu savaşa girecek miydik? Bir iki gün böyle bir kaygı yaşandı ama çok sürmedi. Hükümet, üçlü savunma antlaşmasının iki numaralı protokolündeki hükmü hatırladı. Buna göre, antlaşmanın hiç bir yükümlülüğü bizi Sovyetler Birliği'ne karşı tavır almak diye yorumlanabilecek bir davranışa götüremezdi. Oysa ki şimdi Sovyetler Birliği, Almanya ve İtalya ile birlikte hareket ediyordu. İtalya'ya savaş açmak bu nedenle Sovyetler Birliği'ne de karşı bir davranış olacaktı. Hükümet 14 Haziran'da bu yolda

bir açıklama yaptı ve Türkiye'nin savaş-dışı durumunun devam ettiğini bildirdi. Babam sofrada bu konuyu arkadaşlarına anlatırken, "savaşa girecek miyiz diye düşünürken bir de baktık, antlaşmanın protokolünde bir madde var; savaşa girmemizi engelliyor. Mesele kalmadı." der ve gülerdi.

Durum Vahim Fakat Umutsuz Değil

Batı Avrupa'da Alman saldırısı başladıktan sonra Fransız liderlerin olayları değerlendirirken kullandıkları bir açıklama şekli o zaman çok göze batmış ve alay konusu olmuştu. Savaştan sonra bir daha kullanıldığını da görmedim. İlk Alman taaruzları karşısında çekilmeler başlayınca, "durum elverişsiz, fakat ciddi değil" demişlerdi. Sonra: "Durum ciddi, fakat vahim değil." dediler. Daha sonra taarruzlar devam ederek Fransa içine girilince: "Durum vahim, fakat umutsuz değil." haline gelindi. En sonda da "durum umutsuz, mütareke istiyoruz"a varıldı. Alay olsun diye biz de kendi aramızdaki maçlarda oyunu kaybederken, bu nitelendirme şeklini kullanırdık.

Dağınıklık ve kararsızlık içinde çırpınan bazı Fransız siyasetçilerinin alay konusu olan bu yaklaşımlarına karşılık, Churchill'in zorlukları ve tehlikeleri saklamayan gerçekçi ama çok kararlı konuşmaları ilk günlerden itibaren maneviyatları yükselten bir etki yapmaya başlamıştı. Daha Fransa savaşı bitmemişken, Avam Kamarası'ndaki bir açıklamasında İngilizleri önlerindeki muharebeye hazırlayabilmek için kullandığı bir cümle hiç unutulmadı: "Çetin görevlerimize öyle sarılalım ve öyle bir davranış gösterelim ki, Britanya İmparatorluğu ve Topluluğu bin yıl yaşasa, insanlar bizim için her zaman, o günler, onların en yüce saatleriydi desinler." "En yüce saat" (finest hour) deyimini Churchill o gün icat etmişti ve bununla istediği istisnai etkiyi de elde etmişti.

O günlerde kamuoyunda büyük üzüntü uyandıran bir olay yaşandı. Mütareke koşullarına göre Fransız donanmasının Almanların eline geçme olasılığı doğmuştu. Bunu önlemek için Churchill'in kesin emriyle, İngiliz donanması, Fransız donanmasının Cezayir'de bir limanda demirli bulunan başlıca savaş gemilerini topa tutarak batırdı. Hep resimlerini gördüğümüz o güzel, güçlü kruvazörlerin, muhriplerin böyle savaşa giremeden oldukları yerde batırılmaları, birçok Fransız denizcinin de müttefiklerinin ateşi ile hayatlarını kaybetmeleri hepimizi çok üzmüştü. O kadar ki, toplumun duygusal davranışlarının ne çabuk değiştiğine şaşmıştım. Gemilerinin batırılmasına şimdi çok üzüldüğümüz bu donanma, çok değil, yirmi beş yıl önce Çanakkale'de babalarımızın, amcalarımızın koruduğu siperleri topa tutmuştu. Daha yakın zamanda Hatay

konusu adaletli çözüme bağlanmadan önce de Fransız donanması gene karşımızda bir tavır almıştı. Ama şimdi Fransa ile müttefik olmuştuk ve donanmasının uğradığı kayıplara içtenlikle üzülüyorduk.

1941 kışında ciddi bir rahatsızlık geçirdim. Kızamığın daha ağır şekli olan kızıl hastalığına yakalandım. Bir aya yakın yataktan çıkamadığımı hatırlıyorum. Babam her gün uğrar, hatırımı sorardı. Ateşimin yüksek olduğu günlerde annem yanımdan ayrılmadı. Nekahet döneminde odaya bir radyo getirmişlerdi; oradan Fransızca dünya haberlerini dinlerdim. Bir gün babam uğradığında radyoda neler dinliyorsun diye sormuş, ben de anlatmıştım ve sonra da radyo sayesinde Fransızcamın ilerlediğini, derslerde geçmeyen bazı siyaset, ya da propaganda terimlerini öğrendiğimi söylemiştim. Mesela ne gibi demişti, babam. Mesela "espace vitale" (hayat sahası) demiştim. Hitler'in, Mussolini'nin yayılmacı isteklerine gerekçe olmak üzere uydurdukları bir deyimdi bu. Bugünkü toprağımız yetmiyor, ulusumuzun gereğince yaşaması için bize daha çok "hayat sahası" gereklidir diyorlardı. Bu nedenle de radyoda sık sık hayat sahası deyimi geçiyordu. Babam benden ayrıldıktan sonra, yemekteki konuğu Numan Menemencioğlu'na bundan sözetmiş; o da çok gülmüş ve:"Bu deyimi öğrenmese de olurdu." demiş.

O zamanki Uludağ

Hastalığım, okulların ara tatiline rastlamıştı. Ağabeyim bu kış ara tatilinde Uludağ'a kayak yapmaya gitmişti. Bir önceki yıl da beraber gitmiştik. O yıllarda kışın Uludağ'a gitmek, şimdiki gibi parası ya da olanağı olan herkesin yapmak istediği bir şey haline henüz gelmemişti. Ancak kayak yapmasını öğrenmeye çalışan okul gençleri ve öğretmenleri ile kayağı Avrupa'da öğrenmiş ve sevmiş birkaç öğretim üyesi ve iş adamı giderlerdi. Yıllarca da bu kişiler değişmediler. Dağda kalınabilecek iki yer olan Büyük Otel ile kayak evine kadar gitmek, başlı başına bir sorun olduğundan, sırf gezmek; hoşça vakit geçirmek için dağa gelmek isteyenleri durduran önemli engeldi. Çünkü otomobil yolu kışın otel bölgesine kadar açık tutulamıyordu. Kirazlı Yayla, ya da daha aşağıda Karabelen denilen yerlere kadar otomobille gelip, önce yürüyerek, daha sonra, yolun en büyük bölümünde, kayakla dağ yokuşunu çıkmak gerekiyordu. Bu yolu yürümek dört beş saat sürerdi. Otele ya da kayak evine varıp geceledikten sonra ertesi sabah kayak yapmak için çıktığımızda şimdiki gibi bizi tepelerin üzerine çıkaracak ski-lift gibi araçlar olmadığı için zamanımızın büyük bölümü gene tepeye tırmanmakla geçerdi. On beş yirmi dakika uğraşarak tepenin üstüne çıkar; sonra yarım dakika içinde aşağı iner; ya da yarı yolda düşerdik.

Sömestr tatilinde dağa gittiğimizde, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nün, Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün, İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi'nin öğrencileri ve öğretmenlerini orada bulur, beraber kayardık. Eski başöğretmenimiz Rasim Akın bizimle beraber gelir, bize yardım ederdi. Bu gruplar dışında İstanbul'dan gelen tek tük meraklılar da olurdu. Örneğin biri, tanınmış iş adamı Rıza Derviş idi. Kayaktan dönüşte akşamları bazen kendisiyle satranç oynardım. Başka bir kayak meraklısı İstanbul Üniversitesi profesörlerinden tarihçi ve Türkolog Zeki Velidi Togan idi.

Ben evde yatarken ağabeyim Uludağ'dan Ankara'ya döndü ve bana uğradı. Orada herkesin beni sorduğunu söyledi. Bu söz bana bir iltifat gibi gelmiş ve hoşuma gitmişti. Oysa ki, daha önceki yıl ikimizi beraber görenlerin bu yıl yalnız birimizi görünce öteki nerede diye sormaları doğal bir tepki idi. Ama insan, kendisi söz konusu olunca hiç bir yaşta böyle makul düşünmüyor. Doğal bir tepkiyi özellikle yapılmış bir iltifat diye kabul ediyor.

VII.
Ateş Çemberi İçinde Yetişme Yılları

Fransa savaşı Almanların zaferi ile bittikten sonra İngiltere savaşı başladı. Bu arada Hitler, İngiltere ile barış yapmak için bir girişimde bulundu. Ama Churchill kabul etmedi. Başbakan olduğundan beri her fırsatta İngiltere'ye *"zafere kadar savaş"* iradesini aşılamaya çalışıyor, birbirinden etkili konuşmalarla herkesin maneviyatını yükseltiyordu. Barış umudunun suya düştüğünü gören Hitler'in İngiltere'ye hücum kararını ilan etmesi üzerine yaptığı bir konuşmada:

"Hitler'i ve askerlerini burada, adamızda bekliyoruz. Ama bizimle beraber Manş denizindeki balıklar da bekliyorlar." demişti. Gene başka bir ünlü nutkunda kararlılığını şöyle ifade etmişti: *"Bizi istilaya gelecek Almanlarla havada çarpışacağız, denizde çarpışacağız, plajlarda çarpışacağız, karada çarpışacağız; sokaklarda çarpışacağız, asla teslim olmayacağız."*

Dünkerk'ten ordusunun büyük bölümünü geri getirmiş olan ve Manş Denizi'ni de üstün donanmasıyla kontrol eden bir İngiltere'ye derhal çıkarma yapmayı Hitler göze alamadı. Önce İngiliz hava kuvvetlerini etkisiz hale getirmek istedi. İngiltere üzerinde hava muharebesi bu maksatla başladı.

İngiltere Muharebesi

Böyle geniş ölçüde tarihte ilk defa görülen hava muharebesi, en çok Londra ve civarı olmak üzere Britanya adalarının tanınmış şehirleri üzerinde, yerleşim merkezlerine bomba yağdıran Alman bombardıman uçakları ve onları koruyan Alman avcı uçakları ile İngiliz avcı uçakları arasında yapıldı. Aylar boyunca, havada vuruşan genç pilotlarla birlikte, şehirlerde yaşayan halk da

cephede imiş gibi bu kıyasıya savaşa katıldı. Her gün gazetelerde İngiliz ve Alman genel kurmaylarının resmi tebliğleri yayınlanır; her iki taraf bir gün önceki hava savaşında karşı tarafın daha çok uçağının düştüğünü iddia ederdi. Biz, doğal olarak, müttefikimiz İngiltere'nin resmi tebliğlerine inanırdık. Zaman geçtikçe gerçeğin de böyle olduğu, İngiliz tebliğlerinin daha doğru söyledikleri meydana çıktı.

Başlangıçta Alman hava hücumları daha çok Manş Denizi kıyılarındaki limanlara ve hava meydanlarına yönelikti. Haziran ve temmuz aylarında muharebe içeriye doğru kaydı. Ağustos başlarında Almanlar bin beş yüze yakın uçakla İngilizlerin hava alanlarını ve radar istasyonlarını bombalamaya başladılar. Bütün bu hücumları İngiliz avcı uçakları karşılıyor, sürekli çarpışmalar oluyordu ve Alman filoları daha çok uçak kaybediyorlardı. Eylül başında bir gün İngiliz bombardıman uçakları beklenmedik bir şekilde Berlin'i bombaladılar. Gerçi bu simgesel bir hareketti. Berlin'i bombalayabileceklerini gösteriyorlardı. Alman hava kuvvetlerinin yaratıcısı ve ünlü komutanı Mareşal Göring, savaş başlarken, düşmanların hiçbir zaman Berlin'i bombalayamayacaklarını iddia etmişti. Şimdi yalancı çıkıyordu. Belki yalancı çıkmanın tepkisiyle, belki başka taktik nedenlerle, İngilizlerin bu akınından sonra Hitler, uçaklarının doğrudan doğruya şehirleri bombalamalarını emretti. Bundan sonra Londra, Coventry ve Liverpool gibi şehirler aylarca bombardıman edildi. "Blitz" harekâtı diye anılan bu saldırıda tanınmış İngiliz şehirleri büyük hasarlara uğradılar. Coventy şehri hemen tamamen harap oldu. O kadar ki "Coventryleşmek" deyimi, bir şehrin hava bombardımanı ile tamamen harap olmasını ifade eden bir terim haline geldi. Ama bütün bu insafsız tahribat İngiliz savunmasının gücünü ve direnme iradesini ortadan kaldıramadı.

Kendileri de bir hayli kayıp verdiler ama İngiliz uçakları sonunda çok daha fazla Alman bombardıman ve avcı uçağını düşürdüler. Hitler, yıllardır hazırlamış olduğu o muazzam Alman hava gücünün, İngiltere üzerinde böyle kayıplar vererek savaşa devam edemeyeceğini gördü. Alman akınları yavaş yavaş şiddetini kaybetti. İngiltere muharebesini İngilizler kazanmıştı. Ağustos ortalarında savaşı İngiliz havacılarının kazanacakları belli olmaya başlarken, Churchill, yaptığı bir konuşmada, genç pilotlara ulusunun minnettarlığını şu unutulmaz sözlerle ifade etmişti:

"İnsanlığın bütün savaş tarihi boyunca, hiçbir zaman, bu kadar çok insan, bu kadar az kişiye bu kadar çok şey borçlu olmamıştır."

Bilim ve Teknolojinin Savaşa Katkısı

İngiliz halkının ve havacılarının kahramanca direnmesi ile Alman saldırılarının sonuçsuz kalması kamuoyumuzda ve basınımızda büyük bir hayranlık uyandırmıştı. Yavaş yavaş öğrendik ki, bu başarıda önemli bir pay da İngiliz bilim ve teknolojisine düşüyordu. O zaman Britanya adalarını savunan ve resimleri sık sık gazetelerimizde görülen avcı uçakları, "Hurricane" ve "Spitfire" tipi uçaklar İngiliz yapısı idi. Her iki tip, ama özellikle "Spitfire" uçakları, Alman rakiplerinden açıkça üstündüler. Sonra, bu hava muharebesine girerken İngiliz savunması, düşman uçaklarının yaklaştığını çok uzaklardan görerek önceden haber veren bir erken uyan sistemine sahip olmuştu. Radar[27] adıyla ün kazanan ve elektromanyetik dalgaların uçaklardan yansıyıp geri gelmesiyle çalışan bu sistemi, ilk önce İngiliz bilim adamları kullanılabilir hale getirdiler. 1930'lardan beri bütün gelişmiş batı ülkelerinde bu yolda çalışmalar yapılıyordu. Ama yarışı İngilizler kazandı. Daha savaşın ilk günlerinden başlayarak, İngiliz Savunma Bakanlığı kıyılar boyunca bir kaç yere radar istasyonu yerleştirebilmişti. Bu sayede Alman uçaklarının nereye, ne zaman geleceğini önceden öğrenip, kendi avcı uçaklarını ve savunma örgütlerini harekete geçire biliyorlardı. Lisede okuduğumuz mantık ders kitabından hatırlarım. Ortaçağda İngiliz düşünürü Francis Bacon, bilginin güç (kudret) olduğunu söylemişti. Yüzyıllar sonra Bacon'un kim bilir kaçıncı kuşak torunları bu sözün doğruluğunu bir kez daha kanıtlamış oldular.

İngilizler, savaş boyunca bilim adamlarını cepheye asker olarak göndermeden, onların bilgilerinden yararlanma yollarını hep aradılar. Bunda belki Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan acı anılar da rol oynadı. o zaman, çok yetenekli genç bir bilim adamı olan ve cepheye gitmeden önce önemli keşifler yapmış olan Moseley'in Çanakkale Savaşı'nda ölmesi uzun süren tepkiler uyandırmıştı. Sanki bu defa böyle bir şey olmasın diye uğraştılar ve başarılı da oldular. Harekât araştırmaları alanı, İngiltere'nin savunmasında böyle ortaya çıktı. Radar istasyonları ile birlikte uçak savarlar ve avcı uçaklarından meydana gelen savunma sisteminin en etkili şekilde çalışması şarttı; ama bunun nasıl gerçekleştirileceği belli değildi. Çünkü oldukça karmaşık bir sorun oluşturuyordu. Bu sorunu çözmek için bilim adamlarından yararlanmak akla geldi. Belki matematik modeller kullanılarak sorunun çözümüne katkı yapılabilirdi. Bu amaçla çeşitli bilim dallarından uzmanların bir araya getirilmesi ve bu

---

[27] Radio detecting and ranging (radyo dalgalarıyla algılama ve uzaklık ölçme) kelimelerinin baş harflerinden oluşmuş terim.

bilim adamlarının hava kuvvetleri uzmanlarından bütün bilgiyi aldıktan sonra çalışmaları kısa zamanda olumlu sonuç verdi. Savunma sisteminin başarısı arttı. Bunun üzerine 1940'larda İngiltere'de savaşın çeşitli hedeflerine varmak için kullanılan yöntemlerin verimini, etkinliğini artırmak için araştırma yapacak bilim adamları gruplan kuruldu. Örneğin Alman denizaltılarına karşı yürütülen mücadelede bu çalışmalar hemen olumlu etkilerini gösterdiler. 1942'den itibaren Amerikan Silahlı Kuvvetlerinde de benzer bilim adamı grupları faaliyete geçtiler. Savaş içinde yapılan bu çalışmalara *"Harekât Araştırmaları"* adı verilmişti. Savaştan sonra sanayide, tarımda, her türlü üretim ve tüketim alanında uygulama olanağı bulan bu araştırmalar yeni bir uygulamalı bilim dalı ortaya çıkardı. Bugün *Yöneylem Araştırmaları* adıyla üniversitelerimizde de bu bilim dalı okutulmaktadır.

Savaş içinde İngiliz biliminin bir başka önemli katkısını daha gördük. Kuzey Afrika'da cepheleri gezerken, Churchill'in zatürreye yakalandığı, ileri yaşta tehlikeli olabilecek bir durumdan yeni bir ilaç sayesinde kurtulduğu duyuldu. Penisilin adı verilen bu ilacın antibiyotik özelliği olduğunu; bakterileri öldürmediğini ama çoğalmalarını durdurduğunu öğrendik. Alexander Fleming çok daha önce, 1928'lerde yaptığı temel bakteriyoloji araştırmalarında antibiyotik özelliğini bulmuştu. Başka araştırıcılar, Florey ve Chaikin, bu özellikten yararlanan ilacı, penisilini ortaya çıkardılar. İkinci Dünya Savaşı'nda ve daha sonra sayısız insanın hayatı penisilin sayesinde kurtuldu.

Kuşkusuz Alman tarafı da savaşa hazırlanırken ve savaş boyunca bilim ve teknolojinin yeni buluşlarından yararlandı. Örneğin savaş başında ortaya çıkan bir Alman uçağı olan Stuka'dan basında çok söz edildi. Almanca " Sturzkampfflugzeug" (Pike bombardıman uçağı) kelimesinin kısaltılmış şekli olan Stuka adıyla tanınan bu uçak aslında bir Amerikan tasarımıydı. Alman uçak endüstrisi savaştan önce bu tasarımı geliştirmişti. Alttan tek kanatlı, tek motorlu ve pike uçuş için frenleri olan bu uçaklar yerdeki hedefler üzerine hemen düşey doğrultuda yöneliyor; büyük bir gürültü çıkararak yere yaklaşıyor ve bombalarını hedef üzerinde bıraktıktan sonra yatay uçuşa geçip tekrar yükselebiliyordu. Hedefine doğru kulakları sağır eden bir ses çıkararak inmesi özellikle sivil halkı, ya da eğitimi yeterli olmayan birlikleri korkutuyor, şaşırtıyor, bir panik havası yaratıyordu... Almanların, Polonya'da ve Batı Avrupa'daki istila hareketlerinin kısa zamanda başarıya ulaşmasında tanklarla birlikte bu Stuka'lar önemli rol oynadılar. Ama sonraları daha hızlı ve çevik hareket eden İngiliz avcı uçaklarına karşı Stuka'lar dayanamadılar ve isimleri duyulmaz oldu.

Gene savaşın ilk yıllarında çok adı duyulan bir Alman icadı mıknatıslı mayınlardı. Civardan geçen gemilerin manyetik alanının etkisiyle patlayan bu mayınlar, başlangıçta müttefik gemilerine çok kayıp verdirdiler. Sonunda nasıl patladıkları anlaşılınca çare de bulundu. Gemilere, manyetik alanın uzaktaki etkisini engelleyecek elektronik sistemler yerleştirildi.

Bir tarafta Stuka'lar, mıknatıslı mayınlar; öbür tarafta radar, penisilin, en çok adı duyulan yeni icatlardı. Ancak muhakkak ki her iki taraf da, çağdaş bilim ve teknolojinin en ileri düzeyinden yararlanıyorlar, bilmediğimiz birçok yeni buluşu kendi hesaplarına kullanıyorlardı. Zaman zaman basında gizli silahlardan söz edildiği de duyulurdu. Bu, cephelerde zor duruma düşen tarafın maneviyatını sağlam tutmak için başvurduğu bir propaganda şekli idi. Örneğin, 1940'da Almanlar Fransa'yı savaş dışı bırakıp İngiltere'ye hücum etmeye hazırlandıkları sırada, İngiliz gazetelerinde böyle bir gizli silahın varlığı duyurulmuştu. Yazdıklarına göre, bu o kadar güçlü bir silah imiş ki, bir kullanılırsa birçok ordu ile beraber birçok şehri yok edebilirmiş. Ancak bu arada Avrupa'yı da büyük ölçüde tahrip edeceği için Churchill, bilinen silahlarla İngiltere'yi koruma olanağı var oldukça bu silahın kullanılmasına izin vermiyormuş! Daha sonra, Almanların da bir takım güçlü, gizli silahları olduğu ve zamanı gelince kullanılacağı haberleri bu defa Alman basınında çıkmaya başladı.

Bu konuların konuşulduğu bir gün sofrada babamın Şükrü Saraçoğlu'na şöyle bir şey söylediğini hatırlıyorum: "Kulağında kalsın diye söyleyeyim, demişti, bugün savaşan tarafların bilimsel ve teknolojik düzeyleri öyledir ki, bir taraf yeni buluşa dayanan bir silah ortaya çıkarırsa, öteki taraf da kısa bir süre sonra bu silahı yapabilecek olanaklara sahip olur."

Babam herhalde bu sözleriyle gizli silah tehditlerinin bir propaganda aracından başka bir şey olmadığı uyarısını yapmak istiyor ve bilinmeyen silahlarla stratejik durumun değişmeyeceğine inandığını belirtiyordu. Öte yandan, Mihver devletleriyle Müttefiklerin bilimsel düzeylerinin fazla farklı olmadığı ve bir tarafın ortaya çıkaracağı bir yeni silaha bir süre sonra öteki tarafın da sahip olacağı fikri doğru idi. Yalnız, gerçekleştirilmesi için büyük yatırımlara gereksinme duyulan buluşlar söz konusu olunca, bu süre uzayabilirdi ve bu uzun süre boyunca da bir taraf o konuda daha üstün durumda olabilirdi. Nitekim iki önemli alanda böyle bir gelişme yaşandı. Jet ve roket teknolojisinde Almanya savaşın son yıllarında öncülük yaptı. Nükleer bomba yapımı yarışını ise Müttefikler kazandılar.

Savaşın son döneminde Ardennes'lerde yaptıkları büyük karşı taarruzda Almanlar ilk kez jet uçakları kullandılar. Gene savaşın son yılında Almanlar, yeni icatları V-1, V-2 füzeleri ile Londra'yı bombaladılar. 13 Haziran 1944'te

Londra'ya düşen ilk V-l füzesi, basında önce pilotsuz uçak diye nitelendirildi. Bu dönemde Almanlar, kendilerini savunmaya çekmiş olduklarından, İngiltere üzerine uçak filoları gönderecek halleri kalmamıştı. Tersine, yüzlerce İngiliz ve Amerikan uçağı, her gece Alman şehirlerini bombardıman ediyordu. Bu akınlara yanıt olarak "Vcrgeltungswaffe" (intikam silahı) kelimesinin baş harfiyle nitelenen isimlerle V-l, V-2 füzeleri ortaya çıktılar. Ama savaşın gidişi üzerinde önemli bir etkileri olmadı.

V-l aslında füze değil, yerden mancınıkla havaya fırlatılan, ya da bir uçaktan atılan ve sonra kendi ram-jet motoruyla yoluna devam eden bir robot bombaydı. Hızı fazla olmadığı, saatte 600 km'yi geçmediği için, İngiliz avcı uçakları, bu V-l'leri bazen düşürebiliyorlardı. İlk defa 8 Eylül 1944'de Londra'ya atılan V-2 bombası ise, roket motoruyla çalışan bir balistik füzenin ilk örneğiydi ve çok önemli bir icad olduğu daha sonra meydana çıkacaktı. Ses hızını aşan bir hızla giden bu füzeler, Hollanda kıyılarındaki üslerden atılıyor ve bir tona yakın patlayıcı madde taşıyabiliyorlardı. 8 Eylül 1944 ile müttefiklerin Hollanda'daki üslere ulaştıkları Mart 1945 arasında İngiltere'ye 1300'den fazla V-2 roketinin fırlatıldığı ve bir hayli hasar verdirdikleri biliniyor. O günlerde bana İngilizce dersleri veren Miss Keenan'a, V bombalarının etkisini sormuştum. "V-l füzeleri öteki uçaklar gibi; onlara karşı korunabiliyoruz. Ama V-2'ler korkunç, birdenbire patlıyorlar." diye yanıt vermişti.

Almanların roket teknolojisindeki öncülüğü, savaştan önce başlatılmış çalışmaların savaş boyunca devam ettirilmesine ve bu arada Vernher von Braun gibi yaratıcı bir makina mühendisinden yararlanmalarına dayanıyordu. Uzaya çıkmak ya da kıtalar arası balistik füzeler yapmak maksadıyla ABD'de ve Sovyetler Birliği'nde öncü çalışmalar savaştan önce başlamıştı. Modern roket teknolojisinin yaratıcısı olarak bilinen Amerikalı Fizik Profesörü R.H. Goddard, daha 1914'de ilk sıvı yakıtlı roket motorunun patentini almış, 1926'da ilk roketini fırlatmıştı. 1935'te ses üstü hızla uçan ilk sıvı yakıtlı roketi geliştirmişti. İkinci Dünya Savaşı'nda Goddard ABD Deniz Kuvvetleri hesabına jet motorları üzerinde çalıştı. Roketlerle ilgisi de devam etti. Ancak büyük bir roket programı düzenlenmedi ve Goddard 1945'de öldü. Sovyetler Birliği'nde ise Tsiolkowski adında bir bilim adamı çok daha önceleri, 1897'de uzay uçuşunun matematik teorisi ile ilgilenmiş ve bir roketin çıkabileceği en büyük yükseklikle roketin ilk ve son kitlesi arasındaki bağıntıyı bulmuştu. 1930'larda Moskova Yüksek Teknik Okulunda Havacılık Mühendisliği öğrenimi görmüş S.P. Korolyov, Tsendar ile birlikte Moskova Tepkili Araştırmalar Grubu'nu kurmuş, 1933'de ilk sıvı yakıtlı roketi fırlatmışlardı. Bu hazırlığa karşın savaş boyunca Sovyetler Birliği'nde de roket geliştirme çalışmalarına ara verilmişti.

Von Braun, çocukluğundan beri uzay seyahatine merak sarmış ve bütün öğrenimini, sonra da hayatını bu amaca yöneltmişti. Berlin Teknoloji Enstitüsü'nde öğrenci iken, roket araştırmalarının öncüsü olan Hermann Oberth'in denemelerine yardımcı olarak katılmış, 1934de Berlin Üniversitesi'nde doktora derecesini "Roket motorları üzerinde kuramsal ve deneysel araştırmalar" konulu bir tezle almış ve ondan sonra önce roketçiler derneğinde özel olarak, Hitler iktidara geldikten sonra ise ordunun ilgili dairesinde Dornberger'in ekibi içinde görevli olarak roket araştırmaları yapmıştı. Bu araştırmaları yürütürken esas amacının uzaya gitmek olduğunu da saklamıyordu. Hatta bu yüzden savaşın sonunda Naziler tarafından güvenilmeyen bir insan haline gelmişti. Ama von Braun'un uzaya gitmeyi düşünerek geliştirdiği sıvı oksijen ve alkol karışımı yakıtlı roket motoru önce V-2 füzelerini uçurdu ve İngiltere'de pek çok tahribata ve insan kaybına neden oldu. Bugün, uzay yolculuğu başarısının nelere mal olduğu anlatılırken genellikle İngiltere'nin V-2 füzeleriyle verdiği kayıplar unutuluyor. Bence, bu insanları da, farkında olmadan uzay seyahatinin yolunu açan kurbanlar ya da kahramanlar olarak düşünmek yanlış olmaz.

Savaşın sonunda von Braun, yüz kişiyi bulan bütün ekibiyle birlikte Amerikan ordusuna teslim oldu. Gerek Amerikalılar, gerek Ruslar, Almanya'yı işgal ettiklerinde kullanılmamış birçok V-2 füzesini de ellerine geçirdiler ve roket teknolojisinde ne kadar ileri bir düzeye varılmış olduğunu gördüler. Almanya'dan Sovyetler Birliği'ne ve Amerika'ya giden ekipler bu bilgileri o ülkelere götürdüler ve her iki ülkede roket teknolojisi farklı hızlarla ilerlemeye devam etti. Von Braun'un ekibi, New Mexico'da White Sands'de, Amerikan ordusuna bağlı bir üste çalışmaya başladı. Bir süre V-2 füzeleri ile atmosfer üstü araştırmalar yaptılar. Von Braun'a önceleri tam sorumluluk verilmediği görülüyor. 1952'den itibaren durum değişmeye başladı. Von Braun, Alabama Huntsville'deki merkezde Amerikan ordusunun balistik silah programının önce teknik yöneticisi sonra başkanı oldu. Burada yeni ve güçlü füzeler geliştirdi. Daha önce başka ekiplerce başlatılmış olan Amerikan Uydu Programında birçok aksilikler meydana çıkınca ve bu arada 4 Ekim 1957'de Sovyetler Birliği, *Sputnik-1* adını verdikleri ilk uyduyu uzaya fırlatınca von Braun'a tam yetki verildi. 31 Ocak 1958'de von Braun'un ekibi, Explorer adındaki ilk Amerikan uydusunu dünya etrafındaki bir yörüngeye yerleştirdiler. Von Braun'un uzay yolculuğu tutkusu, bir dünya savaşının getirdiği bütün karışıklıklara, düşmanlıklara karşın, hatta onlardan da yararlanarak, sonunda amacına ulaşmıştı.

Atom çekirdeklerinin parçalanmasından çıkan büyük enerjiden yararlanarak bir bomba yapılabileceği düşüncesi savaşın başında her iki taraftaki birçok bilim adamının aklına gelmişti. Bu yolda çalışmalara hem Almanya'da, hem A.B.D'de başlandı Fikrin esası, bazı uranyum atomu çekirdeklerinin nötronlar etkisiyle bölünmesinde; enerji ile birlikte yeni nötronların açığa çıkmasına dayanıyordu. Böylece uranyum kitlesinin zincirleme bir süreçle kendiliğinden bütünüyle parçalanarak büyük bir enerjiyi anında açığa çıkarabileceği düşünülüyordu. Uranyum çekirdeğinde böyle bir bölünme olabileceğini daha 1938-1939'da Alman bilim adamları, Hahn, Strassmann, Meitner, Frisch göstermişlerdi. Savaşın ilk yıllarında her iki taraftaki bilim adamları devlet yöneticilerine konunun önemini anlatarak, bir atom bombası yapımı için çalışacak araştırma grupları kurdurdular ve iki taraf arasında açıklanmayan bir yarış başladı. Bu yarışı açık farkla müttefikler kazandılar. Başarıda A.B.D'nin sanayi gücünün üstünlüğü kadar müttefikler safında toplanmış yüksek nitelikli bilim adamları sayısının çokluğu da rol oynadı. Savaştan önce Nazi yönetiminin Almanya'dan, Faşist yönetimin İtalya'dan kaçırdığı, savaş içinde de Alman istilasına uğrayan Batı Avrupa ülkelerinden kaçıp İngiltere'ye, Amerika'ya sığınmış pek çok tanınmış fizikçi, kimyacı, matematikçi ve mühendis ABD'deki çalışmalarda öncü görevler üstlendiler. Hatta çalışmanın başlaması, 1932'de Almanya'dan Amerika'ya göç etmiş olan Einstein'in Roosevelt'e bir mektup yazarak, bir atom bombasının yapılabileceğini haber vermesi ve bu yolda Almanlardan önce davranmanın önemine işaret etmesiyle oldu. Zincirleme reaksiyonun gerçekleştiğini gösteren ilk atom reaktörünü, İtalya'dan 1938'de göç etmiş Enrico Fermi'nin yönetimindeki grup gerçekleştirdi. Amerikalı fizikçi Oppenheimer'in genel yönetmenliğini yaptığı çeşitli grupların çalışmaları sonucunda ortaya çıkan ilk atom bombası 6 Ağustos 1945'te Japonya'da Hiroshima'ya atıldı. Savaştan sonra gerek nükleer enerjinin, gerek roket teknolojisinin barışçı amaçlar için kullanılması insanlığa yeni ufuklar açtı.

ABD'de atom bombası programının nasıl geliştiğini anlatan birçok kitap yazıldı. Ben de, yurt dışında lisansüstü öğrenim ve araştırma yaptığım yıllarda bu programa katılmış birçok bilim adamını tanıma fırsatı buldum. İzlenimlerimi başka bir ciltte anlatacağım. Burada yalnız şuna işaret edeyim. Çalışmaları başlatanlardan biri olan Prof. E.P. Wigner'in anıları,[28] başlangıç dönemini en iyi aydınlatan eserlerden biridir.

---

28) *The Recollections of Eugene P. Wigner, as told to Andrew Szanton,* Plenum Press, New York-London, 1992.

Evdeki Yaşamda Değişiklik
Ağabeyimin Teknik Üniversiteye Girişi

Fransa savaşı sırasında, haziranda, ağabeyimin de, benim de okul bitirme sınavlarını vermekte olduğumuzu söylemiştim. Ağabeyim o yıl haziranda Gazi Lisesini bitirdi ve hiç tereddüt etmeden mühendis olmaya karar verdi. Küçüklüğünden beri aletlerle oynamasını, yeni gördüğü aletleri çalıştırmasını, bozuk bulduklarını tamir etmesini severdi. Büyük bir el becerisi ve çabuk düşünme gücü vardı. Bunları hepimiz bildiğimiz için mühendis olma isteği ailede doğal karşılandı. Baba mesleği askerliği hiç olmazsa birimizin seçmesini sanırım babam, biz küçükken düşünmüştü. Ama sonradan ikimiz de küçük yaşta gözlük takmak zorunda kalınca, askerlik mesleğine girerken bunun bir kusur sayılacağım düşünerek, bu fikrinden vazgeçmişti.

O yıllarda yüksek mühendislik öğrenimi yalnız İstanbul Teknik Üniversitesi'nde, o zamanki adıyla Yüksek Mühendis Mektebi'nde yapılıyordu ve öğrenciler sınavla alınıyordu. Lise mezunlarının girebildiği bu sınavı Yüksek Mühendis Okulu'nun öğretim üyeleri hazırlarlar ve matematik, fizik, kimya konularında oldukça zor sorular, problemler sorarlardı. Ancak zekâsı ve bilgisi ortanın üstünde olan lise mezunları bu sınavı kazanabilirlerdi.

Yaz sonlarına doğru bir gün Florya'da, Deniz Köşkü'nde, babamın sofrasında Yüksek Mühendis okulu Müdürü Tevfik Taylan ile beraber olduğumuzu hatırlıyorum. Rahmetli Taylan, babama ve bize okulun tarihçesini ve bugün vardığı düzeyi anlattı. Bu arada çok ilginç şeyler de söyledi. Okul ilk açıldığında öğrenci bulmakta çok zorlanmışlar. Kimse o zamanlar, askerlikle ilgisi olmayan, sadece mühendis yetiştiren bu okula girmek istemiyormuş. Şimdiki gibi giriş sınavı yapmak şöyle dursun, ortaokul mezunlarından bile isteyenleri almışlar. Gazetelere ilanlar vermişler. Okulun öğrenci yatakhanesi olduğunu, çok güzel manzaralı bir yerde öğretim yaptıklarını anlatarak öğrencileri özendirmeye çalışmışlar. Şimdi ise durum tam tersi. En iyi lise mezunları arasında sıralama yaparak öğrenci alıyorlar.

Ağabeyim, yazın son günlerini sınav hazırlığı için ciddi bir çalışma yaparak geçirdi. Sınavı üçüncü olarak kazandı. Birinci olan Denizli Lisesi mezunu bir genç, Hasan Önal idi. Sonra üniversitede öğretim üyesi olarak kaldı. İkinci olan Yako Yafet, İstanbullu idi. Mezun olduktan sonra ABD'ye doktora yapmaya ve bilim alanında çalışmaya gitti. Orada uzun süre kalarak, katı hal fiziği dalında ismini duyuran araştırmalar yaptı. O yıllarda Yüksek Mühendis Mektebi'ne giren gençlerin bazıları sonradan toplum hayatımızda büyük ün

kazandılar. Süleyman Demirel ve Necmettin Erbakan, ağabeyimin sınıfından bir aşağıdaki sınıfta imişler. Turgut Özal birkaç sınıf sonradır. Bilim, mühendislik, endüstri ve girişimcilik alanlarında büyük başarı kazananlardan bir ikisini daha hatırlıyorum. Örneğin Nimet Özdaş, ağabeyimin sınıfında olup sonradan bilimsel çalışmalarıyla öne çıkan ve önce TÜBİTAK'ın Genel Sekreterliğini, sonra Nato Fen Komitesi'nin Başkanlığını yaparak bilim alanındaki yöneticiliğiyle ün kazanan başka bir İTÜ mezunu. Gene o sınıfta bulunanlardan Turan Onat, Avrupa ve ABD üniversitelerinde yaptığı araştırmalarla ünlü bir mekanik ve uygulamalı matematik profesörü oldu.

Ağabeyimin Yüksek Mühendis Mektebi sınavını kazanması, artık İstanbul'da oturacağı anlamına geliyordu. Okulun yatakhanesinde, sınıf arkadaşları ile beraber kalmaya başladı. Hafta sonları gündüzcü çıkar, amcama ya da halama yemeğe giderdi. Şimdi aklıma geliyor, halamın, Ömer seviyor diye yaptığı bir yemek vardı, biber yemeği. O günlerden sonra bir daha hiç bir yerde bu yemeği görmedim. Oysa ki çok değişik ve lezzetli bir sebze yemeği idi. Bugünkü lokantalara duyururum.

Çankaya Köşkü'ndeki kütüphanede ben artık yalnız çalışıyordum. Bir süre sonra, Matmazel Vuillaume gidince, kız kardeşim de bu kütüphanede çalışmaya başladı. Ben kendi kendime, bir günlük çalışma planı yapmıştım. Ders konuları dışında genellikle Fransızca edebiyat ve felsefe kitapları okumak için belirli saatler ayırmıştım. Bu planı da oldukça titizlikle uyguladım. Okulda arkadaşlarla konuşurken bunun şakasını yapardık. "Efendim, önemli olan, planlı yaşamaktır. Bakın bizim çok güzel bir planımız var. Sabahtan 11 'e kadar gezmek, 11'den 13'e kadar yemek arası, 13'ten 14'e uyku, 14'ten 15'e okul, 15'ten 17'ye oynama ve sonrası dinlenme. Planlı yaşarsak muhakkak büyük başarıya ulaşırız." derdik ve gülerdik. Sonradan devlet hayatında gerçeğe uymayan bazı planlar gördüğümde hep bu çocukluk şakalarımızı hatırladım.

Kuzey Afrika'da Savaş

1940 Aralık ayında Kuzey Afrika'da savaş hareketlendi. Başlangıçta, Libya'da, çok sayıda askeri ve tankı olan bir İtalyan ordusu Mısır'ı tehdit eden bir konumda bulunuyordu. Ordunun komutanı 1935'lerde Habeşistan[29] istilasında başarı kazanmış olan Mareşal Graziani idi. Ancak İtalyanlar kendilerini gösteremeden, sayıca daha küçük olan İngiliz ordusunun General Wavell komutasında harekete geçtiğini gördük. Wavell'in birlikleri, kıyıda birbirlerinden

29) Bugünkü ismi Etyopya.

uzak mesafelerle ayrılmış ve barış zamanında tahkim edilmiş kasaba ve şehirleri alarak büyük bir hızla ilerlediler. Sidi Barrani, Bardiye, Tobruk gibi şehirler arka arkaya İngilizlerin eline geçti. On binlerce İtalyan askeri teslim oldu. Sonunda şubat başlarında İngilizler Bingazi'ye girdiler. Bu arada İngilizlerin, daha güneyde Hintliler, Afrikalılar ve eski Habeş İmparatoru Haile Selasiye'ye bağlı Habeş birlikleri ile birlikte yaptıkları harekât sonucunda, Habeşistan'da İtalyan egemenliği sona erdi.

İngilizlerin Kuzey Afrika'da üstün sayıdaki İtalyan ordusunu bu kadar kısa zamanda etkisizleştirip önemli bölümünü teslim almaları büyük hayranlık uyandırdı. Bir gazetede "Wavell bir sihirbazdır" başlıklı bir yazı görmüştüm. Ne var ki hemen o günlerde bir başka sihirbazın, bu defa Almanlar tarafında devreye girdiğini gördük. Bu yeni şaşırtıcı gelişmeyi anlatmadan önce Avrupa'da olanları özetleyeyim:

İngiltere savaşını kaybettiklerini gördükten sonra Hitler'in ilgisi Avrupa'nın doğusuna yöneldi. O günlerde Alman ulusuna karşı yaptığı bir konuşmada "bahar gelince bütün Avrupa ülkeleri, 'acaba bu kez Almanya hangimize yönelecek?' diye korkuya kapılırlar" demişti. Kendi gücüne hayranlığı ile bunu bir övünme konusu yaparken ne kadar sapık bir ahlâk anlayışı sergilediğinin farkında değildi. Gene bir nutkunda Hitler, bu savaşla Alman ulusunun bin yıllık geleceğini güvence altına alacağını söylüyordu. Bu ahlâk ve gerçek dışı değerlendirmelere, övünmelere karşılık babamın bir akşam sofrada, arkadaşlarına şunu söylediğini hatırlıyorum: "Hitler ne kadar büyük yanlışlık, delilik yaptı. Almanya, teknolojisi ile endüstrisi ile ve üstün çalışma gücüyle bütün dünyaya egemen olmak yolunda idi. İstila ederek egemen olmaya kalkınca hepsini kaybedecek."

Savaş Ateşi Çevremizde

1940 yazı sonundan başlayarak savaş bizim etrafımızdaki devletlere bulaştı. Hatta daha da önce Sovyetler Birliği, Romanya'ya bir ültimatom vererek Besarabya ile kuzey Bukovina'yi işgal ve ilhak etmişti. Romanya hükümeti Almanya'dan yardım istedi. Bu defa Hitler'in yaptığı baskıyla, güney Dobruca Bulgaristan'a, kuzey Transilvanya Macaristan'a verildikten sonra, Romanya'nın kalan bölümleri Almanya'nın koruması altına alındı. Bu arada Mussolini'nin geride kalmak istemediğini gördük. İtalyan orduları, geçen yıl işgal etmiş oldukları Arnavutluk'ta yığınak yaptıktan sonra, 28 Ekim'de Yunanistan sınırlarını geçtiler.

Öyle anlaşılıyordu ki, Mussolini, Yunanistan'ın iç politikasında bir süredir görülen anlaşmazlıkları, huzursuzlukları yanlış değerlendirmiş ve bir saldırıya dayanamayıp hemen teslim olacaklarını sanmıştı. Hiç de böyle olmadı. Yunan ulusu, sağcısıyla, solcusuyla Başbakan Metaksas etrafında birleşti ve İtalyan ordusuna karşı çok başarılı bir savunma yaptı. O kadar ki General Papagos komutasındaki Yunan ordusu karşı taarruza geçerek İtalyan ordusunu Yunanistan'dan tamamen çıkardığı gibi Aralık ayı ortalarında Arnavutluk'un da üçte birini işgal etti.

Komşumuz Yunanlıların Mussolini'nin haksız saldırısına karşı kendilerini kahramanca savunmaları Türkiye'de hayranlıkla izleniyordu. Yarın, böyle birşey, Hitler'in saldırısıyla bizim de başımıza gelirse, daha zor olacağı belli olan görevimizi bizim de yapacağımız konuşulurdu. "İşin kolayı Yunanlılara düştü, zoru bize gelecek" dendiğini hatırlarım. Savaşın Trakya sınırlarına yaklaşması üzerine savunma önlemleri gittikçe artan tempoda ve genişlikte alınıyordu. Ordunun mevcudu artırılmıştı. Birçok yedek subay da silah altında idi. Silahlı gücümüz büyük ölçüde Trakya'da toplanmıştı. Bir olası taarruzda Alman tanklarının ilerleyişini durdurmak için Çakmak hattı diye bilinen bir hat boyunca arazide durmadan tahkimat yapılıyordu. Bugün Trakya'da dolaşanlar hâlâ Çakmak hattının koruganlarını görebilirler.

Yunanistan'ın İtalya'ya karşı üstün bir duruma gelmesi, müttefiki Almanya'nın da Balkanlar'daki nüfuzunu azaltıyordu. Bunu engellemek ve Balkanlar'da kontrolü tekrar eline almak için Hitler harekete geçti. Önce baskı yaparak, Macaristan, Slovakya ve Romanya'nın, Almanya, İtalya ve Japonya arasında imzalanmış üçlü Mihver Paktı'na resmen katılmalarını sağladı. Arkasından Alman birlikleri Macaristan'dan geçerek Romanya'nın güneyinde, Yunanistan'a saldırı için toplanmaya başladılar. Bulgaristan da 1941 Mart'ında Mihver devletlerine katıldığını ilan etti. Hemen arkasından Alman birlikleri Bulgaristan'a girdiler. Buna karşılık, İngiltere'de Yunanistan'la anlaşarak bir İngiliz birliğini Yunanistan'a çıkardı.

Alman ordularının Bulgaristan'a girmesiyle yayılmacı güçler sınırımıza dayanmış oluyorlardı. Bize de saldırı yapılması gün meselesi gibi görünüyordu. Bu arada beklenmedik bir gelişme oldu. Hitler babama bir mektup gönderdi. O günlerde devlet başkanları arasında telefon görüşmeleri yapılmıyordu; ancak büyükelçiler aracılığıyla mektuplaşmalar oluyordu. Hitler'in 28 Şubat'ta yazdığı mektubu, büyükelçi von Papen 4 Mart'ta Cumhurbaşkanı'na sundu.

Bu mektubunda Hitler, tarihten gelen Türk-Alman dostluğuna değiniyor, bugünkü Türkiye'ye karşı bir fena niyet beslemediğini belirtiyor, önümüzdeki günlerde Türkiye, Almanya aleyhinde bir eyleme girişmezse, Almanya'nın Türk sınırlarına saygı göstereceğini söylüyor ve bunun bir işareti olarak da Alman birliklerinin Türk sınırına belirli bir uzaklıktan fazla yaklaşmayacaklarını bildiriyordu. Bu mektuba yanıt olarak babamın 12 Mart'ta yazdığı mektubu, 17 Mart'ta Berlin büyükelçimiz Hüsrev Gerede Hitler'e sundu. Yanıtında babam, benzer şekilde tarihteki Türk-Alman dostluğuna değindikten sonra, Türkiye'nin ulusal sınırlarına ve toprak bütünlüğüne verdiği değeri belirtiyor ve ulusal sınırlar dışında hiçbir emel peşinde olmadığımızı söylüyordu.

Bu mektuplar, Almanya ile aramızdaki gerginliğin azalmasına katkı yaptılar. Ama gene de, Hitler'e güvenilemeyeceği deneyimlerle ortaya çıkmış olduğundan, savunma hazırlıklarımız aynı hızla devam etti. Evdeki konuşmalarda babamın doktoru Zeki Hakkı Pamir'in (ki hemen bütün hekimler gibi siyasete çok meraklıydı) şöyle bir yorum yaptığını hatırlarım: "Canım, diyordu, niçin herşeyi şüphe ile karşılıyoruz? Belki Hitler bu defa samimidir. İnönü'ye, Türk dostluğuna gerçekten değer veriyordur ve Türkiye'ye saldırmayı düşünmüyordur."

Öte yandan Balkanlar'daki Alman baskısı devam ediyordu. 18 Mart'ta Yugoslavya Kral Naibi ve Hükümeti Mihver'e katılmayı kabul ettiler. Böylece Türkiye ve Yunanistan dışında bütün Balkan ülkeleri Hitler'in hegemonyası altına girmiş oldular. Yalnız Yugoslavya'da Mihver'le birleşme kararı tepkiye yol açtı. Birleşme antlaşmasının imzasından iki gün sonra bir grup subay bir hükümet darbesi yaparak Kral Naibi'ni indirdiler, on yedi yaşındaki Kral II.Peter'i tahta çıkardılar ve Yugoslavya'nın tarafsızlığını ilan ettiler. İngiltere'nin ittifak önerisini de reddettiler.

Hitler, bu durumu kabul etmedi. Bir hafta sonra, nisanın ilk haftasında Alman orduları, Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya sınırlarındaki yığınaklarından çıkarak Yugoslavya ve Yunanistan'ı istilaya başladılar. Sofrada yapılan konuşmalarda babamın bir sözünü hatırlıyorum: "Yugoslavya'da hükümet darbesini yapanlar bunun muhakkak bir Alman hücumuna yol açacağını kabul etmek istemediler, ona göre hazırlanmadılar."

On beş-yirmi gün içinde hem Yugoslav, hem Yunan orduları teslim olmak zorunda kaldılar. Yunanistan'daki İngiliz birlikleri, tanklarını, ağır silahlarını terk ederek acele ile tekrar Mısır'a döndüler.

Böylece Trakya ve Ege sınırlarımız Alman orduları ile çevrilirken Kuzey Afrika'da ve güney sınırlarımızda da hareketler oluyordu. Graziani ordusunun yenilgisi üzerine Almanların çok yetenekli bir komutanlarını, General Rommel'i kuzey Afrika'ya göndermiş oldukları birdenbire anlaşıldı. Çünkü Rommel'in komutasına giren İtalyan birlikleri, o arada İngiliz başkomutanlığının Yunanistan'a yardım için Afrika cephesinden kuvvet kaydırmış olmasından yararlanarak, mart sonunda ani bir karşı taarruz yaptılar ve iki hafta içinde, daha önce Wavell'in Libya'da eline geçirmiş olduğu hemen bütün kıyı kalelerini geri aldılar. Yalnız Tobruk uzun süre dayandı.

Rommel'in bu baskın karşı taarruzundan hemen önceki günlerde Akdeniz'de önemli bir deniz muharebesi oldu. Matapan Burnu açıklarında İtalyan donanmasının büyük zırhlı ve kruvazörleri ile İngiliz donanmasının üstün güçleri karşılaştılar. İtalyan gemileri büyük kayıplar vererek çekildiler; limanlarına sığındılar. Yalnız bu esnada İngiliz donanmasının başka tarafları kontrol etmeyi ihmal etmesinden yararlanarak, Almanların tank birliklerini Kuzey Afrika'ya geçirdikleri rivayetini duyduk. Rommel'in şaşırtıcı hücumunda bu tankların rol oynadığı o zaman söylenmişti.

1940 kışı ile 1941 bahar aylarında güney komşularımız Irak ve Suriye'de de savaşın neden olduğu karışıklıklar çıktı. Irakta başbakan Raşit Geylani, Mihver yanlısı bir politika izlemek niyetiyle nisan başında bir hükümet darbesi yaptı. Kral Naibi Abdülilah'ı görevden uzaklaştırdı. Ortadoğu'da müttefiklerin durumunu zayıflatacak bu durumu geliştirmek için Almanya hemen harekete geçti. Türkiye üzerinden Irak'a askeri yardım göndermek için bizden geçiş izini istedi. Bütün baskılarına rağmen maksadına yetecek bir izin alamadı. Dışişlerimiz, çeşitli itirazlarla konuşmaları uzattılar. Bu arada İngilizler yeteri kadar kuvvetli bir birlik ayırarak Basra'ya çıktılar. Mevcut anlaşmalarına göre zaten Bağdat civarında Habbaniye hava üssünde küçük bir İngiliz birliği vardı. O da Bağdat üzerine yürüdü. Bunun üzerine Raşit Geylani kaçtı. Abdülilah tekrar Kral Naibi oldu. Başbakanlığa da müttefik davasını tutan Nuri Said Paşa getirildi.

O günlerde Suriye'de Vichy'deki Petain hükümetine bağlı bir askeri yönetim vardı. Almanların Irak için gönderdikleri bazı malzeme de iş işten geçtikten sonra verilen bir izinle Suriye'ye gelmişti. General Catroux komutasında, de Gaulle'e bağlı bir hür Fransız birliği, Hintli, Avustralyalı birliklerle beraber Suriye'ye çıktılar ve çetin bir çarpışma sonunda hür Fransızlar, Suriye'deki yönetimi İngiliz Başkomutanlığı adına teslim aldılar.

Ülkemizin etrafı çepeçevre savaş ateşi içinde iken, bir taraftan vatanımızı her an gelebilecek bir Nazi saldırısına karşı korumak için hazırlanmaya devam ediyor; bir taraftan da kendi kalkınmamızla ilgili çalışmaları, özellikle eğitime ağırlık vererek yapıyorduk. Çok ilginçtir ki, o dönemde, savaşın doğurduğu kararsızlıklar, belirsizlikler içinde kendi topraklarını büyütme fırsatı yakaladığını sanarak yayılma maceralarına atılan küçük ya da orta boy devletlerin hepsi kısa zamanda felakete uğradılar. Örneğin bazı Balkan ülkeleri, önce Hitler'in baskısıyla Mihver'e katılırken birbirleri aleyhine sınır değişiklikleri yaptılar. Sonra Almanlar çekilirken Kızıl Ordu'nun istilasına uğradılar ve sınırları Stalin'in arzusu doğrultusunda yeniden değişti, toprakları küçüldü. Bizim bu tehlikeleri önleyen politikamızın özü, hiçbir maceraya, fırsatçı davranışa girmezken, her türlü saldırıya karşı da ülkemizi sonuna kadar savunacağımızı, tutumumuzla, hazırlıklarımızla açıkça göstermeye dayanıyordu.

1941 yazına girerken bütün çabalar vatanı savunmaya yönelmişti, Okullar erkenden, mayıs başında tatil edildi. Ek sınıflar askere çağrıldı. Sivil savunma önlemleri artırıldı. Akşamları evleri karartmak için gerekli kara perdeler tamamlandı. Trakya'dan, İstanbul'dan birçok kişi Anadolu'daki akrabaları yanına gittiler, ya da gitmeye hazırlandılar. Bu tertipler içinde sınırlarımızın ötesindeki gelişmeler kaygı ile izlenirken, okulların erken tatil edilmesi çocuklara, gençlere boş zaman sağlamıştı. Ben de bol bol okuma ve tenis oynama fırsatı bulmuştum. 19 Mayıs Stadyumu'nun kortlarında her gün bir kaç saat oynayabiliyordum. Yeni başlayanlar için düzenlenen turnuvaya katılmış, çeyrek finale kadar ilerlemiş, orada Enes Talay'a yenilmiştim.

Hitler'in, hemen bütün Avrupa'yı eline geçirdikten sonra, şimdi ne yapacağı herkesin aklındaki soru idi. Dünya basınında çeşitli yorumlar çıkıyordu. İngiltere barış yapmaya yanaşmıyor, Amerika'dan gittikçe daha fazla yardım almanın yollarını bulurken, sonunda onları da Hitler'e karşı savaşa sokmaya çalışıyordu. Son defa başkan Roosevelt, komşumuzda yangın varken bu yangının söndürülmesine yardım etmemiz şarttır diyerek, ödünç verme-kiralama yasasını kongreden geçirmiş ve bu yöntemle birçok kullanılmış savaş gemisini İngiltere'ye teslim etmişti. İngiliz imparatorluğu da bütün dominyonları ve sömürgeleriyle savaş çabalarına katılıyordu. Bu koşullar altında Hitler için bir devam yolu, Türkiye üzerinden Orta Doğu'ya inmek, oradan Mısır'a ve Hindistan'a geçerek Britanya İmparatorluğu'nu çökertmeye girişmek olabilirdi. Başka bir yol, Sovyetler Birliği'ne saldırmak, onu saf dışı bıraktıktan sonra daha büyük güçle Britanya İmparatorluğu'na yönelmekti. Batı ajanslarında, Alman Genel Kurmayı Sovyetler Birliği'ne taarruz için hazırlıklar yapıyor

şeklinde haberler çıkardı. Örneğin, sınırlara Alman tarafında yığınaklar yapıldığı yazılırdı. Bazı sınır olaylarından söz edilirdi. Resmi Sovyet ajansı Tass, bunların hepsini yalanlardı: "Bunlar hep aramızı açmak isteyen batı propagandasının uydurmalarıdır." derdi. Ama resmi Alman ajansı DNB'den hiç ses çıkmazdı. Yalnız Tass, "Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne taarruz etmek gibi bir niyeti yok!" diye yalanlama yapardı. Bu durum, hiç kuşkusuz, en azından tuhaftı ve yakında bir şeyler olacağına işaret ediyordu.

4 Mayıs'ta Hitler Türkiye Cumhurbaşkanı'na ikinci bir mektup yazdı. Burada gene dostluktan söz ediyor ve bunu perçinlemek için bir saldırmazlık paktı yapılmasını öneriyordu. Bir takım hazırlayıcı görüşmeler yapıldıktan sonra, babam 12 Haziranda bu mektuba yanıt verdi. Müttefiklere her gelişme için bilgi vererek, müttefiklere karşı mevcut yükümlülüklerimizi zedelememek şartıyla Almanya ile aramızda bir saldırmazlık paktı imzalamanın mümkün olduğu meydana çıkmıştı. Yanıt mektubu bu konuda olumlu idi. 18 Haziran'da Türk-Alman dostluk ve saldırmazlık antlaşması imza edildi. Arkasından babamla beraber Yalova'ya gittik.

O yıllarda babam, yazın, Ankara'da ya da yurdun başka bir yerinde bulunmasını gerektiren olaylar çıkmadıkça haziranda Yalova'da, temmuz, ağustos aylarında da Florya'da dinlenir, denize girer ve bir taraftan da olayları izlerdi. Bu yer değiştirmeler, o zaman tek parti dönemi olmasına karşın, ya da belki o nedenle, açıkça, "Cumhurbaşkanı dinlenmek için İstanbul'a geldi" şeklinde duyurulur, şimdiki gibi "yaz çalışmaları" deyimi kullanılmazdı. Halkın eleştirisine uğramak korkusu ile gerçeği söylemekten böyle kaçınmak herhalde demokrasimizin yeteri kadar olgunlaşmadığının bir işareti.

Yalova'da 22 Haziran sabahı, erken bir saatte Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde ağabeyimle dolaşırken kapı çalındı ve yaverlerden biri, yanlış hatırlamıyorsam, Cevdet Tolgay içeri girdi. Telaşlı bir hali vardı. Hemen babamı uyandırıp bir haber vermek istediğini söyledi. Babamın odasına doğru yürürken de anlattı. Ankara'da özel kalem müdürü Süreyya Anderiman'la telefonla konuşmuş. Anderiman radyodan Hitler'in Alman ulusuna hitabını duymuş ve öğrenmiş ki, Alman orduları bu sabah Sovyetler Birliği'ne taarruza başlamışlar. Bunu hemen babama söylemek istiyor.

Babamın odasına gittik. Annem o sırada dışarıda idi. Ağabeyim, yatağın cibinliğini kaldırdı. (O zamanlar DDT henüz bulunmamıştı ve sivrisineklere karşı en etkili koruma, yatağın üzerini kaplayan ve adına cibinlik denilen ince örtülerle yapılıyordu) ve babama dokundu. Babam gözünü açtı. Karşısında yaverini ve bizi görünce doğruldu, "ne var?" dedi. Ömer anlatmaya başladı.

"Süreyya Bey Ankara'dan telefon etti. Almanlar Rusya'ya hücum etmişler. Hitler konuşma yapmış: "Beklediğimiz gün geldi. Ordularımız bu sabah Sovyet sınırlarını geçtiler." demiş.

Ömer, sözlerini bir solukta bitirip durunca, babamın birden gülmeye başladığını gördük. Gülmeye başladı ve gittikçe şiddetini artırarak, kahkahalarını tutamayarak, bir süre güldü. Biz, beklemediğimiz bu sahneyi şaşkınlıkla izledik. Ama belliydi ki babamı güldüren şey, yeni bir savaşın başlaması değildi. Onu ferahlatan ve bu ferahlamasını kahkahalara döndüren şey, aylardır içinde yaşadığı kaygılı durumun, aklından çıkmayan tehlikeli olasılıkların birdenbire ortadan kalkması, kaybolması idi. Ani neşesi hem bu ferahlamayı gösteriyor, hem de iki yıldır en büyük titizlikle izlemiş olduğu dış politikanın başarısını bir anlamda kutluyordu.

Beklenen Alman taarruzunun Sovyetler Birliği'ne yöneldiğinin duyulması bütün yurtta ferahlık yarattı. Ülkemize çok yaklaşmış olan tehlike, şimdi herhalde azımsanmayacak bir süre boyunca uzaklaşmıştı. Savunma önlemleri gene, azaltılmadan sürdürüldü. Ama kendi kalkınma çabalarımıza, eğitim ve kültür hareketlerine daha çok zaman ayırmaya başladık.

Alman orduları, ilk gün ve haftalarda hızla ilerlediler. Sovyetlerin gafil avlandıkları anlaşılıyordu. Alman uçakları ve tankları açık bir üstünlük sağladılar. Beyaz Rusya'da, Ukrayna'da, Rusya'da Minsk, Kiev, Smolensk gibi birçok önemli şehir Almanların eline geçti. Alman orduları, tanklarla yaptıkları yarma hareketleri ile Sovyet ordularını birkaç yerde çevirerek yüz binlerce askeri esir aldılar. Ancak Alman ileri hareketi Moskova'ya ulaşamadı. O günlerde bir Rus Generali, "Napolyon Moskova'ya girmiş ve ondan sonra geri dönmek zorunda kalmıştı. Hitler onu da yapamayacak, Moskova'yı ancak uzaktan görecek!" demişti. Dediği gibi de oldu. Erken bastıran çok şiddetli bir kış Alman ordularının etkenliğini kırdı ve Moskova önünde General Zhukov'un yığdığı birliklerle yapılan savunmayı aşamadılar. Aralık başında Moskova varoşlarına kadar gelmiş olan Alman birlikleri, Zhukov'un karşı taarruzu sonunda geri çekildiler.

Alman resmî tebliğlerinde: "Sovyet birliklerini imha ettik, karşı taarruza yeltenenleri püskürttük, düşmanın savaş gücü kalmadı!" gibi deyimler kullanılırdı. Bir gün sofrada bunlar konuşulurken babam:

"Eğer bir ordu karşı taarruz yapabiliyorsa, ne kadar zor koşullar içine düşmüş olursa olsun, hâlâ savaş gücü var demektir ve düşmanı yenme fırsatını da yakalayabilir" demişti.

General Kış, Mareşal Kar

Böylece Almanların Sovyetler Birliği saldırısı, ilk aylarda birçok önemli başarı elde etmiş olmasına karşın, amacına varamamıştı. Bunun doğurduğu hayal kırıklığını gidermek için o günlerde yaptığı bir konuşmada Hitler şöyle söylemişti: "Kahraman ordularımızın hareketleri, planladığımız şekilde ilerliyor. Düşmanın gücünü önceden biliyorduk ve bütün hesaplarımız doğru çıkmıştır. Biz yalnız bir şeyde yanıldık.

Rusya'daki kışın bu kadar şiddetli olacağını düşünmemiştik. Askerlerimizi şimdilik durduran şey, düşmanın gücü değil; kışın alışılmadık beklenmedik şiddetidir." demişti. Bu itirafıyla Hitler, gülmece yazarlarına, karikatüristlere de malzeme vermiş oldu. Gazetelerde General Kış, Mareşal Kar, savaşın önemli komutanları arasında yer aldılar, Churchill de fırsatı kaçırmadı. Avam Kamarasındaki konuşmasına Hitler'in bu sözleri ile iyice alay etti. "Herr Hitler, demişti, her şeyi düşünmüş; ama Rusya'da kışın sert olduğunu düşünmemiş. Hale bakın; her ilkokul çocuğunun coğrafya dersinde öğrendiği şeyi Hitler bilmiyormuş demek!"

Hitler'in Sovyetler Birliği'ni istila girişiminden hemen sonra Temmuz 1941'de İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında bir karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzalandı. Böyle bir antlaşmanın 1938'lerde imzalanması için Müttefikler çok uğraşmışlardı, ama Stalin'in batı sınırlarını değiştirme tutkusu buna izin vermemişti. Şimdi, milyonlarca insanın hayatı pahasına o noktaya gelinmişti. Eğer 1938'de böyle bir antlaşma imzalanmış olsaydı, belki de Hitler Polonya'ya saldırmaya cesaret edemezdi.

25 Ağustos'ta, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin birlikleri, ortak bir hareketle ve Almanların olası bir müdahalesini önlemek gerekçesiyle İran'a girdiler. Savaşın sonuna kadar İran'ı birlikte yönettiler. Müttefiklerin Sovyetler Birliği'ne silah ve malzeme yardımları İran üzerinden yapıldı.

Rommel Fırtınası

Kuzey Afrika'da Rommel'in şaşırtıcı ilerleyişinden sonra İngilizler yeni bir düzenleme yaptılar. Daha önce çok övülmüş olan ordu komutanı Wavell'in yerine General Auchinleck atandı. Cephe komutanı da değişti. Kasım ortalarında, Rommel'in işgal ettiği kale kasabaları geri almak için bir taarruz başladı. Ama başarı kazanamadı. Bunun üzerine İngilizler cephe komutanını tekrar değiştirdiler, yeni tanklar getirdiler ve bir daha hücum ettiler. Rommel'in birlikleri bu kez biraz geri çekildiler. Ancak yeniden hazırlanıp takviye aldıktan sonra Ocak

1942 sonunda tekrar taarruza geçtiler ve İngiliz birliklerini Tobruk'un batısına kadar geri attılar. Kamuoyumuz bu gelişmeleri basından heyecanla izliyordu. Tobruk'un düşüp düşmeyeceği günlerce tartışıldı. 8. Ordu deyince artık herkes İngilizlerin Kuzey Afrika'daki birliklerinden sözedildiğini biliyordu.

İlkbahar ayları takviye alan İngiliz ve Alman birliklerinin tank muharebeleri ile geçti. Sonunda Rommel'in tank birlikleri haziran başlarında yaptıkları yeni bir taarruzla 8. Orduyu doğuya doğru iyice çekilmek zorunda bıraktılar ve Mısır sınırında El Alemeyn denilen yere kadar geldiler. Yeni cephe orada kuruldu. Alman tankları İskenderiye'nin 100 kilometre yakınına kadar gelmiş durumda idiler. Ancak daha ileri gidemediler. Temmuzda başlattıkları yeni taarruz, General Auchinleck'in, El Alemeyn'deki savunmasını aşamadı. Bu arada Mısır'a gelen Churchill, bir an önce karşı taarruza geçilmesini emretti. Auchinleck'in henüz hazır olmadıklarını söylemesi üzerine onu değiştirdi ve yerine General Alexander'i atadı. 8. Ordunun komutanlığına da sonradan büyük ün kazanacak olan General Montgomery getirildi. Churchill en sonunda kesin zafere götürecek komutanları bulmuştu.

Her savaşın, insanlığa getirdiği sayısız ve sınırsız acılar, sıkıntılar yanında, kıyasıya mücadele içinde sivrilttiği kahramanlar, usta komutanlar oluyor. Kuzey Afrika savaşları Alman Generali Erwin Rommel'i kamuoyunda böyle bir doruğa çıkarmıştı. Komuta ettiği ordunun asker ve tank gücünün İngilizlerin 8. Ordusuna göre daha zayıf olduğu varsayılıyor ve arka arkaya kazandığı başarıların üstün komutanlık yeteneklerinden, cüretli ve ustalıklı manevralarından kaynaklandığı düşünülüyordu. Bir gün sofrada babamın da Rommel için "harbin yıldızıdır" dediğini hatırlarım. İngiliz gazetelerinde "Kuzey Afrika, Rommel yüzünden generallerimizin mezarlığı haline geldi" diye yazılar çıktı. 8. Ordunun komutanı dört defa, Orta Doğudaki başkomutan da iki defa değiştirildi. Savaşta, Almanların karşısındaki safla müttefik olmamıza karşın Rommel, Türkiye'de genel bir sempati kazanmıştı. İstanbul'da üniversitede askerlik kampı yapan ağabeyimden duymuştum. Öğrenciler, kamptaki tabur komutanı Türk subayına, çok disiplinli ve bilgili bir subay izlenimini verdiği için, Rommel adını takmışlar.

8. Orduda ve Orta Doğu başkomutanlığında her komutan değişikliğinde Churchill, Avam Kamarasında açıklama yapardı. Eski komutanın aslında değerli bir asker olduğunu, çok hizmetleri geçmiş olduğunu, ama son çarpışmalarda şansının yardım etmediğini söyler ve yeni komutanı överek başarılar dilerdi. En sonunda, Rommel'i Kuzey Afrika'da yenecek generalleri, Montgomery ve Alexander'de buldu.

Benzer bir durumu Amerikan iç savaşı sırasında Lincoln'un yaşadığını bir kitapta okumuştum. Yıllar süren iç savaşta, kuzeyin büyük sanayi gücüne karşın, güneylilerin askerlikteki ustalıkları, onlara başlangıçta birçok başarı kazandırıyor. Kuzey ordularının başkomutanı sıfatını da taşıyan Cumhurbaşkanı Lincoln birkaç defa komutanlarını değiştirmek zorunda kalıyor. Ama sonunda General Grant'ı buluyor ve zaferi kazanıyor. Demek ki bir tarafın stratejik üstünlüğü varsa, zafere kadar savaş iradesine sahip lider, eninde sonunda bu iradeyi gerçekleştirecek komutanları ve yöneticileri buluyor. Ama stratejik üstünlüğün mevcut olması şart. Bu olmazsa komutan değiştirmek bir işe yaramıyor. Hitler de her yenilgi ya da başarısızlıktan sonra ilgili komutanları değiştirdi ama sondaki felaketi önleyemedi. Uzun süren büyük savaşlar için geçerli olan bu düşünce her halde demokrasilerde siyasal partiler arasındaki seçim mücadelesine de uygulanabilir. Genel tutumları ile kamuoyunun beğenisini kazanan partiler, seçimde başarıya götürecek liderleri de eninde sonunda buluyorlar. Ama halkın bir partiden önemli bir beklentisi yoksa lideri değiştirmek seçim başarısı getiremiyor.

Pearl Harbor Baskını

Japonya'nın yıllardır Çin'de bir istilâ hareketi yürüttüğünü biliyorduk. Daha 1931'de Mançurya'yı işgalle başlayan Japon istilası 1940'larda Çin'in bütün doğu kıyılarını içine almış, Peking, Nanking, Kanton gibi en büyük şehirleri eline geçirmişti. Cumhurbaşkanı Çan Kay Şek'in başkanlığındaki hükümet batıda iç bölgede Çunking şehrine sığınmış, ülkenin savunmasını oradan yönetiyordu. Bir taraftan da Mao Tse Tung'un önderliğinde büyük bir güç haline gelmiş olan Çin Komünist Partisi'nin ülkeyi eline geçirmesini engellemeye çalışıyordu.

Fransa'nın Almanya ile mütareke imzalaması Japonya'nın yayılma politikasına yeni olanaklar getirdi. Vichy yönetimine baskı yaparak rızasını aldılar ve 1940 Eylül'ünde Japon birlikleri Fransa'nın yönetimindeki Çin Hindi'ne (bugünkü Vietnam'a) kuzeyden girdiler. Güneye doğru ilerlemeye başladılar. Gene eylül sonunda Japonya, Almanya ve İtalya ile karşılıklı askeri yardım içeren üçlü Mihver antlaşmasını imzaladı. Ancak bütün bunlar, sonunda ABD'nin tepkisini çekti ve iki ülkenin dışişleri bakanları arasında görüşmeler başladı. Bu olaylar o zamanki ölçülere göre çok uzağımızda cereyan ettiği için, kamuoyumuzun pek ilgisini çekmiyordu. Biz etrafımızda, Avrupa'daki savaşı izliyorduk. Yalnız arada, Japon Dışişleri Bakanı Kurusu ile Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un resimleri gazetelerde çıkardı ve Japon Bakanın ismi

üzerinde espriler yapılırdı. Sonradan öğrendik ki, bu görüşmeler sırasında Cordell Hull, Japonlara, Çin ve Çin Hindi'nde işgal ettikleri yerleri boşaltmalarını ve Mihver paktından çekilmelerini isteyen bir nota vermiş ve bunlar yapılmazsa iki ülke arasında bir anlaşmaya varılamayacağını kesin olarak söylemiş. Görüşmeler de bundan sonra kesilmiş ve Japonlar savaşa karar vermişler.

Bu gelişmelerden haberimiz olmadığını söylemiştim. 8 Aralık 1941 günü öğleden sonra otomobille okula giderken radyoda hiç bir anlam veremediğim haberler duymaya başladım. Spiker bir hava hücumunu çok ayrıntılı şekilde anlatıyordu. Savaş gemileri birçok isabet almış, batanlar olmuş, askerler, siviller ölmüş. Açıklamaların sonuna doğru olayın Pearl Harbor diye adını ilk defa duyduğum bir Amerikan üssünde meydana geldiğini, bombardımanı yapanın da Japon uçakları olduğunu öğrendim. Hawai adalarındaki en önemli Amerikan üssüne yaptığı bu baskın saldırı ile Japonya, ABD'ye, İngiltere'ye ve Hollanda'ya karşı savaşa girmişti. Ertesi gün, Amerikan Kongresi Japonya, Almanya ve İtalya'ya savaş ilan etti.

Dışişleri Bakanları arasındaki görüşmelerin çıkmaza girdiğinin belli olmasına karşın, Pearl Harbor baskını Amerikalıları tam anlamıyla hazırlıksız yakaladı. Deniz üssündeki zırhlılar dahil, savaş gemilerinin hemen hepsi büyük hasara uğradılar; pek çok uçak tahrip edildi, binlerce asker öldü, yaralandı. Bu baskınla Amerika'nın Pasifik filosunu etkisiz hale getiren Japonya, batı Pasifik'te Amerikan, İngiliz ve Hollanda egemenliği altında bulunan bölgelere saldırıya geçti. Birkaç ay içinde Filipinler'in büyük kısmını, Çin Hindi'ni, Birmanya'yı, Malezya'yı, bugün Endonezya dediğimiz ve o zaman Hollanda yönetiminde bulunan Sumatra, Cava ile öteki adaları, Yeni Gine'nin yarısını ve adlarını yeni öğrenmeye başladığımız birçok ada grubunu işgal etti.

Japonların Malezya'ya çıkarma yaptıkları sırada, Singapur limanından çıkıp yardıma gelen iki büyük İngiliz zırhlısı; Prince of Wales ile Repulse'ın (ki resimlerini birçok kez gazetelerimizde görmüştük) Japon uçaklarının saldırısı sonucunda daha savaşa girmeden batırılmaları o günlerde çok şaşırtıcı bir haber olmuştu. Başka ilgi toplayan bir olay, Amerika'nın Pasifik bölgesi baş komutanı General Mac Arthur komutasındaki bir Amerikan birliğinin, Filipinler'in en büyük adası Luzon'da, Bataan yarım adası ile karşısındaki Corregidor adasını üstün Japon güçlerine karşı aylarca savunması olmuştu. Sonunda 11 Martta, Mac Arthur, komutanlığı yardımcısı General Wainright'a bırakarak Filipinlerden ayrıldı ve kalan birlik teslim oldu. Mac Arthur'un ayrılırken söylediği: *"Geri döneceğim!"* (*"I shall return!"*) sözü meşhur olmuştu. Gerçekten de dört yıl sonra muzaffer ordusunun başında Filipinler'e döndü.

Avrupa'da Yeni Gelişmeler

1942 bahar ve yaz aylarında Alman orduları Rusya'nın içerilerine doğru yeni taarruzlara giriştiler. Özellikle güney cephesinde ilerlediler ve Karadeniz'in kuzey kıyısını tamamen ellerine geçirdiler. Kafkasya'nın petrol bölgesine eriştiler. Alman ordularının 1942 sonbaharında Rusya içinde ve Kuzey Afrika'da, Mısır'da varmış oldukları yerler, birçok kimseye, savaşı kazanmakta olduklarını izlenimini verdi. Basınımızda bu doğrultuda yorumlar çıkıyordu. Bizim de İngilizlerle ittifakımızı bozarak, savaş dışı durumumuzu da bırakarak Kafkasya'daki savaşa Almanlar tarafında katılmamızı önerenler oluyordu. Sofradaki konuşmalardan Hükümetin ve babamın bu eğilimlere hep karşı çıktığını farkediyorduk. Öte yandan bu durum, müttefiklerin gözünde savaş dışı kalmamızın önemini de arttırmıştı. Bizim, savaşa girmeden, Almanlara Orta Doğu yolunu kapatmamız, müttefiklerin Kuzey Afrika'da toparlanmasına ve yeni bir taarruza hazırlanmasına olanak veriyordu.

Rusya'da Stalingrad, Mısır'da El Alemeyn muharebeleri, Avrupa'daki savaşın kaderini değiştirdi. General Paulus komutasındaki 6. Alman ordusu, aylarca uğraşmasına, her mahalle, her ev için çarpışmasına karşın, Stalingrad'da Sovyet direnmesini kıramadı. II. Dünya Savaşı'nın bu en uzun süren muharebesi sırasında, gazetelerde her gün, "Stalingrad'da iki bina alındı," "Bir mahalleye girildi" gibi resmi tebliğler çıkardı. Sofrada Numan Menemencioğlu'nun bir Sovyet yetkilisiyle yaptığı konuşmayı anlattığını hatırlıyorum. Menemencioğlunun: "Stalingrad düştükten sonra nerede savunma yapacaksınız?" şeklindeki sorusuna aldığı yanıt şu olmuş: *"Stalingrad düşmeyecektir!"* Gerçekten düşmedi.

Tam tersine, Sovyet ordularının karşı taarruzları ile Alman 6. ordusunun etrafı çevrildi. Stalingrad'dan çekilmelerine Hitler izin vermeyince Paulus, sonunda, ordusunun sağ kalan bütün birlikleri ile beraber teslim oldu. Arkasından, Kafkasya'ya girmiş olan Alman ordusu da geri çekilmek zorunda kaldı. Almanlar için Sovyetler Birliği'ni işgal hayali bitmiş, doğu cephesinde yenilgi başlamıştı.

Kuzey Afrika cephesinde 1942 yazı boyunca İngilizlerin 8.ordu'yu sürekli takviye ettikleri duyuluyordu. Yeteri kadar güçlendikten sonra karşı taarruza geçip Rommel'in ordusunu geri atmaları bekleniyordu. Bütün ustalığına, maharetine karşın, Rommel'in, üstün kuvvetler karşısında yenilgiden kurtulamayacağı, Türkiye'ye karşı safta bulunduğu unutularak, hatta biraz kaygı ile söyleniyordu. Gerçekten de beklendiği gibi oldu. Churchill'in: "Bir an önce

karşı taarruza geçin!" talimatıyla 8.Ordunun başına getirdiği Montgomery, düşmana karşı insan ve tank sayısında bir kaç kat üstünlük sağlayıncaya kadar bekledi ve ancak Ekim sonunda El Alemeyn'de hücuma geçti. Günlerce süren çetin çarpışmalardan sonra Rommel, çekilmek zorunda kaldı. Bir kez daha, zor oyunu bozmuştu. Sonradan öğrendiğimize göre, El Alemeyn muharebesi başlarken İngiltere ve müttefiklerinin 8.Ordusunun iki yüz otuz bin askeri ve bin iki yüz otuz ağır silahlı tankına karşılık Rommel'in Alman-İtalyan karma ordusunun seksen bin askeri ve iki yüz on benzer güçte tankı varmış. Hava gücünde İngilizlerin üstünlüğü de üç yüz elliye karşı bin beş yüz kadarmış.[30]

Savaşın başında babamın tahmin ettiği noktaya artık geliyorduk. Hitler, sonunda hemen bütün dünyayı Almanya'ya karşı birleştirmiş ve bu üstün güç karşısında her yerde geri çekilmeye başlamıştı. El Alameyn'de tutunamayan Alman-İtalyan ordusu, Montgomery'nin, bir oyuna gelmemek için hiç acele etmeyen, fakat sürekli bastıran takibiyle, Mısır ve Libya'nın tümünü boşaltarak Tunus'a kadar çekildi. Bu esnada müttefiklerin batıdan da kuzey Afrika'ya çıkarma yaptıklarını gördük.

ABD'nin savaşa katılmasından sonra Churchill ve Roosevelt, Washington'da 22 Aralık'ta başlayıp üç hafta süren Arcadia toplantısında, dünya savaşında ağırlığı önce Avrupa'ya vermek konusunda anlaşmışlar ve ilk çıkarmayı Kuzey Afrika'ya yapmayı da kararlaştırmışlardı. Arcadia toplantısının bir başka önemli ortak girişimi, iki liderin, 1 Ocak 1942'de, savaş sonrası amaçlarını dünyaya duyuran bir deklarasyon imzalamaları oldu. Atlantik belgesi adını verdikleri bu deklarasyon savaş sonrasında kurulacak olan Birleşmiş Milletler'in temel ilkelerini belirliyordu.

Arcadia toplantısında kararlaştırılan plana göre Kasım 1942 başında, General Dwight Eisenhover'in komutası altında, çoğunluğu Amerikalı olan müttefik birlikleri Atlantik kıyısında Kazablanka'ya ve Akdeniz'de Cezayir'e denizden çıkarma yaptılar. Bu bölge Vichy hükümetine bağlı Fransız birliklerinin kontrolünde idi. Bir iki günlük tereddütlü bir direnmeden sonra Fransız birliklerinin başkomutanı Amiral Darlan müttefiklerle anlaştı. Buna tepki olarak Almanlar, Fransa'nın o zamana kadar girmedikleri Akdeniz kıyılarını da işgal ettiler. Toulon'daki Fransız donanması, Almanların eline düşmemek için olduğu yerde kendisini batırdı. Bu arada Amiral Darlan bir suikasta kurban gitti. Onun yerine, Almanlara karşı savaşta kendini göstermiş başka bir ünlü asker, General Giraud, Kuzey Afrika'daki Fransız yönetiminin başına

30) *Britannica Macropedia*, Cilt 29, S. 1006. Chicago University Press.

geçirildi. Öte yandan Almanlar da General von Arnim komutasında Tunus'a yeni kuvvet gönderdiler. Mısır'dan çekilen Rommel'in ordusu ile birleşen bu birlikler, Tunus'ta, Amerikalıların I. Ordusu ile İngilizlerin 8. Ordusu karşısında yeni bir cephe kurdular.

Kuzey Afrika'da, bu defa müttefiklerin üstünlüğü heyecanlı gelişmeler doğururken, Roosevelt ile Churchill, yardımcıları ile birlikte 1943'ün Ocak ayı ortalarında Kazablanka'da bir araya geldiler ve savaş planlarını görüştüler. İki hafta süren toplantı sonunda Roosevelt, savaşın Almanya, İtalya ve Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olmasına kadar sürdürüleceğini açıkladı. Daha sonra, bütün savaş süresi boyunca, birçok kez, müttefik liderler, bazen Stalin'i de aralarına alarak ortak oplantılar yaptılar. Bu toplantılarda varılan kararlar ancak zamanla meydana çıktığı için, her toplantı sonunda siyasal çevrelerimizde tedirgin bir

bekleyiş ve arayış başlardı. Özellikle bizim savaşa sokulmamızla ilgili ne kararlar vermiş oldukları, ya da savaş sonrası için neler planladıkları ve bu konularda aralarında ne kadar görüş birliği ya da ayrılığı olduğu merak edilirdi.

Adana Buluşması

Kazablanka Konferansı'ndan hemen sonra Churchill'in Türkiye'ye gelip babamla görüşmek istediğini öğrendik. 30-31 Ocak 1943'te Adana'da. Yenice İstasyonu'nda duran Cumhurbaşkanlığı özel treni içinde, Cumhurbaşkanı İnönü'nün başkanlığındaki Türk Heyeti ile Churchill ve yanındaki generallerle diplomatlardan oluşan İngiliz heyeti görüştüler. *"Adana buluşması"* diye ün kazanan bu görüşmede Türk heyetinde Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ve Genel Sekreter Feridun Cemal Erkin bulunuyordu. Toplantıda ne konuşulduğu, nasıl konuşulduğu o zaman açıklanmadı. Ama sonra yavaş yavaş anlaşıldı ki Churchill, Türkiye'nin yakın bir zamanda savaşa katılmasını ve ondan da önce İngiltere'ye, Türkiye'deki üslerden yararlanma izninin verilmesini istemiş. Bu maksatla Türkiye'ye daha fazla ve daha hızlı askeri yardım yapabileceklerini söylemiş. Türk tarafı ise, makul gerekçeler göstererek bu istekleri kabul etmemiş; ancak savaş için gerekli askeri yardımı belirleyen bir liste hazırlamış. Toplantı, Adana listesi denilen bu listedeki malzemenin sağlanmasına çalışılacağı şeklinde bir kararla sona ermiş.

Babam, Adana buluşmasından memnun döndü. Sofrada, Churchill ile yaptığı konuşmalar yaptıklarını söylüyordu. "Daha ilk selamlaşmadan sonra,

sanki kırk yıllık ahbapmışız gibi, hemen konularımızı tartışmaya başladık." diyordu. Başka ilginç bir yorumu da şuydu: "Bakıyorum, her yerde vatandaşlar bu buluşmayı Rusya'ya karşı bir güvence diye değerlendiriyorlar!" Gene sonradan öğrendik ki, vatandaşlarımızın bilgiye değil ama sağduyuya dayanan bu değerlendirmelerinde büyük gerçek payı varmış. Adana'da özellikle Saraçoğlu ve Menemencioğlu, savaştan sonra Sovyetler Birliği'nin Balkanlara ve Türkiye'ye yönelik yayılma girişimlerine karşı müttefiklerin nasıl bir tavır alacağını ısrarla sormuşlar ve bu noktada tatmin edici bir yanıt almadan savaşa katılamayacağımızı anlatmışlar.(31)

Adana buluşması ile ilgili eğlenceli bir rivayet vardır. Ben babamdan böyle bir şey duymadım. Ama o zaman söylendiğine göre, Adana buluşmasına gelen İngiliz subay ve generallerinin hemen hepsinin bıyıksız olmasına karşılık bizim subaylarımızın hepsinin büyük bıyıkları olması babamın dikkatini çekmiş ve döndükten sonra gördüğü generallere: "Siz de bıyıklarınızı azaltsanız iyi olur!" demiş. Böyle bir şey olmuş mu bilmiyorum, ama o buluşmadan sonra bir süre Türkiye'deki bıyıkların azaldığını hatırlıyorum.

Bu buluşma günlerine ait başka bir anım şudur: Trende toplantının yapıldığı sabah ben Gazi Lisesi son sınıfında matematik dersine girmiştim. Öğretmenimiz, bir yazılı ara sınavı yapacağını söyledi. Kağıtları çıkardık, soruyu yazdık ve düşünmeye başladık. Bakıyorum; çok zoruma giden bir soru. Nasıl yanıt bulabileceğimi hiç göremiyorum. Umudum kırıldı. Ne yapacağım, kağıdı boş mu vereceğim. Derken aklıma, o esnada babamın da Adana'da Churchill'le zorlu bir görüşme yapmakta olduğu geldi. Kendi kendime, umudumu kesmeye hakkım yok, dedim ve düşünmeye devam ettim. Sonunda bir ışık ortaya çıktı. Nasıl hesap yapabileceğimi farkettim ve hemen başladığım hesabı, kağıdı verme zamanına kadar, iyi bir not alacak noktaya getirebildim. Zor durumlarda, kurtulmak için yeterli irade varsa, insanın muhayyelesi, ya da olaylar, hiç beklenmedik şekillerde imdada koşuyor. Bu konuda, çok sonra meydana gelen daha ilginç bir örnek daha aktarayım.

Birkaç yıl önce, 1990'da, tanınmış heykeltraşımız Mine Sunar'ın yaptığı İnönü heykeli Çankaya'da Pembe Köşk'ün karşısındaki parka törenle dikildi. İnönü Vakfı'nın babamın ölümünden sonra ısmarlamış olduğu bu heykelin yapımı yıllarca sürdü. Londra'da çalışmakta olan değerli sanatçı, hem fiziksel hacmi, hem manevi değeri büyük bu eseri gerçekleştirmek için kocaman bir garaj büyüklüğündeki stüdyo atölyesinde on yılı aşkın süre tek başına bir

31) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi* (1938-1945), Cemil Koçak, Yurt Yayınları, 1986, S.261-263.

kuyumcu titizliği ile uğraştı. Heykelin hemen tamamlanmak üzere olduğu sırada önemli bir otomobil kazası geçirdi ve birkaç ay dinlenmesi gerekti. İyileşip tekrar çalışmaya başladığı günlerde Londra'da kendisini görmüştüm. "Geçmiş olsun!" dediğimde: "Biliyor musunuz, o kazada ben az kaldı ölüyordum. Beni Paşa ölümden kurtardı!.." diye yanıt verdi ve sonra anlattı:

Küçük spor tomobilini kendisi kullanıyormuş. Arabada yalnızmış. Bir kavşaktan geçerken yanlış yönden gelen bir otomobille çarpışmışlar. Öteki otomobil fazla bir zarar görmemiş ve hemen gözden kaybolmuş. Kendisi ise çarpışmanın etkisiyle direksiyonla koltuk arasına sıkışmış, çıkamıyor. Direksiyon göğsünü, kaburgalarını ezmiş. Nefes alırken göğsü fena halde açıyormuş. Bayılmak üzere olduğunu hissetmiş. "Ben artık buradan kurtulamam, nefes de alamıyorum; boş yere uğraşmayayım, olduğum yerde öleyim." diye bir teslimiyet duygusuna kapılmış. Tam gözünü kapatıp kendini bırakacakken aklına bir şey gelmiş. 'Peki ama ben ölürsem, İnönü'nün heykelini kim bitirecek?.. Tam sonuna yaklaşmışken zevksiz bir heykeltraş gelir, bitiriyorum diye heykelin bütün havasını bozarsa ben ne yaparım? Yok, yok' demiş, 'böyle bir şeyi kabul edemem. Ben yaşamalıyım. Heykeli bitirmeliyim!' Tekrar iradesini toplamış, acısına rağmen nefes almaya çalışmış. Bu arada daha önce okuduğu bir kitapta, benzer zor durumlarda nasıl nefes alınabileceğini anlatan bir yazı gördüğünü hatırlamış ve o yazıdaki yöntemi deneyince daha rahat nefes alabildiğini farketmiş. Bu şekilde nefes almaya devam ederek, bayılmadan, yardım gelinceye kadar bekleyebilmiş ve böylece kurtulmuş.

Adana buluşmasından sonra İngiliz ve Türk Genelkurmayları daha yakın bir işbirliğine girdiler. Bu arada, mart sonlannda Orgeneral Salih Omurtak başkanlığında bir heyet Kuzey Afrika'da müttefik ordularını ziyaret etti. Dönüşte Omurtak'ın sofrada gezi izlenimlerinden bir kısmını anlatmasına tanık oldum. Gördüklerinden çok etkilenmişti. Özellikle malzeme ve yiyecek bolluğuna hayran olmuştu. "Askere bir ekmek veriyorlar; pasta gibi" dedi ve ekledi: "Biz, askerimize bu kadar malzeme ve yiyecek verebilsek, ben onlarla dünyanın öbür ucuna kadar giderim!".

Yaşamımda Yol Ayrımı

Burada savaş öyküsüne ara vererek, kendi yaşamımdaki önemli bir değişmeyi, bir yol ayrımını anlatmalıyım. 1943 Haziran'ında Gazi Lisesi'ni bitirdim. Lisenin son sınıfı çok zevkle çalıştığım ve öğrendiğim yeni bilgiler altında ezilmeyip, daha çok şey öğrenmek ve bu bilgilere kendi çabalarımla yeni

şeyler katma isteklerimin canlandığı, düşünme gücüme güvenimin arttığı bir yıl oldu. Bu gelişmede özellikle matematik, fizik ve felsefe öğretmenlerimin büyük katkısı oldu. O yda gelinceye kadar aile içindeki genel kanı, benim, liseyi bitirince hukuk ya da siyasal bilgiler fakültesine gideceğim şeklinde idi. Nedenini tam bilmiyorum, ama herhalde, boş vakitlerimde ağabeyim gibi aletlerle, makinalarla oynamak yerine kitap okumayı tercih etmem, sakin görünüşlü yapım ve öte yandan insanlara yardım etmeye ve sorunlarını anlamaya çalışan davranışlarım beni tanıyan herkese bu izlenimi vermişti. Ben de bu görüşe katılıyordum. Ama son yıl okuyup öğrendiklerimin bana açtığı ufuklar, zihnimde uyandırdığı hayaller her şeyi değiştirdi. Bilim, ya da felsefe gibi bir fikir uğraşını meslek edinmeye karar verdim. Bilimin o zamanlarda kamuoyundaki en büyük temsilcisi Albert Einstein idi. Rölativite (görecelik) teorileri ile ün yapmış olan Einstein'in bir teorik fizikçi olduğunu da öğrenmiştim. Buna ek olarak, atomlar dünyasındaki keşiflerin fizikte yeni bir devrim yapmış olduğunu, dalga, ya da kuantum mekaniği diye yepyeni bir bilim alanının ortaya çıkmış ve hatta dünyagörüşümüzü temelinden değiştirmiş olduğunu ve bütün bu şaşırtıcı ilerlemelerde teorik fizikçilerin birinci derecede rol oynadıklarını duymuştum. Ben de hem matematikten, hem fizikten hoşlandığım için teorik fizikçi olmak böylece en uygun amaç haline geldi. Ayrıca teorik fizik ile felsefe arasında bir ilişki olduğu izlenimini de edinmiştim ve bu da, felsefeyi sevdiğim için, teorik fiziğin çekiciliğini arttırıyordu.

Fizik dalında yüksek öğrenim o tarihte ülkemizde yalnız İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde yapılabiliyordu. Böylece benim de hedefim orada okumak oldu. Bu düşüncemi ağabeyime açtığım zaman hararetle desteklediğini hatırlamıyorum. Benim gerekçelerimi dinledikten sonra: "Sen bilirsin." gibi birşey söyledi. Arkasından: "Peki, mezun olduktan sonra ne yapacaksın?" diye sordu. Ben de üniversitede çalışacağımı söyleyince sesini çıkarmadı.

Niyetimden babama bahsettiğim zaman hoşuna gitti. İlk tepkisi hemen olumlu oldu. "Ben de gençliğimde bilimle uğraşmak istemiştim" dedi. Sonra biraz sessiz durdu, aklına bir şey geldiği belliydi. "Karar vermek için daha vaktimiz var, iyice düşünelim" dedi. Farkettim ki, babamı kaygılandıran nokta, fizik okumak için İstanbul'a gitmek zorunda oluşumdu.

Ağabeyimin Yüksek Mühendis Okulu'na girmesi, bu maksatla İstanbul'a gitmesi annemi çok üzmüştü. Oğlundan ayrı kalmaya uzun süre alışamamıştı. Bunu evde hepimiz farkediyorduk. Ağabeyim, tatillerini geçirmek için Ankara'ya geldiğinde annem çok mutlu oluyor, tatil sonunda İstanbul'a dönmek vakti geldiğinde ise üzüntüsü belli oluyordu. Böyle bir tatil dönüşünde

duygularını iyice açığa çıkaran bir sahneyi hatırlıyorum. Annemle beraber istasyona ağabeyimi geçirmeye gitmiştik. Ağabeyim bize veda etti, trene bindi, vagonun penceresinden görünerek bizi selamlamaya hazırlandı. Tren sallandı, hareket etti. Karşılıklı selamlaşarak ağabeyimi uğurladık. Ancak tren on-onbeş metre gittikten sonra durdu. Ağabeyim hâlâ pencerenin önünde idi. Annem birden harekete geçti. Beni de kolumdan çekerek hızla yürümeye başladı. Tekrar ağabeyimin bulunduğu pencerenin önüne geldik ve birbirimizi bir daha selamladık. Ama konuşmaya vakit kalmadı. Tren tekrar hareket etti ve yavaş yavaş ilerlemeye koyuldu. Annem de, herhalde, belki tekrar durur düşüncesiyle arkasından yürümeye başladı. Ben de beraber, tren kadar hızlı ilerlemeye çalışarak, peronda bir hayli yürüdük. Sonra tren hızlandı ve ağabeyim gözden kayboldu. Biz de durduk ve yavaş yavaş geri döndük. Annemin heyecanı ancak eve varınca geçti.

Annemin duygularının farkında olan babamın, benim de İstanbul'a gitmemi kabul etmekte zorlandığını seziyordum. İlk konuşmamızdan sonra epey zaman geçmiş, ama babam henüz bana, beklediğim gibi "Peki, İstanbul Fen Fakültesi'ne gidebilirsin, iyi olur." dememişti. Onun yerine bir defasında: "Hep senin için hangi seçimi yapmamızla doğru olduğunu düşünüyorum. Aslında bu, hoş bir sıkıntı; önümüzdeki yolların birden fazla olmasından gelen bir sıkıntı. Fransızcadaki deyimle 'embarras de choix' " demişti.

Benim Fen Fakültesi'ne gitme isteğim geniş aile çevresinde pek olumlu karşılanmamıştı. O zamanlar, lisede, matematik, fizik, kimya gibi dallarda basan gösteren gençler için doğal meslek seçimi mühendislik şeklinde olurdu ve Yüksek Mühendis Mektebi'ne gitmeye çalışmak normal karşılanırdı. Çünkü Fen Fakültesi'nden mezun olanların yapabileceği şey ya liselerde öğretmen olmak ya da üniversitede öğretim üyesi olarak kalmaktı. Her iki halde de ele geçecek para insanı rahat yaşatmaya yetmezdi. Bir gün Malatya milletvekili olan akrabamız, babamın amca oğlu Tevfik Temelli evimize gelmişti. Yaverlikte beni görünce, liseyi bitirmemi kutladıktan sonra şimdi ne yapmak istediğimi sordu. Fen Fakültesi'ne girip fizik okumak istiyorum deyince duraladı. "Peki, oradan mezun olunca ne iş yapacaksın?" dedi. "Üniversitede kalmayı düşünüyorum*' deyince, "Allah akıllar versin" der gibi başını iki tarafa salladı ve başka birşey söylemedi.

Bu arada yaz gelmişti. İstanbul'a gittik. Florya deniz köşkünde kalıyorduk. Bir akşam ağabeyim, arkadaşlarıyla yemeğe çıkmıştı. Ben, okuduğum kitabı bitirmek için evde kalmıştım. Rıza amcam da bizde konuktu. Beni yalnız görünce konuşmaya başladık. Rıza amcam bana çok ilgi gösterir, her zaman benimle konuşmaktan hoşlanırdı. Ben de kendisini çok sever ve sayardım. Fırsat

buldukça satranç oynardık. Bazen o yenerdi, bazen ben yenerdim. O akşam amcam uzun boylu, beni fizik okumaktan caydırmaya, gene hukuk, ya da siyasal bilgiler okumaya yöneltmeye çalıştı. "Senin durumun itibarıyla en iyi yapacağın şey yöneticilik ve sonra siyasettir" diyordu. Hatta bir ara, "Cumhurbaşkanlığına kadar yolun açıktır" dedi. Ben de, iyi hatırlıyorum, kesin bir tavırla: "Ben bilim alanında başkan olmayı, Cumhurbaşkanı olmaya tercih ederim." diye yanıt vermiştim.

Babam beni gördüğünde, "Hep aklımdasın, bir karara varacağız, merak etme!" diyor, fakat bir türlü karara varılamıyordu. Gene böyle söylediği bir gün: "Öyle sanıyorum ki, benim Ankara'da bir fakülteye gitmemi tercih edeceksiniz" dedim. Birden rahatlamış bir şekilde, "Doğru!" dedi. Ben de onun üzerine: "Fizik okumayı tercih ediyorum ama Ankara'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde felsefe de okuyabilirim" dedim. Bu önerimi babam kabul etmedi: "Felsefeye ömür verilmez, daha düşünelim!" dedi.

Eylül oldu. Ankara'ya döndük, hâlâ karar verememiştik. Derken, belki de annemin önerisiyle, babamın aklına, Ankara'da bir Fen Fakültesi açmanın zamanı gelip gelmediğini, böyle bir şeyin mümkün olup olmadığını araştırmak geldi. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ile konuştu. Rahmetli Yücel her zamanki atılımcı davranışı içinde bu konuyu da büyük bir enerjiyle ele aldı ve kısa bir inceleme sonunda bunun mümkün olduğunu meydana çıkardı. Bir öğle yemeğinde, biz yemeğe başlamışken, Hasan Âli Yücel'in sofraya geldiğini hatırlıyorum. Çok heyecanlı bir hali vardı. Babam kendisine: "Ne haber, oldu mu? diye sordu. Yücel, "Evet, haber iyi!" dedi. Sonra ekledi: "Çok heyecanlıyım, biraz izin verin, kendime geleyim, anlatacağım."

Biraz sonra da anlatmaya başladı. Bakanlar Kurulu'ndan geliyormuş. Ankara'da önümüzdeki ay içinde bir Fen Fakültesi kurulması kararlaştırılmış ve gerekli ödenek ayrılmış. Gazi Eğitim Enstitüsü'nün bazı odalarını ve laboratuarlarını bu fakülteye ayıracaklar. Enstitünün kıdemli fizik ve kimya hocaları, babamın iyi tanıdığı Hayri Dener ile Avni Refik Bekman fizik ve kimya profesörleri olarak fakültenin kurucu üyeliğiyle görevlendirilecekler. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinden bazı doçent ve profesörler Ankara'ya gelmeyi kabul etmişler. Böylece bir başlangıç kadrosu oluşuyormuş. Ankara Fen Fakültesi bir iki ay içinde, en geç kasım başlarında öğretime başlayabilecekmiş. Fen Fakültesi'nin açılmasıyla Ankara'da uzun zamandır beklenen Tıp Fakültesi'nin açılmasına da olanak hazırlanmış olacakmış. Çünkü tıp öğreniminin ilk yılı başlıca Fen Fakültesinde görülüyormuş. Hasan Âli Yücel, bunları anlattıktan sonra çok mutlu olduğunu, Ankara Üniversitesi'nin kurulmasına götürecek en önemli adımı bugün atmış olduklarına inandığını ekledi.

Böylece benim mesleğim için de sorun çözülmüş oldu. Ankara'da kalarak fizik dalında yüksek öğrenim yapabilecektim. Bakanlar Kurulu'nun kararından sonra Ankara Fen Fakültesi'nin kurulması işlemleri büyük bir hızla ilerledi. Yeni fakültenin kuruluş yasası Meclise verildi ve 18 Eylül'deki Meclis oturumunda ivedilikle görüşülerek kabul edildi. Daha da nadir görülen bir olay olarak, 15 Eylül'de Ulus gazetesinin Dr. Sadi Irmak imzasıyla çıkan başyazısı "Ankara Fen Fakültesi" başlığını taşıyordu. 25 Eylül'de gene Ulus gazetesi yeni fakültenin dekanlığına, Talim Terbiye Heyeti üyesi Hayri Dener'in atandığını haber verdi. 8 Ekim'den başlayarak gazetelerde çıkan ilanlarda "1943-44 ders yılı başında Gazi Terbiye Enstitüsü binasında çalışacak olan Ankara Fen Fakültesi'ne Matematik-Astronomi, Matematik-Fizik ve Fizik-Kimya lisansları için kırk beş öğrenci alınacağı, yazılan öğrenci sayısı kırkbeşi geçerse bir seçme sınavı yapılacağı, ancak lise sınıflarında üç yıl iftihar listesine girenlerden beşinin sınavsız alınacağı ve yirmi beş öğrenciye ayda elli lira burs verileceği" duyuruldu. Ben bu ilanı görünce giriş sınavı için hazırlanmaya başladım. Fakat başvuranlar arasında iftihar kitabına geçenlerin sayısı beşten fazla olmadığı için beni sınavsız aldılar.

Unutulmayacak Bir Açılış Töreni

Ankara Fen Fakültesi 8 Kasım 1943'te Gazi Eğitim Enstitüsü'nde yapılan büyük bir törenle açıldı. Törene başta Cumhurbaşkanı İnönü, Meclis Başkanı Renda, Başbakan Saraçoğlu olmak üzere, bakanlar, milletvekilleri, Milli Eğitim Bakanlığı mensupları, fakülte hocaları ve öğrenciler katıldılar. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Fen Fakültesi Dekanı Hayri Dener ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nden Prof. Kerim Erim konuşmalar yaptılar. Bu konuşmaların esas temaları bende unutulmaz izlenimler bıraktı. Çünkü daha dinlerken, bir tören konuşmasının alışılmış kalıplar içinde söylenmiş olmalarına karşın, bazı önemli görüş ve anlayış farklılıklarını dile getirdiklerini sezmiştim. Sonra öğrendiklerim bu sezgilerimin doğru olduğunu gösterdi.

Hasan Âli Yücel'in konuşması, inanmış Atatürkçü bir Cumhuriyet yöneticisinin karakteristik öz güvenini ve sınırsız iyimserliğini yansıtıyordu. Yeni kurulan bir Fen Fakültesi olmasına bakmayıp, buradaki öğrencileri bilimin doruklarına erişmeye çağırıyor, buradan mezun olacak gençlerin dünya bilimini ileri götürecek buluşlar yapacağına inandığını belirtiyordu. Böyle araştırmalar için gerekli maddi ve manevi ortamı da bu fakültede yaratabileceklerine güveniyor, bunu bize vaat ediyordu. Fakülte Dekanı Hayri Dener, Fransa'da fizik dalında yüksek öğrenim görmüş ve Türkiye'de fizik öğretiminde

öncü rol oynamış olmakla birlikte, yurt dışındaki öğrenimi sırasında araştırma yapma fırsatı bulamamış olduğu için konuşmasında çok daha mütevazı davranıyordu. Doğa yasalarının hem güzel, hem güçlü olduğunu söyleyerek bilime duyduğu hayranlık ve saygıyı belirtmekle başlıyor ve daha çok bu fakültede okuyacak gençlerin Türkiye'de temel bilimlerin yayılmasına yapacakları katkı üzerinde duruyordu, araştırmadan pek bahsetmiyordu. İstanbul'dan gelen ünlü Matematik Profesörü Kerim Erim ise, o zaman Türkiye'de bilimsel araştırmaların yalnız İstanbul Üniversitesi'nde büyük zorluklarla yapılabildiğini bildiği için, Ankara'da yeni bir Fen Fakültesi açılmasını kutlarken ve İstanbul'dan gelen öğretim üyelerinin bu yeni fakültenin çekirdeğini oluşturacaklarını memnunlukla belirtirken bu fakülteden bugün için önemli bir bilimsel verim beklenemeyeceğini kapalı bir şekilde ima ediyor ve devletin başlıca İstanbul Üniversitesi'ni desteklemeye devam etmesinin şart olduğunu vurguluyordu.

Bu konuşmaların her biri konuşmacının kendi yetişme ve çalışma koşullarına göre mantıklı, gerçekçi görülebilecek bir yaklaşımı dile getiriyordu. Ama şimdi bir hüküm vermeme izin verilirse, içlerinde en haklı, en geçerli yaklaşımın Hasan Âli Yücel'inki olduğunu söylemek isterim. Yeni açılmış olmasına ve türlü eksiğine karşın bu yeni fakülteden dünya bilimine katkı yapan insanlar çıktı. Kuşkusuz, bundan sonra da çıkar ve daha çok çıkar, eğer yöneticiler Hasan Âli Yücel'in konuşmasında ifadesini bulan iyimserliği göstermeye devam ederlerse... Şunu da ekleyeyim. Tören konuşmaları bittikten sonra Milli Eğitim Bakanı Yücel, yukarıya, ilk dersi dinlemek için toplandığımız i sınıfa geldi ve orada bizimle kısa bir söyleşi yaptı. Bize verdiği başlıca öğüt kendimizi küçük görmememiz, yeni açılan fakültedeki eksikliklere bakarak burada bilimsel çalışmalara giremeyiz gibi yanılgılara düşmememiz, bir gün muhakkak önemli buluşlar yapacağımıza inanarak çalışmamızdı. İtiraf ederim ki o zaman bu öğüdü pek ciddiye almadım. Herhalde arkadaşlarım da almadılar. Oysa ki, sonradan benim ve o sınıfdaki arkadaşlarımın önüne birçok fırsatlar çıktı. Eğer Hasan Âli Yücel'in öğüdünü hiç aklımızdan çıkarmasaydık, yaptığımızdan çok daha fazlasını gerçekleştirmiş olurduk. Bunu öğrendiğim için öğretini üyesi olarak yeni Fakülte açılışlarına gittiğimde, yeni öğrencilerle konuşurken ben de aynı öğütleri verdim ve Hasan Âli Yücel'in adını hep saygıyla andım.

VIII.
Felsefe Merakım

Meslek seçimi konusunda babamla konuşurken, "felsefe de okuyabilirim" demem, rastgele söylenmiş bir söz değildi. O yıllarda felsefeye iyice merak sarmıştım. Pekâlâ, bir felsefeci olabilirdim. Hatta babamın telkiniyle fizikçilik mesleğini tercih ederken, felsefenin bazı çözülmemiş problemlerini belki fizikte edineceğim bilgiler sayesinde aydınlatabilirim diye bir umuda da kapılmıştım. Sonradan bu umudun gerçekleşemeyeceğini, fizik ile felsefenin ayrı düşünce alanları olduğunu ve zaten fizik bilimine dalınca felsefe problemleriyle uğraşmaya vakit kalmadığını görecektim.

Felsefe merakım nasıl başladı; tam bilmiyorum. Belki, çocukluktan beri var olan, her yerde gerçeği aramak ve doğruyu söylemek adetimin bir uzantısı olarak gelişti. Ama geçmişe baktığım zaman çarpıcı bir olay, bir ilk aşama olarak öne çıkıyor. Bu olayı doğuran, on beş - on altı yaşlarında iken babamın kütüphanesinde elime geçen bir kitaptır: Platon'un *Lakhes* adlı diyalogu. Milli Eğitim Bakanlığının klasikler çeviri dizisi içinde yayınlanmıştı. Bu dizideki kitaplar çıktıkça, Bakan Hasan Âli Yücel'in talimatıyla hemen babama gönderilirdi. Ben de babamın kütüphanesinde yeni kitaplar gördükçe karıştırır, vakit buldukça okumaya çalışırdım. İlk çevirilerden biri olarak yayınlanan Balzac'ın *"Vadideki Zambak"* romanını 1941 yazında büyük bir zevkle okumuştum. Hatırlarım, o yazdan sonraki okul dönemi başladığında bir derste psikoloji öğretmenimiz: "Klasikleri çevirilerden okuyan var mı?" diye sormuş, benim Balzac'ın bir romanını okuduğumu söylememden çok memnun olmuş ve bütün öğrencilere tavsiye etmişti.

Etkilendiğim Filozoflar

Platon'un, ya da edebiyatımızdaki ismiyle Eflatun'un bu küçük kitabını bir çırpıda okudum. Hem çok hoşuma gitti, hem de çok şaşırdım. Hoşuma gitti, çünkü bir felsefe konusunu, *"cesaret nedir?"* sorusunu, konuşma dilinin sadeliği içinde, içtenlikli bir söyleşi havasında ele alıp inceliyor ve sonuçlandırıyordu. Çok kolay, eğlenerek okunuyordu. Ama vardığı sonuç benim için son derece şaşırtıcı idi. Çünkü ben o güne kadar cesareti, korkusuzluk diye bellemiştim. Çok cesur bir adam denince, hiçbir şeyden korkmayan bir adam kastedildiğini düşünüyordum. Oysa ki, Platon'un bu diyalogunda konuşan ünlü filozof Sokrates, cesareti *"neden korkutup, neden korkulmayacağını bilmek"* diye tanımlıyordu. Cesaret gibi bir erdemi böylece duygusal tabanından ayırıyor, bir bilgi ve hesap meselesi haline getiriyordu. Bu yorumu kabul etmek istemedim. Fakat Sokrates'in mantıksal yaklaşımı çok ilgimi çekmişti. Sözün kısası, bu kitap bir anlamda gözümü açmış, filozofların değişik yorumlarıyla hayata yeni anlamlar katabileceklerini gösteren bir işaret olmuştu.

Sonradan, Platon'un başka diyaloglarını da zevkle okudum. *"Sokrates'in Savunması"ndan* çok etkilendim. O yıllarda Fransızcam epey ilerlemişti. Babamın kütüphanesindeki Fransızca edebiyat ve felsefe kitaplarını karıştırmaya başladım. Bir taraftan da klasikler çevirilerini ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı "Tercüme" dergisindeki yazıları heyecanla okuyordum. Bu dergiyi çıkaranların kültürüme yaptığı katkıyı en büyük minnet duygularıyla belirtmek isterim. Descartes'ın *"Yöntem Üzerine Konuşma"* adlı ünlü eseriyle Pascal'ın *"Düşünceler"* kitabından bazı bölümleri büyük ilgiyle okudum. Çok hoşlandığım bir yazar Voltaire oldu. O'nun *"Felsefe Lügatı"*nda dostluk üzerine yaptığı değerlendirme hiç hatırımdan çıkmaz. "Dostluk" der Voltaire; "ancak erdemli insanlar arasında oluşabilen bir ilişkidir. Müstebitlerin (bugünkü karşılığı ile diktatörlerin) adamları, ya da uşakları vardır; çete reislerinin. haydut başlarının hempaları, yardakçıları vardır, ama yalnız erdemli bir insanın dostu, arkadaşı vardır." Gene Voltaire'in aklımda kalan bir değerlendirmesi Mısır ehramları ile ilgilidir. Yanlış hatırlamıyorsam: "Ehramlar, der, dünyanın yedi harikasından biridir; ama bunlar esir bir milletin anıtlarıdır; ancak esir insanların meydana getirebileceği eserlerdir." Pascal'ın düşüncelerinden de hatırımda kalan ikisini yazayım. Bir tanesi ünlü *"düşünen saz"*, "roseau pensant" benzetmesi. *"İnsan, doğa karşısında incecik bir saz dalı gibi güçsüzdür, ama düşünme yeteneği olduğu için, bu düşünen saz dalı doğaya üstündür."* Aklımda kalan öteki sözü ise *"Şu sonsuz uzayın ezeli sessizliği beni korkutuyor!..."* itirafı.

Çevrilen klasikler dizisi içinde Platon'un diyaloglarını; Sophokles'in tragedyalarını; Descartes'in, Voltaire'in, Erasmus'un ve başka birçok ünlü yazarın eserlerini okumanın benim üzerimdeki başlıca etkisi düşünce özgürlüğüne tam bir bağlılık aşılamak ve felsefeye ilgimi arttırmak oldu. Sanırım lise son sınıfında iken İstanbul Üniversitesi profesörlerinden Vehbi Eralp'ın, Alfred Weber'in eserinden çevirdiği *"Felsefe Tarihi"* kitabını buldum ve bir roman gibi heyecanla okudum. Bugünlerde, 1995'in başında, Norveçli bir felsefe öğretmeninin *"Sophie'nın Dünyası"* adını verdiği ve felsefe tarihinin öyküler halinde anlatılmasından başka birşey olmayan romanının dünyada en çok satılan kitaplar arasına girdiğini görünce şaşmadım. Çünkü ben de, elli küsur yıl önce Alfred Weber'in ders kitabını tıpkı *"Sophie'nın Dünyası"* romanı gibi zevkle okumuştum.

O yıllarda okuduğum başka felsefe kitaplarından bazıları aklıma geliyor. Leibniz'in *"Monadoloji"*sinden fazla birşey anlamadım, beni pek etkilemedi. O zamanlar, yani elli yıl önce okuduğum felsefe kitaplarının hangilerinin beni etkiledikleri kitaptan aklımda birşey kalıp kalmaması ile anlaşılabilir. Monadoloji'den hiçbir cümle hatırlamıyorum. Latin şair ve filozofu Lucretius'un, *"De Rerum Natura"* adlı, eski çağın atomcu felsefesine dayanan kitabını okumuştum ve hoşlanmıştım. Kitabının bir yerinde Lucretius, ölümden korkan birisini şöyle uyarır. *"Bir gün öleceksin diye niye korkuyorsun? Bu, dünyanın yasasıdır. Senden önce yaşamış o kadar değerli insan, hiç seslerini çıkarmadan öldüler. Sana ne oluyor? Sen kim oluyorsun da ölüme karşı çıkıyorsun!"* Ölümden söz ederken, Sokrates'in savunmasında yargıçlara karşı söylediği son sözleri de hiç unutmadığımı belirteyim: *"Kararınızı verdiniz. Ben ölmeye gidiyorum. Siz yaşamaya. Bunların hangisi daha iyi. Bunu ancak Tanrılar bilir!"* Şunu ekleyeyim ki, bu kitapları ilk okuduğum zaman on altı - on yedi yaşlarında idim. O yaşlarda ölüm konusunda düşünürken insan salt mantık çerçevesinde kalabiliyor. Hatırlarım; benim bu çerçevede vardığım bir sonuç, aslında her insanın yaşamının, kendisi bakımından sonsuz olduğu şeklinde idi. Çünkü, diyordum, insan öldüğünü farketmez ki, yaşamının son bulduğunu anlasın. Yaşamla ölüm arasındaki farkı insan ancak yaşıyorsa görebilir.

İnsanın kendisi, öldüğünü algılamayacağına göre, herkesin yaşamı, kendisi için sonsuzdur. Bu usavurma, ya da mantık oyunu gençken insanı tatmin edebiliyor; ama ileri yaşlarda ölüm ve arkasındaki yokluk düşünülünce soğuk ter basmasını, başka hiçbir şeye benzemeyen bir iç sıkıntısının belirmesini önleyemiyor. Korkuyla karışık bu sıkıntının birçok tanınmış din adamına ilham kaynağı olduğunu da Williani James'in *"Dinsel Deneyimin Çeşitleri"* kitabında okumuştum.

Beni etkileyen başka bir filozof, Hollandalı Baruch Spinoza oldu. Onun felsefe konularını matematik teoremlerinin kanıtlanmasında kullanılan mantıksal yöntemle ele alması hoşuma gitti. Ama asıl aklımda kalan ünlü "sub specie aeternitatis" (sonsuzluk açısından bakmak) deyimi oldu. İnsan, kendi başına gelen, ya da içinde bulunduğu toplumun başına gelen olaylara sonsuzluk açısından baktığında daha soğukkanlı, daha sağlıklı değerlendirmeler yapabiliyor. Başka bir büyük filozofla, Kant'la tanışmamın ilginç bir öyküsü vardır. Gerçi lisede, Hasan Âli Yücel'in, mantık dersinde okuduğumuz kitabındaki şu ünlü deyişini beğenmiş ve unutmamıştım: "Bende sonsuz hayranlık uyandıran iki şey vardır: Üstümdeki yıldızlarla dolu gök ve içimdeki şaşmaz vicdan yasası!" Ama henüz hiçbir kitabını görmemiştim. Bir yaz, babamla birlikte Savarona yatı ile Marmara Denizi'nde birkaç günlük bir geziye çıkmıştık. Yatta dolaşırken, kütüphanesinde çok değerli kitaplar bulunduğunu farkettim. Tanınmış romanlar, şiir kitapları, seyahat öykülerini içine alan çeşitli dillerde yazılmış yapıtlar vardı. Birinci gün, romanlar ilgimi çekti; bir tanesini alıp, biraz okuduktan sonra akşam yerine koydum. İkinci gün öteki kitapları karıştırırken bir büyük cilt gözüme çarptı. İsmi *"Critique de la Raison Pure", (Saf Aklın Eleştirisi)*, yazarı ise İmmanuel Kant. Merak ettim ve biraz korka korka okumaya başladım. Çünkü Kant'ın çok zor anlaşılan bir filozof olduğu rivayetini duymuştum. Ama yavaş yavaş okuduklarımı anlayınca çok hoşlandım. Aksi gibi, gezimiz ertesi gün bitiyordu. Kitabı okuyabilmek için bir süre yatın kütüphanesinden dışarı çıkarmaktan başka çare yoktu. Yattaki yöneticilere: "Kitabı birkaç gün eve götürebilir miyim?" diye sordum. Kendileri karar veremediler; babama sordular. Benim ilgimi, merakımı bildiği halde, babamın yanıtı: "Kitabı yattan çıkarmayın, yanlış bir yol açılır." şeklinde oldu. Ben de bu yüzden Kant'ın bu ünlü eserini okuyup bitiremedim. Babamın kararı elbette doğruydu. Yalnız sonradan kimsenin beklemediği birşey oldu. Savarona'da yangın çıktı ve bütün o değerli yapıtlar yanıp gittiler. Eğer usullere uymayıp, kitabı almış ve bir daha geri vermeyi unutmuş olsaydım, o kitapdan bugün hâlâ yararlananlar olacaktı.

Lise döneminden felsefe ile ilgili iki anım daha var. Mantık ve Sosyoloji dersine gelen hocamız, tanınmış bir felsefeci olan Nurettin Şazi Kösemihal idi. O yıllarda lise öğretmenliği yapıyordu, fakat yazılarıyla ün sağlamaya başlamıştı. Ben mezun olduktan birkaç yıl sonra İstanbul Üniversitesi'ne geçti ve orada bilim hayatına devam etti. Bize hocalık yaptığı sırada bir ödev vermişti. Bir süre önce yayınlamış olduğu *"Allah Nedir?"* adlı bir küçük kitabı okuyup ne anladığımızı yazacak ve eleştirilerimizi de belirtecektik. Bu kitap, o zamanlar

Türkiye'de revaçta olan Durkheim'in teorilerine dayanan bir inceleme ve çözümleme denemesi idi. Semavi dinlerde Tanrı'ya atfedilen başlıca niteliklerin Durkheim'in çok üzerinde durduğu "toplumsal bilinç" kavramında da bulunduğunu gösteriyor ve buna dayanarak "Allah" kavramının "toplumsal bilinç" kavramının idealize edilmiş bir şekli olduğunu iddia ediyordu. Kitabı okuyunca iddiayı ilginç bulmuştum. Nasıl eleştireyim diye düşündüğümde, bu yaklaşımın Tanrı'ya inanma ihtiyacını karşılamadığı aklıma gelmiş ve bunu ileri sürmüştüm. Bir sezgi ile dile getirdiğim bir eleştiriydi. Ama sonradan William James'in yukarıda andığım kitabını okuyunca eleştirimin doğru olduğunu gördüm. Kösemihal'in incelemesi Tanrı kavramındaki psikolojik ağırlığı hiç dikkate almamıştı. Oysa ki, W.James'in büyük din adamlarından verdiği örneklerin hepsi, bir ruhsal bunalımdan güçlü bir inanma ihtiyacı ile çıkan insanların dine sarıldığını gösteriyordu. Lise öğrencisi iken yaptığım bir değerlendirme ile önemli bir gerçek yakalamıştım ama kuşkusuz o zaman farkında değildim.

İkinci lise anım da şu: Psikoloji dersindeki hocamız, genç bir hanımdı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden yeni mezun olmuştu. Bilgili olduğundan kuşkumuz yoktu; ama bizim önce gözümüze çarpan, bilgisi ve ders anlatma üslubundan çok fiziksel güzelliği idi. Öğretmenin görünüş güzelliğinin iyi öğrencileri daha çok çalışmaya özendirebileceğini o zaman farkettim. Bende uyandırdığı etki böyle bir sonuç vermişti. Herhalde kendimi göstermek için olacak, düşündüm, gidip öğretmene değişik bir soru sordum:

"Bakıyorum, dedim, bir dönemde felsefe problemi olarak ele alınan bazı konular, daha sonra bilim alanına giriyorlar, belirli çözümlere kavuşuyorlar ve felsefe alanından çıkıyorlar. Örneğin maddenin atom teorisi. Eski çağlarda doğa filozofları maddenin atomlardan meydana geldiğini ileri sürmüşler, başka filozoflar da bunu kabul etmemiş. Ama yirminci yüzyılda kimyacılar, fizikçiler yeni deneylerle, ölçülerle atomların varlığını kanıtlamışlar ve maddenin gerçekten atomlardan oluştuğunu meydana çıkarmışlar. Artık atom teorisi bir felsefe konusu değil, bilim konusu. Acaba aynı şey öteki felsefe konuları için de geçerli mi? Yani, felsefenin tümü bir gün bilim haline mi gelecek?"

Bu sorum, galiba öğretmenimizi biraz şaşırttı. Dinledikten sonra bana kesin bir yanıt vermedi. Belirsiz bir şeyler söylemekle yetindi. Aslında sorumun yanıtı basitti ve herhalde öğretmen de bunu biliyordu. Felsefecilerin ele aldıkları bazı problemlerin sonradan bilimsel yöntemlerle incelenmesi olanağının bulunup, sonuçlandırılması çok görülmüş, doğal bir gelişmedir. Felsefeciler,

merak ettikleri her konu üzerinde düşünürler, yazarlar. Onlar için konunun ilginç olması yeterlidir. Deneylerle, ölçülerle sonuçlara varmak zorunluluğu yoktur ve çok kez olanağı da yoktur. Bu olanaksızlık devam ettikçe konular hep felsefe alanında kalırlar. Ama bazen durum değişir. Yeni gözlemlerle, deneylerle konuları inceleme olanağı bulunur ve o zaman bu konular felsefe alanından çıkıp, bilim alanına girerler. Gözlem ve ölçme teknikleri sürekli gelişerek yeni alanlara yayıldığı için doğal gelişme de hep felsefeden bilime geçmek doğrultusundadır. Ama bu, felsefe konularının tükeneceği anlamına da gelmez. Kaybolan bir felsefe konusunun yerine başka biri her zaman çıkar. Sonraki yıllarda rastladığım iki olayda biraz daha farklı bir yaklaşım, bir ölümsüzlük arayışı içinde bilim alanındaki bir konuyu felsefe alanına geçirme çabası gördüm. Tarih sırasını atlayarak onları da burada anlatayım.

ABD'de California Teknoloji Enstitüsü'nden doktoramı aldıktan sonra biraz daha araştırma yapmak maksadıyla Princeton Üniversitesi'ne gitmiştim. Princeton, New Jersey eyaleti içinde, New York yakınında ufak bir üniversite şehri. Kalacak yer bulmak kolay değil. Bereket şansım yardım etti. Üniversitenin emekli profesörlerinden birisi evindeki bir odasını kiralıyormuş, oraya yerleştim. Ev sahibi Conklin adında yetmiş yaşlarında bir biyoloji profesörü. Amerikan toplumunun, özellikle New England bölgesinin geleneklerine bağlı, aristokrat tavırlı, yalnız yaşayan bir insan. İlk tanıştığımızda kendisine California'dan Princeton'a otomobille nasıl geldiğimi anlatırken, yol üzerinde gördüğüm Amerikan tarihinde rol oynamış yerlerden bahsettim; ilk Amerikan Cumhurbaşkanlarının, Washington'un, Jefferson'un, Jackson'un bazı sözlerine değindim. Bu bilgileri Amerikan tarihi hakkında yeni okuduğum bir kitaptan edinmiştim. Bu sözlerimden çok hoşlandı ve böylece aramızda iyi bir anlayış ortamı kuruldu.

Bir akşam odasına bir içki içmeye çağırdı. Konuşurken bana önemli bir eseri tamamlamak üzere olduğunu söyledi. Bu kitapta biyoloji alanında dünyadaki gelişmelerle birlikte kendi özgün görüşlerini anlatıyormuş. Bu arada çarpıcı bir iddia ortaya atıyor, bazı kimyasal ya da biyolojik olayları bilimsel yöntemlerle açıklamanın mümkün olmadığına inandığını belirtiyormuş. Ben buna şaştım. Princeton Üniversitesi gibi çağdaş bilimin en ünlü kuruluşlarından, araştırma merkezlerinden birinde ömrünü geçirmiş bir bilim adamının hayatının sonlarında böyle bir kanıya nasıl vardığını anlayamadım. Benim şaşkınlığımı, itiraza yöneldiğimi görünce: "Bakın, bir örnek vereyim" dedi ve şunu söyledi:

"Oksijen, hidrojen, kendi başlarına alındığında, çok yanıcı, patlayıcı, reaksiyonlar veren elemanlardır. Ama biraraya geldiklerinde su gibi son derece sakin, kararlı, bir maddeyi oluştururlar. Bu nasıl oluyor! Kimya bilimi bunu açıklayamıyor. Demek ki burada, bilmediğimiz, anlayamadığımız bir etken var. Başka örneklerde de böyle."

Conklin'in verdiği bu örnek beni daha da şaşırttı. Kendimi tutamadım. "Yalnız, Sayın Conklin, dedim, verdiğiniz bu örnek bugün kuantum mekaniği yardımıyla açıklanabiliyor. Kimyasal reaksiyonların bu yeni mekaniğin yöntemleriyle hesaplanabileceğini ilk gösterenlerden biri şimdi burada, Princeton Üniversitesi'ndc çalışan ve iyi tanıdığınız Profesör Wigner. Onun çalışmalarıyla başlayıp devam eden araştırmalar ilke olarak bütün kimya reaksiyonlarının bu yöntemlerle açıklanabileceğini herkese kabul ettirdi. Verdiğiniz örnekleri anlamak için bilinmedik güçlere gerek yok. Elektromagnetik kuvvet ve kuantum mekaniği kimyasal özellikleri anlamak için yeterli."

Ev sahibim emekli profesör bu yanıtımdan hiç memnun kalmadı. Söylediklerimi ilk defa duyuyormuş gibi bir tavır takındı. Oysa yirmi yıldır bu gerçekler biliniyordu. "Öyle diyorsunuz ama ben inanmıyorum; gene de açıklanamayan olaylar, özellikler kalıyordur" dedi. Ben de israr etmedim. Anladım ki, Prof. Conklin, hayatının sonuna yaklaşırken, ölümün insanı tam bir yokluğa götürmeyeceğine inanabilmek için kendisine bilimden destek yaratmaya çalışıyor. Biyoloji alanında benzer arayışların geçmişte etkili olduğunu biliyordum. Fiziksel, kimyasal etkenlerle açıklanamayacak bir hayat gücünün var olduğu uzun süre varsayılmıştı. Yüzyılımıza gelindiğinde ise böyle bilinmeyen güçlere gereksinme olmadığı, fizik ve kimyanın biyolojinin bütün olaylarının anlaşılmasına yeteceği kanısı iyice yerleşmiştir. Ama demek ki, psikolojik gereksinme hâlâ devam ediyor diye düşünüp konuyu daha fazla üstelemedim.

Prof. Conklin'le konuşurken, onun iddiasının yanlış olduğunu göstermek için, Prof. Wigner'in araştırmalarından söz etmiştim. Ne tuhaftır ki, aşağı yukarı on beş yıl sonra, bu kez Prof. Wigner'in bir yazısında, bilimin her biyolojik olayı açıklayamayacağını iddia ettiğini gördüm. Ele aldığı olay kalıtım idi. Söylediği de şu idi:

"Baba ve annenin özelliklerinin genler yoluyla çocuklara geçtiği iddia ediliyor. Peki, acaba nasıl bir fiziksel, ya da kimyasal mekanizma ile bu kadar bilgi yeni kuşaklara geçirilebiliyor?" Wigner konuyu bilgi iletimi açısından ele alıyor ve bir takım hesaplar yaparak hiçbir fiziksel, kimyasal mekanizma ile

bu kadar bilginin bir kuşaktan ötekine geçirilemeyeceğini ispata çalışıyordu. Ben, çalışıyordu diyorum. Aslında o yazıda Wigner, bu imkânsızlığı ispat ettiğini iddia ediyordu. Ama gelin görün ki, aradan birkaç yıl geçmeden, iki bilim adamı, Amerikalı biyolog Watson ile İngiliz fizikçi Crick birlikte geliştirdikleri çift sarmal modeliyle böyle bir mekanizmanın mümkün olduğunu gösterdiler, deneylere dayanan gözlemlerle çift sarmalın varlığını kanıtladılar. Bilinmeyen güçler bir kez daha püskürtülmüş oldu ve biyoloji tümüyle anlaşılır, açıklanabilir olmaya devam etti. Başka bir anlamda da öykünün başına dönerek diyebilirim ki, felsefe olarak başlayan bu konular da bilim haline dönüştü.

1942 yazında, lise son sınıfa geçmiş olarak, İstanbul'da, Florya'da yaz tatilini geçirirken, iki ay kadar, Galatasaray'ın tanınmış hocası C.Bergeaud'dan ileri düzeyde Fransızca dersleri aldım. Bergeaud, önceki kış boyunca Teknik Üniversite'de okuyan ağabeyime benzer şekilde dersler vermişti. Yaz boyunca ben de Bergeaud'nun engin edebiyat ve felsefe kültüründen yararlandım ve bu derslerden çok zevk aldım. Bergeaud da bana ders vermekten hoşlanıyordu. Haftada iki üç defa, bir saat kadar bir araya geldiğimizde tanınmış yazarların kitaplarını bana anlatır, beni de bunlar üzerinde çözümlemeler, eleştiriler yapmaya özendirirdi. Bir gün, Descartes'in ünlü yapıtından söz ederken: "Felsefe sınavlarında, sık sık sorduğum bir soru vardır. Descartes'in *"Yöntem Üzerine Konuşma"* adlı kitabının tam ismini yazın, derim ve verdikleri yanıta göre bu derse gösterdikleri ilgiye değer biçerim" demişti ve arkasından kitabın tam ismini okumuştu: "Discours de la methode pour bien conduirc sa raison et ehereher la verite dans les sciences". (Aklını iyi kullanmak ve bilimlerde gerçeği aramak için yöntem üzerine konuşma) Bergeaud'nun bu uyarısıyla öğrendiğim tam ismi bir daha unutmadım.

Bergeaud'un çok sevdiği filozofların birisi Henri Bergson idi. Gençliğinde, onun konuşmalarını da duymuş, dilini çok beğenmişti. Felsefesi için, güzeldir, ama yanlıştır, ("c'est beau, mais c'est faux") derdi. Bergeaud'nun etkisiyle sonradan Üniversite tatillerinde Bergson'un bütün kitaplarını okudum. Evrimci felsefenin iyimser yaklaşımı ile üstün edebiyat gücü biraraya gelince gerçekten çok hoş, güzel kitaplar meydana çıkmıştı. *"Yaratıcı Evrim"* adlı başyapıtının son cümlesinde evreni, "Tanrılar yaratacak bir makina" olarak nitelemesi iyimserliğinin herhalde doruğu olmuştur. Ama bu kitapların gerçeğe uymadığını, gene o yıllarda başka bir zevkle okuduğum Bertrand Russell'ın alaycı yazıları açıkça gösteriyordu.

Bir Yarışma

Yaz bitti, Ankara'ya döndük, son sınıfa başladım. İlgim, edebiyat, felsefe alanından uzaklaşıp, fen konularında yoğunlaşmaya başladı. Bu arada bir gün gazetede bir ilan gördüm. Ankara Halkevi, bir kitap özetleme yarışması açıyordu. O dönemde yaşadığımız kültürel kalkınma ve aydınlanma hareketine Halkevi'nin de katılmak istediğini gösteren bir girişimdi bu. Yarışma için önerilen kitaplar Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınları arasında çıkmıştı. Birisi bir roman; öteki ise bir felsefe yapıtı, Ernst Mach'ın *"Bilgi ve Hata"* adlı kitabı idi. İlanı görünce heveslendim. Yarışa girip kendimi denemek istedim. Yarışmaya katılanlar, gönderdikleri yazıların isim ve adres içeren köşesini kapatacaklar; jüri, kimin yazdığı belli olmayan özetler içinden seçimini yapacaktı. Seçim bittikten sonra kağıtların kapalı köşeleri açılacak ve kimlerin kazandığı ancak o zaman belli olacaktı. Böylece jürinin taraf tutması önlenmiş oluyordu ve benim için iyi bir deneme olanağı ortaya çıkıyordu. Yarışmaya girmeye ve kazanma şansımı arttırmak için de felsefe kitabını özetlemeye karar verdim. Romanla herkes ilgilenir, Mach'ın kitabına yönelenler çok daha az olur diye düşündüm. Mach'ın kim olduğunu, felsefesinin nelere dayandığını bilmiyordum. Kitabını aldım, okudum ve anladığım gibi özetledim. İstedikleri şekilde isim ve adres köşesini kapattıktan sonra yazımı Ankara Halkevi Müdürlüğü'ne postaladım. Kimseye de bir şey söylemedim.

Aradan aylar geçti. Ben, yeni açılan Ankara Fen Fakültesi'ne girdim. Yarışmayı tamamen unutmuştum. Derken, bir akşam odamda radyo haberlerini dinlerken, spiker, "Ankara Halkevi'nin açtığı kitap özetleme yarışması sonuçlandı!" deyince kulak kabarttım. *"Bilgi ve Hata"* kitabının özetlenmesinde kazanan Erdal İnönü" demez mi!.. Çok sevindim ama gene kimseye bundan söz etmedim. Yalnız, o akşam, ya da ertesi akşam Ankara Halkevinde verilen bir opera temsiline babam bizi götürdü. İki perde arasında, Halkevi Müdürü Ferit Celal Güven, babama, benim bir yarışma kazandığımı haber verdi. Onun üzerine babam merak etti. Benim yazdığım özet getirildi ve babam, yanındaki Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ile birlikte yazımı baştan sona, büyük bir ilgi ile okudu. Bana da: "Ne zaman yaptın bunu, kimseye de haber vermemişsin." diye takıldı.

O yıl iki çeviri denemesi de yaptım. Fakülte Dekanı Prof. Hayri Dener'in önerisi üzerine eğitim alanında iyi tanınan Fransız fizikçisi Prof. Boutaric'in ortaokullar için yazmış olduğu bir fizik kitabını Türkçeye çevirdim. Bir de ağabeyimin, Teknik Üniversite'den birkaç arkadaşı ile birlikte çevirmeye karar verdikleri bir popüler bilim kitabının iki bölümünün çevirisini yaptım.

Bu, Amerikalı matematik profesörü E. T. Bell'in ünlü matematikçilerin hayatlarını anlatan *"Men of Mathematics"* adlı yapıtıydı. Gençlere matematiği sevdirmekte en başarılı görünen kitaplardan biriydi. Ben, başlangıç bölümü ile Descartes bölümünü çevirmiştim. Orada öğrendiğim bir şeyi sonra sık sık hatırladım. Yöntem üzerine konuşmayı yazmaktan başka analitik geometriyi de icat etmiş olan bu ünlü filozof ve matematikçi bütün istediğinin kavgadan ve müdahalelerden uzak, sakin bir yaşam olduğunu söylemiş ve bunu elde etmenin yolunu ancak gönüllü olarak bir orduya katılmakta bulmuştu.

Muzaffer Şerif Olayından Öğrendiğim

Felsefe merakım, Fen Fakültesi'nde matematik ve fizik okuduğum ilk yıllarda devam etti. Hatta fırsat buldukça Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne, Nusret Hızır'ın derslerine, onun ve Necati Akder'in konferanslarına gittim. Nusret Hızır, özellikle takdir ettiğim, fikirlerine değer verdiğim bir felsefeci idi. İstanbul Üniversitesi'nde Viyana okulu filozoflarından Prof. Reichenbach ile beraber lojistik ve bilim felsefesi konularında çalıştığını öğrenmiştik. Benim, bir fizik öğrencisi olarak derslerine gelmemden hoşlanırdı, bunu kendi felsefe anlayışına uygun bir davranış olarak değerlendirirdi. İsteği üzerine bir gün onun seminer saatinde, Fen Fakültesi'ndeki Astronomi Profesörümüz Tevfik Okyay Kabakçıoğlu'nun verdiği notlardan yararlanarak Cantor'un sonsuz sayılarını tanıtan bir konuşma yapmıştım. O günlerden aklımda kalan bir anı da ünlü sosyal psikolog Muzaffer Şerif'le ilgilidir. Komünistlik propagandası yaptığı suçlamalarının çok dedikodu uyandırması üzerine bu değerli sosyal bilimcimiz 1944'te tutuklanmıştı. Hemen o gün Nusret Hızır'ın dersine gitmiştim. Çok üzüntülü bir halde sınıfa girdi. Konuşmakta güçlük çektiğini görüyorduk. Dersin konusuna geçmeden, düşüne düşüne bir kaç şey söyledi. Değerli bir öğretim üyesinin görevinden uzaklaştırıldığını, bu nedenle çok kederli olduğunu ifade etti ama hükümeti eleştirmedi. Sadece, bir takım duygusal nedenlerle, ya da tahriklere kapılarak bilime karşı bir tutum almanın çok yanlış olduğunu, her hal ve şartta bilime saygı göstermemiz gerektiğini belirtmekle yetindi. Bu basit sözleri o kadar ciddi ve üzüntülü bir eda ile söylemiş olmalı ki hâlâ hatırlıyorum. Muzaffer Şerif uzun süre tutuklu kalmadı. Daha önce Amerika'da öğrenci, ya da asistan olarak çalıştığı üniversitelerden serbest bırakılmasını isteyen ve öğretim üyeliğine çağıran mektuplar geldi. Bir kaç ay geçmeden serbest bırakıldı ve Amerika'ya gitti.

O dönemde bir akşam sofrada Başbakan Saraçoğlu'nun babama şöyle bir şey söylediğini hatırlıyorum: "Muzaffer Şerifi Amerika'dan Columbia

Üniversitesi'nden, Princeton Üniversitesi'nden çağırıyorlarmış, öğretim üyesi olarak görev vereceklermiş. Dedikleri gibi komünist olsa böyle bir şey yaparlar mı?" Herhalde Başbakan bu değerli bilim adamının serbest kalıp Amerika'ya gitmesini kabul etmiş ve bu kararının gerekçesini de Cumhurbaşkanına böyle anlatmıştı.

Muzaffer Şerif ABD'de çeşitli üniversitelerde araştırma yapmaya devam etti. Deneysel sosyal psikolojinin kurucuları arasına girdi. Bir daha Türkiye'ye dönmedi. ABD vatandaşı olarak öldü. Bu olay benim için büyük bir ders oldu. Sonradan üniversitede yöneticilik yaptığım dönemlerde öğretim üyelerinin dedikodularla, siyasal karakterli suçlamalarla görevlerinden alınma isteklerine, baskılarına, bu istekler nereden gelirse gelsin karşı çıktım; mukavemet ettim, inanıyorum ki, bu tutumum bir çok değerli bilim adamının üniversiteden kopmasını engelledi ve eğer daha büyük güçlerin etkisiyle ayrılmışlarsa, tekrar geriye dönmelerine yardımcı oldu.

Nusret Hızır'ın etkisiyle Bertrand Russell'in kitaplarını okumaya başladım. Hem hoşlandım, hem de çok şey öğrendim. Russell'in *"Batı Felsefesinin Tarihi"* adlı kitabında Kant'ın, Bergson'un felsefe sistemlerine yönelttiği alaycı eleştiriler, hem zevkle okunuyor, hem de beni çok etkilemiş olan ünlü felsefe anlayışlarının pekâlâ yanlış ve dayanıksız olabileceğini gösteriyordu.

o yıllarda özgün bir felsefe sistemi kurmayı da aklımdan geçirmiştim. Kendi kendime sorduğum sorular hep: "Hayatın amacı nedir?

ı bu dünyada yaşıyoruz? Bu uçsuz bucaksız evrende bizim ne işimiz var!" şeklinde idi. Bu sorulara doğru yanıt verebilmek için insanların dünyaya hangi özgün katkıları getirdiklerine bakmak gerekir diye düşünüyordum. Pascal bunu çarpıcı bir şekilde ifade etmiş; fiziksel açıdan, bir saz dalı kadar zayıf olan insanın, düşüncesi sayesinde etrafındaki bütün maddi varlıklara üstün olduğunu söylemişti. İnsanın, düşüncesiyle dünyada özgün bir yer aldığını belirtmişti. Descartes da, varlığından şüphe edemeyeceğimiz şeyin düşünce olduğunu ifade etmişti. Yalnız bunları daha ileri götürmeliyiz diyordum. Çünkü her düşünce özgün, kalıcı bir sonuç vermez. Yenilik getiren, kalıcı gerçekleri bulan, bilimsel düşüncedir, insanın yarattığı bilimdir. Gerçi sanat eserlerini algılayabilmek, onların değerlerini anlayabilmek de insana özgü bir niteliktir. Ancak, insanların bulduğu bilimsel gerçekler, insanlar algılasa da, algılamasa da evrendeki değişimleri etkileyecek sonuçlar verir. Bu anlamda bilimin yaratılması, evrenin bilinçlenmesi demektir. Bu bilince kavuşan evren bir ölçüde kendi evrimini kontrol edebilir.

Bu fikirler etrafında bir felsefe geliştirebileceğimi ve bundan insan kaderi için de bazı özgün sonuçlar çıkarabileceğimi düşünmüştüm. Ama, belki de bunu bilim adamlarının sadece kendi uğraşlarını yüceltmek için uydurdukları bir gerekçe diye yorumlayıp ciddiye almazlar diye tereddüt ettim. Sonra da fizik konulan ile uğraşmaya başlayınca felsefeye ayıracak zamanım kalmadı. Şunu söyleyeyim ki, ilk gençlik yıllarımdaki felsefe merakımın bütün ömrüm boyunca faydasını gördüm. Gerek üniversite yıllarımda, gerek siyaset yaşamımda şaşmaz bir bağlılık gösterdiğim düşünce özgürlüğü ilkesinin bende o kitapların etkisiyle oluştuğunu yukarıda söylemiştim. Beraber çalıştığım arkadaşlarımın, ya da seçemenlerimin bana sevgi ve saygı göstermelerinde, sanıyorum, karakter yapımla birlikte, felsefe merakımdan kaynaklanan bir insancıl yaklaşım önemli rol oynamıştır. Beni insafsızca eleştiren siyasal rakiplerime ya da parti içindeki muhaliflerime karşı tepkilerimin hep ılımlı kalması da gene felsefi bir yaklaşımın sonucudur. Ölümlü bir kaderi paylaşan insanların birbirlerine fazla kızmalarının anlamı olmadığını hep düşünmüşümdür. Kitlelere karşı yaptığım siyaset konuşmalarında da çok defa felsefe kitaplarından edindiğim yaklaşımlardan yararlandım. Siyasette insan çok defa, iyi bilmediği, ayrıntılarına aşina olmadığı konularda irticalen konuşmak zorunda kalıyor. Bir anlamı olan, ama yanlış olmayan bir şeyler söylemek gereken bu hallerde ne yapacağımı düşünürken felsefe kültürüm imdadıma yetişti. Genel olarak doğru olan şeyler söyleyerek bu zor durumlardan kurtuldum. Tabii bunun bir sakıncası da olmuyor değildi. Sözlerimin anlaşılmadığı eleştirisine uğradım. Ama herhalde anlayanlar da oluyordu. Sözün kısası, lise yıllarında kazandığım felsefe kültürü bana bütün hayatım boyunca yardımcı oldu; destek verdi. Onun için şimdi orta öğretimde felsefe derslerinin kaldırılması ya da azaltılması gibi önerileri anlamıyorum ve karşı çıkıyorum. Gençliğin eğitiminde felsefenin önemli ve özgün bir yeri olduğuna kesin inancım var.

Beni şaşırtan bir değerlendirme ile bu bölümü bitireyim. Bir gün eski Fransız başbakanlarından Pierre Mauroy ile konuşuyordum. Partimizin de üyesi olduğu Sosyalist Enternasyonal kuruluşunun Willy Brandt'tan sonra başkanlığını yapan bu tanınmış siyaset ve devlet adamına, ülkemizdeki terör olaylarının doğurduğu tepkilerin sosyal demokrasi yolunda ilerlemeye büyük engel çıkardığını anlatıyordum. Bana: "Çatışma ortamının demokratik gelişmeye engeller çıkarması normaldir. Hep böyle olur; ama üzülmeyin, siz bunları aşarsınız, nasıl olsa siz bir filozofsunuz.!" diye yanıt vermişti.

IX.

Savaşın Sonu Göründü Ama Baskılar Bitmedi

İtalya Savaştan Çekiliyor

Tunus'taki yeni cephe, Mareth hattı denilen ve Fransızların savaştan önce İtalyanların bir olası saldırısına karşı tahkim etmiş oldukları bir bölgede kurulmuştu. Hatta bu müstahkem bölgeye küçük Maginot hattı da deniyordu. Ancak bu savunma hattı da üstün taarruz gücü karşısında dayanamadı. Amerikalıların 1. Ordu'su ile İngilizlerin 8. Ordusu'nun birlikte taarruzları hattı yardı. Rommel komutanlığı bıraktı; Almanya'ya döndü. Von Arnim komutasında kalan birlikler mayıs başında teslim oldular. Kuzey Afrika tamamen Müttefiklerin eline geçmiş oldu. Bu muharebeler sırasında ilk defa Amerikalı General Patton'un adı duyuldu.

10 Temmuz'da müttefikler Sicilya'ya çıkarma yaptılar. Montgomery'nin 8. Ordu'su ile Patton'un 7. Ordu'su iki farklı bölgeden çıktılar ve hızla ilerlediler. Temmuz sonunda Mussolini, Faşist Yüksek Konseyinin ve kralın baskısı ile istifa etti. Kral Emmanuel, Mareşal Badoglio'yu Başbakan atadı. Mussolini tutuklandı. Badoglio diğerlerinden ayrı barış yapmak için müttefiklere başvurdu. Almanlar Sicilya'yı boşalttılar. Eylül başında müttefikler İtalya'yı güneyden işgale başladılar. Badoglio teslim olma koşullarını kabul etti ve 8 Eylül'de mütareke imzalandı.

13 Eylül'de Alman paraşütçüleri beklenmedik bir akın düzenleyerek Mussolini'yi kapatıldığı dağ evinden kaçırdılar ve Kuzey İtalya'ya götürdüler. Mussolini burada Almanların desteğiyle yeni bir hükümet kurdu. Fakat artık bir etkisi, bir nüfuzu kalmamıştı. Bütün yapabildiği, kendisine yüz çeviren faşist dostlarından intikam almak oldu. Bazı faşist ileri gelenlerini, bu arada damadı Kont Ciano'yu ihanetle suçlayarak, kurşuna dizdirdi. Kendisi ise, mütte-

fiklerin kesin zaferine kadar, ancak bir yıl daha hayatta kalabildi. Demokrasilerle diktatörlükler arasındaki fark burada da kendini gösterdi. Demokratik liderlerin genellikle mesleklerinin başında sıkıntılar çekip, sonra büyük itibar kazanmalarına karşılık, diktatörler hem başlangıçta sıkıntı çekiyorlar, hem de sonları kendileri ve yakınları için çok acıklı oluyor.

Alman ordusu İtalya'da savaşmaya devam etti. Roma'yı işgal ederek Kuzey İtalya'da yönetimi ele aldılar. İtalya'nın ortasından, Roma'nın güneyinden geçen bir hat boyunca savunma düzeni kurdular. Amerikalı General Mark Clark komutasında İngiliz ve Amerikan birliklerinden oluşan 5. Ordu Napoli'nin güneyinde Salerno'ya çıkarma yaparak kuzeye ilerlemeye çalıştı. 8. Ordu da güneyden ilerleyerek geliyordu. Ancak Mareşal Kesserling komutasındaki Alman ordusu, müttefik orduları İtalya'nın ortasındaki hatta uzun süre durdurdu. Sonbahar ve kışın bir bölümü böyle geçti.

1943 yılı içinde Kuzey Afrika'da durum tamamen müttefikler lehine değişirken, Sovyetler de Almanların son taarruzlarını etkisiz bırakarak hareket üstünlüğünü ele geçirmişlerdi. Sürekli hücumları karşısında Almanlar oyalama çarpışmaları yaparak çekiliyorlardı.

Türkiye'ye Baskılar Artıyor

Bu dönemde Türkiye'yi savaşa sokma yolunda yapılan baskılar iyice arttı. 12-25 Mayıs tarihlerinde, Roosevelt-Churchill arasında Washington konferansı yapıldı. Orada, Kuzey Afrika'da zafer kazanıldıktan sonraki hareket planı görüşülürken, Türkiye'nin müttefikler yanında aktif ya da pasif bir şekilde savaşa katılması için çaba sarfedilmesine karar verildiği sonradan anlaşıldı.[32] Sicilya işgal edildikten sonra, Quebec'te Roosevelt ile Churchill tekrar bir araya geldiler. Bu buluşmada, Amerika'nın isteğine uyularak, yakın gelecekte Fransa'ya çıkarma yapma kararı alındı. Bu karar, Türkiye'yi savaşa sokma girişimini daha sonraya bıraktırdı. Bu arada Sovyetler Birliği yöneticileri de Türkiye'nin artık savaşa katılması gerektiğini ileri sürmeye başladılar. 19-30 Ekim arasında toplanan Moskova Konferansı'nda üç Dışişleri Bakanı, Hull, Molotov ve Eden, siyasal durumu görüştüler. İngiltere ile Sovyetlerin ısrarları üzerine üç ortak, Türkiye'den istekte bulunmaya karar verdiler. Bu kararın uygulanması yolunda Eden, Menemencioğlu ile 5-16 Kasım arasında Kahire'de görüştü. Çok ilginçtir ki bu görüşmede, ilk olarak savaş sonrası durum ele alındığında, Menemencioğlu'nun: "Savaştan sonra S.S.C.B.'nin Balkanlar'da,

32) *Koçak:* Adı geçen eser, sayfa 273.

örneğin Bulgaristan ve Romanya'da egemenlik kurma amaçları taşıdığı, buna karşı İngiltere'nin ne düşündüğü" sorusuna Eden, Sovyetler'in böyle emelleri olmadığı yanıtını vermiştir. Gündemin ikinci maddesi olarak Eden, Türkiye'nin savaşa katılmasını, bu gerçekleşinceye kadar da Trakya'daki hava alanlarından ve üslerden müttefiklerin yararlanmasına izin verilmesini istemişti. Menemencioğlu ise, savaşa girmemiz için belirli şartların sağlanması gerektiğini uzun boylu anlattıktan sonra üslerle ilgili istediğini reddetmiş, ancak savaşa girme konusunu Hükümete götüreceğini söyleyerek ayrılmıştır.

Hükümet 15 Kasım'da toplanarak Menemencioğlu'nun tutumunu onayladı. Aynı gün Dışişleri Bakanı, İngiliz Büyükelçisi Knatchbull Hugessen'e İngiliz isteklerinin kabul edilemeyeceğini bildirdi. Üs verilmesi talebi, Almanya ile derhal bir savaşa yol açacağı için reddedilmiş. Savaşa girme isteği ilke olarak kabul ediliyor, fakat gerekli koşullar oluşmadığı için hemen girmeye olanak bulunmuyordu. Bugüne kadar yapılan müttefik askeri yardımı son derecede yetersizdi. Bu halde savaşa girmek, müttefiklere yardım sağlamaz, sadece Türkiye'de tahribata neden olurdu.

28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında toplanan Tahran Konferansı'nda Stalin, Churchill, Roosevelt Türkiye'nin durumunu tekrar görüşmüşlerdir. Churchill bir kez daha Balkanlar'da bir girişim yapılmasını ve Türkiye'nin savaşa girerek bu taarruza katılmasını önermiş, fakat Roosevelt ve Stalin'e kabul ettirememiş. Avrupa'ya yapılacak müttefik çıkarmasının İtalya ve Fransa üzerinden olması kararlaştırılmış. Ancak toplantının sonunda Türkiye'ye bir kez daha başvurulmasına ve bu maksatla İnönü ile görüşülmesine karar verilmiş.

Bu kararın sonucu olarak, 4-7 Aralık tarihleri arasında, Kahire'de Roosevelt-Churchill-İnönü buluşması meydana geldi.

Adana buluşması Türkiye içinde bir gizlilik perdesi arkasında yapılmıştı. Cumhurbaşkanı'nın Kahire'de toplantıya çağrılması ise konuya başka boyutlar getiriyordu. Hükümet, çağrıya herhangi bir yanıt vermeden önce çağrıyı yapanlara şunu sordu: "Kahire'deki toplantı, iki Cumhurbaşkanı ile bir Başbakan arasında bir görüş alışverişi için mi, yoksa müttefik liderlerin daha önce aralarında almış oldukları bir kararı Türkiye'ye tebliğ etmek için mi yapılıyor?" Gelen yanıt, görüş alışverişinde bulunulacağı şeklinde idi. Bunun üzerine Hükümette yapılan enine boyuna tartışmalardan sonra İnönü'nün Kahire'ye gitmesine karar verildi. CHP Grubunda da uzun bir görüşme yapıldı. Saraçoğlu, sofrada bu toplantı hakkında babama bilgi verirken ve grubun Cumhurbaşkanına güvenini belirttiğini söylerken, bir iki üyenin itirazlarına: "Lozan başarısının mimarına güvenmiyor musunuz?" diye yanıt verildiğini anlatmıştı.

Kahire toplantısından dönüşte istasyonda kendisini karşılamaya gelen bakan ve milletvekillerine babam bir konuşma yaparak bilgi verdi. Böyle bir adeti vardı. Her gezi dönüşünde istasyonda genellikle on dakika kadar süren konuşmalar yapardı. Yalnız bu konuşmalar, şimdiki gibi radyo ve televizyondan anında halka duyurulmaz, söylenenler ancak "kulaktan kulağa" yöntemiyle kamuoyuna yayılırdı.

Babamın Kahire dönüşü yaptığı istasyon konuşmasına: "Merak etmeyin, arkadaşlar, durumumuzda bir değişiklik olmadı!" şeklindeki bir cümleyle başladığını hatırlıyorum. Ondan sonra söylediklerinden aklımda bir şey kalmamış. Sanırım bir de nedeni var. Çünkü tam o sırada yanımda bulunan Büyükelçi Cevat Açıkalın, babamın söylediklerini kendisine yüksek sesle tekrar etmemi istedi. Ben de peki, deyip, daha ilk cümleyi tekrar ettiğimde yanımızdaki milletvekilleri grubundan itirazlar, susun sesleri yükseldi. Sustum, ama sonunda işte aklımda kalan, babamın konuşması değil, sadece birinci cümle ve bu olay. Gene de hatırladığım başka bir şey, babam konuşmasına başlamadan, Özel kalem müdürü Süreyya Anderiman'ın, kendisini karşılayanlara, selamlayanlara söylediği şu söz: "Lozan gibi oldu. Onlar söylediler, Paşa söyledi. Sonunda, isteklerini kabul etmeden döndük!"

Gerek babamın sofrada anlattıklarından, gerek Anderiman'ın konuşmalarından anladık ki, Kahire Konferansı'nın bizim açımızdan en büyük faydası, Roosevelt ile babam arasında içtenlikli bir dostluk ve karşılıklı anlayış havasının kurulmuş olmasıdır. Toplantıda Churchill, Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesi gereğini ve bundan doğacak faydaları anlatırken, babamın, hazırlıksız girilecek bir savaşın şehirlerimize ne kadar büyük tahribat, halkımıza ne kadar büyük ıstırap getireceğini ve bunların müttefiklerin nihai zaferini de çabuklaştırmayacağını söylemesi Churchill'in hoşuna gitmiyormuş, ama Roosevelt: "Hakkı var!" diyerek babamı destekliyormuş. Babamın, müttefik davasına bağlı olmakla beraber, her şeyden önce kendi vatanının selametini ve ulusunun güvenliğini korumaya çalışan tutumu, Roosevelt'de hayranlık uyandırmış ve bu duygularını da, Churchill'in alınmamasına dikkat ederek, belirtmiş.

Yemekte konuşurlarken, babam bir ara Churchill'e dönmüş ve: "Burası, toplantı yaptığımız bu bina, Almanların hava saldırılarına karşı güvence altında mıdır? Korumayı nasıl sağlıyorsunuz?" diye sormuş. Churchill, yanıt olarak, "Ooo, hiç merak etmeyin, tam bir güvence verebilirim!" dedikten sonra, kaç avcı filosunun, kaç radar merkezinin, kaç uçak savar topunun o yöreyi ve binayı koruduklarını saymış. Onun üzerine babam da: "Peki demiş, burasını

ancak böyle güvence altına alabiliyorsunuz da benim o kadar insanımın yaşadığı şehirlerin, yeterli sayıda hava filosu olmadan korunamayacağını niçin kabul etmiyorsunuz?" Yemekte bulunan Roosevelt de bu sözleri duyunca gülmüş ve Churchill'e: "Bak seni nasıl gafil avladı." diye takılmış.

Babam da sofra konuşmalarında bir kaç kez, Roosevelt'in irade gücüne ve üstün siyaset adamı niteliklerine hayranlığını belirtti. Roosevelt'in, siyasal hayatının daha başlangıcında iken çocuk felci hastalığına yakalanmış olduğunu, ayaklarını kullanamadığını ve hemen bütün siyasal başarılarını bu güçlüğe karşın kazanmış olduğunu biliyorduk. Ama kendi gözü ile görmek herhalde insanı başka türlü etkiliyor. Babam: "Görülecek bir şey," diyordu; "toplantı başlarken biz gelip yerlerimize oturuyoruz. Yalnız bir koltuk boş duruyor. Herkes oturduktan sonra iki iri yarı adam, kucaklarında Roosevelt'i getiriyorlar, koltuğa oturtuyorlar. Ondan sonra toplantı başlıyor ve her şey gayet olağan bir şekilde yürüyor."

Sonradan yayınlanan belgeler de gösteriyor ki, Kahire toplantısında Churchill, 15 Şubat'a kadar savaşa katılmamızı ısrarla önermiş.

Türk tarafı ise, hazırlığımızın yeterli olmadığı ve Balkanlar'da savaş için önce müttefiklerle Türkiye'nin bir ortak savaş planı üzerinde anlaşmaları gerektiği gibi gerekçelerle bu öneriyi kabul etmemiş ve bu tartışmada Roosevelt de daha çok İnönü'yü desteklemiş.

Kahire buluşmasından sonra İngiliz Genelkurmay yetkilileri Türkiye ile askeri işbirliği olanaklarını arttırmak için temaslar yaparken, savaşa katılmamız, ya da üslerden yararlandırmamız yolundaki siyasal baskılar da sürdü. Ancak bütün bu baskılar hiç bir sonuç vermedi. Türkiye'nin tutumunda bir değişiklik olmadı.

Mareşal'in Ayrılması

12 Ocak 1944'te Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, yaş haddi dolayısıyla emekliye ayrıldı. Yerine ikinci başkan Orgeneral Kazım Orbay atandı. Salih Omurtak da ikinci başkan oldu. Rahmetli Mareşal'in, Cumhuriyetin kuruluşundan beri yönettiği silahlı kuvvetlerimizin başından ayrılması önemli bir olaydı. Uzun süren her yönetimin değişiminde görüldüğü gibi bu olay, silahlı kuvvetlerimizde beklenen bazı reformların yapılabileceği umudunu doğurdu. Ancak, yaş haddi dolayısıyla zorunlu hale gelmiş olsa bile, bu ayrılma kabul edilmesi zor bir değişimdi. Bunun kalıcı bir kırgınlık yaratmaması için babamın çok dikkat ettiğini, fakat gene de böyle bir küskünlüğün,

bir haksızlığa uğramış olmak rahatsızlığının doğmasına engel olamadığını; sofradaki konuşmalardan hatırlıyorum. Babamın Başbakanlığı sırasında olsun, Cumhurbaşkanlığı sırasında olsun bizim evde Mareşal Fevzi Çakmak'tan her zaman çok saygı değer bir devlet büyüğü olarak söz edilirdi. Annem, Mareşal'in ailesi ile, bazı bakan eşleri ile olduğu kadar sık görüşmezdi ama, hep saygılı ve iyi bir ilişki içinde olmaya dikkat ederdi. Bizim, Mareşal'in ailesi içinde arkadaşlarımız yoktu.

Yıllar sonra, 1970'lerde, Princeton Üniversitesi'nde araştırmacı olarak bulunurken Mareşal'in torunu Ahmet Çakmak'ın orada, Mühendislik Fakültesi'nde öğretim üyesi olduğunu gördüm. Kendisiyle tanışmaktan ve bilim alanında işbirliği yapmaktan mutluluk duydum. Princeton'da bir akşam, tanınmış bir Amerikalı profesörün evinde biraraya gelmiştik. Ben, ev sahibimize Ahmet Çakmak'ın büyükbabasını tanıttıktan sonra: "Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün en yakın iki arkadaşından birinin oğlu, öbürünün torunu bu akşam misafiriniz. İlginç bir rastlantı değil mi!" demiştim. Bunu söylerken, dolaylı şekilde, bir inancımı dile getiriyordum: "Türkiye Cumhuriyeti'ni kendi askeri ve siyasi zaferleri ile kuranlar, bu Cumhuriyetin ilerlemesini gelecek kuşakların bilim ve teknoloji alanındaki başarılarına bağlamışlardır." Gerçi bu inancımı kanıtlayacak bir düzeye henüz varamadık ama inancım, aynı zamanda bir istek olarak, devam ediyor.

1944'ün Şubat ayına varıldığında, Müttefikler, savaşa girmemizden umutlarını kesmiş görünen bir tavır aldılar. Türkiye'yi, yükümlülüklerine uymayan, sözünü tutmayan bir müttefik gibi göstermek, adeta yalnızlığa mahkûm etmek şeklinde ortaya çıkan bir baskı yoluna girdiler. İngiliz askeri heyeti Türkiye'den ayrıldı. İngiliz ve Amerikan basınında: Bu ne biçim müttefik?" şeklinde yazılar çıkmaya başladı. Bizim basınımız da bu yazıları yanıtladı. Örneğin, Ahmet Emin Yalman'ın[33] Vatan'da çıkan bir yazısının çok beğenildiğini, aynı yazının CHP'nin gazetesi olan Ulus'ta da yayınlandığını hatırlarım. Bu yazıda Yalman, Türk tezini gayet iyi anlatıyordu. Yalman'ın hatırımda kalan bir ifadesi, "Türkiye'nin, kendisi savaşa girmeden başkalarına üs veren ülkelerden olmadığını" övünerek belirten bir cümle. O zaman Türkiye'de herkesin kabul ettiği bu değerlendirme bugünkü duruma pek uymuyor. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Nato, Birleşmiş Milletler gibi çok uluslu güvenlik sistemleri bir takım yeni kavramları uluslararası hukuka getirdiler. Nato ülkelerinin ortak üsleri var. Birleşmiş Milletler, bir uluslararası

33) Bir Anlaşmazlığın İç Yüzü ve Tarihçesi, Ahmet Emin Yalman, Vatan Gazetesi, 1944.

hukuk ihlalinin düzeltilmesi, ya da ortak güvenliğin sağlanması gerektiğinde, bütün uluslardan, savaşa katılsınlar katılmasınlar, bazı yükümlülükler isteyebiliyor. Bu yeni gelişmeler, 1940'larda geçerli olan ulusal egemenlik anlayışını biraz değiştirdi. Ama tam olarak ne kadar değiştirdiği konusunda henüz görüş birliğine varamadık. Bir an önce varabilsek, bir çok gereksiz tartışmadan, anlaşmazlıktan kurtulacağız.

Müttefikler İlerliyor

1943 Sonbahar ve kışı, 1944 baharı müttefiklerin her tarafta taarruzları ve ilerlemeleriyle geçti. Sovyetler Birliği'ni işgal etmiş Alman orduları sürekli çekilme halinde idiler. 1944 baharında Balkan sınırlarına dönülmüştü. Pasifik'te ise Amerikalılar ilk defa 1942 Haziran'ında, Midway adası civarındaki deniz muharebesi ile Japonların doğuya doğru ilerlemelerini durdurmuşlardı. Daha sonra güneye doğru ilerlemelerini de, Guadalcanal Adası'nda aylar süren çarpışmalar sonunda durdurdular. Arkasından Amerikalıların adadan adaya Japon üslerini geri alarak ilerlemeleri başladı. Her adayı ellerine geçirmeye çalışmadan, sadece stratejik değeri büyük olanlara çıkarma yaparak Filipinler'e doğru geldiler. Arada meydana gelen deniz ve hava muharebelerinde Japonlar sürekli güç kaybettiler. Bu savaşlarda başkomutan Mac Arthur'dan başka donanmaya ve deniz piyadelerine komuta eden Amerikan amirallerinin, Nimitz'in, Halsey'in adlarını duyuyorduk.

1944 Mayıs'ında İtalya'da Müttefik ilerleyişi, General Alexander'ın komutasında yeniden başladı. 5 Haziran'da Müttefikler Roma'ya girdiler. 6 Haziran'da ise aylardır İngiltere'de toplanan Müttefik birlikleri General Eisenhower'in komutasında Fransa'da Normandiya kıyılarına çıkmaya başladılar. Böylece Avrupa'daki savaşın son safhasına girilmiş oldu. Almanlar, 6 Haziran günü hava koşullarının çıkarma için çok elverişsiz olacağını düşünmüşlerdi. Hatta cephe komutanı Rommel, Meteoroloji Bölümünün raporunu gördükten sonra 5 Haziran akşamı Almanya'ya eşinin doğum gününü kutlamaya gitmişti. Bu şekilde müttefikler 6 Haziran'da Almanları şaşırtabildiler. Denizden çıkarılan, havadan indirilen birlikler gene de çok kayıp vermelerine karşın kıyıda köprübaşı elde edebildiler. Toparlanan Alman savunması bütün gücüyle müttefik kuvvetleri durdurmaya çalıştı. İki ay boyunca önemli bir ilerleme olmadı. Çıkarma birlikleri sürekli takviye aldılar. Sonunda 31 Temmuz'da, General Patton komutasındaki 3. Amerikan Ordusu cepheyi yardı ve tıpkı Alman ordularının dört yıl önce Fransa'da yapmış oldukları gibi, tank birlikleri hızla ilerleyerek cepheyi arkadan çevirdiler ve çökerttiler.

Müttefikler her cephede ilerlerken, Türkiye üzerindeki baskılar da devam ediyordu. İngiltere ve ABD Büyükelçileri 14 Nisan'da hükümete bir nota vererek, Almanya'ya yapılan krom ihracatının durdurulmasını istediler. İstekleri kabul edilmezse Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulanacağını da eklediler. Menemencioğlu 20 Nisan'da TBMM'de bir konuşma yaparak durumumuzu anlattı. Tarafsız olmadığımızı, İngiltere ile bir ittifak antlaşması ile bağlı olduğumuzu hatırlattı. Ertesi günü Almanya'ya krom sevkiyatı durduruldu. Arkasından müttefikler, Karadeniz'e geçmekte olan Alman ticaret gemilerinin aslında savaş gemileri olduğunu iddia ederek durdurulmalarını istediler. Bu istekleri önce kabul edilmedi. Hükümet bu gemilerin ticaret gemileri olduğunu bildirdi. Çünkü geçiş sırasında gemilerde yapılan aramalarda, savaş gemisi olduklarını gösterecek bir şey bulunmamıştı. İngiliz hükümeti kendi istihbaratına dayanarak, savaş gemisi olduklarında ısrar etti. Kassel gemisinde tekrar yapılan sıkı bir arama gerçekten bunun bir savaş gemisi olduğunu ortaya çıkardı. Bunun üzerine 15 Haziran'da Numan Menemencioğlu Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etti ve Paris Büyükelçiliği'ne atandı. Bakanlığı bir süre Başbakan Saraçoğlu yürüttü. 13 Eylül'de Hasan Saka Dışişleri Bakanı oldu.

2 Ağustos 1944'de TBMM, Almanya ile ilişkilerin kesilmesine karar verdi. İngiltere bunu bizden ittifak antlaşması çerçevesinde istemişti. Başbakan, Meclis'teki konuşmasında bunun bir savaş ilanı olmadığını, bundan sonra Almanya ile savaş olup olmamasının Almanya'nın tavrına bağlı olduğunu söylemişti. Avam Kamarasına bilgi veren Churchill de aynı şeyi söyledi. Ancak kararın müttefikler açısından önemine de değindi. Hatta, "Bu gelişmeden sonra Hitler, Ankara'daki büyükelçisi von Papen'e, Almanya'ya dönüşünde bir kan banyosu yaptırabilir," şeklinde bir cümle de kullandı. O zaman: "Churchill bu sözüyle von Papen'in hayatını kurtardı." şeklinde yorumlar da yapılmıştı.

İlişkilerin kesildiği günlerde Alman Orduları her tarafta çekilme halinde olmakla beraber henüz Balkanlar'dan, bizim sınırımızdan ayrılmamışlardı. İsterlerse bize hava saldırıları yapabilecek durumda idiler. Bu açıdan, ilişkileri kesme kararı alınırken ciddi kaygılar yaşandığını, bütün önlemlerin gözden geçirildiğini hatırlıyorum. Meclisin olağanüstü toplantısından iki gün önce Ankara'da idik. 19 Mayıs Stadyumu'nda Teoman Özalp'la tenis oynadık. Oyundan sonra hep birlikte konuşurken söylediği şu söz genel görüşü yansıtıyordu. "Yarın da buraya gelelim, gene oynarız, ama öbür gün sığınakta mıyız, neredeyiz, onu bilemem!...".

TBMM kararından sonra Almanya'nın göstereceği tepki dikkatle izlenirken savunma önlemleri, örneğin şehirlerin karartılması, devam etti. Von Papen, Cumhurbaşkanı ve Başbakanla son defa görüştükten sonra 6 Ağustos'ta Türkiye'den ayrıldı. Ülkemizde bulunan Alman vatandaşları, Almanya'ya dönmek ya da "enterne" edilmek (Anadolu'da bir küçük kentte oturmak) şıklarından birini tercih etmek karşısında kaldılar. Yalnız Yahudi olanlar ve bazı profesörler bu işlemden ayrı tutuldular ve Türkiye'de eskisi gibi yaşamaya ve çalışmaya devam ettiler.

Kısa zamanda görüldü ki, Almanya, ilişkileri kesme kararımızı savaşa çevirmiyor. Türk diplomasisi, bir kez daha, tehlikeli bir dönemeci, savaşa girmeden geçme olanağını bulmuştu.

Batı Cephesinde İlerleme

Normandiya'daki Alman cephesini çökerten müttefik orduları Fransa içlerine doğru ilerlemeye başladılar. 15 Ağustosta 7. Amerikan Ordusu ile 1. Fransız Ordusu (Hür Fransızlar) Güney Fransa'ya çıktılar ve bu bölgede kalmış dört Alman tümenini kısa zamanda geri atarak eylül başında kuzeydeki Amerikan birlikleriyle birleştiler. 19 Ağustos'ta Paris'teki Fransız direnişçiler ayaklandılar. Normandiya'dan harekete geçen General Leclcrc komutasındaki Fransız birliği, başında de Gaulle olduğu halde, 25 Ağustos'ta Paris'e girdi. Eylül içinde Fransa, Belçika ve Lüksemburg'un büyük bölümleri kurtarıldı.

Bundan sonra Amerikan orduları kuzey doğuya dönerek en kısa yoldan Almanya'nın Saar bölgesine girmeye çalışırken, Montgomery'nin komutasındaki İngiliz ve Kanada orduları, Almanya'ya Ruhr bölgesinden girmeyi öngörerek Belçika ve Hollanda'ya yöneldiler. 3 Eylül'de Brüksel kurtarıldı. Daha hızlı ilerlemek maksadıyla İngilizler Hollanda'ya Arnhem şehri yakınına bir paraşütçü tümeni indirdiler ve orada Ren Nehri'ni geçmek istediler. Ancak o yöreden güçlü Alman birliklerinin henüz ayrılmamış bulunması bu projeyi engelledi. Alman tanklarının ateş çemberi ile çevrilen İngiliz paraşütçüleri teslim olmak zorunda kaldılar. Almanya sınırlarına kadar gelmiş iken müttefik orduları Saar ve Ruhr bölgeleri karşısında Ren kıyısında durakladılar.

Generallerin Kaderi

Savaşın başında Alman orduları her yerde ilerlerken basında hep bu orduların başındaki muzaffer Alman komutanlarının isimleri geçerdi. Genel Kurmaydaki Brauchitsch ve Halder'den başlayarak ordu komutanları Rundstedt,

Gudcrian, Klcist, Bock ve Rommel gibi generallerin resimleri sık sık gazetelerde görülürdü. Bu kez, batıda ilerleyen İngiliz, Amerikan orduları ile doğuda ilerleyen Sovyet ordularının başlarındaki generalleri daha iyi tanımaya başlamıştık. Amerikalı George S. Patton, Kuzey Afrika'da Rommel'e karşı kendini göstermiş, atak hareketleriyle başarısını Sicilya'da sürdürmüş ve Normandiya çıkarmasından sonra büyük yarma hareketini gerçekleştirmiş general olarak Rommel'e yakın ün kazanmıştı.

Tuhaftır, Patton da, Rommel kadar olmasa da biraz andırır şekilde siyasal iktidarla ters düşme talihsizliğine uğradı. Önce savaş içinde Sicilya'da bir askeri hastahaneyi gezerken sapa sağlam gördüğü bir askeri, korkaklıkla suçlayarak tokatlaması büyük tepkilere yol açtı. Kongre üyelerinin baskısı üzerine, komutanlığını ancak birliğinin önünde bu hareketi için özür dileyerek koruyabildi. Savaşın sonunda ise Şovyet yayılmacılığını ve diktatörlüğünü ulu orta eleştirince görevden alındı ve Almanya'dan ayrılamadan bir otomobil kazasında hayatını kaybetti.

Patton'un amiri durumunda olan ve gerek Kuzey Afrika çıkarmasında, gerek Normandiya çıkarmasında Amerikan ordular grubunun komutanı olarak görev yapan General Omar Bradley, hem savaş stratejisini iyi bilen, hem de büyük kitleleri yönetmede beceri gösteren, güvenilir bir komutan nitelikleri ile tanındı. Kuzey Afrika'da ünlenmiş olan Bernard L. Montgomery, askerlerinin taktığı adla Monty, Fransa'daki harekâtta da, elindeki bütün kuvvetleri toplamadan harekete geçmeyen, yola çıkınca da yavaş, fakat kararlı bir şekilde ilerleyen ve sonunda mutlaka zafere ulaşan komutan olma özelliğini sürdürdü. Başkomutan Dwight Eisenhower ise çok uluslu bir savaş gücünü uyum içinde zafere götürebilen bir büyük komutan ve yönetici olduğunu gösterdi.

Öte yandan Kızıl Ordu'da ilk yıl çok duyduğumuz Timoşenko ismi kaybolmuş, onun yerine Rokossovsky, Konev, Zhukov isimlerini sık duymaya başlamıştık. Özellikle Zhukov, ilk önce Moskova'nın savunmasında kendini göstermiş, sonra Stalingrad'da karşı taarruzları yönetmiş komutan olarak sivrilmişti.

Alınanlarda ise, Rusya içlerinde ve Kuzey Afrika'da savaşın kaderi aleyhlerine döndüğünden beri Hitler savaşın yönetimini eline almıştı. Her kritik noktada cephe komutanlarına müdahale ediyor, birliklerin durumunu daha zorlaştıran emirler veriyordu. Hitler'le generallerinin arasını iyice açan başka bir gelişme, Normandiya çıkarmasından sonra bir grup yüksek rütbeli subay ve bürokratın yürüttükleri suikast girişimi oldu. Liderliğini eski Genel Kurmay başkanlarından General Ludwig Beck ile eski Leipzig belediye başkanı Goerdeler'in yaptığı bir grup, Hitler'i öldürmeyi ve arkasından Berlin'de bir

hükümet darbesi yapmayı planlamışlardı. Hitler'in genel karargâhında görev yapan subaylardan Albay Claus von Stauffenberg'i de komploya alabilmişlerdi. 20 Temmuz 1944'te, Stauffenberg, Hitler'in kurmay subaylarıyla çalıştığı odaya çanta içinde bir bomba bıraktı. Bomba patladı ama Hitlere bir şey olmadı ve hükümet darbesi suya düştü. Komplo açığa çıktı. Hitler'in tepkisi çok vahşice oldu. Komplonun liderleri kasap tellerine asılarak öldürüldüler. Tertibin içindeki iki yüz kişi ile birlikte uzaktan yakından karıştığı sanılan beş bin kişi idam edildi. Tanınmış generallerden Kluge ile Rommel intihar ettiler. Suikastçılarla ilişkisi olduğu ortaya çıkınca Hitler'in Rommel'e haber göndererek, eğer intihar ederse ününe yaraşır bir cenaze töreni yaptırmayı vaat ettiği söylendi.

Bu olayların kamuoyumuzda konuşulduğu günlerde, sofrada, babamın şimdi kim olduğunu hatırlayamadığım bir eski arkadaşı şöyle bir kara mizah yorumu yapmıştı: "Paşam, demişti, ülkelerine bunca yıl cephelerde hizmet ettikten sonra böylesine vahşice öldürülmek ancak Hitler'inki gibi insafsız bir diktatörlükte görülecek bir şey. Ama bir yandan da bu gelişmenin Avrupa'nın, dünyanın hayrına olacağını düşünüyorum. Dünya bu Prusyalı generallerin savaş tutkusundan bugüne kadar çok çekti. Şimdi Hitler'in başka maksatla da olsa onları cezalandırması, sayılarını azaltması belki dünyayı Prusya militarizminden kurtarır." Şaka ile karışık söylenen bu sözlere babam da gülmüş, ama sesini çıkarmamıştı.

Doğu Cephesinde İlerleme

Bu arada doğu cephesinde Sovyet ordularının ilerlemesi sürüyordu. Haziran sonunda Beyaz Rusya'da giriştikleri taarruzla General Rokossovsky'nin ordusu cepheyi yardı. Temmuz başında Minsk'i kurtardılar. Temmuz ortalarında kuzey doğuda Polonya ve Litvanya topraklarına girdiler. 31 Temmuz'da Rokossovsky'nin öncüleri Vistül Nehri kıyılarına ve hatta Varşova'nın kenar mahallelerine vardılar. Sovyet ordusunun geldiğini gören Varşovalı direnişçiler ayaklandılar ve şehirde egemenliği ellerine almayı başardılar. Ancak bu aşamada, hâlâ nedeni iyice anlaşılmamış olan, beklenmedik bir gelişme oldu. Yakında bulunan ve çekileceği tahmin edilen üç Alman SS zırhlı tümeni geri dönerek Varşova'ya girdiler ve Polonyalıların isyanını kanlı bir şekilde bastırdılar. Varşova'da Alman egemenliğini tekrar kurdular. Bu esnada şehrin hemen doğusunda bulunan Sovyet ordusu hiç müdahale etmedi, Varşova'daki direnişçileri kurtarmak için savaşa girmedi. Beş haftada 450 millik bir ilerlemeden sonra Vistül Nehri'ne varmış olan Sovyet ordusunun burada bir süre durarak toparlanmaya ihtiyacı olduğu biraz geç anlaşılmış oldu. Bu duraklama altı ay kadar sürdü.

Ağustos sonlarında daha güneyde Besarabya'da Alman cephesine Sovyet taarruzu iki koldan başladı. 23 Ağustos'ta Romanya'da yeni bir hükümet kuruldu ve Sovyetler Birliği ile savaşı durdurdu. Arkasından bu hükümet 25 Agustos'ta Almanya'ya savaş ilan etti. Sovyetler'e Balkanlar'ın ve Orta Avrupa'nın yolu böylece açıldı. Üç koldan Bulgaristan, Yugoslavya ve Macaristan'a doğru hızla ilerlediler. 20 Ekim'de Kızıl Ordu ile Tito'nun partizan birlikleri Belgrad'a girdiler. Kasım başlarında Sovyet ordusu Budapeşte kapılarına geldi ve orada inatçı bir Alman savunması ile karşılaşarak durdu. Bu arada kuzeyde Finlandiya eylül başında teslim olmuştu. Sovyet taarruzu, Estonya, Letonya, Litvanya'daki Alman birliklerini ekim ortalarında Letonya'da bir bölgeye, Courtland'a sıkıştırdıktan sonra, Doğu Prusya sınırında durdu.

Ardennes Karşı Taarruzu

Savaşın bu son döneminde, Hitler'in büyük bir stratejik yanlışlık yaptığı, elinde kalan gücü daha çok batı cephesine yığarak müttefiklerin ilerlemesini durdurmaya çalışırken Sovyetlerin karşısındaki savunmayı zayıf bıraktığı, sanırım doğru olarak söylenmiştir. Bu yanlış stratejinin çarpıcı bir örneği, Alınanların batı cephesinde Aralık ortalarında giriştikleri büyük bir karşı taarruz oldu. Rundstedt'in komutasında 28 tümenlik büyük bir ordular grubu, Almanya sınırına gelmiş olan Amerikan birliklerinin en zayıf yeri olan Ardennes bölgesinde şaşırtıcı bir taarruza başladı. Büyük hazırlıktan sonra girişilen taarruzun hedefi, Belçika'da denize ulaşmak, böylece kuzeydeki İngiliz ve Kanada orduları ile güneydeki Amerikan ordu gruplarını birbirinden ayırmaktı. Başlangıçta müttefikler gafil avlandılar. Kötü hava şartları da müttefik uçaklarının hareketlerini engelledi. Amerikan cephesi yarıldı. Fakat Bastogne'daki Amerikan birliği muhasara edilmiş olmasına rağmen teslim olmadı, direnmeye devam etti. Gittikçe büyüyen bir direniş karşısında Almanlar bir haftada 65 mil kadar ilerleyebildiler. Ancak daha fazla gidemediler. Kuzeyden Montgomery yedek gücünü cepheye sürdü. Güneyden Bradley, Patton'un üçüncü ordusunu Bastogne'deki birliği kurtarmaya gönderdi. Havanın açılmasıyla müttefiklerin uçakları Alman birliklerini bombalamaya başladılar. Sonunda ocak ayının ikinci haftasında Alman orduları geri çekilmek zorunda kaldılar. Almanların Ardennes muharebesini kaybettikleri anlaşıldı. Churchill, yaptığı konuşmada; "Bu karşı taarruzu beklemiyorduk, bize çok sıkıntı verdi. Ama Almanların bütün savaş gücünü de tüketti ve savaşın sonunu yaklaştırdı." demişti.

Gerçekten de öyle oldu. Almanlar batıda sonuç vermeyen karşı taarruzla uğraşırken Sovyetler doğu cephesinde büyük bir yığınak yaptılar. Karşılarındaki Alman tümenlerinin dört katını aşan sayıda askeri, Amerikan sanayiinden aldıkları yardımlarla teçhiz ederek cepheye getirdiler. Bu hazırlıkları duyan Alman Genel Kurmayının başka yerlerden doğu cephesine takviye getirmesini Hitler engelledi. Örneğin Letonya'da sıkışmış olan otuz tümeni deniz yoluyla geri çekip cepheye sürmeyi kabul etmedi. Budapeşte'yi savunmada ısrar etti. Hitler bu yanlışları yapmasaydı, kuşkusuz Almanya savaşı gene kaybedecekti. Zaten sonuç belli olmuştu. Ama savaş sonunda Sovyetlerle müttefiklerin karşılıklı savaş durumları daha değişik olurdu. Orta ve Doğu Avrupa'nın hemen tamamı Sovyet nüfuzu altına düşmezdi. Soğuk savaş daha önce bitebilirdi.

Sovyet taarruzu 12 Ocak 1945'te, Polonya'nın güneyinde General Konev komutasındaki ordular tarafından başlatıldı. İki gün sonra, merkezden, Varşova yakınından Zhukov'un orduları hücuma geçtiler. Aynı gün daha kuzeyden General Rokossovsky'nin kuvvetleri doğu Prusya'ya yönelik taarruza girişti-ler. Almanların savunma hattı içinde geniş bir yarık açıldı. 17 Ocakta Zhukov Varşova'ya girdi. Merkezden ilerleyen Zhukov'un ordusu kısa zamanda Polonya'yı geçerek Brandenburg ve Pomeranya'ya erişti. Rokossovsky'nin ordusu ise aynı zamanda Danzig Körfezi'ne vararak, Doğu Prusya'daki Alman tümenlerini saf dışı bıraktı. Sovyet orduları Öder ve Neisse nehirlerine varınca durdular. Zhukov'un askerleri Berlin'e 150 mil uzaklığa kadar gelmişlerdi. 13 Şubat'ta Sovyetler Budapeşte'yi aldılar. Hitler durumun bu kadar fenalaştığını görünce son günlerde batıdan kuvvet ayırıp doğuya getirdi. Ama bu hareket de bu kez müttefiklerin önündeki savunma gücünü iyice zayıflattı.

X.

Kuzeyde Beliren Yeni Tehlike

1944 yazı sonunda Alman ordularının Balkanlar'dan çekilmesiyle, Türkiye üzerinde dört yıldır kendini hissettiren Alman yayılmacılığı tehdidi kesin olarak ortadan kalkmıştı. Ancak bu gelişme sonunda, sorumlu devlet adamlarımızın dış tehlikeler açısından ferahlığa kavuşmaları gene mümkün olmadı. Çünkü bu kez başka bir tehdit, Sovyet yayılmacılığı tehlikesi olarak ortaya çıkmıştı. Kızıl Ordu'nun Alman işgalinden kurtardığı doğu Avrupa ülkelerinde, Polonya'da, Romanya'da, Bulgaristan'da komünist diktatörlükler kurma girişimleri başlamıştı ve bu ülkeler fiilen Sovyetler Birliği'nin egemenliği altına girmekteydiler. Öyle görünüyordu ki Stalin'in planı, Birinci Dünya Savaşı'nda kaybettikleri toprakları geri almakla kalmayıp, bu toprakların ötesindeki Doğu Avrupa ve Orta Avrupa ülkelerini de Sovyet peykleri durumuna getirmeyi öngörüyordu. Bu planın uygulanmasında, yakında Türkiye'ye de sıra geleceği kaygısı doğal olarak devlet adamlarımızda belirmişti ve gittikçe de artıyordu. Çünkü S.S.C.B'nin yayılma emellerine karşı koyabilecek güce sahip müttefikler Sovyetlerle aynı safta savaşmakta idiler ve onlara karşı bir tutum aldırma olanağı o koşullarda yoktu. Sovyetler'den bize yönelecek bir tehdidi yalnız kendi gücümüze dayanarak defetmek zorunda idik. O günlerde babam, sofrada kendisine keyifli bir tavırla: "Artık savaş bitiyor; düzlüğe çıkıyoruz; rahat edeceksiniz. Paşam!" diyen bir konuğumuza, gözlerini açarak: "Sen ne diyorsun? Durum hiç de öyle değil, tamamıyla karanlığa gidiyoruz.." şeklinde bir yanıt vermişti.

4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Kırım'ın Yalta şehrinde Stalin, Roosevelt ve Churchill'in katıldıkları bir doruk toplantısı yapıldı. Toplantının amaçları, Avrupa'da savaş bittikten sonra meydana gelecek gelişmeleri konuşmak, Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya karşı savaşa girmesini sağlamak, Birleşmiş Milletler düzeninin nasıl kurulacağını kararlaştırmak, Almanya'nın bundan sonra

nasıl zararsız hale getirileceği üzerinde ve başka bazı konularda, bu arada Boğazlar rejiminin savaştan sonra almasını istedikleri şekil üzerinde anlaşmaktı. Toplantının Avrupa ve dünya açısından önemli bir sonucu, Polonya'nın yeni yönetimi için Sovyetler Birliği'nin istediği şeklin fiilen kabul edilmesi oldu. İngiliz ve Amerikalı liderler, Londra'da görev yapmakta olan geçici Polonya hükümetini desteklemekten vazgeçtiler ve Rusların işgal ettikleri bölgede faaliyete başlamış olan Lublin komitesini Polonya'da yeni seçimi yapacak olan yetkili organ diye kabul ettiler. Böylece Polonya'yı ve hatta doğu Avrupa'yı Sovyet egemenliğine bırakmış oldular. Yalta konferansı, bu sonucu nedeniyle dünyanın Amerika ile Sovyetler Birliği arasında nüfuz bölgelerine bölünmesi döneminin başlangıcı oldu. Konferansın bizim için önemli sonucu ise, Birleşmiş Milletler'e üye olmak ve bu maksatla 25 Nisan'da San Francisco'da toplanacak kurucular toplantısına katılmak isteyen devletlerin mart ayına kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmeleri gerektiğini üç devletin kararı olarak duyurmaları oldu.

ABD ve İngiltere bize bu yolda birer nota da verdiler. TBMM, 21 Şubat'ta olağanüstü toplantıya çağırıldı. Toplantıda, Ali Rânâ Tarhan, Kâzım Özalp, Faik Öztrak ve Memduh Şevket Esendal'ın imzaladıkları bir önerge ile Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etme ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne katılma kararlan alındı.

Savaş ilanı önergesinde imzaları bulunan değerli siyasetçilerimizin dördü de babamın sofrasında sık sık gördüğümüz, çok saygı duyduğumuz, insanlardı. Bu satırları yazarken, uzun boyu, heybetli görünümü içinde babacan ve muzip tavırlarıyla Esendal; kahraman bir asker geçmişine çok uyan, güvenli, sakin haliyle yakışıklı General Kâzım Özalp; Bakanlar Kurulu'nun en muntazam çalışan üyesi diye ün yapmış olan ve çevik hareketleriyle hiç yaşını göstermeyen Ali Rânâ Tarhan; çok nazik ve insancıl davranışlarıyla hemen bir yakınlık kuran Faik Öztrak, gözümün önüne geliyorlar. Aralarında en ilginç tarafları olan belki Memduh Şevket Esendal'dı. Siyaset hayatına Osmanlı döneminde İttihat ve Terakki Partisi içinde özellikle esnaf kesiminin davalarını savunarak başlamış, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde elçi olarak Bakü'de, daha sonra 1932-38 arasında Moskova ve Kabil'de büyükelçilik görevi yapmış, 1938'de Türkiye'ye dönmüştü. Milletvekili ve CHP Genel Sekreteri olarak 1942 başlarından itibaren birçok kez soframızda bulundu. Hem particiliği, hem iç ve dış politikayı iyi bilen bir insandı. Ama bunların ötesinde özgün bir edebiyatçı, roman ve özellikle öykü yazan idi. 1934'te Ankara'daki hayatı anlatan "Ayaşlı ve Kiracıları" romanı, yayınlandığından yıllar sonra 1942'de ödül

kazandı. Biraz Çehov tarzında, sıradan insanların yaşayışlarını, her günkü uğraşlarını, kaygılarını, sevinçlerini gerçekçi ama duyarlı ve insancıl bir üslupla anlatırdı. Ülkü Dergisi'nde çıkan "Ayşecik" adlı bir öyküsü ile edebiyatçı yanı tekrar öne çıktı. Babamın da bu öyküyü okuduğunu ve sofrada öykünün doğurduğu neşenin paylaşıldığını hatırlıyorum.

Esendal'ın bir özelliği dolma kalemlere olan merakı idi. Az bulunur bir koleksiyonu olduğunu söylemişti. Bir öğle yemeğinde babam Esendal'a neler yaptığını sorduğunda, şu yanıtı vermişti: "Paşam, söylemeye utanıyorum, çok yapacak işim vardı ama onları bıraktım, dün gece oturup bir senaryo yazdım." Babam da gülmüş: "İyi, iyi" demişti. Başka bir sefer, babam: "Nasıl edebiyat alanında gelişme oluyor mu?" diye sormuştu. Esendal: "Büyük bir hazırlık, öğrenme, inceleme, adeta bir kaynama dönemi yaşıyoruz, Paşam. Milli Eğitim Bakanlığı'nın klasikler tercümeleri, dergiler, başka kitaplar gençlere yeni ufuklar açtılar. İnanıyorum ki yakında bir patlama olacak, edebiyatımızda, sanatlarımızda birçok yeni isim ortaya çıkacak." Demişti. Dediği gibi de oldu. Bir yandan Köy Enstitülerinden mezun olanlar, öte yandan kentlerimizde öğrenim görmüş, ya da yaşamın içinden yetişmiş gençler, 1950'lerden itibaren edebiyatımıza büyük bir zenginlik getirdiler. Esendal'ın kendisi 1945'te CHP Genel Sekreterliğinden ayrıldıktan sonra öykü yazarlığına hız verdi ve birbirinden güzel öykülerle bu alanın en seçkin bir temsilcisi oldu. Kitaplarına ismini sadece M.Ş.E. şeklinde koyması da aşırı tevazuunu gösteren ayrı bir özelliği idi.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın yürüttüğü eğitim ve kültür atılımlarını desteklemesine karşın, sezdiğim kadar, Esendal'ın siyasal görüşleri Hasan Ali Yücel'in görüşleriyle tam uyum halinde değildi. Bir gün Esendal'ın, Yücel'in ve İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın bulundukları bir sofrada Esendal babama bir olay anlattı ve olayı belirli bir şekilde yorumlayarak eleştirdi. Arkasından söz alan Yücel bu yorumu ve eleştiriyi kabul etmedi, olaya olumlu yaklaştı. Esendal tekrar söz aldı ve: "Ayrılıyoruz, Paşam" dedi. Babam: "Ayrılmayın" diye iki tarafı yatıştırmak istedi. Bunun üzerine Hilmi Uran söz aldı: "Paşam, ayrılmasınlar, ben emniyeti umumiye (genel güvenlik) namına müdahale edeyim" dedi ve herkes güldü. Herhalde bugünkü ortam olsaydı, bu anlaşmazlığı bir sağ-sol tartışması diye değerlendirirdik.

Kâzım Özalp, babamın savaş yıllarından tanıdığı ve Hükümette yıllarca beraber çalıştığı eski bir silah ve dava arkadaşıydı. Ailece iyi görüşürdük. Bizden büyük yaşlarda bir oğlu, bir kızı ve bizim yaşlarda bir oğlu, Teoman ve kızı, Güner vardı. Özellikle Teoman'la bütün çocukluğumuz boyunca arkadaşlık ettik.

Özalp'ların Atatürk Bulvarı'ndaki evleri ilk misafirliğe gittiğim evlerden birisi olmuştur. Bu konuda bir talihsizlik anım da var. İlkokul öğrenciliğim sırasında, sanırım Teoman'ın doğum günü nedeniyle evlerine, çocukların çağrıldığı bir çaya gitmiştik. Bana çay getirdiklerinde, dikkatsiz bir hareket yapmış ve çay bardağını devirmiştim. Birçok çocuğun bulunduğu bu toplantıda böyle bir yanlış hareket yapmaktan çok utanmış, sıkılmıştım. O kadar ki sonra uzun zaman başka bir eve misafirliğe gitmek istemedim. Hatta yıllarca evin dışında bir yere ailece yemeğe gittiğimiz zaman iştahımın kesildiğini fark ettim.

Bir beceriksizlik ya da talihsizliğin neden olduğu bir kazanın gelecek günleri de olumsuz etkilememesi için yapılacak şeyler muhakkak vardır. Örneğin gene çocukken ata binmesini öğrenmeye çalıştığım günlerde atımın beklenmedik bir hareketi sonunda düştüm. Ayağa kalkıp, kendime gelmeye çalıştım ve eve gidip dinlenmeyi aklımdan geçirdiğim sırada, yanımdaki binicilik hocam, babamın süvari yaveri, düşündüğümün tersine, beni hemen tekrar ata bindirdi ve bir kaç defa manejde dolaştırdı. "Eğer attan düştükten sonra hemen tekrar binmezsen, bir daha binmek istemezsin." dedi. Gerçekten de bu düşme herhangi bir olumsuz etki bırakmadı. Topluluk içinde çay bardağını devirmenin bıraktığı tedirginlik ise yıllarca devam etti.

Savaş İlanı, Sonrası

Hitler artık kendi ülkesini ve canını korumak derdine düşmüş olduğundan Meclisin savaş ilanı yurtta her hangi bir kaygı uyandırmadı.

Gene de, Almanya gibi bir eski dosta, güç durumunda gereksiz yere vurulmuş bir darbe diye; ya da hiçbir tehlikeye atılmadan müttefiklerin davasına hizmet eder görünüyoruz diye bazı eleştiriler yapıldı. Bu eleştirilere babamın, 1 Kasım 1945'te TBMM'nin yeni toplantı yılını açarken, yaptığı konuşmada verdiği yanıtı buraya almak istiyorum.

"Şimdi Almanlar ve Japonlarla harp haline girmemizin tenkitlerine geliyorum. Harp ilanının tesirsiz ve müttefiklerin zaferi kesin mahiyet aldıktan sonra yapılmış olduğu söylenmektedir. Harp ilanımızın tesiri hakkında bir iddiamız yoktur. Bizim iddiamız, harp ilan etmezden önce senelerce süren kâbus devrinde güttüğümüz hareket hattının müttefiklerimizin zaferine yardım ettiği merkezindedir ve bundan ibarettir. Bizim Almanlarla ve Japonlarla harp haline girmemiz yalnız müttefiklerin isteği üzerine olmuştur. Onlar için herhangi bir ehemmiyeti vardı ki bizden bunu istediler."

Yalta toplantısı sonunda kabul edilen protokolde Boğazlar konusunda şöyle bir karar vardı: "Sovyetler Birliği Hükümetinin Montreux sözleşmesine ilişkin olarak yapacağı öneriler üç dışişleri bakanının gelecek Londra toplantısında ele alınacak ve bakanların görüşleri hükümetlerine bildirilecektir. Türk Hükümeti'ne uygun bir zamanda bilgi verilecektir." Konferanstan yayılan izlenim, üç liderin Montreux sözleşmesinin getirdiği Boğazlar statüsüne yeni bir şekil vermekte anlaştıkları; ama bu yeni düzenin henüz kararlaştırılamadığı şeklinde idi. Bu izlenim Türk Hükümetinin kaygılarını daha da artırdı. Nitekim Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yapmayı planladığı baskı, 19 Mart 1945'te, iki ülke arasındaki 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık antlaşmasına son vermekle başladı. Moskova büyükelçimiz Selim Sarper, bir süre için Türkiye'ye gideceğini söyleyerek Dışişleri Bakanı Molotof'a veda etmek isteyince Molotof kendisini 19 Mart'ta kabul etti ve bir bildiri okudu. Bildiride; İkinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen derin değişiklikler nedeniyle işbu antlaşmanın yeni koşullara uymadığı ve ciddi surette iyileştirmeye ihtiyaç olduğu söylenerek antlaşmanın feshi isteniyordu. Selim Sarper'in, yeni antlaşmanın hangi esasları içermesini düşündükleri sorusuna ise Molotof somut bir yanıt vermedi.

Bundan sonra Selim Sarper tekrar Moskova'ya dönüp, 7 Haziran'da Molotof tarafından kabul edilinceye kadar Sovyetlerin tam olarak ne istedikleri anlaşılamadı. Yalnız, Ankara'da Sovyet ve Türk büyükelçileri arasında yapılan temaslardan çıkan izlenim, Montreux sözleşmesinde Sovyetlerin kendi lehlerine tek taraflı düzenlemeler isteyecekleri şeklinde idi. Dışişlerimiz bu gelişmeden İngiliz ve Amerikan büyükelçilerine bilgi verdi. İngiltere, Montreux sözleşmesindeki taraflar arasında olduğu için konu ile doğrudan ilgiliydi. Bize tavsiyeleri, ihtiyatlı olmak, Montreux sözleşmesinin yeniden ele alınması önerisine baştan karşı çıkmamak doğrultusunda oldu.

Avrupa'da Savaşın Sonu

Bu arada Avrupa'da müttefiklerin ve Sovyetler Birliği'nin son taarruzları başladı. Batı cephesinde kuzeyde İngiliz ve Kanadalılar; güneyde Amerikalılar bir süredir Ren Nehri'ni geçme hazırlığı içindeydiler. Hatta Amerikan 1. Ordusu birlikleri Bonn'un güneyinde Remagen'de Ren üzerindeki bir köprüyü ellerine geçirmişlerdi. Bu arada şubat boyunca yüzlerce İngiliz ve Amerikan uçağının Doğu Almanya'da Dresden şehrini bombaladığını duyduk. Sovyet ilerleyişine yardımcı olmak üzere yapıldığı söylenen bu akınlarda 50 bin civarında Dresdenlinin öldüğü tahmin ediliyor. Böylece Dresden, 1943'ten itibaren

İngiliz, Amerikan stratejik hava filolarının yüzlerce uçakla yaptıkları akınlarda harap olan Alman şehirlerinin sonuncusu oldu. 1940'da İngiltere muharebesinde Coventry'nin hava hücumları ile yerle bir edilmesi "Coventry'leşmek" terimini doğurmuştu. Savaşın son yıllarında Almanya'nın birçok tanınmış şehri Coventry'leştiler. Öte yandan, tıpkı İngiltere'de olduğu gibi, Almanya'da da bu stratejik hava hücumları, savaşmaya kararlı bir yönetimin ve onu destekleyen ulusun direnişini kıramadı. Sadece şehirler tahrip edildi, masum insanlar öldü. Savaşın kaderi gene cephelerde belli oldu.

22-23 Mart gecesi Patton komutasındaki Amerikan 3. Ordusu Mainz ile Mannheim arasında Ren Nehri'ni geçti. Kuzeyde de ertesi gece Montgomery'e bağlı orduların taarruzu başladı. Alman savunmasının zayıf direnişi kolayca kırıldı. Kanadalılar Hollanda'da, İngilizler Baltık kıyılarında ilerlerken, Amerikalılar da güneyde geniş bir yelpaze içinde Almanya içine yayıldılar. Avusturya ve Çekoslovakya sınırlarına vardılar. Savunmanın sonuna gelindiği günlerde Hitler, adeta bir delilik nöbeti içinde, komutanlarına, geri çekilirken her şeyi tahrip etmelerini; Almanya'yı çöle çevirmelerini emrediyordu. Fakat komutanlar bu emirleri dinlemediler ve Kızıl Ordu gelmeden batılı müttefiklerin Almanya'da mümkün olduğu kadar geniş bir bölgeyi işgal etmeleri için çaba gösterdiler. İngiliz ve Amerikan askerleri 11 Nisan'da Berlin'den 100 km uzaklıkta Elbe kıyılarına vardılar ve orada durdular.

Doğu cephesinde ise Zhukov'un ordusu mart başında Öder Nehri üzerinde bir köprübaşı elde etmişti. Yeni başlayan taarruzlarıyla Kızıl Ordu güneyde 6 Nisan'da Viyana'ya, kuzeyde ise 9 Nisan'da Königsberg'e girdi. 16 Nisan'da Zhukov ve Konev'in orduları birlikte hücuma geçtiler ve bir haftada Berlin varoşlarına ulaştılar. 25 Nisanda Berlin, Zhukov ve Konev'in orduları tarafından tamamen kuşatılmıştı. Artık bir umudu kalmayan Hitler 28 Nisan gecesi, yıllardır beraber yaşadığı Eva Braun ile evlendi ve 30 Nisan'da birlikte intihar ettiler. Yönetimi eline alan deniz kuvvetleri komutanı Amiral Dönitz, müttefiklere başvurarak teslim olmak istediğini bildirdi. Bu arada kazandıkları bir kaç günde, Alman Genel Kurmayı iki milyona yakın askeri doğu cephesinden batıya kaydırarak İngiliz-Amerikan bölgesinde teslim olmalarını sağladılar. Öte yandan İtalyan cephesinde de taarruza geçen müttefikler karşısında Alman direnişi kırıldı ve 29 Nisan'da teslim olmayı kabul ettiler. Bir kaç gün sonra bütün Alman silahlı kuvvetlerinin teslim olma töreni Reims'de Eisenhower'ın karargahında İngiliz, Amerikan, Fransız ve Sovyet heyetlerinin huzurunda yapıldı. 8 Mayıs 1945 gecesi Avrupa'da savaş bitti.

Başlattığı savaşla Alman ulusunun bin yıllık geleceğini güvence altına alacağına inanan Hitler, Almanya'da ve Avrupa'nın öteki ülkelerinde milyonlarca insanın ölümüne neden olduktan sonra, kendi hayatına da son vermek zorunda kalmıştı. Akdeniz'i bir İtalyan gölüne çevirmek, komşu ülkeler üzerinde eski Roma İmparatorluğu'na benzeyen bir egemenliği yeniden kurmak hayalleri peşinde koşan Mussolini de benzer bir sonla karşılaşmıştı. Savaşın son günlerinde, ilerleyen Amerikan birliklerinden kaçmaya çalışırken Como Gölü civarında İtalyan direnişçileri tarafından yakalanmış, Milano'ya götürülmüş ve bir halk mahkemesince idama mahkûm edilerek, metresi Clara Petacci ve beş bakanı ile birlikte öldürülmüş; sonra da cesetleri meydanda ayaklarından direklere asılmıştı.

Molotof-Sarper Görüşmesi

Babamın 1938'lerde sofrada konuşurken yaptığı tahmin, sonunda tümüyle gerçekleşmişti. Hitler'le Mussolini, saldırıları ile ayağa kaldırdıkları dünyanın üstün güçleri karşısında yere serilmişlerdi. Ancak bu arada babamın 1935'lerde Sovyetler Birliği'nin emellerine koyduğu teşhisin de doğru olduğu meydana çıkmıştı. Stalin, batıya doğru genişleme hedeflerine varınca bu defa güneye, Türkiye'ye yönelmişti. 7 Haziran 1945'te Molotof, Selim Sarper'i kabul etti. Bu kabulde söyledikleri, yirmi beş yıllık Türk-Sovyet dostluk ve işbirliği geleneğini sona erdirdi. Yeni ve bunalımlı bir dönemi başlattı.

Molotof, söze şöyle başladı:[34]

"Yeni bir ittifak antlaşması yapmadan önce aramızdaki bütün pürüzlü sorunları çözmemiz gerekir. Bunları birer birer sıralayacağım: Birinci sorun, Türkiye ile aramızda mevcut 1921 Antlaşması; Sovyetlerin zayıf oldukları bir zamanda yapılmış ve bir takım arazi değişiklikleri meydana getirmiştir. İlk önce bu durumu düzeltmek gerekir."

Sarper'in:"Bu sözlerle Türkiye'nin doğu sınırlarında bazı değişiklikler yapılmasını mı kastetmek istiyorsunuz?" sorusuna da Molotof açıkça:

"Evet, eski haksızlıkların tamirini kastediyorum!" yanıtını verdi. Sonra, fikrini daha iyi açıklamak için bir örnek gösterdi:

"Sovyetler ile Polonya arasında 1921 yılında imza edilmiş olan haksız bir anlaşmanın Polonya tarafından düzeltilmesi sonucunda Polonya ile Sovyetler Birliği arasında uzun vadeli bir dostluk kuruldu."

---

34) *Güç Komşuluk*, Suat Bilge, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992 S. 269-273.

Büyükelçimiz, Sovyet Dışişleri Bakanının bu haksız isteğine anında şiddetle karşı çıktı: "1921 Antlaşması Sovyetler'e zorla kabul ettirilmemiştir. Haksızlık yapmamış, eski haksızlıkları tamir etmiştir. Sizin şimdiki bu haksız isteğinizi Türkiye'de hiçbir hükümet kabul etmez. Ben bu isteğinizi hükümetime öneremem. Eğer konuşmaya devam edilecekse bu konuyu bir tarafa bırakalım." şeklinde konuştu.

Bunun üzerine Molotof, Boğazlar konusuna geçti. Karadeniz'in güvenliği ile ilgilenmek zorunda olduklarını ifadeyle başlayarak şöyle devam etti:

"Boğazlar sorununda, 200 milyonluk bir insan kitlesi, Türkiye'nin iradesine bağlıdır. Yalnız iradesine değil, aynı zamanda olanaklarının oluşturabileceği durumlara bağlıdır. Türkiye'nin iyi niyetine güveniyoruz. Fakat Boğazlan savunma olanaklarından da emin olmamız gerekir."

Sarper, Molotof un bu yaklaşımını hemen;

"Eğer Türkiye'nin savunma yetersizliği öne sürülerek çıkarılmak istenen sonuç, Boğazlarda üs verilmesi ise, böyle birşey söz konusu olamaz!" şeklinde yanıtladı. Molotof, savunmada işbirliği nasıl olacak, bu konular savaştan önce konuşulmalıdır şeklinde; istekleri etrafında dolambaçlı yoldan zemin yoklamaya devam etti. Sonunda, Montreux sözleşmesinde yapılması düşünülen değişiklikleri Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ikili görüşmelerle kararlaştırmasını önerdi. Buna karşılık olarak da Sarper, Montreux sözleşmesinin çok taraflı bir sözleşme olduğunu hatırlatarak, bu konuda ikili anlaşmalara varmaya çalışmanın sakıncalı olduğunu, müttefiklerde kuşkular uyandıracağını belirtti.

Selim Sarper'in bu görüşmeyi anlatan telgrafı Ankara'yı alarma geçirdi. Stalin'in maksadı meydana çıkıyordu. Doğuda toprak; Boğazlarda üs isteyerek üzerimizde baskı yapmak ve bizi korkutarak Türkiye'de de, Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Sovyetler Birliği'ne bağlı bir yönetim kurmak. Babam ve arkadaşları ilk günden bu baskıcı tutuma karşı çıktılar. Sofrada yaptığı konuşmalarda babamın, büyükelçimizin Molotof'a verdiği yanıtları tam yerinde bulduğunu söylediğini hatırlıyorum.

Sarper'e, aynı doğrultuda konuşmaya devam etmesi ve Sovyetlerin maksatlarını daha iyi anlamaya çalışması yolunda talimat gönderildi. Bu yeni gelişme hakkında da Ankara'daki İngiliz ve Amerikan Büyükelçilerine bilgi verildi. Sarper, 18 Haziran'da Moskova'da Molotof'la bir görüşme daha yaptı. Molotof, toprak konusundaki isteklerinin Ermenistan ve Gürcistan'ın haklarını korumak amacından kaynaklandığını, Boğazlar konusunu da Karadeniz'i güvence altına almak için öne sürdüklerini ve bu istekleri kabul edilmedikçe

bir ittifak antlaşmasını görüşmenin söz konusu olamayacağını tekrar belirtti. Sarper de gene toprak ve üs isteklerinin konuşulamayacağını söyledi ve görüşme, olumlu bir sonuca varılamayacağı görülerek sona erdi.

Bu ikinci görüşme Sovyetlerin yayılmacı emellerini daha açıkça ortaya koymuştu. Öte yandan Stalin'in Türkiye'ye baskı yapmak ve böylece bir şeyler koparmak için en uygun zamanı seçtiğine de kuşku yoktu. Yıllarca süren dünya savaşından ortak zaferle çıkmış olan müttefik devletlerin o anda birbirlerine karşı bir tutum almaları beklenemezdi. Sovyetlerin Doğu Avrupa'yı kendi peykleri haline getirmelerine batılılar karşı çıkamamışlardı. Üstelik Japonya ile savaş hâlâ devam ediyordu ve Amerikalılar, Sovyetlerin de Japonya'ya karşı savaşa girmesini sağlamaya çalışıyorlardı. Türkiye ise savaşa fiilen katılmadığı için müttefikler tarafından az çok unutulmuş bir ülke gibi görünüyordu. Böyle yalnız kalmış durumdaki bir ülkenin, muazzam askeri gücü ortaya çıkmış Sovyetler Birliği'nin isteklerine boyun eğmemesi pek olası değildi. Nitekim o günlerde ABD'nin Moskova Büyükelçisi görevindeki tanınmış politikacı Averell Harriman Molotof-Sarper görüşmesini duyunca: "Eyvah, bir ülke daha Sovyet peyki haline giriyor!" şeklinde bir değerlendirme yapmıştı. Ama öyle olmadı. Türkiye Cumhuriyeti, bağımsızlığından ve toprak bütünlüğünden ödün vermeyi kabul etmedi. Tek başına da kalsa Sovyet yayılmacılığına karşı ölünceye kadar mücadele edeceğini bütün dünyaya duyurarak direndi. Bu başarılı direnişe önderlik eden yöneticilerin nasıl bir hesaba dayandığını, Metin Toker, dönemle ilgili kitabında şöyle açıklıyor:[35]

"O günlerde Çankaya'da yapılan toplantılarda İsmet İnönü'nün hesabı şuydu: Rusların Almanya'ya karşı kayıpları ağır olmuştu. Şimdi de Almanya, Polonya, Romanya ve Bulgaristan'da geniş işgal kuvvetlerine ihtiyaçları vardı. Yıkılıp yakılmış Rus şehirleri, yollar, fabrikalar insan gücünü bekliyordu. Rusya, Japonya cephesine de, pay koparmak için asker gönderecekti. Bunların dışında, San Francisco Konferansı toplanırken Sovyetlerin açık bir silahlı saldırıyı göze almaları zordu. Nihayet Ruslar pekâlâ biliyorlardı ki, silahlı saldırıya girişirlerse, son gücümüze kadar savaşacaktık. Türklerle savaşmak ise kolay değildi."

Bundan sonra geçen iki yıl, daha doğrusu 7 Haziran 1945'teki Molotof-Sarper görüşmesiyle, 12 Mart 1947'de ABD Kongresinde Başkan Truman'ın Türkiye'ye ve Yunanistan'a yardım kararını açıklayan konuşmasını yapmasına kadar geçen iki yıla yakın süre, Türkiye'nin Sovyet istilası tehlikesine karşı kendisini korumak; yalnızlıktan kurtulmak ve aynı zamanda çok partili hayata

35) *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, Metin Toker, Akis Yayınları, 1971, Ankara.

girmek için yürüttüğü çabaların adım adım başarıya ulaştığı bir temel değişim dönemi oldu. Bu dönemle ilgili bazı anılarımı başka bir bölüme bırakacağım. Sadece o günlerde babamla çıktığımız bir yurt gezisinden kısaca söz edeceğim ve sonra savaş sonu ve sonrasındaki görüşmeleri özetleyerek savaş dönemi anılarıma son vereceğim.

Bu gezide babam, her gittiği şehirde kapalı toplantılar düzenleyerek vatandaşlarımıza karşı karşıya bulunduğumuz iç ve dış sorunları. zorlukları, tehlikeleri ve çıkış yollarını açık ve sade bir dille anlatıyor ve bir yandan da yaklaşan seçimlerin önemini vurguluyordu. Yeni girdiğimiz çok partili yarışma hayatında vatandaşların, devletin önemli konularını iyi bilerek karar vermelerini istiyordu.(36) Benim de bulunduğum toplantıya çağırılanlar şehrin sivil asker, aydın kesimi diyebileceğimiz bölümünü, yönetim, eğitim, esnaf, sanatkar ve sanayi temsilcilerini kapsıyordu. Büyük bir salon dolmuştu.

Babamın sanırım bir saati bulan konuşmasından aklımda kalan iki bölüm var. Birincisi, iç politika ile ilgili. Burada savaş içinde çekilen geçim sıkıntılarının nedenini şöyle anlattığını hatırlıyorum:

"Altı yıl süren İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başardık.

Bu savaşın getirdiği sayısız felaketlerden, acılardan, tahribattan ülkemizi, vatandaşlarımızı koruduk. Ama bu başarı kolay elde edilmedi, zahmetsiz olmadı. Yayılmacı maceralardan uzak, bağımsızlığımızı ve toprak bütünlüğümüzü korumaya yönelik bir dış politikayı hükümetlerimiz büyük bir dikkat ve titizlikle yürüttüler. Aynı zamanda, nereden gelirse gelsin, her hangi bir saldırıya karşı vatanımızı son nefesimize kadar koruyacağımızı, büyük bir orduyu savaşa hazır durumda tutarak gösterdik. Meclisimizin ve bütün milletimizin tam desteği her an ordumuzun arkasında oldu ve bunu bütün dünya gördü, anladı. Bu sayededir ki Avrupa'nın tamamını istilaya kararlı yayılmacı güçler bize saldırmayı hep daha sonraya bıraktılar ve sonunda saldıracak güçleri kalmadı.

Büyük bir kitleyi silah altında tutmak, insanlarımızı tarlalardan, iş yerlerinden ayırmak demektir. Bunun sonucunda doğal olarak üretim düştü. Halkımızın alıştığı ölçüde gıda maddesini üretemez olduk. Bu hal savaştaki bütün ülkelerin başına geliyor. Bir tek çaresi var: ülkedeki sınırlı miktardaki yiyeceği halka vesika ile dağıtarak, kimsenin aç kalmadığı, ama gereğinden

(36) Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Haldun Derin, o zaman tuttuğu notlara dayanarak, bu konuşmalardan birini hemen hemen olduğu gibi yayınlamıştır. Bkz. *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken*, Haldun Derin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, S. 186.

fazla da tüketemediği bir kontrollü düzen kurmak. Devletlerin iktisadi doktrinleri ne olursa olsun, ister kapitalist, ister sosyalist olsunlar, savaş ekonomisine geçince ekmeği vesika ile dağıtmaya başlıyorlar. Biz de öyle yaptık. Yalnız bu dağıtım işi ciddi, titiz bir örgütlenme gerektiriyor. Biz bu örgütlenmede yeteri kadar başarılı olamadık. Sonuç olarak da darlık ve pahalılık kendini gösterdi. Bu bir gerçek. Saklamıyorum. Ben bu sıkıntıların nedenlerini iyi görmeniz ve değerlendirmenizi ona göre yapmanız için bunları söylüyorum."

Aklımda kalan ikinci bölüm de dış politika ile, Sovyet tehdidi ile ilgili. Burada babam, 7 Haziran'da Molotof'un Selim Sarper'i kabul edişinde söylediklerinden başlayarak bütün gelişmeleri birçok ayrıntıya girerek anlattı. Sovyet Dışişleri Bakanı'nın haksız ve yersiz isteklerini daha başlangıçta reddeden büyükelçimizin davranışını övdü. Hatta babamın söylediğine göre, Molotof, Selim Sarper'in karşı çıkması üzerine: "Durun bakalım, siz benim önerilerimi hemen reddetmeyin, bir defa hükümetinize yazın, bakalım onlar ne söyleyecekler" demiş. Sarper ona da: "Hiç gerek yok, Türkiye'de hiç bir hükümet böyle istekleri kabul edemez." diye yanıt vermiş. Babam, bu konuşmayı haber alınca büyükelçimizi kutladıklarını, bu doğrultuda konuşmaya devam talimatı verdiklerini ve Molotof'un isteklerinin haksızlığını gösteren başka kanıtlar ilettiklerini anlattı. Molotof'un, doğu sınırımızda değişiklik isteğini, 1921 antlaşması yapılırken Sovyetlerin zayıf durumda olmasına bağlaması anlamsızdı. O zaman asıl zayıf olan Türk tarafı idi. Şunu da söyleyeyim. Molotof'un konuşmasında sınır değişikliğinden ne kastettikleri açıkça belirtilmemişti. Ama sonradan Sovyet gazetelerinin yayınlarından anlaşıldı ki Kars ve Ardahan'ı istiyorlar.

Boğazlar için istedikleri ise beraber savunmaya yönelik üs elde etmek. Bunu Molotof, Karadeniz'de sahili olan 200 milyonluk Sovyetler Birliği, Boğazlar yoluyla gelebilecek bir tehlikeye karşı güvenliğini sadece Türkiye'nin iradesine, olanaklarına bırakamaz şeklinde ifade etmişti. Babamın yorumu ise şöyleydi:

"Boğazları beraber savunacağız diyorlar. Yani Rus kuvvetleri gelip Boğazlara yerleşecekler. Ondan sonra ortak savunmanın gerekleridir diyerek bizden her şeyi isteyecekler. Bunun sonucu bizi fiilen Sovyetler Birliği'nin egemenliği altına sokmak olurdu. Doğu Avrupa'da, Orta Avrupa'da, Kızıl Ordu'nun Almanlardan kurtardığı ülkelerde nasıl bir egemenlik kurmuşlarsa, Türkiye'de de aynı şeyi bu yoldan yapacaklardı."

"Hükümet olarak biz bu istekleri derhal reddettik. Reddetmeye de devam ediyoruz. Tek başımıza da kalsak, ne bir karış toprağımızı kimseye veririz, ne de bir peyk devlet olmayı kabul ederiz. Şerefimizle yaşadık; şerefimizle ölmesini

de biliriz. Ama ben inanıyorum ki, bizim kararlılığımız karşısında Sovyetler Birliği açık bir saldırı hareketine girişmeyecektir ve eninde sonunda bize karşı tutumunu değiştirecektir. Şimdiden savaş içindeki müttefikleri İngiltere ile ABD, Sovyetlerin sınır tanımayan yayılma eğilimlerine karşı tavır almaya başlamışlardır. Birliğimizi koruyarak bu tehlikeden de sağ salim kurtulacağımıza, uygarlık ve kalkınma yolunda ilerlemeye devam edeceğimize inancım tamdır."

Konuşma bittiği zaman bir genç adam heyecanla ayağa kalktı ve "Haydi arkadaşlar, İnönü'nün söylediği gibi, kanımızın son damlasına kadar bu vatanı koruyacağımıza and içelim" gibi bir şey söyledi. Babam eliyle işaret ederek genç adamın eylemini durdurdu. Belliydi ki maksadı bir heyecan kasırgası yaratmak değil; içinde bulunduğumuz durumu iyice anlatmak ve vatanseverliklerine güvendiği vatandaşlarının olaylara doğru teşhis koymalarını sağlamaktı. Bundan sonra gerekeni, halkımız kendi düşüncesiyle ve iradesiyle yerine getirirdi. Gerçekten de böyle oldu.

Potsdam Konferansı

Avrupa'da savaşın bitmesinden sonra 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Potsdam'da savaş sonrası durumunu görüşmek üzere bir doruk toplantısı daha yapıldı. Stalin ve Churchill'in karşısında ABD'yi bu kez yeni başkan Truman temsil ediyordu. Dört defa arka arkaya Cumhurbaşkanı seçilmeyi başarmış olan Roosevelt sonunda hastalıklarına yenilmiş, 12 Nisan 1945'te bir beyin kanaması sonucunda hayata gözlerini kapamıştı. Yerine, uluslararası siyaset çevrelerinde hiç tanınmayan, bir yerel politikacı diye bilinen başkan yardımcısı Harry Truman geçmişti.

Roosevelt'in ölümü diktatörlüklere karşı tavır almış olan bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de üzüntü yaratmıştı. Babamın, o akşam radyoda bir konuşma yaparak Roosevelt'in yüce insanlık ideallerini ve demokrasilerin zaferine büyük katkılarını övdüğünü ve bir dostumuzu kaybetmekten duyduğu acıyı dile getirdiğini hatırlıyorum. Potsdam Konferansı'nda Truman'ın yanında yeni bir Dışişleri Bakanı, James Byrnes; Churchill'in yanında A. Eden; Stalin'in yanında da V. Molotov bulunuyorlardı. Konferansın başka değişik bir yanı da, o günlerde İngiltere'de genel seçimler yapıldığı için, İngiltereyi başlangıçta Churchill ile Eden'in, seçimlerden sonra ise yeni Başbakan C.Attlee ile yeni Dışişleri Bakanı E.Bevan'ın temsil etmesi oldu. İngiltere'yi en tehlikeli durumlardan kurtarıp zafere götüren lider diye dünyada haklı bir ün kazanmış olan Churchill'in partisi seçimi kaybetmişti.

Sovyetler Potsdam'da Boğazlar konusunu gündeme getirdiler. ABD'nin yayınladığı tutanaklardan öğreniyoruz ki, Stalin Boğazlarda üs istediğini açıkça söylemiş. Ayrıca, Churchill'in sorusu üzerine, Türkiye'den Doğu Anadolu'da sınır değişiklikleri istediklerini de itiraf etmiş. Churchill, Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı bir durumu kabul etmeyeceğini söyleyerek bu isteklere itiraz etmiş. Truman ise: "Sınır değişikliği konusu yalnız iki ülkeyi ilgilendirir ama Boğazlarda bir ülkeye üs verilmesi yanlış olur. Montreux sözleşmesi değişmelidir. Biz, Boğazların bütün dünyaya açık bir deniz yolu olmasını ve bunu hepimizin birlikte güvence altına almamızı düşünüyoruz." şeklinde konuşmuş. Sonunda, üç lider Montreux sözleşmesinin nasıl değiştirilmesi gerektiği konusunda anlaşamamışlar ve sadece sözleşme bugünkü koşullara uymadığı için bir değişme gereksinmesinin bulunduğunu kabul etmişler. Bundan sonra konunun her üç hükümetin Türkiye ile doğrudan doğruya yapacağı görüşmelerde ele alınması kararlaştırılmış.

Üç muzaffer devlet arasındaki dayanışma havasına karşın Potsdam'da Stalin'in istediklerinin kabul edilmemiş olmasında Molotof-Sarper görüşmesinin Potsdam toplantısından önce gerçekleşmesi ve Türk Hükümeti'nin Ankara'daki büyükelçiler aracılığıyla Sovyet isteklerinin yayılmacı anlam ve amacını İngiliz ve Amerikan hükümetlerine iletebilmiş olması kuşkusuz önemli rol oynamıştır. Ancak özellikle ABD'nin henüz durumu tam algılamadığı da açıktır. Truman, Stalin'e o zaman: "Doğu Anadolu'daki sınır değişikliği bizi ilgilendirmez." diyebilmiştir. İngiltere, 27 Temmuz'da Türkiye'ye, Potsdam'da Boğazlar için varılan kararı açıklamış ve aynı zamanda sakin olunmasını; Truman'ın, Boğazlarda uluslararası bir kontrol kurularak geçiş serbestliğinin bir güvenceye bağlanması fikrine anlayış gösterilmesini önermiştir.

Türk Hükümeti, İngiltere'ye verdiği yanıtta, Sovyetlerin haksız istekleriyle ortaya çıkan durumu bir kez daha özetledikten sonra: Montreux sözleşmesinin yenilenmesi konusunda ABD'nin görüşlerinin henüz iyice bilinmediğini belirtti ve herhangi bir değişikliğin kabul edilebilmesi için temel şartın Türkiye'nin egemenlik ve hükümranlık haklarını ortadan kaldırmaması olduğunu vurguladı. Aynı görüşler ABD Büyükelçiliği'ne de bildirildi.

Japonya İle Savaşın Sonu

Bu sırada Japonya ile savaşın son aşamasına gelinmişti. Biraz daha geriye gidersem; adadan adaya sıçrayarak ilerleyen Amerikalılar, Filipinler'e çıkarma yapmışlar ve zorlu çarpışmalardan sonra 3 Mart'ta Manilla'ya girmişler,

General Mac Arthur, ünlü *"Geri döneceğim!"* sözünün gereğini yerine getirmişti. Bundan sonra sıra artık Japonya'nın kendisine geliyordu. Yol üzerinde iki adaya daha çıkarma yapmaları gereği ortaya çıktı. İşgal ettikleri Mariyana Adaları'ndan havalanan uzun menzilli B-29 uçaklarıyla Japonya'yı bombalamaya başlamışlardı. Ancak Mariyana adaları çok uzakta kaldığı için aradaki bir adayı, İwo-Jima'yı almaya karar verdiler. İwo-Jima adası iyice tahkim edilmiş bir Japon üssü idi. Yirmi bin asker tarafından korunuyordu. Amerikan deniz piyadeleri 19 Şubat 1945'te adaya çıktılar. Son derece kıyasıya bir mücadele oldu. 23 Şubat'ta, Surabachi tepesine Amerikan bayrağı çekildi

ve bu bayrağın çekiliş resmi sonradan Pasifik savaşının önemli simgelerinden biri haline geldi. Bütün adanın işgali ancak 16 Mart'ta tamamlanabildi. "Kamikaze" dedikleri Japon intihar uçakları Amerikalıların "Bismarck Sea" uçak gemisini ve başka gemileri batırdılar. Altı yüz Amerikan deniz piyadesi ile yirmi bin Japon askeri hayatlarını kaybettiler.

Iwo-Jima'yı aldıktan sonra Amerikalılar, buradan Japonya'ya gece akınları yapmaya başladılar. 9-10 Mart gecesi yapılan ve napalm yangın bombaları kullanılan bir hava hücumunda Tokyo'nun %25'i tahrip edildi. Seksen binden fazla insan öldü. Bir milyon kişi evsiz kaldı. Japonya'nın başlıca şehirleri üzerindeki hava akınları büyük hasar verdirdiler.

Japonya yolundaki son ada olarak, Japonya'nın hemen güneyindeki Ryukyu adalar grubunda Okinawa Adası'na Amerikalılar 1 Nisan'da çıkarma yaptılar. Adada üslenmiş yetmiş beş bin kadar Japon askeri büyük bir direniş gösterdiler; karşı taaruzlar yaptılar. Üç yüz elli beş kamikaze hücumu yapıldı. Japonların en büyük zırhlısı, yetmiş iki bin tonluk Yamato (ki dünyanın da en büyük zırhlısı idi) uçak savunması olmadan, bir intihar akını yapmak üzere Okinawa'ya doğru yola çıktı.

Fakat, etkisini hiç gösteremeden, Amerikan uçaklarının arka arkaya hücumları sonucunda isabetler alarak 7 Nisan'da battı; kayboldu. Üç aya yakın süre boyunca adayı savunan Japon kuvvetlerinin komutanı 22 Haziran'da yapacak bir şeyi kalmadığını görerek, intihar etti. Okinawa savaşı 2 Temmuz'da sona erdi. Amerikalılara on iki bin ölü ve otuz altı bin yaralıya mal olmuş, otuz dört gemileri batmış, üç yüz altmış sekiz tanesi hasara uğramıştı. Japonların kaybı ise yüz bini bulmuştu.

Temmuz ayında Amerikan uçakları Japonya'nın tümünü bombalamaya devam ettiler. Japonya'ya çıkarma yapmak için hazırlıklar ilerledi. Bu esnada

Amerika'da bilim adamları, yıllardır süren bir uğraş sonunda 16 Temmuz'da New Mexico'nun Alamogordo Çölü'nde, yeni geliştirdikleri bir atom bombasını patlattılar. Bu bombanın, tahmin edildiği gibi, o zamana kadar bilinenlerden kat kat fazla tahrip gücüne, on beş bin ton dinamite eşdeğer güce sahip olduğu görüldü. Bu haber o tarihte Potsdam'da doruk toplantısında bulunan Truman'a bildirildi. Churchill ile birlikte Truman, savaşı çabuk bitirme olasılığını görerek atom bombalarını Japonya'ya karşı kullanmaya karar verdiler. Sonunda emri veren Truman olduğu için sorumluluk da onda kaldı ve savaş sonunda birçok eleştiriye de uğradı. Bu kararıyla insanlık dışı zalimce bir hareket yaptığı söylendi. Ama insaflı düşünülürse; Japonların elindeki adaları almak için ne kadar gayret sarfedildiği göz önüne alınırsa, Truman'ın yerinde kim olsa, hem zafere götürecek, hem de yüz binlerce askerinin hayatını kurtaracak bir silahı kullanma emirini vermemezlik edemeyeceği herhalde kabul edilecektir. Potsdam konferansında liderler, atom bombasını kullanmaya karar verdikten sonra, Japonlara son fırsat olarak, "teslim olun, aman verelim" şeklinde bir çağrı yaptılar. Bu çağrıda, teslim oldukları takdirde Japon ulusunun yaşama hakkının korunacağını da vaat ettiler. Ancak Japonya'dan olumlu yanıt gelmedi.

İlk atom bombası 6 Ağustos 1945'te Hiroshima'ya, "Enola Gay" adını taşıyan bir B-29 uçağından atıldı. Patlama sonucunda yetmiş, seksen bin kişi öldü, yetmiş bin kişi yaralandı, on bir kilometre karelik bir alan tahrip oldu. 9 Ağustos'ta Nagasaki'ye ikinci atom bombası atıldı. Orada da otuzbeş, kırk bin kişi öldü, bir o kadar kişi de yaralandı. 8 Ağustos'ta, Sovyetler Birliği Japonya'ya savaş ilan etti ve hemen arkasından Mançurya'yı işgale başladı. Atom bombalarının etkisi, Japonya'da, savaşın kaybolduğunu gören ve bir an önce barışa ulaşmayı isteyen çevreleri harekete geçirdi. 10 Ağustos'ta Japon Hükümeti, eğer Japon İmparatoru'nun hükümranlık hakları korunursa, Potsdam'da ilan edilen teslim şartlarını kabul edeceğini bildirdi. Müttefikler bu isteği, İmparatorun, Amerikan Başkomutanının emirlerini dinlemesi şartıyla kabul ettiler. 14 Ağustos'ta Japon hükümeti bu şartı da kabullendiğini açıkladı. Başta İmparator olmak üzere bütün ileri gelenler, orduyu ve halkı teslim olmaya ikna ettiler. 2 Eylül 1945'de Missouri zırhlısında, General Mac Arthur ve Amiral Nimitz'in önünde teslim belgesi imzalandı. Çin ile ayrı bir teslim töreni, 9 Eylül'de Nanking'de yapıldı. İkinci Dünya Savaşı böylece bitti. İnsanlığın bugüne kadar gördüğü bu en büyük savaşta, muharebelerde, hava hücumlarında ve katliamlarda ölen asker ve sivillerin sayısının otuz beş ile altmış milyon arasında olduğu tahmin ediliyor.

Boğazlar Üzerinde Nota Savaşı

Türkiye'ye döneyim. Japonya'nın teslim olma kararı duyulduğunda, babamın sevincini belli ettiğini hatırlıyorum. Bu memnunluk, hem savaşın artık bitmiş olmasından, hem de Sovyetlerin Uzak Doğudaki savaşa bazı katkılar yapmalarına ve arkasından yeni istekler öne sürmelerine olanak verilmemiş olmasından kaynaklanıyordu. "İyi oldu, Sovyetlerin fazla ilerlemesine fırsat verilmedi." demişti.

Sovyetlerin istekleri de, yöneticilerimizin kaygıları da devam ediyordu. Babamın kaygılı olduğu, genellikle, ya çok düşünceli görünmesiyle, ya da bir arkadaşına karşı kızgınlık göstermesiyle, bazen de ikisi ile birden ortaya çıkardı. O günlerde Dışişleri Bakanımız Hasan Saka'nın San Francisco Konferansı'ndan dönüşünün çok uzun zaman almasına sinirlenmiş ve uçakla derhal dönmemiş olmasını Başbakanın bulunduğu bir sofrada iyice eleştirmişti.

17 Ağustos'ta Churchill, Avam Kamarası'nda muhalefet lideri olarak konuşurken: "Halen Avrupa'yı ikiye bölmekte olan demir perdenin arkasında bir facianın cereyan etmesi imkânsız değildir." dedi. Arkasından 21 Ağustos'ta yeni İngiliz Dışişleri Bakanı Bevan, Avam Kamarası'ndaki konuşmasında: "Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da devrilen totaliter rejimler yerine yeni birer totaliter rejim kurulurken bu hükümetleri tanımayacağız." diye hükümetinin görüşünü açıkladı.

1 Kasım 1945'te Cumhurbaşkanı İnönü, Meclisi açış nutkunda, Türkiye'nin tutumunu, hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde dünyaya duyurdu. "Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşadık. Şerefli insanlar olarak öleceğiz!"

Bu konuşmasında babam, iç politika ile ilgili önemli bir mesaj da verdi. "Tek eksiğimiz, Hükümet partisinin karşısında başka parti bulunmamasıdır." ve "1947 seçimlerinin tek dereceli olmasını istiyoruz." sözleriyle muhalefet partilerinin kurulması zamanının geldiğine işaret etmiş oldu.

Başlangıçta Sovyet isteklerini aşırı müsamahalı bir şekilde değerlendirmiş olan ABD Başkanı, sonunda, özellikle Sovyetlerin İran'dan çıkmamakta direnmeleri ve Birleşmiş Milletler'de sürekli olarak bu örgütün yüce ilkelerini gözardı eden davranışları karşısında tutumunu tamamen değiştirdi. 9 Ocak 1946'da, J.Byrnes yerine eski Genel Kurmay Başkanı General George Marshall'ı Dışişleri Bakanı olarak ataması bu değişikliğin göstergesi oldu.

7 Ocak 1946'da Başbakan Saraçoğlu, Ankara'da toplanmış olan Türk basın kongresi üyelerine verdiği çayda Sovyet isteklerini ve yanıtlarımızı anlattı. İki Gürcü profesörün Ardahan'ı isteyen önerilerinin yersizliğini ve anlamsızlığını belirtti.

8 Ocak'ta Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, Demokrat Partiyi kurdular. Genel Başkan, Celâl Bayar'dı.

23 Şubat'ta basın, Sovyetler Birliği'nden bazı Ermeni profesörlerin Kars'tan başka Erzurum, Van ve Bitlis'i de, Sovyet Ermenistanı'na katmak isteyen yazılarını duyurdu ve yanıtlarını verdi.

5 Mart'ta Churchill ABD'de Fulton'daki Westminster Koleji'nde önemli bir konuşma yaptı. Truman'ın da hazır bulunduğu toplantıda Churchill ünlü benzetmesini yaptı. Savaştan sonra Sovyetlerin, Baltık Denizi'nde Stettin'den Adriyatik Denizi'nde Trieste'ye kadar uzanan bir demir perdeyi Avrupa'nın ortasına indirdiklerini söyleyerek, dünya kamuoyunu Sovyetlerin diktatörlüğüne ve yayılmacı emellerine karşı uyardı. Bu tehlikeye karşı İngiltere ile ABD'nin sürekli bir askeri ittifak yapmalarını önerdi.

Beklenmedik bir olay oldu. Yıllardır ABD'de büyük liyakatla Türkiye'yi temsil etmiş ve kordiplomatın en kıdemlisi haline gelmiş olan büyükelçimiz Münir Ertegün öldü. 8 Mart'ta, ABD'nin görülmemiş bir jest yaparak, Münir Ertegün'ün cenazesini Türkiye'ye Missouri zırhlısı ile göndermeye karar verdiği ilan edildi. Bu haber duyulduğunda babam sofrada: "Münir Bey bütün hayatında Türkiye'ye hizmet etti. Şimdi öldükten sonra da hizmete devam ediyor." demişti. 5 Nisan'da Missouri Türkiye'ye geldi ve halkın büyük coşkusuyla karşılandı. Herkes Amerikalıların bu nazik hareketini Sovyetlere karşı bizi yalnız bırakmadıkları ve bundan sonra da bırakmayacakları şeklinde yorumluyordu.

11 Mayıs'ta olağanüstü CHP kurultayı toplandı. Kurultayda seçimlerin bundan sonra hep tek dereceli yapılmasına, artık muhalefet partileri kurulmuş olduğu için müstakil gruptaki üyelerin, parti içindeki yerlerini almalarına, değişmez genel başkanlık statüsünün kaldırılarak, her olağan kurultayda genel başkan seçimi yapılmasına ve sınıf esasına göre partiler kurulması yasağının da kaldırılmasına karar verildi. Kurultayın arkasından seçimler öne alındı. 26 Mayıs'ta belediye seçimleri yapıldı. Demokrat Parti bu seçimlere girmedi. Milli Kalkınma Partisi girdi, fakat sonuç alamadı. Milletvekili seçimleri 22 Temmuz'da yapıldı. 395 CHP adayı, 66 DP adayı ve 2 bağımsız aday milletvekili seçildiler. Ancak seçimlerin yapılış şekli ile ilgili itirazlar, tartışmalar uzun süre devam etti.

8 Ağustos'ta Boğazlar hakkındaki Sovyet notası Dışişleri Bakanlığımıza geldi. Dört gün sonra da Sovyetler Birliği, Montreux sözleşmesinin değiştirilmesi için resmen müracaatta bulundu.

Sovyet notasında savaş sırasında Boğazlardan geçen gemilerle ilgili bazı şikâyetler sıralandıktan sonra beş maddelik bir öneri demeti ileri sürülüyordu. İlk üç maddede öneriler genel olarak barış ve savaşta Boğazlardan geçişle ilgili olup tartışılabilir nitelikte idiler. Ancak dördüncü maddede Boğazlar rejimini kurma yetkisinin yalnız Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlere ait olması; beşinci maddede de Boğazların, Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması; başka bir deyimle Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi isteniyordu. İlk üç madde, Montreux sözleşmesini imzalamış devletlerarasında yapılacak bir görüşmede ele alınabilirdi. Fakat dördüncü ve beşinci maddeleri Türkiye'nin kabul etmesine olanak yoktu. Çankaya'daki toplantılarda bu doğrultuda yanıt hazırlanması kararlaştırıldı. Cumhurbaşkanı, Sovyet notasının metnini ve düşünülen yanıtın özetini Demokrat Parti Başkanı Bayar'a gönderdi ve görüşlerini sordu. D.P. Grubu 13 Ağustos'ta toplandı ve seçimlerin doğurduğu kırgınlık ve kızgınlık havasına kapılmadan bu konuda hükümetin tutumunu destekleyen bir karar aldı. Nota hakkında büyükelçileri aracılığıyla ABD ve İngiltere hükümetlerine de bilgi verildi. Hükümetçe kararlaştırılan doğrultuda, Feridun Cemal Erkin'in hazırladığı uzun bir yanıt notası 22 Ağustos'ta Sovyetler Birliği'ne iletildi.

24 Eylül'de Sovyetler Birliği'nden ikinci bir nota geldi. Eski görüş ve isteklerin tekrar edildiği bu notada uluslararası bir konferanstan çok, ikili görüşmelere devam edilmesi fikri gene öne çıkarılıyordu. Sovyet notası alındıktan sonra İngiliz ve Amerikan hükümetleriyle görüş alışverişi yapıldı ve görüldü ki Boğazların statüsünü yalnız Karadeniz devletlerinin hazırlamasını ve Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesini kimse kabul etmiyor. Gene Feridun Cemal Erkin tarafından hazırlanan ikinci yanıtımız 18 Ekim'de Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi'ne verildi. Yanıtta, savaş sırasında Türkiye'nin Montreux sözleşmesini ihlal ettiği iddialarına tekrar karşı çıkıldı ve gerekirse bu konuda bir hakeme gidilebileceği söylendi. Montreux sözleşmesinin değişebilecek hükümlerinin sadece savaş araçlarının tanımı üzerinde bulunabileceği belirtildi. Boğazlar rejiminin yalnız, Karadeniz devletlerince düzenlenmesi önerisi kabul edilmedi. Saldırganlığın önlenmesi artık her yerde Birleşmiş Milletler örgütünün yetkilerine bırakıldığı için, Boğazların ortak savunulması diye bir şeyin de düşünülemeyeceği tekrar vurgulandı. Notada son olarak, Potsdam toplantısında öngörülen ikili görüşme sürecinin artık tamamlandığına işaret

edildi ve Montreux sözleşmesinde değişiklik için toplanacak bir uluslararası konferansa katılmaya Türkiye'nin hazır olduğu bildirildi.

Böylelikle, Prof. Suat Bilgc'nin deyimiyle, nota savaşı kazanılmış oldu. Bu savaşın kazanılmasında başlıca etken, hiç kuşkusuz, egemenlik haklarımızın ve toprak bütünlüğümüzün zedelenmesi olasılığına tüm ulusumuzun birlikte karşı çıkması idi. Dış politikamızı yürütenler de Sovyetlerin gerçek emellerini dünyaya iyi anlatabildiler ve başka yerlerde yaşanan gelişmelerin de ışığında İngiltere ve özellikle ABD, Potsdam Konferansı'ndaki tutumlarını yavaş yavaş bırakıp doğrudan doğruya Türk tezini savunmaya başladılar. Montreux sözleşmesinin değiştirilmesi artık söz konusu olmadı.

12 Mart 1947'de Truman, Amerikan Kongresi'nde bir konuşma yaparak, Türkiye ve Yunanistan'a dört yüz milyon dolarlık bir yardım yapılmasını ve yardımın hem ekonomi, hem savunma alanlarını kapsamasını önerdi. Böyle başlayan yeni ortak güvenlik anlayışı 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin Nato'ya katılmasıyla kesin şeklini aldı. Sovyetlerle ilişkilerimiz ise 5 Mart 1953'de Stalin'in ölümünden sonra, Türkiye üzerindeki haksız isteklerin Stalin'den kaynaklandığı söylenerek, tekrar yavaş yavaş normalleşmeye doğru yöneldi.

Bu bölümü, babamın bir sözüyle ilgili bir anıyla bitireyim. 1965'lerde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde teorik fizik profesörü olarak görev yaparken, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin tanınmış denel Fizik Profesörü Sait Akpınar ile birlikte Sovyetler Birliği'ne iki hafta süren bir gezi yapmıştık. Bizi çağıran kuruluş Sovyetler Birliği'nin Bilimler Akademisi idi. İki ülke arasında ilişkiler normale dönmüştü. Moskova ve Leningrad'da gittiğimiz her araştırma enstitüsünde çok dostça karşılanıyorduk, meslektaşlarımızla tam bir bilimsel işbirliği havası içinde görüşüyorduk. Bu arada Moskova'daki ünlü Orta Asya Enstitüsü'nü de ziyaret ettik. Enstitünün başkanı, Türkiye'yi de iyi tanıyan Türkolog Profesör Babayev'le konuşurken bize, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında sağlam bir dostluk olduğuna inandığını söyledi ve geçirdiğimiz anlaşmazlık döneminin Stalin'den kaynaklandığını belirtti. Bunun üzerine ben de kendisine teşekkür ettim ve: "Babamdan duyduğum bir söz aklıma geldi; onu söyleyeyim" diyerek devam ettim:

"Büyükelçiler, ülkeleriyle başka bir ülke arasında dostluk ve iyi ilişkiler kurmak için bir yüz yıl uğraşırlar. Sonra bir gün ülkelerinin devlet ya da hükümet başkanı yanlış bir cümle söyler; ya da yanlış bir hareket yapar; o kadar zahmetle kurulmuş olan dostluk yapısı yıkılır; ondan sonra büyükelçiler tekrar uğraşmaya başlarlar. İşte Türk-Sovyet ilişkilerinin başına gelen de sanırım bu idi."

XI.
Siyasete Nasıl Girdim?

1983 yılı benim için verimli, umutlu başladı. Uzun zamandır üzerinde durduğum ve özlemle beklediğim iki gelişme gerçekleşme aşamasına girdi. Aralarında hiçbir ilişki yoktu ama bazı rastlantılar her ikisini de hemen hemen aynı zamanda olumlu noktalara getirdi. Bu konuların birisi, Türkiye'de bir temel araştırma enstitüsünün kurulması, öteki de babamın anılarını yaşatacak bir vakfın oluşturulması idi.

Temel Araştırma Enstitüsü

ABD'de doktora öğrenimi yaptığım sırada gördüğüm araştırma enstitülerine hayran kalmıştım ve bir gün Türkiye'de de bilim adamlarının böyle rahatlıkla ve bütün çabalarını araştırma yapmaya ayırarak çalışabilecekleri kuruluşların var olmasını özlemiştim.

Temel bilimler diye adlandırılan matematik, fizik, kimya, biyoloji, jeoloji gibi bilimler, maddi dünya ile ilgili temel yasaları ortaya çıkaran uğraş alanları olarak bilimsel düşüncenin dayanaklarıdır. Hepimizin okullarda öğrendiğimiz Arşimet Yasası, Newton Yasası, Lavoisier Yasası gibi doğa yasaları bu alanlarda yapılan araştırmalarla bulunmuşlardır. Geleneksel olarak bu araştırmalar üniversitelerde öğretim üyeleri tarafından yapılırdı. Ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda savaşın kazanılmasında ve ekonominin ileri gitmesinde temel bilimlerin rolü daha iyi anlaşıldı ve bunun üzerine birçok ülkede belirli alanları inceleyen araştırma enstitüleri kuruldu. ABD'de kurulanlar genellikle özel vakıflardan yardım alarak, tanınmış birkaç bilim adamının etrafında oluştular. Avrupa'dakiler ise daha genel bir çerçeve içinde, ulusal araştırma konseylerinin elemanları olarak ortaya çıktılar. Bizde de 1962 yılında Milli Birlik Komitesi üyesi Sami Küçük'ün önayak olmasıyla bilimsel araştırmalara hız verecek bir girişim yapılması gündeme geldi ve bir

grup bilim adamı bu öneriyi şekillendirmek için Ankara'ya çağrıldılar. Bu grup içinde ben de vardım. Arkadaşlarımla beraber bir araştırma kurumunun kuruluş yasasını hazırlarken aklımızdan geçen, bir an önce bir temel araştırma enstitüsünü bu kurum içinde gerçekleştirebilmekti. Ama bu amacımıza varmak yirmi yıldan fazla zaman aldı. Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu. TÜBİTAK'ın yasası 1964'de kabul edildi. 1972'de Gebze'de, bu kuruma bağlı büyük bir araştırma enstitüsünün kurulmasına girişildi. Marmara Araştırma Merkezi adıyla, çeşitli mühendislik alanları üzerinde çalışmaya başlayan bu Merkez'de bir temel araştırmalar enstitüsünün açılması ise kurumun en yüksek karar organı olan Bilim Kurulu'nun 5-6 Haziran 1981 tarihinde yaptığı toplantıda kabul edildi. 6 Aralık 1982'de Bilim Kurulu, enstitünün başkanlığına beni atadı ve böylece 1983 başında uygulama aşamasına geçilmiş oldu. Boğaziçi Üniversitesi'nden izin alarak, hemen bütün zamanımı Marmara Araştırma Merkezi'nde geçirmeye başladım. Yeni enstitüde özlediğimiz düzeyde ve genişlikte araştırmalar yapma geleneğini kurmak için büyük bir hevesle uğraşıyor, ülkenin tanınmış bilim adamlarıyla sürekli toplantılar düzenliyor, araştırma programlarını ortaya çıkarmaya çalışıyordum.

İnönü Vakfı

Daha babam hayatta iken, yurt dışında yaptığım gezilerde eski Cumhurbaşkanlarının ya da başka tanınmış devlet adamlarının, sanatçıların yaşadıkları evlerin sonradan müze haline getirildiğini gördüğümde, ileride baba evimiz Pembe Köşk'ü de böyle bir şekle çevirmeliyiz diye düşünmüştüm. Bu düşüncemi zaman zaman kardeşlerimle de paylaşmıştım. 1973 Aralık ayında babamı kaybettikten sonra bu düşüncemizi hayata geçirmenin yolunu aramaya başladım. Önemli bir güçlük hemen karşımıza çıktı. Bir vakıf kurabilmek için önce hatırı sayılır büyüklükte bir mal varlığının vakfa hibe edilmesi gerekiyordu. Hiçbirimizin böyle bir şey yapacak gücü yoktu. Ben gene de üniversitede vakıf işlerinden anlayan bir uzman arkadaşıma bir taslak hazırlattım. Babamın konuşmalarını, yazılarını, hakkında yazılmış eserleri, çeşitli kaynaklardaki belgeleri toplayarak anılarını yaşatacak ve gelecek kuşaklara aktaracak bir vakfın çerçevesi ortaya çıktı. Vakıf ayrıca imparatorluğun son günlerinden başlayarak bugüne kadar gelen dönemle, yani Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilk kuruluş ve gelişme yıllarıyla ilgili tarih araştırmaları destekleyecekti. Vakıf, İnönü Vakfı diye anılacak ve kurucuları annemle biz üç kardeş ve en yakın aile üyeleri olacaktık. Ancak taslak hayata geçemiyordu. Çünkü mal varlığı sorunu çözülmemişti.

Bu arada başka bir gelişme oldu. Babamın ölümünden sonra Pembe Köşk'e ve etrafındaki büyük bahçeye gereği gibi bakabilme olanağımızın kalmadığını gördük. Baba evinin ayakta kalmasını istiyorsak yeni mali kaynak sağlamak zorunda idik. Bunun çaresi, güvendiğimiz bir müteahhitle anlaşarak büyük bahçenin bir bölümüne apartmanlar yaptırmak ve bize düşen dairelerden gelir elde etmek şeklinde bulundu. Bu yola gitmemiz kamuoyunda ve basında eleştiri konusu oldu. Adeta babamızın anısına saygısızlık gibi yorumlandı. Oysa ki gerçek durum tam tersiydi. Ancak bu sayede, kimseye muhtaç olmadan, Pembe Köşk'ü ve babamın anılarını gereği gibi yaşatabilirdik. Daireler bitip paylaşma tamamlandığında ben de vakıf için gerekli mal varlığına sahip olduğumu farkettim. Üç daireyi hibe ettiğimde yasal sorun çözülüyordu. Öyle yaptım ve ilk engeli böylece aştık. Bundan sonra kardeşlerin, vakfın kuruluş amaçlarında ve çeşitli ayrıntılarda anlaşmaları gerekiyordu. Aslında bu koşul da karşımıza önemli bir engel çıkarabilirdi. Kıvançla ve mutlulukla belirteyim ki böyle bir şey olmadı ve vakfın kurulması işlemlerini başlattım. İşlemler bizim açımızdan 22 Şubat 1983'de vakıf kuruluş senedinin noter önünde imzasıyla bitti. Son aşama bu senedin Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün başvurusuyla mahkemede onaylanması idi. O da 18 Mayıs 1983'de oldu. Vakfın başkanı annemdi, ben de başkan yardımcısı idim.

Beklenmedik Bir Gelişme

İşte 1983'ün bahar aylarına geldiğimizde, bu iki yeni kuruluşu geliştirme çalışmaları içindeydim. Boğaziçi Üniversitesi'ndeki derslerim, haftada bir gün olmak üzere, devam ediyordu. Unesco Yürütme Kurulu'ndaki görevim ise sonlarına gelmişti. Bu esnada hiç beklemediğim bir yeni gelişme karşıma çıktı ve birden hayatımı değiştirdi. İlk işaretler 6 ay kadar önce belirmişti ama ben farketmemiştim. Unesco Yürütme Kurulu'nun 1982 yılı Eylül-Ekim toplantısına katılmak için Paris'e gitmişti. Orada kaldığım otelde bir sabah Türkiye'den bir gazeteci telefonla beni aradı ve buradaki konuşmalarda adınız geçiyor, siyasete atılacak mısınız diye sordu. Aklımdan geçmeyen bir soru olduğu içi şaşırdım ama hiç tereddüt etmeden: "Öyle bir niyetim yok." diye yanıtladım. Ertesi günü tanıdığım bir gazeteci arayıp aynı soruyu sordu ona da aynı yanıtı verdim. Yalnız onunla biraz daha uzun konuştuk. Belki bu nedenle o, bu konuşmadan benim siyasete girmeyi belki de istediğim şeklinde bir sonuç çıkardı. Akşam Unesco'daki Türk heyeti olarak büyükelçilikte biraraya geldiğimizde bu konuşmaları anlattım ve bana takıldılar, gülüştük.

Sonradan öğrendiğime göre, gazetecilerin o zaman beni aramalarının nedeni şu imiş. 12 Eylül 1980 darbesinden iki yıl geçtikten sonra yeniden demokrasiye geçme zamanının yaklaştığı kanısı ortaya çıkınca siyaset çevrelerinde: "Yeni partiler nasıl kurulacak, Milli Güvenlik Kurulu eski siyasetçilere izin vermeyeceğine göre, kimler yeni siyasetçiler olarak ortaya çıkabilir?" sorularına yanıt aranmaya başlanmış. CHP'lilerin bir toplantısında benim de adım bir olasılık olarak ileri sürülmüş ve bunu duyan gazeteciler beni aramışlar. Benim bu konuşmalardan haberim yoktu. Onun için hiç üzerinde durmadım.

Eşimle birlikte ekim ortalarında İstanbul'a döndük. Kasım başında yeni Anayasa için halk oylaması yapılacaktı. Önerilen metni buldum ve inceledim. Kırk yıla yakın zamandır yaşadığımız gelişmenin bize öğrettiği demokrasi anlayışının çok gerisinde kalan hükümler olduğunu gördüm ve kimseye danışmadan, olumsuz oy vermeyi kararlaştırdım. Gerçi çoğunluk hayır derse, demokrasiye geçişin daha geriye kalacağını biliyordum. Ama gene de yıllardır uğraşa uğraşa gelinen noktadan bizi bu kadar geri götürecek bu temel belgeyi kabul etmeyi içime sindiremedim. O dönemde siyasetçilerle konuşuyor değildim. Ancak kamuoyunun 12 Eylül 1980'deki, ülkeyi anarşiden, iç kavgadan kurtaranları alkışlamak havasından çok uzaklaştığını, tekrar özgür ve demokratik bir ortama dönmeyi özlediğini görüyordum. Kendi hesabıma, üniversitelerin hır baskı altına alınarak, özgür araştırma ortamından yoksun kalmalarını, bazılarını iyi tanıdığım birçok değerli öğretim üyesinin askeri rejim tarafından görevlerinden uzaklaştırılmalarını kabul edemiyordum.

Ancak tepki göstermenin üniversiteden çıkarılma sonucunu getireceğini bildiğim için, kendimi tutmaya çalışarak ve bu haksızlıkların yakında düzeltileceğini umarak, Temci Araştırma Enstitüsü'ndeki görevime devam ediyordum.

6 Kasım'da Anayasa oylandı ve kabul edildi. Böylece yakında, ilk seçimlerle birlikte tekrar demokratik yaşama döneceğimiz de ilan edilmiş oldu. Ancak bu Anayasa ile 1980 öncesinde ülke siyasetinde rol oynamış olan hemen herkese beşer, onar yıllık süreler boyunca siyaset yapamama yasağı da getirilmişti. Bu yasak aynı zamanda yeni insanları siyasete çağıran bir davetiye idi. Ama bu davetiyenin bana da gönderileceği hâlâ aklımdan geçmiyordu.

1983 baharına geldik. Bir gün, tanımadığım bir zat evime telefon ederek önemli bir konuda konuşmak istediğini söyledi. Ben haftanın ancak bir gününde Boğaziçi Üniversitesi'ne gidiyordum. O gün fakültedeki odama gelmesini önerdim. Geldi ve Sayın İbrahim Cevahir'le böylece tanışmış oldum. Yurt içinde ve dışında birçok inşaat işleri yapan büyük bir firmanın baş sorumlusu olduğunu öğrendim. "Benden ne istiyorsunuz?" diye sorduğumda Türkiye'deki

siyasal yaşam üzerinde uzun bir konuşmaya başladı. Olayları yakından izlediğini, hemen bütün siyasetçilerimizi tanıdığını, CHP'yi eskiden beri desteklediğini, Sayın Ecevit'le birçok kez görüştüğünü anlattı. Ben gene benimle ilgiyi ne zaman kuracak diye beklerken, konuyu bugünkü duruma getirdi. Sayın Ecevit'in genel başkanlıktan ayrılmasından sonra CHP'nin başsız kaldığını, yeni bir kişi etrafında toplanmak gerektiğini, bu insan kim olabilir diye uzun boylu düşündükten sonra bunun ben olabileceğim sonucuna vardığını ve bunu bana söylemek için geldiğini belirtti. Ben, şaşkınlıkla ve biraz da gülümseyerek bunun nereden çıkarıldığını sordum; bilimsel çalışma yapmak ve yönetmekle ömrümü geçirdiğimi, siyasetle ilgim olmadığını söyledim. O gene, bugünkü koşullarda en iyi adayın ben olacağıma inandığını, Sayın Ecevit'in de bana yazdığı bir mektupta bu fikri ifade etmiş olduğunu iddia etti. Ben Sayın Ecevit'in bana böyle birşey yazdığının farkında değildim. Cevahir'in sözünü ettiği mektubu hatırladım. Benim, CHP'nin kapatılması karşısında gösterdiği tepkiyi haklı bulduğumu belirterek ceza evindeki süresinin çabuk geçmesini dileyen mektubuma Sayın Ecevit uzun, güzel bir yanıt yollamıştı. Bu mektubunda, tepkisinin içtenliğine inandığım için bana teşekkür ettikten sonra içinde bulunduğumuz siyasal ortamın etraflı bir değerlendirmesini yapıyor ve önümüzde uzun sürecek bir demokrasi mücadelesi bulunduğuna özellikle işaret ediyordu. Bu arada, böyle karışık dönemlerde, doğa bilimlerinde çalışmış insanların demokrasi ilkelerine daha sağlam bir bağlılık gösterebilecekleri düşüncesini de dile getiriyordu. İşte Sayın Cevahir bu düşünceyi beni siyasal göreve çağırmak şeklinde yorumlayarak, Sayın Ecevit'in de benim ortaya çıkmama itiraz etmeyeceği sonucuna varıyordu. İtiraf edeyim ki ben, Ecevit'in mektubunu okurken böyle bir izlenim almamıştım.

Benim kısa geçmiş olsun mesajıma Sayın Ecevit'in bu kadar geniş ve doyurucu bir yanıt vermesini, aramızda uzun bir geçmişi olan içtenlikli arkadaşlık ilişkisine bağlamıştım. Bülent ve Rahşan Ecevit'le önce benim, sonra eşimle birlikte ikimizin dostluğu 25-30 yıldır süren ve Voltaire'in tanımına uyan gerçek bir dostluk idi. Önce 1952-55 yıllarında Ankara'da, aralarında Bülent Ecevit'in de bulunduğu birkaç aydının kurduğu Helikon adındaki sanat kulübünde tanışmıştık. Sonra "Forum" dergisinin toplantılarında ülke sorunları üzerinde yapılan tartışmalarda, görüş alışverişleriyle bu arkadaşlık ilerledi. Daha sonra Bülent Ecevit siyaset yazarlığı yoluyla aktif siyaset alanına girince daha az görüşür olduk. Ama ben üniversitede, o siyasette, çalışmalarımızı yürütürken birbirimizin fikirlerine, davranışlarına hep anlayış ve saygı gösterdik. ODTÜ'deki öğrenci hareketleri sırasındaki yöneticilik çabalarımı anılarımın

başka bir bölümünde anlatacağım. Burada sadece şu kadarını söyleyeyim; üniversitede öğrenci boykotları içinde rektörlük seçimini olumlu bir sonuca bir an önce ulaştırmak için uğraştığımız çalkantılı dönemde bir akşam Ecevit beni telefonla aramış ve: "Seni candan kutlarım, bu mücadeleyi değme politikacılardan daha iyi götürüyorsun." demişti. Daha çok bilinen bir olay da, Ecevit'in bir gazetede çıkan anılarındaki ifadesiyle, babamdan sonra CHP Genel Başkanlığına seçilmesini "İnönü ailesi içinde, yalnız benim kutlamış olmam" dır.

Cevahir'in konuşması bitince kendisine, bana gösterdiği ilgi için teşekkür ettim. Yalnız düşündüğü şeyin gerçekleşemeyeceğini, bu fikri unutması gerektiğini ekledim. Konuşma bitmişti. Ayrılırken konuğum, tekrar görüşmemiz gerektiğini söyleyerek beni, şirketin yönetim merkezi olan binayı ziyarete davet etti. Doğrusunu isterseniz, görüşmeden herhangi bir ciddi sonuç çıkacağına inanmamıştım. Olayı akşam eşime anlattım. İkimiz de gülüştük ve bir anlam veremedik.

Birkaç gün sonra Cevahir beni telefonla aradı ve yazıhanesinde beklediğini tekrar etti. Nasıl bir şirketi yönettiğini merak ediyordum. Geleceğimi söyledim ve gerçekten ertesi günü verilen adrese, şirketin yönetim merkezine gittim. Gördüm ki gerçekten Cevahir'in yönettiği şirket önemli bir kuruluşmuş. Libya'da, Suudi Arabistan'da ve Türkiye'de birçok inşaat yapıyor. Sayın Cevahir benimle konuşurken bir taraftan da önündeki telefonların birini bırakıp, ötekini alıyor ve çeşitli yerlerdeki yardımcılarına talimatlar veriyordu. Bu defa konuşmamızda yeni ve ilginç bir şey söyledi. "Benim kendi başıma size siyasete girmenizi, CHP'yi toparlamanızı önermem bir şey ifade etmez. Bu öneriyi asıl CHP'nin son dönemindeki genel sekreteri, grup başkan vekili gibi ileri gelenleri yapacaklardır. Ankara'ya gittiğinizde onlar sizinle konuşacaklardır; yeter ki siz, bu görevi kabul edebileceğiniz işaretini verin" dedi. Bu öneri, kuşkusuz işi daha ciddileştiriyordu. Ben gene böyle bir görevi üstlenemeyeceğimi söyledim; özür diledim ve ayrıldım.

Nisan ayına geldik. 1 Nisan tarihli gazetelerde Başbakanlık müsteşarı Sayın Necdet Calp'ın emekliliğini istediğini okuduk. Tahminler, Sayın Calp'ın CHP'nin yerini alacak bir parti kurma hazırlığında olduğu şeklindeydi. 15 Nisan'da başka bir haber gazetelerde belirdi. İktidarın destekleyeceği anlaşılan partinin kurucu başkanlığını emekli Orgeneral Turgut Sunalp yapacakmış. O hafta içinde Ankara'da olduğum bir gün, İbrahim Cevahir bu defa Ankara'dan telefonla aradı ve CHP Genel Sekreteri Mustafa Üstündağ'ın beni evinde beklediğini haber verdi. Beraber gittik. Rahmetli Üstündağ'ı daha önce Meclis'te rektör vekili olarak gittiğim komisyon oturumlarında görmüştüm ama fazla

tanışıklığımız yoktu. O gün evinde iki saatten fazla bir süre boyunca bana Türkiye'nin siyasal durumunu, CHP'nin, kapatılmasından önceki ve sonraki sorunlarını anlattıktan sonra benden ne beklediklerini açıklıkla ve heyecanla belirtti. Özetle söylediği şu idi: "Askeri rejim CHP'yi kapattı. Ama CHP gibi tarihten gelen köklü bir kuruluş, bir emirle siyasal olarak kapatılsa bile, sosyolojik olarak kapanmaz; yaşamaya devam eder. Bugün de durum budur. Ben, Türkiye'nin her tarafındaki üyelerimizle sürekli temas halindeyim. Sayın Ecevit genel başkanlıktan ayrıldıktan sonra parti başsız kalmasın diye ben fiilen bu görevi üstlendim. Ama kendimi genel başkan olarak görmedim. Sadece partiyi dağılmaktan koruma görevini yapıyorum ve partimiz bütünüyle bir arada duruyor, inanacağı, güveneceği bir insanın çıkıp kendilerini toparlamasını bekliyor. Bütün ricalarımıza karşın Sayın Ecevit, bu görevi üstlenmeyi kabul etmiyor. Bugünkü koşullarda bir sosyal demokrat parti kurmamalıyız diyor. Ama biz, üyelerimiz, bekleyemeyiz. Siyaset boşluk kaldırmaz. Görüyorsunuz, şimdi Başbakanlık müsteşarı Necdet Calp meydana çıktı. Ortanın solunda bir partiyi kurmaya çalışacağı anlaşılıyor. Ama CHP'liler onun yanına gitmezler, ya da pek azı gider. Çünkü bağımsız olduğuna, bugünkü iktidarın talimatı dışına çıkabileceğine kimse inanmıyor. Ama siz ortaya çıkarsanız başka olur; herkes sizin etrafınızda toplanır. Ayrıca bunu bir görev gibi görmelisiniz. Babanız vaktiyle demokrasiyi yerleştirmek için bize görevler vermişti. Şimdi sıra sizde. Bunu düşünün; gecikmeden bize kararınızı bildirin!"

Üstündağ'ın içten geldiğine inandığım bu sözlerine teşekkür ettim. Elbet düşüneceğimi ama görevimi üniversitelerde ya da enstitülerde bilimle uğraşmak olarak belirlemiş olduğumu, artık bunu değiştiremeyeceğimi, toparlayıcı başkanlık görevini üstlenecek başka bir arkadaş bulunabileceğini söyledim ve ayrıldık. Ertesi günü de Ankara'daydım ve bu defa ben, bu konularda ne düşündüğünü anlamak için Necdet Uğur'u aradım ve evine gittim. Onu, babamın son dönemindeki yakın çalışma arkadaşlarından biri ve eski Milli Eğitim Bakanı olarak iyi tanıyordum ve fikirlerine değer veriyordum. Sayın Uğur benimle daha da uzun, aşağı yukarı 3 saatlik bir konuşma yaptı. Demokrasimizin çok kritik bir aşamada olduğunu söyleyerek başladı. Batı dünyasının, Türkiye'nin yeniden demokrasiye döneceğine inanmadığını, gazetelerden kanıtlar göstererek anlattı. İçerideki manzaranın da hiç güven vermediğini ekledi. "Görünen o ki, askeri rejim, seçimden sonrası için Turgut Sunalp'a iktidar partisini, Necdet Calp'a muhalefet partisini kurduruyor; böylece varılacak düzen güdümlü bir demokrasidir. Babanız, daha otuz yıl önce ülkeyi böyle gülünç bir duruma düşürmeyi reddetmişti ve böyle bir yola gitmektense onuruyla

muhalefete geçmeyi tercih etmişti. Şimdi milletimiz bir danışıklı dövüşe alet olmaz. Yalnız birilerinin öne çıkıp yol göstermesi şarttır. Bunu en iyi siz yapabilirsiniz."

Ben itiraz ettim. Ecevit varken başka birisinin liderlik yapamayacağını, zaten bunun benim işim olmadığını söyledim. Uğur, Ecevit'in yasaklı olduğunu, perde arkasından başkanlık yapmayı onuruna yediremediğini sandığını, ama zaten CHP içinde son zamanlarda kendini gösteren hizip hareketleri yüzünden birçok kimseyle arasının açılmış ve bu nedenlerle CHP yönetiminden adeta kopmuş bir duruma gelmiş bulunduğunu anlattı. Benim Ecevit'in iyi bir arkadaşı olduğumu, onun için herhalde bana fazla bir itirazı olmayacağını ekledi. Tekrar CHP'ye dönerek, 12 Eylül 1980 öncesinde hizipler ve iç kavgalar yüzünden partinin çalışamaz hale geldiğini, bir yeni yapılanmanın zorunlu olduğunu, şimdi elimize böyle bir fırsat geçtiğini söyledi. Ne yapmamı istiyorsunuz diye sorduğumda yanıt şu oldu:

"Siz sadece yeni bir sosyal demokrat parti kurmak için ortaya çıktığınızı ilan ediniz. Bu yeter. Bütün CHP'lilerin etrafınıza koşacağını göreceksiniz. Yasaklı olmayan CHP'lilerden ve sosyal demokrat görüşlü aydınlardan oluşacak yeni bir yönetici kadroyu biz size öneririz ve siz onlarla birlikte yeni CHP'yi kurarsınız. Bu konuyu düşününüz ve bize sonucu bildiriniz. Ama unutmayın ki, babanız bütün ömrünce Türkiye'de çağdaş bir devlet, bir demokratik düzen kurulması için uğraştı ve bu uğraşında başarı da kazandı. Şimdi onun başarısının ortadan kaldırılmasına, eserinin yok olmasına göz yumamazsınız." Sayın Uğur'a da teşekkür edip, düşüneceğimi söyleyip ayrıldım ve İstanbul'a döndüm.

Bu konuşmalar beni düşündürmüştü ama hayatımı değiştirecek bir karar verme noktasına getirmemişti. İstanbul'da Temel Bilimler Enstitüsü'ndeki çalışmaları düzenlemeye, yürütmeye devam ediyordum. Eşime bu sorunlardan bahsettiğimde de siyasete girmemi hiç istemediğini görüyordum. Aynı günlerde iki değişik vesile ile benzer önerilerle karşılaştım. İstanbul Üniversitesi'nden tanıdığım üç değerli tıp profesörü bir akşam evimize gelip bana CHP'yi toparlamak için siyasete atılmam gerektiğini, bunu bir hizmet olarak birçok kimsenin benden beklediğini ve benden başkasının da bugün bu şansa sahip olmadığına inandıklarını içtenlikle anlattılar. Başka bir akşam da bir aile dostumuzun evinde yemek yerken, bir de baktık, konukların biri CHP'li tanınmış bir politikacı, benim şimdi siyasete atılma zamanımın geldiğini inandırıcı bir eda ile açıklamaya girişti. "İnsanlar kendi mesleklerinde ömür boyu verdikleri uğraşla bir yerlere varıyorlar. Sonra bir zaman geliyor, bir tıkanma oluyor. Daha ileriye gitmeniz, daha büyük hizmetler yapma olanağınız kalmıyor.

O zaman siyasete atılmak, bu yoldan kapıları açmak, gerekiyor. Bence siz şimdi oradasınız." gibi bir şeyler söyledi. Benim gibi, üniversitede öğretim üyesi olan ev sahibimize: "Peki, ben siyasete atılıp, bir parti kurmaya girişsem, sen de bana katılır mısın?" diye sordum. "Yok, benim üniversitede daha yapacak çok işim var, ama ben seni uzaktan ve manen desteklerim" dedi.

Gene o günlerde birbiriyle ilgisi olmayan iki kaynağın, hiç belli etmemeye dikkat ederek, siyasete girmeye karar verip vermemiş olduğumu öğrenmeye çalıştıklarını fark ettim. Bir gün Gebze'de araştırma enstitüsünde çalışırken, düşük tirajlı bir gazeteden iki muhabir benimle enstitünün çalışma programı konusunda bir görüşme yaptılar. Önerdiğimiz bilimsel projeleri uzun boylu anlattım. Onlar da dikkatle yazıyor göründüler. Yalnız sonunda ayrılırken, o dakikada akıllarına gelmiş gibi, siyasete atılmayı düşünüp düşünmediğimi sordular. Hayır, dedim ve o zamana kadar anlattığım bilimsel programları da havaya söylemiş olduğumu anladım. Bir akşam da otuz yıl önce doktora öğrenimim sırasında tanıdığım ve bir daha görmediğim Amerikalı bir arkadaşım eşiyle birlikte İstanbul'dan geçerken evimize uğradılar. Üniversiteden başka arkadaşlarımızı da o akşam yemeğe çağırmıştık. Beraber yemek yedik, konuştuk. Bir ara, siyasete girip girmeyeceğimi sordu. Ona da düşünmediğimi söyledim. Ama aynı zamanda evimize geliş nedeninin bu soruyu sormak olduğu şüphesi zihnimde belirdi. Şüphenin temeli var mıydı, yok muydu, anlayamadım, çünkü bir daha o arkadaşımı göremedim. Ama kendi kendime, demek ki benim bu aşamada siyasal bir rol oynamamı istemeyen, ya da bunu önemli bir etken diye gören bazı çevreler var diye düşünmeye başladım.

25 Nisan tarihli gazeteler büyük manşetlerle, yeni siyasal partiler yasasının Resmi Gazete'de yayınlandığını haber verdiler. Milli Güvenlik Konseyi'nin parti etkinliklerini yasaklayan 70 sayılı bildirisi de yürürlükten kaldırılmıştı. Böylece, iki buçuk yıldır uzak kaldığımız demokratik siyasal ortama dönmek için ilk önemli adım atılmış oluyordu. Yeni siyasal partiler, kuruluş bildiri ve belgelerini, 16 Mayıs'tan itibaren İçişleri Bakanlığı'na verebileceklerdi.

Bu gelişme her kanatta aylardır alttan alta devam eden parti çalışmalarını hızlandırdı ve su yüzüne, basın önüne çıkardı. 25 Nisandan sonra her gün gazetelerde bu konuda birçok haber görmeye başladık. 27 Nisan tarihli Hürriyet'te M. Ali Kışlalı imzalı bir yazıda, yeni sosyal demokrat parti konusunda konuşan bir eski siyasetçinin: "Erdal İnönü kurucular arasına girebilir, mutabakat olursa lider de seçilebilir." dediği belirtiliyordu. Burada "eski siyasetçi" deyimine dikkat çekmek isterim. Milli Güvenlik Konseyi'nin önerdiği beşer, onar yıllık siyaset yasaklarının Anayasa içinde kabul edilmesiyle birlikte

günün hemen bütün tanınmış siyasetçileri "eski siyasetçi" durumuna düşmüşlerdi. O bakımdan gazetedeki "eski bir siyasetçi" deyimi aslında "tanınmış bir siyasetçi" ya da "deneyimli bir siyasetçi" anlamına geliyordu. Gene Hürriyet'in 28 Nisan tarihli sayısında ise sağdaki durum ele alınıyor ve bu kanatta beş ayrı grup göründüğü, Turgut Sunalp'ın, Turgut Özal'ın, Kâmuran İnan'ın, Aydın Yalçın'ın ve Hüsamettin Cindoruk'un parti kurmak için ayrı ayrı temaslar yaptıkları ifade ediliyordu. Ben gazetedeki haberleri okumakla yetiniyor, üniversitede ve araştırma enstitüsündeki görevlerime aralıksız devam ediyordum. Yalnız 28 Nisan'da başka bir şey oldu: CHP'nin eski Senato Başkanı Sırrı Atalay ile eski grup başkan vekili Necdet Uğur Ankara'dan telefon edip önceden haber verdikten sonra, o gün akşama doğru İstanbul'daki evimize geldiler. Aramızda, eşimin de katıldığı uzun bir görüşme oldu. CHP'nin bu iki ileri gelen sorumlusu beni yeni kurulacak partinin başına geçmeye çağırıyorlardı. Bunun, benim için, kaçınamayacağım bir görev olduğunu söylüyorlardı. Demokrasimizin tehlikede olduğunu, bu tehlikenin ancak eski CHP'lilerin toparlanıp yeni bir parti şeklinde ortaya çıkmalarıyla önlenebileceğini ve bu toparlamayı da en iyi benim yapabileceğimi iddia ediyorlardı. Ben itiraz ettim: "Demokrasimizin kritik bir dönemde olduğunu kabul ediyorum, ama benim gibi siyasal deneyimi olmayan birisinin CHP'yi toparlayabileceğim sanmıyorum, başka bir lider bulunabilir. Zaten Sayın Ecevit de benim liderliğimi kabul etmez. Ben parti kuracağım diye ortaya çıktığımda, kimse arkamdan gelmez; tek başıma ortada kalırsam ne olur?" dedim. İkisi de böyle bir şeyin söz konusu olmadığını, benim ismimin ve geçmişimin bütün eski CHP'lilere doğru mesaj vermeye yeteceğini, zaten partinin son genel sekreterliğini yapmış ve halen de örgütle yakın temasta olan Mustafa Üstündağ'dan aldıkları bilgilerle bu kadar kesin konuştuklarını, Sayın Ecevit'in kendisi bu aşamada etkin bir rol oynamak istemediği için eski bir arkadaşı olan benim ortaya çıkmamı anlayışla karşılayacağını umduklarını tekrar tekrar, ayrı ayrı ifade ettiler. Söze karışan eşim ise birdenbire hayatımızı değiştirecek böyle bir öneriyi kabul etmeme karşı olduğunu, böyle bir yola girersem, sonucun benim için hayırlı olacağına inanmadığını, siyasette başarı sağlayacak bir yapım ve karakterim olmadığını, enerjimin de büyük siyasal hareketler, seçim kampanyaları yürütmeye yetmeyeceğini, bugüne kadar siyasetle ilgilenmediğimi, şimdi bilim ortamından ayrılmamın çok yanlış olacağını açıkça ortaya koydu. Konuklarımız bu defa eşime dönerek, benden beklenen hizmetin devamlı olarak parti başkanlığı yapmak değil, sadece eski CHP'lileri toparlamak ve herhalde sonbaharda yapılacak seçime kadar götürmek olduğunu, bu görevi en iyi şekilde

yapacağıma inandıklarını, zaten önümüzdeki seçimde, eskiden olduğu gibi, her yerde mitingler düzenleyen bir seçim kampanyası yürütülemeyeceğini anlattılar. Atalay ve Uğur'la görüşmemiz, bu şekilde, onların bizi inandırma çabaları ve bizim itirazlarımızla bir kaç saat sürdü. Sonunda, Ankara'ya o gece dönmek için ayrılırlarken, ertesi günü beni Ankara'da beklediklerini, Ankara'ya gelmekle bana önerilen görevi kabule hazır olduğumu bütün Türkiye'ye duyurmuş olacağımı söylediler. Ben gene söz vermedim, ama: "Yarın sabaha kadar düşünür ve bir karar veririm" dedim.

Kaygılar... Düşünceler

Yalnız başımıza kaldığımızda, eşimin bu konuşmalardan ne kadar üzülmüş olduğunu fark ettim. Ayrılırlarken, önerinizi düşünürüm dememden de alınmıştı. "Niye, benden bir şey beklemeyin, diye kestirip atmadın? Önerilerinin mutlu yaşayışımızı ne kadar bozacağını görmüyor musun? Söylediklerinin hepsi kandırmaca. Yok bir kaç ayda bitermiş. Yok yorgunluk olmazmış. Seçimde dolaşmaya gerek yokmuş. Ben babamın başına gelenleri unutmadım. Zamanının, varlığının büyük bölümünü kendi isteğiyle parti için harcadı. İşini, ailesini ihmal etti. Eline ne geçti?... Hiç!... Hastalığında, felç olup yataktan kalkamaz hale düştüğünde, partisinden kaç kişi onu aradı? Kendilerine o kadar yardım etmiş, karşılığında bir şey beklememiş insanı kaderine terk ettiler. Hiç olmazsa hatırını sormak için eve uğramadılar. Şimdi seni çağırıyorlar. Eğer kabul edersen, yarın bizim de başımıza gelecek olan budur." Merak etmemesini, ikimiz için en doğrusu neyse onu yapacağımı söyleyerek eşimi yatıştırmaya çalıştım.

O gece, düşünmekten hemen hiç uyuyamadım. Birbirine zıt düşünceler, duygular içindeydim. Eşimin kaygılarını haklı buluyordum. Siyasetin ne kadar acımasız ve günlük, hatta anlık çıkarlara bağlı olduğunu biliyordum. Yalnız kayınpederimin değil, babamın hayatından da bu konuda sayısız örnek bulabilirdim. Öte yandan uzun siyaset hayatı boyunca babama gösterilmiş, belki başkalarına nasip olamayacak, çarpıcı vefa örnekleri de vardı. Kontrolü elimizde olmayan bu olasılıkları bir tarafa bırakırsak, asıl sorun, bu aşamada benden istenen hizmetin hayatımı değiştirmeye değip değmeyeceği idi. Babam, 1945'lerden başlayarak, ömrünün son otuz yılını Türkiye'de çok partili bir gerçek demokrasinin kurulmasına adamıştı. Bu amaca varabilmek için hiçbir kişisel özveriden çekinmediği gibi her türlü sıkıntıya, hayal kırıklığına ve başarısızlığa dayanmıştı; yolundan hiç dönmemiş, amacının doğruluğu hakkında hiç tereddüt göstermemişti. Bu çabalarını, evde yanında olduğum

zamanlar yakından, ABD'de doktora öğrenimi yaparken uzaktan, ama hep takdirle, hayranlıkla izlemiş ve desteklemiştim. Bize zaman zaman söylediği bir söz, "hep bizim ileride sıkıntı çekmememiz için; olgun bir demokratik düzen içinde rahat yaşamamız için uğraştığı" idi. Bütün çabalarına karşın, bugün ülkemizde demokratik yaşam, sonu belirsiz bir süre için askıya alınmak tehlikesi ile karşı karşıya ise ve ben bu ters gelişmeyi durdurabileceksem, bu özveriyi şimdi göstermeliyim diye düşünüyordum. Ama eğer benim katkıma gerek olmadan demokrasiye dönüş sağlanabilecekse o zaman siyasete atılacağım diye üniversiteyi ve bilim hayatını bırakmam yanlış olurdu. Sabaha karşı, beni bu yanlıştan koruyacağına inandığım bir karara vardım. Siyasete atılmayacağımı kesin olarak ilan eden bir açıklama yapacaktım. Böylece benim üzerimde yapılan hesaplar ve beklentiler ortadan kalkacak, CHP'yi toparlamak için başka isimler, başka yollar aranacaktı. Uzun sürmesine vakit olmayan bu arayışın sonunda sorun çözülürse ben de bugüne kadarki yaşayışıma gönül rahatlığıyla devam edecektim. Sorun bir türlü çözülmezse ne olacağını bilmiyordum; ama onu o zaman görürdük. Şimdi yapmam gereken şey benden bir şey beklenemeyeceği kanısını iyice yerleştiren bir açıklama idi. Bu karara vardıktan sonra açıklamayı da zihnimde oluşturdum ve yataktan kalkınca ilk iş olarak elime kağıt kalem alıp hiç tereddütsüz aşağıdaki satırları yazdım. Sonra da daktilonun başına geçip okunabilecek bir metin haline getirdim:

Siyasete Atılacak mıyım?

"Son günlerde siyasete atılacağım yolunda bazı haberler basında çıktı ve bu konuda bazı yorumlar yapıldı. Durumumla ilgilenenleri daha fazla merakta bırakmamak için vardığım kararı hemen açıklıyorum:

Siyasete girmeyeceğim. Yapmakta olduğum işleri kendi kendime bırakamayacağımı, bilim çevresinden kendi isteğimle kopamayacağımı anladım. Ben aradan çekilince, siyasette benden beklenen birleştiricilik görevini yapacak başkaları muhakkak bulunacaktır. Kararım kesindir. Bundan sonra benim üzerimde durulmamasını rica ediyorum. Kararımın şaşırtacağı insanlardan, beni büyük iyi niyetle siyasal göreve çağıranlardan özür diliyorum.

Bugüne kadar benimle ilgilenen herkese, özellikle basın mensuplarına candan teşekkür ediyorum."

Sabahleyin evden çıkarken açıklamamı eşime gösterdim, rahatladı. Gebze'de, enstitüye varınca metni sekreterime verdim ve Anadolu Ajansı'na okumasını, ondan sonra arayan gazete muhabirleri olursa onlara da tekrar etmesini, söyledim. Bir saat içinde durum anlaşıldı ve arayan kalmadı.

Ertesi günü 30 Nisan tarihli gazetelerde "Erdal İnönü çekildi", "Erdal İnönü hayır dedi" gibi haberler ve "Erdal İnönü'nün Ankara'ya gelmemesi sosyal demokrat kanatta şok yarattı" gibi yorumlar vardı. Ancak şunu söyleyeyim ki, ne Sayın Uğur, ne rahmetli Atalay beni telefonla arayıp herhangi bir sitemde bulunmadılar. Deneyimli politikacılar olarak kararımı anlayışla karşıladılar, seslerini çıkarmadılar. 30 Nisan tarihli gazeteler, yeni milletvekili seçiminin 6 Kasım'da yapılacağını da haber verdiler.

Mayısın ilk iki haftası boyunca enstitüdeki çalışmalarıma devam ederken, akşamları gazetelerden siyasal gelişmeleri izliyordum. Yeni partilerin kurucuları ve çekirdek kadroları yavaş yavaş meydana çıkıyordu. Yalnız CHP'liler bir türlü ne yapacaklarına karar veremiyorlardı. O günlerdeki gazetelerden aldığım haberlerle bu gelişmeleri kısaca özetleyeyim:

1 Mayıs'ta Ankara'da toplanan eski CHP'li 46 il temsilcisi "tabandan tavana doğru bir örgütlenme modelinin" tek seçenek olduğunda karar kıldı. Aralarında Vedat Dalokay ve Erol Köse gibi tanınmış isimler bulunan on altı sosyal demokrat belediye başkanı 2 Mayıs'ta toplandılar. Eski Genel Başkan Bülent Ecevit, üç gündür Ankara'da çalışmalarını sürdüren sosyal demokrat il başkanları grubunun ziyaretini kabul etmedi. 3 Mayıs'ta, "dokuzlar" olarak anılan gruptan bazıları adına açıklama yapan Recai Kocaman: "Çalışmalara artık 'Türkiye Sosyal Demokrat Partisi' adı altında devam edeceğiz." dedi.

6 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Evren, Turgut Sunalp'i kabul etti ve iki saat on dakika görüştü. Ecevit'in bir gün önce kabul ettiği Sedat Akman ise sosyal demokrat parti kurmaya çalışanları "tabansız" olarak niteledi ve: "Gerçek lider kadroları yazıhanelerden çıkmaz." dedi. "Halkçı ve demokratik sol düşünceyi yansıtacak bir partinin kadrosu izinle değil, ancak halkın desteği ve onayı ile oluşabilir" dedi. Öte yandan, kapatılan CHP'nin eski il başkanları ve belediye başkanları temsilcileri bir araya geldiler. İki topluluğun oluşturduğu on dokuz kişilik yürütme kurulu, halka duyuru yaptı. 6 Mayıs'ta, kuracakları partinin Türkiye Sosyal Demokrat Partisi adını alacağını açıklamış olan ve üye sayıları sekize inmiş gruptan Hüdai Oral, yaptıkları toplantıda tabanın görüşlerini aldıklarını bildirdi. Bir sosyal demokrat partinin kuruluşu ile ilgili olarak illerden gelen temsilciler Necdet Uğur, Sırrı Atalay, İsmail Hakkı Birler, Cahit Karakaş, Kemal Güven, Mustafa Üstündağ, Hikmet Çetin ve İrfan Özaydınlı ile görüştüler. Bu arada Necdet Calp grubu adına açıklama yapan Turhan Tımuçin parti programının 9 Mayıs'ta açıklanacağını ve amblemlerinin güneş olacağını duyurdu.

7 Mayıs Cumartesi günü, Cumhurbaşkanı Evren Çankırı'da halka hitap etti ve kapatılmış partilerin Anayasa'daki yasaklara girmeyen il ve belediye başkanlarını, yeni parti kurma çalışmalarına katılmamaları yolunda, uyardı. Konuşmasından bazı sözler şöyle:

"12 Eylül öncesinden ders almayanlar, ayaklarını denk alsınlar." "Deneyimsiz ve gözlerini makam hırsı bürümüş politikacıları, bir daha uyarıyorum." "İlçe, il ve belediye başkanlarına yasak getirmemekle hata mı ettik? Eğer böyle bir hata işlemişsek, onlara da bu yasağı teşmil ederiz."

8 Mayıs Pazar günü Evren, iki kurucu adayı Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde kabul etti. Bunlardan birisi Necdet Calp, ötekisi ise üçüncü ordu eski komutanlarından emekli Orgeneral Ali Fethi Esener'di. Necdet Calp 45 dakikalık görüşmeden çıkarken yaptığı açıklamada: "Sayın Cumhurbaşkanı, kendileri davet ettiler, çalışmalarım hakkında bilgi arzettim" dedi. Orgeneral Fethi Esener ise bir saatlik görüşmeden oldukça neşesiz çıktı ve sorulara isteksiz yanıtlar verdi. Turgut Sunalp cephesinde, tüzük ve program çalışmalarının bittiği öğrenildi.

Sosyal demokratlarla ilgili olarak ise onların sıfırdan başlayacakları şeklinde bir haber ve yorum var. Sosyal demokrat kanatta bugüne dek hareketin öncülüğünü yapanlar, Cumhurbaşkanının Çankırı konuşmasından sonra siyaset sahnesinden çekilmişler. Bir gün öncesine kadar yoğun toplantılar yapanların hiç biri ortalıkta görünmezken, 12 Eylül öncesinde ılımlılığı ile tanınmış bazı isimler, kişisel temaslarla, "tek ve güçlü, yeni bir sosyal demokrat parti" kurmak için çalışmalara başlamak kararı aldılar. İsmail Hakkı Birler, Necdet Uğur, Sırrı Atalay, Kemal Güven, Cahit Karakaş gibi eski siyasilerin rol alabileceği söyleniyor. Bu isimlerden biri Hürriyet muhabirine şunları söyledi:

"Ciddi bir oluşumun başlaması için geç kalınmış değil. Zihni birikimler vardır. Mesele, yasal koşullara uygun olarak neler yapılabileceğini ortaya koymaktır. Bunun için de bugüne kadar yapılanlardan "yöntem ve şekil" olarak tümüyle farklı çalışmalar ve grupsal olmayan temaslar yürütülecektir."

Bu haberle başlayan hafta içinde sosyal demokrat parti kurmaya çalışanlar hakkında kayda değer başka bir haber çıkmadı. Turgut Sunalp'in, Fethi Esener'in, Necdet Calp'ın çalışmaları ilerliyordu. 13 Mayıs'ta Sunalp ile Esener arasında birleşme için uğraşanların başarı sağlayamadığı haber veriliyor. Aynı gün Adalet Bakanı Rıfat Bayazit ile Gümrük Bakanı Ali Bozer bakanlıktan

istifa ettiler. Niyetlerinin Turgut Sunalp'in kuracağı partide yer almak olduğu anlaşılıyor. Hüsamettin Cindoruk, bir açıklama yaparak Mehmet Gölhan'ın grubu ile aynı çatı altında bir araya geleceklerini söyledi. Necdet Calp: "Bizden daha solda parti olamaz. Soldaki tek parti olarak halkın karşısına çıkma arzusundayız. Bunu yönetim de istiyor" dedi.

15 Mayıs tarihli gazetelerde, Evren'in Kırklareli'nde konuştuğu haberi var. Manşete alınan sözü: "İlla bir ikaz mı gerekliydi. Uyardım, hizaya girdiler." İktidarın, iki büyük partinin yeniden ortaya çıkmasını, halkın desteğini tekrar almalarını istemediği belli. Aynı gazetelerde, sağ kanatta bütünleşmenin, Turgut Özal dışında gerçekleştiği bildiriliyor. Özal'ın ayrı parti kuracağı anlaşılıyor. Necdet Calp, partisinin kuruluş bildirgesini 18-19 Mayıs tarihlerinde İçişleri Bakanlığı'na vereceğini söylemiş.

16 Mayıs'ta, çok partili siyasal yaşam üç yıla yakın bir aradan sonra yeniden başladı. Turgut Sunalp ve kırk arkadaşı Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin (MDP) kuruluş belgeleri ile İçişleri Bakanlığı'na başvurdular. Bir kaç gün içinde Orgeneral Ali Fethi Esener, Hüsamettin Cindoruk, Mehmet Gölhan ve arkadaşlarının Büyük Türkiye Partisi için, Necdet Calp ve arkadaşlarının da Halkçı Parti için başvurmaları bekleniyor. Turgut Özal'ın partisi da çok geçmeden onları takip edecek. Hâlâ nasıl kurulacağı belli olmayan parti, eğer kurulabilirse, eski CHP'lilerin büyük partisi olacak olan Sosyal Demokrat Parti, 17 Mayıs'ta'ki gazetelerde, bu partiyi kurmaya çalışan çeşitli grupların birleşme çabalarından bir sonuç alınamadığı yazılıyor ve en az dört grubun çalışmalar yaptığından söz ediliyor. Bunlar, illerden gelen temsilcilerden oluşan "sosyal demokrat güç", dağılan dokuzların bazı üyeleri, bir grup sendikacıyla beraber uğraşan Dr. Çağlar Kırçak, Türk-İş içinden dört kişilik bir komite ve daha başkaları olarak gösteriliyor.

Bu dağınıklık manzarasını gördükçe rahatsız oluyordum. 30 Nisan'daki açıklamamdan sonra partili hiç kimse ile konuşmamıştım. Sadece haberleri izliyordum. Birçok yeni parti hızla kurulurken eski CHP'lilerin de tekrar bir araya gelmenin yolunu bulacaklarını umuyor ve bunu bekliyordum. Ama bir türlü olmuyordu. Şurada burada karşıma çıkan, partilerle ilgisi olmayan eski tanıdıklarım, siyasete girmeyi niçin kabul etmediğimi soruyorlar, kabul etseydim bu dağınıklığın ortadan kalkmış olacağını az çok sitem edasıyla söylüyorlardı. Ben de, manzaranın perişanlığını gördükçe, "acaba bana gerçekten ihtiyaçları var mı?" diye düşünüyordum.

Neden Siyasete Girdim?

Eski CHP'lilerin büyük kitlesinin demokrasinin güvencesi olacak bir parti içinde bir araya gelmeleri için benim ortaya çıkmam şart ise, o zaman bunu yapmalıyım düşüncesine beni götüren bazı önemli etkenler vardı. Babamın büyük bir eseri olan çok partili demokratik düzeni tehlikeden kurtarmaya çalışmak bana büyük özverileri göze aldırabilecek bir hedefti. Gerçi eşim buna şiddetle karşı çıkıyordu. Alıştığımız yaşam şeklini değiştirecek bir hareket yapmamı, ailenin mutlu düzenini kişisel nedenlerle bozmak diye eleştiriyordu. Ama daha geçen yıl kendisinin de, babasının denizcilikteki eserini yaşatmak için nasıl canla başla uğraştığını görmüş ve çok takdir etmiştim. Şimdi aynı şeyi ben, daha büyük ölçüde de olsa, yapmaya girişirsem sonunda anlayış göstereceği umulabilirdi.

Bir ara bir fırsat buldum ve kendisine: "Ne dersin, eğer o gün siyasete girmeyi kabul etseydim ne yapardın?" diye sordum. Eşim hiç düşünmeden: "Ne yapardım, herhalde sonunda razı olur, otururdum!" yanıtını verdi.

Beni siyasete iten ikinci bir etken, üniversitelerimizin o günkü ara rejim elinde düştüğü duruma bir tepki göstermek ihtiyacı idi. Değerli öğretim üyeleri, siyasal fikirleri beğenilmediği için, ya da bazı dedikodular yüzünden üniversiteden çıkarılıyor, ama kimse bir şey söyleyemiyor ve en başta üniversite organları olmak üzere herkes durumu kabul etmek zorunda kalıyordu. Düşünce özgürlüğünün odağı olması gereken üniversite düşünen evlatlarına kıyıyordu. Bunun yanlış olduğunu, özellikle öğretim üyesi olan birilerinin açıkça söylemesi gerekiyordu. Ama bu da ancak üniversiteden ayrılmayı göze almakla yapılabilirdi. Fikir özgürlüğüne bütün bilim yaşamım boyunca en büyük değeri vermiş bir insan olarak şimdi sessiz kalamayacağımı düşünüyordum.

Başkalarınca anlaşılması zor olabilecek bir üçüncü etkenin varlığını da itiraf etmeliyim. 1968'li yılların ülkemize getirdiği öğrenci hareketleri döneminde ben Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde rektör vekilliği ve rektörlük gibi en önemli yönetim görevlerini yapmıştım. Başlangıçta hiç aklımdan geçmeyen bu görevlere getirilmem, bir dizi karışık olay sonucunda olmuştu. Ama bu olaylar bir tarafa; ben, birinci derecede yönetim sorumluluğu taşıdığım bu yıllarda üniversitede, kurallar içinde özgür öğretim ve araştırma düzenini eksiksiz yürütmek için uğraşmıştım. Rektör vekilliğim sırasında bu yolda tam başarı sağlamıştım. Ancak rektörlüğüm döneminde, ülkede yaygınlaşan silahlı anarşi hareketlerinin üniversiteye bulaşması başarımızı engellemişti ve ben de rektörlükten ayrılmıştım. Bu olayları başka bir ciltte etraflı

şekilde anlatacağım. Burada yalnız şunu hatırlatmak istiyorum. Güvenlik güçleri bütün ülkede silahlı eylemlere son verdikten sonra kamuoyunda, sanki üniversitelerde silahlı hareketlerin doğmasında benim de sorumluluğum varmış gibi bir algılama ortaya çıkmıştı. Zaman zaman basında, ya da Meclis komisyonlarında bana bu doğrultuda yöneltilen suçlamalar bu havayı beslemişti. Ben bunu büyük bir haksızlık diye görüyordum. O karışık zamanda, hiçbir kişisel beklentim olmadan, sadece üniversiteyi daha büyük kargaşa ve yanlışlardan korumak için yöneticilik görevini kabul etmem, sonunda bana böyle bir suçlama getirmemeliydi. Bir gün toplumumuz bu hatasını fark edecek ve benim o zaman doğru hareket etmiş olduğumu bir şekilde kabul edecek diye hep aklımdan geçirmişimdir. İşte şimdi ülkede demokrasinin rayına oturtulması için benden hizmet beklenmesini hatanın bir çeşit itirafı diye değerlendirmek eğilimi içindeydim.

Günler geçip dağınıklık devam ettikçe bu düşünce ve duygular beni yeni bir karar alma noktasına getirdi. 17 Mayıs'ta, araştırma merkezinin bazı sorunlarını TÜBİTAK Genel Sekreterliği ile konuşmak maksadıyla Ankara'ya gitmiştim. İşim bittikten sonra Çankaya'daki evimize, anneme uğradım. Orada, kız kardeşim ve Metin Toker'le görüşürken, bir iki gün önce Mustafa Üstündağ'ın beni aramış olduğunu söylediler. Onun üzerine ani bir kararla: "Haydi onu arayalım." dedim ve aradık. Rahmetli Üstündağ, beni hemen o akşam bir toplantıya götürmeyi teklif etti. Kabul ettim. Eşime telefon edip, nedenini söylemeden o akşam İstanbul'a dönemeyeceğimi haber verdim. Yemekten sonra Mustafa Üstündağ otomobiliyle gelip beni aldı ve Çankaya yöresinde bir daireye götürdü. Bu dairenin iş adamı Ali Özcan'a ait olduğunu daha geçenlerde, Özcan'ın İstanbul İl Başkanlığı sırasında öğrendim.

Görevi Kabul Ediyorum

İçeri girdiğimizde CHP'nin, Ecevit dışında, hemen bütün ileri gelenlerinin bir masa etrafında toplanmış bulunduklarını gördüm. Eski Senato ve Meclis Başkanları Sırrı Atalay, Kemal Güven, Cahit Karakaş, eski Genel Sekreter Yardımcıları ve Bakanlar İrfan Ozaydınlı ve Hikmet Çetin, eski Milli Eğitim Bakanı ve Grup Başkan Vekili Necdet Uğur oradaydılar. Hatta hepsini bir arada görünce: "Beni galiba babamla karıştırıyorsunuz." diye takıldım. Bu defa beni ikna etmek için hiç zaman sarf etmediler. Oraya gelmemi, daha önce bana yapılmış olan öneriyi kabul ettiğim şeklinde yorumlamışlardı. Ben de aksini söylemedim. Hemen, "şimdi ne yapacağız" konusuna geçildi. Şöyle bir plan düşünmüşlerdi: Ben, çeşitli kesimlerden gelen birkaç saygın kişi ile beraber ertesi

gün bir basın toplantısı yaparak, bir sosyal demokrat partinin kurulmasına öncülük yapacağımızı ilan edecektim. Arkasından, üniversitedeki ve TÜBİTAK'taki görevlerimden istifa ederek Ankara'ya gelecek ve burada yanımdaki çekirdek kadro ile beraber parti kurma çalışmalarını yönetecektim. Bu çekirdek kadro için şu isimleri öneriyorlardı: CHP'nin kapatılmasından sonra devletçe yönetimine getirilmiş olan kayyumlardan birisi olan eski vali Cezmi Kartay, Askeri Yargıtay eski başkanlarından emekli general Rafet Tüzün, Danıştay'ın eski daire başkanlarından Kâzım Yenice, Barolar Birliği Başkanı Atila Sav ve Yol-İş Sendikası eski başkanı Muzaffer Saraç. İlk işimiz, yasaya göre gerekli olan otuz parti kurucusunu belirlemek olacaktı. Sonra partinin tüzük ve programını hazırlayacaktık. Bütün bu çalışmalarda eski CHP'nin yüksek kadrosu bize yardımcı olacaklardı. Kurucu adayları için isimler önereceklerdi. Ama her konuda karar sorumluluğunu biz taşıyacaktık. Mustafa Üstündağ: "Biz, parti kapatıldıktan sonra, üyeleri dağıtmadan, buraya kadar getirdik. Şimdi artık sorumluluk size geçiyor!" dedi. Necdet Uğur da, böyle bir parti kurma yönteminin en iyisi olduğunu, eski CHP'nin bütün üyelerini içine alması beklenen bu partinin aynı zamanda yeniliğini göstermesi gerekliğini, bir hizipler koalisyonuna dönüşmemesinin şart olduğunu, bunun da ancak eski hizipler içinde bulunmamış kişileri yönetime getirerek sağlanabileceğini vurguladı. Tüzük ve program hazırlanırken, yeni partiyi, CHP'nin yapısında zamanla ortaya çıkmış bazı kusurlardan arındırmaya çalışmamızı da öğütlediler.

Öneri ve öğütler bittikten sonra, bana gösterdikleri güven için kendilerine teşekkür ettim. Benden çok şey beklediklerini, bunları yapacak yeteneğim var mı yok mu bilmediğimi; siyasal deneyimim bulunmadığını, ama demokrasi anlayışına bağlı olduğumu, bu doğrultuda kararlı bir gelişme sağlamak için elimden geleni yapacağımı söyledim. Memnun oldular. Sonra Necdet Uğur'la oturup ertesi günkü basın toplantısı için kısa bir bildiri hazırladık. Ayrılırken, herhalde bir daha bu şekilde bir araya gelemeyeceğimizi, çalışmalarımızı uzaktan izleyeceklerini ve destekleyeceklerini belirterek başarılar dilediler.

O gece pek kolay uyuyabildiğimi söyleyemem. Sabahleyin erkenden, telefonların arka arkaya çalmasıyla uyandığımı hatırlıyorum.

Gazeteciler, Pembe Köşk'te bir basın toplantısı yapılacağı haberini duymuşlar; doğru mu değil mi diye soruyorlardı. Hemen kalktım, kahvaltı edip hazırlandım. Pembe Köşk'te oturanlar da eski alışkanlıkla sayesinde yeni bir basın toplantısı hazırlığını çabucak yaptılar. Akşamdan elimde olan basın bildirisini bir defa da Metin Toker'e okudum ve onun önerilerini dinledim. Basının

gelmesine kadar biraz zaman vardı. Bu arada TÜBİTAK Genel Sekreterliğine uğradım ve Temel Araştırma Merkezi Başkanlığından ayrılma dilekçemi Genel Sekretere verdim. Beni seven ve her zaman yardımcı olmuş, desteklemiş olan Genel Sekreter Sayın Karabağ üzüldü. Hatta beni takip eden bir foto muhabirinin o ara odaya kadar gelip birdenbire resmimizi çekmesine de sinirlendi. Böyle olaylara henüz ikimiz de alışmamıştık. Ayrılıp eve döndüm.

Toplantı zamanından birkaç dakika önce yeni partinin çekirdek kadrosunu oluşturacak arkadaşlarım, Cezmi Kartay, Rafet Tüzün, Atila Sav, Kâzım Yenice ve Muzaffer Saraç geldiler. İçlerinde yalnız Atila Sav'ı daha önceden tanıyordum. İlk dakikalardan itibaren aramızda karşılıklı saygı ve güven duyguları ile birlikte sağlam bir dayanışma bağı doğdu ve bu içtenlikli dayanışma, bütün parti çalışmalarımız boyunca olumlu etkisini göstermeye devam etti. Birbirimizle selamlaşırken ve birkaç kelime konuşarak tanışmaya çalışırken basın temsilcileri geldiler. Yemek odasındaki büyük masanın etrafına oturduk ve basın toplantısına başladık. Sayın Atila Sav, kısa bir giriş yaptıktan sonra sözü bana bıraktı. Ben, hazırladığımız metni, kelimelerin üstüne basa basa okudum. Metin şu idi:

"Ben, politikanın yoğun yaşandığı bir aileden geliyorum. Politikaya ilgi duyardım ve olayları yakından izlerdim. Ama kendime meslek olarak bilim adamlığını seçmiştim. Bu alanda yıllardan beri ülkeme ve bilime hizmet etmeye çalıştım.

Demokrasinin yeniden kuruluş aşamasında siyasal görev yapmış önerileri ile karşılaştığım zaman bilim alanından ayrılmaya karar vermekte güçlük çektim. Bu çevreden kopmaya hazır değildim ve bum söyledim. Ancak aradan geçen süre içinde olayları değerlendirerek düşündüm.

Ülkemizde demokrasinin yeniden işlerlik kazandığı bugünlerde ilkelerine daima inandığım batılı anlamda sosyal demokrat bir partinin kuruluşuna katkıda bulunmak görevinden kaçınamayacağımı gördüm. Tercihimi bu yolda yapıyorum.

Bugün, üniversitedeki ve TÜBİTAK'taki görevlerimden ayrılma dilekçelerimi veriyorum. Yarından itibaren de arkadaşlarımla birlikte partimizin kurulması hazırlıklarına başlayacağım."

Açıklamam bittikten sonra bazı sorulara yanıt verdik. TÜBİTAK'taki görevimden sabah ayrıldığımı, şimdi İstanbul'a gidip bazı özel işlerimi tamamlayacağımı, üniversiteden emekliliğimi isteyeceğimi ve arkasından hemen Ankara'ya dönerek arkadaşlarımla beraber sosyal demokrat parti kurma çalışmalarına

girişeceğimizi anlattım. Hepimizin yaşam öyküleri hakkında bilgi verdik. Resimlerin çekilmesiyle basın toplantısı bitti. Benim için ise, artık yeni bir yaşam, siyaset yaşamı başlamıştı. Gazeteciler gittikten sonra İstanbul'a, eşime telefon ettim ve gelişmeleri anlattım. Sonunda siyasete girmeye karar verdiğimi söyledim. Eşim, "Erdal, yapma!" diye telefonda haykırdı. Bu ani şiddetli tepki durumu kabul etmesinin ne kadar zor olacağını gösteriyordu. Ama artık yapacak bir şey yoktu. "Üzülme, merak edecek bir şey yok, ben gelince anlatırım." derken telefon kapandı.

Siyasete girişim işte böyle, 18 Mayıs 1983 günü yaptığım bir basın toplantısıyla oldu. Bundan sonra siyaset yaşamım boyunca neler yaptığımı anıların başka bölümlerinde anlatacağım. Burada yalnız bir kaç gözlem ve değerlendirme yapmak istiyorum.

Siyasal Yaşamımın Üç Hedefi

Anlattığım şekilde başlayan siyasal yaşamım boyunca üç hedef hep aklımda kaldı ve zaman zaman kararlarımda etkili oldu. Bunların birincisi, beni siyasete çağıranların gösterdikleri hedefti: Demokrasimizi ara dönemin getirdiği güdümlü yapı ve davranıştan kurtarıp yeniden halka dayanan özgür bir düzen haline getirmek. Ama bunu yaparken bir askeri müdahale tehlikesiyle de karşılaşmamak. Halkın, seçimlerde ortaya çıkan özgür iradesiyle, iktidarları değiştirebildiği bir demokratik düzen kurulmalıydı ve on yıl sonra tekrar bir müdahale ile askıya alınmadan yoluna devam edebilmeliydi. 1980 sonrasında üç yıl boyunca yaşanan parlamentosuz bir dönemden çıkıp, siyasal hareketlere yeniden izin verilen bir döneme girerken birçok kimsenin zihnini bu kaygı ve kuşku işgal ediyordu. Acaba bu defa çok partili rejimi on yıl sonra yeni bir darbeye yol açmadan yaşatabilecek miyiz? Bu kaygıları boşa çıkarmak, demokrasiyi bütün kurum ve kurallarıyla yeniden kurmak ve artık kesintiye uğramayacak bir olgunluğa eriştiğini herkese göstermek benim için hep en önemli hedef olarak kaldı.

Şunu da ekleyeyim ki, bu hedef 1983'lerde bütün siyasetçilerin ve kamuoyunun en çok ağırlık verdiği konu iken, birkaç yıl ve bir iki seçim sonrasında birçok kimsenin siyasal değerlendirmelerinde gündem dışına çıktı. Partiler arasındaki siyasal mücadelede üstünlük sağlamak, bunun için her riski göze almak normal ve beklenen davranış haline geldi. Ama işte bu ortamda da ben siyasete girmemdeki esas hedefin ne olduğunu unutmadım ve ülkede demokrasiyi tehlikeye düşürebilecek bir bunalıma gitme olasılığını hep engelledim.

Seçim yasasını düzeltemediğimiz için genel seçimlere girmemek, yasalar istediğimiz gibi çıkmadığı için meclisi boykot etmek, ya da adayı beğenmediğimiz için Cumhurbaşkanlığı seçimini sonuçsuz noktalara götürmek gibi eylem önerilerine itibar etmedim. Bu yüzden beni karşı tarafa fazla ödün vermekle, aşırı çekingen ve ürkek davranmakla suçlayanlar oldu, daha da olacaktır. Ben doğru yaptığıma inanıyorum. Çünkü sonunda bütün bunalım olasılıklarını sükûnetle aşarak demokrasimizi yaşattık. 1980'den bu yana on beş yıl geçti, bir müdahale olmadı. Bu süre içinde demokrasimizi daha katılımcı yapacak, daha olgunlaştıracak bazı yasal düzenlemeleri de gerçekleştirdik. Demokrasinin, rejimi tıkayan zorlamalarla değil, tartışılarak varılan uzlaşmalarla ilerleyen ve halk yararına meyvalarını böyle verebilen bir düzen olduğunu biraz daha öğrendik. Bir ulusun yaşamında bunlar çok değerli kazanımlardır. O bakımdan ben kendimi siyasetteki temel hedefime varmış olarak görüyorum. On yıla yakın sürmüş genel başkanlık dönemimi 1993 kurultayında, genel başkanlığa yeniden aday olmayarak, kapattığımda vicdanım bunun için rahattı.

Bana gösterilen ikinci bir önemli hedef, 12 Eylül rejiminin CHP'yi kapatarak dağıttığı sosyal demokratları toparlamak, tekrar bir araya getirmekti. Bu hedefe de birçok çabadan sonra erişebildiğime inanıyorum. Yalnız burada bir görüş farkı olduğuna işaret etmeliyim. 1983'te dağınıklık manzarası gösteren eski CHP'liler, eski genel başkanları Bülent Ecevit'in: "Şimdi parti kurulmaz, böyle bir harekete girmeyin!" uyarısına rağmen yeni bir sosyal demokrat parti kurmaya çalışanlardı. Onlardan önce eski CHP'lilerin küçük bir bölümü, Halkçı Partiyi kurmak için bir araya gelmeye başlamışlardı. Dağınıklık içindeki büyük grup, benim ortaya çıkmam üzerine Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) içinde gerçekten toplandılar. Bu bakımdan bana verilen ilk toparlanmayı yapma görevi gerçekleşmiş oldu. Yalnız Halkçı Parti ile Sosyal Demokrasi Partisi gibi CHP kökenli iki partinin ortaya çıkmış olması kamuoyunda yeni bir istek doğurdu: "Sosyal demokratlar

birleşsin!" sözü ile bu defa bu iki partiye yönelik çağrılar başladı. Bu birleşmenin yolunu sonunda bulduk ve böylece benden beklenen ikinci birleştirme görevini de yapmış oldum. Bu gelişmeler olurken Bülent Ecevit'in Demokratik Sol Parti (DSP) adında yeni bir parti kurması ve bazı eski CHP'lileri bu partiye alması, kamuoyunda bu kez de SHP ile DSP'nin birleştiğini görme özlemini doğurdu. Yalnız unutmamalı ki 1983 Haziranı'nda sözü edilen toparlanma ve birleşmede Sayın Ecevit zaten yoktu. DSP'yi kurduktan sonra da partisinin SHP ile birleşmesine her zaman karşı çıktı.

Birleştirme konusunda başka bir yanılgı da bu göreve, başlangıçta söz konusu olmayan bir genel anlam vermek şeklinde kendini gösterdi. Bir partinin bir ara rejimde kapatılması sonucunda taraftarlarının dağılması başka şeydir; demokratik düzende yaşarken, ortaya çıkan fikir ayrılıkları yüzünden, partinin bölünmesi başka bir şey. Birinci halde, demokratik rejime çabuk dönülebilirse, zorla dağıtılmış partililerin yeniden bir yerde toplanmaları hem doğal olarak istenir, hem de bunu gerçekleştirme olasılığı yüksektir. Ama ikinci halde, çeşitli özlemlerle eski partiye dönmek isteyenler olsa da, bölünmeye neden olan siyasal güçler arasında yeni bir anlaşma zemini bulunamazsa, partiyi eski haline döndürmek mümkün olmaz. Benim yaptığım 12 Eylül ara rejiminin sosyal demokratlara getirdiği dağınıklığı ortadan kaldırmaktı. Demokratik gelişme içinde bundan sonra meydana çıkabilecek bölünmelerden herhalde sorumlu tutulamam.

Siyasete girerken zihnimde yer tutmuş üçüncü bir hedefim daha vardı. Geçmiş izlenimlerimden gelen bu hedefi bir anı ile anlatayım: 1970'li yıllarda, üniversitede görev yaptığım sırada, bir Ankara-İstanbul uçak yolculuğunda bir milletvekili ile yan yana düştük ve konuşmaya başladık. Kendisini Meclis'teki Bütçe ve Plan Komisyonu oturumlarından tanıyordum. O günlerde yeni bir yol arayışı içinde olduğunu da gazetelerde okumuştum. Bana, Türkiye'deki siyasal partiler hakkında ne düşündüğümü sordu. Siyaset deneyimim olmadığını, partiler hakkındaki düşüncelerimin de bir önem taşımayacağını söyledim. O ısrar etti. Tarafsız insanların görüşlerini özellikle anlamaya çalıştığını iddia etti. Bunun üzerine şöyle bir şey söylediğimi hatırlıyorum:

"Yıllardır dikkatimi çeken bir olay var. Cumhuriyet Halk Partisi iktidara geldiği zaman, aydınlar dediğimiz grup, bilim ve sanat çevreleri, üniversiteler, baro temsilcileri vb. memnun oluyorlar, rahat çalışma olanaklarına kavuşuyorlar. Buna karşılık ekonomi ile ilgili çevreler, esnaf ve işadamları grupları rahatsız oluyorlar. Demokrat Parti ya da onun devamı olan Adalet Partisi iktidara geldiğinde ise bunun tam tersi oluyor. Aydınlar rahatsız oluyorlar; hatta bazılarının adalet organları ile başları derde giriyor; ama işadamları ve esnaf rahatlıyorlar ve ekonomi canlanıyor. Herhalde asıl gereksinme bu iki kesimi de bir arada memnun edecek bir parti olmalı. Ekonomiyi büyütürken aydınlarımızı, hukuk, bilim ve sanat çevrelerini rahatsız etmeyecek bir siyasal davranış mümkündür diye düşünüyorum."

Beni dinleyen milletvekili "tamam", demişti. "İşte ben de bunu yapacak bir parti istiyorum." 1983 Haziran'ında batılı anlamda bir sosyal demokrat parti kurmak için yola çıktığımızda parti programında bu amacı: "Üretimi arttıracağız ve

bunu yaparken gelir dağılımını daha adaletli hale getireceğiz!" diye biraz kapalı bir şekilde ifade etmiştik. Ben, muhalefette iken birçok konuşmamda her iki kesimi memnun edecek bir politika izleyeceğimizi daha açıkça söyledim. Bunu, batıdaki sosyal demokrat partiler başarı ile yapabiliyorlardı. Oralarda bir sosyal demokrat partinin iktidara gelmesi artık iş adamlarını paniğe uğratmıyor, ekonomik gelişmeyi yavaşlatmıyordu. Hem de sendikalarla organik ilişkiler içinde oldukları halde. Çünkü ekonominin büyümesinin getireceği gelir artışının herkese yansıyacağını biliyorlardı. Bilim ve sanat çevrelerinin başarılarından herkesin maddi ve manevi açılardan yararlanacağını bildikleri gibi!.. Bizde de böyle olacağını, bunun için çalışacağımızı söylediğim zaman kimse itiraz etmiyordu ama galiba kimse bu sözlerimi pek ciddiye almıyordu. Geçmiş deneyimlerin kamuoyunda oluşturduğu beklenti kalıplarını kırmak, değiştirmek kolay kolay mümkün olmuyor. Koalisyon Hükümetinde Başbakan Yardımcılığı yaptığım sırada, partimize mensup, Bayındırlık, Sanayi, Turizm, Şehircilik, Denizcilik Bakanları hem ekonomik alt yapıyı güçlendirmek, hem de ekonomiyi verimli işletmek doğrultularında çok başarılı hizmetler yaptılar. Büyük projeler gerçekleştirebilen insanlar olduklarını gösterdiler, yandan, Adalet, Çalışma, Kültür Bakanları, bilimsel çalışmalarla, insan haklarıyla ve kadın ve aile sorunlarıyla ilgili Devlet Bakanları, çalışma, hukuk, bilim ve sanat kesimlerini umutlandıran ve rahat ettiren çabalarını başarı ile yürüttüler. Dışişleri Bakanı ise bütün ulusu memnun eden bir yolda başarı ile ilerledi.

Bu basanlara bakarak, aklımdaki üçüncü hedefe doğru ilerleyişte önemli mesafe aldığımıza inanıyorum. Ancak hedefe vardığımızı söyleyemem. Kamuoyundaki imajımız henüz istediğim doğrultuda değişmiş değildir. Bunun için gerekli zamanı bulamadık. İmajı tamamen değiştirme görevini nöbeti devralmış ve alacak arkadaşlara bırakıyorum.

Sonsuz Şükran Duygularımla...

Son olarak eşime, kurucu arkadaşlarıma ve örgütümüze ayrı ayrı duyduğum minnettarlığı en açık ve geniş şekilde ifade etmek istiyorum. Eşimin, Ankara'dan gelen haberi telefonda ilk duyduğu an yükselttiği itiraz yıllar boyunca devam etti ve her ikimiz için sürekli bir üzüntü konusu oldu. Gelişmeleri uzaktan izlediğim dönemde kendisine yönelttiğim soruya: "Ne yapardım, elbet sonuca katlanırdım." şeklinde bir yanıt verdiğini hatırından çıkarmıştı. Üniversiteden, TÜBİTAK'tan ayrılmamı "hayatımızın kayması" olarak görüyor ve büyük bir yalnızlığa gittiğimiz duygusu içinde perişan oluyordu. İstanbul'a her gelişimde bu üzgün halini gördükçe yüreğim parçalanıyor: "Boş yere kendini üzme, yakında bana ihtiyaç kalmayacak, bırakacağım, biraz daha

dayan!" diyerek yatıştırmaya çalışıyordum. Bütün bu üzüntülerine karşılık, benim siyasal çabalarıma yardım için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Hatta siyasal rakiplerimizden haksız suçlamalar geldiğinde ne karşılık verilmesi gerektiğini benden iyi biliyordu. Bu mücadeleci yapısı sayesinde sonunda üzüntüsünü, hayal kırıklıklarını aştı ve yaptığım işin yararlı bir tarafı olduğunu sanırım kabul etti. Üzüntüsünün devam ettiği günlerde bir gazetecinin bana sorduğu kişisel sorulan yanıtlıyordum. Soruların bir tanesi de şöyleydi: "Beğendiğiniz bir kahramanın adını söyleyin." Ben derhal eşimin adını yazmıştım. İşte bu duygularla burada kendisine teşekkür ediyorum.

Kurucu arkadaşlarıma gelince, onların, eşi dünyada az bulunan, kendilerine özgün bir grup meydana getirdiklerini ne kadar anlatsam yetmez. Aralarında yüksek yargı elemanları, emekli Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay üyeleri, baro başkanları, emekli generaller, valiler, savcılar, müfettişler, eski siyasetçiler vardı. Emekliliklerine daha çok zaman olan genç, ya da orta yaşlı üniversite üyeleri, eski rektörler, eğitimciler, plancılar vardı. Deneyimli sendika başkanları ile birlikte sosyal adalete inanmış başarılı işadamları vardı. O güne kadar siyasetle ilgilenmemiş, ama birçok sosyal etkinlikte bulunmuş ev kadınları vardı. Çok okunan bir gazetede her gün yazan bir gazeteci vardı. Atatürk'ün ve babamın yaverliğini yapmış bir eski asker vardı. Bizim kuşağın en ünlü şairlerinden biri vardı. Bütün bu insanları evlerinden ya da işlerinden ayırıp yeni bir parti kurma macerasında bir araya getiren amaç, geçmişte verilmiş bu kadar uğraştan sonra yeniden tehlikeye düşmüş görünen demokratik rejimi ve Atatürk Cumhuriyeti'ni korumaktı. Bu amaca varılabilecek miydi, ya da ne zaman varılacaktı? Bu soruların yanıtları o günlerde belli değildi. Her hareketlerinin arkasından belirli bir çıkar sağlamayı düşünen insanlar bu gibi soruların yanıtlan belli olmadan yola çıkmazlar. SODEP kurucuları hiç tereddüt etmeden, gözlerini kırpmadan yola çıktılar. O zamanki askeri yönetim SODEP'in seçimlere katılmasını arzu etmiyordu. İlk kırk iki kurucunun beşi yeni yayınlanan bir Güvenlik Konseyi bildirisi yüzünden ayrılmak zorunda kaldılar. Arkadan yirmi bir kurucu üye veto edildi. Yasaya göre beş gün içinde yeni kurucular bulunması gerekiyordu. Bulundular, onların da on üçü veto edildi. Üçüncü grup olarak önerilen on üç yeni kurucunun sekizi veto edildi. Dördüncü grupta sekiz yeni kurucu vardı. Hepsi veto edildi. Beşinci gruptaki sekiz üyenin üçü veto edildi ve böylece ancak beşinci vetonun arkasından, seçime katılmak için başvuru zamanı geçtikten sonra otuz üç kurucunun M.G.K. tarafından onaylanması ile partinin kurulması kesinleşmiş oldu. Bu cesaret yarışında toplam doksan iki kurucu görev almış oldular. İşte bu

cesur insanların kararlı, inançlı davranışları ile rejim yavaş yavaş yerine oturdu, eski siyasetçilerin yasakları kalktı ve normal siyasal yaşama dönüldü. Gelişmeler, kurucularımızı bu defa parti içindeki demokratik yarışta güç durumda bıraktı. Kurultaylardaki seçimler onları parti yönetimlerinden uzaklaştırdı. Bütün bunları kendi amaçladıkları demokratik gelişmenin olağan sonuçları olarak kabul ettiler, partilerine bağlılıklarını büyük bir asaletle sürdürdüler. Doksan iki kurucumuzdan yalnız beşi sonunda milletvekili olabildiler. Bu sonuç, parti yönetiminin ve genel başkan olarak benim hatamız şeklinde yorumlanırsa ona bir şey diyemem. Burada SODEP kurucusu arkadaşlarımın yüksek vatanseverliklerine, Atatürk ilkelerine ve çağdaş demokrasiye bağlılıklarına, halkçı ve sosyal adaletçi davranışlarına, eşsiz medeni cesaretlerine hayranlığımı bir kez daha ifade ediyorum. Hepsine teşekkür ediyorum, hizmetlerini saygıyla anıyorum.

Parti örgütümüze de sonsuz şükran borcum var. Beni siyasete çağıranlar partinin büyükleri idi. Ama, kapatılmış ve sesi kısılmış durumdaki CHP'nin her kentte, kasabada, köyde bulunan üyeleri ilk günden itibaren beni bağırlarına bastılar. Herhalde babama gösterdikleri saygıyı hatırlayarak, beni genel başkanlığa kabul ettiler, acemiliklerimi, hatalarımı, yadırgadıkları davranışlarımı hoş gördüler ve yavaş yavaş bana alıştılar. Hatta belki sonunda babamdan başka birisi olarak bana da bağlandılar. Bu yıllar boyunca ben de örgütümüzün üyelerinin ne kadar özverili, vatansever, belirli bir karşılık beklemeksizin partilerine hizmet için çalışan insanlar olduklarını yakından gördüm ve onları her gün daha çok takdir ettim.

Bu çabalarından hiçbir karşılık beklemediklerini söylemek elbet gerçekçi olmaz. Parti seçim kazandığı zaman onlara da bir lavda getireceğini akıllarından ve hayallerinden, kuşkusuz, geçiliyorlardı. Yalnız bu seçim zaferinin ne zaman ve hangi koşullarda gerçekleşeceği belli olmadığı için fiilen karşılık beklemeden uğraşmış oluyorlardı. Çabalarının her zaman doğru sonuç vermediğini de fark ediyordum, Ancak onlar hep en büyük iyi niyetle uğraşıyorlardı.

İlk gezilerimden birinde tanıştığım bir il başkanı bana: "Politikacının karısı dul, parası pul olur." demişti. Bu ünlü sözü bilerek gece gündüz uğraşıp didinen, kar-kış, yağmur-çamur demeden genci başkanı karşılayacağız diye sabah karanlığında yollara düşen, genel merkezden takdir beklerken azar işitse de, arada bir görevden alınsa da partiye bağlılığını hiç kaybetmeyen, bir gün seçim kazanmayı sarsılmaz bir umutla bekleyen bu sade insanlar demokrasimizin "meçhul askerleri", adsız kahramanlarıdır. Burada hepsine minnettarlığımı belirtirim; bekledikleri başarılara çok geçmeden varmalarını dilerim.

XII.

Demokrasimizin Karşısındaki Tehlikeler

Son yıllarda siyasetçilerle söyleşi yapmanın yeni ve rahat bir biçimi ortaya çıktı. Yüz, iki yüz kişinin katıldığı yemekli toplantılar düzenleniyor. Konuşmacı olarak çağrılmış olan siyasetçi, yemeğin başında yarım saat kadar konuşarak güncel olaylar üzerinde görüşlerini anlatıyor; sonra yemeğe başlanıyor; yemeğin sonunda konuşmacı tekrar söz alıyor ve isteyenlerin sorularına genişçe bir zaman dilimi içinde yanıt veriyor. Böylece iki saati aşabilen rahat bir söyleşi ortamı sağlanmış oluyor.

Bugün hemen bütün büyük şehirlerimizde böyle toplantılar düzenleyen gruplar var. Bu girişimlerin öncüsü, ya da öncülerinden biri kuşkusuz, Taksim toplantılarıdır. İstanbul Üniversitesi'nden başta Prof. Dr. Nurettin Sözen, Prof. Dr. Selçuk Erez olmak üzere birkaç öğretim üyesinin üniversite dışındaki arkadaşlarıyla birlikte başlattıkları bu toplantılar 1977'den beri, yirmi yıla yakın bir süredir yapılıyor. Katılanların çoğu üniversitelerden; önemli bir bölümü de iş ve çalışma hayatından ve demokratik örgütlerden gelen insanlar. Toplantılara, köşe yazarları, başyazarlar gibi basın mensupları da çağrılıyor; ancak konuşmalar, ilke olarak, basına yansıtılmıyor. Bu şekilde, siyasetçilerin, fikirlerini, düşüncelerini, kamuoyu tarafından yanlış anlaşılma kaygısına kapılmadan dile getirmeleri amaçlanıyor.

Genel Başkanlığımın ilk yıllarında Taksim toplantılarını düzenleyenler benden de bir konuşma istediler. Kabul ettim, sonra düşündüm. Bu, benim önemli bir aydın topluluğu karşısında parti Genel Başkanı olarak ilk konuşmam olacaktı. Ne söylemeliydim; nasıl söylemeliydim? Katılanlar, İstanbul'un her meslekten önde gelen isimleri idi. Onlara, parti propagandası diye nitelendirilecek bir konuşma yapmaktansa, yeniden kurmaya çalıştığımız demokratik düzenimizin bugününü ve geleceğini nasıl gördüğümü anlatmaya

ve aklımdan geçenleri olduğu gibi söylemeye karar verdim. O günlerde birçok kimsenin zihnindeki başlıca soru bu idi. Askeri müdahaleden gelmiş ve uzun sürmüş bir *ara rejimden* yeni sıyrılıyorduk. Acaba demokratik düzene tam geçebilecek miydik? Önümüze yeni tehlikeler, yeni engeller çıkmayacak mıydı?

Çıkarsa bu engelleri demokrasiye gene ara vermeden aşabilecek miydik? İşte bu konuda düşüncelerimi söylemeyi görev bildim.

Yarım saati geçmeyen, hatta bulmayan açış konuşmamın başında, ülkemizin 1945'lerde çok partili rejime geçmesinden beri demokratik düzende ilerleme aşamalarımızı ve rastladığımız güçlükleri kısaca özetledim. 1946 seçimine yapılan itirazlar, bu itirazların getirdiği huzursuzluk, 1950 seçimlerine giderken yapılan yeni ve adaletli seçim yasası ile aşılmıştı. 1950-60 döneminde seçimle iktidara gelen Demokrat Parti ile muhalefete geçen Cumhuriyet Halk Partisi arasında on yıl boyunca yaşanan sert mücadeleler yazık ki tekrar seçime gidilemeden 1960'da bir askeri müdahale ile sonuçlandı. Yerleşmiş demokrasilerde yer alan Anayasa Mahkemesi gibi bazı kurumların eksikliğinin sakıncaları bu dönemde ortaya çıktı. 1961 Anayasası, demokratik yapıyı büyük ölçüde tamamladı. Yeni Anayasa'nın getirdiği geniş fikir özgürlüğü, solda ve sağda bütün siyasal akımlara gelişme fırsatı doğurdu. Bu defa, daha önce başka ülkelerde de görülmüş olduğu gibi, yeni gelişen bu akımlar arasındaki siyasal mücadele, şiddet hareketlerine, silahlı kavgalara dönüştü. Ülkede asayişin sağlanması, bütünlüğün korunması gibi gerekçeler iki kez daha, 1971 ve 1980'de, kapalı ya da açık müdahaleleri beraberinde getirdi.

Yeni Müdahaleler Olur mu?

Bu özetlemeden sonra günümüze geldim: "Şimdi yeniden demokratik düzenimizi bütün kurum ve kurallarıyla oluşturmak durumundayız. Geçmişte 1960'da, 1971'de, 1980'de müdahale yapılmış olması, acaba 1990'da yeni bir müdahale gelecek mi sorusunu, kaygısını akla getiriyor. Böyle bir şey olabilir mi? Böyle bir şeye yol açabilecek nedenler hâlâ var mı?"

Soruyu açıkça ortaya koyduktan sonra hemen kendi görüşümü açıkladım:

"Muhalefet-iktidar arasındaki çekişmelerin, tartışmaların bundan sonra bir müdahaleye yol açması beklenemez. Toplumumuz, ya da demokrasimiz bu alanda yeteri kadar deneyim geçirdi. İktidar-muhalefet mücadelesinin dürüst seçimlerle noktalanması geleneği yerleşti. Bu geleneği koruyacak anayasal kurumlar da toplum düzenimizdeki önemli yerlerini aldılar. Öte yandan, bir takım zararlı siyasal akımlar var ki demokrasimiz için hâlâ bir tehlike

oluşturabilirler. Bunlar başlıca totaliter komünizm, din duygularını istismar eden gericilik, yobazlık akımı ve Türkiye'yi bölmeyi amaçlayan ayrılıkçı hareketlerdir. Geçmişte 1971, 1980 müdahalelerinde, bu akımların zararlarına karşı ülkeyi korumak amacı, açıklanan temel etken olmuştur. Dolayısıyla esas sorun şudur: Gelecekte, toplum düzenimizi bu akımlara karşı demokrasi içinde kalarak koruyabilecek miyiz? Ben bunu yapabileceğimize inanıyorum. Toplum yapımızın böyle bir sağlamlığa kavuşmuş olduğuna güveniyorum. Bu akımların, hareketlerin sakıncaları vatandaşlarımıza elbet anlatılabilir. Her şey açıktan koşulur, tartışılırsa, seçmenlerimizin büyük çoğunluğu bu zararlı akımların önemli oy toplamasına engel olurlar diye düşünüyorum."

"Sıra ile ele alayım:

Komünizmin totaliter yapısı ülkemizde artık yeterince anlaşılmıştır. Söylenenlerle yapılanların ne kadar farklı olduğu, halk demokrasisi derken kişilerin özgürlüklerinin nasıl uçup gittiği, komşularımızdaki örneklerle yeterince görülmüştür. Bir komünist partisinin kurulmasına izin verilse alacağı oy sanırım yüzde birkaçı geçmez. Dolayısıyla komünizmin Türkiye'ye egemen olması gibi bir tehlike bugün demokrasiden uzaklaşarak değil, tam tersine demokratik yapımızı güçlendirerek daha rahat, daha etkili şekilde önlenebilir."

"Din duygularının istismarına dayanan bir gerici hareketin, alışılmış deyimle bir dini irtica hareketinin büyüyerek ülkemize egemen olması tehlikesini demokrasi içinde önleyebilir miyiz? Bunun denemesi geçmişte önemli ölçüde yapıldı. 1961 Anayasası'nın geniş özgürlük ortamı içinde alabildiğine din propagandası yapan ve laik düzeni değiştirmek istediği izlenimini veren bir parti serbest seçimlerde %15'lerden fazla oy alamadı. Halkımızın çoğunluğu laik Cumhuriyete bağlılığını gösterdi. Onun için ben, demokrasimizin bundan sonra da kendi iradesiyle laik yapısını bir özgür düşünme ve tartışma ortamı içinde koruyabilecek bir niteliğe, anlayış ve benimseyiş düzeyine varmış olduğuna inanıyorum."

"Ayrımcı Kürtçülük hareketleriyle ülkenin bölünmesi tehlikesinin uyandırdığı kaygılar da geçmişte demokrasiye ara verilmesinde rol oynamıştır. Burada kamuoyunun konuya yaklaşımı belirleyici etken olmalı. Ulusumuzun büyük, çok büyük çoğunluğu gönül rızasıyla, gönülden isteyerek bir arada yaşama düzenini sürdürmeye kararlıdır. Hangi etnik kökenden gelmiş olursa olsun, halkımızın büyük çoğunluğu, bölücü, ayırıcı fikirlere değer vermiyor, itibar etmiyor. Hal böyle olunca ayrımcılık konusundaki zararlı propagandaları da demokratik düzenin özgür ortamı içinde etkisizleştirmek mümkün olmalı."

Bu kısa değerlendirmeleri yaptıktan sonra: "Geçmişte demokrasimiz için bir tehlike yaratmış bu zararlı akımlarla biz gelecek günlerde, demokrasi içinde başa çıkabiliriz. Artık buna gücü yetecek bir kamuoyumuz oluşmuştur." diyerek sözlerimi bitirmiştim.

Kuşkusuz, benim bu konuşmam, bazı gözlemlere dayanmakla birlikte daha çok bir inancı ifade ediyordu. Batı tipi bir demokrasinin artık bütün kurum ve kurallarıyla Türkiye'de iyice yerleşmesi zamanının geldiğine inandığımı söylüyordum. Saydığım tehlikeleri, aslında, henüz tam bir özgürlük ortamı içinde göğüsleyememiştik. Ben artık bunu yapabileceğimize inanmak istiyordum. Onun için böyle konuşuyordum. Dinleyenlerden bir ikisi bana yöneltikleri sorularla benim inancımı tam paylaşmadıklarını, bu konuda bazı kuşkuları olduğunu sezdirdiler.

Taksim toplantısındaki bu konuşmamın üstünden on yıl gibi bir zaman geçti. Bu süre içinde ben o konuşmada dile getirdiğim görüşlerimi hep korudum ve hep o doğrultuda kararlar verdim. Bu kadar demokratik davranmanın yanlış olabileceğini söyleyen insanlarla zaman zaman karşılaştım ve tartıştım, ama yaklaşımımı değiştirmedim. Bu karşılaşmaların bazılarını anlatayım.

Kaygılara Karşı

Genel Başkanlığımın ilk aylarında dünyanın önemli demokrasilerinden birinin büyükelçisi Genel Merkeze, beni ziyarete gelmişti. Partimizin programının ana hatlarını, çeşitli konulardaki yaklaşımlarımızı öğrenmek istiyordu. Konunun ağırlık noktası o günlerde bütün batılı dostlarımızın zihninde bulunan soru idi. Demokrasiye yeniden geçiş hareketi ne kadar ciddidir? Kalıcı olabilecek midir? Ben de kendisine, bütün içtenliğimle, demokratik yaşam biçimini halkımızın istediğini anlatıyor ve bir daha darbe olamayacağını kanıtlamaya çalışıyordum. Söylediğim özetle şuydu: Çok partili parlamenter düzen, 1945'lerden beri kırk yıllık bir süre içinde geçirilen çeşitli evreler sonunda artık ulusumuzun dünya görüşünde, yaşam felsefesinde temelli bir yer tutmuştur. Bu arada müdahaleler, kesintiler olduğu doğrudur. Ama bütün bunlar çok partili rejimin çocukluk ya da gençlik dönemine ait yanlışlıklar ve hastalıklardan kaynaklanmıştır. Artık bu hatalara düşmemeyi hepimiz öğrendik. Bu gün faaliyette bulunan partiler, geçmişte yaşanmış bu deneyimlerden yararlanacaklardır. Önümüze çıkacak zorlukları demokrasi içinde aşma becerisini göstereceklerdir.

Büyükelçi, benim bu heyecanlı, inançlı açıklamalarımı sükunetle dinledi. Sonra hiç beklemediğim bir şey söyledi: "Acaba, dedi, Türklerin karakterinde demokratik düzene uymayan bir taraf mı var? Kavga etmeyi, inatlaşmayı çok sevdiğiniz için mi demokrasiyi sağlıklı işleten uzlaşmaları zamanında yapamıyorsunuz?"

Ben biraz kızarak yanıt verdim: "Olur mu öyle şey, dedim, ülkenin çıkarları gerektirince aramızda elbet uzlaşırız. Geçmişteki olumsuzluklar, ara vermeler demokrasinin yerleşme sancılarıdır. Bunları artık geçirdik. Demokrasimiz olgunlaşma dönemine girmiştir. Merak etmeyin. Türk demokrasisi bir daha kesintiye uğramayacaktır." Bunları söyledim ama büyükelçiyi ikna edebildim mi, bilmiyorum.

Daha sonra, siyasetçilerimizin demokratik rejimi iyi yürütemeyecekleri kaygısını gene beni şaşırtan bir şekilde başka bir Avrupalı dostumuzdan da duydum. Siyasi yasakların kaldırılması için Meclis'te uğraş verdiğimiz günlerde idi. Bir grup Batı Avrupalı Parlamento üyesi Türkiye'de dolaşıyordu. Bir akşam Ankara'nın ünlü bir lokantasında konuklarla birlikte yemek yiyorduk. Ben de günün olayı olarak, ara rejimden kalmış bu yasakların kaldırılması için nasıl uğraştığımızı anlatıyordum ve yakında başarıya ulaşacağımıza inandığımı belirtiyordum. Yargıç kararı olmadan kimseye ceza verilmeyeceğine göre bu yasakları kaldırmanın halkımıza karşı borcumuz olduğunu söylüyordum.

Sözlerime ara verdiğim bir sırada konuklarımızdan bir parlamenter fırsatı yakaladı. "Peki ama, dedi, işin şu tarafını acaba iyi düşündünüz mü? Bu insanlar yakın geçmişte Türkiye'yi demokrasiye ara verilen bir noktaya getirdiler. Yasaklar kalkınca onlar tekrar başa geçerlerse gene aynı gelişmeyi yaşamaz mısınız? Demokrasiniz gene tehlikeye düşmez mi?"

Ben, insan haklan savunuculuğu yapan, bu maksatla Türkiye'ye gelmiş bir Avrupalı parlamenterden böyle bir soru gelmesine o kadar şaşırdım ki bir an duraladım. Benim sessizliğimden yararlanarak, yanında oturan büyükelçi, konuğumuzun ülkesinin büyükelçisi de söz aldı ve o da parlamenterin fikrini destekledi: "Bence de iyi düşünmelisiniz, olabilecekleri iyi tartmalısınız" dedi.

Ben bu arada kendimi toparladım. Her ikisine de kesin bir ifade ile yanıt verdim: "Biz Türkiye'de demokrasiyi bütün kurum ve kurallarıyla yerleştirmeye kararlıyız. Yargıya dayanmayan bu çeşit yasakları kabul edemeyiz. Yasaklar kalktıktan sonra eski liderlerin nasıl davranacaklarını bilemem. Ama demokrasiyi tehlikeye düşürecek davranışlara girerlerse o zaman onlarla mücadele ederiz, halka dayanarak demokrasimizi koruruz. Başka türlü bir davranış gösteremeyiz" dedim.

Birkaç yıl aralıkla iki batılı büyükelçi ve parlamento üyesinden duyduğum bu sözler Türkiye'de demokrasinin yaşayabileceği konusunda hâlâ kaygılar olduğunu ortaya koyuyordu. Burada demokrasi konusunda başka büyükelçilerin bazı konuşmalarından da bölümler aktarayım:

Bir gün, Ürdün büyükelçisiyle konuşurken kendisine, ülkesinde yaklaşan seçimlerin nasıl geçeceğini ve giren partilerin durumunu sormuştum. Büyükelçi, uluslararası üne sahip değerli bir hukuk profesörü idi. Bana, ülkesindeki partilerin durumunu ayrıntılı bir şekilde anlattı. Arkasından da, onu dinlerken zihnimde beliren soru işaretlerini görmüş gibi, şu uyarıyı yaptı: "Bizde, sizinki kadar serbest bir seçim henüz yapılamaz, dedi, çünkü partilerimizin hepsi, ulusal birlik konusunda aynı şekilde düşünmüyorlar. Kendilerine kalsa, ya bütün Arapların, ya bütün İslam ülkelerinin bir araya getirilmesi gibi hayali gerekçelerle başka bir devlet ile birleşmeyi tercih edecek siyasal güçler varken, bu güçleri temsil eden partilere nasıl tam yetki verilebilir?" Anladım ki, büyükelçi, sağlam bir ulus bilinci, yeteri kadar homojen bir sosyal yapı olmadan tam demokrasiye geçilemeyeceğini düşünüyor ve uluslararası hukukçuluk ününe karşın, ya da belki ona dayanarak bu fikrini açıkça söylemekten de çekinmiyor. Batıda gördüğü, içinde yaşamış, eğitilmiş olduğu demokratik düzenin kendi ülkesine gelmesi için daha zaman geçmesi gerektiğine inanıyor.

Gene Orta Doğu'daki sorunlarla ilgili olarak, bir Lübnan Büyükelçisi ile ilginç bir konuşmamız olmuştu. Lübnan'da iç savaşın bütün şiddetiyle ve acımasızlığıyla sürdürüldüğü günlerde idi. Büyükelçi, oldukça karamsar bir havada bulunuyordu. Yakın gelecekte bir düzelme umudu görmüyordu. Bana bir anısını anlattı: Yıllar önce gene Türkiye'de büyükelçilikte genç bir dışişleri mensubu olarak görev yapmış ve o zaman bir kokteylde babamla konuşma fırsatını bulmuş. Babam ona, Lübnan'daki durumu sormuş. Her şey iyidir gibi bir yanıt aldıktan sonra, Lübnan'ın geleceğinden kaygılı olduğunu söylemiş. "Güzel ülkeniz üzerinde komşularınızın tarihten gelen arzuları vardır. Büyük devletlerin çıkar çatışmaları da ülkenizde din ve mezhep farklılıklarını körükleyebilir. Bu tehlikelere karşı Lübnan'ı koruyacak güçlü bir ordunuz ise yok. Bu yüzden geleceğinizi şüpheli görüyorum. Çok dikkatli olmak zorundasınız." demiş. Büyükelçi, "Babanızın dediği çıktı, kendimizi bir türlü kurtaramıyoruz" diyerek sözlerini bitirdi. Ben kendisine tekrar: "Bu tehlikelerden, kargaşadan kurtulmanın yolu bütün partilerinizin bir araya gelip yabancılara karşı ortak bir tutum almaları ve kendi anayasal sorunlarını aralarında çözmeleridir. Bunu yapamazlar

mı?" diye sorduğumda da başını sallamış: "Benim umudum yok." demişti. Bu konuşmanın da bana öğrettiği şu oldu: Demek ki, Orta Doğu'da demokrasinin güvenlik içinde yaşayabilmesi için hem güçlü, hem de demokrasiye bağlı bir ulusal ordunun varlığı şarttır.

Bir de daha uzaklardan, güney Amerika'dan bir örnek vereyim. Unesco'nun yürütme kurulunda görev yaptığım sırada ahbaplık ettiğim bir Arjantin delegesi vardı, Massuh adında tanınmış bir felsefe profesörü idi. Kurulun da başkanlığına seçilmişti. Onunla bir gün Arjantin demokrasisinin zaman zaman askeri darbelerle kesintiye uğramasının nedenlerini konuşuyorduk. Bana şunu söyledi:

"Aslında, askerleri tekrar tekrar iktidara biz, sivil aydınlar getiriyoruz.

Bakınız nasıl? Başlangıçta diyelim ki, anarşiye, ekonomik bunalımlara çare bulacağız gibi gerekçelerle bir darbe oldu. Askeri rejim bir süre gidiyor; sonra özgürlük özlemi baskın çıkıyor ve dayanılmaz hale gelince, bir fırsatını buluyoruz demokrasiye geçiyoruz. Derken bir süre sonra ekonomik zorluklar baş gösteriyor. Partiler arasında kavgalar artıyor. Basında: "Olmuyor, işler iyi gitmiyor, siyasetçiler her şeyi bozuyorlar." gibi yazılar çıkmaya başlıyor. Yavaş yavaş ama sürekli bir şekilde yapılan bu propaganda ile halkın umutları kırılıyor. 'Haydi askerler gelsinler, durumu düzeltsinler!' diye bir hava gene ortaya çıkıyor ve onlar da sonunda geliyorlar. Esas kabahat bizde!"

Ülkemize döneyim: Ne mutlu bize ki Cumhuriyeti kuranlar ve devrimleri yapanlar; büyük Atatürk ve arkadaşları, Türkiye'de demokrasinin yaşayabilmesi için gerekli bütün bu temel koşulları sağladılar ve sonra çok partili rejime geçişi de gerçekleştirdiler. Bize kalan sadece bu demokrasiyi, laik, demokratik düzeni, kesintisiz işletmek ve halkın yararına sürekli geliştirmektir; bunu yaparken de Arjantinli dostumun uyarısını hatırlayarak, halkımıza yanlış izlenimler verecek, demokrasiden umut kestirecek bir propaganda havasına hiç bir zaman girmemektir.

Benim, kendi hesabıma, siyasete girdiğim ilk günden, genel başkanlıktan ayrıldığım son güne kadar, önemli karar sorumluluğu taşıdığım süre içinde her zaman göz önünde tutuğum başlıca amaç, Türkiye'de demokrasinin bütün kurum ve kurallarıyla yerleşmesine katkıda bulunmak ve her halde yeni bir kesintiye yol açabilecek bunalımlara hiçbir şekilde olanak vermemek oldu. Parti olarak hedefimiz sosyal demokrasi idi. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yıllardır kazandığı birikime dayanarak batılı anlamda bir sosyal demokrat parti programını yürütmekti. Bu program içinde kişi özgürlüklerini, sivil toplum

örgütlenmesini tam olarak gerçekleştirmek, her alanda üretimi artırırken gelir dağılımını düzeltmek; gelişmiş bir ekonomik yapıya kavuşmak, iç ve dış barışı güvenlik içinde sağlamak gibi belirgin hedefler önümüzdeydi ama bütün bunlara, ancak demokrasimiz hiç bir kesintiye uğramadan gelişmeye devam ederse varabilirdik. Özellikle, bir ömre sığan bir zaman süresi içinde üç defa olağan dışı müdahalelere uğramış demokrasimizin önümüzdeki on onbeş yıl içinde gene böyle bir kazaya uğramamasına özen göstermeyi ben en önemli görevim saydım. Böyle bir kaygı taşımamın, zaman zaman, benim fazla ödün veren ya da ürkek davranan bir lider şeklinde algılanmama neden olduğunu, aleyhimde yorumlara yol açtığını biliyorum. Bu yaklaşımım yüzünden küçümseyici değerlendirmeler yapılmasına aldırmadım. Demokrasinin yaşaması ve sağlıklı işlemesi, halkın yararına sonuçlar vermesi için partilerin gerektiğinde kendi çıkarlarını göz ardı ederek bir takım uzlaşmalara girmelerinin şart olduğuna inanıyordum. Genellikle SHP'nin bu özverileri en çok gösteren parti olması gerçi bir haksızlıktı; ama böyle haksızlıklar, demokrasi sürdükçe zamanla düzelebilir. Oysa ki demokrasi elden giderse, bütün partiler ve ulusun tümü onarımı olanaksız zararlara uğrarlar diye düşünüyordum.

İlk vetolarla siyasete girmemizin engellendiği, devam eden vetolarla partimizin seçimlere sokulmadığı ve daha sonra Cumhurbaşkanı Evren'in konuşmalarındaki haksız imalarla, ya da devlet organlarının gayretleriyle partimizin gelişmesinin durdurulmak istendiği zamanlarda, kurucularımızın ve partililerimizin haklarını savunurken hep temkinli davrandım. Anavatan Partisi iktidarına muhalefet ederken bizi sık sık küçük düşürmeye çalışmalarına, Meclis'te muhalefetin önemli bir görevi olduğunu görmezlikten gelen, getirdikleri yasa tasarıları üzerinde muhalefete düşünme fırsatı vermemeyi marifet sayan yaklaşımlarına aldırmayarak ve en önemlisi, seçimleri hep baskın şeklinde ve kendi lehlerine düşünebildikleri yeni yasal düzenlemelerle yapmalarına karşın, bu uygun olmayan koşullarda, seçimlere girmeyi her defasında kabul ederek, demokratik çerçeveyi ve iktidarla muhalefet arasında uygar ilişkileri korumaya gayret ettim. Bütün bu, zaman zaman anlaşılmayan, hatta korkaklıkla suçlanmama yol açan davranışların nedeni, demokrasimize yeniden ara verilmesi sürecini başlatabilecek bunalımları önlemekti. Bunda da mutlulukla söyleyeyim ki parti olarak başarı kazandık. Bence, 1983 sonrası demokrasiye yeniden geçiş döneminde SHP'nin toplumumuza yaptığı en büyük hizmet budur ve bu hizmetle her zaman övünebiliriz.

141, 142, 163

Demokrasimizi bekleyen tehlikeler konusunda Taksim toplantısında belirttiğim yaklaşıma on yıl boyunca hep sadık kaldım. Saydığım tehlikelere demokrasi içinde kalarak karşı çıkmak amacından şaşmadım. Bunun belirgin bir örneği ceza yasasının 141, 142, 163. maddelerinin kaldırılmasına parti olarak destek vermemizde görüldü. Burada bir nokta üzerinde özellikle durmak istiyorum. 1980 müdahalesiyle kurulan askeri rejimin Meclisin faaliyetini durdurması, partileri kapatması, Avrupa demokrasilerine, Avrupa Konseyi gibi kuruluşlar aracılığıyla Türkiye'nin iç düzenlemelerine karışabilmek fırsatını verdi. 1980 öncesinde Türk demokrasisi Avrupa'nın öteki demokrasileri ile birlikte gelişen ve eksiklerini zaman içinde düzeltebilecek bir varlık olarak görülüyordu. Ama müdahaleden sonra Türkiye sıfırdan başlayan bir ülke durumuna düştü. Artık, Avrupalı kuruluşlar Türkiye'de yeni kurulacak demokratik düzenin her noktası üzerinde bir şey söylemek, bir öneri ya da uyarıda bulunmak olanağını elde etmişlerdi. Öte yandan, bizim gibi en idealist amaçlarla yeni bir parti kuranlar için de durum biraz öyle idi. "Batılı anlamda bir sosyal demokrat parti kuracağız, demokrasiyi bütün kurum ve kurallarıyla yerleştireceğiz" derken 1980 öncesi rejiminin bir takım eksiklerinden, yasaklarından kurtulmuş bir yasal çerçeve hedefliyorduk. Örneğin ben, yabancı gazetecilerle, parlamenterlerle konuşurken artık Türkiye'de komünist parti kurulması yasağının kalkması gerekliğini söylüyordum. Düşünce suçu diye bir şey kabul etmediğimizi belirtiyordum ve iktidara gelince bunun için gerekli yasal düzenlemeleri yapmayı vaat ediyordum.

Düşünce suçu deyince ilk akla gelen, ceza yasasının 141, 142 ve 163. maddeleriydi. Birçok kimse, sadece bir takım fikirleri söylemiş, yazmış, bazı kitapları çevirmiş ya da yayınlamış oldukları için bu maddelerin uygulanmasıyla komünizm, bölücülük ya da yobazlık propagandası yaptılar diye hapis cezalarına çarptırılabiliyordu. Oysa ki artık Avrupa'nın, Amerika'nın çağdaş demokrasilerinin yasalarında fikirlerin söz veya yazı ile ifade edilmesiyle, anayasal düzeni şiddet hareketleriyle değiştirmeye yönelik tehlike doğuran propagandalar arasında belirgin bir fark gözetiliyordu. Bu ayırımı yapabilmenin yasal ve pratik yolu bulunmuştu. Biz de yasalarımızda dikkatle bu düzenlemeyi gerçekleştirmeli, düşünceleri yüzünden birçok insanı hapsetmiş görünmek ayıbından kurtulmalıydık. Bu görüş, partimizde yaygın olarak paylaşılıyordu.

Bu yolda TBMM'ye öneri götürmeden önce bir defa daha uzmanlarımızın görüşünü almak istedim. Yıllardır bu konuda birçok davayı izlemiş iki ünlü hukuk profesörümüz, hazırladıkları yazılı raporda 141, 142, 163. maddelerin

kaldırılmasının yerinde olacağını, bunun toplum düzenimizi bir tehlike karşısında bırakmayacağını, tersine demokratik düzenimizde önemli bir düzeltme meydana getireceğini ifade ettiler. Konuyu Genel Merkezimizde ve Parti Grubumuzda da konuştuktan sonra bu maddelerin kaldırılması için öneri hazırlanmasını kararlaştırdık. Merkez organlarımızda yapılan tartışmalarda 141 ve 142. maddelerin kaldırılmasını herkes desteklerken; 163. maddenin kaldırılmasını hâlâ tehlikeli bulan arkadaşlarımız, olduğunu gördük. Öğrendiğime göre 1980 öncesinde CHP içindeki eğilimler de benzer durumda imiş. 163. maddenin kaldırılmasını uygun bulmayan arkadaşlarımız bu takdirde, din istismarcılığını ileri götürecek partilerle demokratik yollarla başa çıkılamayacağını ileri sürüyorlardı ve kendi yöneticilik dönemlerinden gelen deneyimlerini bu iddialarına dayanak yapıyorlardı. Bu iddialarda bir gerçeklik payı kuşkusuz vardı. Özellikle iki alanda, camide yapılacak siyasal propaganda ile çocuklarla, gençler üzerinde yoğunlaştırılacak telkinlerle son derece etkili olabilirlerdi ve oluyorlardı da. 163. maddenin varlığının bu çeşit propagandaları bir ölçüde önleyebildiği varsayılabilirdi. Örneğin Refah partisi, kurulduğu günden başlayarak 163. maddenin kaldırılmasını istemeye devam etmişti. Ben, 1984'te yaptığım geniş kapsamlı belediyeler gezisinde Refah partili bir başkanın görev yaptığı bir belediyeye uğramıştım. Demokrasimizi geliştirmek için neler yapmayı düşündüğümüzü anlatırken, Belediye Başkanının bana ilk sorusu "163. maddenin kaldırılmasına taraftar mısınız?" olmuştu.

Bazı arkadaşlarımızın haklı kaygılarına karşın Genel Merkez'de ve Parti Grubunda, benim de katıldığım çoğunlukların kararı 163. maddenin kaldırılmasını önermek oldu. Din istismarcılığı yapan siyasal propagandayı gene demokrasinin özgür ortamı içinde tartışarak etkisiz hale getirmek, zararlı dogmaları aklın ışığında aşmak zorundaydık. Bunu yapamadıkça demokrasimiz de, fikir yaşamımız da eksik, güdük kalacaktı.

Ceza yasamızdaki bu üç maddenin kaldırılmasını SHP'nin önermesinden sonra zamanın ANAP iktidarı da harekete geçti. Başbakan Sayın Akbulut bu maddelerin kaldırılması konusunu kamuoyunda tartışmaya açtığını ilan etti. Tartışma daha çok iktidar partisi içinde yapıldı ve epey uzun sürdü. Muhalefet partileri hemen kaldırma tarafında yer aldılar. Sonunda ANAP iktidarı bu maddeleri ceza yasasından çıkaran, ama aynı zamanda, daha sınırlı bir alanda gene düşünce suçuna yol açabilecek başka bir madde getiren terörle mücadele yasa tasarısını Meclis'ten geçirdi. 141, 142, 163. maddelerin kaldırılmasıyla bu maddeler yüzünden hapiste bulunan birçok kimse özgürlüklerine kavuştular. Türkiye, düşünce suçu ayıbından bir süre kurtuldu.

Yazık ki bu arada yeni kabul edilen 8. maddenin ifadesi, her ne şekil, yöntem ve maksatla olursa olsun bölücülük propagandası yapanları cezalandırdığı için, gene birçok kimse, konuşmaları veya yazılarından dolayı hapse atıldı. Bu satırları yazdığım günlerde, şimdi, 8. maddedeki suç tanımını, düşüncelerle şiddet hareketlerini birbirinden ayıran çağdaş bir şekile getirmeye çalışıyoruz. Bunu yapmak biraz zaman alsa da kuşkusuz mümkün olacaktır.

8. maddenin ilk uygulamalarından biri ile bir üniversite öğretim üyesinin kendi yazdığı bir inceleme eseri yüzünden hapis cezasına çarptırılması üzerine, Meclis'te gündem dışı bir konuşma yapmıştım ve bu sonuçtan duyduğum üzüntü ile birlikte çarenin nerede olduğunu belirtmiştim. Orada anlatmaya çalıştığım esas fikrimi buraya da aktarayım:

"Yargı bağımsızlığı hep birlikte savunduğumuz bir ilkedir. Ülkenin bütünlüğünü korumak en başta inandığımız ve zaten yeminimiz gereği bağlı olduğumuz ilkedir. Düşünce özgürlüğünü sağlamak gene demokrasi anlayışımızın vazgeçilmez sonucu olan bir ilkedir. Hepsine birden bağlı olduğumuz bu ilkelerin aralarında bir çelişki bulunduğunu bugüne kadar kimse göstermemiştir. Tersine, demokrasilerde bu ilkelerin birlikte yürüyebildiklerini gösteren pek çok örnek vardır. Ama işte görüyoruz ki ülkemizde bir doçent, fikirleri yüzünden mahkum olmuştur.

Demek ki bugün bizde, bu üç ilkeyi bir arada geçerli kılması gereken yasal düzenlemede bir yanlışlık vardır. Bu yanlışı düzeltmeliyiz. Yasalarımızı, bu üç ilkeyi bir arada yürütecek hale getirmeliyiz. Bu, yasa koruyucu olarak bizim görevimizdir ve bu görevimizi yerine getirdiğimiz zaman düşünce suçu ayıbından kesin olarak kurtulmuş olacağız."

Tekrar başa, Taksim konuşmama döneyim. Orada işaret ettiğim üç tehlikeden biri olan komünizmi demokratik yöntemler içinde kalarak önleyebileceğimiz konusunda, sanırım, artık kimsenin kuşkusu kalmamıştır. Öteki iki tehlike olarak saydığımız bölücülük ve yobazlık akımları ile de bugün demokratik hukuk devleti yöntemlerine bağlı kalarak uğraşıyoruz. Bu alanlarda henüz herkesi tatmin edecek kadar olumlu sonuçlar alınmamıştır ama benim kanım ve inancım değişmemiştir. Demokrasi çerçevesinden hiç ayrılmadan bu zararlı akımlarla da başa çıkabileceğimize güvenmeye devam ediyorum.

Bazı Düşünce ve Gelişmeler

Bölücülük ve yobazlık konuları, Genel Başkanlığım döneminde birçok kez karşımıza çıktı. Bu olayları başka bir bölümde anlatacağım. Ama burada bu konulardaki temel düşüncelerimi, bazı gelişmelerle beraber, biraz daha ayrıntılı belirtmekte yarar görüyorum.

Önce şuna işaret edeyim. Atatürk'e ve arkadaşlarına, Cumhuriyeti kurup devrimleri gerçekleştirenlere yöneltilen eleştiriyi, bölücülük ve yobazlık konularındaki sorunları niçin kesin çözümlere bağlamadıkları eleştirisini zaman zaman duyarız. Bugünlerde daha da sık duyuyoruz. Bu iki alanda ve başka daha az önemli konularda eksikler bıraktı diye Atatürk'ü eleştirenlere, ben hep şu yanıtı verdim: "Büyük adamları, yapamadıkları bazı işler dolayısıyla eleştirmektense, gerçekleştirdikleri büyük eserleri nasıl yapabildiklerini anlamaya çalışmak çok daha yararlı bir uğraştır." Büyük adamların ünü, eksik bıraktıkları işlerden değil, yaptıkları büyük atılımlardan, gerçekleştirdikleri eserlerden geliyor. Şimdi birisi çıkıp eksik gördüğü işler için bir büyük adamı eleştirerek, sanki kendisi olsaydı o büyük adamın hem yaptığı işleri, hem de eksik bıraktıklarını yaparmış gibi bir izlenim uyandırmaya çalışıyor. Oysa ki bu kişinin gerçekleşmiş o büyük işlerin hiçbirini yapabilecek gücü ve yeteneği olmadığı belli. Büyük adamın ününden yararlanarak, kolay tarafından meşhur olmak için girişilen bir propaganda oyunundan başka bir şey değil. Bu oyun belki o kişiye geçici bir kamuoyu ilgisi getirir, ama topluma hiçbir şey kazandırmaz. Toplum için yararlı yol, büyük adamın gerçekleştirdiklerini nasıl yaptığını iyice anlamaya çalışmak, hangi etkenler buna olanak verirken, o eksik kalanların niye yapılamadığını ortaya çıkarmak ve böylece eksikleri bugün tamamlamanın yollarını bulmaktır.

Laiklik Konusu

Babamın iki sözü ile başlayayım. Sanırım Cumhurbaşkanlığı döneminde idi. Bir öğleden sonra ağabeyim ile birlikte bulunduğumuz çalışma odasına gelip, biraz bizimle oturmuştu. Herhalde o günlerin güncel bir konusu olmalı ki konuşurken birden, laiklik konusuna geçti ve şunları söyledi:

"Biz genç subayken, laiklik anlayışımız bugünkü gibi değildi. Din ile devlet işlerinin birbirinden tamamen ayrılması gerektiğini düşünmüyorduk. O zamanlar devlet yönetimindeki insanları eleştiriyorduk; din ulemasının kararlarını yanlış buluyorduk. Bu görevlere makul insanlar gelse, din ile devlet işleri birlikte başarı ile götürülebilir sanıyorduk. Ancak imparatorluğun son

günlerindeki savaşlarda, siyasal gelişmelerde ve son olarak Kurtuluş Savaşı'mızda geçirdiğimiz deneyimler gösterdi ki devlet yönetiminde din ulemasına ortaklık hakkı tanımak yanlış. Çünkü bu hakkı tanıdıktan sonra, artık, görevlere gelen insanların makul olup olmadığına, doğru davranıp davranmadığına karar verme yetkisini de elden çıkarmış oluyorsunuz. Sizin yanlış gördüğünüz hareketler onlar için doğru olabiliyor. Bir yanlış gidişi önlemek için, din ile devlet işlerini kesin olarak ayırmaktan başka çare yok. İşte, Cumhuriyetin laiklik anlayışına biz böyle geldik."

Babamın bu görüşü, bugünkü laiklik karşıtı siyasal akımların amacını iyice açığa çıkarıyor. Bu hedef, Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda yazılı duran "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir" ilkesini değiştirmek, bu egemenliğe ortaklık getirmek. Amacın böyle açıkça siyasal egemenlik paylaşımı olduğu, vatandaşlarımızın yüce din duyguları ile ilgili olmadığı ortaya konunca, bu zararlı akımla demokrasi içinde uğraşmak da kolaylaşıyor.

Bir başka gün, 1950'den sonraki muhalefet döneminde, babam, kendisini ziyarete gelen Pakistan Büyükelçisi'ni kabul edecekti. Böyle kabullerde, her zaman yanında bulunan arkadaşlarından hiç birisi o gün ziyaret saatine yetişememişti. Onun üzerine babam, çevirmen olarak beni yanına aldı. Gelen Büyükelçi Pakistan ulusunun bize her zaman gösterdiği içtenlikli dostluk ve kardeşlik duygulan içinde güzel şeyler söyledi. Babam da aynı şekilde yanıtlar verdi. İki ülkeyi ilgilendiren birçok konuyu rahatlıkla konuştular. Bu arada bir şey dikkatimi çekti. Pakistan Büyükelçisi hemen her konuda görüşünü söylemeye başlarken, kendi fikrini kuvvetlendirmek için Kur'an'dan bir sureye ya da bir öyküye atıf yapıyordu. Ziyaretçi ayrıldıktan sonra dayanamadım, babama bundan söz ettim. Güldü ve dedi ki; "Biz de vaktiyle öyleydik. Osmanlı döneminde biz de her görüşümüzü Kur'an'dan güç alarak ifade etmeye çalışırdık. Bu üslubu Cumhuriyetle birlikte bıraktık."

Çok partili düzene geçtikten sonra, siyasal parti başkanlarının meydan konuşmalarında vatandaşların din duygularına sık sık hitap ettiklerini, herkesten daha iyi müslüman olduklarını anlatmaya çalıştıklarını gördük. Bu din istismarı akımına babam hiç ödün vermedi. Hep anlatılır, kendisinden: "Aman Paşam Allah'ın adını anmayı ihmal etmeyin" dileğinde bulunan yerel politikacılara: "İşte, konuşmamın sonunda vatandaşlarıma Allahaısmarladık" dedim, şeklinde yanıt verirdi.

Bir hayli oy kaybetme pahasına bu konuda hiç ödün vermeyen davranışının nedenlerini sofrada arkadaşlarına şöyle anlatırdı:

"Din istismarı edebiyatını ben herkesten iyi bilirim. Biz zaten o ortamda büyüdük. Ama ben de bir defa bu yola girersem, bu yarışı artık istesek de durduramayız. Kimse başkasının altında kalmak istemez. Sonunda laiklik elden gider." Burada babamın, kişilerin din duygularına saygı göstermeye çok dikkat ettiğini de söylemeliyim. Örneğin bizim evde annemle, büyükannem ömürleri boyunca, sağlıkları izin verdiği ölçüde, beş vakit namazlarını kıldılar; oruçlarını tuttular. Çocukluğumun unutamadığım anıları arasında, anneme ya da büyükanneme bir şey söylemek için odalarına girdiğimde, onları küçük seccadeleri üzerinde namaz kılarken gördüğüm ve aklımdakini söyleyebilmek için namazın sonuna kadar sessiz beklediğim sahneler büyük yer tutar. Babam din konusunda eğitilmemizi anneme bırakmıştı. İlkokul, ortaokul çağlarında bize din dersleri vermek için diyanet işlerinden bir hoca gelirdi. Annem bizi birkaç kez de camiye götürdü.

Geçmişi bırakıp, kendi düşüncelerime döneyim. Ben, Cumhuriyet yönetiminin getirdiği laiklik uygulamalarını vatandaşlarımızın büyük çoğunluğunun, artık değişemeyecek şekilde, benimsemiş olduğuna inanıyorum. Siyasete girmeden önce bu fikirdeydim. Genel Başkan olarak yaptığım gezilerde de hep bu izlenimi aldım. İstisnalar, karşı görüş ve akımlar görmedim mi? Tabii gördüm. 1986 ara seçiminde İzmir'de milletvekili adayı olarak dolaştığım kasabaların birinde kahve önünde konuşurken, Cumhuriyetin temel niteliklerinden biri olan laiklik ilkesine bağlı olduğumuzu, din ile devlet işlerini birbirinden titizlikle ayırdığımızı, ama yüce din duygularına saygımızın sonsuz olduğunu anlatıyordum. Birden beni dinleyenlerden bir genç sözümü kesti ve: "o iş öyle değil, İslam'da öyle laiklik yok; din ile devlet işlerini ayırabileceğimizi kitabımız yazmıyor." dedi. Ben hemen yanıtladım:

"O senin yorumun. Ben onu kabul etmiyorum. Benim gibi, vatandaşlarımın çoğunluğu da kabul etmiyorlar. Din ile devlet işleri ayrılınca, hem ibadetlerini daha rahat yaptıklarını; hem de dünya işleriyle daha rahat uğraştıklarını gördüler. Ulusumuzun ancak böyle kalkınacağını, daha büyük refaha ve nimetlere kavuşacağını biliyorlar." dedim. Partili arkadaşlarım da seslerini yükseltince, tartışma daha fazla uzamadan bitti.

Bir batılı sosyal bilimcinin bir yazısında ilginç bir değerlendirme görmüştüm: "İslam dininde reform yapılmamıştır diye hep söyleriz, diyordu, oysa ki Türkiye Cumhuriyeti, dinde kuramsal değil ama eylemsel bir reform yapmıştır. Atatürk'ün önderliğinde kabul edilen yasalar yoluyla düzenlenen ve yıllardır sürdürülen bir toplumsal yaşam içinde Türkiye'de din ve devlet kurumları, tıpkı dinde reform geçirmiş bir toplumda olacağı şekilde, birbirlerinden

ayrılarak karşılıklı yerlerini almışlardır." Ben de bu kanıdayım. Ancak kuşkusuz bu durum, kuramsal açıdan tatmin edici değildir. Din adamlarımız, sosyal bilimcilerimiz yeni değerlendirmeler ve incelemeler yapmalı, din ve devlet dengesini vatandaş bilincinde daha da iyi kurmaya yardımcı olmalılar; varsa eksiklerimizi göstermelidirler. Olgunlaşan demokrasimizin getirdiği özgür tartışma ortamı bu gelişmeye de olanak verecektir ve bundan toplumumuz büyük yarar sağlayacaktır.

Genel Başkanlığım sırasında yaptığım bütün konuşmalarda ben de Cumhuriyetin laiklik ilkesini dikkatle korudum. Ancak itiraf ederim ki, bu konuda babam kadar titiz davranmadım. Örneğin seçim kampanyalarında adaylarımızı desteklediğim konuşmaları bitirirken: "Adaylarımı size, sizi de Allah'a emanet ediyorum!" dediğim oldu. Hatta bazen: "Sizi Allahın birliğine emanet ediyorum." diyordum. Bu, büyükannemin her zaman söylediği sözdü. Oradan aklıma geldi. Ayrıca bir felsefi, ya da akılcı tarafı da olduğu için hoşuma gider. Sevilen bir kimseyi Allah'ın birliğine emanet etmek, herhalde kendi içinde birliği olan ya da iç çekişmeleri olmayan bir varlığın daha güçlü ve daha güvenilir olması beklentisine dayanıyor.

Vatandaşlarıma böyle seslenmekle dini siyasete alet etmiş olduğumu sanmıyorum. Sadece içtenlikli davranmaya çalışıyordum. Bu konuda yurt içi gezilerimde duyduğum bir eksikliği, biraz geç de olsa burada belirteyim. Seçim kampanyasında, ya da başka bir nedenle bir kente, kasabaya uğradığımızda, günlerden Cuma ise, ve öğle vakti ise; bizim kafilemizin, vatandaşların birçoğunun camiden çıkmasını beklemek için bir yerlerde vakit geçirmeye çalışmasından her zaman rahatsız olmuşumdur. Aslında dinimizin gereklerini yerine getirme bakımından genellikle bizim partimizde ya da öteki partilerdeki vatandaşların davranışları arasında fark yoktu. Hepimiz kendimizi aynı derecede müslüman hissediyorduk. Ama bir din istismarı yarışına yol açmayalım diye bizim partimizde Genel Başkanın, parti ileri gelenleri ile birlikte, büyük bir grup halinde camiye gitme geleneği yerleşmemişti; tersine, bundan kaçınmak adet olmuştu ve hepimiz de buna dikkat ediyorduk. Ancak böyle davranırken bazı yanlış anlama ve istismarlara olanak verdiğimizi düşünmek istemiyorduk.

Yanlış anlama ister istemez laikliğin anlamı üzerinde oluyordu. Camiden çıkan vatandaşlarımızın katıldığı her meydan konuşmamızda laikliğin dinsizlik olmadığını, yüce din duygularına çok saygılı olduğumuzu söylüyordum. Ama muhaliflerimizin aleyhimizdeki propagandaları daha etkili oluyordu. Denilebilir ki vatandaşlar bizim iyi niyetimizi biliyorlar; davranışımızı değiştirmeye gerek yoktur. Aleyhimize söylenen yalanları etkisiz kılacak bir

karşı propaganda da bulunabilir. Bu görüş doğru olabilir. Ancak bence geleneksel davranışımızla daha önemli bir eksiklik yaratıyoruz ki onun zararı daha çok. Devlet yönetimine katılıp katılmamak konusundan bağımsız olarak, dinin, insanları bir araya getirmek, aynı ölümlü kaderi paylaşan yaratıkları birbirleriyle kaynaştırmak gibi bir sosyal işlevi de var. İşte bu önemli etkinliğin yapıldığı yerlerde bulunmamakla hem bir kaynaşma içinde hakkımız olan yeri almamış oluyoruz, hem de bu kaynaşma içinde çağdaş demokratik gelişmemize zarar verecek eğilimlerin filizlenmesine engel olamıyoruz. Camide insanlar kendilerini Allah'ın huzurunda hissediyorlar. Bu duygu onları hem sosyal açıdan eşitleştiriyor, hem de çocuklaştırıyor ve her türlü telkine açık bir ruh hali yaratıyor. Bu durumdaki insanları laikliğe karşı akımlardan koruyabilmek için yanlarında bulunmak elbette yararlıdır. Demokrasi içinde laikliği nasıl daha iyi koruyabiliriz diye tartışırken bu konudaki eksiğimizi tamamlamayı da ele almalıyız. 1980 öncesinde vali olarak birçok yerde hizmet yapmış ve laiklik ilkelerine titizlikle bağlı olduğundan kuşku duymadığım deneyimli bir arkadaşım bana vaktiyle şöyle birşey söylemişti:

"Ben, vali iken, bayram namazlarına hep giderdim ve bunu görevim açısından çok önemli görürdüm. Vatandaşlar, devletin valisini böyle bir günde ve yerde yanlarında görürlerse, devletle daha iyi bütünleşirler. Aksi takdirde, ne kadar hizmet verseniz, sizi bir başka ülkeden gelmiş bir temsilci, adeta bir müstemleke valisi gibi görmeye devam ederler." Bu deneyimli arkadaşımın sözü gayet iyi gösteriyor ki burada söz konusu olan, doğrudan doğruya bir sosyalleştirme işlevi. Bu işlevin getireceği yararlardan - din istismarı suçlamasına uğramadan - pay almaya her partinin hakkı olmalı. Sağdaki partiler bu kaynaktan rahatlıkla ve fazlasıyla pay alıyorlar. Ayrıca din istismarcılığı yapmaktan da çekinmiyorlar. Hatta her seçim kampanyasında partimizi dine karşı bir tutumda göstererek, kendilerine üstünlük sağlamaya çalışıyorlar. Şurası da var ki son yıllarda bütün dünyada ve Türkiye'de köktendinci, ya da laiklik karşıtı akımlar büyük maddi kaynaklar buldular ve siyasal güçlerini, etkinliklerini arttırdılar. Bu durum, ülkemizde zaten hep mevcut olan "laiklik tehlikeye mi düşüyor?" kaygılarını arttırdı. Böyle bir ortamda sağdaki partilerin, dinin sosyal işlevinden en büyük payı almak maksadıyla giriştikleri din istismarcılığı hareketleri de, iki büyük parti, DYP ile ANAP laik düzenden ayrılmak istemedikleri halde, kökten dincilerin çabalarını destekleme izlenimini veriyor. Demek istiyorum ki, laikliği demokrasi içinde koruyabilmek için herkes ve her parti durumunu dikkatle değerlendirmeli ve kendine düşeni yapmalı. Köktendinciliğin siyasal hareket olarak varmak istediği yeri iyi görmeli ve

halkımıza açıkça anlatmalıyız. 1995'in haziran, temmuz aylarında Meclis'te yaşanan anayasa değişikliği tartışmaları bu konuda çok uyarıcı oldu. Refah Partisi temsilcileri, anayasanın laikliği tanımlayan sözlerini ortadan kaldırmayı kabul etmeyen hiçbir değişikliğe olumlu oy vermeyeceklerini tekrar tekrar belirttiler. Böylece esas amaçlarının laik düzenimizi değiştirmek olduğu iyice meydana çıktı.

Bölücülük Konusu

Türkiye Cumhuriyeti'nde, imparatorluktan kalma bir bölücülük sorunu ve kaygısı bulunduğunu, bunun özellikle bir ayrılıkçı Kürtçülük akımı şeklinde zaman zaman ortaya çıktığını, siyasete girmeden önce de biliyordum. İlk günden beri de bu sorunun, öteki sorunlar gibi, demokrasi içinde çözüleceğine inandım. Ne yapmak gerektiği konusunda düşüncelerim, genel başkanlığım süresince meydana gelen olaylar ve yaptığımız yorumlarla daha şekillendi, önemli ayrıntılar daha belirgin hale geldi. Olayları başka bölümlerde etraflı olarak anlatacağım ama burada kısa bir özet yapmak istiyorum.

Kurtuluş savaşını zaferle bitiren Büyük Millet Meclisi, yeni yönetimin, ülkemizde bulunan etnik gruplara karşı nasıl davranacağını Lozan Konferansı'nda dünyaya anlatmıştı ve çağdaş fikirlere uygun olan yaklaşımını herkese de kabul ettirmişti. Yalnız Hıristiyan azınlıklara bazı ayrıcalıklar tanınıyor, öteki etnik gruplar azınlık olarak değil, doğrudan doğruya Türkiye Cumhuriyeti'nin eşit haklı vatandaşları olarak kabul ediliyorlardı.

Bizim de, parti olarak siyaset sahnesine çıktığımızdan beri anlayışımız, bu tekil ya da üniter devlet yaklaşımı içinde kalmak, ama hangi etnik kökenden gelirse gelsin bütün vatandaşlarımızın demokratik hak ve özgürlüklerden rahatlıkla yararlanmalarını sağlamaya çalışmaktı. "Sağlamak" yerine "sağlamaya çalışmak" diyorum, çünkü bu "rahatlıkla yararlanmak" işinin, toplumlarda, söylendiği kadar doğal ve kolay bir şey olmadığını da biliyordum.

1984 yerel seçimlerinde SODEP adayları için kampanya yaparken yurdumuzun birçok kent ve kasabasına gittim. Seçimde 300'e yakın yerde adaylarımız belediye başkanlıklarını kazandılar. Başkanları ve onları seçen vatandaşlarımızı kutlamak maksadıyla o seçimden sonra geniş bir yurt gezisine çıktım. Aylarca süren bu gezide yurdun dört bir tarafında en uzak yerleşim yerlerine kadar gittim. Belediye başkanı seçilen arkadaşlarımıza parti olarak nasıl, ne şekilde yardım edebileceğimizi araştırdım. Bu arada her gittiğim belediye merkezinde toplanan vatandaşlarıma da hitap ettim. Konuşmalarımda hem

belediye hizmetleri üzerinde duruyor, hem de partimizin genel politikasını, yaklaşımlarını anlatıyordum. Özellikle ülkemizde demokrasiyi bütün kurum ve kurallarıyla yerleştirme amacımızı dile getiriyordum ve vatandaşlarımızın mezhepsel ya da etnik farklılıkları yüzünden haksızlığa uğramalarına kesinlikle karşı olduğumuzu, geçmiş haksızlıkların da onarılması için uğraşacağımızı belirtiyordum.

Her gittiğimiz yerde coşkulu bir şekilde karşılanıyorduk. Şunu hemen fark ettim ki, Alevi vatandaşlarımızın, ya da Kürt kökenli vatandaşlarımızın çoğunlukta oldukları yerlerde demokrasi konusunda büyük duyarlılık ve algılama vardı. Belliydi ki bu vatandaşlarımız, inançları ya da kökenleri yüzünden, sakıncalı insanlar gibi görüldükleri izlenimini taşıyorlardı. Çok sıcak bir yaz günü Mardin'in bir kasabasında belediye başkanının yanından çıkıp otomobilimize doğru yürürken ve başıma su dökerek ayakta kalmaya çalışırken, ellerinde, özgürlük istiyoruz, demokrasi istiyoruz diye pankartlar taşıyan çocukların arkamdan koştuklarını hatırlıyorum.

Şunu da söyleyeyim ki, Güney Doğu'daki toplantılarda gördüğümüz büyük demokrasi duyarlılığı oylara yansımıyordu. Bir ilçe başkanına seçimden sonra sormuştum: "Burada bizimki kadar coşkulu bir karşılama hiç bir parti genel başkanına gösterilmedi demiştin; ama adayımız açık farkla kaybetti, bu nasıl oldu?" Bana, içten geldiği belli olan bir yanıt vermişti: "Hakkınız var, öyle söylemiştim, ama işte durum bu! Toplantılarımıza isteyerek, koşarak geliyorlar. Oy verme zamanında ise ağanın sözünden çıkamıyorlar."

Öte yandan başka bazı etkiler de arada bir kendini gösteriyordu. İlk kez Güney Doğu illerinde dolaşırken bazı gençlerin elleriyle Churchill'in meşhur ettiği zafer işaretini yaparak bizi selamladıklarını gördüm. Doğal olarak, partimizin zaferini desteklediklerini sandım. İlk tepkim, benim de onları öyle selamlamak istememdi. Ama kendimi tuttum, her zamanki selamımı değiştirmedim. Akşam kaldığımız otelde konuşurken aklıma geldi ve yöreyi tanıyan bir arkadaşıma sordum. Arkadaşımın yanıtı çok ilginçti. Bana bu yörede bu işaretin, ikili bir oluşum, yani Türk ve Kürt varlıkları anlamına geldiğini ve daha çok Kürtçülük akımının militanlarınca kullanılan bir simge olduğunu anlattı. Ben bütün konuşmalarımda demokratik haklar üzerinde dururken ve herkese, etnik kökenine hiç bakılmaksızın, birinci sınıf vatandaş diye bakılması gerektiğini ısrarla söylerken, ayırımcılık peşinde koşanlara yanlış umutlar verecek sözler sarf etmemeye hep özen gösterdim. Bu yolla oy almak daha kolay olabilirdi ama arkasını getiremeyeceğimiz vaatlerde bulunmakta yarar değil zarar görüyordum.

Başka dikkat ettiğimiz ama her zaman sağlayamadığımız bir özellik, açık ya da kapalı toplantılarımızda ayırımcı eğilimlere yüz veren izlenimler doğuracak söz veya davranışları engellemekti. Şurada burada yaptığımız mitinglerde "Halklara özgürlük", "Kürtçe eğitim" gibi sloganlar taşıyan pankartlar açan küçük gruplar görülürse, ertesi gün basının ağırlık verdiği konu yalnız bu birkaç kişinin açtığı ve bölücülük isteği diye değerlendirilen pankartlar oluyordu. Bu da partimize her yerde oy ve itibar kaybı getiriyordu. Oysa ki oy kaybedince, vaat ettiğimiz reformların hiç birini yapamazdık. Biz demokratik sis tem içinde, onun kurallarına uyarak, toplumumuzu daha iyi günlere taşımak iddiasında olan bir partiydik.

Miting konuşmamı yaparken, böyle zararlı pankartların yükseltildiğini görünce onlara: "İndirin bu pankartları, bunlar eski, modası geçmiş yanlış fikirlerdir. Vatandaşlarımızı birbirlerine düşürmekten başka bir işe yaramazlar. Biz herkese, hangi kökenden gelmiş olursa olsun, bütün vatandaşlarımıza demokrasi, özgürlük ve dünya nimetlerinin hakça paylaşımını vaat ediyoruz. Bunların güvencesini getireceğiz; ülkede barışın, mutluluğun yolu budur!" gibi sözler söylüyordum. Bunun üzerine pankartları bazen indiriyorlar, bazen indirmiyorlardı. Ertesi günü ise gazetelerde aleyhimizde izlenimler, kaygılar uyandıran haberler çıkıyordu. Bu ilk yurt gezilerimde gördüm ki hedeflediğimiz demokratik reformları zorlaştıran iki önemli etkenden birisi, bugünkü durumda hiç değişiklik olmamasını isteyen, yerleşik tutucu gruplar ise, öteki de olmayacak aşırı istekler peşinde koşan cüssesi küçük, fakat etkisi büyük tahrikçi gruplardı. Bütün reform hareketlerinin bu iki engeli aşabildikleri takdirde başarıya ulaştıkları zaten iyi bilinen bir gerçek değil midir?

O günlerde Siirt'te, stadyumda büyük bir toplantı yapmıştık. Ben konuşmamı bitirdikten sonra bir Parti Meclisi üyemiz yöredeki seçmenlerine hitap etmek maksadıyla söz almak istedi. "Peki, konuş" dedim ve sandım ki, bir iki selamlama cümlesi ile yetinecek. Oysa, daha önce metnini yazıp hazırlamış olduğunu sonradan fark ettiğim uzun bir konuşma yaptı ve çok tahrik edici şeyler söyledi. "Gelmiş geçmiş hükümetlerin hepsi size baskı yaptılar. Son defa sizlerin anadilinizle konuşmanıza, yazmanıza yasak koydular. Böyle şey olmaz. Bu yasağı dinlemeyin. Kürtçe konuşun, yazın." sözleri aklımda kalanlar. Hepimiz şaşırdık. Çünkü bu yasak konusu merkez yönetim organımızda henüz hiç konuşulmamıştı. Geçmiş dönemde konmuş haksız, yersiz yasakların değiştirilmesi için uğraşılacağı, merkez kurullarında tartışılıp karara varıldıktan sonra, Genel Başkan tarafından elbet kamuoyuna açıklanabilirdi. Bunu en etkili şekilde yapmaya da başlamıştık. Ama birlikte konuşulup yasanın

değiştirilmesi için uğraşılması kararlaştırılmadan bir parti meclisi üyemizin kendiliğinden ortaya çıkması ve üstelik vatandaşlarımızı bu yasaya karşı gelmeye çağırması olacak şey değildi. Belliydi ki, arkadaşımızın bu cüret gösterisiyle yapmak istediği, yerel parti politikasında rakiplerine üstünlük sağlamaktı. Ama bu sırada partinin reform yapabilme gücü büyük zarara uğruyordu. Bu davranışı nedeniyle parti meclisi üyemizi, Merkez Yürütme Kurulu kararıyla disiplin kuruluna gönderdik. Disiplin kurulu da partiden geçici çıkarılma cezası verdi. Konuyu tamamlamak için, zaman sırasını bozarak devam edeyim. Bu olaydan iki üç yıl sonra, merkez organlarımızda konuyu enine boyuna görüştük ve ara dönemde getirilmiş olan bu yasak yasasının kaldırılmasını biz, parti grubu olarak Meclise önerdik. Israrla da takip ettik. Zamanın iktidar partisi ANAP bir süre sonra yasayı ele aldı ve çeşitli değişiklik önergelerini karşılaştırdıktan sonra, sonunda, bizim önerdiğimiz şekilde yasayı olduğu gibi yürürlükten kaldırmayı kabul etti. Önemli bir reform işte ancak böyle dikkatli, tutarlı ve sebatlı bir çaba ile gerçekleşebiliyordu.

1985-1986 yılları iki sosyal demokrat partinin birleştirilmesi ve sonra ara seçimde başarı sağlama çabaları ile geçti. Hemen arkasından da siyasal yasakların kaldırılması kampanyası ve erken genel seçim geldi. ANAP'ın baskın şeklinde getirdiği seçim yasası, adayların ön seçimle belirlenmesine olanak vermiyordu. Zorunluluk karşısında bütün adaylarımızı Parti Meclisinde belirlerken bir yandan da seçim yasasını Anayasa Mahkemesi'ne götürdük ve ön seçimi olanaksız hale getirdiği için, son dakikada yasanın iptal edilmesini sağladık. Arkasından da, yeni çıkarılan yasanın getirdiği seçim takvimi içinde, adaylarımızı yeni baştan bütün üyelerin katılacağı bir ön seçimle belirlemeye karar verdik. Partilerde, sanırım, o güne kadar hiç rastlanmamış bir demokratik uygulama ile adaylarımızın hemen hepsini üyelerimiz seçmiş oldular. Böylece 1987 genel seçimiyle Parlamentoya giren SHP'li milletvekilleri de yurdumuzun tüm yörelerindeki çeşitli eğilimleri, istekleri, en iyi şekilde temsil eden bir grup oluşturdular. Öte yandan bu kadar demokratik davranmanın partimize bir takım sorunlar ve sorumluluklar getirdiğini görmekte de gecikmedik.

Yeni Meclisin ilk oturumlarından birinde, 19 Ocak 1988 Salı günü, İstanbul'dan seçilmiş Kürt kökenli bir SHP'li Milletvekili, parti politikamızın tamamen dışına çıkan bir konuşma yaptı. Meclis Genel Kurulunda, gündeme geçmeden önce yapılan bu gündem dışı konuşmalarda, bir muhalefet milletvekilinden beklenen, iktidar partisinin uygulamalarını eleştirmesi, kendi partisinin fikirlerini, önerilerini anlatmasıdır. Nitekim o gün, ilk önce konuşan gene SHP'li Balıkesir milletvekili arkadaşımız, ANAP'lı bir bakanın, seçimden

önce devlet memuru iken karıştığı iddia edilen yolsuzlukları ayrıntıları ile dile getiren bir konuşma yapmış ve iktidar milletvekillerini çok zor durumda bırakmıştı. Ondan sonra söz alan İstanbul milletvekilimiz ise bambaşka bir havada konuştu. Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin Kürt kökenli vatandaşlarımıza her zaman haksız baskılar uygulamış ve insafsız bir *"asimilasyon"* politikası yürütmüş olduklarını iddia etti. İddialarını desteklemek için bir takım tahrik edici örnekler verdi. Bunların bazıları doğruluğu bilinen olaylar ise de bazıları açıkça gerçek dışı idi. Zaman zaman Kürtçülük propagandası izlenimini uyandıran bir tonda konuşması öteki partilerin milletvekillerinin büyük tepkisini çekti. İktidar milletvekilleri bir önceki konuşmanın doğurduğu eziklikten kurtulup, partimize hücum etmek için fırsat bulmuş oldular. Bizim arkadaşlar ise tahmin edileceği gibi çok rahatsız oldular.

Bu konuşmanın parti görüşümüzü yansıtmadığını, milletvekilimizin ileri sürdüğü iddiaların yanlış olduğunu, bunlara katılmadığımızı ben ertesi günü basın aracılığıyla kamuoyuna duyurdum. Ancak bunun yetmediğini, bu duyarlı konudaki düşüncelerimizi daha ayrıntılı bir şekilde birbirimize söylemek ve anlaştığımıza inanmak zorunda olduğumuzu gördüm. Gruptaki huzursuzluk adeta bir ayrılık havası sezdiriyordu. Bu, belki biraz da, adaylarımızı doğrudan doğruya üyelerimize seçtirerek, ülkede esen değişik fikir rüzgarlarının ilk defa grubumuza kadar ulaşmasına olanak vermemizden doğmuştu. Ama gerçek demokrasi istiyorsak, işte bu durumda da önce partide sonra da ülkede uyumu, barışı sağlayacak ve koruyacak yaklaşımları bulmalıydık. Bu düşüncelerle akşam evde oturup bir metin hazırladım ve ertesi günü onu grup toplantımızda okudum.

İki Temel İlke

Genel Başkan olarak her hafta Mecliste grup toplantısında bir açış konuşması yapmam gerekiyordu ve ben genellikle bu konuşmaları irticalen yapıyordum. Daha önceden hazırlanmış bir metni okuduğum haller birkaçı geçmez. İşte o gün böyle istisnai bir gündü. Yazık ki okuduğum metin bugün elimde yok. Hatırladığım kadar burada, iki temel ilkenin bir arada yaşatılmasının, devletin kalıcılığı ve kişilerin mutluluğu açılarından zorunlu ve demokrasi sayesinde de mümkün olduğunu anlatmaya çalışırken sözlerimi şöyle sürdürdüm:"Bu ilkelerin bir tanesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan gelen, sınırları değişmez temel üniter yapı. Bu yapı, Kurtuluş Savaşı'nda Türk, Kürt, Laz, Çerkez ve başka etnik kökenden gelmiş insanların, başka deyimle babalarımızın, annelerimizin, büyükbabalarımızın, büyük annelerimizin

kanlarını, canlarını ortaya koyarak hep birlikte bütün dünyaya karşı yürüttükleri mücadelenin zaferi ile kurulmuştur. Bunu olduğu gibi sürdürmek hem görevimizdir, hem de ortak çıkarımızdır."

"İkincisi ise bir insanlık ilkesi: Etnik köken farklılığının, kişilerle toplumun birbirlerine bakışında bir farklı algılama doğurduğunun kabul edilmesi ve bunun kişiler ya da toplum için olumsuzluklar getirmemesine dikkat edilmesi. Kimse, nerede doğacağına, anadilinin hangisi olacağına kendisi karar vermez. Mezhebi, dini de, nadir istisnalar dışında, ailesinden, çevresinden gelen özelliklerdendir. Dolayısıyla, doğum yeri, anadili ya da dini, mezhebi, hiçbir vatandaşımızı farklı, zor, ya da sakıncalı bir duruma düşürmemelidir. İnsanlık açısından başka bir şey daha var. Anadili, insana kendisini ve dünyayı tanıtan ilk araçtır, bu bakımdan özel ve sıcak bir anlamı vardır. Gene anadilinin ve çocukluk döneminin getirdiği bir takım farklı özel kültür verileri vardır. Bütün bunlara herkesin saygı göstermesi bir insanlık borcudur. Türkiye'de Kürt kökenli ve başka kökenli vatandaşlarımız vardır. Farklı anadillerinin getirdiği davranış farkları, gelenek farkları, hepsi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ortak kültürünün parçalarıdır. Bu ortak kültürü zenginleştiren öğelerdir. Devletimizin üniter yapısını, bölünmez bütünlüğünü titizlikle korurken, bu zengin kültür mirasımıza da sahip çıkacağız, bütün öğelerine de saygı ve sevgi göstereceğiz. Bu çerçeve içinde, hiçbir fark gözetmeden bütün vatandaşlarımızın demokrasinin hak ve nimetlerinden tam yararlanmasını sağlayacağız," diyerek sözlerimi bitirdim. Bu konuşma grubumuzda iyi karşılandı, görünür bir rahatlık yarattı. Bozulacak gibi görünen normal dayanışma düzeni yeniden kuruldu. Kamuoyundaki yankılarında da bir olumsuzluk duyulmadı.

Bir süre sonra, başka bir beklenmedik gelişme, Halepçe olayı ile karşımıza çıktı. İran-Irak savaşı bütün şiddetiyle devam ederken, bir aralık İran ordusu Kuzey Irak içlerine kadar girmişti; sonra çekildiler. Onları geri atmak için Irak ordusunun Halepçe yöresinde kimyasal silah kullandığı rivayetleri yayıldı. Arkasından, Ağustos 1988 sonlarında, Kuzey Irak'ta devlet otoritesiyle mücadele eden Kürt Peşmergelerin, Irak ordusunun saldırılarından kaçarak sınırlarımıza geldikleri ve ülkemize sığınmak istedikleri görüldü. Sayıları on binleri aşan, perişan bir durumda olan bu insanlar, çoluk çocuk, kasabalarının, evlerinin kimyasal silahlarla bombardıman edildiğini, artık Irak'ta yaşayamayacaklarını söyleyerek Türkiye'ye iltica etmek, sığınmak istiyorlardı. İltica konusunu düzenleyen uluslararası sözleşmelere baktık. Geçmiş hükümetler bu konuda ihtiyatlı davranmışlar ve imzaladıkları belgelerde Türkiye'nin Orta Doğu'dan gelebilecek kitlesel iltica isteklerini kabul etmek zorunda olmadığını

açıkça ifade etmişler. Ancak şimdi karşılaştığımız olayın, Bulgaristan'dan yüzbinlerce Türkün ülkemize sığınmasından hemen sonra meydana gelmesi, nazik bir durum yaratmıştı. Sınırımıza dayanıp sığınma isteyenler arasında güneydoğu illerimizde yaşayan Kürt kökenli vatandaşlarımızın akrabaları vardı. Bu bakımdan, Bulgaristan'daki rejimin baskısından kaçmaya çalışan Türk kökenli Bulgar vatandaşlarının durumlarının bir benzeri ortaya çıkmıştı. Vatandaşlarımızın Bulgaristan'dan sınır dışı edilen Türk soydaşlarını nasıl kabul etmişsek, Irak'dan canlarını kurtarmak için kaçan Kürt soydaşlarını da aynı şekilde kabul etmek doğal ve normal bir davranış olacaktı. Hükümet bu anlayışa uygun karar verdi. Biz de ana muhalefet olarak kendisini destekledik. Altmış bini aşan sayıda mülteci, ivedilikle kurulan kamplara yerleştirildiler ve her türlü gereksinmeleri büyük ölçüde devlet tarafından karşılanarak yurdumuzda üç dört yıl kadar misafir kaldılar. Bu ilginç olayın bazı ayrıntılarını sonraki bölümlere bırakarak, burada yalnız bir noktaya işaret edeyim. O günlerde güney doğu illerimize bir gezi düzenleyip, sığınmacıların durumunu ve görevlilerimizin çalışmalarını yerinde görmek istemiştim. Geziden edindiğim en önemli izlenim, yöredeki insanlarımızın Irak'tan kaçıp gelen sığınmacılarla ne kadar büyük ve içtenlikli bir dayanışma ve kardeşlik havası içine girdiklerini fark etmek oldu. Örneğin Cizre'de bizi karşılayan gençleri büyük bir heyecan içinde ve Irak'ta sivil halka karşı kimyasal silahlar kullanıldığı iddialarını bizim de hemen doğru kabul edip Irak hükümetini yüksek sesle protesto etmemizi bekleyen bir havada bulmuştum.

1988 Sonbaharında parti içi bazı anlaşmazlıklar, doğrultu sapmaları ile uğraşmak zorunda kaldık. Bu zorlukları, genel merkezin kararlı davranışı, olağanüstü Kurultayın da desteklemesiyle başarıyla aştık. Arkasından yerel seçim hazırlıkları başladı. 26 Mart 1989 da yapılan genel yerel seçimler partimize en büyük başarıyı getirdi. İllerin pek çoğunda, ilçe ve beldelerin birçoğunda belediye başkanlıklarını kazandık. ANAP, tam bir hezimete uğradı. Yeni başkanlar büyük bir heves ve enerji ile belediye çalışmalarına girişirken biz de öteki muhalefet partileri ile beraber erken genel seçim isteğini gündeme getiriyorduk. Bu esnada, parti içindeki uyumu onarılmaz bir biçimde bozan, dış kaynaklı bir olay meydana geldi. Onu daha ayrıntılı şekilde anlatmak zorundayım:

Paris'teki Konferans - Yol Ayrımı

Paris'teki Kürt Enstitüsü, Özgürlükler Vakfı diye bilinen ve başkanlığını Fransız Cumhurbaşkanı'nın eşi Bayan Danielle Mitterrand'in yaptığı bir özel kuruluşla birlikte 14-15 Ekim 1989 günlerinde Paris'te uluslararası bir toplantı düzenledi. Konferansın ilan edilen amacı Kürt kültürünü tanıtmaktı. Bu

maksatla, Bayan Mitterrand ile Enstitü Başkanı Nizan, ortaklaşa imzaladıkları mektuplarla, Orta Doğu'daki birçok ülkeden Kürt kökenli olan ya da Kürtlerin yaşamına ilgi duyan siyasetçi ve yazarları bu konferansa katılmaya çağırdılar. Bizim Parlamentodan birçok milletvekiline, bu arada bana da davet mektuptan geldi.

Mektupta, konferanstaki oturumlarda çeşitli konuların sadece kültür açısından ele alınacağı, siyasal mesajlar verilmeyeceği belirtiliyordu. Bayan Mitterrand'la daha önce tanışmıştım. Halepçe olayından sonra Türkiye'yi ziyaret etmiş, güney doğuya gidip sığınmacılara karşı nasıl davrandığımızı incelemişti. O zaman Ankara'da Fransız Büyükelçiliği'nde kısa bir görüşmemiz olmuştu. Bana, özgürlükler vakfının amacının, dünyanın neresinde olursa olsun, baskı altında sıkıntı çeken güçsüz insanlara yardım etmek olduğunu, bu çerçeve içinde vakıf başkanı olarak Orta Doğu'da Kürtlerin durumu ile yakından ilgilendiğini anlatmıştı. Ben de kendisine, Türkiye'de herkesin, etnik kökenlere ya da dinine, mezhebine bakılmaksızın bütün vatandaşlarımızın, demokrasi içinde tüm haklara ve nimetlere kavuşması için uğraştığımızı açıklamıştım ve özlediğimiz reformları yapabilmek için, olmayacak şeyler istemeden, yöresinde geçerli olan yaklaşımlara ağırlık vermenin şart olduğunu söylemiştim. Cumhurbaşkanı Mitterrand'ın siyasetteki idealist ama gerçekçi tutumunu da örnek diye göstermiştim.

Paris'teki konferansa çağrılan milletvekillerimizden birisi davet mektubunu bana gösterip ne düşündüğümü sorduğunda ilk tepkim olumlu oldu. Birkaç arkadaşımızın oraya gidip Türkiye'deki kültür zenginliğini ve uzaktan belki fark edilmeyen ama geçmişten gelen kararlı bir uyum içinde hep birlikte demokrasimizi geliştirmekte olduğumuzu anlatmaları faydalı olur diye düşündüm. Ama konu üzerinde biraz daha durup arkadaşlarımla tartışınca, böyle geniş kapsamlı bir uluslararası konferansın yalnız kültür konusu ile sınırlı kalamayacağı sonucuna vardım. Böyle olunca da gidecek milletvekillerimizin Türkiye'deki kamuoyu önünde çok müşkül durumda kalacaklarını fark ettim. Genel Merkez'deki ve grup yönetimindeki arkadaşlarla yaptığımız görüşmeler sonunda hiçbir milletvekilimizin konferansa gitmemesini istemeye karar verdik. Meclis'teki öteki parti yönetimlerinin de aynı karara vardıklarını öğrendik. Tahminimiz şu idi ki, toplantılarda başka ülkelerden ya da Avrupa'dan katılan kişilerden bazılarının yapacakları tahrik edici konuşmalarla konferans ister istemez siyasal bir havaya bürünecek ve siyasal içerikli bazı temenni kararları alınacaktı. Eğer bu esnada orada iseler, milletvekillerimiz, bu hava ve kararlar karşısında ne yapsalar, ne söyleseler Türkiye'de savunulması

zor bir duruma düşeceklerdi. Bu olasılıkları düşünerek Merkez Yürütme Kurulumuzun, konferansa gidilmemesi kararını, milletvekillerimize bildirdik. Ben de Bayan Mitterrand'a katılamayacağımı bildiren bir mektup yazdım.

Çağırılan milletvekillerimizden konuşabildiklerim kaygılarımızı anlamış göründüler ve: "Peki, gitmeyiz!" dediler. Ancak nasıl olduysa, son anlarda bir karar değişikliği oldu. Merkez Yürütme Kurulu'nun toplantısında iken bir telefon konuşması bize, bazı milletvekillerimizin İstanbul'dan son dakikada Paris uçağına bindikleri haberini getirdi. O anda ne kadar üzüldüğümü anlatamam. Bizim açımızdan, partimiz açısından, arkadaşlarımızın yaptığı, o kadar yanlış, o kadar ters bir hareketti ki, bundan sonra ne yapsak, nasıl davransak bu hatanın açtığı deliği onaramazdık. Böyle bir konferansa izinsiz katılmalarının önemi yok deyip görmezlikten de gelsek, disiplin suçu üzerinde durarak en ağır cezayı da versek, her iki halde de partinin uyumlu havasında açılan yarayı kapatamazdık. Bu duygularımı ve üzüntümü Merkez Yürütme Kurulu'ndaki arkadaşlarıma da açtım. Söyleyemediğim bir şey daha vardı. Paris'teki konferansa giden milletvekillerimizin bu hareketleriyle bir anlamda partimizden bağımsızlıklarını ilan etmiş olduklarını, kendilerini tam bir yol ayrımına götürecek bir adım atmış bulunduklarını seziyordum. Bu yol ayrımına girdikten sonra nereye kadar gideceklerini o dakikada bilmiyordum ama seçtikleri yol, bana, geçmişten gelen etnik sorunları demokrasi içinde, uyum içinde çözmek için yıllardır verdiğimiz uğraşı sonuçsuz bırakacak bir yol gibi görünüyordu. Büyük üzüntümün nedeni de bu idi.

Korktuğum gibi de oldu. Milletvekillerimiz Paris'teki konferansta hiçbir konuşma yapmadılar. Yalnız, başkalarının bazı tahrik edici sözleri basınımızda geniş yer buldu. Bu hava içinde milletvekillerimizin izinsiz katılmalarının oluşturduğu disiplin suçu daha büyük önem kazandı. Konu, Merkez Yürütme Kurulu aracılığıyla Merkez Disiplin Kuruluna geldi. Disiplin Kurulumuz, toplantılara izinsiz katılan milletvekillerimize partiden çıkarılma cezasını verdi. Olay burada bitmedi. Cezayı haksız ya da ağır bulan bazı milletvekillerimiz bir protesto eylemi olarak partiden ayrılma yolunu seçtiler. Örgütümüzden de tepkiler yükseldi, fakat istifa sayısı sınırlı kaldı. Bir süre sonra, partimizden ayrılan yada çıkarılan milletvekillerinin büyük bölümü Halkın Emek Partisi (HEP) adıyla yeni bir parti kurdular. Ancak bizim için milletvekili kaybından daha önemli bir zorluk belirdiğini kısa zamanda fark ettik. Bu, Güneydoğuda ve hatta yurdun her tarafında Kürt kökenli vatandaşlarımız arasında yaygın kabul gören bir inanış idi: "SHP yönetimi Kürtleri partiden atıyor, SHP Kürtleri dışlıyor." Çıktığım yeni gezilerde vatandaşlarıma her

yerde anlatmaya çalışıyordum ki: "Başımızdan geçen olay bir disiplin konusudur, parti içi disiplini korumak görevimizdir, yoksa Kürt kökenli üyelerimize karşı bir tavır almak söz konusu değildir." Ama ne söylesem, partinin, eskiden olduğu gibi, her kökenden vatandaşlarımıza açık olduğunu, herkesin haklarını koruma yolundaki demokratik mücadelemize devam ettiğimizi ne kadar anlatsam inandıramadığımı görüyordum. Kürt kökenli vatandaşlarımızın duygusal dayanışması bu mantıklı düşünceleri kabul etmiyordu.

Öte yandan, çeşitli kademelerde yapılan temaslardan biliyorduk ki, HEP'i kuran arkadaşlarımızın birçoğu tekrar partimize dönmek istiyorlar, fakat bu dönüşü onurlarının ve seçmenlerinin kabul edeceği bir şekilde yapmanın yolunu bulamıyorlardı. Biz de bulamıyorduk. Bu durumda somut bir adımı nasıl atarız diye düşündük. Aklımıza, güneydoğuda karşılaştığımız sorunları, bütün cepheleri ve önemli ayrıntılarıyla ele alan bir inceleme yapmak ve inceleme sonuçları ile parti programı çerçevesinde önerdiğimiz çözümleri bir raporla ortaya koymak fikri geldi. MYK içinden ve dışından birkaç arkadaşımızı bu maksatla görevlendirdik. Arkadaşlarımız çok emek vererek geniş bir inceleme yaptılar, buldukları sonuçları MYK'de değerlendirdik, çözüm önerilerini birlikte oluşturduk ve böylece 1990 Temmuz'unda SHP'nin ünlü Güneydoğu raporu ortaya çıktı.

Güneydoğu Raporu

Önce, kısaca *Güneydoğu Raporu* diye anılan bu raporun başlığını bütünüyle yazayım: Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu sorunlarına bakışı ve çözüm önerileri. Elli sayfaya yakın bir hacmi olan raporun önsözünde, doğu ve güneydoğu sorunlarının ülkemiz için öncelikli bir yer tuttuğuna işaret edilmekte ve bu sorunların başlıca terör ve şiddet olayları, insan hakları ihlalleri, ekonomik zorluklar, yoksulluk ve yoğun işsizlik, güvensizlik ve kimlik bunalımı şekillerinde karşımıza çıktığı gözlemi yapılmaktadır. Sonra bu raporda, yörenin bir bölümünde yoğun olarak yaşanan sıkıntılar ve güncel sorunlarla ilgili temel siyasal tercihler ve saptamalarla birlikte çözüm önerilerinin ortaya konduğu ifade edilmektedir.

Birinci bölümde, yirmi bir ilden oluşan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bugünkü durum ana hatlarıyla ele alınıyor. 1985 yılı sayımına göre Türkiye nüfusunun yaklaşık olarak beşte biri bu yörede yaşamakta idi. Bölgenin on ilinde halen olağanüstü hal rejiminin yürürlükte olduğu, komşu üç ilde de olağanüstü yönetimin geçerli olduğu göz önüne alınınca, aşağı yukarı beş milyona yakın vatandaşımızın on iki yıldır sıkıyönetim ve olağanüstü hal uygulamaları içinde ömrünü geçirdiği gerçeği ortaya çıkıyor.

İkinci bölümde yörenin çeşitli sorunlarına daha ayrıntılı olarak değiniliyor. Hukuksal sorunlar içinde önce, 1983 yılında ara rejimin çıkardığı ve farklı anadillere sahip yurttaşlarımıza kendi anadillerini konuşma, yazma yasağı getiren 2932 sayılı yasanın büyük bir insanlık ayıbı oluşturduğu belirtiliyor. Sonra olağanüstü hal yasasının ve olağanüstü hal kararname ve uygulamalarının özgürlüğü kısıtlayan düzenlemeleri anlatılıyor. Bu ortam içinde teröristlere karşı yürütülen zorunlu mücadelede birçok masum vatandaşın da zarar gördüğü, sıkıntıya düştüğü, ya da haksızlığa uğradığı, örnekleriyle gösteriliyor. Bütün bu uygulamalar sonucunda geniş vatandaş kitlesinin devlete karşı yabancılaşması ve teröre karşı halk desteğinin zayıflaması olasılıklarına dikkat çekiliyor.

Ekonomik ve toplumsal sorunlara geniş bir bölüm ayrılmış. Devlet Planlama Teşkilatı'nın GAP bölgesi için gerçekleştirdiği bir incelemenin sonuçlarına dayanarak gösteriliyor ki:

1) Bölgede 1965-1980 döneminde meydana gelen *iç göç* Türkiye ortalamasının iki katı dolayındadır.

2) Yörenin GSYİH'daki payı sürekli azalmakta olup, 1979 yılında %8.55 iken 1986 da %7.18'e düşmüştür.

3) Kişi başına gelir farklılığı da artmaktadır: 1979 yılında Marmara ve Ege bölgesindeki kişi başına gelir, Doğu ve Güneydoğu'daki kişi başına gelirin 2.9 katı iken bu oran 1986 yılında 3.4 katına çıkmıştır.

Bu arada benzer bir durumun Karadeniz Bölgesi için de geçerli olduğuna işaret ediliyor. Marmara ve Ege Bölgesindeki kişi başına gelir 1979'da Karadeniz Bölgesi'ndekinin 1.78 katı iken, bu oran 1986'da 2.10'a çıkmıştır.

4) GAP bölgesinde çiftçi ailelerinin % 38'inin topraksız olduğu görülüyor. Ailelerin dörtte üçü bölgedeki toprakların dörtte birinden azına sahiptir.

5) GAP bölgesinde ekonomi büyük ölçüde tarıma dayanmaktadır. 1985 yılı verilerine göre Türkiye genelinde GSYİH'nın %17.6'sı tarımdan ve %31.5'i sanayiden oluşurken, bu oranlar GAP bölgesinde tarım için %40, sanayi için ise %16'dır. Buna karşılık, GAP bölgesinde gübre kullanımı, traktör kullanımı, Türkiye geneline göre üçte bir oranında daha azdır.

6) Eğitim hizmetleri sayı ve nitelik olarak Türkiye ortalamasının çok altındadır. 1987 yılında Türkiye'de okuma-yazma oranı %77 iken GAP bölgesinde %43 düzeyindedir. Güneydoğu bir bütün olarak ele alındığında, okuma yazması olmayan nüfusun 3 milyonu aştığı tahmin ediliyor.

7) Sağlık alanındaki hizmet olanaklarının genel olarak yetersizliği yanında bölgede çok küçük yerleşim birimlerinin bulunması da yurttaşları istenilen düzeyde sağlık hizmeti alabilmesini engellemektedir.

8) Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi, gelişmemiş alt yapısı, tarım ağırlıklı ekonomisi, tüketim merkezlerine uzaklığı, güç doğa koşulları nedeniyle, tüm teşvik önlemlerine karşın bugüne kadar özel kesim için çekici bir yatırım bölgesi olmamış, kamu yatırımları da istenen düzeylere ulaşamamıştır.

GAP gibi, Türkiye-Irak ikinci boru hattı gibi ulusal projeler bu değerlendirmenin dışında kalır. Bu projeler tamamlandığında meyvalarından bütün Türkiye ile birlikte elbette Güneydoğu Anadolu bölgesi de yararlanacaktır. Ancak bu ulusal projelerle güvenlik amaçlı projeler dışında, doğrudan doğruya bölgeye yapılmış sanayi yatırımları çok yetersiz ölçüdedir. Önceki yıllarda programlara girerek yapımına başlanmış birçok sanayi projesi, 1980'den sonra, yeniden kârlılık değerlendirmelerine tabi tutularak, durdurulmuştur. Türkiye Elektrik Kurumu'nun 1986 yılı verilerine göre bölgede kişi başına elektrik tüketimi, Türkiye ortalamasının yarısı düzeyindedir.

Raporun üçüncü bölümünde bazı temel saptamalar yapılmakta, sorunların çözümüne götürecek demokratik ilkeler ortaya konulmaktadır. Bu bölümden birkaç cümleyi olduğu gibi alıyorum:

"Türkiye etnik köken açısından çoğulcu bir yapıya sahiptir. Birbirinden farklı etnik grupların, dil farklılıklarının, değişik mezhep anlayışlarının varlığı yadsınamayacak sosyolojik gerçeklerdir. Bunun içindir ki Türkiye Cumhuriyeti, özünde bir siyasal bilinç Cumhuriyeti olarak kurulmuştur."

"Türkiye'nin kültür zenginliğini, toplumdaki çeşitliliği, farklı ana dillerin varlığını, ülke bütünlüğünün önünde bir siyasal engel olarak görmek ve buna göre politika oluşturmak yanlıştır."

"Doğu ve Güneydoğu'da yaşanan terör olayları ile ilgili iki temel yanılgının giderilmesinde toplumun her kesimine önemli görev düşmektedir.

Bunlardan birincisi, demokrasinin, insan haklarına saygının, hukuk devleti ilkelerine uymanın, karşılaştığımız sorunların çözümünü zorlaştıran bir ayakbağı olduğunu sanma yanılgısıdır. Oysa ki demokratik yapı, çözüm için elimizdeki en sağlam dayanaktır. Demokrasi içinde hak arama yollarının sonuna kadar açılması, teröre karşı mücadeleyi halkın desteklemesi için önemli bir etkendir.

İkinci büyük yanılgı, yanlış politikaların ve şiddete dayalı uygulamaların yol açtığı haksızlıklara, şoven ve baskıcı yaklaşımlara tepki olarak gelişen bir umutsuzluk ortamına düşmektir. Bu umutsuzluk, ülke bütünlüğü içinde sorunların çözülebileceğine inançsızlıktır. Umutsuzluğa ve inançsızlığa dayalı politikaların bazı siyaset çevrelerinde ortaya çıkması ve bunu silahlı eyleme dönüştürme girişimleri önemli bir yanılgıdır. Bu politika ve girişimlerin yöreye, yöre halkına ve ülkeye yarar getirmeyeceği açıktır."

Raporda bu saptamalar yapıldıktan sonra SHP'nin temel siyasal tercihleri ifade ediliyor:

"Bütün sorunların, ulusal bütünlüğü koruyarak, üniter devlet yapısı içinde çözülebileceğine inanıyoruz. Ulusal sınırlar içinde yaşayan insanların farklı etnik kökenden gelmeleri, farklı kültürel, mezhepsel, dinsel özellikler taşımaları bir arada yaşamaya engel değildir. Yüzyıllar boyunca da engel olmamıştır. Sorunlar ve sıkıntılar demokrasi kuralları tam işletilerek aşılacaktır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu sorunu da, Kürt sorunu da Türkiye'nin demokratikleşmesi, demokratik hakların geliştirilmesi konuları ile iç içedir. Başka önemli bir siyasal tercih de yurttaşlık kavramının ön plana çıkarılmasıdır. *"Yurttaş"* kavramı, Cumhuriyetin bireylerinin bir arada yaşamasını anlamlı kılan, beraberliğe içerik ve zenginlik katan bir siyasal kimlik kavramıdır. Sosyal devlet yapısını gerçekleştirirken amacımız, insan unsurunu sürekli önde tutmak, yurttaşların etnik kültür ve mezhep başkalığından ötürü horlanmadığı bir toplum düzenine ulaşmaktır."

Raporun dördüncü ve son bölümünde öneriler sıralanıyor:

a) Bölgenin ekonomik ve sosyal geriliğini gidermeye dönük politikalar devlet eliyle ve tüm siyasal, sosyal ve ekonomik kesimlerin katılımını sağlayarak hızla yürütülmelidir. Bu maksatla bir özel bölgesel kalkınma planı uygulanmalıdır.

b) Eğitim ve sağlık hizmetleri bölgesel kalkınma planı içinde ele alınarak aleyhteki durumun hızla düzeltilmesine girişilmelidir. Farklı kültürlere saygının bir gereği olarak toplumsal ilişkilerde, değişik kültür karakterlerinin, folklorun, geleneklerin, özel günlerin değerlendirilmesini ve kutlanmasını önleyen yasaklayıcı anlayışlara son verilmelidir.

c) Ekonomik ve sosyal önlemlere koşut olarak genel çerçevede bir demokratikleştirme paketi ele alınmalıdır. Bu paket içinde Anayasadan başlayarak ilgili tüm yasal düzenlemeler demokratik hukuk devleti ilkeleriyle uyumlu hale getirilmelidir. Sorgulama ve yargılama gibi temel yöntemleri

kapsayan yeni bir adalet reformu yapılmalıdır. Ülke bütünlüğünden ayrılan bir yönetim anlayışı izlenimi veren bölge valiliği uygulamasına son verilmelidir.

d) Kürt kimliğini kabul ederek, Kürt kökenliyim diyen yurttaşlara, bu kişiliklerini yaşamın her alanında istedikleri gibi ve özgürce belirtme hakkına sahip olmaları olanağı sağlanmalıdır. Bu çerçevede anadil yasağı ile ilgili her türlü düzenleme yürürlükten kaldırılmalı, yurttaşların anadillerini serbestçe konuşabilmeleri, yazabilmeleri, öğretebilmeleri, bu dillerde değişik kültür etkinliğinde bulunmaları güvence altına alınmalıdır. Yasağın kalkması ile bu dillerde yayın yapma olanağı da sağlanmış olacaktır. Öte yandan hiç kuşku yok ki Türkçe, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dili olarak kalacak ve eğitim dili olarak kullanılacaktır. Toplumdaki değişik kültür ve dillerin, tarihe ve kültürlere saygı anlayışı içerisinde akademik bir çalışma olarak araştırılması, devlet eliyle düzenlenmeli, bu amaçla *araştırma birimleri* ve *enstitüler* kurulmalıdır.

Raporun son bölümünde, bölgede yurttaşların can ve mal güvenliklerini korumak ve terör hareketlerini etkisiz hale getirmek için büyük özveri ile çalışan güvenlik güçlerinin mücadelesine destek verilmektedir. Terörle savaşmanın zorlukları üzerinde durulmakta ve bu uğraşın başarısı için, örgütlenme, yurttaşlar ve uluslararası ilişkiler boyutlarında ayrı ayrı önlemler alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede profesyonel kadrolara gittikçe daha fazla görev verilmesi, güvenliğinin sağlanmasında güçlükler olan uzak ve küçük yerleşim yerlerinin halkın rızasıyla birleştirilmesi, birçok sakıncaları görülen köy koruculuğu uygulamasına son verilmesi, yurt dışından terör örgütlerine sağlanan yardımları durdurmak için her türlü diplomatik girişimlerin yapılması gibi öneriler ileri sürülmektedir.

Burada geniş bir özetini verdiğim bu rapor yurt içinde ve dışında büyük ilgi uyandırdı. Tepkiler genellikle olumlu idi. Gerçi ilk yayınlandığında basınımızda bazı ters yazılar, insafsız eleştiriler de çıktı. Rakip partilerin sözcüleri raporu ya küçümsediler ya da tehlikeli buldular. Başbakan Özal da basına yaptığı bir değerlendirmede raporu sakıncalı bulduğunu belirtti. Devlet Güvenlik Mahkemesi'nden partiye gelen bir yazıda, bu raporu kimlerin yazdığı soruluyordu. Biz de: "MYK üyelerinin birlikte hazırladığı, Parti Meclisi'nde onaylanmış ve böylece SHP'nin bu konudaki görüşlerini bildiren resmi rapordur. Bir kaç kişinin görüşü değildir." diye yanıt verdik. Bunun üzerine her hangi bir soruşturma yapılmadı.

Zamanla raporun değeri daha da iyi anlaşıldı. SHP'nin Güneydoğu'daki çeşitli sorunlara yaklaşımında her zaman yol gösteren temel belge haline geldi ve öyle kaldı. Haziran 1991'de İstanbul'da toplanan Sosyalist Enternasyonal Konseyi, toplantı sonunda yayınladığı bildiride bu rapordaki demokratik ve insancıl yaklaşımı bütün Orta doğu ülkelerine örnek olarak gösterdi. Öyle anlaşılıyordu ki, Türkiye'yi yakından izleyen Avrupalı sosyal demokratlar bu rapordaki öneriler kısa zamanda gerçekleştirilirse ülkeye huzur geleceğine inanıyorlar ve demokrasimize yönelttikleri eleştirileri artık bir tarafa bırakmaya hazırlanıyorlardı.

Yazık ki tırmanan terörün kamuoyunda ve Parlamentoda doğurduğu tepkiler bu programı öngördüğümüz şekilde ve zamanda uygulamamıza izin vermedi. Gerçi bazı önerilerimiz hayata geçti. Başka anadiller üzerindeki yasak, daha biz muhalefette iken kalktı. Koalisyon iktidarının ilk döneminden başlayarak bazı önemli reform tasarıları, bu arada ceza muhakemeleri usullerini çağdaş normlara getiren tasarı yasalaştı. Ama önerdiğimiz öteki demokratik reformları gerçekleştirmek için bu satırları yazdığım Mayıs 1995 tarihinde hâlâ uğraşıyoruz. Bu gecikmenin temel nedenini ben, ayrılıkçı terör eylemlerinde buluyorum. PKK terörü birçok masum vatandaşımızın ve devletini korumak için çırpınan görevlimizin hayatına mal olmakla kalmadı, aynı zamanda demokratik gelişmemizi de büyük ölçüde engelleyerek, tüm toplum yaşamımıza ölçüsüz zararlar verdi.

1990 Temmuz'unda yayınlanan raporla partimizin güneydoğu politikası, önemli ayrıntılara kadar inen kesin çizgilerle belirlenmiş oldu ve bundan sonra taktik farklar dışında değişmedi. İktidardaki uygulamalarımızın ayrıntılı aşamalarını sonraki bölümlere, ya da ciltlere bırakıyorum. Yalnız bu bölümü kapatmadan düşüncelerimizin geçirdiği evrim öyküsünün eksik kalan taraflarını tamamlamak istiyorum.

Körfez Bunalımı ve Sonrası

1990 Ağustosunda büyük bir bunalım Irak'ın Kuveyt'i işgali ile ortaya çıktı ve bütün dikkatleri aylarca üzerinde topladı. Batılı devletlerin petrol çıkarlarının doğurduğu sabırsızlık, Irak rejiminin, ABD'yi arkasına almış olan Birleşmiş Milletler'in gücünü küçük görme zaafı ile birleşince Körfez Krizi, Körfez Savaşı'na dönüştü. Sonra bir gün, bir de baktık, yüzbinlerce Irak vatandaşı Kürt bizim sınırlarımıza geldiler ve çoluk çocuk perişan bir halde ülkemize sığınmak istediler. Bu beklenilmeyen durum karşısında Hükümet ne yapacağını

bilemiyordu. Gerçekten büyük bir açmazla karşı karşıya idik. Daha önce benzer şekilde bize sığınmak isteyen onbinlerce Iraklı Kürt, Türkmen ve Süryaniyi ülkemize kabul etmiş ve onlara yer göstermiş, barınmalarını, yaşamalarını sağlamıştık. Ama bu kez yüzbinler söz konusuydu. Ekonomimiz, bu kadar ağır bir yükü kaldırmazdı. Öte yandan, dağların soğuğunda, yağmur altında bekleşen, bebekleri, yaşlıları soğuğa, açlığa dayanamayıp ölen bu insan kitlesinin doğurduğu facialara da kayıtsız kalamazdık.

Ben, muhalefet lideri olarak, durumu yerinde görmek istedim. Otomobille Ankara'dan doğuya doğru yola çıktım. Aradaki üç dört saatlik uyku molası dışında bütün gün ve gece yol aldıktan sonra güneydoğu sınırımızda Uludere yakınında Işıkdere köyü karşısındaki dağlık sınır bölgesine karanlık basmadan vardım; yanımda Uludere ilçe başkanımız; birlikte yamaçlara tırmandık ve bir sığınmacı kalabalığına eriştik. Dağda çadırlar kurulmuştu ve Iraklı Kürtler çadırlarla barınarak, kendilerini yağmurdan korumaya çalışıyorlardı. Orada görev yapan erlerimiz, çadırlar dışında, yağmur altında uğraşıyorlar, bizim köylerden vatandaşlarımızın getirdikleri yiyecek ve giyeceklerin taşınmasına yardımcı oluyorlardı. Bu çalışmalara nezaret eden bir subay gözüme ilişti. Yanına gittim. O da yağmurdan sırılsıklam olmuştu. Bana: "Bakın, dedi, herkes bir yolunu bulup kendini kurtarıyor, bir çadıra giriyor. Asıl yükü ve sıkıntıyı çeken gene bizim açıkta uğraşan erlerimizdir." Oysa, bir gün önce bir batı televizyonunda, ekmek dağıtımında çıkan kargaşayı önlemeye çalışan erlerimizin davranışı "Türk askeri zavallı Kürtleri dipçikle dövüyor" yorumu ile gösterilmişti.

Yamaçtan aşağıya indim. Karşıma bir batı ajansının muhabiri çıktı. Beni görür görmez: "İnsanlık için ne kadar utanılacak bir manzara.

Bundan rahatsız olmuyor musunuz?" demez mi! İyice kızdım. "Bu utanılacak manzaranın sorumlusu kim, herhalde biz değiliz. Sorumlular batıda, sizin memleketinizde. O kadar söyledik, Kuveyt krizini savaşa gitmeden çözün diye uğraştık. Dinlemediniz, ekonomik çıkarlarınıza halel gelmesin diye çabuk çözüm şart dediniz, savaş açtınız. Arkasından Iraklı Kürtleri tahrik ettiniz ve sonunda gene yalnız bıraktınız. Şimdi bizden çare bekliyorsunuz. Bize hiçbir şey söylemeye hakkınız yoktur. Manzara insanlık için utanç vericidir, evet, ama sorumlusu sizinkilerdir. Nasıl bu duruma getirdiyseniz öyle düzeltin!" diye karşılık verdim. Onun üzerine bana: "Şimdi Birleşmiş Milletler'in Irak içinde güvenlikli bölgeler kurarak oralara bu sığınmacıları yerleştirme projesinden söz ediliyor. Bu fikri destekliyor musunuz?" diye sordu. Ona da: "Hayır" dedim. "Bence en doğrusu Irak hükümeti ile anlaşarak sığınmacıların Irak'a

olağan koşullarda, Anayasal çerçeve içinde dönmelerini sağlamaktır." Öte yandan, basınımıza verdiğim demeçte, ilk iş olarak, dağlarda çok zor durumda olan bu insanların sınırlarımız içine alınarak ölümden kurtarılmalarının zorunlu olduğunu belirttim. Hemen o saatlerde Başbakan da aynı doğrultuda bir talimat verdi. Bir iki gün sonra Birleşmiş Milletler'in müdahalesi sağlandı ve bizim üzerimizdeki yük kalkmaya başladı. Ama yazık ki benim öngördüğüm doğrultuda olabilecek bir gelişme desteklenmedi ve sonunda, dört yıl geçmesine karşın hâlâ düzeltilmemiş bir geçici rejimin sıkıntılarına düşüldü.

Ayrılan Milletvekilleri Nasıl Döndüler?

Güneydoğu raporunun hazırlanmasına yol açan nedenlerden birinin, Paris'teki Kürt Konferansı nedeniyle aramızdan ayrılmış olan milletvekillerinin partiye geri dönmelerini sağlamak olduğunu söylemiştim. Rapor birçok bakımdan başarılı oldu. Ancak beklediğimiz dönüş gene gerçekleşmedi. Kişilerin onuru ile partinin prestijine yönelik kaygılar engellerini sürdürdüler. Bu ortamda ve durumda 1991 sonbaharına geldik. Muhalefetin uzun süredir dile getirdiği seçim isteğini birden bire kabul eden yeni ANAP yönetimi erken seçim ilan etti. Memnunlukla karşıladık. Arkasından, iktidar partisi, artık alışılmış şekilde yeni bir seçim yasası getirdi. Yalnız bu yasada HEP'in seçime girmesine olanak verecek bir değişiklik yapmayı kabul etmedi. HEP'i kurmuş olan milletvekillerinin yeniden aday olabilmeleri, bu koşullarda, ancak başka bir partiye geçmeleri ile sağlanabilecekti. Seçim hazırlıklarının bir hayli ilerlediği ve adayları belirleme aşamasına vardığımız günlerde HEP yönetiminin bizimle önemli bir konuyu görüşmek istediğini haber aldık.

Genel Sekreter'imizin yaptığı ilk görüşme sonunda anlaşıldı ki, bize getirdikleri öneri, HEP'ten ayrılıp SHP'ye girmek ve seçime bizim adaylarımız olarak katılmaktır. Bunun üzerine kendilerine sorduk: "SHP'ye geçici olarak mı geliyorsunuz, kalıcı olarak mı? Bizim adayımız olarak seçilirseniz, sonra tekrar bizden ayrılıp HEP milletvekili olacak mısınız?..." "Hayır, dediler, kesinlikle hayır! Biz bu fırsattan yararlanarak partimize dönmek istiyoruz. HEP, bizim için artık bitiyor. Biz ayrıldıktan sonra HEP'in kapatılmasını önereceğiz. Kalan arkadaşlar bunu yaparlar mı, ya da ne zaman yaparlar bilemeyiz. Ama bizim HEP'e dönmemiz söz konusu değildir."

Bu öneri benim de, Genel Merkez'deki birçok arkadaşımın da hoşuna gitti. Çünkü iki yıldır arayıp da bulamadığımız çözüm kendiliğinden gelmiş oluyordu. Kürt kökenli vatandaşlarımızın SHP'ce dışlandığı suçlamasından

kurtulacaktık. Ayrıca benim çok önemli gördüğüm başka bir nokta da şu idi: Kürt kökenli vatandaşlarımızın temsilcileri olarak görünmeye başlayan insanların ayrı bir partide değil de bütün etnik yapılara açık bir büyük parti içinde seçilme olanağını korumuş olacaktık. Bence bu, ülkenin bütünlüğünü tehdit edebilecek ayrılıkları demokrasi içinde önlemenin bir yolu idi. Kuşkusuz bir oyuna getirilmemiz, kandırılmamız tehlikesi de vardı. Eski arkadaşlarımızın içtenliğine inanıyordum. Ama onlarla birlikte gelecek gençleri tanımıyorduk; bu kişilerin yarın ne yapacaklarını kimse bilemezdi. Uzun boylu araştıracak vaktimiz de kalmamıştı. Tanımadığımız insanları almadan, yalnız eski milletvekillerimizin dönmesini önerdik. Bunu kabul etmediler, HEP'te beraber uğraş verdiğimiz insanları bu şekilde geride bırakamayız, dediler.

Öneriyi Parti Meclisi'ne götürdük. Oradaki tepki de hemen hemen oy birliğiyle olumlu oldu. Parti Meclisi'nin ilkesel onayını aldıktan sonra Genel Sekreterimize girişimlerine devam etmesi talimatını verdik. Çeşitli aşamalardan geçen, hatta bir ara kesilip tekrar başlayan görüşmelerden sonra, seçim kuruluna adayların bildirilmesine birkaç gün kala, olumlu sonuca varıldı. Daha önce Partimizden ayrılıp HEP'i kurmuş olan arkadaşlarımız ve onlarla birlikte, yeni politikaya girmiş bazı gençler, HEP'ten ihraç edildiler ve Parti Meclisi'mizin kararı ile SHP'nin milletvekili adayı oldular.

Bu kararımız basında, SHP'nin ne pahasına olursa olsun oy kazanmak için HEP ile bir seçim ittifakı yaptığı şeklinde algılandı, yorumlandı. Karşımızdaki partiler tarafından da çok eleştirildi. Oysa ki, benim açımdan ve inanıyorum ki Parti Meclisi'ndeki birçok üyenin açılarından, yaptığımız, sadece, aramızdan gereksiz yere ayrılmış arkadaşlarımızın partilerine geri dönmelerini ve böylelikle siyasal yaşamlarına olumlu bir şekilde devam edebilmelerini sağlamak için giriştiğimiz bir hareketti. Bu davranışın bize oy kazandırıp kazandırmayacağı hiç belli değildi. Böyle bir hesap da zaten yapmadım. Sonuçlar, toplam oyumuzun azaldığını gösterdi. Ama asıl öngördüğümüz hedefe vardık. Partiden ayrılmış arkadaşlarımız tekrar aramıza döndüler ve biri hariç, bir daha da başka yere gitmediler. Yeniden seçilen bu milletvekillerimizden biri, yeni dönemde Meclis Başkan Vekilliği, ikincisi Meclis SHP Grubu Başkan Vekilliği, üçüncüsü de Devlet Bakanlığı görevlerinde devlete ve ulusa önemli hizmetler yaptılar. HEP'ten gelmiş olan gençler ise, bir türlü SHP'ye ısınamadılar, taşıdıkları fikirler bizim politikamızla uyum sağlayamadı ve sonunda kendi bildikleriyle bizden ayrılıp yeni bir parti kurdular; Demokrasi Partisi (DEP). Bu ayrı yol onları sonunda devlete karşı tutum almaya ve TBMM'den çıkarılmaya kadar götürdü.

DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması konusu Meclisin Anayasa Komisyonu'na geldiğinde, ben, çekimser kaldığım bir tanesi dışında, bu önerilerin hepsine karşı çıktım. Komisyonun SHP'li öteki üyesi arkadaşım da aynı şeyi yaptı. Bu davranışımız, o zaman iyi anlaşılmayıp, aleyhimizde yorumlara yol açtı sanırım. Öte yandan, komisyonun çoğunluğunun, dokunulmazlıkların kaldırılması lehinde oy verirken, nasıl bir ruh haleti içinde bulunduklarını pekâlâ anlamıştım. DEP Milletvekillerinin, bütün ısrarlara karşın, bir türlü PKK terörünü açıkça kınamamaları, tersine, bir takım tahrik edici söz ve davranışlarla teröristlerle dayanışma halinde oldukları kanısını uyandırmaları, seçmenlerimizin büyük tepkisine yol açmıştı. Milletvekillerinin bu tepki doğrultusunda oy kullanmaları da demokratik bir davranıştan başka bir şey değildi. Ancak biz SHP'li iki üye, bu tepkili ortamda serinkanlı düşünmeye çalışarak, ayrılıkçı terörle demokratik düzenin temel kuralları içinde mücadele etmenin başarıya götüreceği inancımızı koruyarak ve aksine hareketin aslında teröristlerin işine yarayacağını sezerek, yaklaşan seçimlerde oy kaybetme pahasına da olsa aleyhte oy vermeyi göze aldık. Özellikle Avrupa'da ve dünyada sonra ortaya çıkan olumsuz gelişmeler, yazık ki haklı olduğumuzu gösterdi. Anayasa Komisyonu'ndaki oylama sonunda yazdığım muhalefet şerhinde gerekçemi kısaca şöyle anlatmıştım:

"25 *Aralık Perşembe günü yapılan toplantıda dört milletvekilinin dokunulmazlıklarının kaldırılması önerisine karşı oy verdim. Çünkü ilke ve pratik açılarından bu dokunulmazlıkların kaldırılmasının yanlış olduğuna inanıyorum.*

İlke açısından: Her zaman savunageldiğim bir ilke, düşünce özgürlüğünün, demokrasinin ve daha genel olarak insan yaşamının temel bir niteliği olduğudur. Bu bakımdan düşünce suçu diye bir şeyin demokrasilerde olmaması gerektiğini, zararlı fikirlerin de söylenmesinden korkulmamasını, zararlı fikirler söylenmeden, hangi fikirlerin doğru ve yararlı olduğunun anlaşılamayacağını, bu yapılmadan sağlıklı fikirlerin toplumca içtenlikle benimsenmeyeceğim, her zaman ve fırsatta öne sürdüm. Dokunulmazlıkları kaldırılması önerilen milletvekillerinin sözle ve yazı ile açıkladıkları fikirlere hiçbir şekilde katılmıyorum; bu fikirler yanlıştır, zararlıdır, gerçeğe uymayan yorumlarla doludur. Ama milletvekillerinin bu yanlış fikirleri söyleme olanağını zorla ortadan kaldırırsak, bu fikirlerin yanlışlığını vatandaşlarımıza gönül rahatlığı ile kabul ettiremeyiz.

Pratik açıdan: Hepimizin ortak amacımız olan vatanın bütünlüğünü koruma davasına bu dokunulmazlıkların kaldırılması nasıl katkı yapar?... Yararları mı, zararları mı daha fazla olur?... Hem kısa vadeli, hem uzun vadeli bütün olası etkileri düşündüğümde zararın, yarardan daha çok olacağını görüyorum."

DEP Milletvekillerinin durumlarının Anayasa Komisyonunda görüşüldüğü günlerde, bir bağımsız İstanbul milletvekilinin, Atatürk'ün anısına ve fikirlerine karşı çok saygısız sözler sarfetmesi yüzünden, dokunulmazlığının kaldırılması isteği gündeme geldi ve onaylandı. Ben bu karara da muhalif kaldım. Düşünce özgürlüğü anlayışına başka bir örnek oluşturduğu için bu konudaki karşı oy açıklamamı da buraya alıyorum:

"İstanbul milletvekili .....'nın birçok konuşması, başta büyük Atatürk olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranların temel fikirlerine ve amaçlarına karşı bir anlayış içinde olduğunu gösteriyor. Böyle bir anlayış benim siyasal görüşlerime taban tabana zıttır, inanıyorum ki, toplumumuzun büyük çoğunluğunun sağlıklı değerlendirmesiyle de çelişmektedir. Ancak bu fikirlerin yanlışlığını göstermek, milletvekilinin dokunulmazlığım kaldırmakla olmaz.

Atatürk ve arkadaşlarının Türkiye'de gerçekleştirdikleri devrimlerin açtığı yolda yürüyen kuşakların yılmayan çabaları, bugün ülkemizde bütün kurum ve kuralları ile işleyen bir çağdaş demokrasiyi hayata geçirmektedir. Böyle bir demokrasinin temel niteliklerinden biri olan düşünce özgürlüğü, tamamıyla karşısında olduğumuz fikirlerin bile söylenmesine izin vermekle kendini gösterir. Bu nedenle, İstanbul milletvekilinin dile getirdiği ters fikirler yüzünden dokunulmazlığının kaldırılmasına karşı oy verdim."

Bir anımı anlatarak bu gözlemlere son veriyorum. 1980'li yılların başında Paris'te Unesco'nun Yürütme Kurulu'nda görev yaparken, Çekoslovak vatandaşı olan Vasak adında insan hakları uzmanı bir hukukçu ile tanışmıştım. Barışsever, insancıl bir bilim adamı idi. Benim tutumumun içtenliğine inanır ve fikirlerini bana rahatça söylerdi. Bir toplantıda, o zaman Sovyetler Birliği'nde özgür düşünceye bağlılığı yüzünden baskı gören fizik bilgini Saharov'u Rus delegeler karşısında savunmamı, en güzel konuşmam diye değerlendirmişti. Türkiye'de ortaya çıkan etnik sorunları görevi dolayısıyla yakından izlerdi. Bir gün bana şöyle bir şey söylemişti: "Sizin sorununuz, demişti, devlet felsefenizin Auguste Comte'un görüşlerinden kaynaklanmış olmasından çıkıyor. Comte'un siyasal yaklaşımı, geçen yüzyılda kalmıştır. O, tek halk, tek millet, tek devlet anlayışına bağlı idi. Ama sonradan görüldü ki, bir devlet içinde birden fazla halk, hatta millet olabilir. Bu durum devleti parçalamaz. Siz hâlâ bu görüşe bağlısınız."

Vasak'ı dinlerken: "Dünyada gerçekten böyle devletler var, ama herhalde bir devlet olarak kalabilmek için bir ölçüyü de kaçırmamak gerekir." diye

düşünmüştüm. İlginçtir ki, sonradan Vasak, Federal Çekoslovakya'nın o zamanlar demokratik olmayan havasına dayanamayarak ülkesine dönmedi. Üniter bir yapısı olan, ama ileri bir demokrasiye sahip olan Fransa'nın vatandaşlığına geçti. Bu arada Çekoslovakya'ya demokrasi geldi ve arkasından ülke, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya diye, ikiye bölündü. Geçenlerde, 1995 Nisan'ında Slovakya'ya bir resmi ziyaret yaptım. Yüksek yetkililerle konuşmalarım içinde, güncel bir olay olarak, Macaristan'la yeni imzalanan bir anlaşma dile getirildi. Bu anlaşma Slovakya'daki Macar azınlığın hakları ile ilgili uzun süredir devam eden bir anlaşmazlığı ortadan kaldırma başarısını sağlamıştı. Kendilerini kutladığımda hepsi bana şunu özellikle belirttiler: "Ülkemizde, dediler, her kökenden gelen insanların bütün kişisel haklarını, demokratik özgürlüklerini, hiç ayırım yapmadan kabul ediyoruz. Ancak hiç bir gruba kollektif haklar tanıyamayız." Demokratik olmayan federal bir devletten yola çıkarak, sonunda, üniter, fakat demokratik bir devlette karar kılmışlar ve bir daha parçalanmamak için gerekli ölçüyü, etnik gruplara kollektif haklar tanımamakta bulmuşlardı.

XIII.

Konuşmanın Eylem Olduğu Anlar

Çocukluğumuzda, ilk gençlik yıllarımızda gördüğümüz filmlerde, beni en çok etkileyen bazı bölümlerin, bir kişinin yaptığı bir konuşma ile toplulukların davranışını nasıl değiştirdiğini ortaya koyan sahneler olduğunu hatırlıyorum: Özellikle, tanınmış insanların hayatlarını anlatan filmlerde böyle sahneler görülürdü.

Abraham Lincoln'ün gençliği ile ilgili bir filmdeki bir olay aklıma geliyor: Avukat olarak hizmet yaptığı bir taşra kasabasında Lincoln, cinayetle suçlanan ama masum olduğuna inandığı bir köylüyü savunmaktadır. Dava devam ederken, bir akşam köylüler bir takım tahrikler sonucu ayaklanırlar ve cezaevini basıp sanığı linç etmek amacıyla, cezaevinin önüne gelirler... Lincoln, gözü dönmüş bu kalabalığın önüne çıkar; sakin , fakat kararlı, cesur tavrıyla kalabalığı durdurur; onlara "ne yapmak istediklerini" sorar ve akıllarındaki linç etme işinin ne kadar yanlış bir şey olduğunu çeşitli şekillerde anlatır. Aralarında tanıdığı kimselere isimleriyle seslenir: "Sanığın gerçekten bu cinayeti işleyip, işlemediğini biliyor musunuz?..." diyerek onları düşündürür, ertesi sabah bu akşam yaptıklarından çok pişman olacaklarını hatırlatır ve sonunda kalabalığı geri çevirir, sanığı kurtarır.

Böyle sahneler beni niye çok etkiliyordu, bilmiyorum. Belki, babamın da hayatında benzer durumlarla karşılaşmış olduğunu, kendisinden duyduğumuz için... Azgın ve şaşkın kalabalıkları bir konuşma ile aklın yoluna getirebilen, onları böylece kurtaran kahramanlarla kendimi farkında olmadan özdeleştiriyordum.

Zor durumlardan nasıl çıkılacağı konuşulurken, babam sofrasındaki arkadaşlarına zaman zaman şu anısını anlatırdı. Birinci Dünya Savaşı sonlarında, Suriye cephesinde, ordularımız ricat halinde iken, üçüncü kolordu komutanı olarak birliklerini düşmana kaptırmadan geriye çekmeye çalışıyormuş. Bir akşam çok müşkül bir duruma düştüklerini farketmişler. Arkalarında, düşman yakından takip ediyor... Etraflarında düşmanla işbirliği yapan silahlı milisler var. Kıta içinde erler ve subaylar arasında, korkuyla karışık bir panik havası doğduğunu, "kaçıp, canımızı kurtaralım!.." kaygısının kıtayı dağıtacağını babam farketmiş. Bunun üzerine emrindeki subay ve erleri bir araya toplamış. "Bana bakın!.." demiş, "durumumuzun zor olduğunu, tehlikelerle çevrili olduğumuzu görüyorsunuz. Belki tek başınıza daha kolay kaçıp, kurtulabileceğinizi düşünüyorsunuz. Size açıkça söylüyorum!.. Sakın böyle bir şey yapmayın!.. Kıtanızdan ayrılırsanız, herkes aklına geleni yapmaya kalkarsa, hepiniz düşmanın eline düşersiniz. Buradan sizi ancak ben kurtarırım ve ben sizi kurtaracağım. Benim emirlerimi dinlemeye devam edin, hep birlikte sağ salim buradan çıkarız. Ben bunun yolunu biliyorum!.." Bu konuşmadan sonra birliklerde disiplin tekrar sağlanmış ve çekilme işlemi düzenli bir şekilde tamamlanmış.

Bu girişi yapmamın, beni ilk gençliğimde etkilemiş bu sahneleri anlatmamın nedeni, daha sonra kendi yaşamımda karşılaştığım benzer durumlardaki davranışlarımı, yaptığım konuşmaları, bu hatıraların belirlemiş olabileceklerini düşünmemdendir. Ama gerçekten öyle midir, değil midir, buna okuyanlar kendileri karar vereceklerdir.

Ben şimdi, üniversitelerde yöneticilik yaptığım dönemde başımdan geçen üç benzer olayı anlatacağım. Şüphesiz bu olaylarda ölüm tehlikesi olmadığı için aynı ağırlık yoktur, ancak toplumsal karakter bakımından benzerlik herhalde vardır.

Olayların ikisi 1970 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde, rektör vekilliği yaptığım dönemde meydana geldi. O yıllar, 1960'ların sonu, 1970'lerin başı, üniversitelerde öğrenci hareketlerinin doruklara ulaştığı yıllardı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde uzun süren bir öğrenci boykotu sonucunda, üniversite yönetiminin en üst organı olan Mütevelli Heyeti istifa etmişti. Yeni Mütevelli Heyeti Hükümetçe atanıncaya kadar geçen bir yıla yakın sürede, üniversiteyi, başlıca sorumlu durumundaki Rektör Vekili olarak ben, üniversite organlarının yardımıyla yönetiyordum. Bir yandan, üniversiteden beklenen canlı, verimli öğretim, araştırma yapma ve bilgi yayma etkinliklerini tam bir fikir özgürlüğü ortamı içinde yürütmeye çalışıyor, öbür yandan da öğrenciler arasında günün modası olarak yaygınlaşmış olan anarşi ve şiddet eğilimlerini önlemeye ve üniversitede düzenli çalışma ortamını sürdürmeye gayret ediyordum.

"Durun bakalım, bilmeden alkışlamayın"

Bu hava içinde bir sabah üniversiteye, Rektörlüğe geldiğimde değişik bir manzara gördüm. Rektörlüğün dışındaki meydanın çeşitli yerlerinde insanlar gruplar halinde toplanmış, duruyorlardı... Normal çalışma düzeninin dışına çıkılmış olduğu hemen farkediliyordu. Önüme çıkan görevlilerden öğrendim ki, o sabah üniversitede çalışanlar, hizmetli kesimi, fiili bir greve girmişler. Öğrencileri getirecek otobüsler çalışmıyormuş. Sekreterler işlerinin başında değillermiş. Rektörlük önünde ve başlıca iki grup halinde bir araya toplananlar; bu durumu bana anlatmak isteyen hizmetliler ile durumu protesto etmek isteyen öğrenci temsilcileri imiş...

Rektörlük binasına girdiğimde, gerçekten binayı bomboş buldum. Telefonla konuşabildiğim Rektör yardımcıları ve başka yöneticiler de grev olayını doğruladılar. Bana söylediklerine göre, aralarında öğrenci dernekleri temsilcileri de bulunan bazı militan öğrencilerin üniversitedeki işçi sendikasının yönetimine müdahale etmeye kalkmaları, onları siyasal konularda öğrenci dernekleri ile birlikte tavır almaya zorlamaları, bu yolda yöneticilere baskı yapma girişimleri, sendika yöneticilerini ve üyelerini çok kızdırmış, onun için böyle bir protesto hareketine girişmişler. Bu, resmi bir grev değil, çünkü yasaya göre üniversitedeki işçi sendikalarının grev hakkı yok, ama bir direniş yapıyorlar ve bu direnişin ne zaman, nasıl biteceği de belli değil. Bu arada rektörlük önünde iki grup karşılıklı olarak toplanmaya devam ediyor. Bir şey yapılmazsa, aralarında bir kavga da çıkabilir. Anladım ki benim çıkıp bir şeyler söylememi bekliyorlar. Ben de odamda yalnız başımayım. Oturdum, acele ile bir konuşma metni hazırladım. O aralık koca rektörlük binasında yalnız başıma çalışır görünmemden rahatsız olan rektörlük sekreterim Cahide Güler, içeri girdi ve hazırladığım metni daktilo ile temize çekti. Kağıdı elime aldım, dışarı çıktım. Karşılıklı bekleşen ve her an birbiriyle kavgaya girişecek gibi görünen iki gruba da hitap edebilecek bir yer aradım. Hazırlanmış bir kürsü olmadığı için bir parmaklığın üzerine çıktım. Benim bu hareketimi gören bazı öğrenci temsilcileri beni alkışladılar. Hizmetlilerin temsilcileri ise daha ciddi duruyorlardı.

Ben, öğrencilere; "Durun bakalım, ne söyleyeceğimi bilmeden alkışlamayın." dedim. Sonra kararlı bir sesle, kelimelerin üzerine basabasa, hazırladığım metni okudum. Metin bugün elimde değil, ama hatırladığım kadar burada, üniversitenin kamu hizmeti yapan bir kuruluş olduğunu, bu büyük kuruluşun yararlı çalışabilmesi, ülkeye hizmet edebilmesi için içindeki üç büyük topluluğun, öğretim üyelerinin, öğrencilerin ve işçi ya da hizmetlilerin uyum içinde çalışmaları gerektiğini anlatıyordum. "Her kesimin görevini en iyi

şekilde yapması ve başka bir kesimin görevlerine, işlerine karışmaması şarttır", diyordum. "Üniversite yönetimi olarak bizim önemli bir görevimizin de her kesimin güvenlik içinde çalışmasını sağlamak olduğunu" ekliyordum ve "Bunu sağlayacak yetkimiz, gücümüz vardır", diyordum... Sonunda, büyük kitleleri birbirinin karşısına getirecek, tehlikeli çatışmalar yaratacak girişimlere izin vermeyeceğimi ifade ediyor ve herkesi aklını başına almaya, huzur içinde bir an önce görevine dönmeye davet ediyordum.

Konuşmamı sessizlik içinde bitirdikten sonra odama döndüm. On dakika sonra bir rektör yardımcım geldi ve grupların dağıldığını, normal çalışma düzeninin yeniden kurulduğunu haber verdi.

Yaz Sıcağında ODTÜ'lü Gençler

İkinci olay, bir kaç hafta sonra bir bölümdeki öğrenci derneği yöneticilerinin yaklaşan sınavlara girmeme eğilimi ile ortaya çıktı. Yılın başında meydana gelen ve Mütevelli Heyetinin istifasıyla son bulan genel boykot nedeniyle öğretim dönemi uzamış, sınavlar yazın ortasına sarkmış, oldukça sıcak günlere gelmiştik. Şimdi öğrencisiyle, öğretim üyesiyle hepimiz iki haftalık sınav dönemini başarı ile bitirip, hak ettiğimiz bir tatile girmeye hazırlanıyorduk. İşte bu günlerde, bir akşam, Rektörlükten çıkarken, bir Rektör Yardımcım yanıma geldi ve ürkütücü bir haber verdi... Arkadaşımın duyduğuna göre, Mühendislik Fakültesi'nin bir bölümünde, Makina Mühendisliği bölümünde, öğrenci derneği ertesi gün için bir forum düzenlemiş ve forumda "bu sıcaklarda sınav yapılmaz" gerekçesiyle, sınavları sonbahara erteleme önerisini öğrencilere kabul ettirmek istiyormuş. Bu haberi duyunca başımdan aşağı kaynar sular dökülmüş gibi oldu. Çünkü o günkü ortamda üniversitedeki öğrenci derneklerinin hareketleri öğrencilerin davranışlarını büyük ölçüde etkileyebiliyordu. Eğer üniversitenin en büyük fakültesinin önemli bir bölümündeki öğrencileri bir forum yaparak sınavları erteleme kararı alırlarsa bu eğilim çığ gibi öteki bölümlere de yayılır ve sonunda sınavların yapılması fiilen olanaksız hale gelir, biz de bütün bir öğretim yılının meyvalarını toplayamadan tatile gitmek gibi kimseyi tatmin etmeyecek bir ters durumla karşı karşıya kalabilirdik. Rektörlükten eve gitmek üzere çıkmışken, durdum. Üniversite öğrenci derneği başkanını arattırdım. Onun, sınavları ertelemek fikrine karşı olduğunu öğrendim. Ama baktım ki, ertesi günü söz konusu bölümde yapılacağı söylenen forumu engelleyemiyor ve oradan hangi kararın çıkacağını da bilemiyor. Yanlış bir kararın üniversite için ne kadar aleyhte propagandaya yol açacağını, üniversitenin itibarını ne kadar yaralayacağını kendisine anlattım.

Bu düşüncelerimi doğru bulduğunu, kendisinin de foruma katılıp, boykot yapılmamasını önereceğini söyledi. Ama aşın sıcakların getirdiği rahatsızlıkla, uzayan öğretim yılının sıkıntılarının öğrencileri yanlış bir yola sokabileceğinden korktuğunu da belirtti. Bunun üzerine öğrenci yurtlarına gidip, ertesi günkü forumu düzenleyecek bölüm temsilcileriyle konuşmak istedim. Fakat sorumlu temsilciler bulunmadı, konuşabildiğim öğrenciler de kaçamak cevaplar verdiler. Anladım ki, forumu yapacaklar ve sınavları ertelemeyi de ciddi olarak düşünüyorlar. Öğrencilerin yanlış bir yola girmelerini önleyebilecek bir tek çare kalmıştı. Foruma katılıp onlara doğrudan doğruya seslenmek... Ben de onu yapmaya karar verdim.

Ertesi sabah, bir-iki öğretim üyesini de yanıma alarak forumun yapılacağı salona gittim. Salon öğrencilerle iyice dolmuştu. Önce bölümün öğrenci derneği başkanı, toplantının düzenleyicisi olarak söz aldı. Bölümdeki öğrencilerin isteği üzerine ve önemli bir gereksinmeyi karşılamak için bu forumun yapıldığını söyledikten sonra öğretim döneminin yaz aylarına sarkmasının çalışma verimini düşürdüğünü, bu sıcaklarda yapılacak sınavlardan iyi sonuç alınamayacağını, öğrencilere haksızlık yapılmış olacağını, bu nedenlere dayanarak Akademik Konsey'e "sınavları yapmadan tatil kararı alınmasını ve sınavların sonbaharda yeni dönem başında yapılmasını" önermek istediklerini anlattı. Bölümün öğrencilerinin bu yolda karar almalarını istedi.

Bölümün öğrenci derneği başkanından sonra üniversite öğrenci derneği başkanı Erhan Erdoğmuş söz aldı. Kısa bir konuşma yaptı. Öğrencilerin rahatsızlıklarını, çektikleri sıkıntıları anladığını, paylaştığını; ama sınavları ertelemenin yanlış olacağına inandığını söyledi. Son olarak ben kürsüye geldim. Önce, öğrencilerin her zaman daha iyi şartlarda çalışmasını isteyen ve bu yoldaki dileklere hep olumlu yaklaşan bir öğretim üyesi ve yönetici olarak, bu defa öğrencilerin arzularına uymayacak bir konuşma yapmak zorunda olduğum için üzüntü duyduğumu ifade ettim. Ama burada toplanmış olan öğrencilerin şimdi hem kendi geleceklerini, hem üniversitenin geleceğini etkileyecek önemli bir karar arifesinde olduklarını, onun için de bu kararla ilgili düşüncelerimi açıkça söylemeyi görev bildiğimi belirttim. Sonra konunun esasına girdim. "Öğretim döneminin uzaması herkese bir bıkkınlık, bir isteksizlik getirdi. Sıcakların bastırması, çalışmayı zorlaştırdı. Bunların hepsi doğru. Bu sıkıntıları beraber çekiyoruz. Ama bu sıkıntılardan, bu rahatsızlıktan kurtulmanın en iyi yolu hangisidir?.. Sınavları sonbahara ertelemek ve bütün tatil dönemini zedelemek mi, yoksa iki hafta daha bu sıkıntıya katlanarak sınavları bitirmek ve ondan sonra hak ettiğimiz tatile çıkmak mı?.."diye sordum ve

devam ettim. "Bu üniversite, öğrencisiyle, öğretim üyesiyle Türkiye'nin en iddialı üniversitesidir. Öğretim, araştırma ve bilgi yayma alanlarında en ileri düzeylerde olduğumuz gibi, üniversite içinde de düşünce ve tartışma özgürlüğünü en geniş şekilde uyguluyoruz. Hiçbir şeyden çekinmeden, ülkenin, dünyanın sorunlarını ele alıyoruz, tartışıyoruz, çözüm yollarını bildiğimizi, mezunlarımızın ülke sorunlarını çözecek bilgileri ve yetenekleri olduğunu kamuoyuna duyuruyoruz ve bu güvenle üniversite özerkliği için, bir yıldır yasal çerçevenin olanaklarını zorlayarak, büyük bir kararlılıkla hep birlikte uğraş veriyoruz. Peki, yarın mezun olup, ülke sorunları ile uğraşmaya başladığınızda karşılaşacağınız güçlükleri nasıl, ne ile aşacaksınız?.. Elbet bilginizle, vatan sevgisinden de güç alan enerjinizle ve iradenizle... Ama bugün, sıcaklar yüzünden sınavları erteliyoruz, normal programı yürütemiyoruz, şeklinde tavır alırsak, kamuoyu bize ne der?... Bunu bir irade zaafı olarak değerlendirmez mi?.. Üniversitenin özerkliği hak etmediğini iddia eden çevreler bu davranışımızı büyük ölçüde aleyhimize istismar etmezler mi?..Türkiye'nin bütün sorunlarını çözmeye talip gençler yaz sıcağı karşısında perişan oldular diye bizimle alay etmezler mi?... Biraz sonra öğrenci derneğinin önerisi üzerinde oy verirken, bunları düşünmenizi istiyorum. Gene üzerinde düşünmenizi istediğim bir başka şey de konunun pratik tarafı... "Şimdi iyi çalışamıyoruz, iyi not alamayacağız" diyorsunuz. Bu arada hocalarınızın da bu yıl boyunca sizinle beraber sıkıntı çektiğini ve bugün bulunduğunuz durumu iyi bildiklerini unutuyorsunuz. Önümüzdeki hafta sınavlar yapıldığında bu durumu elbette göz önüne alacaklardır. Ama araya bir tatil dönemini sokarsanız, durum değişecektir. Bunu da unutmayın!.." dedim. "Sınavlarla ilgili böyle bir toplantı yapıp, kararı ilan etme yönteminin öğrencileri bir anlamda yönetime katmak olduğunu, dolayısıyla bu yaklaşımın öğrencilere büyük sorumluluk yüklediğini ve bu sorumluluğun bilincinde olarak en doğru kararı vermelerini beklediğimi" söyleyerek, konuşmamı bitirdim.

Ben yerime oturduktan sonra oylama yapıldı ve salondaki öğrenciler sınavların ertelenmesi önerisine açık farkla karşı çıktılar. Öğretim dönemini başarı ile tamamladık.

En Yanıltıcı Yol Gösterici Korkudur

Üçüncü olay, bir kaç yıl sonra, gene bir öğrenci boykotuna devam etmek ya da boykottan vazgeçmek yolunda karar alma aşamasında meydana geldi. Bu kez Boğaziçi Üniversitesi'nde Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı ve Fizik Bölümü Başkanı idim.

12 Mart rejimi, aldığı sert önlemlerle üniversitelerdeki öğrenci hareketlerini hemen tamamen ortadan kaldırmıştı. Ancak Boğaziçi Üniversitesi'nin geleneksel özgürlükçü havası içinde öğrenciler, fakülte veya üniversite yönetimlerini eleştirme doğrultusunda gene bazı boykotlar yapabiliyorlar, ve bu direnişler karşılıklı anlayış gösterilerek, kısa zamanda çözülüyordu. Üniversite öğrencilerinin pek çoğu birinci sınıfta fizik dersi okuyorlardı ve yıl sonunda fizik dersinden iyi not alamamak kaygısı birinci sınıf öğrencileri arasında yaygındı. Yüksek nitelikli mezunlar yetiştirmeyi amaçlamış her üniversitede, özellikle birinci sınıf derslerinin bazılarında yüksek başarı standardı arama geleneği vardır. Genç insanlara yeni girdikleri mesleklerinin temellerini iyi öğretmek, ciddi ve verimli çalışma alışkanlığını vermek ve gerçek yeteneklerini meydana çıkarmak için bu yöntem gereklidir. Boğaziçi Üniversitesi'nde bu zorunlu görevi, ilk sınıflarda verdiği derslerle başlıca Fizik Bölümü yerine getiriyor ve sınavlarında, öğrencilerin eşdeğer uluslararası bilgi düzeyine varmış olmasını arıyordu. Üniversitenin nitelikli mezunlar yetiştirmesinde önemli katkısı olan bu yaklaşım, Boğaziçi Üniversitesi'nde yıllardır başarı ile sürdürülüyor, Fizik Bölümü öğretim üyelerinin, "en insafsız hocalar" diye tanınmaları dışında bir sakınca da doğurmuyordu.

1976-77 ders yılının sonuna yaklaştığımız sırada bir gün, Fizik Bölümünde bir grup birinci sınıf öğrencisine ders veren bir öğretim üyesi ile öğrenciler arasında, notlar konusunda bir tartışma çıktığını ve bunun sonucunda öğrencilerin derse girmediklerini öğrendim. O sırada ben bütün zamanımı Fakülte Dekanlığı'nda geçiriyordum. Fizik Bölümü başkanlığı sorumluluğu da, bölümde başka profesör olmadığı için, yasa gereği üzerimde idi, ama fiilen bölüm başkanlığını bir doçent arkadaşım yapıyordu. Olayı bana haber veren bu arkadaşım, "merak edilecek bir şey olmadığını, sorunu çözeceklerini" de söyledi. Fakat sorun büyüme eğilimi gösterdi. Birçok öğrenciyi fena not almak kaygısı sarmıştı. Üniversite öğrenci derneği yöneticileri işe karıştılar. Bir öğretim üyesinin verdiği notlar üzerinde başlayan tartışma, birinci sınıflara giden bütün öğretim üyelerinin not verme yöntemlerinin değiştirilmesini istemeye doğru yayıldı. Fizik Bölümü'nün bugüne kadar yürüttüğü, mutlak standartla not verme yöntemi değiştirilmezse, fizik derslerine ve sınavlara girmeme noktasına kadar gidileceği anlaşılıyordu. O günlerde, öğrencilerin halini gördükçe, Atatürk'ün: "Hayatta en gerçek yol gösterici, bilimdir." sözünden esinlenerek: "Hayatta en yanlış yol gösterici korkudur." diye düşündüğümü ve bu sözü bazı öğrencilere de söylediğimi hatırlıyorum. Öğrenci temsilcilerinin her öğretim üyesiyle ayrı ayrı konuşarak, sanki bir yerden bir ödün koparmış gibi

görünmeleri, sorunun çözülmesini zorlaştırıyordu. "Konumuzu İyi öğretmek ve ciddi sınav yapmak geleneksel görevimizdir. Artık bunu yapamayacak mıyız?" şeklinde bir kaygının arkadaşlarım arasında belirmekte olduğunu görüyordum. Bu safhada müdahale ettim. Öğretim üyelerimizden, öğrenci temsilcileri ile konuşmamalarını, boykotla ilgili tüm görüşmelerin yapılmasını bana bırakmalarını istedim ve üniversite öğrenci derneği başkanı ile doğrudan doğruya konuşmaya başladım.

Dernek başkanı bana, fizik dersinin birinci sınıflara çok zor geldiğini uzun uzadıya anlattı. Bu dersin sınavında mutlak başarı arayarak not vermenin haksızlık olduğuna, nisbi ölçülerle yetinmenin daha adaletli olacağına inandıklarını ve böyle bir değişiklik sağlanmazsa, öğrencilerin boykotu bitirmeyeceklerini sandığını söyledi. Ben kendisine, not verme yönteminde böyle bir değişiklik yapamayacağımızı, böyle bir şey yaparsak, öğrencilerin yararına olmayacağını, onları tembelliğe götüreceğini, mezun olduktan sonra daha çok sıkıntı çekeceklerini, böyle hatalara düşmeden öğrencilere fizik derslerini daha iyi öğretmek için yeni yollar, yeni yöntemler aramaya, bulmaya hazır olduğumuzu, bunu zevkle yapacağımızı söyledim ve öğrencilere bunları anlatmasını istedim. Bir iki konuşmamız daha oldu. Bu arada boykot devam ediyordu. Zamanla derslere girmek isteyen öğrencilerin sayısı artıyordu ama öte yandan boykotu bitirmek için notlar konusunda ödün alabilmek umudu da yükselerek sürüyordu.

Sonunda bir gün, öğrenci derneği başkanı bana geldi ve iki gün sonrası için düzenledikleri bir toplantıda Öğrencilere bir konuşma yapmamı istedi. Bu konuşmadan sonra boykotu devam ettirmek, ya da bitirmek için karar alacağız, dedi. Kabul ettim. İki gün sonra toplantıya gittim. Üniversitenin büyük salonu, birinci sınıf öğrencileri ile dolmuştu. Toplantıyı düzenleyen dernek başkanı, kendisi konuşmadan, hemen bana söz verdi. Ben, bütün öğrencilere bir arada hitap etme fırsatını bulmaktan duyduğum memnunluğu ifade ederek, söze başladım ve şöyle devam ettim.

"Alışılmamış bir durum içindeyiz. Öğrencilerle aramızda bir anlaşmazlık var, bazı dersleri yapamıyoruz, zaman kaybediyoruz. Bu nasıl oldu, niye buraya geldik, burada kusur kimde, bunların üzerinde durmayacağım, ama bugünkü toplantının önemini belirtmek istiyorum. Burada çok önemli bir karar alacaksınız, hem kendi öğreniminiz ve kendi geleceğiniz için, hem de üniversitemizin bilinen üstün niteliklerini sürdürebilmesi için çok önemli". Sonra konunun esasına geçtim. "Öğrencilerimiz neden yakınıyorlar?.."dedim. "Fizik dersi çok zor, bir türlü anlamıyoruz, bizim anlama yeteneğimizi aşıyor, ne

yapsak iyi not alamayız" mı deniyor. Her halde böyle söylenmiyordur, böyle söyleyenler varsa, bu sözlerin doğruluğuna inanamam. Sizler, ülkemizin en iyi liselerini bitirmiş, üniversite giriş sınavını başlarda kazanmış öğrencilersiniz; her şeyi, bu arada fiziği de en iyi şekilde anlayacak, öğrenecek yeteneğiniz hiç kuşkusuz vardır. Ha, eğer sorun, iyi öğretememek, öğretim üyeleri ile iyi iletişim kuramamak, öğretim üyelerine anlamadığınız şeyleri soramamak gibi zorluklardan kaynaklanıyorsa, bunun çaresi var. Bütün öğretim üyelerimiz size, normal ders saatleri dışında zaman ayırarak sorularınıza cevap vermeye hazırdırlar. Bölüm olarak ek ders saatleri de düzenleyebiliriz. Bunların hepsini yaparız. Hepsi olanaklıdır. Ama eğer bizden not verme sistemimizi değiştirmemizi, bu alanda bilinen ve alışılmış standartlarımızı düşürmemizi istiyorsanız, bunu yapamayız. Böyle bir şey yaparsak zaten size yardım etmiş olmayız. Tam tersine, sizleri konularınızı öğretmeden mezun ederek, ileride karşılaşacağınız mesleki sorunları aşmada güçsüz bırakırız. Ayrıca belki daha da önemli olarak, üniversitenin bilinen yüksek standardını düşürerek, bundan sonra çıkacak bütün mezunlarımızın itibarını yaralamış oluruz. Bu kadar ağır bir sorumluluk altına hiç bir öğretim üyesi, hiç bir yönetici giremez. Size içtenlikle sesleniyorum. Korkunun ilham ettiği bu yanlış, bu yararsız istekleri bir tarafa bırakınız. Öğretim üyelerimiz size hak ettiğiniz iyi notları vermekle mutlu olacaklardır. Derslere girmeye karar veriniz. Daha verimli çalışmak, daha iyi öğrenmek için neler yapabileceğimizi birlikte düşünüp, uygulayalım." diyerek sözlerimi bitirdim ve toplantıdan ayrıldım. Dekanlığa döndüm. Bir saat kadar sonra öğrenci demeği başkanı Dekanlığa gelip, boykotun bittiğini haber verdi.

Bir süre sonra bir yemekte buluştuğumuz ağabeyim bana, o öğrenci toplantısında bulunan bir gencin bir değerlendirmesini iletti. Toplantının nasıl geçtiğini, öğrencilerin benim konuşmamı nasıl algıladıklarını anlatırken, benim için: "Yumuşattı, yumuşattı, boykotu bitirdi." demiş.

Bu bölümü yazdıktan iki yıl kadar sonra meydana gelen bir olay, yazılı bir mesaj şeklinde yapılan bir seslenmenin de bir topluluğun kararını etkileyebileceğini gösterdi. Siyaset yaşamımla ilgili bu örneği buraya almak istiyorum.

SHP-CHP Birleşmesi

Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin Temmuz 1993 başında yapılacak Olağan Kurultayı'nda artık genel başkan adayı olmayacağımı iki ay önceden herkese duyurmuştum. Kurultayda dört aday arasında seçim yapıldı ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Murat Karayalçın SHP Genel Başkanlığına

seçildi. Sayın Karayalçın, kurultaydaki teşekkür konuşmasında mevcut üç sosyal demokrat partiyi birleştirmek için yeni bir azimle çalışacağını ilan etti ve Kurultay ertesinde bu yolda uğraşmaya girişti. Bu çabalar hemen gösterdi ki, üç partiden biri, DSP, ayrı kalmakta direniyordu ama ötekilerin, SHP ile CHP'nin yakında birleşme olasılığı vardı. Gerçekten, bazı farklı aşamalardan geçilerek 1994 Sonbaharına gelindiğinde, Parlamentodaki grupların konuya sahip çıkması sayesinde, SHP ile CHP'nin merkez organlarının iki partinin birleşmesi yolunda karar aldıklarını gördük. Sanırım ilk önce Sayın İsmail Cem'in ortaya atmış olduğu ve sonra iki partinin kurduğu ortak komisyonda kabul edilen birleşme modelinde örgütlerin nasıl kaynaşıp bütünleşeceklerini gösteren ayrıntılı bir takvim öngörülmüştü. Yalnız birleşik partinin genel başkanının kim olacağı ve hangi partinin tüzel kişiliğinde birleşileceği konulan bir ortak Kurultayın kararına bırakılmıştı.

28 Ocak için planlanan Kurultaya giderken her iki partinin genel başkanları, Murat Karayalçın ile Deniz Baykal, birleşik parti için doğal genel başkan adayları olarak görünüyorlardı. Ancak, Kurultay günü yaklaşırken Parti gruplarında bu Kurultaya tek bir genel başkan adayı ile gidilmesi yolunda bir eğilim belirdi. Bütünleşme maksadıyla yapılacak kurultayın bir genel başkanlık yarışı haline dönüşmemesi, bir ortak aday etrafında birleşilerek kamuoyunu etkileyecek bir dayanışma ve şölen havası içinde geçmesi öngörülüyordu. Ancak böyle bir uzlaşma sağlanabilecek mi, orası belli değildi.

Ortak Kurultay hazırlıklarına benim hiç katkım olmadı. Zaten Genel Merkez'de görevim yoktu. Ayrıca, ocak ayı başında geçirdiğim bir disk kaymasının bıraktığı arızayı onarmak için hemen bütün ocak ayını İstanbul'da evde yatak istirahati ile geçirdim. Ocağın son haftasında, belki iyileşip Kurultaya katılabilirim diye Ankara'ya geldim. Fakat rahatsızlığım geçmemişti. Ayağa kalkınca, ya da oturunca bacağımda şiddetli bir ağrı baş gösterdiği için kısa bir süre sonra tekrar yatmak zorunda kalıyordum. Basında benim de birleşik partiye genel başkan adayı olabileceğim tahminleri yapılıyor, bana bu konuda sorular geliyordu. Kurultaya bir hafta kala bir yazılı açıklama gönderdim. Orada kısaca şöyle söylüyordum: "SHP Olağan Kurultayı'nda artık aday olmadığımı söylediğim zaman, gerekçem, on yıl kadar süren genel başkanlıktan sonra bu görevi daha genç bir arkadaşıma bırakma zamanının geldiğine inanmamdı. Bu inancım değişmediği için bu kez de genel başkanlığa aday değilim." Bu açıklamam üzerimdeki spekülasyonları durdurdu.

Öte yandan, Kurultaya tek adayla gitme arayışı bir sonuca varamadan devam etti. 27 Ocak günü öğleden sonra Sayın Karayalçın, İstanbul İl Başkanımız Ali Özcan'la birlikte beni görmeye geldi. Yataktan kalktım ve bacağımın ağrısını duymamaya çalışarak kendileriyle konuştum. Sayın Genel Başkan, son dakikada CHP Genel Başkanıyla bir anlaşmaya vardıklarını, tek aday olarak ya beni, ya da Sayın Aydın Güven Gürkan'ı Kurultaya önermek istediklerini söyledi ve benim kabul edip etmeyeceğimi sordu. Ben, daha önce aday olmayacağımı ilan ettiğimi, o bakımdan Sayın Gürkan'ı önermelerinin daha uygun olacağını söyledim. Sayın Karayalçın benim üzerimde ısrar etti. "Siz aday olmayacaksınız, biz sizi aday göstereceğiz. Kurultay sizi seçerse, gene kabul etmez misiniz?.." diye tekrar sordu. Bu yaklaşım beni zor durumda bırakıyordu. Kurultayın verdiği bir görevi kabul etmemek benim, o zamana kadar gösterdiğim, göreve bağlılık anlayışına uymazdı; ama hemen ortaya atılıp, Kurultay seçerse genel başkanlık yaparım demek de, aday olmadığımı bildiren açıklamaya ters düşebilirdi. Sayın Karayalçın'a yanıt olarak, "Hastayım, Kurultaya gelemem, görüşmelerde bulunamam, ama ben hiç karışmadan Kurultay beni seçerse artık yapacak bir şey kalmaz" diyerek o takdirde kabul etmek zorunda kalacağımı ima ettim. Aklıma geldi, Sayın Baykal'la vardıkları anlaşmanın kesin olup olmadığını da sordum. Sayın Karayalçın, telefonda yapılan son görüşmede açıkça bu konuda anlaştıklarına inandığını söyledi. O sırada bana fizik tedavi uygulayan doktor geldi ve konuşmayı kestik. Sayın Karayalçın giderken: 'Telefonla sizi tekrar arayıp kararınızı bir daha soracağım." dedi.

Ben tekrar yatağa döndüm. Bir saat kadar sonra, Sayın Karayalçın, bu defa yanında Sayın Onur Kumbaracıbaşı ve Hikmet Çetin olarak telefon etti ve ahizeyi arkadaşlarımıza bıraktı. Her ikisi de bana, birleşik partinin genel başkanlığını kabul ettiğimi duyduklarını ve buna sevindiklerini ifade ettiler. Ben de bu görev için hevesli ve aday olmadığımı, ama Kurultay kendiliğinden seçerse, kabul etmekten başka çarem kalmayacağını söyledim. Konuşma bitti. Yatmaya devam ettim. Biraz sonra Sayın Mümtaz Soysal telefon etti. Benim adaylığımı ilan ettiğim söylenerek kendisinin adaylıktan çekilmesinin istendiğini söyledi ve durum böyle midir diye sordu. Ben de kendisine, bana yapılan öneriyi anlattım. Ancak iki genel başkan beni önerirler ve seçilirsem kabul edeceğimi, yoksa kendiliğimden aday olmadığımı, bu koşullarda adaylıktan çekilip çekilmemeye kendisinin karar vermesi gerektiğini belirttim. Artık başka arayan olmadı. Televizyonun akşam haberlerinde, Sayın Baykal'ın aday olmaya devam ettiğini bildiren açıklamasını duydum. Demek ki anlaşma sağlanamamıştı. Nitekim ertesi günü ortak Kurultay toplanamadı ve yalnız

sosyal demokrat kesimde değil, bütün kamuoyunda büyük bir hayal kırıklığı yaşandı. Bütünleşmeyi müjdeleyen pankartlarla dolu, ama içine kimseyi toplayamamış Kurultay salonunun televizyonlarda gösterilen acıklı hali halkın büyük tepkisini çekti. Bu tepki en sonunda hayırlı bir sonuca da götürdü. Liderler tekrar bir araya geldiler ve bu defa yeni bir aday, Hikmet Çetin üzerinde gerçekten anlaştılar.

Kendisine öneri yapılan Sayın Çetin, nezaket gösterdi, bana telefon ederek benim de fikrimi sordu. Herhalde danıştığı herkes gibi ben de, kabul etmesini önerdim, bu şekilde sosyal demokrasimize büyük bir hizmet daha yapacağını söyleyerek başarılar diledim. Hem CHP'nin, hem SHP'nin her kademesinde yıllarca çalışmış, her iki partinin en üst mevkilerinde görev yapmış Hikmet Çetin'in birleşecek partide Genel Başkan olmasını, tüm sosyal demokratlar kolaylıkla benimsediler. Böylece Genel Başkanlık sorunu çözülmüş oldu. Geriye hangi partide birleşileceği konusu kalıyordu. Bu sorunun çözümü 18 Şubat'ta yapılacak Ortak Kurultaya bırakılmıştı.

İstanbul'a döndüm. Evde, istirahat ve fizik tedavi yöntemiyle disk problemimi tedaviye devam ettim. 18 Şubat yaklaşırken bu defa, hangi partinin tüzel kişiliğinin korunacağı konusu, büyük sorun haline gelmeye başladı ve gene Kurultayda kargaşa ve olumsuzluk çıkması olasılıkları belirdi. SHP yönetimi, büyük parti olduğu için SHP çatısı korunsun derken, CHP yönetimi de, Genel Başkan SHP'den geldi, çatıyı da CHP vermeli, üstelik bu çatıyı büyük Atatürk kurdu diyordu. Ankara'dan telefonla konuştuğum bazı arkadaşlarım benim bu konuda bir şeyler söylememin faydalı olacağını ileri sürdüler. Partilerin birleşmesi konusunda aylardır basına bir şey söylememiştim. Rahatsızlığım dolayısıyla hiçbir toplantıya da katılamamıştım.

Çatı Niçin CHP?

Aslında, CHP'nin devamı konusunda ne düşündüğümü geçmişte birçok kez açıkça dile getirmiştim. Hatırlanacağı gibi, benim siyasete atılmam CHP'nin ara rejimde kapatılması, ve CHP'li ileri gelen siyasetçilerin uzun süre yasaklanması sonucunda meydana gelmişti. Bunlar olmasaydı, ben hâlâ, üniversitede, ya da bilim çevrelerindeki görevlerde bulunacaktım. SODEP için ortaya çıktığımızda, batılı anlamda bir sosyal demokrat parti kurmak istediğimizi ilan etmiştik. O zaman, yasak olduğundan söyleyemediğimiz şey, bu partinin CHP'nin devamı olacağı idi. SODEP'i bütün Türkiye'de kısa zamanda kurma başarısını gösterenlerin hemen hepsi daha önce CHP'de siyaset yapmış

insanlardı. Halkçı Parti için de durum aynıydı. Zaten bu nedenle SODEP-Halkçı Parti birleşmesi, bütün yasal engelleri aşarak gerçekleşebilmişti. Muhalefet lideri olarak yaptığım konuşmalarda, fırsat buldukça, CHP'nin kapatılmasının en büyük hata olduğunu, iktidara gelince bunu düzelteceğimizi hep söylemiştim.

Benim gözümde, CHP'nin tekrar açılmasının ve kendi adıyla büyük bir parti olarak siyasal yaşamımızdaki yerini devam ettirmesinin, kişisel ya da parti çıkarları dışında, önemli bir yararı vardı. Ben CHP gibi, yetmiş küsur yıl önce kurulmuş bir partinin Türkiye'de bugün yaşamakta olmasını demokrasimiz için bir güvence olarak görüyordum. En azından, Türk demokrasisinin sağlamlığı imajını dünyaya vereceğine inanıyordum. Avrupa'daki sosyal demokrat partilerle temaslarımızda bir nokta dikkatimi çekmişti. Partilerinin, İkinci Dünya Savaşı'na götüren diktatörlük döneminde ve savaş yıllarında, yani on yıl kadar bir süre, kendi ülkelerinde kapatılmış, çalışamaz olduğundan hiç bahsetmiyorlar, bu dönemi hiç dile getirmiyorlardı. Almanya'da, Avusturya'daki sosyal demokrat partiler, yüz küsur yıllık partiler olduklarını kıvançla söylüyorlar; böyle yıldönümleri kutluyorlar, ama aradaki diktatörlük yıllarını da, sanki etkinlikleri hep devam etmiş gibi, yıl toplamına katıyorlardı. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Nazi istibdadı kaybolduktan sonra, ülkelerinde tekrar kurulduklarında, bu partiler, eski partilerin kesintisiz devamı imişler gibi davranmışlar, böylelikle aradaki boşluğu hemen ortadan kaldırmışlar, hatta bir süre sonra unutturmuşlardı. Biz ise ara rejimin koyduğu yasaklar yüzünden böyle davranamadık ve: "Partimiz yeni kurulmuştur, üç dört yıllık geçmişi vardır." diyerek adeta Türkiye'de çok partili demokratik yaşam yeni başlamış gibi bir yanlış imajı sürekli olarak dünyaya yansıttık. Bu izlenim de Batı Avrupalı dostlarımıza, toplumsal çabalarımızı, partilerimizin gücünü ve ülkedeki yerlerini küçük görme, sonunda bize hep yukarıdan bakma olanağı verdi. 1980'de meydana gelen müdahaleden sonra on beş yıl geçmiş olmasına karşın bugün hâlâ Avrupa Parlamentosu'nun bize demokrasi dersi vermeye çalışmasında, partilerimizin yaşlarının doğru açıklanmamasının da rolü olduğunu sanıyorum. Sözün kısası, CHP adının büyük bir parti içinde yaşatılmasını bir gün sağlamak benim için hep önemli bir amaç olmuştu.

SHP olarak, koalisyon içinde iktidara gelince, partilerin eski isimlerini yasaklayan yasayı ortadan kaldırma, eski partilerin yeniden açılmalarına izin verme olanağını bulduk. Gerekli yasayı çıkartırken geçmişteki hatayı olabildiğince düzeltmenin yollarını da aradık. Doğal yöntem, partiler kapatılırken yönetimde bulunan insanlara şans tanımak, eski partilerini nasıl sürdürmek istedikleri kararını onlara bırakmaktı. Biz de öyle yaptık. İtiraf ederim ki,

CHP'nin eski yönetiminin bu fırsatı makul bir şekilde değerlendireceğini, adının yasaklanmış olduğu dönemde CHP'yi yaşatmış başlıca kuruluşun SHP olduğunu kabul ederek CHP adının SHP'de devam etmesini önereceğini ummuştum. Ama olay böyle gelişmedi. Yeniden CHP'nin başına geçen eski yönetim, önce DSP ile SHP'yi bir çatı altında birleştirmeye çalıştı; bu olmayınca da, herkesin kendilerine geleceğini umarak, kendi başlarına devama karar verdi. Sonuç, CHP'nin küçük bir parti halinde yeniden siyaset ortamımıza girmesiydi ve bu yüzden de, beklenen tam anlamıyla gerçekleşmemiş oldu. Ama ben bunun geçici bir durum olduğunu, eninde sonunda CHP'nin büyük kitlesini barındırıp, yaşatan SHP'nin CHP adına da kavuşacağını ummaya ve sorulduğunda da açıkça söylemeye devam ettim.

Bu geçmiş göz önüne alınınca, bugün varılan bütünleşme aşamasında, korunması, sürdürülmesi gereken adın CHP olduğunu açıklamak benim için doğal davranış olacaktı. Gene de böyle bir açıklama yapmamı Şili'deki birçok arkadaşımın yanlış yorumlayacağını ve bana kızacağını tahmin ediyordum. Ama serinkanlılıkla düşünme fırsatı bulduklarında, herhalde, kendilerinin de aynı amaçla uğraşmış olduklarını hatırlayacaklar ve CHP çatısında birleşmenin doğruluğunu kabul edeceklerdi. Bu düşüncelerle Kurultaya bir hafta kala, cumartesi öğleden sonra, evde, büyük masa başında eşimle karşı karşıya otururken, elime kalemi alıp bir açıklama yazdım. Eşim, o aralar, masaya oturdukça, anılarımla ilgili çalışma yaptığımı bildiği için, gene öyle bir şey yazdığımı sandı. Ertesi sabah telefonla Ankara'daki sekreterime metni yazdırırken fark etti.

SHP'lilere Mesaj

Açıklamada, belki SHP ile ilgili son mesajım olacağı için, SHP'nin geçmiş çalışmalarını ve başarılarını öven bir kısa değerlendirme bulunmalıydı.

Partililerimize, birleşmenin tekrar getireceği eski anlaşmazlıkları aşabilecekleri inancını aşılamalıydım. Ayrıca yeni bir karışıklık çıkmaması için, bana geçmiş Olağanüstü Kurultayda partililerimizin vermiş oldukları *"Onursal Genel Başkan"* unvanının da artık geçerliği kalmayacağını herkesten önce ben ilan etmeliydim. Bu düşünceler, açıklamanın çerçevesini belirledi. Bu arada bir sırrı da açığa vurayım. O günlerde İnönü Vakfı'nın bir sorusuna yanıt verebilmek için babamın bazı eski demeçlerine bakıyordum. Gözüme çarpan iki deyişinin benim açıklamamda belirteceğim iki fikri çok iyi ifade ettiklerini fark ettim. Bu deyişleri biraz değiştirerek, açıklamama yerleştirdim. Babamın 1930'lu yıllarda söylenmiş cümleleri şunlardı:

"Yüksek, medeni, ileri bir millet olmak davası oyuncak mıdır!..."

"Ne kadar zorlu ve çetin olursa olsun, hiçbir milli meselenin halli, milli şuurun ihatası haricine çıkacak kadar muğlak ve milletin tırmanıp erişemeyeceği kadar sarp değildir!..."

Bu güzel sözlerden nasıl yararlandığım, aşağıya aldığım açıklamamda görülecektir. Metin biraz uzun olduğu için basında hepsi çıkmadı. Buraya tümünü koyma olanağını buluyorum:

"Bir aydır toplantılara katılmama engel olan sağlık sorunumu henüz çözebilmiş değilim. Belki 18 Şubat Kurultaylarında da bulunamayacağım. Onun için bazı düşüncelerimi şimdiden duyurmak istiyorum.

Önce şunu belirteyim: Geçen Olağan Kurultayda SHP'li arkadaşlarım benim için *"Onursal Genel Başkan"* gibi bir unvan yaratarak büyük bir sevgi gösterisi yapmışlardı. Beni çok duygulandıran ve onurlandıran bu davranış için bütün SHP'lilere her zaman minnettar olacağım. Şimdi 18 Şubat ortak toplantısı ile yeni bir döneme giriyoruz. Bu dönemde artık bu unvanı kimsenin kullanmaması gerektiğini ifade etmek istiyorum."

"1983 Haziran'ı ile 1995 Şubat'ı arasındaki on iki yıla yakın süre, SHP'lilerin çeşitli parti kimlikleri altında, Türkiye'de demokrasinin yeniden canlanması, yerleşmesi, gelişmesine ve ulusumuzun, demokrasinin nimetlerinden yararlanmasına en büyük katkı ve hizmetleri yaptıkları bir dönemdir. Cumhuriyet'in temel niteliklerini, ülke bütünlüğünü titizlikle korumak, insan haklarına saygılı olmak, kalkınmaya ve adil bölüşüme ağırlık vermek, haksızlığın her türlüsüne karşı çıkmak ve bütün bunları halka hizmet anlayışı içinde yapmak şaşmaz ilkemiz olmuştur. Bu çabalar ve elde edilen somut başarılarla her zaman iftihar edeceğiz. Bence en büyük başarı 1983 baharından beri geçen on iki yıl içinde önümüze çıkan çeşitli zorlukları, büyük bunalımlara yol açamadan aşma yollarını bulmada, hep öncülük etmemiz ve bunun mümkün olduğunu bütün partilere ve kamuoyuna göstermemizdir."

"Bunun yanında Mecliste, Bakanlıklarda ve yerel yönetimlerde SHP'li arkadaşlarımızın kazandıkları başarılarla daima kıvanç duyacağız. Katkı yaptığımız demokratik gelişmelerden yararlanan birçok siyasetçi ya da yorumcu bugün SHP'nin yakın geçmişteki hizmetlerini unutmuş görünüyorlar. Ama geleceğin tarafsız gözlemcileri elbet doğrusunu söyleyeceklerdir. Gerçeğin enindesonunda ortaya çıkmak gibi bir huyu vardır."

"İnsan haklarına saygılı bir demokratik düzeni bütün kurum ve kurallarıyla kurma yolunda sürekli ilerledik. Ancak hedeflerimizin tümüne henüz varmadık. Ya siyasal becerimiz yetmedi ya da toplumumuzun çoğunluğu henüz bu düzenlemelerin yararına inanmadı. Bu arada Türkiye'de demokrasimizi soysuzlaştıran, sağlıklı bir düzen için gerekli ahlâk kuralları disiplinini bozan gelişmeler oldu. Bütün bunlar için çareyi ve olumlu sonuçları gene demokrasi içinde, önümüzdeki yıllar getirecektir ve SHP'liler bu kez CHP'li olarak aynı hedeflere ulaşma uğraşının gene öncülüğünü yapacaklardır. Unutmayalım ki uygar ve ileri bir demokratik yapıya kavuşmak kolay varılan bir hedef değildir."

"Biz SHP olarak her zaman CHP'nin devamı olduğumuzu ifade ettik. Aramıza birçok yeni katılan oldu. Biz hep: "CHP kapanmış olmasaydı, bugünkü koşullarda ne yapardı, onu yapıyoruz." dedik. CHP'nin engin tarihinin bütününe eşsiz dorukları ve kaçınılmaz sıkıntılarıyla sahip çıktık. 18 Şubat toplantısında CHP adını almaya karar vermemiz ve sonra CHP'ye katılmamız yıllardır süren uğraşımızın başarıya ulaştığını gösteren bir hareket olacaktır. Parti adları konusundaki 12 Eylül yasağını kaldırdığımız zaman yapılması gereken davranış şimdi gerçekleşecektir. O zaman SHP'lilerin küçük bir bölümü CHP adını almışlardı. Kuşkusuz bu yetersizdi. Şimdi SHP'nin büyük bölümü de CHP adını alacaktır. Herkes bir araya gelince parti içi çekişmeler yeniden başlayacak mıdır, onu bilemem. Fakat şunu bilirim ki, geçmişte CHP'nin ve SHP'nin büyük başarıları, parti içi çekişmelere rağmen gerçekleşmiştir. Bundan sonra da böyle başarılara varabilmek, parti içinde bir araya gelen bütün iyi niyetli insanların ortak amacı olmalıdır. Hiçbir parti içi sorunun çözümü, partili bilincinin kavrayamayacağı kadar karmaşık ve partinin erişemeyeceği kadar sarp değildir."

"Yeni bir gelişme dönemine girerken, bugüne kadar SHP'de Genel Başkan, Genel Sekreter, Parti Meclisi ya da Merkez Disiplin Kurulu Üyesi, İl, İlçe Başkanı, Yönetim ve Disiplin Kurulu Üyeleri ve sade partili olarak eşsiz bir özveri ve bağlılık duygusuyla hizmet etmiş bütün arkadaşlarıma sonsuz saygı, sevgi ve minnet duygularımı ifade ediyorum."

"1983 yılında demokrasiyi korumak için beni siyasete çağıran deneyimli CHP'liler arasında Sayın Hikmet Çetin'in de bulunduğunu bugün memnunlukla hatırlıyorum. Geçen yıl Kurultayımızın seçtiği Genel Başkan Sayın Karayalçın'a, on yıla yakın bende bulunmuş emaneti mutlulukla devretmiştim. 18 Şubat'ta hep birlikte bu emaneti Sayın Çetin'e verirken görevini sonuna kadar yapmış bir insanın vicdan huzurunu da duyacağım.

18 Şubat'tan sonra hepimizin desteği, bizi halk hizmetinde yeni başarı doruklarına götürecek olan Sayın Hikmet Çetin'in arkasında olacaktır."

Açıklama, tahminimin üzerinde bir etki yarattı. CHP Genel Merkezi açıkça memnunluk ifade ederken, SHP Genel Merkezi'nde şaşkınlık ve üzüntü belirdi. Erdal İnönü'nün kişisel görüşlerinin Kurultay delegelerini etkilemeyeceği söylendi. Tersini iddia edenler, bu açıklamadan sonra birleşmenin çatısının artık belli olduğu, kargaşaya yer olmadığı yorumunu yapanlar da çıktı. Ben, yazılı açıklamam dışında konuşmadım, gazetecilerin sorularına hiç yanıt vermedim.

Kurultay gününe gelindiğinde, basındaki yorumcuların kesin bir tahmin yapmaktan kaçındıkları, sonucun belli olmadığına ve herhalde az farkla belirleneceğine işaret etmekle yetindikleri görülüyordu.

Rahatsızlığımın tam geçmemiş olması yüzünden Kurultay'a gene katılamadım. Liderlerin konuşmalarını, kulislerdeki görüşmeleri, televizyondan izledim. Sonuçta, delegelerin büyük çoğunluğu SHP Genel Merkezi'nin sözünü dinlemediler ve CHP'nin tüzel kişiliğinde bütünleşme doğrultusunda oy verdiler. SHP'li delegeler fazlasını da yaptılar, her zamanki özverili davranışlarını bir daha gösterdiler ve gözleri yaşararak, kendi partilerinin feshine karar verdiler. Böylece tartışma bitti ve CHP, bu defa büyük bir parti olarak siyaset yaşamına devam olanağını buldu. Bu arada bir hafta önce yayınlanan yazılı açıklamamın delegeleri önemli ölçüde etkilemiş olduğu da meydana çıktı.

Bir Değerlendirme

Bu bölümde anlattığım toplantı öykülerine tekrar baktığımda, hepsinde ortak bir özellik görüyorum. Toplanmış olan insanlar aslında, kendi uzun vadeli çıkarlarının farkında olarak, belirli bir davranış göstermek istiyorlar. Ancak daha önce meydana gelmiş bazı olayların doğurduğu duygusal tepkiler onları, esas çıkarlarının tam tersi bir yola itiyor. Topluluk bu iki yol arasında bocalıyor, karar veremiyor. Böyle bir durumdalar iken yapılan konuşma, ya da yazılı açıklama kişilere daha serinkanlı düşünme olanağı sağlıyor ve bunun sonunda kendi çıkarlarına uygun olan yolu isteyerek seçiyorlar. Bu koşullarda topluluğu, sakin düşünmeye yöneltebilmek, onları önemli bir eyleme götürmek görevini de yapıyor. Oysa ki genellikle rastlanan etkileme şekli daha farklıdır. Toplulukları eyleme sürüklemek için onları heyecanlandırmak, coşturmak yolu seçilir. Bu bölümdeki örnekler, bazı hallerde bunun tersinin de mümkün olduğunu göstermektedir.

XIV.
Anahtar Sözler

Zamanında yapılan bir konuşma bir kitlenin davranışını olumlu yönde ne kadar etkileyebilir?.. Epey etkileyebileceğini gösteren bazı yaşanmış örnekleri geçen bölümde anlatmıştım. Bu olayları yeniden dile getirirken, uzun bir konuşma yerine bir iki cümle ile de dinleyenler üzerinde önemli etki yapılabileceğini hatırladım. Bütünü ile inandırıcı etki yapan bir konuşma içinde de kuşkusuz bir, ya da bir kaç cümle özellikle etkili olur. Ama etkinin asıl kaynağı uzun konuşma içinde iyice fark edilmez. Bir iki cümle ile belirli bir etki uyandırıldığında ise neden-sonuç ilişkisi daha açıkça ortaya çıkmış oluyor ve daha ilginç, daha çarpıcı bir sonuç elde ediliyor. Ünlü kişilerin tarihe mal olmuş sözlerinden birçok örnek bulunabilir. Ben kendi deneyimimden aldığım bir kaç örneği burada anlatacağım.

Önermek Nezaketini Gösterdi

Benim bilim yaşamımda tanınmış fizik bilgini, Nobel Ödülü sahibi, Eugene P. Wigner ile birlikte yaptığımız çalışmalar önemli bir yer tutmuştur. Adımın bilimsel çevrelerde duyulması, 1951-1952 kış sömestrinde Princeton Üniversitesi'nde konuk araştırmacı olarak geçirdiğim 6 ay içinde, Wigner'le birlikte yaptığımız araştırmalar sayesinde olmuştur. Benim için bu kadar önem taşıyan bu gelişmenin sağlanmasında inanıyorum ki Wigner'le ilk görüşmelerimizin birinde, pek farkında olmadan sarf ettiğim bir cümle rol oynamıştır. Olay şöyle olmuştu:

1951 Sonbaharında, Amerika'da, California Teknoloji Enstitüsü'nden teorik fizik dalında doktora diplomasını aldıktan sonra, biraz daha araştırma yapmak maksadıyla Princeton Üniversitesi'ne gelmiştim. Doktora tezim yüksek enerjili kozmik ışınlar üzerinde yapılmış bazı gözlemleri teorik yönden

açıklayan bir çalışma idi. Birçok ayrıntılı hesaplar içeriyordu. Ama esası, bilinen teorilerin yeni gözlemlere uygulanması şeklinde olduğu için yeni teoriler üretmiyordu. Ben, yurda dönmeden önce yeni teoriler üzerinde biraz daha araştırma yapmamın yararlı olacağını düşündüm. Özellikle, çağdaş matematikte önemli bir yer almış olan gruplar teorisinin fizikteki uygulamalarını, bu yolla ne gibi buluşlar yapılabileceğini merak ediyordum. Bu konunun o zaman en öndeki isimlerinden biri Eugene P. Wigner idi. Macar asıllı bir fizikçi olan Wigner, fiziğin çok hızlı ve çarpıcı gelişme gösterdiği 1930'lu yıllarda Avrupa'da, özellikle Almanya'da teorik fizik alanında yaptığı buluşlarla yaygın ün kazanmış, sonra İkinci Dünya Savaşı öncesinde Amerika'ya gelmiş ve orada, Avrupa'dan kaçıp gelen başka birçok önemli bilgin gibi yerleşmiş, Amerikalı olmuştu. 1950'li yıllarda matematik ve fizik alanlarında Amerika'nın en ileri merkezlerinden biri olan Princeton Üniversitesi'nin ünlü profesörlerinden biri durumunda idi. Fiziğin her alanında yaptığı önemli buluşlar, derin ve geniş bilgisi ile beraber yaratıcı muhayyelesinin gücünü ve mantığının şaşmaz sağlamlığını ortaya koymuştu. Başka bir özelliği, insan ilişkilerinde son derece kibar tavırlı olması, onunla birlikte yeni araştırmaları değerlendirirken, keskin ve insafsız bir eleştirici niteliğini de elden bırakmaması idi.

Doktora tezimi tamamlamaya çalıştığım 1951 yazında, Prof. Wigner'le görüşme olanağı aradım. Yazı Wisconsin Üniversitesi'nde geçirdiğini öğrenince oraya gittim ve kendisiyle konuştum. Kısa görüşmemiz sonunda benim, doktoramı aldıktan sonra Princeton Üniversitesi'ne konuk araştırmacı olarak gelmek ve kendisi ile çalışmak isteğimi reddetmedi. Sanırım, isteğime olumlu bakmasında, ufusfararası ilişkileri" yakından izlemesi ve babamın tanınmış bir devlet adamı olduğunu bilmesi de rol oynamıştır. Bana, doktoramı aldıktan sonra Princeton Üniversitesi Fizik Bölümü'ne başvurmamı önerdi. Ben de öyle yaptım ve 1951 Ekim ayı başlarında California ile New Jersey arasındaki 3.000 km'lik yolu otomobille beş günde aşarak Princeton'a geldim. Ertesi sabah da randevu alarak, öğleye doğru Wigner'i ziyarete gittim. Yarım saat kadar konuştuk. Bana doktora tezimin konusunu, başka çalışmalarımı, grup teorisi hakkında ne bildiğimi sordu. Bu konuda fazla bir şey bilmediğimi görünce bazı kitaplardan işaret ettiği bölümleri okumamı tavsiye etti. Sonra, yemek vakti geldiği için, beni öğretim üyelerinin yemek yediği kafeteryaya götürdü. Fakat bütün bu konuşma esnasında benim en çok merak ettiğim şey, bana hangi problem üzerinde çalışmayı önereceği idi. O ise bundan hiç söz etmedi. Bende uyanan izlenim, henüz benimle birlikte çalışmaya karar vermemiş olduğu şeklinde idi. Bundan da rahatsız olmuştum, ama sesimi çıkarmamıştım.

Kafeteryaya girdik ve sıra ile yemek almaya başladık. Bu aralık Wigner'i tanıyan başka bir öğretim üyesi yanımıza geldi, selamlaştılar. Wigner beni onunla tanıştırdı ve CalTech'den yeni doktora aldığımı söyledi. Bunun üzerine yeni gelen fizikçi bana CalTech'te ne yaptığımı, kiminle çalıştığımı sordu. Ben de kozmik ışınlar üzerinde çalıştığımı ve Prof. Christy'nin bana bu alanda bir araştırma konusu önermek nezaketini göstermiş olduğunu söyledim. Aynı anda Wigner'ın bu sözümden etkilendiğini fark ettim. Aslında benim o esnada kullandığım deyim, *"önermek nezaketini gösterdi"*, İngilizcesi, *"was kind enough to propose"*, bilinen bir söz kalıbı olduğu için ayrı bir etki yapması pek beklenemezdi. Ama o sırada benim bunu, bilinçli olmayan bir şekilde de olsa, söylemem, "CalTech'teki profesörün bana gösterdiği yakınlığı burada henüz bulamadım" imasını yapmak anlamına gelmişti ve çok etkili olmuştu. Yemekten sonra fakülte binasına, Palmer laboratuvarı diye bilinen tarihi binaya dönerken, yolda Wigner bana o günlerde aklını kurcalayan bir problem olduğunu söyleyerek bu konuda çalışmamızı önerdi. İnanıyorum ki o gün benimle çalışma kararı vermesinde, farkında olmadan söylediğim o basit cümle belirleyici rol oynamıştır.

"Hocam çok değişmişsiniz!"

Benzer bir davranışı, yıllar sonra, bir asistanım bana karşı gösterdi ve o da olumlu sonuç aldı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde teorik fizik profesörü olarak çalışıyordum. Ayrıca, Fen-Edebiyat Fakültesi'nin Dekanlığı görevini de yürütüyordum. Bir gün, Teorik Fizik Bölümü'nün bir asistanı, İmre Usseli, bana geldi ve benden, doçentlik tezine götürecek bir araştırma konusu önermemi istedi. Hemen olumlu bir yanıt veremedim. Biraz düşüneyim dedim. İmre'yi uzun süredir tanıyordum. Daha lisans öğrenimini yaptığı sırada, Ankara Fen Fakültesi'nde öğrencim olmuştu. İleri bir düşünce yeteneğini ortaya koyan esprili konuşma şekli ile hemen kendisini gösteren, birçok şey öğrenmeye merakı olan, bir konuda derinleşmekten çok, değişik konularla ilgilenmeyi seven bir gençti. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde teorik fizik dalında verilen ilk doktora diplomasını almıştı. Tezinin konusunu ben önermiştim ve birlikte bir süre çalışmıştık. Sonuç başarılı olmuştu. Yalnız, İmre, doktorasını aldıktan sonra fizikten başka konulara da merak sarmış ve bir süre fizikte araştırma yapmamıştı. Şimdi, görünüşe göre, tekrar benimle birlikte çalışmak, araştırma yapmak istiyordu. Ancak bu isteğinin ne kadar ciddi olduğunu kestiremiyordum. Üzerimdeki yönetim görevleri de çok vaktimi aldığı için İmre'ye bir araştırma konusu önermekte tereddüt ediyordum. Bu hava

içinde iken bir sabah dersten çıkıp, koridorda yürürken İmre'yi karşımda buldum. Selamlaştıktan sonra bana doğrudan doğruya: "Hocam siz çok değişmişsiniz." dedi. Durakladım ve: "Niye?" diye sordum. "Eskiden, Ankara Fen Fakültesi'nde, ilkin asistan, sonra doçent olduğunuz yıllarda sizinle konuşmalarımızı, davranışlarınızı hatırlıyorum. O zaman sizin için imkansız bir şey yoktu, ne önerilirse yaparım, ya da yaparız, derdiniz. Şimdi öyle söylemiyorsunuz." dedi. İmre'ye: "Amma yaptın ha! O kadar değişmedim." şeklinde bir yanıt verdikten sonra kendi kendime düşündüm. Aslında o zamanki ruh halimi oldukça gerçeğe yakın bir şekilde anlatmıştı. İstediği araştırma konusunu önermeyi ve gene birlikte çalışmayı kabul ettim. Zamanında söylenmiş ve bir gerçeği yansıtan cümlesi kararımı etkilemişti.

Tarihçiler Kendi Bulduklan Gerçeklere İnanır

İsmet İnönü'nün, çok az insana nasip olmuş, birbirinden önemli ve heyecanlı askeri ve siyasal olaylarla dolu bir yaşamı olmasına karşın, anılarını yazmakta çekingenlik gösterdiği bilinir. Gerçi, bu davranışına bir neden göstermiştir. Her zaman önemli sorumluluklar taşıdığını, rahatça anılarını yazacak bir sakin döneme hiç gelemediğini sık sık söylemiştir. Ama isteseydi herhalde gerekli zamanı bulabilirdi diye düşünüyorum. Bu konudaki isteksizliğinin asıl nedeni, sanıyorum, olaylarla ilgili kendi bildiklerini yazarsa, bir takım yanlış ve zararlı yorumlara fırsat verebileceği kaygısı idi. Ancak hayatının son yıllarında, yakınlarının, arkadaşlarının ısrarları ile ve herhalde zamanın artık her şeyi yerli yerine oturttuğunu düşünerek, bu kaygılarını aşabildi. Hayatının gençlik ve askerlik yılları ile Kurtuluş Savaşı ve Lozan Antlaşması dönemlerini kapsayan bölümlerine ait anılarını, bir söyleşi şeklinde Sabahattin Selek'e anlattı. İki ciltlik *"İsmet İnönü'nün Hatıraları"* adını taşıyan değerli eser böylece ortaya çıktı. İşte bu anılarını anlatmayı düşündüğü, ama gene de kaygılarından kurtulamadığı günlerde aramızda geçen bir konuşmayı hatırlıyorum. Orada kendimi tutamayarak söylediğim bir sözün babamı ikna etmede önemli katkısı olduğuna inanıyorum. Şöyle olmuştu:

Yalnız olduğumuz bir sırada, babam, hatıralarını anlatabilmesine kolaylık getirecek bir sistem düşünüldüğünü, ama gene tereddüdü olduğunu, elinde geçmiş olaylara ait belgeler bulunmadığını, ciddi bir çalışma yapacak hali olmadığını söyledi. Bunun üzerine ben de, bu şekilde hatıralarını aklına geldiği gibi anlatmasının çok yararlı olacağını, herkesin bunu beklediğini söyledim. Gene tam kani olmadığını fark ederek bir şey daha ekledim: "Sanıyorum ki tam gerçeği söyleyememekten korkuyorsunuz. Ama merak etmeyin. Zaten

tarihçiler sizin anlattıklarınızı, kendi yaptığınız şeyler üzerinde bile olsa, anlattıklarınızı tam gerçek diye kabul etmezler. Onlar kendi araştırmaları ile tarihsel gerçekleri bulduklarına inanırlar. Sizin yazdıklarınız, anlattıklarınız onların araştırmalarına önemli malzeme sağlayacaktır; ama onların yerini almayacaktır. Tarihçiler, sizin anlattıklarınızı da kendi araştırmalarının ışığında değerlendireceklerdir." Bu sözleri söyler söylemez de babamın yüzündeki ifadeden, biraz şaşırmış gibi etkilendiğini, ama sonra rahatladığını fark ettim. Belki daha önce aklına gelmemiş bu düşünce, tarihçilerin İsmet İnönü'nün anlattıklarını bile bilimin şüpheciliği içinde değerlendirecekleri düşüncesi, onu aşırı sorumluluk kaygısından kurtarmış ve anılarını daha rahatça anlatabilme yolunu açmış oluyordu.

Atatürk İçin Olsaydı

1978 yılında, Unesco Yürütme Kurulu'na, Türkiye'yi temsil edecek üye olarak seçilmiştim. Bu kurul, Unesco'nun Genel Konferans diye bilinen genel kurulundan sonra en yetkili organı idi. Yılda iki kez Paris'te toplanıyor, başlıca yürütme organı olan Genel Direktörlüğün üye ülkelerdeki icraatını gözden geçiriyor, yapılanları denetliyor ve yeni etkinliklere yön veriyordu. Benim seçildiğim dönemde Genel Direktör, Senegalli tanınmış bir eğitimci olan Amadou Mantar M'Bow idi. Kurulun ilk toplantısında gördüm ki M'Bow deneyimli ve becerikli bir siyasetçinin bütün niteliklerine sahipti. Batılı zengin, gelişmiş ülkelerin temsilcileri ile iyi geçinmeye çalışırken, esas politika olarak, Unesco'nun hizmetlerinden, olanaklarından üçüncü dünya ülkelerini ve özellikle Afrika'nın az gelişmiş yörelerini yararlandırmaya çabalıyordu. Güney Afrika'nın "apartheid" politikası gibi, ırklar, dinler, uluslar arasında fark gözeten anlayışlar ve davranışları ortadan kaldırmak için uğraşmayı da Unesco'nun görevleri arasında görüyordu.

O dönemde Unesco içindeki çok taraflı siyasal ilişkiler yumağında Türkiye'nin kendine özgü, başka devletlerinkine pek benzemeyen bir yeri vardı. Unesco üyesi olan 150 kadar devlet, Unesco içindeki ilişkileri bakımından, Avrupa, Sovyet Bloku, Asya, Latin Amerika, Afrika, Arap ülkeleri şeklinde gruplara ayrılmışlardı. Örneğin Unesco'daki görevlere yapılan seçimlerde bu kümelerin her biri belirli sayıda aday gösteriyordu. Grup üyesi devletlerin temsilcileri kendi aralarında muntazaman toplanıyorlar ve ortak politika davranışları belirliyorlardı. Türkiye Avrupa grubunda, A.B.D, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa ve İskandinav ülkeleri gibi en gelişmiş ülkelerle beraberdi. Öte yandan Unesco'nun uygulayacağı projeler, çeşitli ülkelere eğitim, bilim,

iletişim alanlarında yapacağı yardımlar söz konusu olduğunda, Türkiye'nin gelişmekte olan devletlerle beraber tavır alması gerekiyordu. Ayrıca Unesco içinde herhangi bir göreve seçilebilmek için üçüncü dünya ülkelerinin oylarına mutlak ihtiyacımız vardı. Örneğin, ben 1978 Genel Konferansı'nda Yürütme Kurulu'na seçilirken Avrupa grubundan çok, öteki gruplardan oy almıştım. Bu nedenlerle biz, Avrupa grubu içinde olmakla beraber oldukça bağımsız davranıyor, her olayda kendi düşüncelerimize göre karar veriyorduk.

Ben, bir bilim adamı ve dünyaca bilinen bir soyadını taşıyan bir insan olarak, gerek üyeler arasında, gerek genel direktörlük makamında itibar görüyordum. Ancak Genel Direktör nazarında, Unesco politikası içinde hangi yerde olduğum henüz iyice belli değildi. Derken bir gün Genel Direktör M'Bow'un özel kalem müdürlüğünü yapan İsveçli bir görevli beni görmeye geldi ve idari ve mali işlere bakan alt komitede alınacak bir karar konusunda benden yardım istedi. Sorun şuymuş: Güney Afrika rejiminin ırkçı politikasına karşı düzenlenmiş bir uluslararası toplantıya Unesco mali yardım sağlamış. Ancak bu yardımın verilmesinde komitenin kabul ettiği usullere tam uymayan bir taraf varmış. Yürütme Kurulu üyelerinin bir bölümünün katıldığı komite, ilk toplantısında bu yardımın verilmesini konuşurken, söz alan Avrupalı devletlerin temsilcileri Genel Direktörün tutumunu eleştirmişler. İşlemi onaylayıp, onaylamamak konusunda bir dahaki toplantıda oylama yapılacakmış. Onun için Genel Direktörün özel kalem müdürü, yardımın verilmesinin onaylanmasında benden destek istiyor. Ben kendisine, alt komitede beni temsil eden yardımcımla bu konuyu konuşacağımı, elimden geleni yapacağımı söyledim.

Dışişlerimizin elçi düzeyinde bir temsilcisi olan değerli yardımcıma konuyu sorduğumda, bana, Genel Direktörün usule tam uymayan bir harcama yaptığını, onun için, desteklenen toplantının konusu ne olursa olsun, öteki Avrupalılar gibi bu işlemi onaylamamak taraftarı olduğunu söyledi. Unesco'da sağlam yönetim usullerini yerleştirmek isteyenler arasında yer almalıyız diyordu. Bu gerekçe genel olarak kuşkusuz doğru idi, ama bence bu istisnai halde yanlış oluyordu. Çünkü Afrikalılar için, "apartheid" ile mücadele etmek, zencileri eşit insan olarak görmeyen anlayışa karşı çıkmak, her türlü usul konularını aşan bir dava idi. "Usullerimize tam uymadığı için biz bu davayı desteklemiyoruz" şeklinde bir yaklaşımı kendilerine anlatamazdık. Bu konudaki aşırı duyarlılıkları böyle açıklamaları kabul edemezdi. Onun için yardımcıma, önümüzdeki toplantıda, bizim bu harcamayı, konusunu düşünerek onayladığımızı söyleyelim dedim. Arkadaşım önce itiraz etti. "Ama usule aykırı bir tarafı var" dedi. Kendisine "Bakın, dedim, biz Atatürk ile ilgili bir

uluslararası toplantı için Genel Direktörün yardımını sağlasak; sonra burada usule aykırı bir taraf var diye bazı dostlarımız itiraz etseler, onlar hakkında ne düşünürüz?.. Bu konuya da Genel Direktör öyle bakıyor." İçtenlikli bir Atatürkçü olan yardımcım bu sözüm üzerine itirazını geri aldı ve alt komite toplantısında harcamayı onayladı. Bu davranış, Genel Direktör nazarında delegasyonumuzun yerini kesin olarak belirledi. Ondan sonra M'Bow ile hep yakın işbirliği anlayışı içinde bulunduk. Yardımcımı ikna eden sözüm Unesco'daki bütün görev süremi de kolaylaştırmıştı.

Araştırıcı İle Yönetici Farkı

1965 yıllarında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Teorik Fizik Bölümü başkanı idim. Bu bilim dalında lisansüstü çalışmaları yaptırmak ve bölümü bir araştırma merkezi haline getirmek için uğraşıyordum. Teorik fizikte araştırmalarıyla ün yapmış bilim adamlarımızı ve yetenekli gençlerimizi bölümde toplamak ve verimli çalışma için gerekli ortamı hazırlamak bu uğraşın önemli bir parçası idi. Bu arada en tanınmış fizikçimiz Feza Gürsey de çağırma uyarak ODTÜ'ye gelmiş ve Teorik Fizik Bölümü'nde çalışmaya başlamıştı. Güncel konularda yüksek düzeyde araştırma yapmaya hevesle devam ediyordu. Bir gün odama geldi. Çok üzgün ve kızgın görünüyordu. Üniversite kütüphanesinde başından geçen bir olayı anlattı. O günlerde kütüphaneye müdür olarak bir Hintli uzman getirilmişti. Birleşmiş Milletlerin ODTÜ'ye ayırmış olduğu özel yardım programı çerçevesinde gelmiş, kütüphaneciliğin yeni teknik ve yöntemlerini bilen bir insan diye tanınıyordu. Üniversitenin kurulmakta olan ve ülkemizdeki öteki üniversitelerde eşi bulunmayan Merkez Kütüphanesi'ni bu yeni yöntemlere göre düzenlemeye çalışıyordu. Bu çerçevede, üniversiteye gelen sürekli bilimsel dergilerin kütüphanede sergilenme şekline de yeni bir düzen getirmiş. Bizim Fen Fakültelerinde ve yurt dışındaki tanınmış büyük üniversitelerde alıştığımız şekilde, matematik, fizik gibi her bilim dalına ait dergiler ayrı ayrı kümeler halinde okuyanların yararlanmasına sunulurdu. Hintli uzman, "Merkez kütüphanesi bölümler ve bilimler arasında ayrıcalık yapmaz, tüm üniversiteye hizmet verir" anlayışı içinde, bütün dergileri bir arada, alfabe sırasına göre dizerek sergilemiş. Bir dergiyi ancak arada bir görmek isteyen, ya da yeni yayınlar hakkında genel fikir sahibi olmak maksadıyla dergilere bakanlar için bu sergileme şeklinin bir sakıncası olmaz. Ama kendi konusundaki birçok dergiyi sürekli izleyen birisi için, aradığı dergilerin bu kadar geniş bir sergi içinde, birbiri ile ilgisiz konular içinde dağılmış olması, zorlaştırıcı, hiç olmazsa heves kırıcı bir durum ortaya çıkarıyordu.

Feza Gürsey bu yeni düzenlemeyi görünce çok rahatsız olmuş. Hemen kütüphane müdürüne gitmiş ve: "Niye böyle yaptınız, alışılmış şekli niye bozuyorsunuz?" diye kızgınlığını belli ettikten sonra dergilerin sergilenmesini gene eski haline getirin demiş. Müdür ise çok yüksekten bir tavır takınmış: "Burası üniversitenin Merkez Kütüphanesi; benim için bütün bölümler birdir; bu düzenlemeyi değiştirmem." demiş. Bu yanıt ve bu tavır, değerli bilginimizi olayın kendisinden daha da çok üzmüş, hayal kırıklığına uğratmış. Bana bunları büyük tepki içinde anlattı. Ben kendisini teskin etmeye çalıştım, hemen ilgileneceğimi söyledim, ama olumlu bir sonuç çıkacağına inanmadığını da fark ettim.

Hintli müdüre gittim. Kendisi ile daha önce tanışmıştık. Üniversitede bir kütüphane komisyonu vardı ve ben bu komisyonun başkanı idim. Bütün fakültelerden temsilcilerin katılmasıyla zaman zaman toplanıyorduk. Yeni müdürün gelişinden sonra bir kaç toplantı yapmıştık. Prof. Gürsey'in şikâyetini ben de müdüre tekrar ettim ve dergilerin düzenini gene eski haline getirmesini istedim. Müdür itiraz etti. Siz Kütüphane Komisyonu Başkanısınız; Merkez Kütüphanesi fikrini desteklemelisiniz. Bölümler arasında nasıl ayrıcalık yaparım dedi. "Biliyorum, yapamazsınız, ama bu bir istisnai durumdur, başka birçok üniversitede olduğu gibi ve alıştığımız şekilde fen bilimlerini öteki bilimlerden ayırın." dedim. Gene kabul etmedi. "Orada istisna, burada istisna yaparsam ne zaman kendi yöntemlerimi uygulayabileceğim?..." dedi. "Bakınız", dedim, "Feza Gürsey, bizim en tanınmış, en yetenekli bilim adamımızdır. O ve onun gibilerin bu üniversitede verimli çalışmaları benim için hayati bir meseledir. Eğer siz de bu üniversitede kalmak istiyorsanız, bu dediğimi yapın. Bu istisna dışında ben sizin yeni yöntemlerinizi desteklemeye devam ederim." Bu kesin ifade şeklini duyunca biraz düşündü, arkasından "peki" dedi. Bizim için konunun önemini anlamıştı. Gerçekten de dergilerin sunuluş şeklini hemen alıştığımız biçime döndürdü. Ertesi gün Feza Gürsey'i görüp, müdürle konuştuğumu ve durumu düzeltmeyi kabul ettiğini anlattım. Çok rahatladı ve bana: "Tam bir diplomatsın." dedi.

"Tam bir diplomatsınız"

Bu iltifatı, yıllar sonra bir yabancı büyükelçiden de duydum. Nedeni de oldukça eğlencelidir. Birinci Koalisyon Hükümeti'nde Sayın Demirel'in Cumhurbaşkanlığı seçilmesinden sonra Başbakan Vekilliği görevi yaptığım sırada idi. Vekillik görevim, Cumhurbaşkanı tarafından yeni Başbakanın atandığının ilan edilmesi ile birlikte bitti. Bu duyurunun yapılmasından bir saat kadar sonra bir yabancı büyükelçi, Dışişleri Bakanlığımız aracılığıyla benden ivedi

bir konuyu iletmek için randevu istedi. Buyursun, dedim. Biraz sonra geldi ve hükümetinden bir mektup getirdi. Mektupta, yapacakları bir girişim için bize bilgi veriyorlardı. Okuduktan sonra bana verilen bu bilgi için kendisine teşekkür ettim. "Yalnız" dedim, "ben artık Başbakan Vekili değilim. Yeni Başbakan, atandığının duyulmasıyla birlikte görevine başlamıştır. Bu bilgiyi ona vermeniz gerekir." Ben böyle söyleyince, şaşırdı. Beni hâlâ Başbakan Vekili sanıyormuş. "Şimdi ne yapacağım, bu bilgiyi bir an önce yetkili makama iletmem gerekiyordu. Mektubu yeniden yazdırmam vakit alacak," diye kaygısını ifadeye girişti. Herhalde asıl rahatsızlığı, önemli bir mektubu yanlış bir makama getirmiş olmaktan kaynaklanıyordu. Ben sözünü kestim. "Kolayı var, ben mektubu size vereyim ve hiç görmemiş olayım. Siz zarfın üzerini yeniden yazdırıp, Başbakana götürün." dedim. Bunu duyunca Büyükelçi rahatladı. Mektubu aldı, ayrılırken teşekkür etti ve: "Tam bir diplomat olduğunuzu gördüm." dedi.

Buraya kadar anlattığım ve çoğunu kendi yaşamımdan aldığım olaylar, yerinde bir konuşma ile ya da bir iki cümle ile dinleyenleri istediğimiz şekilde etkilemenin mümkün olduğunu gösteren örnekler. Kuşkusuz, her zaman böyle olmuştur iddiasında değilim. İstediğim sonucu vermemiş birçok konuşmamı da hatırlıyorum. Konuşmanın dinleyenleri belirli bir karara yöneltebilmesi için etkileyici bir yapısı olması elbet gerekli, ama bu yetmiyor. Ayrıca, dinleyenlerin de bu doğrultuda bir karara bir ölçüde yatkın bulunmaları, ya da kararsız olmaları, her halde aksi karara önceden kesin olarak varmamış olmaları gerekiyor. Bu iki koşul bir araya geldiğinde olumlu sonuç alınabiliyor ve bundan iki taraf da memnun oluyor.

Toplumsal olayları daha derinden etkileyen ve uzun bir süre içindeki davranışları belirleyen etkenlerin tek tek konuşmalardan öte bir takım fikirler, kuramsal modeller olduğunu biliyoruz. Gene başımdan geçen bir olayı ele alarak, zamanında ortaya atılan uygun bir fikir yapısının, pek çok kişiyi etkileyen sonuçları nasıl adeta kendiliğinden ortaya çıkardığını anlatmak istiyorum. Bu, iki partinin, SODEP ile HP'nin ünlü birleşme öyküsüdür.

XV.
Bir Birleşme Öyküsü

Demokrasimizin 1980 müdahalesinden sonra yeniden kendisini toparlamaya çabaladığı, kurumlarını çalıştırmaya başladığı, 1983-1987 döneminin en önemli olaylarından biri, kuşkusuz, Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile Halkçı Partinin (HP) birleşmeleridir. Birleşmenin lehinde ve aleyhinde çok şey söylenmiş, yazılmıştır. Birleşme olayının kamuoyunda uyandırdığı yaygın coşkun havası içinde, birleşmenin mimarları olarak gördükleri bana ve Aydın Güven Gürkan'a övgüler yağdırılmış, her iki genel başkanın özverili davranışları ve devlet adamlığı nitelikleri öne çıkarılmıştır. Öte yandan birleşmeyi *SODEP'in intiharı* diye nitelendirenler, ya da HP'nin SODEP'in oyununa geldiğini ileri sürenler olmuştur. Zamanın Başbakanı ve iktidar partisi başkanı önce böyle bir birleşmenin olamayacağını söylemiş, olmaması için de uğraşmış, ama sonunda: "Rakiplerimizi küçük görmememiz gerektiğini bir daha öğrendik" diyerek, birleşmenin başarısını kabul etmiştir. Basınımızın deneyimli yorumcuları ise, birleşme modelini, siyaset dünyasının gereklerini bilmeyen, insanların özelliklerini gözardı eden, fazla mekanik bir yaklaşım diye eleştirmişlerdir. Sonunda, birleşme olduktan sonra da her iki parti içinden eski durumu arayan yakınmalar ve özleyişler zaman zaman duyulmuştur.

Abartılı değerlendirmeleri bir tarafa bırakalım. Birleşmenin yeniden başlayan demokratik yaşamımızda önemli bir gelişme meydana getirdiği açıktır. Bir defa, birleşme, bütün zorluklarına karşın, başarılı olmuştur. O güne kadar var olan iki parti, birleşmeden sonra tek parti olarak devam etmiş, bir daha HP SODEP diye bir ayrılığa gidilmemiştir. Sonra, birleşmenin asıl önemi, sağlıklı demokrasi anlayışına sığmayan bir duruma, temel muhalefetin Parlamento dışında kalmış olması durumuna son vermiş olmasındadır. Bu anormal durum, SODEP ile DYP'nin 1983 genel seçimlerine Milli Güvenlik Konseyi kararıyla sokulmamış olması yüzünden ortaya çıkmıştı ve ne zaman, nasıl

ortadan kalkacağı belli değildi. Bir güdümlü demokrasi yaklaşımı ve anlayışı olarak karşımızda duruyordu. 1980 öncesinin siyasetçilerine Anayasa ile getirilmiş olan siyaset yasaklarının devam etmesi de bu sakar durumu daha çok göze batar hale getiriyordu. Gelecek genel seçimlere bütün partilerin gireceğine, yasaklardan da yakında kurtulacağımıza inanmak istiyorduk, ama bu beklentilerimiz mevcut durumla çelişiyordu. Örneğin, yabancıları hiç inandıramıyorduk.

Ben, o günlerde, Genel Başkan Yardımcımız tanınmış sendikacı Muzaffer Saraç'la birlikte Avrupa'da bir gezi yapmıştım. Almanya, Belçika, Danimarka ve İngiltere'ye uğramıştım. Gittiğim her yerde konuştuğum sosyal demokrat siyasetçilerin, sendika liderlerinin, basındaki yorumcuların hep aynı sorularıyla karşılaştım. "Halkın büyük desteğine sahip olduğunuzu söylüyorsunuz; öyleyse niye şimdi Parlamento dışındasınız? Önünüzdeki genel seçimlere girebileceğinize nasıl inanıyorsunuz? Askerler gene müdahale etmezler mi? Buna karşı hangi garantileriniz var?" Bütün bu sorular hep aynı güvensizliği dile getiriyorlardı ve ne söylesek bu güvensizliği ortadan kaldıramıyorduk. Anladığımız gerçek şuydu: Demokrasimizin artık sağlam bir yapıya kavuştuğunu sözle değil, ancak eylemle, durumu normalleştirerek gösterebilirdik. İşte Halkçı Parti, SODEP birleşmesi bunu yapmıştır. Sosyal demokratların birleşik partisini hem parlamentoda, hem yerel yönetimlerde temsil edilen Ana Muhalefet Partisi haline getirmiştir. Bu olayın hemen arkasından Doğru Yol Partisi başka bir yolla parlamentoda temsil olanağı bulmuş, yasaklan kaldırma girişimleri gündeme gelmiş ve kısa sürede başarıya ulaşmıştır. Böylece, birleşme ile başlayan bütün bu sağlıklı gelişmeler demokrasinin ülkemizde yeniden yerleştiği inancını dünyaya kabul ettirmiştir.

Birleşme nasıl oldu?.. Bunun öyküsü birçok kez değişik yazarlar tarafından anlatıldı. Olayı izleyen gazetecilerden Süleyman Coşkun doğrudan doğruya birleşme konusunu ele alan bir kitap yayınladı.[37] Öyküyü, burada ben de kısaca özetleyeceğim. Çünkü inanıyorum ki bu birleşmenin, siyasal zorluklara, anlaşmazlıklara bir çözüm bulma örneği olarak, Türkiye siyasetine yaptığı hizmeti aşan bir önemi, anlamı vardır. Ben o tarafını özellikle belirtmeye çalışacağım. Bir toplum içinde, ya da toplumlar arasında, ortaya çıkan siyasal zorlukların aşılması iki koşulun sağlanmasını gerektiriyor. O zorlukları aşmak isteyen bir toplumsal irade var olmalı ve zorlukları aşmak için tutulacak yolu gösteren, tarafların üzerinde anlaşıp uygulayacakları, somut bir hareket planı

37) *SHP, Bir Oluşumun Perde Arkası*, Süleyman Coşkun, Eser Yayınları, 1986.

bulunmalı. Bu koşulların ikisinin de sağlanması zorunludur. Bir türlü çözüme bağlanamayan toplumlararası anlaşmazlıklarda, ya da toplumsal rahatsızlıklarda, genellikle, kamuoyunda bu rahatsızlıktan kurtulmak, bu anlaşmazlıkları barışçı bir çözüme bağlamak isteği görülür. Fakat çözüme varmanın somut yolu bulunamadığı için anlaşmazlık sürer gider ve kişiler çaresizlik içinde, herkesin zarar gördüğü çatışmaları, ya da sonuca varmayan girişimleri izleyip dururlar. İşte HP-SODEP birleşmesi bence bu bakımdan çok ilginç ve üzerinde durmaya, düşünmeye değer bir örnek, deyim yerindeyse bir prototip oluşturmuştur. Aralarındaki anlaşmazlıklardan kurtulmak isteyen toplumların bunu sözle ifade etmelerinin yetmediğini, çözüme götürecek ayrıntılı davranış şeklini arayıp bulmaları ve bunu birlikte uygulayacak özverili, anlayışlı yaklaşımı göstermeleri gerektiğini, bunu yaparlarsa başarıya ulaşacaklarını, bir kez daha ortaya koymuştur.

Bizim yaşadığımız birleşme olayında, bir araya gelme isteği, partili kamuoyunda başlangıçtan beri vardı. Çünkü zaten her iki parti, 1980 müdahalesinin, en büyük hatayı işleyerek kapattığı CHP'nin içinde uzun süre siyaset yapmış insanlar tarafından kurulmuş ya da kurdurulmuştu ve üyelerinin hemen hepsi CHP'den gelen insanlardı. Tekrar bir arada çalışmayı doğal olarak, özlemle istiyorlardı. Kuruluş safhasında bir takım yasakların, sınırlamaların olması ve bazı yönlendirmeler yapılması yapay bir ayrılık doğurmuş, sonra bir partinin seçime sokulup ötekinin sokulmaması bu ayrılığı derinleştirmiş, bir zıtlaşma ve mücadeleye yol açmıştı. Ama partililer arasında bu zıtlaşmayı aşarak bir araya gelme isteği hep canlı tutuluyordu. Ben 1984 yerel seçimlerinden sonra, SODEP'li adayların başkanlığı kazandıkları belediyeleri görmek ve çalışmalarında yardımcı olmak maksadıyla geniş bir yurt gezisi yapmıştım. Bu gezide yaptığımız konuşmalarda, dinleyenler, her fırsatta iki sosyal demokrat partinin birleştirilmesini bizden istemişlerdi.

Birleşmenin İki Safhası

İki parti açısından birleşme konusu iki ayrı safha gösterdi.

SODEP olarak biz 1984 Temmuz'unda yapılan ilk olağan Kurultayımızda birleşme lehinde tavır aldık. Ben, Kurultayı açış konuşmamda, sosyal demokrat olduğunu iddia eden iki partinin birbiri ile mücadele etmesinin ortak amaçlara zarar verdiğini, iktidar partisinin bundan yararlandığını açıkça söyleyerek, ara dönemin zorluklarından kaynaklanan bu durumu ortadan kaldırmak ve birleşmek için uğraşmamız gerektiğini vurgulamıştım. Kurultay,

birleşme yolunda bir karar aldı ve bu uğurda çaba göstermek için Genel Başkana yetki verdi. Ertesi günü Halkçı Parti Genel Başkanı Sayın Necdet Calp'ı ziyaret ettim ve Kurultay kararı uyarınca birleşmek için görüşmelere hazır olduğumuzu söyledim. Onun bu konuda ne düşündüğünü sordum, Sayın Calp, bu yaklaşımımıza teşekkür etti, girişimimizi kendisinin olumlu karşıladığını, ancak bir görüşmeye başlamadan önce kendi Kurultaylarından bu yolda bir karar almaya ihtiyaçları olduğunu, bu bakımdan Halkçı Parti Kurultayı'nın toplanmasına kadar beklemek gerekeceğini söyledi.

Birinci safha böyle bitti ve yeni bir bekleme dönemi başladı. Benim Sayın Calp'la görüşmemden aldığım izlenim, onun birleşme konusunda acele etmek istemediği, iktidarın yapabilecekleri açısından bunu tehlikeli bulduğu ve bir birleşmenin ancak genel seçimlere yakın yapılmasını güvenceli gördüğü şeklindeydi. Halkçı Parti'nin kurultayını beklerken, iki parti arasındaki ilişkiler bazen yumuşayarak, bazen sertleşerek, dalgalı bir seyir izledi. Ben kendi kendime nasıl bir birleşme modeli olabilir diye hep düşünüyordum. Aklıma gelen bir şeklin esasları üzerinde, mahiyetini tam açıklamadan, başkanlık divanındaki arkadaşlarımın fikirlerini aldım. Böylelikle bir model zihnimde oluştu. Hatta iki parti ilişkilerinin iyi göründüğü bir sırada oturup Sayın Calp'a hitaben bir mektup yazdım ve içinde bu modeli anlattım. Mektubu, bu girişimimi kimseye açıklamadan önce, bana bu konuda ne düşündüğünüzü yazarsanız memnun olurum diye bitiriyordum. Fakat bu arada partiler arasındaki hava gene bozuldu ve ben mektubu göndermekten vazgeçtim. Kurultaylarını beklemeye devam ettim.

İkinci safha, 29-30 Haziran 1985 tarihlerinde yapılan Halkçı Parti Kurultayı ile açıldı. Bu kurultaya giderken Halkçı Parti içinde yönetime karşı bir hareket başlamıştı. Partinin daha genç, daha enerjik kesimini temsil eden bir grup milletvekilinin bu hareketi Kurultay'da başarıya ulaştı. Aydın Güven Gürkan Genel Başkan seçildi. Kurultay Bildirisi, Halkçı Parti'nin bundan sonraki politikasının bizim o güne kadar izlediğimiz politika ile daha büyük uyum sağlayacağı müjdesini veriyor ve yeni genel merkeze sosyal demokratların bütünleşmesi için uğraşma görevini yüklüyordu.

Hemen o günlerde ben Başkanlık Divanı'ndaki arkadaşlarımla beraber Halkçı Parti Genel Merkezi'ne gittim ve yeni Genel Başkanla arkadaşlarını kutladım. Aynı zamanda kendilerine, Halkçı Parti yönetiminden bir yıldır birleşme konusunda bir yanıt beklediğimizi hatırlattım. Sayın Gürkan ilk fırsatta bize gelip, yanıtlarını da getireceklerini söyledi. Böylece ikinci safha umutlu bir noktaya erişmiş oluyordu. Zorlu bir demokratik yarışı kazanmış olmak,

Gürkan ve arkadaşlarına büyük bir güven duygusu getirmişti. Yeni atılımlara girişmek isteyen bir coşku havası uyanmıştı. Gerçi o günlerde fark edilen eğilimleri, SODEP'ten çok, henüz kuruluş aşamasında olan DSP'ye yönelikti. Gürkan'ın gerek genel başkanlık yarışı sırasındaki, gerek Kurultay sonrasındaki bazı sözleri, bu izlenimi doğurmuştu. Solda birlik konusunda 15-17 Temmuz günlerinde toplantılar yapan Halkçı Parti yeni Merkez Karar ve Yönetim Kurulu, vardığı kararlan açıklarken, sosyal demokrat hareketin yenileşme ve bütünleşmesini hedef aldığını özellikle belirtmiş ve bu amaçla önce Rahşan Ecevit'le, sonra Erdal İnönü ile görüşüleceğini kamuoyuna duyurmuştu. Aynı zamanda SODEP ile HP'nin birleşmesinde zorluk çıkaran bir takım yasal engellerin varlığına da işaret etmişti. Bu bildiriyi: "Her iki görüşmeden de bir şey çıkmayacaktır." diyerek umutsuz yorumlayanlar vardı; hatta belki de çoğunlukta idiler. "Rahşan ve Bülent Ecevit, Gürkan'ın ima ettiği şekilde parti kurmaktan vazgeçmezler, SODEP-HP birleşmesine ise zaten yasalar engeldir," deniliyordu. Ben ise o günlerde basının bize yönelttiği sorulara karşılık hep, bir yıl boyunca yaptığımız gibi, "HP'den resmi yanıt bekliyoruz, yanıt gelinceye kadar hiç bir yorum yapamam" şeklinde konuşmaya devam ettim.

Aydın Güven Gürkan'la, Rahşan Ecevit'in görüşmeleri olumlu sonuç vermedi. Rahşan Ecevit, DSP'yi kurmaktan vazgeçmelerinin söz konusu olmadığını ilan etti. Bunun üzerine gözler 24 Temmuz Çarşamba günü Gürkan ve arkadaşlarının bizimle yapacakları görüşmeye çevrildi.

Her iki partide de Kurultay kararlarına göre birleşme doğrultusunda bir irade ortaya çıkmıştı. Öte yandan basındaki beklenti ve yorumlar, tıpkı Gürkan-Ecevit görüşmesinden olduğu gibi, Gürkan-İnönü görüşmesinden de bir şey çıkmayacağı, her iki partinin kendi yollarına devam edeceği şeklinde idi. Çünkü birleşmenin gerçekleşmesini zorlaştıran birçok engel vardı. Bir defa, iki parti hangi partide birleşeceklerdi? Halk desteği, son yerel seçimlerin ve ondan sonra yapılan bütün kamuoyu yoklamalarının ortaya koyduğuna göre, büyük ölçüde SODEP tarafında görünüyordu. 1984 yerel seçiminde SODEP %23, HP ise %8 oranında oy almışlardı. Sonra HP'nin kuruluşunda, askeri yönetimden "icazet alarak" ortaya çıkmış olduğu, SODEP'in ise vetolara karşın yoluna devam ettiği, bu bakımdan demokratik geleneğin asıl temsilcisi olduğu, halk arasında yaygın kanı idi. Bu durumda, SODEP'in HP'ye katılması herhalde beklenemezdi. Öte yandan HP'nin SODEP'e katılmasına karşı da Anayasanın 84. maddesi ve partilere hazine yardımını düzenleyen 3032 sayılı yasa engeller oluşturuyordu. HP milletvekilleri partilerinden istifa edip, SODEP'e geçerlerse 84. maddeye göre Meclis onların milletvekilliklerini düşürebiliyordu.

Buna karşı bir çare, önce HP'nin feshedilmesi, ondan sonra milletvekillerinin SODEP'e kaydolmaları idi. Anayasa maddesinin yazılış şekline göre bu takdirde milletvekilliklerinin düşmemesi gerekirdi. Ama HP feshedilirse bu sefer de hazine yardımı kesilebilirdi. Ayrıca o günkü hava içinde iktidar partisinin, Meclis'teki büyük çoğunluğu ile, işine gelen her türlü yanlış yoruma başvurabileceği izlenimi egemendi. Bu nedenlerle de, 84. madde ile 3032 sayılı yasanın pratik olarak HP'nin SODEP'e katılmasını engellediği kabul ediliyordu. Dolayısıyla iki partinin hangi partide birleşeceği sorusuna yanıt bulunamıyordu.

Bu sorunun bir şekilde çözülebildiği kabul edilirse, o zaman ikinci bir sorun, birleşik partide yönetimlerin nasıl paylaşılacağı sorunu, bütün güçlükleriyle aşılmaz bir engel gibi karşımıza çıkıyordu. Ortak yönetimde iki partiden gelen yöneticilerin hangi oranda temsil edileceklerine ve daha da önemlisi kimlerin yönetici olacağına kim, nasıl karar verecekti? İşte bu iki temel sorunu hem yasalara uyacak şekilde, hem de iki partinin üyelerinin ve yöneticilerinin kabul edip, içlerine sindirebilecekleri bir biçimde çözme olanağı görülmediği için basındaki yorumcular da, hemen bütün siyasetçiler de daha ilk görüşmede umutların suya düşmesini bekliyorlardı.

Halkçı Parti yöneticilerinin birleşme konusunu görüşmek üzere Genel Merkezimize gelecekleri günün arifesinde İstanbul'dan Ankara'ya döndüm. Öğle yemeğinde Genel Başkan Yardımcılarından Muzaffer Saraç ile beraber oldum. Ertesi gün Gürkan ve arkadaşlarının geleceğini konuşurken, birleşme konusunu ciddileştirebilecek bir fikrim olduğundan kendisine söz ettim. Saraç'ın birleşme konusuna sıcak baktığını, kamuoyunun böyle bir girişimi destekleyeceğine inandığını fark ettim. O gün bu konuyu başka kimseye açmadım. Önemli kararlara varmadan önce, kendisine danışmayı ihmal etmediğim Genel Başkan Yardımcım, eski Genel Başkan Cezmi Kartay bir dinlenme izni almış olduğu için Ankara dışında idi.

Ertesi sabah, 24 Temmuz 1985 Çarşamba günü, HP yöneticilerinin ziyaret saatinden önce Genel Merkez'de, Başkanlık Divanındaki arkadaşlarımla bir toplantı yaptım. Yanlış hatırlamıyorsam, bu toplantıya, Genel Başkan Yardımcılarım, Atila Sav, Türkân Akyol, Muzaffer Saraç ve Genel Sekreterimiz Hicri Fişek katıldılar. Arkadaşlarımın görüşleri, biraz sonra HP yöneticileri ile yapılacak toplantıda daha çok onların düşüncelerini dinlemek, kendi önerilerimizi söylemeyi bir sonraki toplantıya bırakmak doğrultusunda idi. Böyle ikili görüşmelerde normal olarak yapılan da bu idi.

Birleşme Modeli Önerim

Bunu kabul ettim. "Yalnız, dedim, benim bir fikrim var; fikrimi bu ilk toplantıda biraz açıp, tepkilerini görmek istiyorum". Sonra düşündüğüm birleşme modelini arkadaşlarıma anlattım.

Bu modelde o günkü şekilleriyle ne SODEP, HP'ye ne de HP, SODEP'e katılıyordu. Şöyle bir yol öneriyordum: Önce Halkçı Parti, tüzüğünü, programını, adını ve amblemini SODEP doğrultusunda değiştirerek, bizim partimizden farksız bir hale gelecek. Bunu yaparken, tüzel kişiliğini koruduğu için, ne milletvekillerinin durumları ne de hazine yardımı açılarından herhangi bir sorun çıkmayacak. Yalnız bu arada HP'nin yapısı tamamen değişmiş olacak. SODEP üyeleri ondan sonra bu yeni partiye katılacaklar. Ama bu yeni parti, onların partisinden farksız hale gelmiş olduğu için bir anlamda oldukları yerde kalacaklar. Yasal açıdan ise iki parti birleşmiş olacak. Yönetimlere gelince, her iki partinin yerel yönetimleri feshedilecek; yeni yönetimlerin üyeleri ile Kurultay delegeleri, iki parti üyelerinin toplamının katıldığı seçimlerle tamamen demokratik olarak belirlenecek; böylece belirlenen delegeler bir olağanüstü Kurultayda birleşik partinin yeni genel merkez yönetimini ve yeni Genel Başkanı seçecekler. O zamana kadar Genel Başkanlığı Halkçı Partinin şimdiki Genel Başkanı üstlenecek. Gene o zamana kadar ortak partinin Merkez Karar Yürütme Kurulu her iki partinin M.K.Y.K.'ları toplamından oluşacak. Bu modelde yönetimlerin paylaşılması demokratik yoldan, üyelerin oylarıyla gerçekleşeceği için her türlü itiraz olanağı da ortadan kalkmış oluyor. Ayrıca bu birleşmeyi, SODEP'in HP'ye katılımı şeklinde yorumlamak da doğru değil. Çünkü her iki partinin üyeleri, yöneticileri bir araya gelerek yeni bir partinin tüzüğünü, programını, yönetim kadrolarını belirliyorlar.

Ben kısaca bu modelin esaslarını anlatıp bitirdiğimde, Divan üyesi arkadaşlarım biraz şaşırmış göründüler. İlk izlenimleri böyle bir modelin yürüyebileceği şeklinde idi. Yalnız partimiz için bazı tehlikeler görüyorlardı. Örneğin benim Genel Başkanlığı bırakmamın verebileceği sonuçlardan kaygıları vardı. Bu modeli hemen ortaya atmamamı önerdiler. Ben de ihtiyatlı olmak fikrine katıldım. "Ama belki biraz çıtlatırım." dedim.

Biraz sonra, Halkçı Parti yöneticileri, Genel Başkan Aydın Güven Gürkan ile beraberinde, Genel Başkan Yardımcısı Vecihi Ataklı, Genel Sekreter Halil İbrahim Şahin, Genel Sekreter Yardımcıları Kadir Narin, Muhteşem Vasıf Yücel ve Durcan Emirbayer geldiler. Basın buluşmaya yoğun ilgi gösteriyordu. Birkaç kez selamlaştıktan, resimler çekildikten sonra basına kısa açıklamalar

yaptık. Gürkan da ben de, iki partinin Kurultaylarında aldıkları kararlar gereğince birleşme-bütünleşme konusunu görüşmek üzere bir araya geldiğimizi ve görüşmeye umutla başladığımızı söyledik.

Basın ayrıldıktan sonra ilk sözü alan Aydın Güven Gürkan görüşlerini ayrıntılı biçimde açıkladı. İlke olarak birleşmeye taraftar olduklarını, geçmişten gelen ortak çaba anılarının ve bugün her iki partinin özlediği demokratik gelişmeye ulaşma uğraşının bizi bir arada çalışmaya zorladığını gördüklerini söyledi. Birleşme deyince sadece bir araya gelmenin ötesinde, partilerin tüzük ve programlarını yeniden ve birlikte yoğurmalarını, böylece bütünleşmelerini anladığını belirtti. Önem verdikleri bir nokta olarak, SODEP ile HP'nin bir araya gelmesi ile bütün sosyal demokratların birleşmiş olmayacağı üzerinde durdu ve "Ecevit'in kurmaya giriştiği DSP'yi dışlayan bir tutum göstermemeliyiz." dedi. SODEP ile HP'nin birleşmesinin hemen gerçekleşmesini engelleyen bazı önemli güçlükleri göz ardı edemeyeceğimize işaret etti. Bilinen yasal zorlukların ötesinde, geçirdiğimiz yerel seçim mücadelesinin genel merkezlerde ve daha da çok yerel örgütlerde yarattığı zıtlaşmaların, kırgınlıkların, birleşmenin çabuk yapılabilmesini engelleyeceği, bu aykırı havanın dağılması için uğraşmak ve bir süre beklemek gerekeceği üzerinde durdu. Sıra bana gelince, ben de partimizin birleşme isteğini ve ülkemizde sosyal demokrasinin, hatta demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi için birlikte olmanın önemini anlattım. Dış gezilerimden aldığım izlenimlere de değinerek, bugünkü normal olmayan durumu düzeltmedikçe demokrasimizin kalıcı olduğuna dünyayı inandıramayacağımızı söyledim. Bülent ve Rahşan Ecevit'lerin çabalarına saygı duyduğumu, onlara karşı bir tutum içinde olmadığımı, ayrıca ailece dostluğumuz bulunduğunu, partilerimizin birleşme hareketini DSP'ye de açık tutabileceğimize inandığımı söyledim.

İlk görüşmemizde bu genel ifadelerle yetinip, tekrar bir araya gelmek üzere ayrılabilirdik. Ama ben dayanamadım. Aklımdaki model adeta açıklanmadan duramıyordu. "Benim bir fikrim var, şöyle bir birleşme modeli düşünüyorum, bana mümkün gibi görünüyor, bütün itirazları da karşılayabilir, sanırım. Bu modeli uygulayabilir miyiz diye size sormak istiyorum", dedikten sonra biraz önce arkadaşlarıma sözünü ettiğim birleşme şeklini anlattım. Ben anlattıkça, sözlerimin, daha doğrusu bu modelin, Gürkan ve arkadaşlarını etkilediği fark ediliyordu.

Beklemedikleri bir öneri karşısında kalmanın şaşkınlığı ile uygulanabilir bir birleşme modelini ilk kez duymanın verdiği memnunluk duygularının birbirine karıştığını seziyorduk. Anlatırken, özellikle bu modelin, tam Gürkan'ın bir kaç gündür basına da söylediği şekilde, ortak ilkelere inanan

partilerin bir araya gelerek kendilerini yeniden yoğurmaları sürecini hayata geçireceği üzerinde durdum. Modelin uygulanması için kuşkusuz özverili bir yaklaşım gerekeceğini, benim her özveriyi yapmaya hazır olduğumu da açıkça belirttim. Sözlerim bittiğinde Gürkan, böyle bir öneri getirdiğim için beni kutladı. İlke olarak önerimi benimsediğini söyleyerek, bir iki soru sordu. Açıklıkla yanıt verdim. Böyle bir birleşme en demokratik şekilde tabandan başlayarak yürüyeceği için bugün iki partide bulunmayan ve örneğin DSP'yi kurmaya çalışan sosyal demokratların katılmasına da tamamen açık olduğuna işaret ettim. Daha ilk anlatılışta, birleşme modelinin geniş beğeni kazanmış olduğu görülüyordu. Her iki parti olarak bu öneriyi hemen Merkez Karar ve Yürütme Kurullarımıza götürmek, bir hafta sonra tekrar buluşmak ve o zamana kadar basına ayrıntılı açıklama yapmamak kararıyla toplantıyı bitirdik. Ayrılırken gerek Halkçı Parti yöneticilerinin, gerek bizim basına verdiğimiz demeçler, beklentinin tam tersine, görüşmenin olumlu geçtiğini ve birleşme sürecine hemen hemen girilmiş olduğunu duyuruyorlardı.

Örneğin Gürkan, gazetecilerin "SODEP'le birleşme konusunda daha önce yasal engeller var olduğunu söylemiştiniz. Şimdi farklı mı düşünüyorsunuz?" sorusuna verdiği yanıtta: "Engel gibi gözüken şeylerin güçlük olduğu ortaya çıktı. Ayrıca da bu güçlüklerin aşılabileceği anlaşıldı" diyordu.

O gün öğleden sonrayı, bir taraftan, hemen ertesi gün MKYK 'yi toplama hazırlığı yaparken, bir taraftan da, gazete muhabirlerinin, köşe yazarlarının sürekli soruları ve nasıl bir öneri ile durumu değiştirdiğimizi anlama çabaları içinde geçirdik. Bu sorulara verdiğimiz yanıtlar, "durum olumlu gelişiyor, ama ayrıntıları henüz söyleyemeyiz" demekle sınırlı kaldığı için basının ilgisi, merakı da devam ediyordu. Akşama doğru Halkçı Parti'den bir tanıdığım beni telefonla aradı ve Halkçı Parti Genel Merkez yöneticilerinin önerimi çok olumlu değerlendirdiklerini, bazı tereddütlere karşın, MKYK'daki kararların kabul yönünde olacağını tahmin ettiğini söyledi.

O gece heyecandan uzun süre uyuyamadığımı hatırlıyorum. Yaptığım öneri kabul edilirse, iki partinin birlikte girecekleri uzunca bir süreç sonunda tam bir birleşme gerçekleşecek, olmayacak şey diye bakılan bir önemli ilerleme sağlanmış olacaktı. Partimiz de, demokrasimiz de bundan büyük yarar sağlayacaktı. Bu başarının temelinde bir özgün fikir yapısının bulunması beni ayrıca heyecanlandırıyordu. Bilimsel araştırma yaptığım dönemlerde aklıma gelen bir fikrin başarıya götüreceğini fark ettiğim zamanlarda duyduğum heyecana benzer bir duyguydu bu... Gene aklıma gelen bir şey, satranç oynamasını bilen yorumcuların birleşme önerimi bir *'gambit'e* benzetecekleri oldu. Bilindiği gibi satrançta, gambit

denilen açılış şeklinde bir taş savunmasız olarak karşı tarafa bırakılır, ama sonra bu kayıp, açılışın genel yapısında üstünlük kazanılarak fazlasıyla geri alınır. Önerdiğimiz şekilde birleşme Halkçı Parti'nin tüzel kişiliğinde gerçekleşeceği için başlangıçta HP daha avantajlı bir duruma gelmiş gibi görünecekti. Ancak sonradan yerel yönetimler demokratik yoldan belirlenince SODEP'in tabandaki gücü kendisini gösterecekti. Fakat bu iki gelişmenin de olması, eğer birleşme isteniyorsa, kaçınılmazdı. HP'nin tüzel kişiliğinde bir araya gelmek yasal açıdan zorunluydu. SODEP'in tabandaki üstünlüğü ise ister istemez birleşik partiye yansıyacaktı. Dolayısıyla bu şekilde birleşmeyi önermek, ya da kabul etmek, hiçbir parti için ötekini kandırmak, ya da ötekine haksızlık yapmak şeklinde değerlendirilemezdi. Birleşme modelinin demokratik yapısı bütün itirazlara en iyi yanıtı verebilecekti. Gecenin önemli bölümünü bu düşüncelerle geçirdim.

Ertesi günü yaptığımız Merkez Karar ve Yönetim Kurulu toplantısı hem önerilen birleşme modelinin değerini, hem de Merkez Kurulumu/un demokrasiye bağlılığını ve halkın bizden beklediği birleşmeyi gerçekleştirmek için her türlü özveriyi yapmaya hazır olduğunu gösterdi. Modeli açıklamamdan sonra hemen bütün üyeler söz aldılar. Bu sürecin tehlikelerle dolu olduğuna işaret ettiler; başarıdan çok umutlu olmadıklarını belirttiler, ama sonunda büyük çoğunlukla Kurul üyeleri birleşme yolunda ilerlemeyi kabul ettiler. Birleşme sürecinin ayrıntılarını belirlemek üzere yedi kişilik bir komisyon kurulması ve Küçük Kurultay'ın hemen toplantıya çağrılarak, İl Başkanlarının da görüşlerinin alınması kararlaştırıldı. Dört gün sonra toplanan Halkçı Parti MKYK'sı da uzun tartışmalardan sonra benzer olumlu kararlara vardı. İlk günü öngörülen şekilde 31 Temmuz'da iki parti yöneticileri bu defa HP Genel Merkezi'nde tekrar bir araya geldiler. SODEP'te kurulmuş komisyonun hazırlamış olduğu, birleşme sürecini ayrıntılarıyla ve takvimiyle ortaya koyan senaryo incelendi, tartışıldı; bazı değişikliklerle kabul edildi ve iki parti Genel Başkanlarının ortak açıklaması şeklinde kamuoyuna duyuruldu. Bundan sonra birleşme süreci, kabul edilen bu senaryoya uygun olarak adeta bir saat intizamıyla işlemeye başladı. 10 Ağustos'ta SODEP'in, 17 Ağustos'ta HP'nin Küçük Kurultayları toplandı ve birleşme işlemlerini onayladılar. 26 Eylülde iki partinin birleşme sürecindeki yükümlülüklerini belirleyen bir protokol iki Genel Başkan tarafından törenle imzalandı. 2 Kasım'da HP'nin, 3 Kasım'da SODEP'in olağanüstü Kurultayları toplanarak, SHP'yi kurdular. Bundan sonraki altı ayda HP'den, SODEP'ten gelen ve yeni katılan üyeler hep birlikte yaptıkları kongrelerle SHP'nin yeni yerel yönetimlerini ve Kurultay delegelerini seçtiler. Yeni delegelerle Haziran 1986'da toplanan SHP Kurultayı da yeni Genel Merkez üyelerini seçerek birleşme sürecini tamamladı.

24 Temmuz'da birleşme önerisinin ilk ortaya atılmasıyla başlayan süreç on bir ay sonra sonucuna ulaşmıştı. Bu aylar boyunca pek çok toplantı, tartışma yapılmış, pek çok zorluk aşılmıştı.

Bence bu sonuç, eşine az rastlanabilecek bir demokratik başarı idi. Önerilen modelin gücü, bu şekilde birleşmenin olabileceğini birdenbire herkese göstermesi, partili partisiz kamuoyunda büyük bir heyecan yaratmış ve basının tercüman olduğu bu heyecanın, bu toplumsal coşkunun itmesi modelin uygulanmasını kolaylaştırmış, adeta önlenemez kılmıştı. Gene de yerel yönetimlerin yeniden yapılanması, partilileri rahatsız eden, zaman zaman çok üzen aşamalardan geçti. Birleşme protokolü partiler arasında çıkabilecek anlaşmazlıklarda son kararı iki genel başkanın uzlaşmalarına bırakmıştı. Bu uzlaşmalarda fazla ödün verdiğim şeklinde eleştirilere uğradım. (Tıpkı çok daha sonra Koalisyon Hükümetinde, Başbakan Yardımcısı olarak partimi temsil ederken de Koalisyonda uyum sağlanması için fazla ödün verdiğimin söylenmesi gibi) Bu aşamalarla ilgili anılarımı başka yerde anlatırım. Burada özellikle belirtmeye çalıştığım şey bu toplumsal başarıda bir temel fikrin, bir teorik modelin ne kadar büyük rol oynadığıdır... Şuna da işaret edeyim ki, "Buradaki birleşme modelini iki partinin kabul ederek bütün kişisel rahatsızlıkları göze alan bir davranış içine girmelerine olanak veren başka önemli bir etken, o zaman her iki partinin başında particilik deneyimi fazla olmayan genel başkanların bulunması olmuştur," diyenler de vardır. Bu değerlendirme bir ölçüde doğrudur. Deneyim eksikliği girişim cesaretini arttırır, ama eğer bu model her iki partinin önemli beklentilerini karşılayan bir yapıda olmasaydı, herhalde o genel başkanlar da böyle bir birleşmeyi partilerine kabul ettiremezlerdi.

Özetle, HP-SODEP birleşmesinden şu genel sonucu çıkarmak istiyorum. Bir toplumsal anlaşmazlığın çözülmesinde, iki tarafın çözüm isteğini somut olarak gerçekleştirebilecek bir ayrıntılı modelin bulunması önemli bir koşuldur. Bu koşul sağlanmadan anlaşmazlığı ortadan kaldıramayız. Her anlaşmazlıkta çözüme götürecek modelin başka bir yapısı olacaktır. İşin zorluğu da buradadır. İnanıyorum ki siyaset bilimcilerine burada önemli bir görev düşüyor. Özellikle günümüzün uluslararası anlaşmazlıklarında böyle somut çözüm önerilerine büyük gereksinme olduğu açık. Uluslararası düzen, ya da hiç olmazsa uluslararası kamuoyu, anlaşmazlıkları savaşla çözmeyi artık kabul etmiyor, kabul etmemekte direniyor. Ama bu anlaşmazlıkları uzlaşma ile sona erdirmenin yolunu da birçok halde hâlâ bulamadık. Birleşmiş Milletler'e bu konuda ışık tutacak, somut önerileri bulma yollarını öğretecek araştırmaları dünya bekliyor. Siyaset bilimcilerimize duyururum.

XVI.
Durumlar ve İnsanlar

1968 yazında Amerika'dan döndüm ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Dekânlık ve Teorik Fizik Bölümü'nde öğretim üyeliği görevlerine yeniden başladım. Kısa bir zaman sonra da Mütevelli Heyeti ile öğretim üyeleri topluluğu arasında başlamış olan özerklik mücadelesinin içine, hatta ortasına düştüm. Amerika'da eşimle beraber bir yıl kadar kalmıştık. Columbia ve Princeton üniversitelerinde birer sömestr süresince araştırma yapmıştım. Columbia Üniversitesi'nde kış sömestrini geçirirken öğrenci hareketlerinin başladığına tanık olmuştum. Boykotlar, işgallerle ortaya çıkan şiddet hareketleri dersleri aksattığı gibi, öğretim üyeleri arasında da büyük huzursuzluklar yaratmış, Rektör istifa etmek zorunda kalmış, sonunda yeni yönelim, öğretim üyelerinin yardımı ile kargaşayı durdurabilmişti.

Bahar sömestrinde bulunduğum Princeton Üniversitesi'nde herhangi bir karışıklık olmadı. Yalnız ben oradayken Türkiye'de, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde şiddet hareketlerinin başladığını, ABD Büyükelçisi'nin Üniversite Rektörü'nü ziyareti sırasında otomobilinin bazı öğrenciler tarafından yakıldığını duydum. Türkiye'ye döndüğümüzde öğrenci hareketleri yatışmış görünüyordu ve üniversitede herkesin ilgisi, Sayın Kemal Kurdaş'ın ayrılmasıyla boşalan rektörlüğe kimin, nasıl atanacağı konusunda toplanmıştı. Öğretim üyelerinin bir bölümü, kuruluşundan beri 20 yıldan fazla zaman geçmiş, gerek akademik açıdan, gerek maddi yapılanma açısından iyice gelişmiş olan ODTÜ'nün, rektörünü de artık öteki üniversitelerimizde olduğu gibi, kendisinin seçmesi gerektiğini öne sürüyorlardı. Mevcut yasaya göre Mütevelli Heyeti tek seçici durumda olduğu için, yasa değiştirilinceye kadar, bir şekil bulup, öğretim üyelerinin görüşlerini almalarını ve kararlarını bu görüş doğrultusunda vermelerini istiyorlardı. Bu hava içinde, Mütevelli Heyeti'nin geniş bir

görüş alma işlemi yapmadan ilan ettiği bir atamanın öğretim üyelerinin isteklerine ters düşmesi ortalığı karıştırdı. Öğrenci hareketleri yeniden başladı. Rektörlüğe atanan Mühendislik Fakültesi Dekanı rahmetli Prof. Mustafa Parlar, fakültesindeki öğretim üyelerinin kendisine karşı çıkmalarına üzülerek, rektörlüğü kabul etmedi.

ODTÜ'de bu şekilde başlayan fırtınalı bir döneminin öyküsünü başka yerde daha etraflı anlatacağım. Bir buçuk yıla sığan bu dönem içinde yaşadığımız olaylar pek çok kimsenin hayatını yıllarca etkiledi. Ben, kendi hesabıma, bu olaylardan birçok dersler çıkardım. Burada yalnız, içine düşülen bir durumun, insanların davranışlarını nasıl değiştirdiğini göstermesi bakımından, o günlere ait bir olaya değineceğim.

Rektörlüğe atanan Prof. Parlar'ın istifasıyla ortaya çıkan otorite boşluğunda üniversitenin daha fazla karışmasını önlemek için biz, üç fakültenin dekanları, bir araya geldik. Bir taraftan öğrencileri sükunete çağırıyoruz, boykotları bitirin diyoruz; bir taraftan da Mütevelli Heyeti'ne seslenerek, üniversitenin kabul edeceği bir rektörü atamanın yolunu bulmasını istiyoruz. Ama bir de baktık ki Mütevelli Heyeti bizi yanlış anladı ve öğrencileri tahrik etmekle suçlayan bir bildiri yayınladı.

Kral Arthur, Lancelot ve Mütevelli Heyeti

Şimdi biz, dekanlar olarak, bu bildiriye yanıt veren bir açıklama yazıp, basına vereceğiz. Dekan arkadaşlarım bu karşı bildiriyi yazmamı benden istediler. Ayrıca: "Sert bir bildiri yazmalıyız." demeyi de ihmal etmediler. Ben elime kalemi aldım, düşünüyorum...

O anda gözümün önünden bir süre önce Amerika'da eşimle beraber seyrettiğimiz bir filmin bir sahnesi geçti. 'Camelot' adlı film, Kral Arthur ile Yuvarlak Masa şövalyeleri destanından esinlenmiş bir Amerikan operetinden uyarlanmıştı. Operet, Broadway'de sahneye konduğunda oldukça sükse yapmıştı; güzel şarkıları vardı. Ama beni tek bir sahnesinin etkilemiş olduğunu, işte o anda o sahne gözümün önüne gelince anladım. Bu, filmin başındaki sahne idi. Kral Arthur ile Şövalye Lancelot'un taraftarlarını karşı karşıya getiren çarpışma başlamak üzeredir. Sabah karanlığında Kral Arthur, kendi kampının içinden geçip, etrafa hakim bir noktaya gelir, karşıya doğru bakar. Öteki tarafta Lancelot'un silahşörleri hayal meyal görünmektedir. Biraz sonra çarpışma başlayacaktır. Düşünceli ve üzgün bir tavırla Lancelot'un tarafına bakan Arthur'un zihninden geçenleri filmde okuruz:

"Ben burada ne yapıyorum?... Biraz sonra Lancelot'un ordusuna hücum edeceğiz. Niçin?... Lancelot benim en güvendiğim, en sevdiğim arkadaşımdı. Beraber savaşlara girdiğimiz en sadık müttefikimdi... Ne oldu, nasıl oldu da şimdi onun üzerine hücum emri vermek zorunda kaldım?..."

Filmin öyküsü bundan sonra gerilere gider. Kral Arthur'un hangi başarıları ile krallığa yükseldiğini, güzel Guinevere ile nasıl evlendiğini, şöhretini duyan şövalye Lancelot'un Camelot'a, saraya gelişi ile Kral Arthur ile arkadaşlıklarının nasıl ilerlediğini, ama sonra Guinevere ile Lancelot arasında başlayan önlenemez aşkın iki arkadaşı nasıl birbirinden ayırdığını, Guinevere'nin Lancelot'a kaçması üzerine onurunu kurtarmak için Kral Arthur'un nasıl bu savaşa sürüklendiğini adım adım izleriz.

İşte o gün, Mütevelli Heyeti'nin suçlamasına yanıt verecek bildiriyi hazırlamak için elime kalemi aldığımda ilk aklıma gelen Camelot filminde Kral Arthur'un zihninden geçen bu düşünceler olmuştu. Benim Mütevelli Heyeti üyeleri ile kişisel olarak hiçbir sorunum, hiçbir alıp veremediğim yoktu. Ama üniversitenin öğretim üyeleri, öğrencileri, hep birlikte bu insanlarla bir kavga içine girmiştik ve ben şimdi, adeta üniversite ordusunun başına geçmiş bir komutan gibi Mütevelli Heyeti'ne hücum işareti verecek bir bildiriyi yazmak üzere idim. "Buraya nasıl geldim?" diye kendi kendime sordum. Buraya, inandığım bir davayı, üniversitenin özerkliği davasını ödünsüz savunduğum için gelmiştim. Dava doğru olduğuna göre de yapacak başka bir şey yoktu. Bildiriyi yazmaya başladım. Arkadaşlarım da yardım ettiler ve beğendiğimiz bir metin ortaya çıktı. Hemen basına verdik.

Bu olaydan çıkardığım sonuç şu oldu: İnsanları birbirleriyle kavgaya tutuşturan önemli davalar, ilkeler var. Yalnız bu soyut kavramların çatışmaya götürecek bir etkileşme doğurması için insanların belirli durumlar içine girmesi, ya da düşmesi gerekiyor. Ben, üniversite özerkliğini, öğretim üyelerinin fikir özgürlüklerini ilk asistan olduğum günlerden itibaren hep savundum. Ama bu tavrımın kamuoyunu da meşgul eden bir büyük kavgaya dönüşmesi, ancak ODTÜ'deki Mütevelli Heyeti sisteminin maksadına uymayan bir şekilde işlemeye başladığı bir anda benim Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı olarak karşılarında bulunmamla ortaya çıktı. Kıyasıya mücadelelere yol açan çıkar çatışmalarında da böyle olmaz mı?... Herkes kendi çıkarını korumaya çalışır. Kendi başına alırsanız, bundan bir şey çıkmaz. Ancak iki kişinin, ya da iki tarafın aynı çıkarları paylaşması söz konusu olunca, yani içinde bulundukları durum, onları aynı çıkarı paylaşmaya zorlarsa mücadele başlar ve çatışma çıkar.

Bunlar, herkesin bildiği, apaçık gerçekler. Bunları dile getirmek de marifet mi diye düşünülebilir. Yalnız bu açık gerçeklerden de bazı ilginç ve önemli sonuçlar çıkarılabileceğine işaret etmek istiyorum. Bir tanesi şu: İnsanları, hiç akıllarında yokken, birbirleri ile kavga etmeye götürecek durumlara sokabilirsiniz. Siyasette, rakiplerin durumlarını zayıflatmak için bu yönteme sık sık başvurulduğunu gördüm. Ben burada siyaset dışında yaşadığım tipik bir Örneği anlatacağım:

Bu Koltuklar Bizim

Yıllarca önce, Ankara Üniversitesi'nde fizik asistanı olduğum dönemde bir akşam, gene asistan olan bir arkadaşımla sinemaya gittik. Sanırım Büyük Sinema idi. Yerler numaralı idi. Balkon bölümüne çıktık. Bir görevli genç önümüze düştü ve bize ön tarafta iki yer gösterdi. Yalnız fark ettim ki biletlerimizin numaraları ile bize gösterdiği yerlerin numaraları birbirlerini tutmuyor. "Niye biletlerimizdeki yerlere oturmuyoruz?" diye sordum. Görevli genç: "O yerlere başkaları oturmuş, siz buraya oturun." dedi. "İyi ama, bu yerlerin sahipleri gelirlerse ne yaparız, karışıklık olmaz mı?" diye itiraz ettim. Genç, gene: "Bir şey olmaz, oturun siz, biz de buradayız." dedi ve gitti. Çaresiz oturduk. Ancak biraz sonra baktık, birisi koltukların numaralarını okuyarak, bize doğru geliyor. Geldi ve elindeki biletleri göstererek, "Bu koltuklar bizim yerlerimiz, kalkın!" dedi. Biz, kendisine güzellikle anlatmaya çalıştık ki, bu durumun sorumlusu biz değiliz, bir kusurumuz yok, yer gösteren görevli genç bizi bu yerlere oturttu. "Onu bulun, durumu düzeltir, sizi de bir yere oturtur" dedim. Ama gelen adam bu açıklamamızı kabul etmedi. "Burası bizim yerimiz, siz kalkın, biz oturalım, görevliyi siz arayın!" dedi. Biz sükûnetle bir defa daha aynı şeyleri söyledik. "Biz daha önce geldik ve bizi görevli bir insan buraya oturttu. O gelmeden kalkmayız." dedik. Yeni gelen kişi gene kabul etmedi ve bu kez, kavga etmeye hazır bir tavırla "onu bunu bilmem, kalkıyor musunuz, kalkmıyor musunuz?..." dedi. Etrafımızdakiler de ne olacak diye bize bakmaya başlamışlardı. Arkadaşım, bunun üzerine sert bir sesle; "kalkmıyoruz, ne yaparsan yap, var mı bir diyeceğin" dedi. Adam duraladı, düşündü, sonra başını sallayarak görevliyi aramaya gitti. Bir daha da görünmedi. Ama işte, yer gösteren görevlinin hatası yüzünden, birbirlerini hiç tanımayan, birbirlerine karşı hiçbir ters duygu beslemeyen insanlar kavganın eşiğine gelmişlerdi. Sonraları üniversitede yöneticilik günlerimde ve siyaset içinde bu basit olayı sık sık hatırladım ve insanları böyle birbirleriyle kavga ettirecek durumlara düşürmemeye dikkat ettim.

Çıkardığım ikinci ve daha olumlu bir sonuç da şu: Siyasetçilerin birbirlerine yönelttikleri suçlamalarda içinde bulundukları durumun etkisinin büyük rolü var. Kuşkusuz, onları bu farklı durumlara getiren nedenler gene kendi fikirleri, kendi ilkeleri, ya da geçmişten gelen bazı alışkanlıkları, beklentileri... Ama siyasal mücadelenin şeklini doğrudan doğruya belirleyen etken, siyasetçilerin içinde bulundukları durum. Eğer bu durum herhangi bir nedenle değişirse, siyasetçinin fikirlerinin de, mücadele doğrultusunun da değiştiğini görüyoruz. Bu yüzden kanımca siyasetçilerin birbirlerine yönelttikleri suçlamaları kişiselleştirmeleri, hakarete varan, ya da kin, nefret gibi duygular çağrıştıracak ifadeler kullanmaları yanlış bir davranıştır. Genel Başkanlığım sırasında böyle bir üslup kullanmamaya özen gösterdim. Bu tavrı sergilemem, belki mücadeleden kaçan, ya da hiç olmazsa mücadeleyi sevmeyen bir karaktere sahip olduğum şeklinde yorumlanmıştır. Ama benim için bu bir karakter sorunu değil, bir mantıksal düşünce sonucu idi.

Seçimlerde karşı karşıya kıyasıya mücadele ettiğimiz bir partiyle daha sonra birleştik; ayrımız gayrımız kalmadı. Başka bir parti ile de koalisyon yaptık. Temel siyaset görüşlerimizdeki farklılığı koruyarak, halka hizmet yolunda iktidar ortaklığına girdik. Bunlar, demokrasilerde olağan gelişmeler. Her iki oluşumun gerçekleşmesinde, sanıyorum,daha önceki seçim mücadelelerimizde birbirimizi fazla yaralayacak, sürekli kırgınlıklar yaratacak bir üslup kullanmamış olmamızın katkısı oldu. Yanlış anlaşılmasın, bunları söylerken partimizin görüşlerini, davalarını kamuoyunda savunurken içtenlikli olmayalım, ya da bütün gücümüzü ortaya koymayalım demiyorum. Elbet, büyük bir içtenlikle bütün enerjimizi bu yolda sarfetmeliyiz ki bir sonuç alabilelim. Sadece, bunu yaparken, o günkü toplumsal şartların bizi bu mücadeleye zorladığını, yarın durum değişince başka türlü davranmak gerekebileceğini de hatırdan çıkarmayalım diyorum.

Milletvekili Bakan Olunca

Siyasette durum-davranış ilişkisinin çarpıcı bir örneğini de geçenlerde yaşadık. Parti Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı olduğum sırada, partili bir milletvekili bana geldi ve bürokratların, seçmenlerle ilgili isteklerin hiçbirini yerine getirmediklerinden yakındı. Örnek olarak da bir olay anlattı. Bizim Partimizden bir Bakana bağlı bir devlet dairesinin başkanından bir dileği olmuş; aynı dairede yıllardır çalışan değerli bir elemanın orada daha yüksek bir göreve getirilmesini önermiş. Daire Başkanı, bunun zaten yapılacağını, yalnız biraz beklemesi gerektiğini söylemiş. Aradan zaman geçmiş ama atama hâlâ

yapılmamış, eleştiri buradan geliyor. Milletvekili gittikten sonra, daire başkanına konuyu sordum. Başkan, söz konusu kişinin gerçekten değerli bir eleman olduğunu ve önerilen atamayı normal daire terfileri sırasında yapacağını söyledi. Ama milletvekilinin sabırsızlık göstererek çok baskı yaptığını, hatta bir gün dairede bir toplantı yaparlarken, içeriye bir iki seçmeni ile birlikte girip, "Niçin hâlâ yapmıyorsunuz?" diye çıkıştığını, aralarında yersiz ve tatsız bir tartışma geçtiğini anlattı. Ben hem daire başkanını, hem milletvekilini yatıştırmaya çalıştım ve ikisine de işlemin usulüne göre yapılmasını beklemeliyiz dedim.

Aradan bir yıl kadar zaman geçti. Ben Genel Başkanlıktan ayrıldım; Hükümette değişiklik oldu ve yukarıda değindiğim yakınmaları yapmış olan milletvekili arkadaşım bakan oldu. Kendisini kutladım, başarılar diledim. Ancak bir ay geçti, geçmedi, bakanlıktan istifa ettiğini açıkladı. Arayıp nedenini sorduğumda, yanıtı şu oldu:

"Baskılara dayanamadım. Milletvekilleri durmadan geliyorlar, seçmenleri ile ilgili atama, ya da ihale işleri gibi bir takım istekleri dile getiriyorlar ve bunları gerçekleştirmek için bürokratlarımızın peşini bırakmıyorlar. Kabul edilmiş usullere uyarak çalışmak zorundu olduğumuzu bir türlü anlatamıyorum. Olmuyor. Onun için bakanlığı bırakmaya karar verdim." Bu sözleri hayretle dinledim. Daha bir yıl önce aynı davranışı kendisinin gösterdiğini iyice unutmuş görünüyordu. Ama belki de şaşılacak bir şey yoktu. Çünkü durum değişmişti.

Matruşkalar

Bir örnek daha vereyim. 1991 genel seçimlerinde başlıca rakiplerimiz olarak gördüğümüz ANAP ve DYP'ye karşı kampanya yürütüyorduk. Amacımız tek başımıza iktidar olmaktı. Hemen her basın toplantısında gazeteciler ya da radyo televizyon yorumcuları bize seçim sonrasında bir koalisyona girip girmeme konusunda ne düşündüğümüzü soruyorlar, biz de hep: "Ne münasebet, biz tek başımıza iktidar olup programımızı gerçekleştirmek istiyoruz." şeklinde yanıtlar veriyorduk Kampanyanın son günleri yaklaşırken halkla iletişim ve propaganda alanındaki danışmanlarımız, gazetecilere verilecek ilan dizisi için bir öneri getirdiler. Hani kutu kutu içinde Rus bebekleri vardır, Matruşka'lar... Hepsi birbirinin aynı görünüştedir, yalnız büyüklükleri farklıdır. Böyle bir dizi düşünmüşler. Her kutudan, geçmiş ANAP ve DYP dönemleri başbakanlarından birinin karikatürize edilmiş yüzü çıkıyor. Resimlerin altındaki yazılarda "ne farkları var, hepsi birbirinin aynı, farklı olan biziz!" mesajını sunuyoruz.

Genel Merkez'deki arkadaşlarımızla birlikte öneriyi dinledik. İlgi çekecek, çarpıcı mesaj verecek bir propaganda şekli diye değerlendirdik ve kabul ettik. Yalnız ben, Sayın Demirel'in bize gösterdikleri karikatürünü fazla antipatik buldum, "bu karikatürü biraz düzeltin; eleştirdiğimiz belli olsun; ama böyle korkunç bir görünüm olmasın." dedim. Öyle de yaptılar. Danışman arkadaşlarımız belki daha o zaman DYP ile koalisyon yapmayı düşündüğümüzü sanmışlardır. Oysa ki, benim itirazım böyle bir beklentiden kaynaklanmamıştı; sadece, siyasal mücadelemizi fazla kişiselleştirmemek ilkemi uyguluyordum.

XVII.

Önem Başka, Öncelik Başka!

Paris'te Unesco Yürütme Kurulu'nun bir toplantısındayız. Genel direktörlüğün hazırlamış olduğu yıllık faaliyet programını görüşüyoruz. Kırk beş üyenin her biri söz alıp bu programdaki projelerin hangilerini öncelikle desteklediklerini, hangilerini pek yararlı bulmadıklarını söylüyorlar. Bütün dünyayı kapsayan yıllık programda Unesco'nun ilgi alanları olan eğitim, bilim, kültür ve iletişim konularında pek çok, irili ufaklı proje var. Bölümler halinde toparlanınca üç çeşit etkinlik olduğu görülüyor. Birçok ülkeyi ilgilendiren uluslararası araştırma ya da uygulama projeleri; bir tek ülkeyi ilgilendiren yerel projeler ve bir de küresel sorunlar diye nitelendirilen konularda düzenlenecek uluslararası konferanslar. Küresel sorunlar içinde barışın korunması; yeni uluslararası ekonomik düzen; ırkçılıkla mücadele gibi konular var.

Söz alan üyelerin hepsi somut uygulama, araştırma, geliştirme projelerini destekliyorlar. Aralarında sadece ülkelerin gelişmişlik farkından gelen değerlendirme farkları var. Az gelişmiş ülkelerden gelen üyeler, yerel projelere daha çok ağırlık verilmesini isterken, gelişmiş batı ülkeleri temsilcileri ise daha çok uluslararası bilimsel projelerin önemi üzerinde duruyorlar. Ama yerel ya da uluslararası somut projelere yardım edilmesine kimse karşı çıkmıyor. Böyle olması da doğal. Aksi tavır kıskançlık diye yorumlanır. Üçüncü bölüme, küresel sorunlarla ilgili konferanslar düzenlenmesine gelince burada esaslı ayrılık ortaya çıktı. Çünkü barış gibi, yeni ekonomik düzen gibi konuların tartışılması, somut yararlara değil propaganda kazançlarına yönelik etkinliklerdir. Esas içerik propaganda olunca da bir devletin kazandığını öteki devlet kaybediyor. Böyle etkinlikler üzerinde görüş birliği sağlamak olanaksız. Söz alan batılı ülke temsilcileri, bu konferanslara para ayrılmasını eleştirirken komünist blok ve üçüncü dünya ülkeleri temsilcileri küresel sorunların konferanslarla ele alınmasını hararetle desteklediler.

UNESCO Yürütme Kurulu'na Bir Öneri

Uluslararası ilişkilerde bizim geleneksel tutumumuz, kendi ulusumuzun çıkarlarını korurken, insanlığın yararına olacak çabaları desteklemek. Dolayısıyla, bu projeler konusunda da en objektif değerlendirmeleri yapabilecek durumdayız. Ama bunu nasıl, hangi ölçüye göre yapmalı?.. Bu düşüncelerle söz sırası bana gelince, önce Türkiye'yi ilgilendiren belirli projelerin önemini anlatarak onların desteklenmesini istedim, sonra genel değerlendirmenin nasıl yapılabileceği konusuna geçerek şöyle bir konuşma yaptım:

"Genel Direktör, üye ülkelerle yaptığı sürekli temaslar sonucunda bize bütün dünyayı kapsayan büyük bir faaliyet programı getirmiştir. Buradaki projelerin hepsi değerlidir. Hepsi insanların önemli ihtiyaçlarına yöneliktir. Ama hepsini önerildiği şekilde gerçekleştirmeye paramız yetmeyecektir. Bir öncelik sıralaması yapmak zorundayız. Bunu nasıl yapacağız. Projelerin göreceli önceliklerine nasıl karar vereceğiz?.."

"Bu konuda aklıma gelen bir yöntemi, fiziksel bilimlerde kullanılan yöntemlerden esinlenerek, dikkatinize sunmak istiyorum. Sonuçlarından insanların yararlanacağı bir projenin önemini sayısal olarak nasıl ölçebiliriz? İnsanlar arasında ırk, cinsiyet, servet ya da yaşadıkları bölge farklılıklarına göre ayrım yapamayacağımıza göre bu projenin önemini ilk olarak belirleyecek ölçek, projeden yararlanacak insanların sayısı olabilir. Sonuçlarından on kişinin yararlanacağı bir proje, bir kişinin yararlanacağı bir projeden elbet daha önemlidir. O halde proje başarı ile tamamlandığında, sonuçlarından yararlanacak insan sayısını o projenin 'a-priori' önemi diye tanımlayabiliriz."

"Önceliklerin belirlenmesinde ilk olarak ele alınacak ölçek kuşkusuz bu 'a-priori' önemdir. Ama bu, ilk yaklaşıklıkta da yetmez. Çünkü öncelikleri belirlemekten maksat, hangi projelere yardım etmenin daha faydalı olacağını önceden tahmin ederek bu faydaları elde edebilmektir. 'A-priori' önem ölçeği, gerçekleşmiş projeler arasında bir sıralama getirecektir. Ama bunun için önce projelerin gerçekleşmiş olması gereklidir. Her projenin gerçekleşme şansı, olasılığı ise farklıdır. Öyleyse, her proje için bir de, sonuçlarının alınacağı noktaya kadar gerçekleşme olasılığı diye bir sayı belirlemeliyiz. İlk yaklaşıklıkta projenin önceliğini verecek sayı, projenin 'a-priori' önemi ile gerçekleşme olasılığının çarpımları olarak tanımlanabilir. Gerçekleşme olasılığını belirlemek elbet zor olacaktır. Ama olanaksız değildir. Nasıl her proje için bir olabilirlik (Fizibilite) raporu hazırlanıyorsa, aynı yöntemlerle bir gerçekleşme olasılığı tahmin edilebilir."

"Basit bir örnek vereyim: Birisi gelse ve bize ölüme çare bulacağını iddia ettiği bir proje getirse, bu projenin önceliği ne olacak? Projenin en büyük 'a-priori' önemi taşıyacağı açık. Çünkü ölüme çare bulunması, bugün yaşayan her insanı ilgilendirir. Ama öte yandan bu projenin gerçekleşme olasılığı nedir?... Ölümün çaresi olmadığına göre, sıfır. Sıfırla bütün insanların sayısını çarparsanız, sonuç gene sıfır olur. Demek ki projeye hiçbir öncelik verilemez."

"Genel Direktörlüğün getirdiği projeleri bu objektif ölçekle değerlendirip bir öncelikler sırası kurabiliriz. Örneğin, birden fazla ülkeyi ilgilendiren uluslararası projeler, daha çok kişi yararlanacağı için, eğer gerçekleşme olasılıkları aynı ise, ulusal projelerin önüne geçerler. Barış gibi önemli bir konuda toplanacak bir konferans, konusu itibariyle çok kimseyi ilgilendirir ve yüksek 'apriori' önem taşır. Ama konferansın yapılması, sadece propagandaya yönelik olacak, savaş nedenlerini ortadan kaldıracak somut sonuçlar vermeyecekse; projenin gerçekleşme olasılığı çok düşük olur ve konferansın önceliği de somut projelerin gerisine düşer."

Sözlerimi, proje kümelerinin bu esaslara göre nasıl bir öncelik sırası aldıklarını belirterek bitirdim.

Konuşmamda önerdiğim bu yaklaşım, bloklar arasındaki propaganda mücadelesinin dışında kalan objektif bir ölçek getirdiği için epey ilgi uyandırdı. Örneğin ABD temsilcisinin yardımcısı hemen yanıma gelerek ilgi gösterdiği bazı projelere nasıl bir öncelik verdiğimi anlamak istedi; başka üyelerden de benzer sorular soranlar oldu.

Daha sonra, Unesco'daki görevim sırasında bu konuya tekrar eğilmek ve daha ayrıntılı bir inceleme yapma fırsatı bulamadım. Ama, çeşitli kalkınma projeleri arasında olabildiği kadar objektif bir öncelik sıralaması nasıl yapılabilir, sorusuna iyi bir yanıtı, bu yaklaşımı biraz daha olgunlaştırarak verebileceğimize inanıyorum. Yukarıda anlattığım ve *'ilk yaklaşıklık'* denilebilecek yaklaşıma, projelerin gerçekleştirilmesi için gerekli zaman etkeni ile gerçekleşen bir projenin aynı doğrultuda başka hangi projelere yol açacağını gösterecek çoğaltma etkenini de bir şekilde ekleyerek, öncelik sırasını dört etkenli bir formülle C'a-priori" önem, gerçekleşme olasılığı, gerçekleşme zamanı, çoğaltma etkisi ifade etmek oldukça gerçekçi sonuçlar verecektir diye düşünüyorum.

Belki bir projenin önemini, ilgilendirdiği insanların sayısıyla ölçme önerisine, itiraz edenler çıkacaktır. İnsanlar için sayılarla ölçülemeyecek manevi değerler de vardır denilecektir. Ama biraz düşünülürse, toplum için maddi, manevi her atılımın, her eserin öneminin, ilgilendirdiği insanların sayısına

bağlı olduğu görülecektir. Önemli siyasetçiler, sözlerine, davranışlarına birçok seçmenin dikkat ettiği insanlardır. İki bilimsel buluştan, hangisi daha önemli diye sorulduğunda, yanıt: *'hangisinin uygulama alanı daha fazla ise'* şeklinde olacaktır. Bir sanat eserinin önemi de zaman içinde çok sayıda insan tarafından beğenilmesiyle ortaya çıkar. Çok defa sanatçıların, eserlerinin öneminin anlaşılamadığından yakındıklarını görürüz. Ama eserleri beğenenler, arayanlar artınca, bu yakınma da ortadan kalkar. Çünkü o zaman eserlerin önemi kabul edilmiş olur. Sanat eserlerinin kamuoyunca takdir edilmesi zaman içinde değişik aşamalar gösterir. Böylelikle, önemi de azalır, çoğalır. Ama her aşamada, kabul edilen önemlilik derecesi, ilgi gösteren insan sayısıyla belirlenir.

Bir projenin "a-priori" önemi, konusu ne olursa olsun, doğrudan doğruya projenin sonuçları ile ilgilenen insan sayısı ile ölçülür, iddiasının bir istisnası hayat kurtarmaya yönelik projelerde ortaya çıkıyor gibi görünüyor. Örneğin bir şehirde kuyuya düşmüş bir insanı oradan çıkarmak için belediyenin yapacağı girişim, birçok mahallenin çöplerini temizlemek için yapacağı girişimden daha önemli kabul edilecektir. Oysa ki kuyudan kurtarılacak tek bir insan olmasına karşılık, çöpleri toplanacak mahallelerde pek çok insan oturmaktadır. Ancak burada kuyudan kurtarılan bir tek kişi ise de bu olayla ilgilenen insan sayısı çok daha fazladır. Olayı duyan her insan, farkında olmadan, kendisini kuyuya düşmüş insanın yerine koyarak, onun kurtarılmasını beklemekte ve bu şekilde bir kişiyi kurtarma girişimi, olayı önce ya da sonra duyan herkesi ilgilendirmektedir. Bu bakımdan, hayat kurtarma girişimlerinin, 'a-priori' önemleri, fiilen kurtarılacak insan sayısından bağımsız olarak en yüksek düzeylerde olacaktır. Son olarak şuna işaret edeyim. Burada hep, bir projenin toplum için öneminden ve önceliğinden söz ettim. Belirli bir kişi için projelerin göreceli önemi, doğrudan doğruya, o kişinin o andaki gereksinmelerine göre ortaya çıkar. Bu başka bir değerlendirmedir.

Özetle, bir projenin toplum için önceliğini, en basit şekilde, projenin önemi ile gerçekleşme olasılığının çarpımı olarak belirlemek, pratikte çok faydalı sonuçlar verecektir.

Siyasette Önem ve Öncelik

Ben bu değerlendirmeyi siyasette çok kullandım. İki şekilde kullandım: Parti çalışmalarında ne zaman hangi konulara ağırlık vereceğimizi kararlaştırmada ve öteki parti sözcülerinin önerilerinin ne zaman gerçek bir girişim isteğinden kaynaklandığına, ne zaman ise sadece ileriye dönük propaganda

malzemesi olduğuna karar vermede. Örneğin Anayasa'da değişiklik önerileri konuşulurken hep böyle durumlarla karşılaştık. Anayasa değişikliği projesinin 'a-priori' önemi, yukarıdaki tanıma göre, ilgili her yasa değişikliği projesinin "a-priori" öneminden daha büyüktür. Çünkü Anayasa değişikliği, yasa değişikliğine göre daha çok kimseyi ilgilendiriyor. Anayasa değişikliği ile birden fazla yasada değişiklik olanağı açılmış oluyor. Böylece Anayasa değişikliği, her hangi bir yasa değişikliğinden daha önemli. Bunu herkes kabul ediyor. Ama Anayasa değişikliğinin gerçekleşme olasılığı, her hangi bir yasa değişikliğinin gerçekleşme olasılığından çok daha düşük. Çünkü Mecliste yüksek bir çoğunluğun olumlu oyuna ihtiyacı var. Dolayısıyla bir Anayasa değişikliği girişiminin öncelik alabilmesi ancak, olağan dışı gelişmelerle Meclis'teki iktidar ve muhalefet arasında bir uzlaşmaya varılmasına, ya da seçimler sonucunda gerekli sayıyı tek başına bulacak bir iktidar çoğunluğunun oluşmasına bağlı. Bu koşullar yokken Anayasa değişikliğini bir proje olarak ortaya atmak, pratikte bir sonuç getirmez, sadece ileriye dönük bir propaganda hareketi olarak kalır.

Yakın geçmişte bu davranışın birçok örneğini gördük. SODEP'in ve SHP nin kuruluş yılları, 1982 Anayasasının kabul edilmesiyle yeniden demokrasiye dönme sürecinin başladığı dönemdi. Bu anayasanın yapısının demokratik gelişmeye uygun olmadığını SODEP'in kurulduğu günden itibaren söylemeye başlamıştık. Ama o dönemde Mecliste daha demokratik bir anayasa için yapılacak önerileri kabul edecek bir çoğunluk yoktu. Onun için biz parti olarak girişimlerimizde, demeçlerimizde, ara rejim sırasında haksızlığa uğramış insanlarımıza haklarının verilmesini ve demokrasimizde açılmış yaraların sarılmasını sağlayacak uygulamalar, yasa değişiklikleri üzerinde duruyor, Anayasa değişikliğini bir proje olarak öne çıkarmıyorduk. Buna karşılık, o zaman yeni kurulan DSP, en öncelikli proje olarak Anayasa değişikliğini öneriyor ve öteki partileri de bu projeyi benimseyerek katkı yapmaya çağırıyordu. Ama bu çağrılara ne öteki partiler, ne de kamuoyu itibar etmedi. Gerçekleşme olasılığı olmayan böyle bir projenin önceliği de olmayacağını kamuoyu pekâlâ takdir etti.

Başka bir örneği de 1993 yılında, Büyük Millet Meclisi'nin 19. döneminde, Meclis Başkanının çağrısı ile Anayasa değişikliklerini görüşmek üzere yapılan parti liderleri toplantısında yaşadık. Bu defa kamuoyundaki beklentiler değişikti. 1982 Anayasası'nın birçok maddesinin toplumumuzun bugünkü demokratik yapısına uymadığı ve geçmişten kalmış engellerden kurtulma zamanının gelip geçmekte olduğu, bütün partilerce ve bağımsız yazarlarca sık sık dile getirilmekte idi. Ancak Anayasa değişikliği için gerekli oy sayısı gene iktidar ve muhalefet partilerinin uzlaşmasıyla sağlanabilecekti. İşte Büyük

Millet Meclisi Başkanı Sayın Cindoruk'un yaptığı toplantı çağrısı, partilerin hangi konularda anlaşabildiklerini meydana çıkararak anayasa değişikliği için bir öncelik sırası belirlemeyi amaçlamıştı. Bu maksatla önceden her siyasal partiye hangi anayasa değişikliklerini öngördükleri sorulmuş, ve alınan yanıtların karşılaştırılmasıyla, üzerinde uzlaşılabilecek bir madde demeti de ortaya çıkarılmıştı. Hazırlanan bu demet toplamının başında liderlere sunuldu. Eğer öncelik sırasını belirlemek için yukarıda işaret ettiğim şekilde bir objektif ölçüt üzerinde fikir birliği olsaydı, toplantıda hiç vakit kaybetmeden gerçekçi bir öncelikler sıralaması yapılabilirdi. Ama hiç böyle olmadı. Parti liderlerinin birçoğu Meclis Başkanlığı'nın derlemesi ile ortaya çıkan uzlaşma demetine değer vermediler. Ya uzlaşma olduğunu kabul etmediler, ya da uzlaşma olduğu görülen maddelerle ilgili değişikliklerle yetinmenin Meclis'in itibarını düşüreceğini, bu maddelerden daha önemli olanlarının da birlikte ele alınması gerektiğini söylediler. Sonunda toplantı bir öncelikler sırası belirleyemeden dağıldı. Herhalde liderlerin hepsi, anayasa değişikliklerinin gerçekleşme olasılığının, bu öncelik sırasını belirlemede oynadığı rolün önemini biliyorlardı. Buna karşın bu rolü küçümsemeleri, maksatlarının bir anayasa değişikliğine katkı yapmak değil, partileri için propaganda yapmak olduğunu gösteriyordu.

Bütün değişiklik önerileri içinde gerçekleşme şansı en yüksek olan, 133. maddenin, özel radyo ve televizyonların kurulmasına olanak verecek şekilde değiştirilmesi idi. Nitekim, sonunda 133. maddenin değiştirilmesine öncelik verildi ve bu anayasa değişikliği partilerin uzlaşmasıyla gerçekleşti.

Görülüyor ki öncelik sırasının ("a-priori " önem) çarpı (gerçekleşme olasılığı) şeklinde tanımı üzerinde genel bir görüş birliğine varılırsa, siyasetçiler önemli bir zaman ve enerji kaybından kurtulacaklar. Yalnız siyasetçiler değil, kamuoyu da ... Çünkü yanlış öncelikler üzerinde ısrar etmek hem kamuoyunun ilgisini dağıtıyor hem de gereksiz hayal kırıklıklarına yol açıyor. Örneğin koalisyon dönemimizde zaman zaman çeşitli çevrelerden hükümete öneriler yapıldığını gördük. Bu öneriler sivil toplum örgütlerinden gelirdi, bağımsız köşe yazarları basında dile getirirlerdi, ya da partili arkadaşlarımızdan kaynaklanırdı. Öneriler önemli konulara yönelik olur, çok kez birtakım yararlı yorumları içerirdi. Ancak koalisyon protokolümüzde bulunmayan öneriler oldukları için gerçekleşme olasılıkları yok denecek kadar azdı. Onun için de bu önerilere öncelik veremezdik. Basındaki yorumcular bizim bu önemli önerilere öncelik vermememizi anlamazlar, bizi önerilerdeki konuları önemsiz görmekle suçlarlardı. Oysa ki bir projenin ya da girişimin önemi ile önceliğinin farklı şeyler olduğuna dikkat edilse bütün bu suçlamalar kendiliğinden ortadan kalkar ve boş yere enerji sarf edilmemiş olurdu.

Özel televizyonlar çalışmaya başladıktan sonra bu durum daha da rahatsız edici ve kamuoyunu yanıltıcı bir hal aldı. Özel kanallar birbirleriyle kıyasıya bir rekabete giriştiler. Bu rekabette başarı kazanmak en ilgi çekici yorumlan yapmakla mümkün olur, şeklinde bir kanı yerleşti. Bunun yolu ise toplumun herhangi bir noktasında görülen bir eksikliği, aksızlığı ya da bir yolsuzluk iddasını tek başına ele alarak, olabildiğince göz alıcı, etkileyici bir biçimde dile getirmek. Başka bir deyimle, olayların öncelik sırasını tamamen bir tarafa bırakarak onları sadece görünüşteki önemleri açısından ele almak. Sonuçta kamuoyunda uyandırılan izlenim ne oluyor?... Sayısız sorunlarla dolu olan ama hiç birinin çözülmediği, yakın gelecekte de çözülme umudunun bulunmadığı bir ülkede yaşıyoruz; ne yapılsa faydası yok. Önemle öncelik bu kadar birbirine karıştırılırsa, öncelikler bir tarafa bırakılıp her önümüze çıkan sorunla uğraşmaya kalkılırsa olacak olan budur.

Her kademedeki yöneticilerimizin ve yorumcularımızın bir an önce öncelik tanımı üzerinde anlaşarak, bizleri bu kargaşadan ve yersiz tartışmalardan kurtarmalarını diliyorum.

XVIII.
İltifatlar, Azarlar

Bugüne kadar işittiğim en değerli iltifat sözlerinden birinin ilginç ve ayrıntılı bir öyküsü vardır. Onu anlatarak bu bölüme başlayayım.

Bir Otobüs Yolculuğu

1981 sonbaharında Belgrat'da Unesco'nun Genel Konferansına katılmıştım. Bir ay süren Konferans sonunda eşimle ben Türkiye'ye dönme yollarını araştırıyoruz. Konferansın bittiği günün ertesinde Türkiye'ye uçak seferi yok. İki gün beklemek gerekiyor. Bir aydır Belgrad'ta kalmış olduğumuz için artık bir an önce dönmek istiyoruz. Büyükelçiliğimizde bir akşam toplantısında nasıl daha çabuk dönebiliriz diye sorarken, bir elçilik görevlimiz otobüsle gitmemizi önerdi. "Çok rahattır, her gün var, sabah kalkıp gece yarısını geçe İstanbul'a varırsınız, etrafı da görürsünüz." dedi. Gerçi biz etrafı daha önceki seyahatlerimizde görmüştük ama, biraz daha konuştuk, tartıştık ve sonunda otobüsle dönmeye karar verdik.

Yolculuk günü sabah terminale gittik, bavullarımızı yerleştirdikten sonra otobüse bindik ve ilk hayal kırıklığımıza uğradık. Çünkü bindiğimiz otobüsün ülkeler arası sefer yapan otobüslerde beklenen ne bir rahatlığı, ne de teçhizatlı bir görünümü vardı. Tam tersine, herhangi bir şehir içi otobüsü görünümündeydi. Yerimize oturduk ama bu durumu da hiç beğenmedik. Yazık ki, iş işten geçmişti. Biletleri almış, bu otobüs yolculuğunu yapmaya karar vermiştik.

Otobüs, zamanı gelince, tam dolmadan hareket etti: Aaa, bir de baktık ki, belediye otobüsleri gibi bazı duraklarda duruyor, gelen yolcu var mı diye bakıyor, varsa alıyor ve öylece yoluna devam ediyor. Otobüsün içi iyice ısındı. Havalandırma sistemi yok, varsa da çalışmıyor. Bir süre sonra yolculuk bir cziyet haline geldi. Bununla İstanbul'a kadar nasıl gideceğiz diye kara kara düşünüyoruz. Rahatsız koltuklarda uyumaya çalışıyoruz. Bir yerlerde mola verip, yemek yedik. Ama herhalde yolculuğun bütünü çok rahatsız edici koşullar içinde geçmiş olduğu için yemek faslından hiç bir şey hatırlamıyorum.

Bulgaristan sınırına yaklaşırken bir kasabada durduk. Baktık, beş altı kişi içeri girmek istiyor. Bazıları da sarhoş izlenimi veriyor. Şoförümüz bu kişileri almak istemedi. Bir tartışma başladı. Sonunda otobüse girdiler; kimisi oturdu, kimisi ayakta; gidiyoruz. Kuşkusuz çok rahatsız edici bir durum. Bereket ki sınır kasabasına geldiğimizde yeni gelen kişiler indiler.

Hava kararmıştı, Bulgaristan'ı uyuklayarak geçtik. En sonunda Türkiye sınırına vardığımızda vakit gece yansına yaklaşmıştı. Kapıkule'deki gümrük bölgesine girdik ve durduk. Gümrükçüler geldiler: "Eşyalarınızı indirin." dediler. Aşağı inip bavulları dışarı çıkardık. Baktılar, sonra tekrar otobüsteki yerlerine koyduk. Artık işler tamamlandı, gideceğiz diye bekliyoruz ama hiçbir hareket yok. Bir saat geçti, hâlâ habersiz bir bekleme halindeyiz. Bütün gün süren son derece rahatsız edici yolculuktan sonra, tam varıyoruz derken karşımıza çıkan bu ne anlama geldiği belli olmayan bekleme hepimizin sinirlerini patlama noktasına getirdi.

Bu arada haber geldi, "işlemler bitti, gidiyoruz!" dendi. Tam sevinmeye başlarken, ne görelim?.. Yanımıza başka bir Yugoslav otobüsü geldi, durdu. Ondan inen insanlar, ellerinde bavullarıyla birlikte bizim otobüse binmeye başladılar. Otobüste hepsine oturacak yer yok. Çoğu koltuklar arasındaki dar aralıkta ayakta dikildiler. Otobüste kıpırdayacak yer kalmadığı gibi bavullar da üzerimize düşecek gibi duruyor. Artık bu kadarı fazla diye hepimiz söylenmeye başladık.

Her zaman benden daha çabuk karar veren eşim dayanamadı. "Ayy, inelim artık, böyle gidemeyiz." dedi, kalktık. Güç halle ilerleyerek otobüsten çıktık. Şoföre: "Bavullarımızı çıkarın, biz ayrılıyoruz." dedim. O anda otobüsün yanında genç bir subay durduğunu fark ettim. O günlerde ülkenin her yerinde sıkıyönetim vardı. O subayın da sıkı yönetimin görevlendirdiği bir kişi olarak, gümrükten çıkan trafiği düzenlediğini anladım.

Eşim Sevinç, subayı görünce haklı bir kızgınlıkla şikâyetlerini saymaya başladı: "Bu ne rezalet!.. Kim buranın sorumlusu? Bizi böyle balık istifi İstanbul'a kadar göndermeye utanmıyor musunuz?.. Otobüste kıpırdayacak yer yok. Yolda bir lastik patlasa, kaç kişi sıkışarak ölür, biliyor musunuz?.. Kim alacak bu sorumluluğu!.." dedi. Görevli subay, beklemediği bu çıkış karşısında şaşırdı; kendini savunmak istedi. "Ne yapalım, öteki otobüsün lisansı yok, buradan İstanbul'a gitmesine izin veremeyiz. Yolcularını gece yarısı burada mı bırakalım?.." dedi.

Sevinç, bu özrü kabul etmedi. "Öteki otobüs usulsüz yola çıkmışsa kabahat bizim mi? Biz Belgrad'tan biletimizi aldık, İstanbul'a kadar doğru dürüst insanca gitmeye hakkımız var. Bizi bu tehlikeye atamazsınız!" Genç subay, bunun üzerine başka bir savunma şekli aradı: "Öyle diyorsunuz ama, bilmiyor musunuz, ülkede sıkıyönetim var, binbir zorluk var, her gün insanlar ölüyor, herkesten fedakârlık isteniyor." Baktım ki subay çaresizlik içinde. Ne otobüsü boşalttırabiliyor, ne de eşimin haklı şikâyetlerine yanıt verebiliyor. Bir üçüncü şık kalıyor: Bizi tutuklamak! Ama onu yapmayı da doğru bulmuyor. Öte yandan Sevinç'in hakkı var. Bu yorgunluktan sonra İstanbul'a öyle gidemeyiz. Arayagirdim, subaya, "Neyse, bırakalım bunları, bize bir taksi buldurabilir misiniz; biz taksi ile gideriz." dedim. Eşimi de: "Üzme kendini, biraz sonra ayrılırız buradan." diye yatıştırmaya çalıştım. Birkaç defa bu sözleri tekrar edince sonunda subay önerimi kabul etti ve emir verdi; bir taksi bulundu; geldi. Bavulları süratle taksiye yerleştirdik ve ayrıldık. Tam giderken, subay bana döndü ve: "Siz çok iyi bir insansınız." dedi. Bunu söylerken kim olduğumuzu bildiğini sanmıyorum. O zaman daha siyasete girmemiştim. Zaten o karanlıkta bizi hayal meyal görebiliyordu. Herhalde onu zor durumdan kurtaran bir kişiye karşı içinden gelen bir teşekkür duygusunu belirtmişti ve bu nedenle bu iltifatı çok değerli buldum.

Baba Azarı

Şimdi de küçüklüğümde babamdan herkesin önünde işittiğim esaslı bir azarın öyküsünü anlatayım.

Heybeliada'da geçirdiğimiz bir yaza, 1935 yıllarına dönüyorum. Bütün aile, yüzme öğrenmeye çalışıyorduk. Babamla birlikte plaja gidiyor, denize giriyoruz ve her birimiz yüzme bilgisini, becerisini biraz daha ilerletmek için çabalıyor. Sonra da birbirimize yeni neler öğrendiğimizi anlatıyoruz. Ağabeyimden sonra ben de denizde batmadan durabilecek düzeye gelmiştim. Daha da önemlisi bir iki defa ayak üstü atlamış ve atladıktan sonra yüzerek iskelenin merdivenine erişebilmiştim ve bundan çok memnun kalmıştım. Akşam bu başarımı sofrada anlatırken babam da duydu: "Öyleyse yarın atla da görelim." dedi.

Ertesi günü, her zamanki gibi bir süre kumda oturduktan sonra hep beraber plajın iskelesine çıktık ve biraz yürüyüp derin yerin karşısına gelince durduk. Babam: "Haydi bakalım atla!" dedi. Ben, iskelenin kenarına geldim, atlamak istiyorum, fakat bir türlü atlayamıyorum. Kendi kendime: "Haydi atla!" diyorum. Ama ayaklarım yerinden oynamıyor. Herkes de beni seyrediyor.

Babam da bakıyor ve hayreti yavaş yavaş kızgınlığa dönüşüyor. "Ne duruyorsun, atlasana!" diyor. Bende gene hiç bir hareket yok. Böyle ne kadar eziyet çektiğimizi bilmiyorum ama bana çok uzun bir zaman gibi geldi. Sonunda babam iyice kızdı. "Ayıp, ayıp, kendisi atlayamıyor, Hayri, at şu maskarayı denize." gibi bir şey söyledi, rahmetli Hayri amcam beni itti, suya düştüm ve kurtuldum. Arada babamın beni adam akıllı azarlayan başka sözleri de olduğunu sanıyorum ama onlar hatırımdan çıkmış.

Bu olayı, yıllar sonra, 1983'te, babamın arkadaşlarından gelen siyasete girme çağrısı karşısında duyduğum tereddüde benzetenler olacaktır, ama arada önemli bir fark var. O gün suya atlamam bir başkasının, Hayri amcamın itmesiyle gerçekleşmişti. Aşağı yukarı elli yıl sonra siyasete atlamam ise kendi irademle oldu, kimsenin itmesiyle değil. Kuşkusuz, birçok çarpıcı olay, birçok tanıdığın sözleri beni etkiledi; mecazi anlamda siyasete ittiler, ama kararı kendim verdim.

Çocukluğumda babamın iki büyük kızgınlığına ve doğrudan ya da dolaylı olarak iyice azarlanmama neden olan iki olayı başka bir bölümde anlatmıştım. Kısaca azarlandığım, ama beni etkilediği için hâlâ unutmadığım bir olay da şöyle olmuştu.

Babamın Başbakanlığı sırasında idi. Kordiplomatiğin bir davetine gitmek için evde hazırlanıyordu. Tam o sırada ben, bilmem ne için babamın yatak odasına girdim. Bir telaş içinde giyindiğini gördüm. Anladım ki davet saatine az kalmıştı. Babam hiç bir davete geç gitmeyi kabul etmezdi, onun için ivedilikle hazırlığını tamamlamaya çalışıyor. Genellikle annem, bu hazırlıkta babamın en etkili, en sadık yardımcısı olurdu. Örneğin smokin veya frak'ının papyonunu çok güzel bağlardı.

Hazır bağlanmış papyonları babam hiç takmazdı. Çok defa annem bağlar, fakat annemi bulamazsa kendi de yapabilirdi.

Ben odaya girdiğimde annemin orada olmadığını gördüm. Babam, frak gömleğinin önündeki yuvarlak düğmeyi iliklemeye çalışıyordu. Belki şimdi daha kolay yolu bulunmuştur, o zamanlar çok zor iliklenen bir düğmeydi. Babam, telaşlı hareketlerle uğraşıyor, bir türlü ilikleyemiyordu. Bana döndü ve şu düğmeyi ilikleyebilir misin?" dedi. Ben uğraşmaya başladım; fakat ilk defa karşılaştığım bir sorundu. Babam kadar dahi başarıya yaklaşamadığım hemen ortaya çıktı. Babam da benden umudunu kesti. "Uff çekil, beceriksizsin!" dedi ve gene kendisi uğraşmaya devam etti. Ben odadan çıktım. Herhalde kendisinin bir dakika sonra unuttuğu bu kısa azarı elli beş yıl sonra, bugün olmuş gibi hatırlıyorum.

Hâlâ hatırlamamın nedeni, bu azarı hak etmemiş olduğumu, bir haksızlığa uğramış olduğumu düşünmemden kaynaklanmalı. Öyle ya, bir insanı beceriksiz diye nitelendirebilmek için pek çok kimsenin kolayca yaptığı bir işlemi yapamadığını görmek gerekir. Aslında zor olan bir işlemi kısa zamanda yapamamak beceriksizlik anlamına gelmez. Tersi söylenebilir. Yani zor bir işlemi kısa zamanda yapabilen bir insan becerikli diye nitelendirilebilir. İşte babamın o esnada ihtiyacı olan da öyle bir insandı. Örneğin ağabeyim benim yerime odaya girmiş olsaydı, babamın istediğini yapar, sorun da hemen çözülürdü. Dolayısıyla, babamın beni o dakikada azarlaması, sadece "sen bu dakikada ihtiyacım olan insan değilsin" anlamına gelen bir gözlemden ibaretti ve benim de bu gözlemden üzülmeme gerek yoktu. Ama bazı sözlerin uyandırdığı duygusal tepkiler mantık usavurmaları ile ortadan kaldırılamıyor; yıllarca hatırlanıyor.

Öte yandan bu örnekte gördüğümüz davranış şeklinin, yani insanın kendi yapamadığı bir zor işlemi başkasına havale etmesi, sonra o da yapamayınca o kişiyi beceriksizlikle suçlamasının, sosyal hayatta da, siyasette de en çok görülen bir yaklaşım olduğuna işaret edeyim. Siyasi partilerin iktidar mücadelelerinde en çok ilgi toplayan demagojik propagandanın temel bir yaklaşımı bu. Örneğin bir parti iktidarda iken enflasyonu düşüremiyor. Muhalefete geçtiğinde, enflasyonu hâlâ düşüremeyen yeni iktidar partisini beceriksizlikle suçluyor.

İltifatlar İçten ve Şaşırtıcı Olunca

Kendi öykülerime döneyim. İltifatlarla azarları birbirlerini dengeleyecek şekilde anlatmak ruh sağlığı bakımından yararlı olmalı. Onun için tekrar iltifatlara geçiyorum.

Babamın devletin en üst kademelerinde görev yapmakta olması, kuşkusuz birçok kişinin zaman zaman bize de yapay şekilde övgüler yağdırmasına neden olurdu. Bu iltifatları buraya almıyorum. Zaten bakıyorum, hatırımdan da çıkmışlar. Aklımda kalanlar, içtenlikli olduğuna inandığım, beklemediğim zamanlarda söylenmiş ve beni şaşırtmış olan iltifatlar.

Böyle bir sözü bir gün büyükannemden duymuştum. Büyükannem, toplumsal ve siyasal olayları yakından izleyen, ailenin bütün üyelerinin kaderleriyle (kendi tarafı biraz önde gelmekle birlikte) yakından ilgilenen, çok gerçekçi değerlendirmeler yapabilen, görmüş, geçirmiş bir bilge insandı. Örneğin Kurtuluş Savaşı'nın başında babam Ankara'ya geldikten sonra ailenin, İstanbul'da kalan bütün fertleriyle birlikte Anadolu'ya geçişinde ve savaş boyunca

cephe gerisinde Malatya'da sürdürülen yaşamda, otoritesi ve yönetim becerisiyle aileyi ayakta tutan başlıca dayanak olduğunu, sonradan annemin, Özden'e anlattığı ve sonunda Gülsün'ün kaleme aldığı anılarından öğrendik.(38) Babam, her sabah kalktığında, kahvaltısını yaptıktan, gazetelerini okuduktan sonra giyinip işine gitmek üzere odasından çıktığında, önce büyükannemin odasına uğrar, onun hatırını sorar, odasında birkaç dakika kaldıktan sonra aşağı iner, evden çıkardı.

Bir gün yemekte annem, büyükannem ve bir-iki konuk arasındaki konuşmalarda nasılsa konu tanıdık kimselerin davranışlarına geldi. O nasıldır, bu nasıldır gibi sorular soruluyordu. Birisi benim bir hareketimden övgüyle bahsetti. Onun üzerine büyükannem konuyu kestirip atan bir tavırla "Erdal merhametlidir" dedi.

Beni şaşırtan bir değerlendirmeyi de lise öğrenciliğim sırasında fizik öğretmenimiz Talât Bey'den duymuştum. Ders yapılmadığı, onun yerine kendi kendimize çalıştığımız bir saatte, sınıfta başımızda bulunuyor, sıralar arasında dolaşıyordu. O ara lise programlarında böyle "mütalaa" saatleri ayrılmıştı. Benim yanıma geldiğinde biraz konuştuk. Ağabeyimi de tanıyordu. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde başarılarını izlediğinden bahsetti. Ben de ağabeyime duyduğum büyük hayranlıkla onu öven sözler söyledim. "Çok zekidir, beceriklidir, her şeyi yapabilir" dedim. Talât bey "doğru" dedi, "ağabeyin başka öğrencilerle karşılaştırılamaz, (o, 'mukayese edilemez' demişti) hepsinden üstündür. "Ama" dedi, "sen kendini küçük görme!" "Nasıl ağabeyin başka öğrencilerle karşılaştırılamazsa, sen de onunla karşılaştırılamazsın." Öğretmenimin bu sözüne çok şaşmıştım. Hatta o da şaşırdığımı anlamış ve "Öyledir, öyle!" diye tekrar etmişti.

Böyle değişik bir değerlendirme anlattım diye okulda hiç azar işitmediğim sanılmasın. İlkokuldan başlayarak liseyi bitirinceye kadar en çok korktuğum şey, bir toplantı sırasında öğretmen ya da müdür ciddi bir konuşma yaparken beni güldürecek bir olayın, ya da görünümün meydana çıkması ve benim kendimi tutamayıp bir kahkaha atmam olasılığı idi. Bilmiyorum bunun nedeni espri yapmaya yatkın oluşum mu idi, yoksa bütün çocuklarda aynı tepki zaten bulunur mu idi. Pek çok kez, kendiliğinden doğan kahkahalarımı büyük güçlükle son anda tutabilmişimdir. Tutamadığım zamanlar da oldu. Bir gün lise matematik dersinde bir arkadaşımızın belki farkında olmadan söylediği bir tuhaf söz beni güldürdü ve güldüğümü öğretmen Fethi Yücel fark etti. Derhal

(38) *Mevhibe*, Gülsün Bilgehan, Bilgi Yayınevi, 1994, Ankara.

beni azarladı. "Ne gülüyorsun, gülünecek ne var!" dedikten sonra "sizlerin böyle gülmeniz, başka öğrencilerin disiplin bozucu hareketler yapmalarını özendirir" diye bir kural ekleyerek suçumu daha da ağırlaştırdı. Ben çok üzüldüm. Sayın Yücel başka bir liseden, geçici olarak bize ders vermeye gelmişti. Fransa'da okumuş, değerli bir matematik öğretmeni olarak biliniyordu. Derste beni azarladığı duyuldu. Beni seven Müdür muavinimiz (ve Fransızca öğretmenimiz) sayın Muhtar Ataman ertesi gün beni gördüğünde: "Nasıl olmuş bu olay, biz de üzüldük, herhalde arkadaşımız biraz acul bir insan olmalı." demişti. Ben de "acul" un ne demek olduğunu bilmediğim, ama herhalde olumsuz bir şey olacağını tahmin ettiğim için hocalarım da benim tarafımı tuttular diye rahatlamıştım. Sonradan "acul"un aceleci anlamına geldiğini öğrenince pek öyle olmadığını; bana sempati gösterirken öğretmenlik mesleğinin koşullarına ve gereklerine uymayı da ihmal etmediklerini fark etmiştim. Fethi Yücel'le sonradan üniversite öğrenciliğim ve asistanlığım dönemlerinde iyi ahbap olduk. Fikir ve spor arkadaşlığı yaptık. Tenis kortlarını çınlatan kahkahalarını zevkle dinlerdik. Bazen: "Ama nasıl azarlamıştım seni!" diye ilk tanışmamızı hatırlatırdı. Fethi Yücel'i fen öğretimimize ve fikir hayatımıza çok hizmet etmiş bir değerli insan olarak saygı ve rahmetle anıyorum.

Geçmişte kalmış iltifatları, azarları zihnimden geçirirken, övgü mü eleştiri mi olduğu belli olmayan bazı nitelendirmeler de aklıma geliyor. Onlardan da bir iki örnek vereyim:

1951 yılında ABD de, Princeton Üniversitesi'nde teorik fizik dalında araştırma yapıyorum. Profesör Wigner'le beraber bir problem üzerinde çalışıyoruz. Hesaplar tamamlandı. Problem çözüldü. Ben, araştırma sonuçlarını bilim dünyasına duyuracak makalemizin ilk taslağını yazdım. Wigner'e götürüp verdim. İki gün sonra uğrayarak nasıl bulduğunu sordum. "İyi olmuş, bir iki yerini düzeltip yayınlayabiliriz" dedi, sonra devam etti; "İngilizceniz ortalama Amerikalı öğrencinin İngilizcesinden daha iyi" ve hemen arkasından ekledi: "Tabii bunu söylemek pek bir övgü sayılmaz!.."

1990 sıralarında, muhalefette, bir Güneydoğu gezisindeyiz. Parti otobüsümüzle bir şehirden geçiyoruz. Vatandaşlarımızı selamlıyoruz. Genellikle iyi kabul görüyoruz. Seçmenlerimiz de bizi selamlıyorlar. Ben otobüsün önünde, kapının yanında ayakta duruyorum. Birden bir genç, otobüsün yanında koşmaya başladı ve kapıya yaklaştı. Anladım ki bir şey söylemek istiyor. Dinlemek için eğildim. "Sempatik şoven istemiyoruz!" dedi ve kayboldu. Hem güldüm, hem düşündüm. Bana iltifattan çok eleştiri yöneltmişti. Ama sözleri, insancıl davranışın, daha doğrusu herkesi birinci sınıf vatandaş kabul eden

yönetim anlayışının, ayrılıkçı akımlara karşı en etkili yaklaşım olduğunu bence çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyordu.

Siyaset yıllarında çıktığım yurt gezilerinde vatandaşlarımdan çok iltifat gördüm, nadiren de azar işittim. Azar daha çok bazı seçim sonuçlarında kendisini gösteriyordu. Ama gezilerde hemen her zaman sevgi gösterileri ile karşılaşırdık. Bir ufak kasabada, köyde, ya da bir büyük şehirde selamladığım vatandaşlarımın görünen bir memnunlukla, gülerek karşılık vermeleri beni hep mutlu kılmıştır. Arada bazı kişilerin başlarını sallayarak, ya da ellerini kaldırarak bizi istemediklerini gösterdikleri de olurdu. Ama büyük çoğunlukla görünüş oydu ki, vatandaşlarımız da bizi karşılarında görmekten hiç olmazsa o an için mutlu oluyorlardı. Elbet bu yetmez. Siyasetçilerden beklenen bir anlık sevinçler değil, kalıcı mutluluklar, iyileştirmeler yaratmaktır. Gene de, insanları birbirlerine karşı tahrik etmeden, sadece karşılıklı selamlaşarak bir mutluluk anı yaşatmanın toplum hayatına olumlu bir katkı getirdiğini, bunun, hep eleştirilen ama demokrasinin kaçınılmaz bir yöntemi olan umut ticaretinin masum bir öğesi olduğunu çok kez düşünmüşümdür.

XIX.
Günlerin Getirdikleri

Günlük hayatın akışı içinde karşılaştığımız görüntüler, durumlar, yaptığımız konuşmalar bazen, hiç beklenmedik şekilde bir takım ilginç olaylar doğurabiliyorlar ya da önemli gerçekleri bize birdenbire gösterebiliyorlar. Aklımda kalan böyle bir kaç olayı burada anlatacağım.

Bir Siyaset Dersi

1950 seçimlerini izleyen ve CHP'nin muhalefet partisi olduğu yılların başında idi; yaz sonrasında trenle İstanbul'dan Ankara'ya dönüyorduk. O zamanlar Ankara-İstanbul yolculuğunun en güzel, en rahat, en itibarlı şekli trenle yapılanıydı. Biz de ailece hep trenle gider gelirdik. Akşam yemeğini vagon-restoranda yer, sonra yatağa girerdik. Bazıları trenin gürültüsünden rahatsız olduklarını, uyuyamadıklarını söylerlerdi. Ben, rahat uyurdum; ama erkenden de uyanırdım. Sabah gene restoranda kahvaltı yapıp varış istasyonunda iniş için hazırlanırdık. Babamın sabah kahvaltısını kompartımanına getirirlerdi.

İşte böyle bir tren yolculuğunda sabah, Ankara'ya gelirken babamla annemin kompartımanına uğramıştım. Babam, "Günaydın," deyip, hatırımı sorduktan sonra, benim: "Siz nasılsınız, iyi uyudunuz mu?" şeklindeki soruma şöyle bir yanıt vermişti:

"Dün gece uykum kaçtı, yeni öğrendiğim bir haber yüzünden uzun süre uyuyamadım. Vaktiyle doğuda Özalp'da çok üzücü bir olay olmuştu. Soruşturması o zaman yapılmıştı. Şimdi iktidar milletvekilleri Mecliste bunu yeniden gündeme getirmek, sorumluluğunu bana, zamanın Cumhurbaşkanına yüklemek istiyorlarmış. Ne cevap vereceğim, nasıl davranmam doğru olur diye uzun uzun düşündüm. Sonunda "brave" etmeye karar verdim ve rahat ettim, uyudum."

"Brave" etmek deyimini ilk kez duyuyordum. Anlamını bilmiyordum ama "cesaretle üzerine yürümek" gibi bir şey ifade ediyor olmalıydı. (Gerçekten de öyleymiş.) Babam, dediği gibi yaptı. Olayda hiç bir kusuru olmadığı için, korkmadan bütün suçlamaların üzerine gitti; gereken yanıtları verdi ve mesele kapandı.

Başka bir olaydaki benzer davranışının ilginç bir belgesini görmüştüm. Ona da burada değineyim: Babamı kaybettikten sonra bir gün kütüphanesinde, masasının çekmecesinde bulunacağını tahmin ettiğim bir yazımı arıyordum. Elime babamın TBMM araştırma komisyonlarından birinin başkanına yazdığı mektup geçti. Bu komisyon, o dönemde CHP aleyhinde bir kamuoyu yaratmak umuduyla, Meclis'teki Demokrat Parti çoğunluğunun oylarıyla kurulan araştırma komisyonlarından biri. Amacı da babamın Cumhurbaşkanlığı döneminde saraylar ve devlet lojmanlarının kullanımında usulsüzlükler, yolsuzluklar varsa onları meydana çıkarmak. Komisyon başkanı babama bir yazı göndererek sarayların kullanımı ile ilgili bir takım belgeler istemiş; babam ona yanıt veriyor. Mektup, hatırladığım kadar gayet kısa olarak şu iki cümleden ibaretti:

"Aradan bu kadar zaman geçtikten sonra, benim, sizin istediğiniz belgeleri sağlamak olanağım yoktur. Cumhurbaşkanlığım sırasında sarayların kullanılmasında hiç bir usulsüzlük yapılmamıştır. Bilginize sunarım."

Bu soruşturma girişiminden de bir şey çıkmadı. Siyaset mücadelesi, günlük yaşamın bir parçası olarak yürütüldüğü için siyaset dersini de yaşam içindeki davranışlardan almak galiba en iyisi. Trende babamdan öğrendiğim "brave" etmek yöntemini siyasete girdikten sonra, zaman zaman kullandım ve her seferinde iyi sonuç aldım.

İlginç Bir Karşılaşma

Haziran 1985 Kurultayında Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile Halkçı Parti'nin birleşmesiyle ortaya çıkan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) Ana Muhalefet partisi oldu. Bu Kurultayda SHP Genel Başkanı seçilince ben de Ana Muhalefet Başkanı olarak devlet protokolünde yer aldım. Devlet Başkanının Ankara'ya geliş gidişlerinde, ya da yabancı konukları kabullerinde hazır bulunmak görevlerim arasına girdi.

Sanırım 1986 yılı içinde bir gün Cumhurbaşkanı Evren'i Ankara'da karşılamak üzere Esenboğa hava alanına gitmiştim. Şeref salonunda beklerken, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı yanıma geldi. Sayın Doğramacı ile tanışıklığımız

epey gerilere, 1960'lı yıllarda ikimizin de farklı üniversitelerde eğitim ve yönetim alanlarında atılımlar yapmaya çalıştığımız günlere uzanır. Sonradan onun üniversite özerkliğine karşı bir tutum takınması ve YÖK'ün kuruluşuna öncülük etmesi ister istemez aramıza bir soğukluk getirmişti. Uzun bir süredir görüşmemiştik.

Öte yandan, protokol gereği katıldığı karşılama, geçirme törenlerini de kendi amaçlarını gerçekleştirmeye yardım edecek fırsatlar olarak değerlendirdiğini, hangi devlet büyüğünden bir isteği varsa onu, şeref salonunda sohbet ederken, ya da dışarıda sıra halinde dizilmişken, ilgili şahsa muhakkak söylediğini ve her karşılaşmadan bir kazanç sağladığını biliyordum.

Yanıma gelince ilk sözü, hemen "Bilkent'i nasıl buluyorsunuz?" diye sormak oldu. Sonra bana Bilkent Üniversitesi'nde ne yenilikler yapmayı düşündüğünü hızla anlattı. Özellikle, gereksinimi olan her öğrenciye burs verdiklerini, hiç bir yetenekli öğrencinin, parası olmadığı için Bilkent'te okuyamama sıkıntısına düşmeyeceğini vurguladı. Konuşma fırsatı bulunca ben de o anda aklıma gelen bir yanıt verdim: "Bilmem Paul Valery'nin ünlü *'Le Cimetiere Marin' (Deniz Mezarlığı)* şiirini hatırlar mısınız, dedim, çok sevdiğim bir mısra vardır. *'La mer, la mer toujours recommencee'* der. *'Deniz, hep yeniden başlayan deniz.''* Üniversitelerimizin gelişme macerasını bu mısra çok güzel anlatır. Siz Hacettepe Üniversitesi'ni bir çocuk hastalıkları enstitüsünden başlayarak adım adım kurdunuz, büyük ve ileri bir öğretim ve araştırma merkezi haline getirdiniz. Biz, başka yollardan geçerek benzer gelişmeleri Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde gerçekleştirdik. Sonra üniversiteler bir kazaya uğradı; sarsıldılar; YÖK geldi, bu sarsıntıyı daha ileri düzeylere götürdü. Şimdi başka bir yerde her şeye yeni baştan başlıyorsunuz. Ne diyeyim, başarılar dilerim."

"Ancak bugünkü esas sorun başka. Asıl yapmamız gereken 1402 sayılı yasa ile üniversitelerden çıkarılmış olan öğretim üyelerini derhal görevlerine döndürmek. Bunu yapmadıkça yeniden üniversiteleri geliştirmeye başladığınız iddianızı kimseye kabul ettiremezsiniz."

Ben böyle söyleyince, YÖK Başkanı hemen itiraz etti. "Biz, YÖK olarak karşı değiliz; görevlerine dönebilirler" dedi. "Öyleyse karar alın, yol gösterin, bir an önce bunu sağlayın" dedim ve konuşmamız burada bitti. Doğramacı, salondaki öteki kişilere Bilkent'i anlatmaya devam etti. Sanırım bu defaki karşılaşmadan ikimiz de yarar sağlamıştık ve belki ben daha kârlı çıkmıştım.

Çok Şey Açıklayan Bir Soru

1991 yılının başlarında bir gün, Anadolu Kulübü'nde Türk Belediyecilik Derneği'nin bir yemeğinde muhalefet liderleri olarak Sayın Demirel ile yan yana oturuyoruz. Yemeğin başında, derneğin Başkanı İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Yüksel Çakmur'un açış konuşmasından sonra biz ikimiz ayrı ayrı birer konuşma yaptık ve yemek başladı. Genel Başkanlar olarak, biz daha çok yerel yönetimlerden söz ediyoruz. Bu arada aklıma güncel bir soru geldi. Basında Cumhurbaşkanı Özal'ın Anayasa'da değişiklik yaparak Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini sağlayacağı şeklinde yorumlar yapılıyordu. Bu konu Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden önce de gündeme gelmişti. O zaman Ana Muhalefet Partisi olarak biz, Cumhurbaşkanının Meclis tarafından seçilmesi yönteminin herhangi bir nedenle değiştirilmesine karşı çıkmıştık. Halk tarafından seçilen bir Cumhurbaşkanının, bizim gibi demokrasi geleneği henüz iyice kökleşmemiş ülkelerde diktatörlüğe kayabileceğinden endişe duyduğumuzu ifade etmiş, demokrasimizin sağlıklı gelişmesi açısından bunu sakıncalı gördüğümüzü söylemiştik. Doğru Yol Partisi ise, belki de bu şekilde Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin önlenebileceği düşüncesiyle, doğrudan halk tarafından seçilmesi formülünü benimsemişti. Şimdi Anavatan Partisi böyle bir Anayasa değişikliği önerisini Meclis'e getirirse, Doğru Yol Partisi de aynı düşüncede olduğuna göre, Meclis'te Anayasa değişikliği için gerekli üçte iki oy çoğunluğu bulunabilecekti. Ben bu olasılıktan kaygı duyuyordum. Onun için bir fırsat bulup yanımda oturan Demirel'e: "Böyle bir önerinin gündeme gelmesi ve eski demeçleriniz yüzünden sizi zorlaması olasılığından söz ediliyor basında; ne dersiniz?" diye sordum. Sayın Demirel, hiç düşünmeden şu yanıtı verdi: "Peki, biz de hazır ol vaziyetinde Özal'ın emirlerini yerine getirmeyi mi bekliyoruz!"

Sayın Demirel'in içinden geldiği belli olan bu ani yanıt, bana son derecede öğretici geldi. Bir basit cümle hem benim soruma kesin bir yanıt getiriyor, hem de Demirel'in siyaset anlayışını, uyguladığı yöntemi en açık şekilde anlatıyordu. Bana çok çarpıcı gelmesinin başka bir nedeni ise bizim uyguladığımız politikalarda titizlikle uymaya çalıştığımız tutarlılık ilkesinin Demirel'in yaklaşımında ikinci derecede bir yer tuttuğunu ortaya koymasıydı. "Eski söylediklerimle tutarlı olacağım diye, sonuçlarını hiç düşünmeden, Özal'ın önerisini kabul edecek miyim?" demeye getiriyordu Sayın Demirel. Belliydi ki, onun için önemli olan, sergileyeceği davranış sonunda karşı tarafın siyasal yarar sağlayıp sağlamayacağı idi. Eğer sağlayacaksa, bunu bile bile, sırf eski söylediklerivle tutarlı olacak diye, o davranışı göstermenin alemi yoktu. Siyaseti,

partiler arasında sürekli bir mücadele olarak görüp, her davranıştan partinize bir siyasal kazanç bekliyorsanız, o zaman tutarlılığı siyasal yarara feda etmek elbet daha akıllıca bir davranış olur. Ünlü *"Dün dündür, bugün bugündür!"* özdeyişinin arkasındaki siyasal mantık da herhalde budur ve olaylara böyle yaklaştığınız zaman da bu mantığı kabul etmemek kolay değildir.

"Dün dündür, bugün bugündür!" sözü çok eleştirilmiş, alaya alınmıştı. Kamuoyunda adeta sözüne güvenilmez bir siyasetçinin simgesi haline gelmişti. Ama işte Demirel'in benim sorumu yanıtlayan sorusu, kamuoyunda yaygın olan bu değerlendirmenin abartılı olduğunu, gerçeğe uymadığını ve asıl gerçeğin biraz daha değişik olduğunu bir anda gösteriyordu. Gerçek şu ki, siyasetçi, bir teori kuran ve savunan insan değil, toplumsal amacına varmak için uğraşan bir uygulayıcıdır. Bu açıdan, her davranışının bu amaca yönelik olup olmadığını araştırması, tartması; ondan sonra ne yapacağına karar vermesi doğru yöntemdir. Bunu yaparken kendisi ile tutarlı olabilirse ne âlâ. Bundan da siyasal amaçları için bir ek yarar sağlayacaktır. Ama eğer tutarlı olmak siyasal mücadelesinde ona çok şey kaybettiriyorsa o zaman bir yolunu bulup bu davranıştan kaçınmakta haklı olmalıdır. Kuşkusuz, tutarsız davranmak da güvenilirliği zedeleyeceği için çok ileriye götürülemez. Herhalde, başarılı bir siyasetçi olmanın yolu, siyasal çıkara yönelik davranışlarla güvenilirliği bozan davranışlar arasında iyi bir denge sağlamakla bulunabilecektir. İşte o gün yemekte Demirel'den duyduğum basit bir soru cümlesi bana bütün bu düşünceleri ilham etmiş ve önemli bir siyaset dersi yerine geçmişti.

Mümtaz Soysal'ın Yazısının Yol Açtığı Bir Buluş!

Bir disk kayması yüzünden 1995 yılının ocak ve şubat aylarının büyük bölümünü yatakta, kitap okumaya ve düşünmeye çalışarak geçirdim. Bir kitabı bitirip başkasına başlamadan önce bir şeyler düşünürken Mümtaz Soysal'ın bir iki ay öncesi okuduğum bir yazısı aklıma geldi. Gazetedeki sütununda çıkan bu yazısında[39] Sayın Soysal, siyasal mesajını vermeden önce, Türkçenin bir özelliğine değiniyordu. Aynı özellikten daha önceleri başka bir yazıda da söz edilmişti. Ama Soysal birçok örnek verdiği için onun yazısı daha çok aklımda kalmış. Özellik şu: Türkçede fiillerden -ntı, -ntu, -ntü şeklinde eklerle yapılan tanımlamalar genellikle olumsuz, ya da küçümseyici bir anlam taşıyorlar. Örneğin sıkılmaktan yapılan sıkıntı, üzülmekten yapılan üzüntü, çıkmaktan yapılan çıkıntı, girmekten

39) 13 Ocak 1995 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde çıkan *"Tımarhanede Ölüm"* başlıklı yazı.

yapılan girinti, tıkınmaktan yapılan tıkıntı, v.b.gibi. Mümtaz Soysal hayat sözcüğü yerine önerilen "yaşantı"nın da bu yüzden tutmadığını, çünkü hayat ile olumsuz bir anlatımı bir araya getirmekten insanların rahatsız olacağını söylüyor.

Bütün bunlar doğru diye düşünürken acaba böyle başka hangi sözcükler var diye aramaya başladım. Aklıma rastlantı ve toplantı geldi. Rastlantı sözcüğünde gerçi bir önemsizlik havası var ama bir rastlantı olumlu da olabilir, olumsuz da. Soysal'ın yazısında da rastlantı sözcüğünün bu özel durumundan söz ediliyor. "Toplantı" sözcüğünde ise hiç bir küçümseme, ya da olumsuzluk yok. Demek ki yukarıda ifade edilen kuralın bazı istisnaları var diye düşündüm. Bu da aslında doğaldır. Pek çok kimsenin kullanımı ile oluşan dil kurallarının her zaman istisnaları vardır.

Yalnız burada başka bir şey dikkatimi çekti. Toplantı ve rastlantı sözcüklerinin baş taraflarında "o" ve "a" gibi sesli harfler var. Oysa ki girinti, çıkıntı, üzüntü gibi örneklerde baş taraflarda hep "ı, i, u, ü" sesli harfleri var. Acaba, bu örneklerdeki küçümseyicilik ya da olumsuzluk, biraz da sözcüklerin başındaki ı, u gibi sesli harflerden mi geliyor? Böyle bir şey var mı diye bakınca gördüm ki, gerçekten "a" ve "o, ö" gibi sesli harflerle yapılmış sözcükler "ı, i ve u, ü" seslileriyle yapılanlara göre genellikle ya uzayda büyüklük, ya da insanlara yapacağı etkide büyüklük ifade ediyorlar. Örneğin, kocaman ile küçücük, kaplan ile kedi, adam ile çocuk, kadın ile kız, kodaman ile küçümen gibi. İnsanlara etkisi bakımından "yalan", "yanlış"dan daha şiddetli bir niteleme. "Kara" sanki "siyah" tan daha ileri bir koyuluk, "ak" ise manevi alanda beyazdan daha etkili bir temizlik duygusu, "al", kırmızıdan daha canlı bir izlenim uyandırıyor. "Atmak", "itmek"ten daha büyük bir uzaklığı hemen akla getiriyor. Hatta belki bu yüzden Sayın Demirel, Parti Başkanı olarak halka hitap ederken hep "böyük Türkiye" derdi. "Uzak" sözcüğünde de, "ırak" sözcüğünde de sonraki "a" baskın. Yakın sözcüğünde ise sondaki "ı".

Başka örnekler: "At ile it", "ayak ile el" arasında açık büyüklük farkları var. "Of, "uf"a göre daha büyük bir acı belirtiyor. "Hayda" sözü, "Haydi" sözünden daha şiddetle harekete çağırıyor, ya da başka bir anlamda daha büyük şaşkınlık ifade ediyor. Şarıl şarıl su akması, şırıl şırıl akmadan çok daha fazla su taşıyor.

Kuşkusuz, daha çok araştırma yapmak gerekir. Burada söylediklerimize uymayan birçok sözcük bulunabilir, ama genellikle sesli harflerin grupları ile büyüklük ve etki anlamları arasında böyle bir ilişki var gibi görünüyor. Herhalde toplantı sözcüğünde, olumsuzluk bulunmaması da baştaki "o" ve "a"nın sondaki " ntı"nın etkisini bastırmasıyla elde ediliyor. İşte Sayın Soysal'ın yazısının bana ilham ettiği düşünceler bunlar.

Öğretici Bir Basın Toplantısı

Basın toplantılarından basın ve dolayısıyla kamuoyu bir şeyler öğrenir. Maksat budur. Ama bazen orada konuşan insan da toplantıdan yeni bir şeylerin farkına vararak çıkabiliyor. 28 Ağustos 1995 Pazartesi günü Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yaptığım basın toplantısında böyle bir şey oldu.

Bişkek'e, Cumhurbaşkanı Demirel ile birlikte, Türkçe konuşan Cumhuriyetlerin başkanlarını bir araya getiren üçüncü doruk toplantısına katılmak ve "Manas" destanının 1000. yılını kutlamak için gitmiştik. Doruk toplantısının ardından kutlama törenleri, görkemli kültür merkezinin büyük salonunda başladı. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev etraflı bir konuşma yaparak "Manas" destanının içeriğini anlattı. Kırgız ulusu ve bütün insanlık için değerini belirtti. Sonra hazır bulunan Cumhurbaşkanları ve öteki devletlerin temsilcileri birer konuşma yaptılar. Bu arada Bakanlık danışmanım yanıma gelerek üzücü bir haber verdi. Birkaç saat önce Saray Bosna'da pazar yerine bir top mermisi düşmüş ve büyük bir faciaya neden olmuş. Otuza yakın ölü, iki katına yakın yaralı varmış. Olaya neden olan Sırp saldırganlarını şiddetle kınayan bir açıklama yapmayı Bakanlıktan öneriyorlar. "Uygun olur, yapılsın, ama, ben de toplantı bittikten sonra burada bir açıklama yapayım, Bakanlığın açıklaması hakkında bana bilgi versinler," dedim. Danışmanım ayrıldı. Ama içim rahat etmedi, kalktım. Salondan çıkarken basınla ilişkilerimizi yürüten müsteşar yardımcımızı gördüm, ondan basın temsilcilerimizin otelde olduklarını öğrenince, hemen otele gidip orada bir basın toplantısı yapmaya karar verdim. Ne söyleyeyim diye arkadaşlarıma danıştım. Henüz hiçbir merkezin tepkisini öğrenememiştik. Ama böyle bir vahşete karşı sesimizi yükseltmek bir insanlık borcu idi.

Bizimle beraber Bişkek'e gelmiş olan hemen bütün basın, radyo, televizyon muhabirleri ve köşe yazarları basın toplantısına katıldılar. Olayı, o anda elimize geçen bilgilere göre anlattım. Masum insanların bu şekilde gaddarca öldürülmelerine, yaralanmalarına neden olan saldırıyı kınadıktan sonra bu vahşi saldırıyı düzenleyen Sırp mevzilerine karşı derhal ateşle karşılık verilmesini; bunun için daha önce Saray Bosna'ya gönderilmiş olan "çabuk mukabele gücü" (rapid reaction force) ile NATO uçaklarının devreye girmesini önerdim. Saray Bosna'nın bu güçlerce savunulacağı daha önce birçok kez ilan edilmiş olduğu için şimdi Sırp topçularına karşı karadan ve havadan ateş açılmasının ve böylece Saray Bosna'nın tehditten kurtarılmasının şart olduğunu söyledim. Bu önerimi yerli ve yabancı kamuoyuna duyurmalarını basınımızdan diledim.

Konuşmam bittikten sonra söz alan muhabirlerin daha çok üzerinde durdukları konu şu oldu:

"Öneriniz kabul edilmezse, saldırganların insanlık dışı eylemlerine karşı gene sözlü kınamalarla yetinilirse o zaman ne yapacaksınız? NATO'yu ya da çabuk mukabele gücünü harekete geçirmek için başka hangi diplomatik girişimler düşünüyorsunuz? Örneğin ABD Dışişleri Bakanı ile telefonla görüşecek misiniz?"

Yanıtlarımda ben, konunun çok açık olduğunu, şimdi yapılacak tek şeyin derhal ateşle karşılık vermek olduğunu, bunun için hazırlıkların da önceden tamamlanmış olduğunu, sadece alandaki komutanların kararı ile bu ateşin başlayacağını ve bunu beklediğimizi tekrar belirttim. Bu aşamada, eğer böyle karşılık verilmezse başka neler yapılabilir diye araştırmaya girişmenin yanlış olacağını, sanki ateşle karşılık verilmese de olur anlamında yorumlanacağını anlattım ve kendilerinden anında mukabele önerimizi açık ve net bir şekilde duyurmalarını istedim. "ABD Dışişleri Bakanı ile konuşup konuşmayacağım hakkında şimdi bir şey söyleyemem, çünkü bakarsınız telefonla görüşme sağlanamaz, sonra da yanlış anlaşılır. Biliyorsunuz, ben amacıma varmak için hangi davranışlara gireceğimi önceden açıklamam, ama merak etmeyin, yaptıktan sonra söylerim. Ne gerekiyorsa hepsini de yaparım." diye ekledim,

Bu arada toplantıda bulunan tanınmış bir köşe yazarı çok ilginç bir şey söyledi. "Efendim, dedi, bu basın toplantısını niye yaptınız? Bizim asıl önem verdiğimiz sorulara yanıt vermiyorsunuz. Bosna'daki olayın mahiyetini ve sizin onu kınadığınızı biz ajanslardan da öğrenebilirdik. Bizim asıl merak ettiğimiz sizin bundan sonra neleri yapmayı düşündüğünüz. Onu da bize söylemiyorsunuz."

Ben gene: "Şimdi yapmamız gereken şey, hemen karşılık verilmesini istemekten ibarettir." dedim. Son olarak iç politika ile ilgili bir soruya da, "Şu sıra dış işlerimizle ilgileniyorum!" şeklinde bir gerekçe göstererek, yanıt vermedim ve toplantı bitti. Ancak ben köşe yazarımızın son sorusu sayesinde toplantıdan, yeni bir şey fark etmiş, ya da daha doğrusu zaten sezinlediğim bir şeyin doğru olduğuna inanmış olarak ayrılıyordum. Bazı köşe yazarları, kendi görevlerini, yazarlığın ötesinde, devlet yönetimini sorumlu siyasetçilerle paylaşmak olarak görüyorlardı. İç veya dış politikada karşımıza çıkan sorunları çözmek için hangi davranışlara gireceğimizi, ayrıntılarıyla önceden öğrenmek, bu bilgiye dayanarak bunların başarı şanslarını basında tartışmak ve bize öneriler yapmak istiyorlar. Değerli yazarımızın bana o soruyu yöneltmesi ve yanıtlarımdan memnun olmaması görevini böyle anladığını bence açıkça ortaya koyuyordu. Ancak bu yaklaşımı yanlış ve sakıncalı gördüğümü söylemeliyim.

Fikrimin daha iyi anlaşılması için biraz daha açayım. Siyaset olaylarını konu alan yazarlar, olayları ve sorumluların, yetkililerin davranışlarını elbette istedikleri gibi tartışabilirler, eleştirebilirler. Hatta olaylar daha meydana gelmeden çeşitli olasılıkları inceleyip değerlendirerek, siyasetçilere, yöneticilere, ülke çıkarları açısından, ya da uygun gördükleri herhangi bir açıdan öneriler yapabilirler. Bir demokraside bütün bunlar doğaldır ve gereklidir, yararlıdır. Bu yazılarla kamuoyunun oluşturulması, fikir düzeyinde halkın yönetime katılmasını ve demokrasinin daha iyi, daha etkili ve verimli işlemesini sağlar. Bu anlamda köşe yazarlarının, siyaset yorumcularının da ülke yönetimine katıldıkları söylenebilir. Buna hiçbir itirazım yok. Basma saygımın sonsuz olduğunu her zaman söyledim. Özgür basının demokrasinin "olmazsa olmaz" koşulu olduğuna inanıyorum. Benim sakıncalı gördüğüm, yöneticilerin yapmayı düşündükleri girişimlerin önceden öğrenilip, bu bilgiye dayanan bir tartışmanın basında yapılması. Sorumlu mevkilerdeki yöneticiler, herhangi bir yeni girişim yapmadan önce, bütün olasılıkları aralarında tartışarak bir karara varırlar, ayrıca bu kararın sonuçlarını da öngörmeye çalışırlar. Ama bu toplantı kapalıdır. Oysa, girişimi önceden açıklarsanız ve olası sonuçlarını da basında tartışırsanız, o zaman bu değerlendirme toplantısını açıkta yapmış olursunuz ve girişimin etkinliğini de iyice düşürürsünüz.

Özetle, sözünü ettiğim basın toplantısında bana yöneltilen soru, bazı köşe yazarlarımızın bu ayrımlara pek itibar etmediklerini, ülke yönetimine düşünce düzeyinden öte, eylem düzeyinde katılmak istediklerini ortaya koyuyordu.

Öykünün son bölümünü tamamlayayım. Bu basın toplantısında yaptığımız önerinin benzerleri aynı anlarda birçok yerde yapıldı ve iki gün sonra hem "çabuk mukabele gücü," hem NATO uçakları harekete geçirildi. Bosna'da adil ve güvenlikli bir barışa götürecek yol böylece açıldı.

XX.
Espri Konusu

Parti Genel Başkanı olduğum dönemde basında çıkan yazılarda benim espri yapmayı sevdiğim sık sık belirtildi. Siyaset konuşmaları içine bazı espriler katmak, eğer iyi yapılırsa, hem fikirleri daha iyi anlatmaya, hem de önerilen çözümlerin daha insancıl, daha gerçekçi görünmelerine yarayabilir. Benim bu yöndeki çabalarım bazen övüldü, bazen yerildi... Bir yorumcumuzun:"Espri yapmaya çalışacağına, yeni fikirler üzerinde kafa yorsun, politika üretsin." şeklinde bir eleştiri yaptığını hatırlıyorum. Siyasete yeni girdiğim günlerde konuştuğum bir yabancı büyükelçi ise bana: "Soldaki siyasetçiler genellikle çok ciddi olurlar, şaka yapmaktan hoşlanmazlar; sizde bir gülmece (mizah) anlayışı olduğunu görmekten memnun oldum" demişti. Kuşkusuz, espri yapmak, şaka yapmak, ölçüyü aşmamak kaydıyla insanları birbirine yaklaştıran bir harekettir. Bir siyasetçinin de bu olanaktan yararlanması doğaldır. Ancak espri yapma hevesi, konunun içeriğine verilen önemi aşarsa, o zaman zararlı bir noktaya gelinmiş olur. Ben bu noktaya gelmemeye hep dikkat ettim.

"Espri yapmak", Fransızcadan alınmış bir deyim. Alınırken anlam daha da genişlemiş. Fransızcada, espri yapmak, "faire de l'esprit", zeka parıltıları gösteren çarpıcı bir biçimde konuşmak, kelime oyunları yapmak anlamına geliyor. Bazen küçümseyen bir havada, "ne kadar zeki olduğumuzu göstermeye çalışmak" anlamında kullanıldığı da oluyor.[40]

Dilimizde ise nükteli, şakalı söz söylemek,[41] ya da başka bir deyimle, dinleyenlerin zihinlerinde uyandırdığı imge ile, onları güldüren bir cümle şeklinde anlaşılıyor. Bir cümle ile yapılan gülmece diye alınınca, çok geniş bir uygulama alanı olacağı da meydana çıkıyor. Bütün bu alanın incelenmesini, değerlendirilmesini, gülmece ustalarımıza bırakarak, kendi deneyimimle ilgili düşüncelerimi burada dile getirmek istiyorum.

---

40) *Petit Larousse Illustreé*, 1982, S.382 / *Petit Robert*, 1988, S.691.
41) *Türkçe Sözlük*, Yeni Baskı, Ankara 1988, S. 468-469.

Benim espri yapma hevesim siyasete girmemden sonra ortaya çıkmadı. Küçüklüğümden beri aile içinde "doğrucu bir çocuk" olmak, bazı gerçekleri beklenmedik zamanlarda şaşırtıcı şekilde dile getirmek gibi bir ünüm olduğunu hatırlıyorum. Babamın, çocukların davranışları ile ilgili bir genel gözlemi vardı. Zaman zaman arkadaşlarına söylediğini duyardık: "Çocuklar, derdi, belirli bir yaşa kadar, gördükleri, bildikleri gerçekleri, hiçbir şeyden çekinmeden, olduğu gibi söylerler. Ancak belirli bir yaştan sonra çevrenin baskısı kendini gösterir, gerçekleri gizlemeye, dinleyenlerin hoşuna gidecek biçime getirmeye başlarlar." Bu gözlemine bir örnek olarak da benimle arasında geçen iki konuşmayı hep anlatırdı. Küçükken bana ve ağabeyime (benden iki yaş, dört ay büyüktür) sık sık sorarmış; "Söyleyin bakalım, annenizi mi daha çok seviyorsunuz, babanızı mı?..." Ben her seferinde: "Annemi daha çok seviyorum." diye yanıt verirmişim. Bir gün babam çok üzerime düşmüş: "Bir isteğin var mı, ne istiyorsan söyle alayım, getireyim." diyormuş. Ben sözünü kesmişim: "Hiç kendini yorma, ben annemi daha çok seviyorum." demişim. Bir başka sefer, sayıları ve hesap yapmayı yeni öğrendiğim günlerde, babam: "Bak, demiş, sen şimdi yedi yaşındasın, ben kırk dokuz yaşındayım. Bir sene sonra ben elli yaşında olacağım, sen kaç yaşında olacaksın?" sekiz diye yanıt vermişim. "Otuz bir yıl sonra ben seksen yaşına geleceğim, sen kaç yaşında olacaksın?..." Onu da bilmişim, otuz sekiz demişim. "Peki, sen seksen yaşına girdiğinde kaç yaşımda olacağım?" diye sormuş babam. Ben hiç tereddüt etmeden, "Sen o zaman ölürsün." demişim. Bu konuşmaları babam hep gülerek anlatır ve "Erdal bunları söyleyince, annesi hemen 'sus, o nasıl söz' diye paylamaya ve söylediklerini unutturmaya çalıştı. Ama çocuklar böyledir, gerçekleri korkmadan, değiştirmeden, acımasızca söylerler." derdi.

Büyüdüğümde gerçekleri söyleme huyum aslında değişmedi, ama doğrudan doğruya söylemenin yerini dolaylı bir şekilde, dinleyenleri incitmeyecek, ya da mümkün olduğu kadar az incitecek bir şekilde söylemek aldı. Bu dolaylı ifade biçimini kullanma alışkanlığım, sanıyorum zaman zaman, espri yapmak şeklinde algılandı.

Bir şey daha var: Karakterimin gene küçüklüğümden beri ortaya çıkmış bir özelliği, az konuşmamdır; örneğin bir toplulukta kendi başımdan geçenleri anlatmaktansa, başkalarının anlattıklarını dinlemeyi tercih ederim. Böyle bir karakter yapınız varsa, söz aldığınızda, başkalarının anlattıkları ile ilgili bir yorumu, ya da etrafınızda meydana gelen bir olayla ilgili bir gözlemi daha ilgi çekici bir şekilde ortaya koyma olanağını da buluyorsunuz. Az konuşmak demek, aklınıza gelen her fikri hemen söylememek, bir süzgeçten geçirip

öyle konuşmak demek. Bu esnada aklınıza gelen fikir üzerinde biraz düşünmek ve onu daha değişik bir şekilde ifade etmek fırsatı buluyorsunuz. Eğer olaylara gülmece açısından bakmak alışkanlığınız da varsa, o zaman bu değişik ifade şekilleriniz espri niteliğini de, hiç olmazsa arada bir, kazanacaktır. Yalnız, bu düşünce şeklinden, çok konuşan insanlar değişik şeyler söyleyemezler, espri yapamazlar sonucunu da çıkarmayalım. Yeteri kadar çabuk düşünüyorlarsa elbet gene espri de yapabilirler, değişik şeyler de söyleyebilirler. Ben, az konuşmanın, normal hızla düşünen insanlara da çarpıcı şeyler söyleme olanağı verdiğini vurgulamak istiyorum.

Belki karakterimin bu özellikleri yüzünden, belki başka nedenlerle, espri yapmak, ya da başka bir deyimle, bir cümle ile gülmece yapmak huyum siyasete girmemden önce de kendini göstermişti. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde bir süre beraber çalıştığımız tanınmış sosyal bilimci arkadaşım Prof. Şerif Mardin o zamanlar benim bu sözlerime, herhalde aforizma sözcüğünden esinlenerek "*Erdalizma*" adını takmıştı ve böylelikle adeta bir özel gülmece kategorisi düzeyine yükseltmişti. Değerli sosyal bilimcimizin bu nitelendirmesi kuşkusuz bir arkadaşlık iltifatıdır. Ama ciddiye alıp da, bu esprilerin özelliği nedir diye baktığımda bir şey görüyorum. Bu espriler kelime oyunlarına dayanmıyor, ya somut gerçeklere, ya da mantık usavurmalarına dayanıyor; insanları etkilemesi dinleyenlerin o andaki ruhsal durumlarını yakalamasına bağlı. Yakalayabilirse etkili oluyor, aksi halde hiç bir etkisi yok. Gözleme dayanan bir şey söyleyecekseniz, o andaki ruhsal durumu iyi algılamanız şart. Sözün espri karakteri ancak o ortamda meydana çıkar. Başka yerde, başka zamanda tekrar edildiğinde o sözde hiç bir gülmece tarafı gözükmeyecektir.

Mantığa dayalı ilginç, çarpıcı sözler ise, söylendikleri ortamda etkili olmakla birlikte, bu ortam dışında da espri karakterlerini korurlar. Bu çeşit usavurmalara ya da mantık oyunlarına dayanan esprilerin iki bölümlü bir yapıları oluyor. Birinci bölüm ki çok kez bir cümle ile ifade edilebiliyor, hazırlık bölümüdür. Genellikle itiraz edilemeyecek bir hüküm, bir iddia, ya da bir gözlemden ibarettir. İkinci bölüm ise bu hükme, ya da gözleme şaşırtıcı bir ekleme yapan etkin bölümdür. Örneğin:

"Ameliyat başarılı oldu, ama hasta öldü!"

"Çok iyi konuştu, bir de söylediği doğru olsa!"

"Demokrasi rejimlerin en kötüsüdür, bütün öteki rejimler istisna edilirse!" (Churchill)

Hazırlayıcı ve etkin bölümler bazen birbirlerine karışmış bir şekilde söylenir, ama dikkat edilirse, bu iki bölümün varlığı gene fark edilecektir. Örneğin;

"Herkesin sizden bahsetmesinden daha fena olan şey kimsenin sizden bahsetmemesidir." (Oscar Wilde)

"Dünyadaki bütün önemli sorunlara basit, inandırıcı ve yanlış çözümler önerilebilir." (H. L. Meneken)

"Başkalarının ıstıraplarına dayanma gücünü her zaman bulabiliriz." (La Rochefoucauld)

Bazen bu iki bölüm ayrı ayrı kimseler tarafından söylenir. O zaman etkin cümleyi söyleyen ikinci kişi espri yapmış sayılır, ama farkında olmadan hazırlığı yapan birinci kişinin de espriye katkısı olmuştur. Örneğin birisi: "Seçim kampanyanız, çok başarılı idi." diyebilir; arkasından başka birisi ekleyebilir: "Ama seçimi kaybettik".

İki bölümlü esprilere kendi deneyimimden de iki örnek vereyim: Bir basın kuruluşunun, basının sorunları konusunda düzenlediği bir toplantıda, bazı basın organlarının siyasetçiler arasında taraf tutmak hevesleri yüzünden halka doğru bilgi veremediklerini anlatmak için şöyle konuşmuştum: "Bana zaman zaman soruyorsunuz; acaba siyasetçilik mi, gazetecilik mi daha zor?... Buna kolayca yanıt verebilirim: Elbet gazetecilik daha zor. Çünkü gazeteciler, hem gazetecilik, hem siyasetçilik yapıyorlar."

Başka bir sefer, bir üniversitede, gerekli bütün aşamaları başarı ile tamamlamış öğretim üyelerine doçentlik unvanlarının verilmesi töreninde konuşurken, bu sınavlara girmekten çekinenlerin, ya da sınavları geçemeyenlerin, bilim hayatında unvanların değerini küçümseyen eleştirileri aklıma geldi. Şöyle bir şey söyledim: "Doçentlik unvanı alan genç öğretim üyelerimizi candan kutluyorum; bilim hayatında artan başarılar diliyorum. Doçentlik, profesörlük gibi unvanların bir insanın araştırıcılık gücünü, bilim adamı olarak değerini arttırmadığı söylenir. Bu doğrudur. Ama böyle olduğunu insanın anlaması ve söyleyebilmesi için bütün bu unvanları alması gereklidir."

Bu çeşit sözlerin söylendikleri ortam dışında da bir anlam taşıdıkları açık. Aşağıda vereceğim örneklerdeki sözlerin gülmece karakteri ve etkileme gücü ise büyük ölçüde, ya da doğrudan doğruya, o hale ve zamana bağlı. Belki böyle olduğu için de o anda dinleyenler üzerinde çok daha büyük etki yapıyorlar.

1953 yazında Fransa'da, Chamonix civarında Alp Dağları'nın eteğinde bir kasaba olan Les Houches'da teorik fizik alanında düzenlenmiş bir yaz okuluna katılmıştım. O zaman Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nde fizik asistanı

idim. Amerika'da teorik fizikte doktora yaptıktan sonra Türkiye'ye döneli bir yıl olmuştu. İki ay sürecek Les Houches yaz okulu benim gibi yeni doktora yapmış, ya da yapmak üzere olan genç araştırmacılara teorik fizikteki en yeni arayışları ve buluşları anlatmak için düşünülmüş bir çeşit kurs idi. Ders, ya da seminer veren hocalar, konularında en tanınmış isimler arasından, uluslararası bir yelpaze içinden seçilmişlerdi. İçlerinde Nobel ödülü almış bilginler bile vardı. Bu tip yüksek düzey yaz okulları sonradan iyice yaygınlaştı. Bugün, bilimde iddiası olan her ülkede, bu arada Türkiye'de de, her yaz bir veya bir kaç tane düzenleniyor. Üniversitelerin normal ders dönemlerine ek olarak, tatil dönemlerinde ortaya çıktıkları için, genellikle sayfiye yerlerinde, dağ eteklerinde, deniz ve göl kenarlarında bulunan sakin ortamlarda yapılıyorlar. Bu yaz okullarının belki ilki olan Les Houches okulu, benim katıldığım 1953 yazında, Mont-Blanc doruğunun bulunduğu Alp Dağları kümesi içindeki bir yamaçta, dağ turizmi için kurulmuş bir kaç barakada faaliyete başlamıştı. Şartlar oldukça ilkeldi. Ama ders veren bilim adamlarının yaratıcı gücü ve katılan gençlerin heyecanı, yaşam zorluklarını eğlence haline getiriyordu.

O iki ay süresince tanıdığım gençlerin pek çoğu, sonraları önemli buluşlar yaparak dünyada geniş ün kazandılar. Aralarında en çok arkadaşlık ettiğim ikisi; İtalyan fizikçi Tullio Regge ile Fransız fizikçi Jacques Blamont idi. Regge çok canlı, hareketli, aklına hep yeni fikirler gelen parlak bir araştırıcı idi. O günlerde matematiksel fizik alanında, benim de ilgilendiğim gruplar teorisinin uygulamaları konusunda çalışıyordu. Sanırım o okuldaki gençler arasında, sonradan yaptığı buluşlarla kendinden en çok bahsettiren insan oldu. Şaka yapmayı, ilgi çekmeyi de severdi. Örneğin kurtların ulumasını andıran bir ses çıkararak herkesi şaşırtıyordu. Blamont ise daha ciddi tabiatlı, son derece kültürlü, sanata, edebiyata, her şeye meraklı olan, politikayı, dünya olaylarını yakından izleyen bir genç idi. Babası, sanırım Fransız Senatosu başkan yardımcısı idi. Jacques Blamont, daha sonra astrofizikte çalışmalarını yoğunlaştırdı ve Fransa'nın uzay programında önemli projeler yürüttü. Les Houches'da kaldığım süre içinde bana Fransa'daki üniversiteler ve araştırma hayatı hakkında değerli bilgiler vermişti.

Yaz okullarında dersler ve seminerler, sabah erkenden başlıyor, öğleden sonraları da devam ediyordu. Akşamları, yemekten sonra en büyük barakada toplanıyor, konuşarak, radyodan müzik dinlemeye çalışarak vakit geçiriyorduk. O zaman televizyon henüz kasabalara kadar yayılmamıştı. Tek eğlence aracı radyo idi. Ancak dağdaki barakalara gelen elektriğin voltajı düşük olduğu için radyonun sesi çok zayıf çıkıyordu. Öyle ki sevdiğimiz bir şarkıyı duyabilmek için

radyonun yanına gelip hiç konuşmadan durmamız gerekiyordu. Ses yükseltme düğmesini sonuna kadar çeviriyorduk, ses gene ancak duyuluyordu.

İki ayın sonuna yaklaştığımız bir akşam bir veda toplantısı düzenlendi. Yemekten sonra her zamanki salonda toplandık. Yemekte başladığımız şarabı içmeye devam ederken birbirimizi eğlendirecek bir şeyler yapmamız önerildi. İlk olarak, okulun yöneticisi Fransız fizikçi Cecile de WITT'in Amerikalı eşi Profesör Bryce de WITT bir iki kovboy şarkısı söyledi, alkışladık. Sonra güzel sesli bir genç fizikçi o zaman yeni moda olan "les feuilles mortes" şarkısını söyledi, epey alkışlandı. Sıra bana gelince: "Size şarkı söyleyemem; isterseniz Türkçe bir kaç cümle söyleyeyim, kulağınıza nasıl geleceğini görün" dedim, kabul ettiler, öyle yaptım. Beni de alkışladılar. Benden sonra Regge, artık herkesin bildiği ama gene de insanı şaşırtan uluma ile karışık havlama seslerini çıkardı. Sonra sıra Jacques Blamont'a geldi. Blamont, son derece dikkatli bir şekilde, notaların tam hakkını vererek, ama çok zayıf çıkan bir sesle bir şarkıyı baştan sona söyledi. Onu da alkışladık. Yalnız o kadar kendini zorlayarak, yanlış bir ses çıkarmamaya dikkat ederek söylemişti ki, herkes ister istemez biraz tedirgin bir şekilde bu zayıf sesi dinlemişti. Alkış bittikten sonraki o rahatsız sessizlikte aklıma gelen bir benzetme dudaklarımdan döküldü: "Tıpkı radyo gibiydi!" dedim. Bu sözüm üzerine bir kahkaha koptu ve bir zincir halinde bir kaç dakika devam etti. Özellikle Regge'nin kahkahaları dinmek bilmedi. Blamont'un bozulduğunu fark ettim, ben de üzüldüm. Ama olan olmuştu. Kendiliğinden gözümün önüne gelen bir imgeyi, bir benzetmeyi söylemeden duramamıştım ve herkesin o andaki rahatsızlığını açığa vuran bir cümle olduğu için büyük etki yapmıştı. Kurs sonunda Les Houches'tan ayrılırken Blamont'un bana kırılmış olduğunu sezdim. Sonra bu kırgınlık zamanla geçti, dostluğumuz devam etti. Öte yandan yıllar sonra gittiğim bir bilimsel toplantıda Regge'yi gördüğümde bana ilk sözü şu oldu: "Les Houches'ta Blamont'un şarkısı için söylediğini hatırlıyor musun, ne kadar gülmüştüm!..."

Daha yakın zamandan, Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşmalardan bir örnek vereyim. Meclis'imizde bir *"laf atma"* adeti var. Bir Milletvekili, ya da Bakan kürsüde konuşurken, dinleyen milletvekilleri, oturdukları yerden bir iki cümlelik müdahaleler yaparak konuşmanın etkisini azaltmaya, ya da konuşmacıyı kızdırmaya çalışırlar. Oturumu yöneten başkan genellikle bu laf atmaları hoşgörü ile karşılar, sesini çıkarmaz. Kürsüdeki hatip ise laf atmalara bazen yanıt verir, bazen vermez. Laf atmalar sıklaşır, yaygınlaşır, ya da karşılıklı tartışma haline gelirse Başkan sükûneti sağlamak için müdahale eder. Yerlerinden laf atan milletvekillerimizin bu sözleri genellikle pek etki yapmaz,

genel ilgi kürsüde kalmaya devam eder. Ancak, bütün dikkatleri üzerine toplayan çok etkili laf atmalar olabilir. Bunun da koşulu, sanıyorum, milletvekillerinin o andaki ruhsal durumlarına tam uyan bir ifade şekli bulmaktır. Benim Meclis'te bulunduğum yıllarda en çok etki yapan bir laf atma şöyle olmuştu:

Rahmetli Turgut Özal, A.B.D'de yaptığı uzun bir geziden yeni dönmüştü. Bu gezisi sırasında sağlık kontrolleri yaptırmış ve birçok yere uğramıştı. Bu arada bir üniversiteden kendisine fahri doktor unvanı vermişlerdi. Muhalefet ve basının büyük bölümü, bu unvanın verilmesini, bir gülmece konusu olarak ele almıştı. Özal, geziden döndükten sonra Mecliste ilk konuşmasını yapıyordu. Hükümet ve parti olarak Türkiye'ye ne kadar çok hizmet yapmış olduklarını, her zamanki gibi övünerek anlatıyordu.

Konuşmasının bir bölümünü tamamlayıp durduğu andaki sessizlikte muhalefet sıralarından Hatay SHP Milletvekili Kemal Duduoğlu'nun sesi duyuldu. "Bravo Doktor!..." Bu ses bir anda Meclis'te bir kahkaha dalgası yarattı. Yükselen kahkahalar yalnız muhalefet değil, iktidar sıralarını da kapladı. Yanlış hatırlamıyorsam, kürsüdeki Özal da gülmüştü.

Espri diye nitelendirilen cümlenin çarpıcı ve sürükleyici etki yapabilmesi, dinleyenlerin o andaki ruh hallerini iyi yakalamasına bağlı. Bu yakalamayı kolaylaştıran bir olgu ise, dinleyenlerin daha önce karşılaştıkları olaylar, durumlar nedeniyle hep birlikte belirli bir ruh haline varmış olmaları. Onun için, çok etki yapan esprili cümlelerin genellikle bir gerginlik ortamında söylendiğini görüyoruz. İsmet İnönü'nün anılarında anlattığı bir şakayı örnek olarak buraya alayım.

Birinci Dünya Savaşı sonunda 1918 yılı sonbaharında Osmanlı ordularının Orta Doğu'daki büyük ricat hareketi sırasında İsmet İnönü üçüncü kolordu komutanıdır. Kolordusuna en geride yer alma ve orduyu koruyarak, çekilme görevi verilmiştir.[42] Bu görevi en iyi şekilde yaparken kendi birliklerini düşmana kaptırmaması da şarttır. Bir aşamada Şeria Nehri'ni batıdan doğuya doğru geçmeleri gerekiyor. Durumu daha iyi ortaya koyabilmek için burada sözü İsmet İnönü'ye bırakıyorum:

"24 Eylülde, Şeria kenarında *Eşşak* denilen mevkiye kolorduyu getirmiştim. Önümüzde geçitlerini bilmediğimiz süratli akan bir nehir duruyordu. Biz bu nehrin doğusuna geçecektik. Geçidimizi kendimiz koruyacaktık. Vadi, geniş ordugâhlar halinde; bütün kolordunun bulunduğu ordugâhtan çıplak

42) Onüçüncü bölümün başında anlattığım olay, bu ricatın daha sonraki bir aşamasında meydana gelmiştir.

gözle bu ağırlık yığınlarının düşman tarafından parça parça toplandığı görülüyordu. Düşman süratle güneye ilerleyerek, bizim muhtemel geçitlerimize mani olacak mevzileri işgal ediyordu. Bu esnada kolordu, seyyar vasıtaları tahrip edilmiş, günlerden beri her türlü ikmal tedbirlerinden mahrum olarak, son demirbaş erzakını ve elde bulunan piyade dağ silahları için sayılı cephanesini taşıyordu. Bu mahrumiyetlerin hepsinden mühim olan endişe, felaketler ve yıpranma manzaraları içinde, emir altında bulunan insanoğlunun ümidini koruyabilmek meselesiydi."

O akşam, deneyimli bir Alman subayı olan tümen komutanı Guhr Bey, bütün alay komutanlarıyla birlikte kolordu komutanının yanına gelir.[43] Ertesi günkü hareket için kaygılıdırlar. İnönü nehri nasıl geçeceklerini anlatır, astlarının kaygılarını gidermeye çalışır ve bunda da başarılı olur. Ertesi günü nehri nasıl geçtiklerini gene İsmet İnönü'nün anılarından alıyorum:

1918'in 25 Eylül'ünde Üçüncü Kolordu iki koldan Şeria Nehri'ni geçer. Harekat ansızın yapılır, süratle tamamlanır. Suya yaklaştıklarında ve karşıya geçtiklerinde düşmanın ateşi eksik olmaz. Ellerinde kalan cephaneyi idare ederek düşmanla dövüşmeye devam ederler. İki geçit yeri, piyadenin belini aşan derinlikte ve nehrin hızlı akışı içindedir. Atları yüzdürmek zorunda kalırlar. Bütün bu güçlüklere karşın başarı ile karşıya geçerler. Karşı tarafta birlikleri toplamaya ve düzene sokmaya çalınırken İnönü, Guhr Bey'i görür. Sırılsıklam olmuştur; ama rahatlamıştır, neşelidir. Yalnız bir kederi vardır, komutana söyler. Cebinde taşıdığı karısının ve kızının fotoğrafı ıslanmıştır, bozulmuştur. İnönü kendisine "Zararı yok, resmi saklayın. Resim sahipleri, Şeria Nehri'nin mukaddes suyunda vaftiz edilmiş olmaktan çok mutlu olacaklardır." demiş. Hem Guhr Bey'in, hem İnönü'nün bu şakadan çok etkilendiklerini anlıyoruz. İnönü, anılarında "Guhr Bey kolaylıkla şakanın lezzetine varmıştı" diyor. Kendisi de yıllar sonra anılarını yazdırırken bu şakasını hatırlamıştır.

Gergin bir ortamda bulunanları rahatlatan espri cümlelerine iki örnek de kendi yaşamımdan vereyim;

1989 Sonbaharında Ana Muhalefet lideri iken, Irak'a gitmiştim.

Maksadım Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle ortaya çıkan uluslararası hukuk ihlalinin bir savaşa yol açmadan düzeltilmesine, olabildiğince katkı yapmaktı. Irak lideri Saddam Hüseyin ile görüşeceğim de bilindiği için gezimize birçok gazete muhabiri ve köşe yazarı katılmıştı. Heyetimizi kabul ettiğinde, Saddam Hüseyin'le görüşme sırasında, bir aralık kendisine, yanımızda Türkiye'den

43) *Hatıralar*, İsmet İnönü, S. 131, Bilgi Kitapevi, 1985.

gelmiş birçok gazeteci olduğunu söyleyerek, "Onları ayrıca kabul ederseniz sorularına yanıt alma olanağı bulurlar." demiştim. Irak lideri de bizden sonra basın mensuplarını ayrıca çağıracağını söylemiş ve bizim de bulunmamızı istemişti. Bizim görüşmemiz bittikten sonra bu maksatla bizi gazetecilerin beklemekte olduğu büyük bir salona götürdüler. Orada hep beraber oturarak, pek konuşmadan, bir süre bekledik. Bize karşı saygılı davranmalarına karşın, Cumhurbaşkanlığı binasındaki sıkı disiplin havasının herkesi tedirgin ettiği görülüyordu. Derken, protokolculardan birisi geldi ve salonun ortasında durarak hepimize hitaben, "Biraz sonra Saddam Hüseyin'in yanına alınacağımızı, içeride konuşurken bir noktaya dikkat etmemizi, otururken iki bacağımızı üstüste atmadan yanyana tutmamızı, ellerimizi de bacaklarımızın üstüne koymamızı istediklerini söyledi. Bu sözler salonda sessiz bir şaşkınlık doğurdu. Ben dayanamadım, aklıma geleni söyledim: "Peki, dedim, vücudumuzdaki başka organları nereye koyacağımız hakkında da bir talimat var mı?..." Bu sözümün doğurduğu kahkahalar tedirginlik havasını önemli ölçüde dağıttı.

1981 sonbaharında Belgrat'da yapılan Unesco Genel Konferansı'na Türkiye'yi temsil eden heyetin içinde katılmıştım. 1978'den beri Uncsco'nun Yürütme Kurulu üyesi olarak görev yapıyordum. Genel Konferans sonunda Yürütme Kurulu'nun başkanı ve Kurul'a bağlı alt komitelerin başkanları yeniden seçiliyorlardı. Üç yıldır toplantılarına katıldığım Yönetim Kurulu üyeleri ile ve Genel Direktörle olumlu ilişkiler geliştirmiştim. Bunu düşünerek delegasyonumuzun genç üyeleri benim de Kurul, ya da Komite Başkanlıklarından birine adaylığımı koymamı önerdiler. Kabul ettim. Bir ay kadar süren Genel Konferansta, hemen bütün heyetler, bir taraftan gündem konularım izleyip, istedikleri kararların geçmesi için uğraşırlarken bir taraftan da konferansın bitiminde yapılacak seçimlerdeki adaylarının propagandasını yapıyorlardı.

Seçim propagandasının önemli bir aracı, kokteyller, yemekler vermekti. Devletlerin zenginliği ve iddiası ile orantılı olarak, bu davetlerin sayısı iyice artabiliyordu. Ben aday olunca delegasyonumuz, çeşitli bölgeleri temsil eden bazı heyet başkanları için bir öğle yemeği düzenledi. Yemek, Sava nehrine bakan güzel manzaralı seçkin bir lokantada verilecekti. Daha önceden delegasyonumuzun genç, çalışkan üyeleri, eşimle beraber lokantaya gittiler, hazırlıkların en iyi şekilde tamamlanmasına özen gösterdiler.

Nihayet yemek zamanı geldi, sofraya oturduk. Ben ortada eşimle karşı karşıya yer alıyordum. Yanlarımızda dört kıtadan on kadar delegasyon başkanı büyükelçi yer almıştı. Biz, sofradaki konuklarımızın hatırlarını sorarak bir konuşma zemini oluştururken, iki garson ellerindeki büyük kaselerden ilk

yemek olan çorbayı dumanları tüterek dağıtmaya başladılar. Karşımdaki garson, eşimin tabağını doldurduktan sonra, sağında oturan konuğumuza, Pakistan heyeti başkanına yöneldi. Fakat tam bu sırada ayağı bir şeye takıldı, sendeledi ve elinde yüksekte tuttuğu çorba kasesi, hayret ve dehşetle açılmış gözlerimizin önünde, Pakistanlı büyükelçinin omzundan aşağı boşaldı. Zavallı büyükelçi, ne olduğunu anlayamadan omzunun yanmasıyla birlikte ayağa fırladı. Ama iş işten geçmişti. Hepimiz, büyükelçiyi teselli edecek sözler söylemeye, ona yardım edebilecek bir şeyler yapmaya çalışıyor, garsona kızgınlığımızı belli ediyorduk. Garson ortadan kaybolmuştu. Lokantanın yöneticisi geldi; büyükelçinin ceketini aldı, temizlemeye götürdü. Pakistanlı dostumuz çok iyi niyet ve nezaket gösterdi, başına gelen kazaya rağmen yemeğe ceketsiz devam edeceğini ifade etti ve yemek yeniden başladı. Fakat herkeste bir rahatsızlık havası görülüyordu. O esnada başka bir garson geldi ve Pakistan heyet başkanını telefona çağırdıklarını söyledi. Sessizlik içinde büyükelçi yerinden kalkarken ben: "Hayret, kazayı ne çabuk duymuşlar!" dedim. Bu söz, Pakistan büyükelçisi dahil, herkeste gülümsemelerle birlikte bir rahatlık yarattı ve yemek tekrar normal havasına girdi. Normal olarak espri diye nitelendirilemeyecek bir basit cümle, o andaki gerilim havasından kurtulma beklentisine tercüman olabildiği için önemli bir etki yapmıştı.

Bu öyküyü tamamlamak için ekleyeyim: Sonradan öğrendim ki delegasyonumuzdaki yardımcım Pakistanlı büyükelçi dostumuzu, bu yemeğe çağırdığında: "Beni de davet etmenize gerek yoktu, ben nasıl olsa seçimde size oy vereceğim." demiş. Son olarak da şunu söyleyeyim: Propaganda çabalarımız kazaya karşın etkili oldu. Yürütme Kurulu Başkanı olamadım ama önemli bir alt komite olan Program Komitesi başkanlığına seçildim.

Dinleyenleri ortak bir ruhsal duruma getirmenin tek yolu, bir gerginlik ortamında bulunmak değildir kuşkusuz. Birlikte gözlenen herhangi bir olay, yeteri kadar ilgi çekici ise izleyenlerde benzer ruh halleri uyandırabilir ve bu ruhsal durumu yakalayan bir imge gene büyük etki yaratabilir. Siyasal propaganda uzmanları bu olgudan büyük ölçüde yararlanıyorlar. Özellikle televizyonda yapılan seçim konuşmalarında, halkta geçmiş uygulamaların meydana getirdiği ortak ruh hallerine hitap edebilen, onları yakalayıp istenilen doğrultuya çevirebilen imgeler bulmak, konuşmanın başarı şartı oluyor. 1987 genel seçim kampanyasında yaptığım ilk televizyon konuşmasında vatandaşlarıma: "Bu günkü iktidarın daha beş yıl sizi bir limon gibi sıkmasına razı mısınız?" diye sormam son derece etkili olmuş, basit bir limon imgesi, tek başına o zamanki iktidarın televizyonda yıllarca sürdürdüğü propagandanın etkisini hemen hemen sıfıra indirmişti.

Bütün bu örneklerden çıkan sonucu bir daha özetleyeyim: Espri diye nitelendirdiğimiz bir sözün etkisi, dinleyenlerin tam bilince ulaşmamış ruhsal beklentilerine verebildiği yanıtla ilişkilidir. Burada ruhsal durumun bir belirsiz beklenti, bir gerginlik ya da bir rahatsızlık şeklinde olması, ama bu beklentinin nasıl karşılanacağının tam bilinmemesi, ya da bu rahatsızlığı, bu gerginliği giderecek fikrin henüz açığa çıkmamış olması önemli. Zamanında yapılan espri, iyi seçilmiş bir imge ile bu ruhsal durumu yakalayabiliyor ve dinleyenlerin rahatsızlıklarını gidererek, ya da beklentilerine yanıt vererek onları güldürüyor, rahatlatıyor. Burada bahsettiğim bütün örneklerde bu ortak özelliği görüyoruz.

Örneklerden başka bir sonuç da çıkıyor. Mantık oyunlarına dayanan esprilerde gördüğümüz ikili yapı burada da var. Yalnız burada hazırlık bölümü görevini, bir cümlenin söylenmesi değil, bir dizi olayın yaşanması yapıyor. Bu şekilde hazırlanan bir ortak ruhsal durum üzerinde esprinin etkin bölümü etkisini gösterebiliyor.

Bir noktaya daha işaret edeyim:

Acaba *ikili yapı* başka espri türlerinde de ortaya çıkıyor mu? Burada ele almadığımız, çok kullanılan bir espri yapma şekli kelime oyunlarına dayanıyor. Ya iki anlama gelen kelimeler kullanılarak, bu iki anlam arasındaki büyük farktan bir gülmece etkisi elde ediliyor. Ya da iki kelime arasındaki benzerlikten aynı şekilde yararlanılıyor. Demek ki bu türde de ikili bir yapı var. Kelimenin iki anlamı, ya da birbirine benzeyen iki kelime, ikili yapının bölümlerini oluşturuyorlar. Öyle görünüyor ki ikili yapı bütün espri türlerinde, gizli, ya da açık olarak bulunuyor. Esprinin yol açtığı gülme de bu *ikili yapının* bölümleri, elemanları arasındaki etkileşmeden doğuyor.

Her espride ikili bir yapı olduğunu fark etmemizi önemli bir buluş saymayalım. Biraz düşünülünce görülecektir ki bu, esprinin tanımından doğrudan doğruya çıkan bir sonuç. Espri yapmak, dinleyenlerin hoşuna giden bir yorum getirmek demek. Yorum ise elbet başka bir şey üzerine yapılacak. O başka şey ile esprinin kendisi işte gördüğümüz ikili yapıyı oluşturuyorlar.

Bu bölümde ele aldığımız çözümleme şekli bir başka soruyu daha akla getiriyor. Madem ki, espri denen söz, dinleyenlerin o anda içinde bulundukları bir ruhsal gerginlik ya da tedirginlik halini neşeli bir rahatlamaya dönüştürüyor; acaba bunun tersini yapacak sözler de söylenebilir mi?.. Yani, neşeli bir rahatlık içinde bulunan dinleyenleri bir sözle tedirgin ve rahatsız bir hale getirmek mümkün müdür?...Tabii mümkündür. Böyle sözlere herhalde anti-espri

demek uygun olur. Gerçi geleneğimizde böyle sözler daha çok münasebetsizlik diye anılıyor. Ancak münasebetsizlik kavramı burada tanımladığımızdan daha geniş bir alanı kapsıyor. Anti-espri belirli şekilde yapılan bir münasebetsizlik. Örneğin benim küçükken babamın keyifli sorularına verdiğim yanıtlar: "Ben seksen yaşına girince siz ölmüş olursunuz" ya da "Hiç kendinizi yormayın, ben annemi daha çok seviyorum" demem, bu anti-espri kategorisine girer. İkinci bölümde değindiğim Sanşo Pança'nın sofra protokolü ile ilgili sözü de böyle.

Bir başka örnek, Genel Başkan olarak, Hakkari'yi ilk ziyaret ettiğimde, değerli bir partilimizin bana anlattığı şu olaydan alınabilir: On beş yıl kadar önce bir devlet büyüğümüz Hakkari'ye bir inceleme gezisi yapmış. Halk, her zaman olduğu gibi, kendisini coşkuyla, sevinçle karşılamış. Büyüğümüze, yerel sorunlar hakkında bilgi verilmiş, talimatlar alınmış, sonra yenilmiş, içilmiş, ayrılma zamanı gelmiş. Büyüğümüz, kendisini mutlulukla, umutla izleyen vatandaşlara bir veda konuşması yapmış ve sonunda "Allahaısmarladık, ben gidiyorum; sizi kaderinizle başbaşa bırakıyorum" demiş. Bu sözün dinleyenler üzerinde ne kadar ters bir etki yaptığı, yıllar sonra bana olayı dün olmuş gibi anlatmalarında görülüyordu.

Gençken tanık olduğum bir olayı da anlatayım: Buradaki söz, aslında espri ile anti-espri arasında bir yer tutuyor. 1940'lı yıllarda babamın, yazın, Marmara'da Savarona yatı ile çıktığı bir geziye, biz çocuklar da katılmıştık. Gündüz Marmara kıyılarındaki yerleşim merkezlerinde duruyorduk. Babam karaya çıkıp, şehirde ve civarda incelemeler yapıyordu. Biz de bazen karaya çıkıyor, bazen yatta kalıyorduk. Akşam Savarona'nın yemek odasında herkes bir araya geliyordu. Sofrada babamın yanında bir iki bakan ve milletvekili, vali ve komutanla birlikte her zamanki yardımcıları ve bizler bulunuyorduk. Büyük yemek masası salonun hemen bütününü kaplıyor, babamın oturduğu tarafta, masayla duvar arasında ancak bir kişinin geçebileceği kadar aralık kalıyordu.

Yemeğe başlamıştık, kapıdan Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman'ın girdiğini gördük. Elinde not defteri vardı. Herhalde radyodan savaş ile ilgili haberler dinlemiş, onları bir an önce babama anlatmak istiyordu. Bizim karşımızda masanın başında babamın oturduğu yere doğru yürüdü. Yalnız tam yaklaşınca bir an durakladı. Çünkü geçeceği yer çok dardı ve Süreyya Bey'in de, elbisesinin üzerinden fark edilen görkemli bir göbeği vardı. Çözümü çabuk buldu, eliyle göbeğini hafifçe kaldırarak, o dar yerden geçti ve babama duyduğu haberleri anlatmaya başladı. Yalnız ilk girişi ve duraklaması herkesin ilgisini çekmiş olduğu için, bu geçiş şekli de masada birçok kimsenin kendini tutamayıp, gülmesine neden oldu. Bu neşeli havayı görünce, babam

da merak etti ve ne oldu der gibi etrafına baktı. Onun üzerine yanında oturan ordu komutanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman, her zamanki tok sözlüğüyle şunu söyledi:

'Paşam, beyler üç gündür yatınızda çok güzel yemekler yediler, onun için böyle şiştiler, mesele bu!"

Bu söz, bir espri de sayılabilir ve insanları güldürebilirdi. Fakat o esnada zaten gülmekte olan dinleyenler üzerinde bir şok etkisi yaptı. Gülmeler hızla kayboldu.

Daha yakın zamandan, *anti-espri* tanımına tam uyan bir örnek vereyim: Babamın ölümü ülkede büyük üzüntü yaratmış, devlet makamlarının düzenledikleri cenaze töreninde halkımızın içtenlikli sevgi, saygı ve kadirbilirlik gösterilerine tanık olmuştuk. Törenden birkaç gün sonra biz üç kardeş, talimatlarıyla bu törene katkı yapan devlet büyüklerini ziyaret etmiş ve kendilerine aile adına teşekkür etmiştik. On, onbeş dakika süren bu ziyaretlerde, bizim teşekkür sözlerimizden sonra muhatabımız babamla ilgili birkaç güzel söz söylüyor, bir iki anısını anlatıyor ve ayrılıyorduk. Tuhaftır, bu anılar ya da güzel sözlerden aklımda bir şey kalmadı. Unutmadığım, yalnız bir önemli makam sahibinin ters sözü. Anlaşıyor ki, espri gibi *anti-esprinin* de bellekte kalıcı olma özelliği var. Kendisinin ve örgütünün törene yardımları için minnettarlığımızı ifade ettiğimizde bize, içtenliği belli olan bir şekilde, şu yanıtı verdi:

"Aman efendim, ne olacak, biz bugüne kadar daha kimler için cenaze törenleri tertiplemedik ki!..."

Bu yanıtı alınca bir an şaşaladık. Sonra tekrar teşekkür ederek, konuşmaya devam edebildik.

Son olarak şunu belirteyim. Bütün örnekler gösteriyor ki, esprinin de anti-esprinin de etkili olabilmesi yaptığı gözlemin doğru olmasına bağlı. Gerçek her zaman daha etkileyici oluyor.

Gaflar, Potlar

Anti-espriden farklı olan bir münasebetsizlik türünü de gaf yapma, pot kırma, çam devirme dediğimiz sözler oluşturuyor. Sonuç, anti-espride olduğu gibi dinleyenlerde bir rahatsızlık yaratıyor; ama burada ikili bir yapı yok. Doğrudan doğruya girilen bir konuda konuşurken, ya o konuyla kişilerin ilgisini iyi bilmemekten, ya bir şaka yapmak isterken ölçüyü kaçırmaktan, ya da bir rastlantıdan kaynaklanan bir nedenle ters bir etki doğuyor. Bu gaflar da bazen dinleyenlerin, bazen konuşanın aklında kalabiliyor. Ben, böyle iki ters sözümü hemen hatırlıyorum.

Bir tanesi, elli küsur yıl önce ben Gazi Lisesi'nde öğrenciyken geçen bir olay. Sınıfta sevdiğim arkadaşlarım arasında çok iyi niyetli, hatta bu iyi niyeti yüzünden zaman zaman saf görünen bir çocuk vardı. Orta halli bir aileden geliyordu. Sanırım, Ankara'ya da ailece yeni taşınmışlardı. Bazı öğretmenlerimiz onun aşırı iyi niyetiyle, şakaları bile ciddiye aldığını fark etmişler, derslerde sık sık kendisine takılırlardı. Biz de belki bu öğretmenlerden örnek alarak kendisiyle hep şakalaşırdık. O, herkese tahammül eder, sesini çıkarmaz, duygularını saklardı. Bir gün teneffüste üç dört arkadaş yan yana gelmiş, konuşuyorduk ve hemen her söylediğimize gülüyorduk. Konuşmamızda nereden çıktıysa bir de görmüşlük, görmemişlik konusu geçiyordu. Bir ara sessizlik oldu; ben de sessizliği bozma düşüncesi ile o arkadaşıma döndüm ve: "Ne oldu, niye öyle görmemiş gibi bakıyorsun?" dedim. Der demez de şaka niyetiyle gelişi güzel söylediğim bu sözün arkadaşımı yaralayacağını anladım ve pişman oldum. Hep birlikte gülüşerek başka bir konuya geçtik ve olanları unutmaya çalıştık. Birkaç yıl sonra, ayrı ayrı üniversitelere gittiğimiz sırada bir gün o arkadaşımla karşılaştım. Beni görür görmez, lisede o gün sarf ettiğim görmemişlik sözünün çok ağırına gittiğini, çok üzüldüğünü anlattı. Ben de kendisinden içtenlikle özür diledim. İnsanın şaka yapmak isterken bazen büyük bir çam devirebildiğini söyledim.

İkinci anlatacağım gaf, şaka yapmak isterken değil, iltifat etmek isterken oldu. Beklentilerin çok uzağına düşen sözler söyleyerek büyük bir hayal kırıklığı doğurdum. Koalisyon ortaklığımızın ilk ayları içindeydi. Bir akşam SODEP kurucuları olarak bir yemekte buluştuk. Uzun aralıklarla da olsa, zaman zaman düzenlenen bu yemekler, siyasal tarihimizin önemli ve kritik bir aşamasında, vatanseverlikleri, Cumhuriyet'in çağdaş ilkelerine ve demokrasiye bağlılıkları nedeniyle, kendiliklerinden ortaya çıkıp, kader birliği yapmış insanların anılarını tazelerken, güncel olayların birlikte değerlendirilmesine de fırsat veriyordu. Ben her defasında, bu yemeklerden daha büyük bir iyimserlik ve kendimize güven duygusuyla ve kurucu arkadaşlarıma sevgim artmış olarak ayrılıyordum. Bu defaki yemek, SODEP'i kuran ve dolayısıyla daha sonra SHP'ye de hayat veren kurucuların, partilerinin koalisyon içinde iktidarda olduğu dönemde yaptıkları ilk toplantı oluyordu. Konuşmalar bu nedenle daha çok muhalefetteyken yaptığımız vaatlerin daha gerçekleşmediğini vurgulayan eleştirici bir havada yapılıyor ve bir an önce ele alınması gereken reform konuları üzerinde duruluyordu. Bu eleştiri ortamı içinde biraz da buruk bir havanın, "bizim bu kadar özverili çabamızın sonunda geldiğimiz yer bu mu olmalıydı!" şeklinde, ama açıkça söylenmeyen bir sitemin varlığı seziliyordu.

Konuşma sırası bana gelince, arkadaşlarımın bu kötümser havasını dağıtacak, onların yakın geçmişte yaptıklarının gerçekten istisnai olan değerini ortaya koyacak bir şeyler söylemek istedim. Yaptıkları eleştirilerde haklı olduklarını, önerilerini gerçekleştirmek için var gücümle çalışmaya devam edeceğimi, bu yolda yardımlarını beklemeye devam ettiğimi belirttim ve: "...ben, dedim, bir SODEP kurucusu olmaktan hayatım sonuna kadar kıvanç duyacağım. Sizlerin, SODEP kurucularının yaptıklarınız tarihte eşi çok nadir görülen bir vatanseverlik örneğidir. Kimse sizi zorlamıyorken, siz kendiliğinizden işinizi gücünüzü bıraktınız, istifa ettiniz ya da emekliliğinizi istediniz, emekli iseniz, bu ileri yaşınızda evinizin sıcak ortamını bıraktınız ve hiçbir karşılık beklemeden, Türkiye'de Atatürk ilkelerine bağlı bir çağdaş demokrasiyi yeniden kurmak ve bu sağlam yapı içinde halkın mutluluğuna ağırlık verecek sosyal içerikli bir partiyi, eski geleneğinin en güzel taraflarını öne çıkararak canlandırmak, ölümsüzleştirmek için, genç ruhlu insanlar olarak mücadeleye atıldınız. Yıllarca, yılmadan, yorulmadan, sıkılmadan uğraşarak, sonunda Partiyi önemli bir zafer noktasına taşıdınız. Bu sonuç ve başarıyla ne kadar iftar etseniz azdır. Eğer alınmazsanız söyleyeyim. SHP kurucularını, ben, ünlü Kral Arthur destanındaki Yuvarlak Masa şövalyelerine benzetiyorum. Onlar gibi destanımsı, şövalye ruhlu insanlar, vatanları için, demokratik idealleri için, karşılık düşünmeden, en tehlikeli uğraşlara gözlerini kırpmadan atılıyorlar ve aralarındaki ülkü bağını, arkadaşlık bağını hiç bozmuyorlar. Böyle seçkin bir grubun içinde bulunmuş olmak, benim için hayatımın sonuna kadar taşıyacağım en büyük onur olacaktır."

Sözlerimi bitirdiğimde, arkadaşlarımın benim içtenlikle, inanarak yaptığım bu değerlendirmeden ve hele Yuvarlak Masa şövalyeleri benzetmesinden pek memnun kalmadıklarını fark ettim. Demek ki bir gaf yapmıştım. Kaş yapayım derken, göz çıkarmıştım. Kimse bana bir serzenişte bulunmadı ama hallerinden anladım ki o anda benden Başbakan Yardımcısı olarak beklenen, geçmişe ait güzel sözler değil, önümüzdeki günlerde eski arkadaşlarımdan nasıl daha fazla yararlanabileceğimiz konusuna ışık tutacak öneriler ortaya atmaktı. Bunu o fırsatta yapmayı ihmal etmemin doğurduğu hayal kırıklığı, öteki güzel sözleri etkisiz bıraktı. Burada bir gaf yaptığımı kabul ettim ve kurucu arkadaşlarıma da söyledim. Ama SODEP kurucularını Yuvarlak Masa şövalyelerine benzetmenin doğru olduğuna inanmaya devam ediyorum.

Ters Sözler

Gaflar, potlar dinleyenleri istenmeden rahatsız eden sözler; ama bir de isteyerek, bilerek söylenilen rahatsız edici sözler var. Bazen onlar da hatırda kalıyor. Siyaset yaşamımda sabrımın taştığı anlardan bir iki örnek vereyim:

Beni en çok kızdıran yaklaşım, olmayacak bir isteği dile getirenlerin, babamın anısına sığınma girişimleri olurdu. İsteklerinin olanaksız olduğunu; böyle bir şey yapmaya ya gücümün yetmeyeceğini, ya da istenenin tümüyle ilkelerimize aykırı olduğunu, güzellikle birkaç kez anlatırdım. Ama sonunda muhatabım bazen benim bütün itirazlarımı bir tarafa bırakarak: *"Babanız olsaydı yapardı"* diye, istediğinde ısrar ederdi. O zaman benim de son sözüm: *"Öyle ise gidin babamı bulun"* olurdu. Bir defasında bu yaklaşım oldukça eğlenceli bir olaya dönüştü, onu anlatayım:

Kurucu arkadaşlarımızdan Sayın Süleyman Sarıalioğlu bizi ailece Ankara Orman Çiftliği'ndeki Merkez Lokantasına bir akşam yemeğine çağırmıştı. Eşimle ikimizden başka, babamın dönemi CHP milletvekillerinden, Ayten Sokağı'ndaki kapı komşumuz Sayın Hamdi Orhon ve eşi de vardı. Hoş sohbet kurucumuzun anlattıklarını dinleyerek, bizler de bir şeyler söyleyerek, sıcak bir ortamda yemeğimizi yiyoruz. Birden başka bir masadan kalkan tanımadığımız bir zat soframıza geldi, bizi şöyle bir selamladıktan sonra boş bir yere oturdu ve hemen konuşmaya başladı. Babama karşı çok saygısı, sevgisi olduğunu belirttikten sonra bana bir şey sormak istediğini söyledi. Buyurun sorun deyince de "sizin alternatifiniz nedir, bunu söyleyin" dedi.

Muhalefetimizin ilk yıllarında Özal iktidarının kullandığı bir savunma taktiği vardı. Özal, hep: "Yaptığımız her şey doğrudur. Çünkü bizim politikamızın alternatifi yoktur. Varsa muhalefet söylesin bakalım" derdi. Biz Mcclis'te bütçe konuşmalarında ya da kapsamlı konuşmalar yaptığımız her toplantıda ekonomide, sosyal politikada farklı yaklaşımlarımızı oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatıyorduk. Ama vatandaşlar iktidar uygulamaları içinde ayakta kalmaya uğraşırken, bizim anlatmaya çalıştığımız ayrıntılar üzerinde hiç durmuyorlar ve bir propaganda savaşı olarak "alternatif vardı, yoktu" tartışması devam edip gidiyordu.

Masamıza gelip, oturan davetsiz misafirimize bizim bir alternatifimizin bulunduğunu, bunu sofrada bir iki cümle ile açıklayamayacağımı, ama kendisine konuşmalarımın bir ikisini göndereceğimi söyledim. O pek tatmin olmadı. Gene, "İyi ama bana burada söyleyin, alternatifiniz nedir?" diye ısrar etti. Bu arada masada bize yakın oturan Hamdi Orhon da lafa karıştı ve tanımadığımız

konuğa, artık masasına dönmesinin iyi olacağını ima etti. Sonunda o zat bizden ayrıldı ve masasına döndü. Ancak birkaç dakika sonra tekrar geldi ve oturdu. Bu defa daha da ısrarlı bir tavırla, "Bana alternatifinizi söyleyin, çok önemli," diye konuşmasını sürdürdü. Soframızda herkes iyice rahatsız olmaya, kızmaya başlamıştı. Sarıalioğlu'nun oğlunun davetsiz konuğun üzerine yürümemek için kendisini zor tuttuğunu seziyordum. Derken birşey daha söyledi. "Babanız burada olsaydı, bana muhakkak alternatifin ne olduğunu açıklardı," dedi. Bunun üzerine kendisine döndüm ve tane tane kelimelerin üzerine basarak: "Bak kardeşim, dedim, babam burada olsaydı, sana şunu söylerdi. Burada ailece yemek yiyoruz, bizi daha fazla rahatsız etme, hadi artık masana git." Herhalde beklemediği bu sözleri duyunca konuğumuz şaşaladı, durakladı, sonra peki dedi ve masamızı terk etti. Biz de rahatladık. Ters bir söz, hem kavgayı önlemiş, hem de barış ortamını geri getirmişti.

Bir de yorgunluk nedeni ile söylenen bir ters sözüm aklıma geliyor. Muhalefet lideri olarak çıktığım bir Orta Anadolu gezisinde yüklü bir sabah programını tamamladıktan sonra, geç saatlerde öğle yemeği için bir kır lokantasında duraklamıştık. Su kenarında güzel manzaralı bir mesire yeriydi. Ziyaret ettiğim belediye başkanımız büyük iyi niyetiyle bütün kafileyi orada yemeğe alıkoymak istemişti. Yalnız bu kadar kalabalığın birlikte yemek yemesi kolay değildi. Akşama kadar kalan zamanımızda daha uğrayacağımız birçok yer, bizi bekleyen birçok insan da vardı. Onun için bir an önce yemek gelse de kalksak diye sabırsızlanıyordum. Ama herkes iyice yorulmuş ve acıkmış olduğu için bir şey yemeden de kalkamazdık. Epey bekledikten sonra, nihayet çorbalar geldi ve hızla içmeye başladık. Tam bu sırada kulağımın arkasında bir ses duydum. "Bu dakikada sorunumu anlatarak sizi rahatsız etmemin doğru olmadığını biliyorum" diye birisi söze başladı. Ben çorbamı içmeye devam ediyordum, geri dönüp kimin arkama geldiğine bakmadan sözünü kestim ve o anda aklıma geleni söyledim: "Öyle ise hiç rahatsız etmeyin, mesele kalmaz, sizi zorlayan birisi mi var?" Bu ters söz üzerine arkamdaki kişinin birden duraladığını, zor duyulan bir sesle "Doğru!" dedikten sonra geri çekildiğini hissettim. Kibarlık gösterisi ciddiye alınınca kendi oyunuyla yenik düşmüştü.

XXI.

Bilim ve Siyaset Üzerine Düşünceler

Üniversiteden ayrılıp, siyasete girdikten sonra sık sık bilim ile siyaset arasındaki ilişki üzerine sorularla karşılaştım.

"Hangisi daha kolay?... Bilimle uğraşmak mı, siyaset yapmak mı"

"Bilim hayatında öğrendiğiniz şeylerin siyasette faydası oluyor mu?..."

"Bilimde gerçeği aramak ve söylemek şarttır. Siyasette ise insanları kandırmak da gerekir. Bunu nasıl yapacaksınız?..."

Bunlar ve benzeri sorular, benimle konuşan gazetecilerin hemen aklına gelirdi. Kolay ya da zor olmak göreceli ve geçici bir niteliktir. Onun için birinci soru üzerinde durmayacağım. Benim genellikle bu soruya verdiğim yanıt: "Fark yok, her iki alanda da zoru kolay yapmak için çalışmak gerekiyor." şeklinde olurdu. Öteki sorular, genel olarak bilim ile siyaset arasındaki ilişkileri kapsadıkları için geniş ve ilginç bir konuya kapı açıyorlar. Bu konudaki bazı düşüncelerimi belirtmeye çalışacağım.

Bilim ve Siyaset İlişkisi

Önce şunu söyleyeyim. Bilim ve siyasette aynı insanın uğraşmış olması, bu iki konu arasında büyük benzerlik olmasını elbet gerektirmez. Siyaset bir uygulama alanıdır, bir sanattır. Bir insan topluluğunu istenen bir davranışa getirmek, onları öngörülen yolda harekete yöneltmek için söz ve eylemle yapılan girişimlerin toplamıdır. Bilim ise, doğanın yasalarını meydana çıkarmaya çalışan; canlı, cansız bütün varlıkların karıştığı olayların akışını ve sonuçlarını belirleyen yasaları bulmaya çalışan bir uğraş. Bu bakımdan bilim ile siyaset arasında bir temel yapı farkı var. Bir uygulama alanı olarak siyaset, bilimden çok onun uygulama alanlarına, örneğin mühendisliğe, ya da askerliğe benziyor.

İstediğiniz, özlediğiniz hedeflere varabilmek için toplumu yöneten kuralları, ya da maddi dünyanın öge ve koşullarını nasıl düzenleyeceksiniz?... Siyasette ve mühendislikte temel amaç bu sorunu çözmektir. Bilimde ise amaç, canlı veya cansız, varlıklar üzerinde kendi yararınıza düzenlemeler yapmak değil, doğadaki gelişmelerin, olayların nedenlerini anlamaktır.

Öte yandan, bilimin, siyasetin amaçları farklı olmakla beraber, ikisi de insanların uğraştıkları alanlar oldukları için aralarında ilişkiler, benzerlikler olacaktır. Şimdi bu ilişkilere bakalım.

Siyaset sanatı, amaçlarına varmak için bilim ve teknolojinin bütün veri ve araçlarından en geniş şekilde yararlanacaktır. Bilim ile siyaset arasındaki ilişkinin kuşkusuz en önemli boyutu da budur. Siyaset, istisnasız bütün bilimlerin buluşlarından faydalanabilir. Çünkü her çeşit bilimin ilerlemesi bir şekilde insan ve toplum yaşamını etkiler. Ama siyasetin önce halkı inandırma, sonra dediklerini yapma gibi iki boyutu olduğunu düşünerek, yararlandığı bilim ve teknikleri böyle iki aşamada ele alayım.

Siyasette başarının ilk önce kendini gösterdiği yer, halkı inandırma alanıdır. Siyasetçiler bu alanda sonuç alıcı yöntemleri, davranışları her zaman kendi deneyimlerine ve sezgilerine dayanarak ortaya koymuşlardır. Ancak yüzyılımızda, sosyal bilimlerde, özellikle sosyal psikolojide sağlanan ilerlemeler iletişim alanında devreye giren yeni teknolojik araçlarla birleşince, geleneksel yöntemlerden çok daha etkili bir teknikler demeti ortaya çıkmıştır. Deneylere dayanan bu çarpıcı gelişmede, değerli sosyal bilimcimiz Muzaffer Şerif'in 1935'li yıllarda yaptığı çığır açıcı araştırmaların öncülük yaptığını da burada hatırlatmak istiyorum.

Bakınız, Türkiye'de, çok partili demokratik düzene henüz geçmediğimiz bir dönemde üniversite öğrenimini yapmış olan bu bilim adamının çalışmaları, bugün bütün demokrasilerde siyasetçilerin en çok kullandıkları inandırma yöntemlerine götüren yolu nasıl açmış:

Muzaffer Şerif 1906'da Ödemiş'te doğmuş, İzmir Amerikan Koleji'nde lise öğrenimini bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden felsefe diploması almış, İzmir Öğretmen Okulu'nda felsefe dersleri vermiş, sonra 1932'de Ankara'da Gazi Eğitim Enstitüsü'nde psikoloji öğretmeni olmuştur. Bu sırada lisansüstü öğrenimini yapmak için ABD ye gitmiş ve önce Harvard, sonra Columbia Üniversiteleri'nde yaptığı çalışmalarla 1935 yılında doktorasını tamamlamıştır. İşte bu doktora araştırmaları sırasında yaptığı bir dizi deney onu, deneysel sosyal psikolojinin kurucuları arasına sokmuştur.

Sosyal psikolojinin temel deneylerinden ikisini, siyasetle ilişkilerini göz önüne alarak burada özetleyeceğim. Bunlar, bir grup içindeki insanların, birbirlerinden nasıl etkilendiklerini gösteren deneyler. Özeti, hemen hemen olduğu gibi, Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın *"İnsan ve insanlar"* adlı kitabından alıyorum.[44]

Muzaffer Şerif, "grup normunun oluşması" deneyi diye nitelendirilebilecek araştırmasında şu görme yanılgısından faydalanmıştır. İyice karanlık bir odada hareketsiz duran bir ışıklı noktaya bir süre gözümüzü kaydırmadan bakarsak, sonunda ışıklı noktayı, yerinde durduğu halde, hareket ediyormuş gibi görürüz. Otokinetik etki diye bilinen bir yanılmadır bu. Deney şöyle yapılmıştır:

Birbirlerini hiç tanımayan, birbirleri ile daha önce her hangi bir grup içinde bulunmamış kişiler ilk olarak teker teker laboratuara alınmışlar ve kendilerine bir algılama deneyi yapılacağı söylendikten sonra bir karanlık odada bir ışık noktası kısa aralıklarla gösterilmiştir. Işığın her gösterilişinde bu ışığın hangi yönde ve ne kadar hareket ettiği deneğe sorulmuştur. Araştırmanın bu ilk bölümünde her deneğin önce birbirini tutmayan sayılar verdiği, fakat zamanla belirli bir sayıda karar kıldığı ve ışığın hep o kadar hareket ettiğini söylediği bulunmuştur. Örneğin ilk gösterilişte 1 cm, ikincisinde 9 cm, üçüncüde 11 cm, dördüncüde 3 cm diyen denek, onuncu gösterilişten sonra 7 cm civarında bir uzunluk söylemiş ve bundan sonra söylediği uzunluklar hep 6 cm-8 cm arasında kalmıştır. Ancak her denek ayrı bir sayıda karar kılmıştır. Yani, aslında ışıklı nokta hiç hareket etmediği halde her denek 7 cm, 15 cm, v.b. gibi kendince bir standart geliştirmiş ve onu gerçek kabul etmiştir.

İkinci aşamada bu denekler bir kaç kişilik gruplar halinde laboratuara alınmış ve ışığın her gösterilişinde, uzunluk gözlemlerini yüksek sesle yapmaları istenmiştir. Bu defa, birinci bölümde ayrı ayrı uzunlukları belirlemiş deneklerin, ayrı ayrı standartlar geliştirmiş insanların, biraraya geldiklerinde eski standartlardan vazgeçerek grup halinde tek bir standart oluşturdukları, tek bir uzunluk üzerinde birleştikleri görülmüştür. Kişisel standartlar böylece yerlerini tek bir ortak standarda bırakmışlardır.

Daha da ilginç bir sonuç, üçüncü aşamada, aynı denekler, ilk bölümde olduğu gibi, tek tek laboratuara alınarak aynı işlem tekrarlandığında görülmüştür. Her denek, bu kez yalnız olmasına rağmen, ilk bölümde verdiği yanıtı vermemiş, grup olarak belirledikleri uzunluğu gene gördüğünü söylemiştir. Yani grup standardına bağlı kalmıştır.

---

44) *İnsan ve İnsanlar*, Sosyal Psikolojiye Giriş, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, G-8 Sevinç Matbaası, Ankara, 1976.

Sosyal etki ve uyma davranışının anlaşılması açısından bu araştırmanın ne kadar önemli olduğu açıktır. Fiziksel gerçeğin belirsiz olduğu hallerde kişi, durumunu belirlemek, bir yere tutunmak isteği ile bir öznel (sübjektif) gerçek yaratıyor. Ama eğer başkaları ile beraberse birlikte bir sosyal gerçek yaratıyorlar ve hem fiziksel gerçeğin, hem öznel gerçeğin yerini alan bu standart sosyal gerçeğe beraberce uyuyorlar.

Muzaffer Şerif'in bu araştırmasında fiziksel gerçek belirsiz bir durumdadır. Daha sonraları, 1951-52 yıllarında S.E. Asch'in yaptığı bir deney dizisi, fiziksel gerçeği apaçık gören bir kişinin de başkalarının etkisiyle ne kadar yanılabileceğini ortaya koymuştur. Bu deneylerde, belirli sayıda kişiden meydana gelmiş gruplara laboratuarda sırayla birçok kart çifti gösterilmiştir. Her kart çifti içinde bir kartın üstünde çeşitli uzunlukta üç çizgi, ötekinde ise tek bir çizgi mevcut olup, bu tek çizgi öteki karttaki üç çizgiden biri ile aynı uzunluktadır. Deneklere, uzunluk bakımından, tek çizginin öteki karttaki hangi çizgiye benzediği sorulmuştur. Yalnız bilinçli bir tertip yapılmıştır. Deneklerden sadece biri gerçek denektir. Ötekiler, araştırıcının yardımcılarıdır ve her defasında ne diyecekleri önceden kararlaştırılmıştır.

Araştırmada pek çok kart kullanılmıştır. Her kart çifti gösterildiğinde, önce denek rolü yapan yardımcılar konuşmakta, en sonda sıra esas deneğe gelmektedir. İlk bir kaç kart gösterildiğinde, yardımcılar doğru yanıtlar vererek deneğin güvenini kazanırlar, fakat sona doğru hep yanlış yanıtlar vermeye başlarlar. Denek sıra kendisine gelinceye kadar herkesin yanlış şeyler söylemesinden rahatsız olmaktadır ve sıra kendisine gelince, onun da birçok kez, ötekilerin verdikleri yanlış yanıtı tekrarladığı görülmüştür. Çok sayıda denek kullanılan bu araştırmada, her üç denekten birinin ötekilerin yanlış kararlarına uyduğu görülmüştür.

Sonradan aynı araştırma bazı değişikliklerle pek çok kez tekrarlanmış ve bulguların genel olarak geçerli olduğu kanıtlanmıştır. İnsanların %35 gibi azımsanmayacak bir bölümü, içinde bulundukları gruba uyarak, apaçık gördükleri şeyin tersini söylemektedirler.

Her iki deney dizisi ile bulunan sonuçların siyasetçileri ne kadar yakından ilgilendireceği açıktır sanıyorum. Siyasette, özellikle kısa vadede başarı kazanmada, yapılan somut işlerden çok, bunların halka iyi anlatılmasının niçin daha önemli rol oynadığını, Muzaffer Şerif'in deneyleri gayet iyi anlatıyor. Gene, seçimlerde belirleyici rol oynayan yüzer gezer oyları etkileyecek propagandanın önemini, Asch'in deneyleri açıkça gösteriyor. Siyasal mücadele sürekli olarak bir takım yorumlar üzerinde yapılıyor. Birbiri ile güreşen partilerin

aynı olayla ilgili yorumları çok farklı, çok kez taban tabana zıt... Kendi yorumumuza inanan insanların sayısını arttırmak için ne gibi yöntemler, teknikler kullanabileceğimize işte bu deneyler ve onların devamı olan çalışmalar ışık tutmaktadır.

Görüntünün Yorumu ve Gerçekler

Ayrıca, siyasette görüntülerin gerçeklerden daha önemli olduğu her zaman söylenir. Ama bu deneyler, görüntülerden çok, görüntülerin yorumlarının önemli olduğunu ortaya koyuyor. Görüntülerin çoğunlukça kabul edilen yorumları, sosyal gerçekleri meydana getiriyor.

Bu kuralın çarpıcı bir örneğini, ANAP iktidarının yerel seçimleri öne almak için başvurduğu halk oylaması sırasında, o zamanki muhalefet partileri hep birlikte oluşturduk. Başbakan Özal, beş yıldır uyguladığı ekonomik politikasının halktan gittikçe daha fazla tepki gördüğünü anlamıştı. Kış mevsiminin getireceği sıkıntılar da bu tepkilere eklenince martta yapılacak bir yerel seçimde iktidar adaylarını şanslı görüyordu. Onun için, seçim dönemi beş yılını doldurmadan, seçim tarihini altı ay öne almayı planladı. Böyle bir öne alma, Anayasa değişikliği gerektiriyordu ve bu da ancak halk oylaması ile olabilecekti. Dört yıldır görevde bulunan belediye başkanlarının birçoğundan vatandaşların şikayetleri olacağı beklenebilirdi. O bakımdan Özal, bir an önce seçim yapılsın fikrini seçmenlerin destekleyeceklerini düşündü. Halka: "Erken seçim ister misiniz?" diye sorulduğunda: "Evet, isteriz." diye yanıt vereceklerini tahmin etti ve bu umutla Meclisten halk oylaması kararını çıkarttı.

Eğer halk karşısında konuyu bu şekilde almak zorunda kalsaydık, gerçekten de basan şansımız az olurdu. Çünkü daha önce birçok yerde biz, muhalefet olarak, iktidar partisine mensup belediye başkanlarından bir an önce kurtulmak gereğini dile getirmiştik. Sonra Anayasa'nın tümüyle değiştirilmesi isteğimizi de her yerde yüksek sesle söylüyorduk. Şimdi her iki yaklaşıma ters düşecek şekilde, belediye başkanlarını altı ay daha görevde tutmayı ve Anayasa'yı değiştirmemeyi savunmak durumundaydık. Gerçi bizim tutumumuz, ilke olarak doğru idi. Yerel seçim tarihini iktidarın istediği şekilde belirlemesine izin verecek bu Anayasa değişikliği, Anayasa'yı daha demokratik hale getirmezdi. Bize göre tam tersi olurdu. Örneğin, bu değişiklikten maksadın, milletvekili seçimleriyle, belediye başkanı seçimlerini aynı zamanda veya hemen arka arkaya yapabilmek olduğu söyleniyordu. Oysa ki böyle bir zamanlamada, kamuoyu o günlerde hangi partiyi daha çok tutuyorsa, hem yerel hem

genel yönetimde o partinin adayları göreve getirilmiş olurlar ve bu sonuç denetim olanaklarını azaltacağı için demokratik gelişmeyi de hızlandırmazdı. Fakat bu çeşit soyut gerçekleri daha çok mitinglerle yürüyecek bir kampanyada halka anlatmak kolay değildi; yeteri kadar inandırıcı olmama tehlikesi vardı. Özal'ın hesabı da herhalde bu propaganda zorluğumuza dayanıyordu. Ama evdeki hesap çarşıya uymadı. Biz, ilk günden itibaren, halkımıza, bir yandan Anayasa'yı iktidarın keyfine göre değiştirmenin yanlış olacağını gerekçeleriyle anlatırken, bir yandan da bu oylamanın ANAP iktidarına, yıllardır süren yanlış ve haksız uygulamalarına karşı tepkimizi gösterme fırsatı olduğunu belirttik. Bu ikinci yaklaşım kamuoyundan büyük ilgi gördü. Kampanya ilerledikçe halk oylamasının anlamı, Özal'ın beş yıldır yürüttüğü sosyal ve ekonomik politikalara "artık yeter" demek haline geldi. Anayasa değişikliği yasa tasarısının içeriği, yani Muzaffer Şerif'in deneylerindeki deyimle, fiziksel gerçek unutuldu. "Özal'a hayır!" deme fikri bir sosyal gerçek olarak onun yerini aldı ve sonunda seçmenlerin büyük çoğunluğuna 'Anayasa değişikliğine hayır' dedirtti. Dahası da var. Burada sosyal gerçeğin fiziksel gerçeğin yerini alması o kadar açık bir şekilde ortaya çıktı ki, bundan sonra ANAP iktidarı başka hiç bir konuyu halk oylamasına götürmeye cesaret edemedi.

Muzaffer Şerif'in, S.E.Asch'in bu deneylerine benzer birçok denel çalışma yirminci yüzyılın ikinci yarısında sosyal psikolojiyi hızla geliştirmiştir. İnsanların toplum içinde birbirlerini nasıl etkiledikleri, grup normlarının nasıl ortaya çıktığı, tutum ve davranışların etkileşme ile nasıl değiştiği anlaşılmaya başlamış ve bu bilimsel buluşlar, kamuoyu yoklamaları, halkla ilişkiler ve propaganda gibi siyaset sanatını doğrudan doğruya ilgilendiren uygulama alanları ve meslekler doğurmuştur. İletişimdeki teknolojik ilerlemeler, örneğin televizyonun yaygın kullanımı da bu gelişmeye eklenince, siyasetin inandırma boyutu bir özel uzmanlık dalı haline gelmiştir. Bugün bütün siyasal parti liderlerinin, sözcülerinin ve adaylarının bu tekniklerden aynı şekilde yararlanmaya çalıştıklarını görüyoruz. Hatta zaman zaman medyanın kendisinin, basındaki bazı yazarlarla bir araya gelen bazı televizyon yayıncılarının, bu yeni teknikler sayesinde siyasette, partileri aşan bir egemenlik kurma çabalarına tanık oluyoruz.

Televizyonun inandırma gücünü nasıl arttırdığı konusunda bir düşüncemi söyleyeyim. Sanatçıların, tanınmış şarkıcıların iyi bildiği bir yöntem vardır. Dinleyicilere hitap ederken, onların tek tek gözlerinin içine bakmak... Bu yapılınca her dinleyici, o tanınmış sanatçının doğrudan doğruya kendisi için şarkı söylediği, ya da sırf kendisine hitap ettiği izlenimine kapılır. Böyle yapan

sanatçılar, ya da konuşmacılar kitleyi o anda etkileri altına alırlar. İşte televizyon bu olanağı, konuşurken dinleyenlerin gözlerinin içine bakma olanağını, bütün seçmen kitlesine hemen yayabiliyor. Yalnız toplantı salonundakiler değil, evinde televizyon bulunan her seçmen, konuşan siyasetçinin doğrudan doğruya kendisine hitap ettiğini sanıyor. Bu izlenim de büyük bir güç sağlıyor.

Yeri gelmişken ekleyeyim. Basının çok kez bizi şaşırtan inandırma gücü de sanıyorum, çocukluğumuzdan gelen başka bir alışkanlığımızdan kaynaklanıyor. Basılı metinlere aşırı bir saygı göstermeyi, daha ilkokul çağında okumayı öğrenirken huy ediniyoruz. Bir kitapta, ya da gazetede, dergide gördüğümüz bir iddiayı, bir haberi gerçek kabul etmek, hiç olmazsa ciddiye almak, bizde doğal bir tepki haline geliyor.

Ben bir basın toplantısında söylemiştim. Gazetede, kendimizle ilgili bir yanlış, ya da uydurma haber çıktığında, bunun gerçekle ilgisi olmadığını bildiğimiz için hiç aldırmıyoruz, gülüp geçiyoruz. Ama bir tanıdığımızın, yapmaması gereken bir davranış sergilediğini okuduğumuzda, hiç düşünmeden haberi doğru kabul ediyoruz ve haberde adı geçen tandığımız kimseyi eleştirmeye, suçlamaya yöneliyoruz. Oysa ki, bizim konumumuzdaki yanlış haberi yazanlar da aynı insanlar. Tanıdığımız kişi hakkındaki haberi yazarken aynı yöntemleri kullanıyorlar. Bu yöntemler bizim için yanlış sonuç vermişse, tanıdığımız kişi için de yanlış sonuç vermesi doğaldır. Makul olan değerlendirme şekli budur. Ama hayır, basılı metinlere saygı gösterme alışkanlığımız, gerçeği görmemizi engelliyor ve gazetede okuduğumuz haberi hemen doğru kabul ediyoruz. Ondan sonra da o tanıdığımız kişi gerçeğin başka türlü olduğunu anlatmak için uğraşıp duruyor, bazen de başaramıyor. Teknolojik ilerlemeler, toplum psikolojisinin zayıf taraflarını yakalayınca gerçekleri kalın örtüler altına gömebiliyorlar.

Siyasetin, inandırmanın ötesindeki boyutuna, iş yapma, toplumu olumlu yönlerde değiştirme, sosyal ve ekonomik gelişme sağlama alanına gelince, burada da bilim ve teknolojinin büyük katkısı olacağı açıktır. Lise öğreniminde gördüğümüz matematik, fizik, kimya, biyoloji, jeoloji, sosyoloji gibi bütün bilimler ve onların uygulama alanları olan ekonomi, mühendislik, tıp, tarım, veteriner hekimlik v.b. Bunların hepsinde meydana gelen ilerlemeler toplum yaşayışını ve siyaseti etkiler. Bu geniş etki alanına burada girmeyeceğim. Bir noktaya değinmekle yetineceğim.

Ekonomik süreci belirleyen toplumsal yasaların daha iyi anlaşılması, ölçme tekniklerindeki gelişmeler, tarım ve sanayi alanında, iletişim alanında devrim yapan ilerlemeler, alt yapı kurulmasında bütün dünyada elde edilen

başarılar ve son yıllarda öne çıkan çevre kirlenmesi, nüfus patlaması gibi dünyanın tümünü ilgilendiren gelişmeler, ekonomik yaklaşım konusunda partiler arasındaki görüş farklarını azaltmıştır.

Bu eğilimin gittikçe artacağı da tahmin edilebilir. Ekonomi, bir bilim olduğuna göre, toplumun refah düzeyini yükseltmek gibi her partinin kabul ettiği bir somut hedefe ulaşmak için tutulacak yol konusunda büyük çoğunluğun kabul edeceği çözümlere eninde sonunda varılacaktır. Yalnız bu gelişmenin parti farklılığını ortadan kaldıracağı sanılmasın. Teknikler, yöntemler üzerindeki görüş farkları azalsa da bunları uygulayan insanların davranışlarını eleştirmek, yanlışlarını ortaya koyup daha iyisini yapacak insanların var olduğunu söylemek her zaman mümkün olacaktır. Ayrıca içeriği değişse de her partinin ayrı ideolojisi yaşayacak ve farklılığını sürdürecektir. Çünkü insanların mutluluk anlayışları aynı değil. Toplumun refah düzeyini yükseltirken kendi mutluluk anlayışlarını öne çıkaran yaklaşımları hep tercih edeceklerdir.

Bilimle siyaset arasındaki ilişkilere şimdi de kendi deneyimime dayanarak kişisel bir açıdan yaklaşayım. Her iki alanda başarıya ulaşmak için tutulacak yollar arasında benzerlik var mı?... Bilimsel araştırma ile uğraşmış olmak insana siyasette bazı kolaylıklar, ya da üstünlükler sağlar mı?... Bu konuda bazı gözlemlerimi anlatmak istiyorum.

Bilimle Uğraşmış Olmak Siyasette Ne Getirir?

İstenen bir sonucu elde etmek maksadıyla girişilen her harekette başarının ilk koşulu, mevcut durumu iyi saptamak, buna doğru teşhis koymaktır. Doğal görünen bu koşulun sağlanması hiç de kolay değildir. Çünkü gelecekten beklentisi olan insanlar durum saptamasını da beklentilerine uygun şekilde yapma eğilimine kapılırlar. Bu eğilim bilimsel araştırma yapanlarda da vardır, siyaset yapanlarda da... Yalnız bilim adamları bu eğilime esir olmama alışkanlığını çabuk kazanırlar. Sık sık yapılan deneyler onlara gözlemlerinde gerçekçi olmayı öğretir. Siyasette ise bu gerçekçiliği kazanmak çok zaman ve deneyim gerektiriyor. Hatta bazı siyasetçilerin, kendi tutku ve özlemleriyle şeklini değiştirmemiş gözlemler yapmasını hiçbir zaman öğrenemediklerini görüyoruz.

Parti Genel Başkanı olarak yaptığım yurt gezilerinde gittiğim ilçelerde, beldelerde durumu anlamak için parti başkanlarına sorardım. "Burada son seçimlerde ne kadar oy aldık? En kuvvetli görünen parti hangisi? Biz miyiz, biz değilsek hangi parti?" Bu basit soruların yanıtlarını nadiren basit şekilde alabilirdim. Genellikle: "Biz birinci partiyiz ama hakkımızı alamadık, bunda şu

kişinin, bu kişinin görevini yapmaması, ya da iktidarın haksız tertipleri, baskısı rol oynadı." şeklinde bir yanıt verirlerdi. Ben ısrar edip: "Nedenlerini sormuyorum, durumu öğrenmek istiyorum." dediğimde, ancak ikinci, üçüncü seferde oy sayısını, partimizin o günkü göreceli gücünü öğrenebilirdim, ya da bazen hiç öğrenemezdim. Bu yanıtlar gösteriyordu ki çok kez o belde yahut ilçedeki yetkili arkadaşımızın kendisi, partimizin oradaki durumunu olduğu gibi algılamıyor, ya da bunun üzerinde düşünme gereğini duymuyor, hayalindeki beklentiyle yetiniyordu.

Mevcut durumu saptamakta gerçekçi davranma güçlüğü ya da eksikliği, seçim sonuçlarının değerlendirilmesinde de kendini gösteriyor ve orada daha büyük bir sakınca ortaya çıkıyor. Aslında, siyaset alanındaki seçimler bilim dünyasındaki deneylerin bir ölçüde karşılığıdır. Siyasal bir kuruluş olarak, vatandaşları kendi tarafınıza çekeceğine inandığınız bir politikayı bir süre yürütüyorsunuz. Bu esnada çeşitli temaslarla, toplantılarla, hatta anketlerle politikanıza ve partinize halkın gösterdiği ilgi ve tepkileri anlamaya ve değerlendirmeye çalışıyorsunuz. Sonra bir gün bir seçim yapılıyor ve işte o zaman vatandaşların partinize ne kadar değer verdiğini bir sayı ile ölçebiliyorsunuz. Bu sayı, örneğin, aldığınız oyun toplam oya oranı, politikanızın başarısını değerlendiriyor. Bu oran, eğer öteki partilerin aldıkları oy oranlarından fazla ise ve bu fazlalık tahminlerinizin de üstünde ise başarılı olduğunuza kuşku kalmaz. Ama çok defa görüldüğü gibi böyle olmayabilir. Oy oranınızı öteki partilerin oy oranları ile karşılaştırdığınızda, umduğunuzdan daha düşük bir başarı çıkabilir. O zaman bunun nedenini bulmak ve bu nedene göre politikanızda gereken değişiklikleri yapmak şart olur. Aksi halde daha sonraki seçimde daha iyi sonuç bekleyemezsiniz. Ama, gene deneyimlerime dayanarak söyleyeyim ki, aynı parti içindeki siyasetçiler, düşük oy oranından birbirinin taban tabana zıddı olan sonuçlar çıkarıyorlar. Dolayısıyla geleceğe yönelik öğütler de birbirinin tam tersi doğrultularda oluyor.

Çünkü, genellikle siyasetçiler, seçimlere, tarafsızca değerlendirilmesi gereken deneyler gibi değil, parti içi tartışmalarda, ya da kendi ideolojilerinde, kendilerine yeni kozlar getiren olaylar diye bakıyorlar. Seçim kampanyası hazırlanırken hangi doğrultulara, hangi konulara ağırlık verileceği noktasında farklı görüşler ortaya çıkıyor. Tartışmalar sonunda bu görüşlerin bir tanesi, ya da bir karışımı temel alınarak propaganda yapmaya karar veriliyor. Seçim sonuçları, eğer tarafsız değerlendirilirse, kampanya başlangıcında farklı görüşleri savunanların bazılarını haklı, bazılarını haksız çıkaracaktır. Ama uygulamada gördüğüm, genellikle kimsenin seçim sonucuna göre görüşlerini

değiştirmediğidir. Herkes, eski görüşlerini değiştirmesine gerek bırakmayacak bir yorum buluyor. Oysa yapılması gereken, seçim propagandasının ve seçim öncesi çalışmaların seçmenleri ne şekilde etkilemiş olduğunu ayrıntılı incelemeler, anketlerle iyice açığa çıkarmaktır.

Özetlersem; burada sözünü ettiğim her iki örnek, bir durum saptaması yaparken siyasetçilerin genellikle gözlemleri yerine özlemlerine bağlı kalma hatasına düştüklerini gösteriyor. Bu nedenle, siyasete girmeden önce, bilim, mühendislik, tıp gibi deneylere dayanan mesleklerde deneyim kazanmış olanların gerçekçi gözlem yapmada üstünlükleri olacaktır, diyorum. Şunu da ekleyeyim. Siyasete yeni girenler de başlangıçta daha gerçekçi gözlemler yapıyorlar. Fakat bu özellik, eğer daha önceki mesleklerinde bu yolda alışkanlık kazanmamışlarsa, çabuk kayboluyor.

Bu fikirleri öne sürmekle siyasetçilere belki biraz haksızlık ediyorum. Onların seçimleri, bilimdeki deneyler gibi değerlendirmemesi, sadece parti içi üstünlük kaygılarından kaynaklanmıyor. Bir de davalarına içtenlikle inanmış olmanın getirdiği taraflı yaklaşım var. Bir parti içinde siyasal mücadeleye atılan insanlar elbet halka hizmet etmek için uğraşıyorlar. Ancak bu hizmeti, kendi partilerinin programını gerçekleştirerek yapmayı amaç ediniyorlar. Bir seçimde istedikleri başarıya ulaşamazlarsa parti programlarını değiştirmeyi düşünmüyorlar. Programlarını, amaçlarını halka iyi anlatamadıklarını varsayarak bu yoldaki eksikleri bulmaya çalışıyorlar. Programlarını bir gün halkın iyi anlayarak onları oylarıyla iktidara getireceği umudunu da koruyorlar. Siyasal gelişmenin böyle sürprizlerine rastlanmıyor da değil. Birçok seçimde azınlıkta kalan bir parti, programını fazla değiştirmeden de bir gün seçimle iktidara gelebiliyor. Böyle örneklerin varlığı seçimleri, tamamen bilimdeki deneyler gibi, yorumlamanın yanlış olacağını gösteriyor. Ama kuşkusuz, seçimlerden en iyi şekilde yararlanmak için önce sonuçları en objektif şekilde, hiçbir peşin hükme bağlı olmadan incelemek, yorumlamak ve ondan sonra parti programı ile ilişkisi üzerinde bir karara varmak, parti programının başarısı açısından da en verimli yoldur.

Bilim hayatının başka özelliklerinden, örneğin bazı yöntemlerinden de benzetme yoluyla siyasette yararlandım. Onlara da değineyim.

Doğadaki olayların zaman içinde nasıl gelişeceğini anlamaya çalışırken, olacakları önceden tahmin etmeye uğraşırken, bize yol gösteren iki çeşit kural vardır. Bir tanesi, bütün olaylara uygulanan genel yasa; öteki ise ele alınan olayı belirleyen özel yasa. Genel yasalar, örneğin enerjinin korunması gibi, her olayda geçerlidir ve yere göre, zamana göre değişmez. Her hangi bir fiziksel

süreç bu genel yasalara uymak zorundadır, ama bu yasalar çok genel karakterde olduğundan, incelenen sürecin zaman içinde nasıl değişeceğini ayrıntılarıyla belirlemek için yeterli değildir. Sürecin dinamiğini, yani zaman içinde nasıl değişeceğini belirleyen özel bir dinamik yasadır. Bu yasayı bulmak için o süreci iyice incelemek, özel etkenleri ortaya çıkarmak gerekir.

Siyasette durum farklı. Partiler arasındaki siyaset yansında halkın nasıl davranacağını belirleyen toplum bilim yasaları yok. Ancak ben burada bir benzetme yaparak, olayları değerlendirirken genel ilkelerle özel dinamikler arasındaki farkı göz önünde tutmanın siyasette de yararlı olacağını belirtmek istiyorum. Bunu siyasette ve askerlikte iyi bilinen strateji ve taktik arasındaki farka da benzetebiliriz. Siyasal mücadelede bize yol gösterecek bazı genel ilkelere ihtiyacımız var. Örneğin, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti içinde yaşamak, bütün toplumsal sorunlarımızı bu yapı içinde çözmek istiyoruz. Bu, genel bir ilke, bir anlamda stratejik bir hedef. Bu ilkeyi kabul etmeyenler de var, o bakımdan enerjinin korunması ilkesi gibi, beğenilse de beğenilmese de herkes için geçerli olan bir ilke değil. Ama kabul edenler, çoğunlukta olduğundan ve biz de bu çoğunluk içinde olmak istediğimiz için bunu her hal ve şartta geçerli olan bir ilke diye kabul edebiliriz.

Böyle bir ilke, siyaset mücadelemizde, hiçbir şekilde dışına çıkmayacağımız bir çerçeve oluşturduğu için bize iki bakımdan önemli fayda sağlayacaktır. Bir defa, bu ilkeye uymayan siyaset girişimlerine, kısa vadede ne kadar cazip görünürlerse görünsünler, hiç itibar etmeyiz. Böylece boş yere zaman ve enerji kaybetmekten kurtuluruz. Sonra, somut bir gelişme sağlamak istediğimizde, bu gelişmeyi belirleyecek süreci ararken genel ilkemiz bize yol gösterir.

Burada bir parantez açıp, siyasette *ilkeli davranıştan* sık sık söz edildiğine, ama bunun benim burada ele aldığımdan başka bir anlamda yapıldığına işaret edeyim. Genellikle, ilkeli davranış deyince, kişinin özel çıkarlarını düşünmeyen, parti ve ülke yararına bir davranış, ya da başkalarına yönelik hareketlerde, daha önceden belirlenmiş kuralların dışına çıkmayan davranışlar kastedilir. Benim yukarıda belirttiğim ilkeler ise politikanın genel çerçevesini çizen temel ilkeler. Özel durumlarda uygulanacak politikaların ve girişimlerin bu ilkelere uyup, uymaması söz konusu.

Ben, kendi siyaset yaşamımda bütün girişimlerimizin, ilkelerimize uygun olmasına özen gösterdim ve bundan çok yararlandım. Örneğin, 1982 Anayasası'ndaki siyaset yasaklarının kaldırılması gündeme geldiğinde, SHP'nin Genel Başkanı olarak, ilk günden beri bu yasakların kalkması gerektiğini, başka hiç bir koşula bağlamadan, savundum. Çünkü demokrasi anlayışında yargı

karan olmadan ceza vermek diye bir kavram yoktu. "Yasakların devam etmesi bize siyasal fayda sağlar mı? Yasaklar kalkarsa, bundan parti olarak zarar görür müyüz? Yasakların kalkmasını kabul edersek, karşılığında ne isteyelim?" Bu çeşit düşüncelere hiç itibar etmedik. Benim için yapılacak şey, siyasal gücümüz yeterli olunca bu yasakları kaldırmaktı. Böyle de yaptık ve böyle davranmak SHP'ye, bütün öteki partilerden ayıran bir nitelik kazandırırken, ülkemizi de bir demokrasi ayıbından kurtardı.

Demek istiyorum ki, güncel olayları bazı temel ilkelerin oluşturduğu bakış açısı içinde değerlendirmek, bilimde de, siyasette de insanı, önemli hatalar yapmaktan alıkoyabiliyor.

1987 Seçimlerinde Boykotu Niçin Savunmadım?

Başka bir örneği de 1987 seçimlerine girip girmeme kararını verdiğimiz günlerde yaşadım. ANAP iktidarı, siyasi yasakların kaldırılmaması maksadıyla başvurduğu halk oylamasını kaybedince, yeni siyasal gelişmelere fırsat vermemek için baskın şeklinde genel seçime gitme kararı aldı. Ayrıca, seçim kampanyasında muhalefete eşit yarışma koşulları getirmeyen bir seçim yasasını da hızla Meclis'ten geçirdi. Bu durumda öteki muhalefet partilerinden, bu seçime katılmama, seçimi boykot etme çağrıları yükseldi. Milletvekillerimizden de bu görüşe katılanlar oldu. Bense, hiç tereddüt etmeden, bu görüşün yanlış olduğunu milletvekillerimize söyledim ve Parti Meclisimize seçime girme önerisini götürdüm. Çünkü bütün sorunların demokratik düzen içinde çözüleceğine ilke olarak inanan bir insana göre, demokratik düzende ilerleme ancak seçimlere girerek, seçimlerle güç kazanarak sağlanır. Adaletli olmayan seçim yasalarından kurtulmanın yolu, ne kadar zor koşullu olsa da seçimde başarı göstererek yasayı değiştirtecek siyasal gücü sağlamaktır. Demokratik düzen korundukça bu sonuca er geç bir gün varılacaktır. Buradaki soruna da temel ilkeler çerçevesinde yaklaşarak verdiğim kararın partimize de, demokrasimize de faydalı katkılar getirdiği zamanla ortaya çıktı. Daha sonra Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde benzer bir durumla karşılaşıldı. Muhalefet partileri, iktidar partisinin adaletli olmayan bir seçim yasası hazırladığını ileri sürerek seçimlere girmemeyi düşünüyorlardı. Onlara da Kurultayımızdan seslenirken, aynı ilke çerçevesinde, seçimlere girmelerini öğüt verdim. Ben öğüt verdim diye değil, kendileri sonradan durumu daha iyi değerlendirerek, seçimlere girmeye karar verdiler. Sonuç orada da hayırlı oldu. Tekrar edeyim ki, bu yaklaşımımda göz önünde tuttuğum, şu veya bu partinin bir üstünlük kazanması değil, temel demokratik ilkelere uyulması idi.

Yukarıda anlattığım örnekler bir temel ilkenin bizi olumsuz, ya da faydasız çabalardan kurtarabildiğini, yani bir koruma görevi yaptığını gösteriyor. İlkelerle güncel gelişmeler arasındaki ilişkinin somut girişimlere yol açtığı, daha olumlu olaylar da yaşadım. Kuşkusuz, olumlu bir gelişmenin elde edilmesi, olumsuz bir gelişmenin önlenmesinden daha önemli ama daha zordur. Aslında, bir iktidar dönemi içinde uygulama, ya da yasama alanında gerçekleştirilen bütün olumlu düzenlemeler, çoğunluğun kabul ettiği ilkelere uyan girişimlerdir. Yalnız, bunların pek çoğu, yürürlükte olan işlemlerde yapılan ufak tefek düzeltmeler şeklinde olduğu için, temel ilkelere uyup uymama konusu gündeme gelmez. Ancak yepyeni düzenlemeler, ya da önemli reformlar söz konusu olduğunda, ilkelere uyulması, hem bir ilk şart, hem de değişikliği önlemek isteyenleri ikna edecek bir yol gösterici olarak karşımıza çıkar.

Dinamik Model Yaklaşımı

Bir yeni düzenlemenin, başarılı olması ve bu başarının zaman içinde devam etmesi için temel ilkelere uyması gerekli bir koşul, ama yeterli değil. Tıpkı doğa olaylarını açıklamaya çalıştığımızda karşımıza çıkan durum gibi. Burada da, toplumsal süreci istediğimiz doğrultuda etkileyebilmek için bu sürecin zaman içindeki akışını belirleyecek bir dinamik model bulmamız ve bu modelin yürürlüğe girmesi için gerekeni yapmamız, yeterli koşulu meydana getiriyor. Bu noktayı biraz daha açayım.

Siyasette her düzenleme girişimi, toplumun tümünün, ya da bir bölümünün daha önceden gelip yerleşmiş olduğu bir denge durumunun rahatsızlık doğurması üzerine, daha olumlu sonuçlar vereceği düşünülen yeni bir denge durumuna varmak için yapılır. Yeni denge durumu, varılmasını istediğimiz hedeftir. Oraya varıldığında toplum için daha olumlu sonuçlar çıkacağına, ilkelerimize ya da halkın beklentilerine dayanarak karar veririz. Sorun, o noktaya nasıl varılacağında toplanmıştır. Getirdiğimiz yasal düzenleme, yeni denge durumu doğrultusunda bir siyasal baskı yaratacaktır. Ama bu, öngördüğümüz hedefe varmak ve orada yeni denge durumunu yaşatabilmek için yetmez. Yeni yasa, doğa bilimlerindeki dış kuvvetin rolünü oynayacak, dışarıdan gelen bir baskı olacaktır. Ancak, toplumun içindeki başka etkenler, iç kuvvetler yeni yasal düzenlemeye karşı bir direnme ortaya çıkaracaklar ve sonuç iç direnme kuvvetleri ile dışarıdan baskı yapan kuvvetin hangisinin üstün geldiğine göre ve zaman içinde bu kuvvetler dengesinin göstereceği değişmelere göre belirlenecektir, işte dinamik model dediğimiz fikir yapısı, bu kuvvetlerin karşılıklı etkilerini hesaba katarak, toplumsal süreci tam anlamıyla temsil

edebilmelidir. Hazırlanan yasa tasarısı, hedef göstermekle kalmayıp, böyle bir dinamik modelin ayrıntılarını da kapsıyorsa ve ancak o takdirde, bu tasarının yürürlüğe girmesiyle istenen sonuçlara varılabilir.

Toplum içindeki ya da toplumlar arasındaki anlaşmazlıkların bir uzlaşma ile giderilmesinde ve bu uzlaşmanın kalıcı olmasında da böyle bir dinamik modelin bulunması birinci koşuldur. Böyle bir dinamik modele dayanmayan, geçici zorlamalarla varılmış görünen uzlaşmalar kısa bir süre sonra bozulur.

Burada dinamik model deyiminden anladığım, kuşkusuz, doğa bilimlerindeki gibi, incelenen sürecin zaman içindeki gelişmesini kesin olarak belirleyen, örneğin fizikteki gibi, bir matematiksel denklemle temsil edilen bir yapı değildir. Toplumsal olaylarda böyle bir kesin belirleme olanağı yok. Ama gene de bir dinamik süreç yaşanıyor. Çeşitli doğrultularda etki yapan kuvvetler, ele alınan toplumsal sistem içinde etkileşiyorlar ve sonunda sistem yeni bir denge durumuna varıyor, ya da varmıyor.

Sonucun ne olacağını ve oraya ne zaman varılacağını, kısmen kullandığımız modele, kısmen geçmiş deneyimlerden kaynaklanan sezgilerimize, bir parça da umutlarımıza dayanarak tahmin ediyoruz. Başka bir deyimle, sonuçlan zaman içinde ortaya çıkacak çok taraflı bir toplumsal etkileşimi bir dinamik modelle belirlemeye çalışıyoruz.

CMUK

Bir örnek olarak, benim de Başbakan Yardımcısı sıfatıyla içinde bulunduğum DYP-SHP Koalisyon Hükümetinin getirmiş olduğu Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununu, kısa adıyla CMUK'u ele alayım. Burada amaç Adalet düzenimizde bir reform yapmaktı. Suçluların bulunup cezalandırılması işlemini, masum insanları rahatsız etmeden veya mümkün olduğu kadar az rahatsız ederek, suçlulara mahkemenin takdir ettiği cezalardan daha fazla eziyet çektirmeden ve herhalde işkence gibi insanlık dışı yöntemleri hiç kullanmadan, yürütmekti. Her hal ve şartta insan haklarına saygı gösterilmesinin demokrasilerin başlıca niteliği haline geldiği son yıllarda, ülkemizde sanıklara işkence yapıldığı, soruşturmanın dayakla, maddi, manevi baskılarla yürütüldüğü iddiaları yayılmıştı. Bunlara karşı, geçmiş hükümetler Türkiye'de işkence yapılmadığını birçok kez ilan etmişler, bu yolda İçişleri Bakanları genelgeler yayınlamışlar, ama iddialar durmamıştı. Bu durum gösteriyordu ki, burada birbirine zıt rol oynayan etkiler mevcuttu. Kamuoyu ve onun temsilcisi olan devlet yönetimi Türkiye'nin, işkence yapılan bir yer diye, dünyada eleştirilmesinden

rahatsız oluyor, herkese insanca davranacak bir adalet düzeninin kurulmasını istiyordu. Ama bir taraftan da suçluların bir an önce yakalanıp, cezalandırmasını bekliyordu. Böyle olunca da, sadece uzaktan verilen emirlerle, kabul edilmeyen yöntemlerin, şurada, burada uygulanması önlenemiyordu. O halde yapılması gereken şey, koruyucu elemanları sorgulama süreci içine yerleştirmek, sanığın sorgulanması sırasında bir savunma avukatının da bulunmasını sağlamak idi. Ama bu yapılırken, suçluları meydana çıkaracak soruşturma ve araştırma olanaklarını ortadan kaldırmamak gerekiyordu. İşte böyle esaslı bir yöntem değişikliği CMUK tasarısıyla getirilmiş oldu ve tasarının yasalaşmasıyla birlikte adalet düzenimizi eski sistemden yenisine geçirecek, bir değişim süreci başlamış oldu. Bu, dinamik bir süreçtir. Direnmeler olması, yeni yöntemlerle suçluların bulunamayacağı şeklinde örnekler verilerek, bu süreci durdurmaya çalışanların çıkması beklenebilir. Ama kuşkum yok ki, insan haklarına daha saygılı yöntemleri destekleyen kuvvetler sonunda üstün gelecekler ve işkence, baskı iddialarını ortadan kaldıracak yeni düzen tümüyle yerleşecektir.

Aslında bir reform girişimi ancak bir dinamik modele dayanarak yürütülebilir. Örneğin, vergi reformunu getiren tasarılar bunu açıkça gösterir. Çünkü her yeni vergi, toplumda derhal bir direnç uyandırır ve sonunda nereye varılacağı, yasanın ön gördüğü düzenleme ile halkın buna karşı aldığı önlemlerin birbirlerini gidermeye çalışan etkileri arasındaki farkla belirlenir.

Toplumsal rahatsızlıkları ortadan kaldıran uzlaşmaların da kalıcı olmaları için bir dinamik modele dayanmaları gerektiğini söylemiştim. Bunun en açık bir örneğini SODEP-Halkçı Parti birleşmesinde yaşadık.

Bu birleşmeye götüren yaklaşım, demokratik ilkelere uyan tam bir dinamik modeldi ve böyle olduğu da açıkça görülüyordu. Her uzlaşmada dinamik yapı bu kadar açık görülmeyebilir. Örneğin, bir uluslararası anlaşma, yapıldığı tarihteki kuvvetler dengesini elbet yansıtacaktır; ama bu o döneme ait, deyim yerindeyse, statik bir değerlendirmedir. Bu dengenin zaman içinde nasıl değişeceğini göz önüne almamışsa, yani dinamik bir modele dayanmıyorsa, o uluslararası anlaşma kısa zaman içinde yürürlükten kalkacak, ya da işlemez olacaktır. Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin zafer gücü ve sarhoşluğu içinde yenilmiş ülkelere kabul ettirdikleri barış antlaşmalarının hiç birisi İkinci Dünya Savaşı'na kadar yaşayamamıştır. Bütün bunlara karşı, Lozan Barış Antlaşması, tarafların ulusal çıkarlarını sürekli koruyacak bir denge ortamı kurduğu için yetmiş yıldır bölgemizde barışın, güvenliğin ve uluslararası iyi ilişkilerin başlıca dayanağı olmaya devam etmektedir.

1993 Kıbrıs Seçimleri

Gene kendi deneyimime döneyim. Bir dinamik modelin etkili olduğu başka bir toplumsal uzlaşmaya, yakın geçmişte KKTC'de 13 Aralık 1993 seçimlerinde tanık oldum. Muhalefet partileri daha önce Kasım ayı için ilan edilmiş seçimlere, seçim yasasını adaletli bulmadıkları gerekçesiyle, katılmama kararı almışlardı. Oysa ki, zaten daha önceki seçimlerde de benzer bir durum yaşanmış ve aynı nedenle muhalefet partileri Meclisten ayrılmışlardı. Muhalefetin uzun süre Meclis dışında faaliyet göstermesi, KKTC'de bir toplumsal huzursuzluk yaratmıştı. Sonunda, Meclis dışı muhalefetin erken seçim çağrılarına, iktidar partisinden ayrılıp, yeni bir parti (Demokrat Parti) kuran bazı milletvekilleri ve Cumhurbaşkanı Denktaş da katılınca iktidar partisi UBP, 26 Kasım'da erken seçim kararı almıştı. Bu kararın nedeni elbet muhalefetin Meclise girmesini sağlamaktı. Ama kabul edilen yasa, görülüyordu ki bu sonuca götürmeyecekti. Bir yandan, bütün muhalefet liderleri toplanarak, seçim yasasını eskisinden daha adaletli hale getirecek bazı değişiklikler yapılmadıkça, seçime girmeyeceklerini ilan etmişler; öte yandan iktidar partisi sözcüleri Meclisten yasanın çıkmış olduğunu, artık seçime girmekten başka yapacak bir şey kalmadığını duyurmuşlardı. Cumhurbaşkanı Denktaş ile Başbakan Eroğlu arasında karşılıklı suçlamalar yapılması da güçlükleri azaltmıyordu. Durum, benim buradaki yaklaşımım bakımından, bir çıkmazda hareketsiz kalma, dolayısıyla tam bir katılım eksikliği gösteren bir bunalımdı.

Çıkış yolu, bu hareketsizliği ortadan kaldırmakla bulundu. Bütün siyasal partiler arasında bir kaç gün boyunca yürütülen, benim de katıldığım görüşmeler sonunda iktidar ve muhalefet karşılıklı olarak birer adım atmayı kabul ettiler ve böylece burada kullandığım anlamda dinamik model içeren bir uzlaşmaya varıldı.

Sayın Derviş Eroğlu'nun önderliğindeki Ulusal Birlik Partisi (İktidar Partisi), seçim yasasında, muhalefetin istediği doğrultuda, ama tam istedikleri kadar olmayan bir değişiklik yapmayı kabul etti. Bu maksatla Meclis'i yeniden toplantıya çağıracağını ilan etti. Muhalefet partileri de, hepsi bir araya gelerek ve Cumhurbaşkanının da desteğini alarak, istedikleri kadar olmasa da bu değişiklik yapılırsa seçimlere gireceklerini açıkladılar. İki tarafın etkin katılımı ortaya çıkınca, seçim evresinin bütün aşamaları, arka arkaya geçildi. Seçimler, KKTC demokrasisine onur veren, itibar getiren bir şekilde, bütün partilerin serbest yarışması halinde yapıldı. Sonucu herkes kabul ettiği gibi genel siyasal ortama da büyük bir rahatlık geldi ve bir koalisyon hükümeti kolayca kuruldu. Dinamik bir modele dayanan bu uzlaşma burada da başarıya götürdü.

Kalıcı bir uzlaşma arayışına bir dinamik modele benzeterek yaklaşmak, dış dünyanın, örneğin başka devletlerin sürekli etkisinde kalan toplumlardaki rahatsızlıkların niçin bir türlü durmak bilmediğini de açıklar. Çünkü bir dinamik modeldeki karşılıklı etkileşmelerin sonunda sistemin bir dengeye varabilmesi ancak kapalı bir sistemde mümkün olur. Sistem dışarıya açıksa, dışarıdan sürekli yeni etkiler geliyorsa, içerideki etkileşmelerle dengeye varılamaz. Örneğin Lübnan'da iç savaş ve kargaşanın bu kadar uzun sürmesi kuşkusuz öteki ülkelerin sürekli müdahaleleri yüzünden olmuştur.

Basına Açık, Basına Kapalı

Bu bölümde ele aldığım örnekler, sanıyorum, genel ilkeler ve özel dinamik modeller ayırımının doğa bilimlerinde olduğu gibi siyasette de yararlı bir rol oynayabileceğini gösteriyor. Doğa bilimlerinde kullanılan başka kavramlardan da benzetme yoluyla siyasette yararlanmak mümkündür. Bir örnek de basından vereyim:

Demokrasilerde basının rolü birinci derecede önemlidir. Yönetime bilinçli bir şekilde katılabilmesi için halkın, dünyada ve ülkede ne olup bittiğini, siyasetçilerin, yöneticilerin neler yaptığını, neleri yapmayı düşündüğünü, bilmesi şarttır. Genellikle iktidarlar hoşa gitmeyecek bazı gelişmeleri, hiç olmazsa bir süre halktan saklamak maksadıyla, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak bir takım olumsuz girişimler yapma eğilimi gösterdiklerinden, basın reformu tasarıları hep bu eğilimi önlemek açısından ele alınır. Oysa ki sorunun bir de haber almaya çalışırken olayın akışını bozma, olayı değiştirme yanı vardır. İşin bu cephesi doğa bilimlerinde her zaman dikkate alınmıştır. Örneğin, canlıların nasıl yaşadığını gözlerken, onları öldürmemeye özen göstermek şarttır. Daha genel olarak, incelenen bir olay hakkında bilgi alma işleminin olayı nasıl ve ne dereceye kadar rahatsız edebildiği konusunda doğa bilimcilerinin öğrendiklerine bir bakalım.

Bir defa, deneysel bilimlerin bize öğrettiği önemli gerçek şudur: Bir olay hakkında bilgi almak için o olayla bir etkileşim kurmak şarttır. En kesin ve çabuk bilgi alma yolu, olayı görmek, ya da fotoğrafını, filmini çekmek olduğu için, en önemli bilgi aracının da ışık olduğu açıktır. İncelediğimiz olayın meydana geldiği bölgeden yayılan veya yansıyan ışık sayesinde olayı görürüz, ya da resmini çıkarırız. Burada, olaydan bilgi alırken aramızdaki etkileşmeye ışık sağlamaktadır. Bize gelen ışık, olay bölgesinden çıkarken, orada çıktığı veya yansıdığı kaynağı hafifçe iter. Fakat bu itme, çok küçük olduğu için olay

bölgesindeki cisimlerde görünen hiçbir etki yapmaz. Alışageldiğimiz durum budur. Etrafımıza bakıp bir takım eşyalar, cisimler gördüğümüzde, sırf biz onları görüyoruz diye, o cisimler yerlerinden oynamazlar, harekete geçmezler. Biz görmeden önce nasıllarsa, gördükten sonra da öyle kalırlar. Ama görmeye alıştığımız cisimler çok küçükseler, moleküller, atomlar, ya da daha küçük boyutlarda nesneler iseler, başka bir durumun ortaya çıktığını, bu yüzyıl başlarında atom fiziğinde sağlanan gelişmeler bize öğretti. Bize gelen ışık parçacığının çıktığı veya yansıdığı atom parçacığına verdiği itme ona, büyüklüğünü kestiremeyeceğimiz bir hareket veriyor. Öyle ki, bu atom parçacığının yerini tam olarak bilmek istersek, hızını öğrenemiyoruz. Hızını öğrenirsek, nerede olduğu hakkında fikrimiz olmuyor. Bilgi almak için hangi aracı kullansak bu sonucu değiştiremiyoruz. Kuşkusuz sosyal bilimlerde böyle parçacıklar, böyle etkileşmeler yok. Ama acaba siyasette de: "Bilgi almaya çalışırken o olayı değiştiriyor muyuz ya da ne kadar değiştiriyoruz?" sorusu akla geliyor.

Halkın, ilgilendiği siyaset olaylarını yerinde görme olanağı her zaman yok. Toplantılara, törenlere herkes katılamaz. Kamuoyu, bilgiyi basından, basının fotoğrafçılarından, televizyonlardan almak zorunda... Fotoğrafçıların, televizyoncuların bir toplantıda bulunması, toplantının akışını, işleyişini etkileyebilir mi?... Bazı toplantılarda fotoğrafçıların, televizyoncuların kürsü etrafında birikmeleri sonucunda salonda bulunanların kürsüdeki konuşmaları izleyemediklerini görüyoruz. Televizyondan naklen yayın yapılmasının da bazen toplantıda konuşanları etkilediğine, onları bir miting havasına sokarak toplantının amacını saptırdığına tanık oluyoruz. Bu etkiler, bu rahatsızlıklar denetlenebilir, önlem alınarak düzeltilebilir. Ama başka ve denetlenemeyen bir etki daha var ki atom fiziğindeki duruma benzeyen de bence asıl o...

Bu etki, basına kapalı olarak yapılan toplantılardan bilgi alınmasında kendini gösteriyor. Bir toplantının basına kapalı olarak yapılması, toplantının konusu, amacı ile ilgili bütün fikirlerin hiçbir şeyden çekinmeden, rahatça söylenmesini, tartışılmasını ve adım adım bir sonuca varılmasını, bir karar alınmasını sağlamak için oluyor. Toplantıya katılanların sayısı ne kadar fazla ise, orada tartışma ile bir sonuca varmanın o kadar zor olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle, uygulama kararlan alacak heyetlerin, Örneğin yönetim kurullarının, nispeten küçük sayıda olması şarttır. İşte kapalı toplantı yapmanın amacı da budur; tartışmaya katılacak olanları sınırlı tutmak. Hal böyle iken bir gazete, bir kapalı toplantıda konuşulanların bir kısmını bir şekilde haber alarak, ya da tahmin ederek doğru ya da yanlış bir şekilde yayınlayınca ne oluyor?... Toplantıda bulunmayan, ama gazetede çıkan sözlerin kendi çıkarlarına

ters düşeceğini gören kişi ya da çevreler derhal devreye giriyorlar ve toplantıda konuşanları eleştiren demeçler veriyorlar. Buna karşılık toplantıda bulunanlar, kendilerini savunan açıklamalar yapıyorlar ve belki sorun orada bitmiş görünüyor. Ama asıl sonuç şu ki, bu kapalı toplantıdan haber alma iddiasıyla yapılan yayın, yazılan doğru da olsa, yanlış da olsa, o yazıyla ilgilenen geniş bir kesim için, toplantıyı anında açık toplantı haline getiriyor. Sonraki toplantıya gelenler, artık kendilerini bütün bu kesimin dinlediğini düşünerek, tavırlarını ona göre ayarlıyorlar ve dolayısıyla, kapalı toplantıdan beklenen sağlıklı ve çabuk karar alma olanağı ya zayıflıyor, ya da bazen ortadan kalkıyor. Verilen haberin toplantıdakiler üzerindeki olumsuz etkisi, haberin doğruluk derecesi, dışarıda haberle ilgilenen kesimin büyüklüğü ve siyasal önemi, ya da toplantıdaki insanların sayısı, ele alınan konuların önemi gibi çeşitli nedenlere göre değişebilir. Ama her hal ve şartta bir olumsuz etkinin bulunacağı açık. Bu olumsuz etki, toplantıda bulunanların siyasal görüşlerine, hangi partiye mensup olduklarına, muhalefette, ya da iktidar olmalarına da bağlı değil. Sadece, bir kapalı toplantıyı açık toplantı haline getirerek, çabuk ve sağlıklı karar alma yeteneğini yaralayan yapısal bir etki.

Ben, bilgi alma işleminin incelenen olayı nasıl değiştirebildiğini bilim hayatımdaki deneyimimle öğrenmiş olduğum için, siyasette de kapalı toplantılar hakkında basına hiç bilgi vermemeye çok dikkat ettim. Bazı muhabirlerin bunu zaman zaman yanlış anladıkları, benim sessizliğimi tamamen yanlış yorumladıkları da oldu. Örneğin, yüksek düzeyde bir toplantıda konuşulanlar hakkında bir gazete önce bir tahmine dayanan bir haber verir, sonra bu haber doğru mu diye bana sorardı. Ben ise, doğru veya yanlıştır demek, kapalı toplantıdan bilgi vermek anlamına geleceği için "hiç bir yorum yapamam" derdim. O zaman da bu tavrım, sanki onların yazdıklarını doğruluyorum şeklinde yorumlanırdı.

Bütün bu örnekleri düşünerek, şöyle bir genel kuralın geçerli olduğunu söylemek istiyorum:

Kapalı bir toplantının akışı ile ilgili bilgi açıklanması, amaca varılmasını her zaman zorlaştırır.

Asım Barut'un İki Önerisi

1994 yazı içinde bir gün Edirne'ye, Trakya Üniversitesi'nde yeni kurulan Teorik Araştırmalar Enstitüsü'nü ziyarete gitmiştim. Oradan dönüşte arabamda tanınmış fizikçi Asım Barut'la beraber bulunuyorduk. Bir yanda otomobili

kullanırken, yıllardır meslektaş ve arkadaş olduğumuz Asım'la şuradan buradan konuşuyorduk. Ben ona, parçacık fiziğindeki sırları değişik bir bakış açısı içinde çözmeye çalışan kuramında ilerlemeler olup, olmadığını sordum. O da bana fizikte araştırma yapmakla siyaset mücadelesi arasında benzerlikler olup, olmadığını sordu. Bu bölümde ele aldığım düşüncelerimi biraz kendisine anlattım. Hemen ilgisi uyandı ve bana o dakikada aklına gelen bazı fikirleri söyledi. Onları buraya Asım'ın iki ilginç önerisi olarak alacağım. Yazık ki Asım Barut'u, uluslararası ün sahibi olan bu büyük fizikçimizi bu konuşmamızdan birkaç ay sonra ani bir kalp krizi sonucunda kaybettik. Onun, o gün bana söylediklerini anladığım şekilde buraya geçirirken, kendisini bir kez daha saygıyla, rahmetle anıyorum.

Son zamanlarda büyük ilgi çeken bir araştırma alanı olan kaos teorisinde iki çarpıcı özellik ortaya çıktı. Bu özellikler siyaset olaylarında da kendisini gösterdiğine göre siyasetteki etkenlerin anlaşılmasında kaos teorisindeki incelemeler yararlı olabilir. Kaos teorisinde ele alınan olaylar çok karmaşık. Nedenler birden fazla. Denklemler çizgisel (lineer) değil. Olayın zaman içinde gelişmesini bütün ayrıntılarıyla hesaplayamıyoruz, izleyemiyoruz, ancak bazı özellikler beliriyor.

Bir özellik şu: Bazı karmaşık sistemler, kendi hallerine bırakıldıklarında bir süre sonra bir denge durumuna geliyorlar. Birçok etkenin çeşitli doğrultularda sistemi rahatsız etmeye çalışmasına karşın, sistem bu denge durumuna varıyor ve oradan fazla ayrılmıyor, biraz ayrılsa gene geri dönüyor. Böyle bir özellik sağlıklı işleyen siyasal ya da ekonomik sistemlerde de var. Onlar da, sistemdeki insanların alıştıkları dengeli durumlarını zaman içinde koruyabiliyorlar. Örneğin, her genel seçimden sonra demokratik sistemin rahatlaması, bir süre daha iyi işlemesi nasıl meydana geliyor? Seçmenlerin özgür iradeleri bir araya gelince sistemi iyi çalışan bir denge durumuna tekrar yaklaştırıyorlar. Bu nasıl oluyor? Ya da ekonomik yapı, içerden dışarıdan, bazen hükümetten gelen olumlu, olumsuz birçok etkiye karşın nasıl sürekli olarak kendini toparlayabiliyor ve yükselme çizgisini devam ettirebiliyor? Bu sorulara yanıt arayanlara kaos teorisi belki biraz ışık tutar.

İkinci bir özellik de şu: Çizgisel olmayan (non-lineer) karmaşık sistemlerde bir denge durumuna varılıp varılamayacağı; varılacaksa, denge durumunun şekli, sistemin başlangıçta nasıl bir durumdan yola çıktığına son derece duyarlı olarak bağlı. Başlangıç durumunda ufak bir değişiklik sonucu tamamen değiştiriyor. Oysa ki, bilimde genellikle ele alınan basit çizgisel sistemlerde başlangıç şartlarını biraz değiştirirseniz, sondaki durumun şekli de orantılı olarak

ancak biraz değişir. Burada sondaki değişiklik baştaki değişiklikle orantılı değil. Çok daha büyük olabiliyor. İşte böyle bir durum, siyasette ve genel olarak toplumsal olaylarda görünüyor. Tarihin akışında padişahların, kralların, liderlerin ne kadar önemli rol oynadıkları hep söylenir. Demokrasi içindeki siyaset mücadelelerinde de bunu kısa zamanda görme olanağı bulduk. Zamanında verilen bir seçim kararı, bir partiye yıllarca sürecek bir üstünlük sağlıyor; ya da tam tersi olabiliyor. Hatta daha da ileri giderek, "1960 öncesinde Demokrat Parti iktidarı bir erken seçime gidebilseydi, Türkiye'deki demokrasi belki hiçbir müdahale görmezdi." diyen yorumcularımız var.

Dış politikada da zamanlamanın kritik önemini gösteren birçok örnek bulunabilir. Bir İtalyan devlet adamından duyduğum bir uyarıyı anlatayım: Birkaç yıl önce İsrail-Filistin anlaşmazlığının umutsuz görünen bir döneminde Ürdün birdenbire çok önemli bir adım atmış, Batı Şeria'daki topraklar üzerinde artık hükümranlık iddia etmeyeceğini, bunları Filistinlilere bıraktığını resmen ilan etmişti. Bu karar, o güne kadar topraksız bir ulus olarak bağımsızlık mücadelesi veren Filistin Kurtuluş Örgütüne biranda bir vatan sağlamış, böylece yıllardır çözümsüz gibi görünen bir uğraşa dünyanın kabul edebileceği bir çıkış yolu göstermişti. Nitekim, Ürdün'ün bu kararı ardından, F.K.Ö. Yüksek Konseyi toplanarak Filistin'in bağımsız bir devlet olduğunu, dünyaya duyurmuştu. Devletlerin F.K.Ö.'ye karşı tutumu bundan sonra değişmeye başlamış, bizimle beraber bazı devletler kısa bir süre içinde bağımsız Filistin devletini tanımışlar, başkaları da F.K.Ö. ile diplomatik ilişkiler kurmuşlardı. Yılların kanlı çatışmalarından sonra, bir barış ortamı kuruluyor, kalıcı bir çözüm umudu yükseliyordu. Yalnız, henüz İsrail ile F.K.Ö arasında görüşmeler başlamamıştı.

O günlerde İtalyan Sosyalist Partisi üyesi olan Çalışma Bakanı İstanbul'a kısa bir turistik ziyaret yapmıştı. Ben de muhalefet lideri olarak İstanbul'da bulunuyordum. Beni görmek istediğini, İtalyan Büyükelçisi haber verdi. Buluştuk ve bir saat kadar konuştuk. Çok deneyimli ve uzak görüşlü bir politikacı idi. Birçok konuda yararlı görüş alışverişi yaptık. Dış politikadan bahsederken, kendisine Ürdün'ün son kararından çok umutlandığımı anlattım. Herhalde yakında Orta Doğunun en zor siyasal sorunu çözülecek ve bu kadar yıl süren ıstıraplardan sonra, artık bölgemize barış gelecek dedim. Beni, düşünceme katıldığını gösteren bir ifade ile dinledikten sonra, çok ilginç bir şey söyledi:

"Ben de umutlandım. Yalnız çok önemli bir husus var. Görüyorum ki iki taraftaki aşırılar görüşmelere başlamada zorluk çıkarıyorlar. Eğer bu zorluklar aşılamaz, olumlu bir doğrultuda görüşmeler yakında başlamazsa, dünyanın bu soruna bugün gösterdiği ilgi ve yaklaşım kaybolur, herkes gene durumun

olduğu gibi devam edeceği fikrine döner ve Ürdün'ün attığı önemli adımla gelen çözüme varma fırsatı kaçar. Bir defa fırsat kaçınca da bir daha ne zaman geleceğini kimse bilemez." Gerçekten dediği de çıktı. O fırsat kaybolunca tekrar öyle bir noktaya ancak yıllar sonra gelinebildi.

Bizi daha yakından ilgilendiren başka bir örnek de, Yunanistan'ın Avrupa Birliği'ne giriş başvurusunu yaptığında bizim aynı şeyi yapamamış olmamızın dış politikamıza yıllardır getirdiği zorluklarda kendini gösteriyor. Biz, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da ve dünyada ortaya çıkan bütün yeni uluslararası kuruluşlara Yunanistan'la birlikte girdik. Böyle olduğu için de hiç birinde bize düşen rolü oynamamızı Yunanistan engelleyemedi. Yalnız Avrupa Birliği'ne başvuru yapmakta geride kaldık ve Yunanistan bizden önce girdi. Aslında girerken bu girişin daha sonra Türkiye'nin katılma girişimini ters yönde etkilemeyeceği şeklinde bize sözlü bir güvence verilmişti. Ama buna karşın o günden beri Avrupa Birliği ile bütün ilişkilerimizde bize ne kadar zorluk çıkarıldığını görüyoruz. Dış politikada zamanlama bu kadar önemli.

İşte Asım Barut'un önerisi toplumsal olaylarda görülen bu iki özelliğin, yani, denge durumunun nasıl kendini koruyabildiğinin ve başlangıç şartlarının sonucu nasıl bu kadar duyarlı bir şekilde etkileyebildiğinin daha iyi anlaşılması için kaos teorisindeki incelemelerden ve bulgulardan yararlanmaya çalışmaktı. Sosyal bilimcilerimizin dikkatine sunarım.

Nükleer Silahların Uluslararası İlişkilere Etkisi

Bilim ve teknolojinin savunmada büyük rol oynaması, tarih boyunca bilimdeki ilerlemelerin siyaseti, özellikle uluslararası ilişkileri etkilemesi sonucunu doğurmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında bu etkinin göz alıcı ve hatta savaş sonucunu belirleyici örneklerini gördük. Ben burada nükleer silahların etkileri üzerinde duracağım.

Sosyal demokratlar arasında yaygın görüş, nükleer silahları sadece korkunç kitle imha silahları diye değerlendirip tümüyle yasaklanmalarını istemektir. Evrensel barışa içtenlikle bağlı olan insanların kitle imha silahlarına karşı böyle bir tepki göstermeleri doğaldır. Ancak uluslararası ilişkiler gibi karmaşık ve kontrol edemediğimiz etkenlerle dolu bir alanda güvenliğimizi koruyabilmek için nükleer silahlar konusuna da daha geniş bir bakış açısı içinde yaklaşmalıyız.

Önce şunu hatırlayalım ki, 1945'te ilk atom bombaları ortaya çıktığında kamuoyunda, özellikle bilim ve siyaset adamları arasında, büyük bir güven ve iyimserlik havası doğmuştu. Bilim adamları, diktatörlüğe karşı yürütülen

ölüm kalım savaşında kendilerine düşen vatan görevini yapmış olmaktan kıvanç duyuyorlar, siyaset adamları da iki atom bombasının atılmasından sonra Japonya'nın teslim olması ile milyonlarca insanın daha ölmesine gerek kalmadan savaşın zaferle bitmesinden mutluluk duyuyorlardı. Bu ilk kıvanç ve sevinç duyguları ile birlikte geleceğe ait parlak tahminler de yapılıyordu. Atom bombasını imal eden uzmanlar grubunun başındaki tanınmış Amerikalı fizikçi Oppenheimer: "Bütün savaşların sonunu getirecek silah bulundu. Bundan sonra kimse savaş açmaya cesaret edemez." demişti. Öte yandan gene başka bir konuşmasında, Oppenheimer, böyle korkunç bir silahı keşfetmiş olmaktan rahatsızlık duyduğunu da göstermek istercesine: "Atom bombasını imal etmekle bilim adamları günahkarlığı öğrendiler" demekten kendini alamamıştı.

Kısa ve uzun vadeli gelişmeler Oppenheimer'in fazla iyimser olduğunu, ama sözlerinde bir gerçek payının da bulunduğunu gösterdi. Dünyanın birçok yöresinde, Kore'de, Vietnam'da, Orta Doğu'da, Afrika'da ve başka yerlerde çıkan savaşlar atom bombasının varlığının savaşları sona erdiremediğini yazık ki ortaya koydu. Ancak Oppenheimer bir noktada haklı çıktı. Kimse ABD'ne savaş açmadı ve Sovyetler Birliği'nin de ABD'den birkaç yıl sonra atom bombasına sahip olmasına karşın, aralarındaki rekabet bir üçüncü dünya savaşını başlatmadı. 1950'lerde başlayan soğuk savaş yıllarca sürdü, zaman zaman çok ürkütücü, tahrik edici aşamalardan, karşılıklı tehditlerden geçti. Bir nükleer silahlanma yarışı hep devam etti. Ama iki süper güç arasında sıcak savaşa dönüşmedi. Oysa ki yakın tarihi yaşamış olanlar Avrupa'da yeni bir büyük savaş çıkmasını bekliyorlardı.

1940'lı yıllarda babamın Polatlı'da topçu okulunda eğitim gören yedek subay adayları birliğine yaptığı bir ziyarete ben de katılmıştım. Okulun büyük yemekhanesinde hep birlikte yemek yerken babam, oturduğu masadan öğrencilere bir konuşma yaptı. Onlara Türkiye'nin ve dünyanın o günlerdeki durumunu kısaca anlatarak, kendilerinden birçok görevler, başarılar beklediğini belirtti. Bu arada Avrupa'daki durum hakkında şöyle bir değerlendirme yaptığını hatırlıyorum:

"Yüzyıllık geçmişte Almanya-Fransa arasında ilk büyük savaş 1870'de meydana geldi. Ondan sonraki savaş, ki Birinci Dünya Savaşı diyoruz, 1914'te başladı. Yani aradan kırk dört yıl geçmişti. Daha sonra İkinci Dünya Savaşı 1939'da patlak verdi, 1918'den itibaren yirmi bir yıl geçtikten sonra. Bunlara bakarak üçüncü dünya savaşının, ikinci savaşın bitiminden nispeten kısa bir zaman sonra kendini göstereceğini tahmin edebiliriz. "Onun için sizlerin çok iyi hazırlanmanızı istiyorum." demişti.

Babamın ve başka birçok deneyimli siyasal yorumcunun bu konudaki tahminleri bu defa gerçeğe uymadı. Aslında soğuk savaş, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra beş altı yıl geçmesiyle birlikte açığa çıktı, ama daha ileri gitmedi. Nükleer silahlanma yarışı insafsızca devam etmesine karşın savaş hep soğuk kaldı. Hatta daha şaşırtıcı bir şey oldu. Öyle bir gün geldi ki iki tarafın anlaşmasıyla silahlanma yarışına son verildi. Bu iki aşamalı sonuç, uluslararası siyaset çevrelerinin ortak kanısı olarak şöyle değerlendirildi:

1) İki süper gücün elinde bulunan nükleer füze filolarının karşılıklı caydırıcılığı sıcak savaş çıkmasını engelledi.

2) Sovyetler Birliği blokundaki ekonomik yapının nükleer silahlanma yarışının gittikçe ağırlaşan yüküne daha fazla dayanamaması üzerine iki taraf arasında uzlaşma sağlandı.

Belki varılan noktada savaş olasılığı artık uzaklaşmış olduğu için bütün yorumlar bundan sonra piyasa ekonomisinin üstünlüğü etrafında toplandı. Ancak bu arada birinci aşamanın, yani nükleer silahların, caydırıcılığının değeri unutulmamalıdır. Bu durumdan başka önemli sonuçların zamanla ortaya çıkacağına inanıyorum ki burada biraz onlara işaret etmek istiyorum.

Nükleer silahlar, bugüne kadar başka hiçbir silahın sahip olmadığı bir caydırıcılık, olası bir savaşı önleme özelliği göstermişlerdir. Böylece bir noktada Oppenheimer'in doğru söylediğini de ortaya koymuşlardır. Gerçi garip bir şey de oluyor. Tarafların yalnız birinde nükleer silah bulunması, öbür tarafın alışılmış silahlarla hücum ederek savaşı başlatmasını önleyemiyor. Kore savaşında, Çin birliklerinin Amerikan birliklerine karşı savaşa girmelerinde, ya da Arjantin silahlı kuvvetlerinin Falkland-Malvine adasındaki İngiliz birliklerine hücum etmelerinde gördük. Her iki halde de ABD'nin, ya da İngiltere'nin atom bombaları, herhalde uluslararası kamuoyunu karşılarına almamak için, hiç devreye giremedi. Ama geçen kırk yıl içinde, her ikisinde de nükleer silah bulunan herhangi iki devlet arasında savaş çıktığı görülmedi. Bu gözlemi genelleştirerek diyebiliriz ki, nükleer silahlara sahip olan devletler arasında savaş olasılığı kayboluyor. Niçin böyle oluyor?... Çünkü nükleer füzelerle kıran kırana yapılacak bir savaş, iki tarafta da onarılması olanaksız yaralar açacaktır. Savaşın kazananı olmayacaktır. Hatta savaşa hiç katılmayanlar dahil, bütün insanlık çok şey kaybedecektir. İki süper güç arasında uzun sürecek bir nükleer savaş dünyayı, insanların artık yaşayamayacağı bir vahşi ortama döndürebilir. Burada dünyanın sınırlı bir büyüklüğü olmasının getirdiği bir basit sonuçla karşı karşıya geliyoruz. Dünyanın yüz ölçümü, ya da hacmi çok büyüktür ama sınırlıdır. Gelişme süreci ise sınırsız bir süreçtir. Dolayısıyla

herhangi bir şeyin dünyadaki gelişmesine bir yerde bir sınır koymazsanız, sonunda dünyada o gelişme için yer kalmaz. Nüfusun sürekli artması ile dünyanın insanlara küçük gelmeye başlaması böyle bir sonuçtur. Gene sanayi artıklarının sürekli olarak çevreye atılması sonucunda dünyamız dayanılmaz şekilde kirlenmeye başlamıştır. İnsanların birbirlerini öldürmek için icat ettikleri silahların tahrip gücü de zaman içinde durmadan artmıştır. Bu sürekli gelişme sonunda, bir gün, yaşadığımız ortamı da onarılmaz Ölçüde bozacak bir tahrip gücüne erişileceği tahmin edilebilirdi. İşte nükleer füzeler bizi bu noktaya getirmiştir. Bu noktaya varıldıktan sonra artık bu silahlar savaşta karşılıklı olarak kullanılamaz hale geliyorlar ve başka bir şey de oluyor. Bir savaş halinde, ulusların kendilerini korumaları için son çare olarak bu silahlara başvurmaları olasılığı göz ardı edilemeyeceği için sonuçta savaşın kendisi yapılamayacak hale geliyor. ABD ile S.S.C.B. arasında gördüğümüz durum işte buydu.

Peki, *nükleer süper güçler* arasında savaş yapılamayınca, aralarındaki anlaşmazlık konulan, dünyayı paylaşma sorunları ortadan kalkıyor mu?... Hayır, ama savaşı, sorunları çözecek en son çare olarak görmekten kurtulunca, aynı sorunları savaşmadan çözmenin, konuşarak, görüşerek, ekonomide ve başka alanlarda rekabete devam ederek çözmenin yollarını arıyorlar, yavaş yavaş da buluyorlar. Buradan önemli bir ders çıkarılamaz mı?... Süper güçler, aralarındaki anlaşmazlık sorunlarını savaşmadan çözebiliyorlarsa, aynı beceriyi öteki devletler de gösteremezler mi?...Elbet gösterebilirler. Bütün mesele *bir ortak siyasal irade ortaya koyarak, savaşın siyaset aracı olmaktan çıkarıldığını ilan edebilmek ve kesin kararlılıkla barışçı çözüm yollarını aramakta toplanıyor.* Ben inanıyorum ki, eninde sonunda her ülkenin siyaset adamları ve siyasete yön vermeye çalışan çeşitli yorumcular bu sağduyulu yaklaşımda biraraya geleceklerdir. Çünkü ilk adım atılmıştır. Süper güçler düzeyinde savaşın olanaksızlığı ortaya çıkmıştır. Arkası kaçınılmaz bir şekilde gelecektir.

Fikrimi biraz daha açayım: Savaş genellikle uluslararasındaki anlaşmazlıkları çözecek son araç olarak kabul edilir. İnsanlık açısından savaşa karşı çıkılır; her fırsatta kınanır ama bir siyaset aracı olarak dünyadaki varlığı yadsınmaz. İsrail-Arap anlaşmazlıklarını çözmeye uğraştığı günlerde ABD Dışişleri Bakanı Kiessinger'in: "Savaş kötüdür ama bazı sorunlara da çözüm getirir." gibi bir şey söylediğini hatırlıyorum. Şimdi ise, ilk defa yeni bir durum ortaya çıktı. Süper güçler kendi aralarında savaşı bir sorun çözme aracı olarak görmediklerini, hiçbir şekilde savaş yapmayacaklarını, kapalı bir şekilde de olsa, duyurdular. Bunun sonucu şudur: Savaş küçük ve orta boy devletler için bir sorun çözme aracı olabilir ama büyük devletler için olamaz. Büyük devletler

sorunlarını barışçı yollardan çözerler, ama küçük ve orta boy devletler savaşırlar. Uluslararası ilişkiler düzeni böyle bir tutarsızlığı kabul edemez, sürekli olarak taşıyamaz. Nitekim şimdi bir *kargaşa dönemi* yaşıyoruz. Adeta uluslararası polis harekâtı denebilecek *küçük savaşlar, ya da etnik kavgalar, terörist eylemler sanki dünyayı bir genel anarşi ortamında tutuyorlar*. Ama kuşku yok ki bu durum geçicidir. Tekrar dünya savaşları dönemine dönmemize nükleer silahların varlığı engel olduğu için, gidilecek yol, savaşı her yerde ortadan kaldırmak, bugünkü bütün anlaşmazlıklara barışçı çözümler bulmaktır. Siyasal bilimcilere düşen, bu sonuca varmayı hızlandıracak incelemeleri yapmak, barışçı çözüm yöntemlerini, yollarını göstermek, siyasetçilerimize düşen de bilimden gelen ya da kendi buldukları yöntemlerle biran önce barış ortamını kurmaktır. O zaman Oppenheimer'in iyimser görüşü tam anlamıyla gerçekleşmiş olacaktır.